UNIVERSITY OF TORONTO
LIBRARY

WILLIAM H. DONNER
COLLECTION

purchased from
a gift by

THE DONNER CANADIAN
FOUNDATION

см 74, 146, 368,

ДЕЛО

ЛИСТ

ЗА

НАУКУ, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ДВАНАЕСТА КЊИГА

БЕОГРАД

ПАРНА РАДИКАЛНА ШТАМПАРИЈА

1896.

LIBRARY
APR 30 1969
UNIVERSITY OF TORONTO

AP
56
D38
kn. 12

СРПСКЕ РАНЕ

Плаво небо, висина ти твоји'
И сунашца што нас жићем поји,
И тако ти оне вјечне тајне,
И вечери, и зорице сјајне,
Де ми реци, ко Србу поможе,
Да се до сад одржати може?

Је ли им'о Србин каквог брата
Да му вјерно вјерну руку хвата,
У невољи, кад му пропаст прети
Да с њим гине и с њим да се свети,
Да му чује лелек и јауке
Па слободи да рашири руке?

Небо ћути... ал' кроз српске горе
Из гробова одјеци се хоре:
Нико није Србину помог'о,
И ко може и тај је одмог'о; —
Сунце јарко, и ти с нама збори,
Шта Србина тако славним створи!

Сунце прену, а кроз зраке сјајне
Чујем пјесму, чујем гласе тајне:
Српске ра̑не Србу су помогле,
Оне само одржат' га могле,
А да Србин бојао се рана
Не би им'о ни зоре ни дана. .

Српске ра̂не, што се светит' знаше,
Српске ра̂не све Србину да̂ше!
Па чуј, брате, чуј, Србине живи,
Нек и од сад сунце ти се диви:
Не плаши се крвавијех ра̂на —
Часног знака са часног мејдана!

Алекса Шантић

ИЗ «ПРОЗАИДА» ЗМАЈОВИНИХ

СОВА

Људи обично презиру сове као симбол мрачњаштва. Неки их презиру, а неки их жале. Ја сам их само жалио.

Како је то било да је једна сова дознала за ово моје расположење према њеном роду, то вам не знам казати. Али једног дана, кад сам кроз шуму базао, хукну та сова из свога скровишта и запита ме: «Да ниси ти онај што ме жалиш?»

Кад сам јој признао да сам и ја један он оних, и насмејао се жалећи је што ме у по дана не види, сова ме позва да ноћас око поноћи опет на то исто место дођем. — «Месечине, вели ноћас нема, пак ћемо се разговарати очи у очи.“

И ја око поноћи дођох на рочиште.

„Видиш ли ме?» запита сова. «Ево ту сам на грани, три корака далеко од тебе. — Видиш ли ме?»

Усиљавао сам се да је уочим, ал' помрчина не даде, — и ја морадох признати да је не видим.

«А ја тебе видим», — продужи она – «видим како десном руком треш очи. Видим ти кукаст штап испод левог пазува. Могла би избројити колико дугмета имаш на капуту. — Па зар ти мене, збиља, ни мало не видиш?»

«Ни најмање.»

«Е онда ти морам казати, да ја сад тебе жалим, — исто тако као што си ти мене јутрос жалио.»

Ја сам о томе после више пута премишљао; и вредно је да се о томе премишља. Али на растанку са совом не хтедох

јој признати да има нешто и право, већ, да је збуним с очију, рекох јој само ово: «Драга сово, ја истина у мраку не видим, — ал' баш кад хоћу да видим, не треба ми ништа друго већ само да запалим свећу. Тако би и ти могла и у пола дана видети, само би морала најпре да угасиш сунце, — а то је мало тежи посао. Збогом!"

Уверен да ће сова о томе премишљати, али бојећи се да ми одмах са одговором својим не доскочи, пожурих се дома.

ЈУДА

Јуда је издао Христа. Издао га је за двадесет сребрњака. И ми се згрозимо кад тај нитковлук читамо у Светом Писму у Новом Завету.

Не знам колико је онда вредео један сребрњак, али за цело да је у оно доба било хиљадама људи који су лако томе сребролупцу могли дати сваки и по четрдесет сребрњака да не оцрни са свим своју мрку душу.

Но боље што је овако било. Христос би страдао и без Јуде, — зато се и родио да мученички сврши. А да је друкче било, ми бисмо сада чврсто веровали да међу апостолима не може бити издајица.

СЛУТЊА

Пренух... слушам... Дах застаје,
Ледна студен телом гмиже...
Поглед звера... срце стаје,
А страх, језа косу диже..

Прозор лупа... Хук потмули
Кроз тишину хуји страшно.
Столац пуца... Јаук!... Чу ли? —
Подигох се... крочих плашно.

Гурнух прозор.. Страшна мрака!.
Олуј бесни... Прокапљује...
Небо мрачно, нигде зрака,
А облаци тмуло хује....

Страшно ли је самовати
Изван својих, у даљини!
Страх ледени свуд те прати,
Вазда слути... Вазда брини!..

Шта ли раде? Да'л су здрави?..
Ил' и њима олуј прети?..
Од куда страх грозничави? —
Шта ли слуте снови клети?...

Шта ли раде?.. Заман пита
Грозничаво срце моје...

Ноћ је нема.. страховита,
А мрачне се слутње роје.

Да л' су здрави'?.. Ко ће знати...
Вазда слути вазда брини! —
Страшно ли је самовати
С мрачном слутњом у даљини!...

Шаторња, 22—VIII—96.

Ст. М. Луковић

ИЗ МОСТАРА
ДВИЈЕ СИТНИЈЕ ЦРТИЦЕ

I. Пошље поноћи

Поноћ је одавно превалила.

По улицама све је мирно и ништа се не чује, осим псовке ноћнога стражара и лајања каквог пса, што је остало пред вратима.

У малој, опалој кућици сједи блиједа и слаба жена, а поред ње лежи мало дјетешце, болесно и измучено.

Има неколико дана, како га је спопала љута болка, па, што што но веле: нити може живити ни умријети. Тек по каткад ако се мало прибере и почне да говори, па опет за тим бунца и мучи се.

Сирота мати непрестано лебди над њим као анђео чувар али му ништа помоћи не може.

Сад баш узела је његову главу на своје крило и почела да га милује.

Мали полако отвори очи и изнемоглим гласом запита је:

— Ђе је бабо?

— Нема га још.

— Што не дође?

— Не знам.

— Хоће ли брже доћ'?

— Хоће...

Дијете опет ушути.

А стари гаров залаја у авлији

Жена се полако подиже, па погледа на пенцер.

— Шта гледаш, мајко? — запита мали.

— Гледам ко иђе.

— Је ли бабо?

Она још једном погледа, па се врати на старо мјесто и уздахну.

— Није он, — рече.

Дијете погледа у матер.

— Да се није наљутио бабо? — запита.

— Није.

— Па шта му је, те нам неће да дође?

— Не знам.

Мали полако склопи очи.

А мало за тим закашља се и поче да се-превија од мука.

Сирота мати скочи и поче да га држи.

— Мајко богородице, умријеће! — рече полако.

И поче да се моли Богу.

*

У механи «код веселог брата» сједила су петорица њих. Сви су били пијани к'о сјекире. Један се наслонио на зид, па у пола спава, други се клима на столици и мумла нешто, трећи и четврти претресају политику и сваки час вичу и млатарају рукама, а пети се налактио, накривио фес на лијеву страну и пјева:

Ко не пије вина
Тај живи к'о свиња,
Ај-ај-ај живи к'о свиња...

Пред њим на столу бејаху три празне флаше и пет чаша од којих су двије преваљене.

Он загледа у боце.

— Шта? Зар су празне? — викну — Их, ја и заборавио на вино! А, шта ви велите? — упита другове и намигну.

— Шта?

— Хоћемо ли још пит'?

— Хоћемо.

А он прифати за боцу.

— Механџија! — викну.

Механџија се не одазва.

— Немој толико пит', ружиће те жена! — нашали се један.

— Зар мене?

— Тебе, јакако

— Бре, сас'о бих јој кости у мјешину! Зар она мене? Та не смије ми рећ' ни: «тамо се»... Него дијете ми хаста[1]), — рече након мале почивке.

— Зар твоје?

— Моје.

— Је ли велико?

— Јес. Пошло је у школу.

— Штета! — рече неки.

А *онај* се наљути.

— Каква штета? Док сам ја жив биће деце. Зар нија тако?

— Тако је.

— Механџија! Дај вина! — викну он опет...

II. Мали просјак

Гледао сам га чешће пута, кад иђе чаршијом. Блијед, изнемогао, обучен у некакве ритине, па од јада не можеш ни да га гледаш. Молио није готово никада, него би само стао на чаршији и пружио руку.

Е, да ти је срце од камена, не би могао проћи, а да му не удијелиш.

Име му је било Мирко.

Но да вам причам.

Био је студен зимски дан, какав само у нас бити може. Вјетар непрестано дува и диже са земље читаве облаке прашине, па засипље на све стране. Овђе онђе, бацио је плочу с куће[2]), на другој страни раздерао стрехе од ластре и т. д.

На чаршији нема готово никога.

Што је било свијета, то се збило на дућане и у магазе, па се тамо, поред ражарених дагара[3]), бистри политика и пребирају све дневне новости.

А сиромах Мирко сакрио се у један буџак, — баш близу Грковића магазе, — па пуше у прсте из петнијех жила, само да их загрије.

---

[1]) Болесно.

[2]) У Мостару су куће плочом покривене.

[3]) Мангале.

На њему је била само једна дуга антерија, која је на више мјеста тако издерана, да је памук из ње испадао,[1]) а особито на рукавима. Осим тога имао је и некакве гаће, које бијаху на толико мјеста закрпљене, а на једноме и издеране, да се кроза њих могло вићети голо месо.

Обуће није имао никакве, него је поскакивао с ноге на ногу, да се загрије.

Док у тај мах наљезе екмечија[2]) *Сила* носећи текне на рамену и вичући:

— Та—а—азе бијел!

Мирко изиђе из буџака и стаде на чаршију тако, да га је овај могао вићети.

— А шта ти радиш ту, крв платио! — викну Сила, кад га угледа.

— Стојим!

— Е па стој кад хоћеш! — рече и прође поред њега.

Мирко је био гладан, али опет није хтјео да потрчи за њим, па да заиште, него се окрену, па опет поче пухати у прсте и поскакивати с ноге на ногу.

— Шта радиш, Мирко? — запита га некакво шегрче.

— Ништа.

— Што се не гријеш?

— А ђе ћу?

И шегрт прође поред њега.

А мало за тим ето ти једног аге, па обучен као паша. Иђе поносито као да пита: пошто је Мостар?

Он угледа Мирка.

— Чији си ти мали? — запита.

— **Српски**[3]) рече Мирко и погледа га.

— А како се зовеш?

— Мирко.

— Па шта радиш?

— Ништа.

Ага извади иза силаха ћесу, па је одријеши:

— Ево ти, — рече, — па купи хљеба.

[1]) У антерије се обично меће памука, да су топлије.

[2]) Пекар.

[3]) Има многи па кажу: српске сам вјере, српски сам и т. д.

И даде му цванцику.

Мирку се засијаше очи од радости кад је угледа, па скочи.

— Живио! — викну.

— А знаш ли ко је *оно*? — запита Мирка један дућанција, кад ага мало одмаче.

— Не знам.

— Оно ти је Хаџић, а посијекао је три четири Србина на вјери.

Мирко се укочи:

— Зар он?

— Он.

Мирко застаде мало и промисли се, па онда полети што боље може.

— Ђе ћеш? пита дућанција.

Али Мирко се не осврну.

И стиже агу.

— Ага! — викну га.

— Шта је?

— Ево ти цванцике.

Ага се зачуди.

— Зар је нећеш?

— Нећу

— А што болан?

— Нећу, па то ти је.

За тим баци цванцику пред агу, па дотрча натраг.

А тада поче поново пухати у прсте и поскакивати с ноге на ногу.

САЊАЊЕ

Једном сам сањала, душо,
Да жеља моја постаје јâв
Да с неба свѐта по мене дође
Облачак сребрêн, свилен и плав!
Бацих се срећна на свилу меку,
Уморна с' спустих узглављу том;
Још скрстих руке, покоја жељна,
Над сликом твојом — у срцу свом.
Лутасмо тако, летећи светом,
Далеко горе, под звездан крај,
Небо се дели — а мени сину
Дивота сунца и рајски сјај!
Око нас звезде полегле крупне,
— То беше срцâ љубавни сâд,
У сваком цветку олтар је био,
У коме тињâ љубавни кâд.
А горе на њих сунца су сјала,
Сипајућ' ока пламени крас!
Светлуцав поглед боље нег' речи
Мамио ј' миру уморне нас!
А крила бела, крилатих снова,
Над нама шумно стераху хлад,
Носећи мирис опојни, чудни,
Ког срцâ оних ширише кâд!

*

И већ се облак, к'о перје меко,
Поче да губи свилен и плав,
Рука се моја једва још крёте,

Да пошље теби последњи здрав,
Око се склапа пред сјајем љупким,
Шаљући теби поздрава трён....
Кад срце моје закуца снажно,
— Бол га за тебе крете ватрен!
И силно земљи повуче мене,
Још једном тебе да видим ту!
А жеља нова порасте бујна,
Те сакри собом дивоту сву!
Срцу ми часом никоше крила,
Па одмах журно кретосмо лêт,
Бежеħ' од сјаја, обиља рајских —
— Вољасмо тебе и земни свêт!

Јунија

НЕИМИРИ

РОМАН ИЗ НОВИЈЕ СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ

НАПИСАО К. П., БИВ. УЧИТЕЉ

ДЕО ДРУГИ
ЗАМЕНА

КЊИГА ЧЕТВРТА
ПРЕОБРАЖАЈ

Латиф се маша туђе јабуке

Докле млади кмет зидаше, дотле Латиф разграђиваше.

Да испричамо овде један догађај, који у тесној вези стоји са оним, што ће се даље збити.

Једног дана посла Латиф свога момка у Горачиће, с поруком, да му доведе кмета.

Селим — тако беше име момку — дође и саопшти кмету поруку.

— Шта ћу му? упитаће кмет.

— Не знам — беше одговор.

— Отићи ћу му сутра

— Мораш бо̂ме одмах — рече Селим.... Нешто је љут. Може ти нахудити.

— Шта му је?

Селим слеже раменима. По том ће рећи:

— Чује се да си пустио неког хајдука.

Жарко се трже. Беше се присетио нечег.

— Каквог хајдука?! — упитаће он после кратке почивке.

— Не знам... Само биће боље да сад одмах идеш.

Жарко се мало промисли, па ће по том упитати момка:

— Познајеш ли Тоску?

— Како не?!

— Је ли у Чачку?

Селим климну главом.

— Добро! — рече кмет, па изиђе и нареди да му се коњ опреми.

* * *

Дођоше у Чачак.

Кад беху пред једним ханом, Селим ће рећи кмету:

— Овде ћеш наћи Тоску.

Млади кмет сјаха, предаде коња момку, уђе у хан, и забави се неко време,

Кад се врати, момак га запита:

— Нађе ли Тоску?

— Нађох.

— Јесте ли добри пријатељи?

— Јесмо — одговори кмет немарно и уседе на коња.

Селим му приђе и рече на уво:

— Док ти је Тоске, не бој се!

Уђоше у двориште и сјахаше. Момци притрчаше и прихватише коње.

Жарко и Селим пређоше двориште, уђоше у двор Латифов, узиђоше уз једне степенице и обретоше се у пространом предсобљу.

Селим отвори врата од једне одаје и уђе. Мало затим врати се, и, држећи отворена врата, даде кмету знак да улази.

Жарко уђе, скиде капу и стаде мало подаље од врата

Латиф љутито ходаше по соби. Кад стиже до прозора стаде, осврте се и, видећи кмета, намршти се и осече:

— Зар тако ти..... а?!

Кмет стајаше и пресавијаше капу рукама

— Овамо! — рече ага и макну кажипрстом.

Жарко приступи.

— Шта ти бесниш тамо по селу?

Жарко слеже раменима:

— Не бесним, ага, већ кметујем.

— Како кметујеш?! — продера се Латиф. — Тако се и не пашује!

Млади кмет не одговори ништа.

Ага се испрси, оштро га погледа, и по том љутито поче ходати. И кад би на средини собе заустави се и осврте:

— Хоћеш с хајдуцима у дослуку да будеш?!

— Не дао Бог, ага — одговори кмет, гледајући аги право у очи.

Латиф се љутито врати и осече још бешње:

— А што си пустио оног хајдука... а?!

— Кога хајдука?

— Шта се будиш?... Јатаче хајдучки!... Где ти је убица очев?...

Жарко се сети Обрада и сав се промени.

— Пустио си онога што ти оца уби!... Зар си ти син Павлов?!

— Божја воља, ага — одговори Жарко и баци поглед у страну.

— Каква Божја воља! — продера се ага и стиште обе песнице... Ко ти даде власт да прашташ хајдуцима?!... Зар се ти нађе да делиш царску милост?

То рече, па се измаче и претећи руком, загрми:

— У ланце ћу ја тебе!... Скапаћеш ми у подруму!

Млади кмет задркта. Душа му се усколеба и у мало што не плану.

Латиф пређе неколико пута одају, стрељајући очима кмета.

Кмет стајаше са погнутом главом и узбуђено пресавијаше фес рукама.

Латиф се мало умири, дође до прозора, осврте се кмету и рече:

— Овамо!...

Жарко диже главу.

— Овамо! — понови ага и даде знак руком.

Кмет приђе.

— Пропао си, несретниче! — рече Латиф промењеним гласом. — Једно те само спасти може.

Жарко га погледа.

— Што си пустио оне у село?

— Које?

— Оне Манојлове....

Жарко сав порумени.

— Говори слободно! — рече ага мирно.

— Шта су криве женске главе?... промуца кмет.

— Хм!.. Зар ја не знам? — рече ага и лукаво се насмеши.

Овај лукави осмех дирну Жарка посред срца. Соба му се окрену, и он осети како га нешто заголица у грлу.

— Знам ја све. Али!. рече ага, па диже прст и запрети. да се ниси усудио!

— Нити сам зло радио, нити ћу радити — одговори кмет смело.

— Само паметно! — рече ага, па узе кмета за руку и привуче к себи.

— Ти си син Павлов. Павле ми је био први пријатељ. Ако си мало на оца, у добри час: кметоваћеш док ти је воља а можеш вала и пашовати. Само једно тражим од тебе.

— Шта? — упитаће кмет готово не дишући.

— Да ми је доведеш...

— Кога?

— Нећаку Манојлову...

Кмет се зграну. Пламен га обузе, усне му задрхташе, очи дођоше као две жеравице, душа му се прикупи у грлу, јабучица заигра. Он се испрси; подиже главу, страховито погледа у агу и одмахнувши десницом рече:

— Никада!

— Шта велиш? — рече ага и избечи се

— Никада! — понови Жарко са свом жестином.

Ага се врашки насмеја и одмахнувши неколико пута главом рече!

— Зар тако!!

— Тако! — одговори Жарко и груну се у прса.... Док ми је главе на раменима, тога бити неће. Ниси ме закметио да безакоња чиним, већ да правду делим...

— Пасја веро! — цигну ага. па се издиже на прсте и зграби кмета за рамена.

— Даље! — грмну Жарко и обема рукама отисну агу.

Латиф плану и као звер полети на кмета.

У тај мах из дворишта допре ужасна граја. Ага стаде као укопан и начуљи уши.

Граја све већа.

У том се отворише врата и у собу улети момак.

— Каква је то галама? — упитаће ага, оштро вребајући своју жртву.

— Тоска... Тражи кмета — одговори Селим.

Латиф дође као врелом водом поливен. Он клону.

Млади кмет доби снагу, и док се ага разбираше, он наже на врата, прејури ходник и слете низ степенице.

— Платићеш ми, хајдучко колено! цикну ага и стаде бесно ходати по одаји.

Ага Тоска у послу

Одсуство младога кмета учини се Тоски врло дуго. Бојећи се, да му се какво зло не деси, узе неколико момака и упаде у двориште Латифово.

Један од Латифових момака приђе и рече, да му је долазак у Латифову кућу забрањен.

Тоска не хте то ни да чује, већ пође напред.

Око тога се диже граја.

Момци Тоскини опколише свога господара и повадише оружје.

Још мало требаше па да дође до боја. На срећу, млади кмет стрча у тај мах низ степенице, и његова појава учини крај свађи.

Ага Тоска остави двориште Латифово, испрати кмета и врати се дома.

* * *

Сутра дан допре у Чачак страховита вест. Скопљак паша пречишћаваше рачуне са старом годином. Сваког дана извођаше из градских тамница масе заточника и предаваше џелатима.

Ова вест порази Тоску. Он се сети својих пријатеља, и часа не часећи похита у Београд.

— Шта то радите, синовче? — упитаће он Ћају.

Ћаја, имајући према њему обавеза још из ранијег доба, дочека га врло ласкаво. У место одговора он му пријатељски пружи руку.

— Какав бес уђе у вас? — упитаће понова ага.

— Какав бес, стриче?

— Зар вам је мало буна било, већ хоћете опет да задајете посла цару?

Ћаја се збуни и не знаде како да одговори на то питање.

Тоска настави:

— Што једном не престанете?... Попалисте доста, поробисте доста, потукосте доста... шта хоћете више?... Хоћете баш све да уништите?... На што ће цару пуста земља, а нашта и вама? Може ли се пашовати кршевима и горама?

—Казнимо само бунтовнике, стриче — реча Ћаја.

— Како само бунтовнике?!.. Та ни броја се не зна колико сте погубили!

Ћаји не би ово мило, па ће рећи:

— Остави то, стриче!... Знамо ми шта радимо.

— Да Бог дâ, синовче, да знате, али мучно!... Зар мислите да ћете тако рају умирити?!... Хеј, мој синовче! Тако се дуго не пашује. Хиљаду ћете посећи, а десет хиљада одметнуће се и постати љути зверови. Они ће вам куће попалити и земљу преврнути.

— Неће, стриче!... Утераћемо им памет у главу.

— Мислиш?... Зар ће комшија седети скрштених руку?. Шта ћете радити, кад нам он убаци варницу у кућу?

— Шта би ти хтео, стриче? — упитаће га Ћаја, губећи стрпљење.

— Да не бесните више... Доста је било крвопролића. Будите милостиви рајн, па ће вас слушати и благодарна вам бити. Тако ћете...

— Да ниси ти дошао да молиш за кога? — пресече га Ћаја, грицкајући браду.

— Јесам, синовче, — одговори Тоска, па настави: Тако ћете, мој синовче, пашовати док вам је воља. Није узалуд..

— За кога имаш да молиш? — прекиде га Ћаја.

— А имам ли кога молити, синовче? — упитаће ага, видећи да му се савети не слушају.

— Да видимо, стриче, да видимо за кога молиш — рече Ћаја и почеша се.

— За многе — одговори ага и мало се ко насмеши.

— Дёд, стриче!

Ага Тоска извади парче хартије и предаде му.

— О-хо!... Све сам хајдук, гори од горега! — рећи ће Ћаја прочитав имена,

— Да не беше вас, не би ни њих било — одговори ага хладно.

— Па још Пајсија на првом месту!.. Где њега нађе?

— Што, синовче?

— Горег хајдука од њега нема... Зар и он да се пусти?

— А што не?

Ћаја се врашки насмеја, окрете се и пође по соби.

— Зар најгорег зликовца да пустимо?.. Па где би нам памет била?!

— Какав зликовац? — рећи ће ага немило дирнут Ћајиним држањем. — Зар има већег зликовца од Латифа?

— Чуј, стриче! — рече Ћаја, па приђе аги и потапша га по рамену... Нити гуди нит гудало вади... За Пајсија и такве као он не смем ти ја ни зуба помолити. Ено ти Скопљака, па чини шта знаш.

— Ја се у тебе уздам, синовче.

— У мене?!... Не смем му поменути Пајсија ни за живу главу. За њега, његова брата, и остале као што су они.., колац је давно спремљен.

Тоску обузе језа и сав се промени.

Ћаја опази то, па ће рећи:

— За Ђенадија и које како, али где нађе Јаковљевића и оног хајдучког сина?!

— Кога?

— Оног Ђукићевог.

— То је голобрадо момче... Примам га на своју душу.

— Знам, знам, стриче, али то је хајдучки син. Ко сме за њега проговорити добру реч?

— Дете је то. Шта ти оно зна?

— Па и овај Ђенадијев — рече Ћаја гледајући у забелешку. — Све највећи зликовци!....

— Деца, синовче.

— Каква деца!.. ... Јурили су као помамни из нахије у нахију.

— Чу ли, ти, синовче! — рећи ће ага после кратке почивке. — Хоћеш ли спасавати ове или не?

Ово доста оштро и одлучно питање доведе Ћају у забуну.

— Реци, хоћеш ли или не?

— Богме, стриче, за Пајсија и брата му Димитрија не смем ни зуба помолити... За остале још се и може што учинити, али да се пусте — боме не верујем.

— Лепо, синовче. Остави мени Пајсија и брата му, а ти се побрини за остале.

— Хоћу, стриче..... Не могу ти заборавити оно добро никада.

— Један се мора пустити.

— Кога желиш?

— Бошка — одговори ага.

— Хм!.... Да ли ће се моћи? — рече Ћаја и заврте главом.

— Веру сам дао за њега. Јединац је у мајке, па је севап пустити га.

— Стриче! — рече Ћаја и пружи руку. — Ево ти тврду веру дајем... Чинићу све што могу.

— Хвала ти, синовче! — одговори ага и стиште му руку. Само похитај.

— Још данас ћу говорити Скопљаку. Дођи сутра да чујеш, Тоска се поздрави и пође.

— Чуј, стриче! — рећи ће Ћаја испративши агу до врата. Ага се осврте.

— Рекао бих ти да не идеш Скопљаку.

— Што, синовче?

— Узалуд ће ти мука бити, а можеш и мојој молби нашкодити.

— Не брини, синовче,.. Зна Тоска како ће.

* * *

Сутра дан ево Тоске рано.

Чим уђе, Ћаја га ослови:

— Шта би код паше?

— Ништа! — одговори ага зловољно.

— Рекох ти ја, стриче... Знам ја шта он мисли о Пајсију.

— А ти, синовче?... Е да ли ти што испослова?

— Богме испословах — одговори Ћаја осмехнувши се.

— Е..... да чујем, синовче, — рече ага радосно и приближи му се.

— Једва, стриче... Товар речи потроших, док га умилостивих.

— Пушта их... а? — упитаће ага нестрпљиво.

— Само Бошка.

— А остале?

— Поштедиће смрти, ако се потурче.

— Радост, која се указа на агином лицу, у часу ишчезе. Он стајаше и убезекнуто гледаше у Ћају.

— Тако ти је, стриче... Друкче не бива — рече Ћаја, видећи промену на Тоскину лицу.

— Баш никако другче? — упитаће ага након дуже почивке.

— Никако другче, стриче. Или веру или колац... Једва сам Бошка изкамчио.

— Хвала ти, синовче! рече ага и пријатељски му стеже руку. По том ће га упитати:

— Кад ће пустити Бошка?

— Кад дође замена?

— Каква замена? — преперажено упита ага.

— Сестра његова....

Ага се следи.

— Без замене не може ништа бити — продужи Ћаја, — Хајдучки је син, вели Скопљак. Ишао је по Левчу и бунио рају.

— Синовче! — рећи ће ага пошто се мало поврати од узбуђења... Тако ти Бога, покушај још једном!

— Ни за живу главу, стриче!... Знаш какав је Скопљак? Могу још горе учинити.

Ага обори главу и зађута као стена.

— Неће јој ништа лоше бити — придода Ћаја... Прва госпођа биће у пашину харему.

— Зар поћерка моја? рече Тоска тужно и подиже главу.

— Шта друго знам, стриче — одговори Ћаја и слеже раменима... Да је у мојој власти, пустио бих га без замене.

— Синовче!.... Покушај још једном.

— Ни речи више, стриче! — одговори Ћаја, а неколике боре нацрташе му се на челу. — Бирај шта ти је драго... Ја му више не одох на очи.

— Збиља, синовче?

— Збиља, стриче.

— Е лепо... Нек буде воља Божја. Робом икад гробом никад.

— Тако је, стриче. Боље она у харем, него он на колац.

Ага гурну руку у џеп, извади један замотуљак, ућушну га Ћаји у руку, поздрави се са њим и пође. Но у том се присети нечег и врати се.

— Чуј, синовче.

— Чујем, стриче — одговори Ћаја.

— Ти знаш Павла из Горачића!

— Знам.

— Он је погинуо.

— Убише га зликовци... они што ти сад за њих молиш рече Ћаја, па се лукаво насмеши и заврте главом.

— Немој тако, синовче. Почуј ме што ћу ти рећи.

— Говори, стриче.

— Кмет Павле има сина Жарка.

— Знам.

— Придобио сам га.

— Како, стриче?

— У нашу веру.

— Е....! рече Ћаја а радост му обасја лице.

— Боме га придобих... Ето ти га кроз кратко време... Хоћеш ли га примити?

— Зар сина Павловог да не примим?!... Та бегом ћу га учинити.

— Е лепо, синовче. Доћи ће ти момче, па гледај шта ћеш с њим — рече ага и изиђе.

* * *

Тоска изиђе из града и дође у хан.

Кад би после подне, његов побратим Рустем дође и рече му:

— Данас ћемо имати крваво вече.

Ага Тоска остави чибук и скочи с миндерлука као опарен.

— Биће крви више но икад, додаде Рустем.

— Каква крв?! — упита Тоска потресеним гласом.

— Велики број заточеника извешће се из града и набити на коље.

Тоски се подсекоше и руке и ноге. Он побледе и немо посматраше побратима.

— Имаш ли пара? — упитаће он Рустема пошто се мало поврати.

— Имам.. Колико ти треба?

— 500 цекина.

— Што ти треба?

— Не питај.

— Кад ти треба?

— Сад одмах.

Рустем изиђе из одаје, и мало доцније врати се и изброја новац.

Тоска узе новац, стрпа у кесу, спреми се и оде у град. Пријави се Скопљаку и би примљен.

Тоска се превари. Не помогоше му ни речи ни злато, и он тек сад виде шта вреди глава игуманова.

Изашав из собе пашине, беше блед као крпа. Зима га обузе и он дрхташе целом снагом. Кад изиђе из дворца, умота главу шалом, наби капуљачу и изиђе из града.

Колац

Беше првих дана Јануара 1815....

Београд тужно изгледаше. Цела околина покривена снегом. Час по час спустила би се густа магла и притисла цео хоризонат. Обнажена дрвета, окићена ињем, и кровови високих кућа губљаху се у густој магли.

Беше овладала мртва тишина. Улице готово опустиле. Кад и кад по која људска прилика промакне кроз густу маглу, и ишчезе брзо као авет.

Подне беше превалило...

Густа магла поступно се разбијаше и дизаше. Околина се рашчишћаваше, а небо облацима заодеваше. Само ниско на западу плављаше се дуга а узана пруга. Сунце се спусти у ово плаветнило небесно и обасја целу околину.

У овом тренутку, један човек, заогрнут кабаницом, а са главом добро умотаном, изиђе из града, журно хитајући Стамбол-Капији. Кад и кад осврнуо би се, надкрилио чело руком и погледао у правцу града.

Кад беше близу капије, стаде и осврну се. Беше спазио нешто страшно, и стресе се.

Многобројне црне тачке покуљаше из градске капије. Кретање им беше у правцу Стамбол-Капије. Мало за тим, зачу се нека грајa, а кроз грају пробијаше писак и јаук. Човек стајаше непомично и посматраше. Крв у жилама следи му се. Једва држећи се на ногама дође до бедема и приби се уз један угао.

Маса света изиђе из града, примичући се нагло Стамбол-Капији.

То беше пратња, пуна грозе, страхоте и туге.

Напред, на белцу, јахаше Скопљак — паша, а лево до њега помоћник му Ћаја. За њима ступаше вод низама, а за овима до стотину бледих, испијених и погружених људских прилика. На ногама им беху негве, о врату ланци, а на рамену сваког по оштар колац. Позади и са стране ових бедника беху густи редови низама.

За овом пратњом јурила је бесно велика маса света. Гола и изнемогла наваљиваше да пробије редове низама и да допре до заточника. Ваздух се проламаше од писке и јаука. Војници, ударајући је ногом и кундаком, одбијаху је даље од редова. Људи, жене, деца, ломљаху се једно преко друго, падаху, устајаху и опет бесомучно јураху напред.

Пратња стиже пред Стамбол-Капију и заустави се. Низами се размакоше и образоваше кару. Заточници остадоше у средини. Један вод низама остави оружје и обарајући на земљу једног по једног заточника, скидаше им негве.

Дође ред на једног младића. Џелати му приступише, шчепаше га, оборише на земљу и скидоше негве. Младић се диже

и држећи колац у руци. подиже главу к небу и показа сву красоту своју.

У тај мах једна старица, са разбарушеном косом, наричући из свег грла, продре кроз кару, и с раширеним рукама паде младићу око врата.

Један од низама полети и шчепа је за рамепа.

— Пусти је! — чу се глас.

Војник се обазре и спази иза каре једног Турчина, омалена, бела лица и седе браде.

— Пусти је!.. Мати му је — рече старац потресеним гласом.

Војник је пусти.

— Авакуме, чедо моје! — зацвиле мати грлећи и сузама квасећи младића... Не гини, сине, тако ти хране моје!... Бог види невоље твоје. Опростиће ти. Потурчи се, сине; потурчи се, моја десна руко!

Младић, пун поноса, пун красоте и питомине, загрли матер и небројено пута пољуби. По том диже очи к небу, и умиљатим гласом, што потресаше до дна душе, запева из свег грла:

«Мајко моја, на млеку ти хвала!
«Брзо ћеш се обрадоват' сину.
«Кад пред лицем Бога изиђемо!"

Онај омалени Турчин уђе у кару, приступи младићу и са дрхтавим гласом рече:

— Сине... добри сине! Послушај матер. Бог ће ти опростити.

То беше Асан ага Тоска.

Младић погледа охоло Турчина и са пуно смелости запева:

„Нема вјере боље од ришћанске,
«Срб је Христов, радује се смрти,
«Чин' те, Турци, што је вама драго!»

Тако се припремаше за смрт Авакум, ђак игумана Пајсија!

Сунце зађе, а месец изиђе. Беше крвар и крвавим руменилом обасу снежни покров.

Низами потераше заточнике уз бедем.

Џелати их примише и послу приступише.

Ужасан јаук разлеже се по околини. Цела маса света, што допрати заточнике, паде к земљи и покри лице рукама. Заточ-

ници полетеше један другом у загрљаје, и квасећи сузама друг друга, љубљаху се и праштаху.

Ага Тоска остави бедем, прође кроз капију, пође мало напред, по том стаде и осврте се.

У тај мах диже се први колац.

Нека људска прилика, у црној ризи, сувоњава, са кратком проседом брадом, залепрша се на коцу.

Тоска познаде игумана Пајсија. Виде га страшна и ужасна. Коса му беше разбарушена, очи крваве, искрљештене, готово испале; уста разјапљена, а језик испао.

Тоска се стресе. Несвест га спопаде, поведе се и у мало што се не стропошта.

У близини беше неко дрво. Тоска скрену с пута, посрћући дође до дрвета, и скрстивши руке на њему, обори главу и ту оста.

Џелати наставише посао и окончаше га у неко доба ноћи.

КЊИГА ПЕТА

ЂЕНАДИЈЕ

Квасац 1815.

Жарку оста да бира: или да задовољи Латифа или да раскине са својим положајем.

То беше почетак борбе, којој се крај не могаше назрети. Он осећаше како нешто губи, и како му то што губи раздире срце у недрима. Борити се за јабуку тако силно и ватрено, па сад допустити другоме да је узабере, — то беше нож, који му срце пробадаше.

Млади кмет реши се на коју ће страну. Чим се беше повратио из Чачка, отправи матер у Самапле, своме стрицу, а он оста и спреми се да поведе рат.

Протече већ недеља дана, а ништа се не деси, што би му наговештавало извршење Латифове намере. Чињаше му се, да ће се све свршити на оној ватри, што је претрпе у Чачку. Он се мало умири и предаде домаћим пословима.

Једног вечера, кад већ намераваше лећи, закуца неко на вратима.

То беше Тоска.

Прва му реч беше:

— Сине, Бошко је спасен!

— Спасен! — понови млади кмет радосно и понуди агу да седне.

Поседаше.

— Јест, сине.. Спасен је, али мало потеже.

Жарко утаја дисање.

— Хоће Скопљак замену — рече ага после краће почивке.

— Шта хоће?

— Замену... сестру његову — промуца ага.

Жарку се окрете соба. Уснице му задрхташе, а лице побледи.

— Тако ти је, сине.... Остаје нам да бирамо: или Спасенију у град или Бошка на колац.

Жарко подиже руком косу и скочи.

— Шта хоће ти злотвори?! — рече он громким гласом и поче као фурија ходати по соби.

— Утишај се, сине, утишај! — поче га блажити ага.

Млади кмет беше згранут. Бледило ишчезе, а пламен га обузе. Из очију му севаху муње, а из уста сипаше огањ.

— Утишај се, сине — рећи ће поново ага, видећи га тако узбуђена.

— Е, не дам је, ага, док ми је главе на раменима! — пикну кмет и зграби пиштољ са зида... Ово ће им судити!

— Лакше, сине, лакше — рече ага, па се диже и пође да га утиша .. Није то тако опасно. Неће Спасенија њихова бити... Умири се, сине, умири.

— Како да мирујем, добри ага?

— А зар је баш твоја Спасенија?

Ове последње речи поразише младога кмета. Он метну руку на чело и обори главу.

— Стрпљење, сине... Можда она има пречег од тебе?

Жарко се прену, чудновато погледа у агу и потајно уздахну. Оно „Можда има пречег од тебе" растроји му сву душу.

— Брат јој је у опасности. Треба га спасавати, и то што пре, јер га колац чека.

— Ага... добри ага! — рече Жарко потресеним гласом

и метну обе руке на рамена Тоскина... Спасавајмо једно, али не упропашћавајмо друго!

— Чуј, сине — рећи ће ага милостиво... Само мене послушај, па је неће ни глава заболети. Веруј Тоски. Знаш како веле наши: Робом икад, гробом никад. Остане ли у селу, пропашће и она и Бошко. Сети се, сине, Латифа.

— Па шта да радимо, ага?

— Што буде најбоље, сине.

— Говори... Чинићу све што кажеш.

— Је ли тако, сине?

— Тако, агâ.

— Онда чуј шта ћу ти рећи... Рекао сам Ђаји, да ћеш се...

Ага не доврши, јер у тај мах залупа реза на вратима.

Млади кмет истрча из одаје, те право на врата.

— Ко је? — упитаће он.

— Ја сам... Отварај брзо!

Жарко познаде глас сироте Милице, коју Бошко беше некада спасао са децом. Овој сиротици беше уступио кућу Михаила Глигоријовића, брата Хаџи-Проданова, где она уз припомоћ његову живљаше са својом децом.

— Шта је? — упитаће кмет нестрпљиво.

— Не питај, већ отварај — рече жена преплашеним гласом

У том Тоска изиђе из одаје.

— Говори!.. Шта је? — упита је поново кмет.

— Хајдуци!... Опколили Манојлову кућу... Неће добро бити... У помоћ што пре! — рече жена испрекиданим гласом.

— То је онај зликовац из Чачка! — рече кмет живо, и пренеражено погледа у агу.

— Латиф! — одговори кратко Тоска.

— Колико си повео момака? — упитаће кмет.

— Двојицу.

— И моја два .. четворица, ја и ти .. свега шесторица — рече Жарко, па излети на двориште и сазва момке.

* * *

Шест оружаних људи изиђоше на улицу и распоредише се. Ага, са још двојицом, имађаше да заузме вратнице, а Жарко, са осталима, оде побочном улицом, заобиђе две-три куће у

близини и дође до ограде, што беше између њиве и воћњака. Ту застаде и проматраше.

Не би за дуго, а две-три људске прилике, прикривене између стаја, искрснуше и упутише се на задња врата Манојлова дома.

То беху момци Латифови.

Млади кмет притаји дисање и вребаше их са запетим пиштољима.

Три Латифова момка заузеше врата. Мало за тим, појави се и четврти. Овај ношаше у рукама нешто дугачко, налик на ћускију. Кад стиже к вратима, подвуче један крај ћускије, а други стаде прегибати к земљи.

Врата почеше пуцкарати.

Кмет и оба му момка обазриво прекорачише врљике, сакрише се иза кошаре и узеше зликовце на око.

У који се мах врата извалише и треснуше о земљу, у тај мах севнуше три ватре и одјекнуше селом три пуцња.

Жарко полети напред. Кад стиже до изваљених врата, спази два зликовца оборена на земљу.

Ага Тоска чу пуцањ, јурну на вратнице и улети у двориште.

— Побегоше! — чу се глас.

Два Латифова момка прескочише ограду и загребоше преко суседног двориштa.

— У потеру! — повика Тоска и опали пиштољ за зликовцима.

Жарко уђе у кућу и чу писку. Кад дође до једних врата, спази кроз пукотину неку слабу светлост. Он се наже и навири.

Станица и Спасенија, прибијени уз један угао, стајаху и цептијаху од страха.

Жарко се реши, отвори врата, уђе у одају, осветљену једним жишком, и повика:

— Не бојте се!.. Спасене сте!

Као да их гуја ошину, тако цикнуше мати и кћи кад видеше сина Павлова.

— Милост, кмете, милост! — зацвилеше оне и падоше на колена.

— Не бојте, се добре душе! — рече кмет благо.

— Милост... милост! — процвилеше поново мати и кћи.

— Ах! — узвикну Жарко, па се шчепа обема рукама за косе и обори главу.

У том стиже Тоска.

Мати и кћи устадоше и полетеше му на сусрет.

— Не бојте се! — рече ага и пружи им руке.

— Милост, ага, милост! — цикнуше женске, кријући лице од младога кмета.

Ага разумеде ово, и тешећи их рече:

— Не бојте се!... Жарко вас је спасао од зликоваца. Он вам је први добротвор. Он вас је чувао и ода зла бранио. Он вам је сваку помоћ указивао.

То рече Тоска, па им исприча све што је било.

Мати и кћи једва се држаху на ногама. Дрхташе им сваки мишић, као да их грозница беше спопала. Гутале су сваку реч агину, а ове речи беху тако благе, да их поступно повратише и умирише.

За све време млади кмет стајаше као статуа с обореном главом, борећи се с црним успоменама, што му у овом тренутку искрснуше у свести.

— Снахо — рећи ће Тоска старици, пошто је виде мало умирену. — Овде не смете зору дочекати. Опасност вам велика прети. Ми ћемо се постарати за добро ваше.

— А куд знамо, честити ага? — једва промуца старица.

— У Београд, снахо... у Београд да загрлиш Бошка. — одговори ага.

У тај мах Жарко диже главу и са свим случајно спази дивотно лице Спасенијино. Нека ужасна струја пројури му кроз цело тело. Он задрхта и брзо скрену поглед у страну.

Ага Тоска приђе и рече му:

— Хоћеш ли ме послушати?

Жарко га збуњено погледа.

— Да учиниш све како ти кажем?

— Хоћу — једва промуца кмет.

— Добро.. Похитај што пре у Београд.

— Што ћу тамо?

— Зове те Ћаја.

— Што?

— Да те бегом начини.

— Што ће ми бегство?

— Да спасеш невољнике.

— Како?

— Кад дођеш у Београд, дознаћеш.

Кмет занеме као стена.

На један час доцније, кућа Манојла Прокића поново опусти.

* * *

Жарко испрати ага-Тоску, Станицу и Спасенију и врати се дома.

Беше сâм.

Као оно челе, кад их ко дирне, тако се узрујаше мисли у души његовој. Силна бура потресаше га из темеља, и не даде му мира ни за тренутак. Тек што би сео, нешто би га жацнуло по сред срца, и он би скочио и као помаман по соби ходао. Беше пун гнева. Час га обузимаше ватра, час студ и грозничава дрхтавица.

....Свршено је! — говораше он у себи, ходајући по соби узнемирено. — Натраг се нити може, нити хоћу. Зар да допустим да буде плен грабљивих зверова? Ах!... та ја је морам спасти, ма веру променио. Заложићу се сав за њу. Нека се разори ово огњиште, не треба ми више! Нека се расточи све благо, што ми од оца остаде! Нека све оде у понор, нека се све сурва у бездан! Душа моја покоја тражи. Кућа Манојлова обесвећена је, и ја је морам осветити. Част је светија од огњишта, а дужност преча од родитеља!

Жарко осети умор, седе на праг дома свог и утону у море, пуно очајања и страхоте. По том се диже, изиђе из куће, попе се на доксат и седе.

У околини мртва тишина. Хладан ветар шибаше га, а он и не осећаше. У души му беше борба, и он се ломљаше као лађа, кад је сподбију ветрови са свих страна.

....Јест, и ја сам син народа овог — настави он. У њему сам поникао, нека у њему и ишчезнем. Његове невоље и моје су невоље, његова срећа и моја је срећа. Проклетство народно нека се скине са душе моје. Блажени су они, које народ благосиља. Путеви што воде к њему, најчистији су и нај-

светији. Срећни су они, који њима следују. Глас народа нека ми од сад буде света заповест. Благослов његов излиће се на душу моју, и ја ћу бити срећан и задовољан...

Тако Жарко, па се диже, врати се у одају, дође пред икону, стаде, склопи руке и поче се молити.

И кад сврши молитву, умор га савлада. Он се диже, приђе постељи, наслони главу на јастук и заспа.

У тамници

Град београдски пун је тамница.

«Тамница је кућа необична.» То је гроб, који прождире и душу и тело. То је рака у којој мртваци живе. У њој има светлости, али не да вас озари, већ да вам пркоси јадима и невољама; у њој има и ваздуха, али не да вас крепи, већ да вам душу трује. Сва добра која вам пружа, потичу из злобе и пакости.

У времену о коме причамо, тамнице београдског града беху пуне живих мртваца.

Кад се Горњи Град прође и скрене десно, доћи ће се до једне капије, од које воде два пута: један лево, поред цркве Ружице; други десно, ка градском пољу. На овом другом путу налазе се у кратким растојањима три капије, од којих је средња Зиндан-Капија. Лево и десно од ове капије налазе се дубоки шанчеви, ограђени са свију страна високим и непробојним зидинама. Из дубине ових шанчева, а уза саме бокове Зиндан-Капије, дижу се две високе куле, од којих свака има по три спрата тамница.

Свршетком 14. и почетком 15 ове тамнице беху пуне.

Кроз једне вратнице, у зиду до капије улази се у тесан и мрачан ходник, а одатле степеницама силази се у горњу, по том у средњу и најзад у доњу тамницу.

У доњој тамници, дугачкој и широкој неколико стопа, беху у ово доба три роба: један старац и два младића.

Тамница беше нешто богатија од гробнице. У једном крају креветац од неколико дасака, и на њему мало сламе; у другом једна поличица и на овој два-три комада црна хлеба, један жижак, један дрвен солир, једна бритвица, и један суд с водом.

Не далеко од поличице беху три повелика камена, што заточницима служаху место столица.

Један прозорчић, отворен при самом поду тавнице, споља разведен, гвожђем окован, пропушташе слабу светлост из дубине шанца. Требаше дуже у тамници остати, да би се предмети мотли распознати.

Мало слободе, мало и светлости!

Тамница је судар злобе са милосрђем. Злоба тражи мањи прозор, милосрђе више светлости. Дати заточницима више светлости, а не дати им да из тамнице умакну, — то су две супротности, које беше измирила рука неимарева. Она је малени прозорчић с поља развела, и тиме заточницима два добра дала: више светлости и већи видокруг. Још да не беше дубока шанца и висока бедема, милосрђе би могло ликовати!

Заточницима у кулама Зиндан-Капије беше надзорник неки Омер. То беше човек у годинама: крупан, оштра погледа, великих обрва, дугих црних бркова, а осредње браде. Беше један од оних типова, који су својствени тамничарима.

У осталом, ова строгост, што се огледаше на Омерову лицу, не беше ни у колико знак грубе и паклене душе. Заточници, којима тамница беше мучна и тешка, не имађаху разлога да мрзе тамничара.

Оних дана, кад обест Сулејманова кићаше бедеме градске, један човек прође Горњи Град и упути се Зиндан-Капији.

Пред капијом беше Омер.

— Ко је овде тамничар? — упитаће непознати.

— Ја — беше одговор.

Непознати приђе Омеру и рече му нешто на ухо.

Омер уведе човека у одају, узе кључеве, изиђе, дође до једних вратанца, отвори их, уђе у кулу, сиђе низ мрачне степенице, отвори друга вратанца, сиђе низ друге степенице, отвори трећа вратанца и рече:

— Старче!

Један омалени и погрбљени старац помоли главу и изиђе из тамнице.

То беше отац Бенадије, духовник манастира Благовештења.

После пораза у Небош-Планини, овај осамљени старац, не знајући куд ће ни шта ће, луташе по околини манастирској,

тражећи два добра своја: сина и манастир. За сином тужаше за светињом очајаваше. Срце га је вукло светом храму Божјем, у коме век проведе. Спазивши из даљине кулу манастирску, старац задрхта и сузе проли. Он се помоли Богу и готово нехотице пође напред. Зидине манастирске забелеше се, и он се осети срећан У околини не примећаваше никога. Све беше пусто и немо. Старац пође напред, не одвајајући ока са куле манастирске. Беше већ сишао с косе и унутио се стазом што вођаше манастиру. Требаше му још да скрене десно, да обиђе један луг, па да до темеља види манастир. Но у ком тренутку беше појмио да скрене десно, неколико људи излетише из луга и зграбише га за рамена.

Старац се осврте и виде Турке.

Беше пао у живу клопку. Турци га везаше и предадоше Ћор-Зуки, а овај га са осталим робљем испрати у Београд.

Тако допаде тамнице овај старац, који, служећи Богу четрдесет година, не беше ни мрава згазио! Једина му још утеха беше што га саставише са Стојаном и Бошком, које Ашинбег пороби и у Београд доведе.

Омер изведе Ђенадија из куле и уведе у своју одају. Непознати приђе старцу, загледа се добро у њ и рече:

— Духовниче!... Познајеш ли ме?

— Не, добри човече.

— Ти имаш сина?

— И посинка — додаде старац изнемогло.

— Они су заједно с тобом?

Ђенадије климну главом.

— Нека, старче.. Ту им је још и добро... Онамо је зло! — рече непознати и пружи руку у правцу бедема градских.

Старац уздахну и обори главу.

— Духовниче! — рече непознати.

Ђенадије подиже главу

— Зар ме не познајеш?

— Не, добри човече — одговори старац слабим гласом.

— Не мари ништа. Могу људи бити пријатељи и кад се не познају.... Ти знаш Ага-Тоску?

Ово име таче старца у душу. Он задрхта од радости и потресеним гласом рече:

— Тоска!...

— Ја сам Рустем, његов побратим. Дођох, да те у име његово посаветујем. Стар си, духовник си, али опрости; данас другчије не бива.

— Хвала ти, добри човече! — рече Ђенадије дрхтавим гласом.

— Савет је потежи, али ти је невоља још тежа. Није лако мењати веру, али у невољи Бог прашта.

Ове речи потресоше старца. Брада му задрхта, а колена заклецаше. Он обори главу и упре поглед у пôд.

— Тако је старче — настави Рустем. Остаје ти да бираш: или веру или главу... Ако не жалиш себе, пожали оно двоје лудо, што труне с тобом у тамници.

Ђенадије стајаше и не дизаше главе.

— Друго ти не остаје, добри старче — настави даље Рустем. Тоска је све покушао, и једва успео да вам вером сачува главе.

— Добри човече! — процвиле старац и зграби Рустема за руку... Смилујте се на слугу, који четрдесет година служаше Богу!...

— Бог ће се смиловати, духовниче! Он види невоље ваше и опростиће вам — одговори Рустем и пријатељски стеже старчеве руке.

Ђенадија издаде снага. Он посрну, и би пао да не беше у близини Омерове постеље.

— Друго ти немам шта рећи — настави Рустем. — Или веру или главу. Мораш се што пре решавати. Опасност је врло близу. Ја морам ићи. Ево Омера. Он ће ти бити у помоћи.

То рече Рустем, па се поздрави са Ђенадијем и изиђе. При растанку ућушну Омеру у руку један замотуљак и рече му:

— Одлажи што више можеш, па биће још. Тоска те неће заборавити.

— Не брини. Учинићу све што могу.

— Покушаћемо опет код Ђаје. Зар ћемо га придобити.

То рече Рустем и оде.

— Тако, старче, тако — рећи ће Омер духовнику, вративши се у одају. — Друге ти нема. Учини како ти веле пријатељи. Видиш шта се ради? Ево ми је већ педесета, а тога

чуда не видех! Заредило се, па се не пита ни старо ни младо. Ко зна шта вас сутра чека? Десна је кула већ испражњена. Не бих био рад да вас изводим и на бедем шаљем.

Старац се једва држаше на ногама. Омер га узе под руку, уведе у кулу и спусти у тамницу. При растанку рече:

— Добри старче!... У твојим је рукама живот ова два луда детета. Сачувај их младе и зелене. Бог ће ти опростити!

* * *

Једног дана, доцно у вече, зашкрипе брава на тамници.

То беше преко обичаја. Заточници устадоше и са утајеним дисањем очекиваху шта ће бити.

Вратанце тамничке отворише се. Омер, држећи фењер у руци, помоли главу, погледа старца и рече:

— Шта би, старче?... Е да ли се реши?

— Не мучи ме, добри човече, — одговори старац готово без душе

— Излазите — рече тамничар.

Ова реч порази заточнике. Они се згледаше и скаменише.

— Излазите — понови Омер и отвори широм вратанце. По том додаде:

— Децо, понесите ствари.

Ђенадије пође напред, а Стојан и Бошко за њима носећи ствари.

Попеше се уз степенице и дођоше пред вратанца средње тамнице.

Омер отвори вратанца, и рече онима што беху унутра да излазе.

Неколико заточника, бледи и испијени, изиђоше из тамнице као зверке из јазбине.

— Улазите! — рече тамничар духовнику.

Ђенадије, Стојан и Бошко погнуше главе и уђоше.

Омер повуче за собом вратанца, закључа их и оде.

Сутра дан, у исто доба, понови се исти призор.

— Старче!... Е да ли се реши?

— Бог ми не да, добри човече.

— Боме гледај шта ћеш... Излазите!

Заточници изиђоше, а Омер их одведе до горње тамнице, и учини што и јуче: њих уведе, а оне из тамнице изведе.

Кад би треће вече, ето опет Омера.

— Шта би, старче? — упитаће он духовника.

Отац Ђенадије ћуташе као стена.

— Боме, старче, немам вас више куд. Остадосте још ви у тефтеру. Сутра је на вас ред. Гледајте шта ћете.

Робом икад, гробом никад.

Ага Тоска стиже у Београд са Станицом и Спасенијом и одседе у Рустемов хан.

Подне беше давно превалило. Ваљало је хитати у град, јер беше последњи дан рока.

Ага Тоска беше узнемирен. Мучаше се како да саопшти матери праву ствар. Неколико пута улажаше у одају, али никако да се реши. Осврнуо би се два-три пута и враћао не прозборивши ни речи. Мати и кћи спазише ову збуњеност агину и обузе их слутња.

Дође и вечерње. Ага не имађаше куд, уђе у одају, приступи старици и благим гласом рече:

— Снахо!... Богме те срећа није изневерила!.. Бошко ти је жив.

Матери и кћери заигра срце од радости. Оне хитро приступише аги, с лицем пуним радости.

— Син ће ти бити спасен, ако га сестра милује — настави ага.

По том се окрете Спасенији и упита је очинским гласом:

— Кћери!... Милујеш ли брата?

— Више него себе, честити ага! — одговори девојка дирљивим гласом.

Овај одговор разнежи срце у матере. Она загрли кћер и пољуби је свим жаром материнске љубави.

Лице Спасенијино обли румен, а сваки јој мишић заигра.

— Кћери! — рече ага. — Ти си једина, која би га могла спасти.

— И живот ћу свој дати за њега, честити ага — одговори Спасенија одлучно.

Ага је нежно погледа, по том уздахну и обори главу.

— Али... паша тражи замену кћери! — промуца он после дуже почивке, трудећи се да прикрије узбуђеност.

Ове речи згодише старицу у срце. Она се у часу промени и у пола је нестаде.

— Учинићу све за спас брата свога — рече Спасенија и широм отвори очи.

Матери грунуше сузе. Она притиште кћер на прса и поче је љубити.

— Не плаши се, снахо! — рече ага светитељским гласом.

— Како мајка да отргне чедо своје!... Како да испусти злато своје!.. Како да преболи ране своје!... — зацвили старица, држећи на прсима главу кћери своје.

— Чуј, снахо! — поче ага. Прибери се и умудри се. Сети се Латифа. Немој изгубити и кћер и сина. Бошка ваља спасавати. Лакше ће Спасенији бити у пашину двору, него Бошку на мукама. Знаш како веле наши стари: Робом икад гробом никад? Уздај се, снахо, у Бога. Он ће ти оба детета сачувати.

Старица јецаше и сузе проливаше.

Спасенија подиже главу са прсују њених, и љубећи јој руке рече:

— Опрости ми, мила нано, опрости!... Благослови кћер своју и моли се Богу за њу.. Благослов твој пратиће је и дању и ноћу.

Старица клону. Спасенија је приведе миндерлуку и лагано спусти.

Ага Тоска ражали се, приђе јој и рече:

— Снахо!... Грдно ћеш се кајати, ако не послушаш савет мој... Избављај децу своју. Избављај их што пре.

Станица само јецаше и сузе брисаше

— Бирај, снахо, бирај што пре — настави ага. — Морамо хитати. Не одемо ли данас, ко зна да ли ћемо сутра наћи Бошка међу живима!... Устани и благосови кћер своју.

Старица се лагано диже, узе главу Спасенијину, и росећи је сузама и пољупцима рече:

— Да си благословена, кћери моја!.. Бог нека те умудри и сачува несрећној матери!... Анђео Божји нека те вечито прати, а милост Божја нек се излива над тобом!

Кад старица заврши, ага приђе вратима, отвори их и рече:

— Пођимо!.. Сваки је тренутак скуп!

Три добре душе оставише одају и одоше у град.

* * *

Човек у борби са духовником

Омер изиђе из тамнице, а Ђенадије се спусти на камен према жишку, завали главу у обе шаке и оста непомичан.

Стојан и Бошко, хладни као гује, сећаху на постељи и мучаху. На сусрет им иђаше кобно јутро. Још једна ноћ, па да их пучина прождере и склопи над њима ждрела своја.

Душа човечја лелуја се као оно жито, кад га поветарац пољем понесе; кад и кад узрује се као вали на бурноме мору. Осећања трајне радости и жалости теку тихо и губе се поступно као оно колути на површју мирне воде. Разна осећања муте се и бију као мрки облаци, кад их ветрови с разних страна сподбију.

Туга и радост најјаче се осећају кад се ненадно сукобе. Стална туга и стална радост паралишу душу. Ко дуго лиже мед, не осећа сласт његову, а горчина слаби, што се дуже пије.

„Чаша жучи иште чашу меда, смијешане најлакше се пију" — вели песник.

Чаша Бошкова и Стојанова беше без меда. Они немађаху радости. У њих беше само туга, и ова им уби осећање и паралиса душу. Иза туге дође очајање, иза очајања обамрлост. И кад би ова ноћ, и кад за њом долажаше кобно јутро, они беху готово без душе. Остаде им само тело, изнурено и саломљено.

Седећи на постељи, осетише умор, легоше и поспаше.

Старац оста сâм У души му беше очајничка борба. Он се подвоји и виде пред собом два себе: духовника, који четредесет година служаше Богу, и човека који се спремаше да га уништи.

....Да се потурчим! — поче духовник...

....Каква саблазан од тебе, који четрдесет година служаше Богу и беше камен темељац у храму његову!... Шта ће храм, кад га изла темељац његов?! На што ти је живот старцу, једном ногом већ у гробу? Четрдесет година сејаше реч Божју и утврђиваше веру у стаду својему! Зар сад да напустиш ол-

тар и престо његов ?!.. Грешни старче! Не пропадај у дубоком глибу, где нема дна; не тони води у дубине, и не дај да те вали затрпаваују.

Старац се прену, погледа око себе, по том клече, склопи руке и поче се молити.

Господе! К теби подижем душу моју. У тебе се уздам и тебе молим. Не дај да ми се свете непријатељи моји! Сачувај душу моју, јер сам твој поклоник. Спаси слугу твог, јер се у тебе узда. Упути ме истини својој и научи ме, јер си Бог спасења мога, теби се надам сваки дан. Извади ме из глиба да не пропаднем. Не дај води да ме узме на матицу! Нека се постиде и посраме они који траже душу моју; нека се одбију натраг и постиде који ми зло хоће! Немој ме одбацити под старост, кад ме издаје снага моја!.. Господе боже! Смилуј се на ме, јер се у тебе узда душа моја, и под сен крила твојих склањам се док не прођу невоље моје!..

Старац се диже, узе комд хлеба, благослови га, пољуби и рече:

— Љубим те, Господе Исусе, Спаситељу мој! Примам у себе тело твоје и мећем на се крст твој! Нека се ломи тело моје, а ум мој нека се просвети духом твојим.

Погурени старац пољуби хлеб и остави га По том стаде ходати по тамници, борећи се без престанка.

Стојан и Бошко спаваху. Старац им приђе и чу дах њихов. Све драге успомене минуше му кроз душу. Он задркта и заплака се.

И поноћ већ прође.

Ђенадије изнеможе. Он се удали од постеље, дође до жижка, седе на камен, обори главу на зид и обави је рукама. Жижак дрхташе над главом његовом. и он као да чу глас:

...Добри старче!.. Душа ти је међу лавовима. Лежиш међу онима који дишу пламеном. Тело је твоје храм Божији, у њему почива вера твоја. Што напушташ храм свој, кад ниси господар ни једне длаке на глави својој? Хоћеш да жртвујеш неколико дана старости своје, да би показао верност Господу своме! Не тако, добро старче! Сети се деце своје! Не поклања се Господу оно, што је вавек његово.. Њему се служи духом, а не телом. У његовој руци живот је твој... Добри

старче! Бог је Бог свију. Он види патње и невоље твоје. Њега не хвале мртви већ живи. Ако ти је вера чврста, на што ти је страх од искушења, које те чека? Бог не тражи живот твој већ чистоту душе твоје и чврстину њену у данима искушења. Отми се из руку непријатеља својих, јер су у Божијој руци дани твоји!..

Старац се прену и диже главу. Изгледаше као мумија. Очи му беху упале, а лице испијено. Сав разбарушен поново клече и склопи руке.

.... Господе Боже! Душа ми лежи у праху, оживи ме! Покажи ми путеве наредаба својих, да их се држим до краја. Миле су ми заповести твоје и чуваћу закон твој свагда, до века и без престанка. Тешићу се заповестима твојим које љубим Охоли ће ми се ругати веома али ја не одступам од закона твога. Добро ми је што ћу страдати, да се научим наредбама твојим. Ни ја ни деца моја нећемо те ни часа заборавити. . Избави нас, Господе! Не дај јами да над нама склопи ждрела своја.

Старац сврши молитву, приђе прозору, и кад спази светлост, задрхта.

Беше свануло.

Духовник приђе постељи, пробуди Бошка и Стојана, пробуди их као што добра мајка буди децу своју.

— На колена, децо! — рече им он светитељским гласом.

Младићи се унезверише.

— На колена, децо моја! — понови старац.

Бошко и Стојан послушаше старца. Учини им се као да чуше заповест анђела Божјег.

— Верујете ли у једнога господа Бога Оца? — упитаће их старац.

— Верујемо, добри оче!

— Верујете ли у Сина његова и Светога дух .

— Верујемо!

— У доброту и милост његову?

— Верујемо!

— Верујете ли речима анђела, кога нам Господ посла?

— Верујемо!

— Децо! Нека вас вера спасе!.. Молите се Господу и

творите вољу његову! Тело је ваше храм његов, и нека се не руши без воље његове. Он је учинио да од једне крви живи сав род човечји на земљи. Он је у напред одредио времена и међе њиховог живљења. Заповест је његова да у данима искушења утврдимо веру своју, служећи му духом и истином. Наш је живот дело и милост његова, јер ни једне длаке не дадосмо себи. Кушање вере наше гради трпљење. Благо човеку који претрпи напаст! Ко буде кушан, примиће венац живота, дарован од Бога онима, који га љубе....

Старац не доврши. Алка закуца и врата се отворише.

Старац се осврте и спази Омера. Сав се охлади и једва се одржа на ногама. Младићи се подигоше.

— Бошко Ђукић! — рече Омер и махну руком.

Отац и син згледаше се пренераженo.

— За мном! — рече тамничар и ошкрину јаче врата.

Бошко, посрћући и готово не дишући, пређе тамницу и дође до врата.

— Не плаши се — рече Омер и пропусти га. По том се осврте старцу:

— Шта би старче?

Ђенадије загрли Стојана, пољуби га и потресеним гласом рече:

— Добри човече!.. Не отржи ми децу из наручја, тако ти имена Божјег!

— Боме, старче на вас је ред! — одговори Омер и пође.

У тај мах чу се с поља неки глас.

Стојан га познаде и сав зидрхта.

То беше глас Спасенијин.

— Грех на моју душу, сине! — рече Ђенадије и ороси сузама чело Стојаново. По том се окрете Омеру и рече:

— Спаси нас, добри човече!

Бошко у слободи

Омер изведе Бошка из тамнице и предаде га матери. Он стече крила.

Слобода Бошкова би откупљена слободом Спасенијином. То је дивна замена, која у основи има најузвишенију врлину — љубав.

Мати прими сина, а предаде кћер. Једна рука оста јој и даље отргнута. Она и даље ношаше рану на срцу, и сва је разлика што је сад блажаше већом надом.

Станица, Бошко и Тоска оставише Спасенију и изиђоше из града. Кад беху близу Рустемовог хана, Ага спази једног младића, застаде и рече:

— Ето Жарка!... Нека му је срећан пут!

Младић иђаше од Стамбол-Капије, у правцу града.

Бошко погледа, и кад спази младог кмета, намршти се и гневно запита:

— Шта ли ће тај изрод овде?

— Шта рече, сине? — упита га Ага?

Бошко понови

— Он ти је спасао матер и сестру — рече Ага.

— Зар он?!

— Он.

Бошко се јетко насмеши. По том ће рећи:

— Нека је теби хвала?

— Не греши душе, сине! — примети Ага. — Жарко је први добротвор твоје куће.

— Први душманин — прихвати Бошко живо.

— Не тако, сине! — утаче се мати — Жарко се бринуо о нама очински.

Бошко чудно посматраше матер и Агу. Ова леп реч о Жарку не иђаше му никако у главу. Зар син Павлов да буде коме добротвор?! Зар онај разуздани Жарко да се смилује на дом, који отац његов разораваше до темеља?! Та пре би се небо преврнуло него што би то чудо било, мишљаше Бошко.

У том Жарко стиже. Беше тужан и сетан, Глава му беше оборена, и у мало што не прође мимо њих.

— Жарко! — викну ага.

Младић подиже главу, и кад спази Бошка и матер му, сав се промени.

— Овамо! — рече ага и махну руком.

Младић лагано приђе, скиде капу и поздрави агу и старицу. По том пожми да приступи Бошку, али га нешто уздржа.

Бошко осети како му се у души нешто гомила као клупче.

Он се понова намршти и окрену главу на страну.

— Сине, ево Жарка — рећи ће мати.

Бошко ни да чује.

— Јеси ли тамо пошао? — упитаће ага младога кмета.

— Тамо — одговори Жарко тихо.

— Учини све како ти рекох.

— Учинићу.

Ага се осврте Бошку:

— Ето, тај ће спасти оне невољнике.

Бошко не окрете главе.

Млади кмет сав порумени и задрхта.

— Хоћеш ли срце из недара?! — рече он, па обема рукама разгрну хаљину на прсима.

Бошко погледа кмета испод ока.

Жарку јурну крв у лице, и док Бошко, држећи мало погнуту главу, премишљаше, он одмахну два и три пут главом и јетким гласом рече:

— Уверићеш се!.. Збогом!...

Млади кмет оде.

Бошко подиже главу, набра повије, подави уснице и отпрати кмета оштрим погледом.

* * *

Тоска, Бошко и мати му одоше у хан.

Одморише се и вечераше.

Кад би по вечери, један човек изазва агу на само, и рече му шапатом:

— Готово је!

— Је ли сигурно? упитаће га ага.

— Не брини!

— Колико вас је?

— Тројица.

— Где је чамац?

— Према ади.

— Добро! — рече, ага, и врати се у одају.

На један час доцније, ага Тоска Бошко и Станица беху на савској обали.

— Ви ћете у Купиново, а ја ћу остати овде да спасавам остале — рече Тоска Бошку и матери му. — Сутра одох у град, да ако избавим оне из тамнице.... Укрцавајте се.

Мати и син уђоше у чамац.

— Право у Купиново! — рече ага весларима.

Весла захватише воду и отиснуше чамац од обале.

— Збогом! — чу се глас из чамца.

— Срећан вам пут! — одговори ага са обале.

Чамац одмаче и изгуби се у тамној ноћи.

Живи Бога хвале

Омер изведе Бошка из тамнице, а Ђенадије и Стојан остадоше погружени, очекујући последњи час.

Не прође много, а тамничар се врати.

— Бошко је слободан! — рече он.

Отац и син не дигоше главе.

— Бошко је слободан! — понови Омер и приђе заточницима.

Ђенадије и син му тргоше се и страховито погледаше у тамничара.

— Сестра га је заменила... Сад је пашина робиња.

Ове речи згромише Стојана. Он стиште главу обема рукама, посрну и боно јекну.

Отац га прихвати и загрли.

— Сине,.... добри и послушни сине! — поче старац потресеним гласом. — Бог је наш штит!... Он зна невоље наше. Небо је његово, а земљу је дао нама, деци својој!.. Мртви не хвале Господа, нити они, који сиђу онде где се мучи... Сине, добро чедо моје! Живимо именом Божјим и величајмо славу његову!

У том тренутку зачу се куцањ на вратима. Омер се осврте и изађе.

Ђенадије клече са сином према жишку и обрати се Богу:

— Боже милостиви!... Чуј и помози онима, који те моле... Опрости нам грехове, јер их чинимо по великој невољи својој. Остаћемо верни законима твојим и хвалићемо име твоје!...

У том се Омер врати у тамницу, али овог пута необично расположен.

Отац и син устадоше, погледаше тамничара и спазише на њему нешто необично.

— Старче! — рече Омер весело. — Не берите бриге. Тоска се за вас побринуо. Наредба је, да вас изведем из ове тамнице и спроведем на бедем, према Сави.

Ђенадије, сав блажен, узе сина за руку, приђе Омеру, и тресући се на ногама, рече:

— Нека ти Господ плати, добри човече!...

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

ХАЈ КАКО САМ....

Хај, како сам срећан и пресрећан,
Кад на крил'ма мисли лакокриле
Подигнем се у висине плаве
И полетим трагом беле виле!

Заборавим на тугу и јаде
Што ми срце муче без престанка,
Заборавим и на злобу људску
Што ме среће баш свакога данка.

Па се винем у светове друге,
Где 'но нема злобе ни пакости, —
Груди ми се миљем надимају
А срце ми тоне у радости.

И само сам, само тада срећан,
Када нисам међу овим људ'ма,
Јер ми само тад не муче боли
Моје срце немирно у груд'ма.

Ниш, 1896.

Љуб. Н. Симић

КОМЕТЕ, ПАДАЛИЦЕ И МЕТЕОРИ*)

СКИЦА О ПРИРОДИ ЊИХОВОЈ

СРЕДИО

ЈЕЛЕНКО МИХАИЛОВИЋ

Небо, звездани свет, у сваком погледу изазива наше интересовање. Тај свет изобилује у разноврсним појавама изобилује у разноликим телима, што све привлачи наше погледе и креће дух наш на размишљање. У овој прилици упознаћемо се са једном особитом врстом небесних тела, која већ својим чудноватим обликом обраћају на се нашу пажњу — са кометама или репатицама, како их наш народ назива. Да се нарочито на њима задржимо, имамо још и један разлог више у томе што се у последње доба много о кометама говори и пише, што се често наглашава и неки судар наше земље са неком кометом, те се отуда прориче и пропаст света. Оваке сензационе вести, природно је, да изазивају особиту пажњу и размишљање код свих земаљских становника. Тада се обично баца смирен поглед на небо и отуда тражи решење велике загонетке стварања.

Поглед на звездано небо, при каквој ведрој и чистој ноћи, буди у човеку неко необјашњиво расположење. Часови, које усамљени проводимо ноћу, гледећи на звездано небо, одиста су најпријатнији од свих часова наших: тада смо способни да ступимо у интимне односе са великом и светом природом. Дневно светлило наше сакрива нам сјај звезданога неба: ноћу су

*) Популарно предавање, држато 5. маја 1896. у сали београ. Више Женске Школе у корист сиромашних ученица те школе.

нам небесне панораме отворене. «Који је тај — гавораше лорд Byron — који би могао, посматрајући све то, оборити очи к земљи, а да не осети неку потајну тугу и да не зажели крила, којима би одлетео тамо горе, те да се помеша са оном бесмртном чистином?»

У сред помрчине наши се погледи слободно дижу у небо и продиру кроз азурни свод изнад кога нам звезде брилијантским трептањем светле. Они пролазе беличасте звездане просторе и допиру до у далеке просторије, где најсветлије звезде губе свој сјај због велике даљине. Наши погледи пролазе ван ових неиспитаних просторија васионе, па иду још даље до оних бледуњавих маглина, које канда представљају границу нашег виђења. На овом бескрајном путу наших погледа прати нас наша мисао на брзим крилима својим. Кад се наши погледи зауставе, уморе, тада се мисао вине даље; али је и њена моћ ограничена. Зато се и хиљадама питања јављају у нашој души и хиљадама питања избијају пред нас зачуђене, јер је проблем стварања велики, а наука о васиони је наука вечита!

I.

Стара гледишта о овим особитим телима. — Комете као знаци неког предсказања. — Појављивање комета. — Правац њиховога кретања. — Могућност судара земље и комете. — Леселова комета 1770. — Кометске путање. — Упоређење кометских путања. — Брзина њихова кретања. Перихел и афел. — Порекло комета. — Халајева комета. Њен изглед у разно доба појављивања.

Оставимо сада брилијантско трептање звезда и беличасти блесак недогледних светова, што чине млечни пут (кумовску сламу) и маглине (небулозе), оставимо бледу, чаролијску светлост Месечеву, па да се задржимо код оних небесних тела, која вуку за собом сјајан, дужи или краћи реп, а глава им је сва обавијена неком светлом материјом (комом), те тиме и привлаче нашу пажњу. Посматрајмо их, јер их често не виђамо голим оком, а Месец и звезде увек су с нама. Упознајмо се са њиховом природом, да бисмо могли пресудити важност наглашенега судара земље са кометом.

Про извесногa времена могла се читати готово по свима

дневним новинама на страни једна нотица, коју су и неки наши листови износили у изводу.

Та је нотица гласила:

„Д-р Рудолф Фалб, на предавању које је данас држао у Лајпцигу, о постанку и пропасти света, изјавио је мишљење, да нашој земљи прети велика опасност од једне комете, пронађене 1866. год. Та комета лута као какав револуционар по васелени без икаква одређена пута и правила. Та ће се комета опет појавити 1899. године и према астрономским рачунањима, она ће се тада морати сударити са земљом. По Фалбову рачунању, тај кобан дан пропасти света јесте 14. новембра 1899. г. Овај се рок може померити највише за један или два дана. Ако услед судара баш и не наступи катастрофа, онда ћемо, по Фалбову уверавању, бар доживети једну величанствену природну појаву, која се до сада још није видела. Звезде ће падати густо као снег, што ће се најлепше видети ноћу између 14. и 15. новембра између 12 и 5 сати ујутру.*)

Има одиста међу небесним појавама неких, које су још од вајкада и код свих народа, без обзира на његово културно стање, изазивале најживље покрете, које чак и при данашњем ступњу науке износе пред посматраче неке необјашњене прилике. У такве појаве спадају, н. пр. тотална Сунчева помрачења, тренутно појављивање сјајних звезда, јаче падање падалица или озвездина и велике комете. Тај је покрет друкчи код цивилизованих, а друкчи код нецивилизованих људи. Услед још необјашњених прилика ове појаве код првих дају повода за испитивање самих узрока који их изазивају, код народа пак нижег културног ступња представљају миг виших сила, чуда и предзнаке рђавих или добрих последица по човечанство. И ако се данас поле образованији човек неће ужасавати при наступању Сунчева или Месечева помрачења, ипак се не треба чудити ни томе, што су у стара времена помрачења изазивала страх и трепет, у колико не беху познати узроци овим појавама, па је то тако још и данас код дивљих племена. У самој човечјој природи лежи особина, да се плаши при свакој необичнијој и непознатој природној појави, да у њима види предзнаке каквих злочестих догађаја. Пошто су се пак уз небесне појаве обично дешавале и многе необјашњиве прилике или несреће по човечанство у ужем или ширем значају, то су и празноверице о њима још од вајкада појачаване — отуда је од пре хиљаде

*) Сви датуми у овој расправи наведени су по новом календару.

година до у најновије доба и било људи, који су из појаве на небу судили о тадашњим или будућим догађајима на земљи. О правилности кретања Сунца и Месеца зна се још од најранијих времена, а закони о њима познати су још од *Хипарка* (190. до 125. г. пре Хр.) тако тачно, да су се положаји оба ова тела могли унапред одредити за читав низ година и то за сваки дан посебице. Па ипак су ова кретања много мање послужила астрономским циљевима него ли, н. пр. замршена кретања планета, која се не управљају по неком простом закону. Истина је, да су појаве нових звезда, великих комета много јаче падале у очи, него ли миран ток планета, ипак се ове чешће виде, неке у једно, друге у друго доба године, те су чешће и посматране. Пре открића Коперникове системе и Кеплерових закона њихова су кретања сматрана за тако произвољна, да не подлеже никаквим одређеним законима, већ да стоје у вези са случајевима и судбинама људи, о чему и нема никаквих закона. Чак је и сам *Птолемеј* (око 130. г. пре Хр.), онај астроном старога доба, који се највећма трудио да нађе законе планетских кретања, при постављању своје теорије епицикличног кретања планета, дошао до тако комбинованих система кругова, као планетских путања, да је њему самом његов систем изгледао невероватан на крају крајева. Он је био тако мало убеђен, да тежиште компликованих кретања треба тражити у првобитним простим законима, те је и сâм полазио погрешним путем којим су ишли астролози. Та порушена наука, астрологија, могла је пасти тек после времена једнога *Коперника* (1473.—1543. по Хр.), *Кеплера* (1571.—1630. по Хр.), *Галилеја* (1564.—1642.) и *Њутна* (1643.—1727). Астрологија је изгубила сваку важност тек онда, кад се увидело, да више није потребно гледати у небо па сазнавати судбину људску, да се положај планета може израчунати за свако доба по познатим простим законима.

Међу тим увек има на небу и таквих појава, које се нису могле унапред предсказати, а наступале су са свим неочекивано. У оваке без сумње спада пре свега појава великих комета, које су увада узнемиравале људе још и с тога, што се обликом својим тако јасно одликују од осталих небесних тела. Ове разбарушене и репате звезде још од најстаријих времена посматране су с неким неповерењем, с неким страхопошто-

вањем, да су људи од вајкада гледали у њима неке знаке, претече какве срдбе с небеса.

То показује, да су људи од искони још прецењивали себе. Они су вазда сматрали свој положај у васиони много важнијим, но што је он у самој ствари. Они су имали манију: сматрати као да је целокупна васиона створена ради њих, док у самој ствари целокупна васиона ни главе не обрће ка егзистенцији човечјој. Земља на којој станујемо само је један од најмањих светова што их васиона има у себи. Па зар да су бесконачни светови створени ње једине ради, светови о којима она ништа не зна, који су за њу тамним велом застрвени? Ну човек је навикнут да у себи сматра средиште и циљ свеколикога стварања, јер је он мезимче Свемоћнога Творца. У таком положају њему је дакле лако и сматрати, као да се цела природа развија пред њим само и њега ради. А кад се каква необична појава деси, онда наравно нико не сумња, да то није какав знак с небеса! Да су оваке илузије само плашиле велики део земаљских становника, онда бисмо само сажаљевали оно доба мрака и незнања; али су оне имале кобних последица, које се неминовно јављаху после којекаквих прорицања. За те кобне последице морамо изјавити најтежу осуду над виновницима њиховим. Кад год је имровизирана опасност прошла, оваке тобожње претече показале су се увек празне, а човечанство је остајало какво је и пре тога било, претрпевши без потребе местимично недогледне и тешке последице.

Тако се 999. године појавише некакви пророци, који, на основу неких рђаво схваћених ставова из Св. Писма, предсказиваху: да ће свет пропасти 1000-те године. У оно лаковерно доба, не сумњајући у истинитост својих пророка, народ је примио к срцу ово предсказање. Многи не радише тада ни један посао с вољом, те се равнодушношћу и ленством одаваше раскошном животу; многи лудо испоклањаше сва своја имања; многи чак напустише и са свим своје радове, јер опажаху да је излишна потреба за побољшањем живота на овоме свету. Тако се тим пороцима, у које се лако пада, спремаху периоде гладних година и опште несреће, које су сатирале наше друштво у корену његовом. Тако је силан број добрих домаћина освануо 1. јануара 1001. год. као убоги сиромах! Ужа-

сан беше број и оних несрећника, који из бојазни од тако грозне катастрофе одузеше сами себи живот. — Ето тако периоде незнања владају човеком и гурају га све дубље и дубље у непроходне тамнине светске! И онда зар је мала заслуга наше науке, која својим искреним утицајем уздиже своју вредност и величину свога полета над целокупним друштвом, извлачећи тако човечанство из тих паклених јама незнања, у које тоне?!

На чак и у наше «просвећено» доба десило се нешто слично томе године 1832. Тек што астрономи беху прорачунали, да ће *Бјелова комета*[1]) бити 17. октобра 1832. г. на ономе месту своје путање, где ће наша Земља морати проћи 15. новембра те год., дакле *месец дана доцније*, и већ је цела Европа била у грозничавом стању. Сви старији људи беху тада у неком очајању и, без икаквог основа плашише сами себе од прилике речима: „.....ако астрономи буду погрешили при рачунању за тај један месец! Или, ако би се комета нешто задоцнила, па дође баш једног истог дана на то место кад и наша Земља!... онда ће се сударити, свет ће пропасти и ми имамо само да бирамо, хоћемо ли сами скакати у ва̄тру, или чекати, да нас несрећна земља згњечи у својим пукотинама!» Ова паника обузимала је нагло све духове, те многи постадоше самоубице од страха. Како је то стање гиганским корацима отимало маха, то се нашао побуђен директор бечке звездарнице, чувени астроном Литров (Littrow) да изда једну брошуру у којој је доказао, да ће тога дана комета бити удаљена од Земље преко 80 милијона километара!

То је умирило заплашени свет. Те године прошла је комета без икакве опасности по Земљу, управо као што је *Литров* израчунао. Ето због тога се од те комете нису после плашили, кад се по други пут вратила.

Мале т. зв. телескопске комете, које се могу видети тек помоћу врло јаких дурбина, у опште се само врло мало одликују од небулоза или маглина (једне особите врсте небесних прилика) и то у томе, што приметно мењају своје место, кре-

1) Тако је названа по имену астронома Биела (Biela) аустријског официра, који ју је открао 28. фебруара 1826. г. у Јозефштату у Чешкој, израчунао јој путању и одредио да обилази око Сунца за 6 година и 270 дана.

ћу се, док су маглине као и звезде привидно непокретне. Такве се комете обично појављују као бледуњави елиптични колутови, у средини нешто јаснији него по ободу. Приближавали се комета Сунцу или Земљи, изглед јој се мења. Један део, који обично лежи ближе једноме крају, згушњава се и гради т. зв. *једро комете*. При јачем приближавању појављује се на супротној страни од једра особито продужење, налик на *реп*, који постаје све већи у колико се комета већма приближава Сунцу или Земљи, па по некада може достићи са свим колосалне димензије, о чему смо последњих десетина година видели многобројне примере. Он је састављен од врло разређене космичке прашине, да се кроза њ провиде и најслабије звезде. Колико је то велика разређеност, можемо у неколико појмити по томе, кад се само сетимо, да је цела она материја, која је у репу растурена на стотине милијона куб. километара простора, пре тога сва била у кометској глави. А и она је по некад тако разређена, да се и кроз њу провиде поједине звезде. Тако је н. пр. код комете из 1811. год. реп био дугачак преко 100 милијуна километара, глава јој у пречнику није имала ни потпуна 2 милијона килом. (1,800.000 км), а једро у њеној глави износило је само око 4.000 км. Дакле материја у кометском репу мора бити од прилике неколико милијона пута разређенија но што је у глави! Код Донатијеве комете из 1858. г. једро је имало у пречнику тек 1000 км. а код велике комете из 1862. једро је имало у пречнику једва 40—50 км. Велика комета, која је прошла 1882. г. није показала своје једро ни кроз најбоље инструменте.

Ну комете са тако дугачким реповима нису увек и најсјајније. Тако на пр. поменута Донатијева комета од 1858, није била онако велика, као она што се појавила три године доцније, али је била знатно сјајнија. У опште је прва појава комета врло различита. Више пута су се појављивале комете тако сјајне, да су се могле видети преко целог дана, чак и у непосредној Сунчевој близини. Последња од тако необично сјајних комета била је 1882. год — Исто тако им је и облик врло различит. Оне су некад повијене на једну, некад на другу страну, а некад и на обе стране, некад су пак са свим праве, а некад налик на какав пламен. И у самим најстаријим спи-

сима налазимо врло често разнолика њихова упоређења са облицима познатих предмета. Машта је у њима и око њих вијала различите слике, те отуда и долази оно, да су кометама у средњем веку, па и у доба ренесанса придевата разна имена као: пламени мач, крвав крст, стегнута песница, копља, змајеви, метле, снопови прућа, буктиње, балвани и т. д. Те тако су оне својим обликом постајале весницима разних догађаја. Кад се која појавила у облику метле, објављивала је *помор*, који чисти људе са земље као што метла чисти ђубре; облик снопа прућа означавао је какву грозну казну за људске грехове; као мач предзнак је рата у који тек што се није загазило. — Из реченога до сада може се видети, да комете не предсказују увек само несрећу, јер при вођењу рата оне су морале код једног народа означавати победу, а тим сами за противника пораз. С тога доста често налазимо о једној истој комети, да је једна страна означава као знак среће, а супротна пак као знак несреће. Оваку једну комету, која доноси добра, помиње и *Сенека* истина са свога једностранога гледишта кад о њој вели: «... за време благословене владе Неронове посматрасмо сви једну комету, о којој се био распростро рђав глас, али она је осрамотила све такве приговоре....»

Ми овде нећемо водити рачуна о оним утицајима комета на човечанство, које могу налазити само плашљивци и празноверници, већ ћемо се латити да испитамо друге утицаје и особине њихове, које се у њих могу наћи са нешто више тачности и истине. Још од кад се претпоставило да комете постају у земаљској атмосфери, могло се с правом закључити, да би се издвајањем тако колосалних тела морао променити сам ваздух и тиме утицати на здравље људи и животиња, као и на успевање биљака. Ну детаљнија испитивања показала су, да оне не припадају нашој атмосфери, већ да блуде по небесном простору и то свакако у веома великом броју пошто тек само најмањи број њихов може доспети и у пределе нашега виђења. Тим пак настале су нове опасности. Све планете крећу се по путањама, које се много не разликују од кругова, а даљине су им од Сунца такве, да никада и ни једна од њих не може доћи у судар са Земљом. Са свим друкче стоји ствар са кометама. Њихове су даљине од Сунца у разним деловима њихових

путања врло различите. Комета од 1680. г. приближила се површини Сунчевој до на 32.000 геогр. миља (око 240 хиљада килом.), која даљина једва да износи само 0.6 средње даљине Месеца од Земље. Осим тога већина комета удаљавају се до неизмерних даљина од Сунца. Тако се за горњу комету зна кад је најближа Сунцу (перихел), да би се та даљина прешла брзим возом за 250 година, а кад је пак најдаља (афел) требало би око 89 милијуна година да се дању и ноћу путује, па да се од Сунца дође до ње! Неке комете пресецају Земљину путању, те по томе у *опште је вероватно да се може десити судар Земље са неком кометом.* Судар се пак може десити много лакше са самим репом него ли са главом кометском, а то због џиновских величина некојих комета, као што се види из горе наведених примера. С тога се дакле може врло лако замислити какав случајни судар Земље са једним делом неке комете.

Опасност која може претити Земљи од јаког приближивања какве комете, очевидно зависи од физичког састава саме комете. Та опасност може бити врло разнолика. Пре свега могло би се десити, да је маса комете тако велика, да њено привлачење може померити Земљу са њене путање, а могле би се стећи и такве несрећне околности, да се Земља непосредно сурва на Сунце. Ну, таквих се опасности, срећом, не треба плашити, јер оне и не постоје пошто је кометска маса веома незнатна. До сада се највећма приближила земљи *комета Леселова* (Lexell) од 1770. г. Њено најкраће растојање од Земље било је 300 000 геогр. миља, па је утицај Земље на комету био тако јак да се њено оптицање услед тога променило за два дана. Ну и привлачење саме комете морало би имати утицаја на земљину револуцију[1]), те тиме мењати дужину године. Кад би маса комете била једнака маси Земље, израчунато је, да би се дужина године морала променити за $2^s\ 53^m$. Али се она није променила ни за две секунде, те отуда излази, да маса комете није имала ни 0.005 (пет хиљадити део) Земљине масе. Та је комета у почетку имала прилично дуго време оптицања — $48^1/_2$ година. Тачним испитивањем одређено је, да се она године 1767. приближила на својој путањи тако јако до планете Јупитера, да је чак прошла и кроз сам систем његових месеца, па ипак

[1]) Време обилажења око Сунца.

није причинила никакав поремећај. На против је сама кометска путања претрпела јаке промене: добила је време оптицања од 5 и по година. Године 1779. сусрела се по други пут с Јупитером, прошла је опет кроз систем његових сателита не учинивши код њих никаквих поремећаја, али је њена путања опет претрпела грдне промене тако, да јој је време оптицања опет порасло, а њено најкраће одстојање од Сунца (перихел) постало је 3 и по пута веће, него ли даљина од Земље до Сунца, те по томе у опште нема изгледа да ћемо је још икада више видети.

И ако је кометска маса тако незнатна да није у стању померити Земљу са њене путање, ипак би судар какве комете са Земљом могао донети непријатних последица. Те рђаве последице настале би прво тако, ако је комета састављена од чврстих делова, онда силним ударима може дејствовати на Земљу, и друго пак, може комета бити састављена од отровних гасовитих материја, те би њиховим мешањем са нашом атмосфером настала опасност по здравље земаљских становника. Док год дакле овако мало знамо о физичком саставу комета, не можемо сматрати ни оваке сударе за непојамне.

Ми ћемо се на ово опет вратити мало после, а сада да расмотримо прво кометске путање, које су од великога значаја у питању о судару комета са којим небесним телом. По принципу инерције свако тело на које не утичу никакве друге силе — које се дакле налази ван привлачне снаге других тела — креће се кроз простор вечито по правој линији и једнаком брзином. При томе је пак само по себи јасно, да та брзина може имати разне вредности код разних тела, она дакле може бити једнака и нули, т. ј тело може у простору стајати и мирно. Пу вероватноћа тако специјалног случаја брзине очевидно је са свим незнатна, као год и вероватноћа сваког другог специјалног случаја, као на пр. строго униформно кретање. Чим се пак појави дејство какве силе на тело, одмах престаје и равномерност његова кретања. Ако је то нека привлачна сила и полази само од једне једине тачке на пр. од центра Сунчева, онда се тело мора кретати око ове тачке по једном коничном влакну, а дужина велике осовине овог кон. влака стоји у непосредној вези са тангенцијалном

брзином, коју тело има ма у којој тачки своје путање. Претпоставимо ли сада да је велики број тела у васиони произвољно распоређен, а која су се од искони кретала по правим линијама у свима могућим правцима, онда се у току времена нека од ових тела приближила Сунцу услед свога властитога кретања и кретања самога Сунца у васиони, те их је ово привукло у домашај своје привлачне силе. У овоме се може још израчунати и колика је вероватноћа да се такво једно тело креће око Сунца по хиперболи, параболи или елипси. И резултат је показао, да под реченом претпоставком ни једно једино тело не може обилазити око Сунца по каквој затвореној кривој линији, т. ј. по кругу или елипси, да их је мало по параболи, а да их пак има највише, која морају обилазити око Сунца по хиперболама.

Али ми на против налазимо, да све планете изводе своја кретања око Сунца по елипсама, које мало одступају од круга; налазимо даље, да велика множина комета описује путање које, у колико их можемо одредити, ни у колико не одступају од парабола, да се кретање сразмерно малог њиховог броја врши по развученим елипсама и да се још много мањи број креће по хиперболама. Из овога следује, да се речена претпоставка о овим двема класама васионских тела не слаже са стварношћу, да односно њих владају још и неке друге околности које одлучно утичу на облик њихових путања. Најпростија и највероватнија поставка била би сада у томе, да су и планете и комете још од искони биле чланови Сунчаног система. Познато је скоро свакоме како се по *Кант-Лапласовој хипотези* узимље, да су се планете одвојиле од Сунца. Ова хипотеза налази знатну потпору у тој околности, што се све планете и њихови сателити крећу по таквим путањама, које су само врло мало нагнуте према равни Сунчева екватора, као и у потпуно сложном правцу и смислу њихових кретања. На основу овога може се с највећом вероватноћом закључити, да је Сунце још у доба одвајања планета имало обртање око своје осовине (ротацију) у истом смислу како је има и сада. При томе пак брзина његовог обртања свакако није остала константна, већ је највероватније, да је у току времена порасла, те тако можемо представити себи и једно такво доба,

када је обртање његово било још врло незнатно и неприметно, док су међу тим могла постајати у много већем размеру кретања појединих делова Сунчанога тела, независна од овог обртања.

Упоредимо ли путање до сада познатих комета, онда нећемо у опште наћи никакву подударност у елементима путања, ни у правцима кретања као што их има код планета, те из тога можемо закључити: ако су комете биле свагда чланови Сунчанога система, онда је негда морало настати њихово одвајање од самога Сунчева тела и то у доба, када још није постајала његова приметна ротација бар на његовој спољној површини Да су пак комете одиста саучасници Сунчанога система види се из њиховог, готово у опште параболног кретања. Кад се пак неко тело креће око Сунца по параболи или елипси, онда оно има своју највећу брзину у оној тачки своје путање у којој је најближе Сунцу (*перихел*). А кад се ова тачка пређе, онда му брзина непрестано опада и приближава се нули као својој крајњој граници око најудаљеније тачке путање (*афел*). После веома дугог времена кретање ће његово бити врло незнатно. Обрнуто са даљином стоји *брзина кретања* тела. Кад се ово приближава перихелу, брзина се стално повећава, ма да је пре тога била врло близу нуле Тако се на пр. зна за ону велику комету, што се појавила 1680. г. и кад је најближе Сунцу прелази 4—500 хиљада километара у секунди, а кад је најдаље — само по 3—4 метра у секунди! Овде се не мисли на апсолутно кретање тела у простору, већ на његово релативно кретање према Сунцу, а отуда следује, да поменута горња гранична вредност ипак не значи мирно стање у простору, већ кретање које се врши паралелно Сунчеву кретању и има са њим једнаку брзину. По овоме излази, да се велики број посматраних комета у раније доба кретао готово по правој линији и паралелно Сунчеву кретању. Таква равномерност кретања с великом вероватноћом указује на исконску заједницу комета са Сунцем. И ако се сада извесан релативно мали број комета креће по елипсама и хиперболама, то ипак никако не може значити, да је њихово исконско кретање било какво друго осим кретања већине других комета, већ је врло могуће

да су оне при своме улазу у домашај планетског система скренуле од своје првобитне путање утицајем једног или другог небесног тела.

Узмимо за пример ону најинтересију комету у историји астрономије, чију је путању прорачунао астроном *Edmund Halley*, те је отуда и добила његово име — *Халајева комета.* Ова се комета појавила на небу у највећем своме сјају 1682. г. За њом је ишао реп који по дужини није био мањи од 90—100 милијона километара. Посматрањем њене путање, као и времена за које она прелази ту своју путању (револуцију), овај је астро, ном нашао, да је то она иста комета, која је плашила свет и 1531. и 1607. Тада је утврдио и то, да ће се она опет појавити 1759. Никада научно предсказање није изазвало тако живо интересовање, као у овој прилици. И збиља, та се комета и појави у предсказано време и 12. марта 1759. прође кроз свој перихел.

Изгледа да се она од 12-те године пре Христа, већ 24 пута показивала Земљи. Тако се могло извести по кинеским, астрономским аналима. У исто време констатовано је, да ју је увек пратио велики, празноверан страх у човечанству. Прва појава њена, која се памти у француској историји, јесте године 837., за владе Луја I Смиреног. Један анонимни хроничар онога доба, под псевдонимом «астроном» прибележио је ове детаље о утисцима, које је ова комета учинила на мисли цареве: «.....У сред бела дана појави се на небу тајанствена и жалосна слутња нека. Кад ју је спазио цар, који је био врло пажљив према таким појавама, никако се није могао смирити, док није позвао себи једног познатог научара и мене. Чим сам се појавио пред њега, стаде ме облетати питањима о томе, шта ја мислим о таквом предсказању. Замолих га, да ми да времена док расмотрим изглед тога небесног тела и обећах му, да ћу га сутра известити о свему што будем нашао. Цар је увидео, да ми за то треба времена, како не бих на брзу руку казао нешто, што не би било истинито, па ми рече: «Отиди горе на терасу дворца, па се брзо враћај, да ми саопштиш све што будеш запазио, јер јуче на томе се месту није видела никаква звезда, нити си ми ти што рекао о томе. Ја сам, дакле, на чисто, да је то комета, само ми ти реци, шта мислиш да она предсказује!» Још ја нисам ни отпочео свој одговор, а он настави даље:

„Рекао бих, да има нешто што ти кријеш од мене; изгледа као да она предсказује промену владавине и смрт некога владаоца.....“ Лудвик Смирени и његов двор одаде се посту и молитви, а по свима црквама и манастирима лупала су звона без престанка; Он умре на три године после овога (840. г.), а историци се користише овим случајем, те исплетоше како је појава ове комете предсказала смрт његову. Хроничар Раул Глабер, додаде мало доцније: «Ове се појаве никад не јављају људима напразно, већ само онда, када ће поуздано предсказати какав чудноват и страшан догађај».

Халајева комета опет се појавила у априлу 1066. у времену, када је Виљем Освојилац покорио Енглеску. Држало се, да је она имала највећи утицај на судбину битке код Хастингса, која је и предала ову земљу Нормандији. Један песник онога доба, циљајући јамачно на енглеску круну, којом се Виљем крунисао, рекао је: „да је комета била већма наклоњена Виљему, него ли природа Цезару: овај је био ћелав и без круне, а Виљем је добио круну од комете». А један калуђер пропратио је појаву комете овим речма: «Ево те, дакле, дошла си. .. ... ти изворе суза многих мајака!. .... Одавно те нисам видео, али те ево видим сада страшнијом, где грозиш мојој домовини!» А краљица Матилда, супруга Виљемова, извезла је ову комету и узрујаност од ње, на једноме ћилиму.

Године 1455. опет се појавила ова иста комета и овога пута запамћена је још већма. У то доба Турци и Хришћани на Балканском Полуострву пливали су у крвавој војни. Исток и Запад, постројени у два непријатељска табора, били су до зуба наоружани и тежише, да једни друге збришу са лица земљина. Религијска војна, што је поведе папа Каликсто III противу Сарацена, који се кретаху као нека грдна поплава, поче се нагло окретати на штету Хришћана, чим се нагло појави ова страшна репатица. Махмуд II крену се на Цариград, па се улогори под Београдом. У том критичном времену, папа беше бацио анатему на чини ове комете и гнусне планове мусломанске. То је мало охрабрило Хришћане, те слепо кренуше у бој, у коме неравном судбином ужасним крвопролићем сатираше свога непријатеља. Преплашен ратовима и овом кометом заповедио је папа Каликсто III да се држе јавна молен-

ствија, еда би отклонио гнев Божији, па још нареди да свуда по градовима у подне звоне звона, како би се сви опоменули на молитву зарад избављења од турскога тиранства*). Из тога доба још датира по католичким црквама оно редовно звоњење у подне, која се церемонија и данас ревносно врши, јер наредба ова канда још није опозвана.

Дари, члан Француске Академије, износи ту епизоду у једном свом спеву, од прилике овим речма: «Махмуд II снажном мишицом својом подиже млад месец на зидине Цариграда; Дунав се јежи и мути од звекета оружја; Грчка је окована, Европа дркти у страху. А да би пак ужас крунисан био, репатица једна са зажареним лицем, на ватреним крилима својим, бљешти на западу. А папа Каликсто III, скрушен на дну свога престола, сузним очима и главом посутом пепелом, чита молитве и проклиње комету, узрок толиких ужаса..... Погледај на небо, непогрешни папо, устани!.. видиш ли где звезда иде својим путем, а оружје Сибињанина Јанка задржава победиоца, који пада под Београд. Репатица је везана у васиони општим законима за навек; не обзире се она на ваше клетве, нити на Рим ваш; не гледа она ни на целу Земљу, нити на лаковерног човека, тога завидљивог атома, који уме да дрхти пред једним попом, а гордо диже главу у вис, читајући на небу судбину целога света!»

Ова комета са дугачком периодом била је сведок многим преображајима и покретима у историји човечанства, кад год се је појавила, па тако и у последњим посетама својим: 1862., 1759., 1835. (Сл. 1). Она се показивала Земљи у најразличнијим облицима, почевши од изгледа криве турске са-

Сл. 1.

Халајева комета гледана дурбином

*) His (cometa et bello) exterritus Papa Calixtus III. ad advertendam Dei iram aliquot dierum supplicationes indixit constituitque in urbibus, ut in meridie campanae pulsarentur, ut omnes de precibus contra Turcarum tyrranidem fundendis admonerentur.

Calvisius, хроничар.

бље, као што је била 1455. па до облика неке разбарушене главе, каква се показала приликом последње визите (сл. 2).

Имало је комета, које својим особитим и чудноватим изгледом канда правдају оне називе, којим их фантазија пропраћа. Таква је она комета од *1577.* год. Необичним изгледом својим задавала је страх становницима земаљским. И најозбиљнији писци нису могли остати равнодушни према општем страху и очајању, које је по некад обузимало све слојеве друштвене. Тако је чувени хирург Амброаз Паре у једној глави *„о небесним чудовиштима“*, описао најживљим бојама и најстрашнијим речима комету од 1528. г. „Ова је комета — вели он — била тако страшна и тако ужасна, да је изазвала грдан страх код простога света, тако, да су неки и пресвиснули од страха, а други се тешко разболели. Изгледала је необично дугачка, а боју је имала црвену као крв. На горњем крају њеном видела се нека *страшна пресавијена рука*, која држи један велики мач, *као да хоће некога да прободе*. Око врха мача виделе су се три звезде. С обе стране зракова ове комете видео се велики број секира, ножева, копаља, буздована, крвавих јатагана, између којих су се виделе многе људске, одсечене главе са разбарушеном косом и брадама“. Види се, да уображење има добре очи, када се окоми на неки предмет. Познато је, да комете имају врло различити изглед и да се овај чак код једне исте комете приметно мења. О тој особини знало се још одавно. Али је интересно, како је ту чудновату разноликост њихову изнео П. Сосије у своме латинском спеву о кометама, у коме су претресене најважније. „Већина, вели он, сијају неком распламтелом ватром, те изгледају чупаве и вуку за собом дужи или краћи, више или мање искривљен реп, од куда су и назвате: *репатице*. Једна вуче за собом један или више репова, а друга изгледа као да

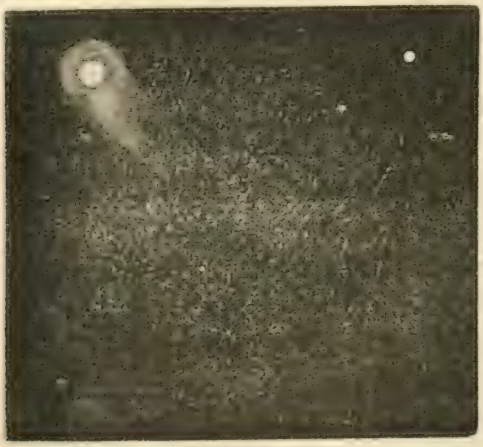

Сл. 2.
Халајева комета гледана слободним оком

има густу и белу браду; ова баца неку чаробну светлост, налик на какав удаљени жижак у поноћно доба; она тамо представља грдногa Титана, а она друга пак личи на Фебов рог изобиља. Има их, које су се накострешиле као јеж или увијене као змија. Хоћу ли још да говорим о оној страшној војсци, која се по некад појављује горе на небу и о оним фантастичним фигурама, које често пута покривају велики део неба и личе на митолошке *медузине главе?* Зар на небу нису тако често запажени и човечји ликови или слике каквих дивљих животиња? У тајанственој ноћи, осветљеној овом жалосном ватром, често пута чује се и страховит звекет оружја, звекет мачева и ломљава копља, која се сударају горе по облацима. Усталасани етер саопштава ту чудновату музику, која тако јако застрашује и сатире народе. Све комете имају неку тужну светлост, али немају све исту боју. Неке су сиве као олово, друге су као пламен или месинг. Има их, чија је ватра као крв црвена, а има их и које су беле као сребро; неке личе на сафир, а друге имају боју старога гвожђа. Ове разлике долазе од различитих пара, које су око њих или од различитог начина, којим добијају и рефлектују сунчане зраке».

Научно посматрање ових тела наводи нас на интересантан закључак. У место, да у разноликости кометских облика налазимо повода страху и неспокојству, ваља увек сматрати, да нам се тиме показује баш сама наивност кометске природе. Оне су нам много страшније из далека, него ли из близа.

Напоменимо још и то, да је непобитна истина, да увек има рата, кад год се комета појави на небу. Пу у томе није кривица до ових сиротих репатица, већ она лежи у чудноватим навикама и тежњама цивилизованог човечанства, које од толике хиљаде година одржава ово необјашњено веровање. По старим мемоарима пронађено је, да од тројанског рата на овамо, наша земља није била *ни једне године* без рата! То се исто врши и дан данји. Још се није засушила проливена крв на источним обалама азиског континента и Мадагаскару, а већ цивилизовани европски народи, са неравном судбином лију крв противу урођеника у Африци у Етиопији, у Америци на острву Куби и т. д. и т. д.!

II

Сенека о кометама. — Разређеност кометске масе. — Неколико најважнијих комета виђених голим оком у овоме столећу. — Интересна открића у изгледу комета. — Телескопске комете. — Падалице и метеори. — Српски метеорити. — Мадридски метеорит. — Гатка о озвездинским појавама. — Озвездинске појаве — Шта се зна из посматрања озвездинских појава до 1833. год.? — Веза између комета и озвездина. — Промене на кометама. — Репулсивна сила Сунчева. — Раздвајање комета. Растурање комета. — Отпорна медија.

Према данашњем стању науке ми не можемо веровати, да тако удаљена и разређена тела, као што су комете, могу имати каквога год утицаја на наше прилике — вели Maupertius — а још мање, да су оне предзнак нечега, што ће се догодити. Какву везу могу имати ова небесна тела са оним, што се решава по народним скупштинама, сенатима и приликама на бојноме пољу? Да би се све то могло знати, ваљало би да је претходно њихов утицај научно одређен каквим открићем, или непосредним опажањем. Од свега тога не налазимо никаквога трага ни у једном извору, из којих црпемо своје знање. Истина је до душе, да има нека општа веза између свега што постоји у природи, како у физичком свету, тако и у свету душевном: Сваки догађај у вези је са оним, који му је претходио и са оним који му следује; али ту везу комете нити су створиле, нити је могу својом појавом изменити или уништити.

Сенека нам прича о кометама оно, што се и данас зна о њима, те се тако готово може рећи, да је он предсказао оно, што су пронашли модерни експерименти и посматрања. «Одређен ток комета — вели он — не даје нам права да их сматрамо као нека предсказања, нити као распаљене буктиње с намером да прете Земљи. Ну, ма да их не можемо сматрати као надприродне сигнале, ипак оне могу бити физички узроци великих догађаја у природи.»

И збиља, он се плаши за Земљу, од приближивања ових репатих звезда. У разноликости њихових кретања он види могућност каквог судара њиховог са којом планетом, па дакле

и са Земљом. „Не може се сумњати, вели он, да се некада неће десити ти страшни догађаји. Са самим приближењем ових двају тела, појавиће се велика промена у њихову кретању, па било да те промене долазе услед узајамног утицања једног тела на друго, било да долазе од каквог флуида притешњеног међу њима. И најмањи покрет учинио би промене положаја осовине и полова Земљиних. Они предели Земљини, који су пре тога били на екватору постаће поларним пределима, а поларни садањи постаће екваторским. Ну, поред ових, комете могу причинити још кобнијих последица....”

Ето таква је перспектива, ка којој нас води мало по мало наш физичар — философ, али нам у исто време даје и неку особиту утеху. Пошто ће у овој катастрофи пропасти цео човечански род, утопљен у кључалу воду океана или загушен отровним гасовима, онда неће никога остати да оплакује самртну борбу Земљину, те нам је онда и лако утешити се. „Општа несрећа није готово никаква несрећа, вели он..... Зар би за нас била нека утеха, кад би овакав кобни догађај преживео какав рђав карактер, који ће зар оплакати људски род!? Он ће бити цар целокупне земље, ималац свих блага, а на шта му све то? Он ће умрети тако усамљен од досада и неспокојства: а цео његов живот неће вредети, колико онај последњи тренутак онога, који умире са оним кога љуби“.... Тако се до последњега столећа још једнако веровало у надприродну и страховиту моћ ових несрећних звезда репатица, а нарочито од оне фамозне комете 1811. год. Али ко би, у осталом, могао изгладити већ стечено убеђење о чудноватим облицима ових ћудљивих небесних тела? И у новије доба чак има примера, где су комете сматране као претече каквог проклетства, које виси над људима и над владарима. И у нашем се народу верује, да је она лепа комета, која је виђена 1882. год. предсказала оне бурне догађаје, какви настадоше кроз годину, две, три у историји наших дана!

Ну, у ствари, нема ничега, што би доказивало да су комете обдарене ма каквим утицајем на физику света или душевни свет наш. Њихова финоћа, крајња разређеност њихове материје, позивају нас да верујемо, да оне не могу показивати никакву акцију на планете. Верујмо, да су оне врло наивне.

Као год и атмосферски облаци, чија величина, облик и нианса варирају према ћудљивости ветрова и према случајном положају Сунчаних зракова, исто тако и гасовите агломерације, од којих су састављене комете, добијају све могуће форме, под утицајем космичких сила, више или мање интензивних. Оне су тако фине, тако гипке, да им један само топлотни зрак, својом енергијом, може дати различите облике.

Од знатнијих комета поред Халајеве (1835.) које су виђене голим оком, у овоме столећу, поминьемо ону *комету од 1811. I* (сл. 3) која је прошла кроз перихел 12. септембра те године. Неколико недеља видела се она голим оком на северној страни хоризонта, а телескопима се могла пратити пуних 17 месеца (од марта 1811. до августа 1812.). Реп јој је био дугачак скоро 90 милијона километара. Језгро њено било је особито. Оно није било јасно ограничено, нити се постепено губило у омотач маглинасти — кому, већ изгледаше као нејасан светлосни колут, обавијен као неким тамним прстеном, око кога је светлела њена глава и продужавала се даље у реп. Време њеног оптицања око Сунца износи око 3000 година (Argelander је нашао 3065 ± 45 г. а Hetz између 2920 и 3100).

Сл. 3.

Велика *комета од 1843. I* јесте једна од најзначајнијих комета у нашем веку. Она је нагло засијала крајем фебруара те године и прошла са свим близу поред Сунца, тако да се је врло лако могла и сударити са њим. У јужнијим пределима с почетка су је видели и дању; али је врло брзо опала њена сјајност, те се крајем априла није више могла ни дурбинима видети. Језгро јој је било тако мало, да се једва могло опазити,

док јој је, на против, реп био несразмено дугачак — преко 250 милијуна километара! Време њене револуције није тачно одређено. Износи око 500 година (Hubbard је израчунао: 532.7 ± 200 год.).

Најзначајнија је *Донатијева комета од 1858. VI.* (Сл. 4). Јамачно има и данас још кога очевидца, који се живо сећа њене појаве с јесени на западноме небу. При првој појави својој била је врло незнатна, кад ју је *Donati* први спазио у Флоренци 2. јуна 1858. Постепено је напредовала она у своме сјају. Тек око половине августа отпочео се градити њен реп. Од тада се отпочела и она живље развијати. Једро и реп развијаше се на очиглед свима и у првој половини октобра, наскоро по пролазу кроз перихел (29. септембра), достигла је највећи свој сјај. Најлепше је изгледала око 5. октобра, када је поред њене главе стајао Арктурус, звезда прве величине (Сл. 5). Реп јој је био перјаст и широк, а поред њега јасно се видео још један други

Сл. 4.
Глава Донатијеве комете посматрана почетком октобра 1858. (по Г. П. Бонду).

Сл. 5.
Донатијева комета 5. октобра 1858. (по Г. П. Бонду, Кембриц).

реп, који се пружао готово у правој линији. У размацима од 4—7 дана, опажале су се у глави њеној неке чудновате појаве. Из једра њеног издвајале су се неке особите љуске, које изгледаше као да се једро круни као орах. Многобројне те љуске постепено су прелазиле у реп, који је јасно био подељен у два млаза. У октобру месецу комета се нагло окренула к југу и концем овога месеца ишчезла је за северне ширине. На јужној хемисфери пак могли су је посматрати још чак до марта 1855. г. Време њене револуције израчунато је око 1950 година (Cr. W. Hill, а von Asten нашао између 1860 и 1960 г.). Ако је ово рачунање тачно, онда се је ова комета појављивала још 92. год. пре Христа, па ће се још појавити 3808. г. дакле после 1912 година!

После ове комете ни једна доцнија није била тако лепа и дуготрајна. Истина се одликовала својом лепотом и величином *комета од 1861. II.* која се 30. јуна у вече појавила изненадно иза зракова залазећег Сунца, која је имала врло дугачак реп и јасно једро — али је све то за мало трајало. Поред главнога репа видео се и још један слабији, који је био прилично искривљен. Све је то трајало око 14 дана, па је почела губити сјајност. И код ове комете опазило се оно љускање и сипање из једра, као и код Донатијеве. Свега се видела три месеца, па је крајем августа ишчезла за слободно око. Реп јој износио око 30 милијона километара, а време револуције одредио је Kreutz на 409±3 године.

Међу велике и важније комете спада и она *комета од 1862. III.*, (сл. 6. види ст. 73.) која се појавила при крају августа месеца. Код ње се опазило неко треперење светлосне материје из њеногa једра као и код Халајеве и још неких. То треперење вршило се периодички упоредо са периодичким променама сјајности језгра и омотача главе. Све запажене појаве понављале су се на исти начин од прилике за три дана И сама глава показивала је врло карактеристичних промена. Особито је код ове комете интересан облик коме, која је за дуго имала самосталан округао изглед, а простирала се и с леве и десне стране репа, као што се на слици види, на којој је представљен целокупан изглед комете 24. августа и глава њена каква је изгледала 24. и 29. августа. Поред

главнога репа, видео се и још један споредан, који је с почетка, као обично, био на супротној страни од Сунца; али се од половине августа почео савијати према глави. Schiaparelli види у томе, као и Bessel код Халајеве комете, један доказ о репулсивној сили, која иде из једра. Ова је комета нарочито важна због тога, што постоји велика сличност, а скоро и идентичност између њене путање и путање оног метеорског роја, што се јавља у августу, а периода њеног оптицања око Сунца износи на 119.5±3.3 год. (Hayn).

Исто тако велика једна комета, која је виђена у овоме веку, јесте она од *1874. IV*, коју је *Coggia* открио 17. априла. С почетка је била слаба да се једва разликовала од телескопских комета, па јој је и кретање било врло споро. Почетком јуна месеца већ се видела голим оком и тако је сијала целог јуна и половину јула, па се по том нагло кренула ка југу (око 20. јула), где се могла пратити још до почетка октобра. Из њеног малог овалног једра видело се јасно избацивање светлосне материје у ждракама. Од 15. до 23. јула видео јој се само реп, јер глава већ беше прешла у јужну хемисферу. — Револуција јој износи око 306±14 год. (Holetshek). У нашем народу оставила је трага за собом у веровању, да је она предсказала српско-турски рат 1876.—77., када се борисмо за независност и проширење отаџбине наше.

Сл. 6. — Изглед ове комете. Нагле промене у њеној глави запажене за кратко време. Спајање ждрака из њеног једра и мене при том.

(Свршиће се)

ЗВУЦИ ПОЉСКЕ ЛИРЕ

* * *

(Мара Конопњицка)

Не долазим, слављи, да другујем с вама
У тихоме куту;
Нити хоћу с тобом да миришем, ружо,
На ономе путу,
Ким хиљаде ходе, ношени олујом
Од векова давни';
Нити хоћу, сунце, да се с тобом будим
Врх гора и равни; —
Јер ти светлиш јасно, спокојно и мирно
И расипаш красе,
И онда, кад дуси сви у борби пламте
И у њој се гасе...
Не! Ја тога нећу!... Гробом, ал' не робом!
Ту среће не сневам —
Човече и друже, тебе тражим — с тобом
Сузе да пролевам...

М. П.

ЖЕНЕ КАО ПРЕСТУПНИЦЕ[1])

Жена је од почетка, па све до данашњег дана, била у неку руку роб, али је то њено ропство било завијено у ружичасту, песничку одећу. Она је била роб, али роб кога су мазили, роб, пред којим су често падали у прашину.

У кући очиној била је потчињена оцу, у кући мужевљевој мужу, али је другима била — светиња, у коју странац не сме ни да погледа по вољи, а не да је се такне. Она не иде у бој, не мора доћи за ситније ствари чак ни на суд, но је заступа отац или муж. Она је по могућству ван светског метежа. Њен положај је тек мало нешто друкчији од детињег. Слушају и мазе је, бију је и чувају је као очи у глави.

Жена је бивала као у некој полутами. У њену животу није било јаке светлости, али ни оне црне сенке; она се није пузала на високе лествице, али није ни падала са њих: у друштву није постизавала ичег великог, али није пунила ни — тамнице

Но полако се мењала ствар... Жене осетише у току векова као да су порасле, ојачале и траже од људи, да им даду пута. С друге стране изгледа као да су мушки ослабили, сустали, не могу више да поднесу сав терет свога неправедно уређеног доба, не могу да посвршавају сав посао, да издрже сву кућу, и женскиње ступају напред и веле: „да помогнемо!“

И ми видимо женскињу где полако излази из очеве или мужевљеве куће да заслужује, видимо где се упушта у борбу живота, у вртлог светски, видимо је већ на свима пољима, ви-

---

1) Наш пријатељ г. Јаша Томић штампа нов рад „Узроци Злочина,“ из кога саопштавамо овај одељак. *Уред.*

димо где се кадшто уздиже као никад до сад, али и сроза, падне, како то нисмо били научени од ње. Ко хоће данас да пише о женским способностима, истрајности, успесима, има широка поља, а и ко хоће да пише о женама злочинцима, поље му је исто тако широко. Би светлост, и светлост је бацила — сенку.

У кући, у породици, у задрузи, најбоље је очувана женскиња од злочина. И отац, и брат, и муж, браниће је од сваке клевете и потворе, а њено није да се брине о насушном хлебу, па не долази у искушење ни да превари ни да украде. Но друкчије је то, кад изиђе стално испод кутњег крова, оде н. пр. у службу, или иначе. Тамо она већ мора сама да се брани од потворе и клевете, тамо се она брине о хлебу и оделу, тамо долази у сукоб са људима и приликама па зато и учини често, што не треба. Но није нужно да женскиња изиђе стално испод кутњег крова, доста је да се што јаче ода на зарађивање, доста је да се упусти у борбу живота, и већ излазе пред њу неприлике, с којима мора да се бори, да их сузбија, по кадшто и да им подлеже.

У новије доба расте број женских злочина са великом брзином. Може се отприлике рећи, да у европским државама четврти до пети део учињених злочина иде на рачун женскиња. Женскиње дакле греши 4—5 пута мање но мушки, а тежих злочина чине оне 16 пута мање но мушки.

На Истоку је без сумње најмањи број женских злочина, јер њих тамо чува од сукоба са светом мухамедански харем, и српска породица — задруга.

Бројева из Босне и Херцеговине у тој ствари немамо, али у Србији (за време од 1888.—1892. год.) долазило је просечно на сто оптуженика 95·8 мушких, а 4·2 женских.[1]) Из тог излази да женскиње у Србији чини 4—5 пута мање злочина но н. пр. у Угарској.

Код нас у Угарској растао је број женских у злочинима и преступима веома нагло. Још год. 1881. долазило је од 100. злочина и преступа 19 на женске, па је тај број растао, док није 1889. године дошао скоро на 24. Једино се Немачка може

[1]) Статистички годишњак Кр. Србије 1893. год., из кога вадим ове бројеве, не доноси сразмеру *осуђених*, но само сразмеру *оптужених*. По сразмера код по сполу осуђених биће без сумње као и код оптужених.

у том послу мерити с Угарском, јер тамо долази од 100 злочина и преступа 27 на женске, у Русији око 7·5, у Енглеској 20.

Било би веома занимљиво проценити, како су распоређени женски злочини међу појединим народностима Угарске, али тих бројева немамо. Врло је вероватно, скоро поуздано, да међу Србима не долази ни из близу на 100 злочина 24 женских. Позната је ствар, да Срби све до највеће, крајње нужде, не даје своје дете из куће, у службу. Нити Српкиња хоће да иде да служи. Она ће ваздан копати, ићи у надницу, радити ма како тешко и мучити се, али не оставља родитељеке куће, док се не уда. Она се не стиди рада, али се стиди службе. Ово гледиште Српкиње на „службу“, њено лепљење за родитељску кућу врло је јако чува од злочина и друге покварености (проституције), оне покварености, коју закон до душе не казни, али је осуђује свет.

Многи би рекао, да напред наведени бројеви обележавају праву величину женског злочина, јер се од 5 не може тако лако, на очиглед, направити 6. Па опет! Има мргодастих научењака који ни мало не ласкају. Шта више кажу, да нам ти бројеви ни из близа не казују сву величину женског злочина. Жена, кажу они, чини оно, што хоће да учини, без велике праске и у највећој тајности. Она кад убија, врло ретко бије из пушке, но се већином служи отровом. Ту обично и не знамо, да је погинуо човек, па и не тражимо кривца. Онда, кад тамани дете у утроби својој, исто је тако. А на послетку, многи и многи мушки робује, или је свршио на вешалима, а прави кривац тог дела, подстрекач, била је — жена.

Оно прво двоје без сваке је сумње, истина. Али зар се и за мушке не може то исто рећи? Колико кућа плане, а нико и не сања ко је кривац томе? Колико мртвих, убијених људи налазимо по њивама и пољанама, а не нађе се кривац? Колико силних јатака живи у свету, а нико о њима и не сања, до ли лопови? Оно, што је, дакле, речено за женскињу, вреди и за мушке и сразмера се, по свој прилици, не мења. Што се тиче онога „*тражи у свему женски прст*,“ и „*жена је наговорила људе на многе и многе злочине, па остала некажњена*,“ ја сам опширније писао у одељку: „Највећи узрок злочина.“

Овде велим само толико: Ако женско гуче некоме: „*убиј*,“ а он убије, или му рече: „*пали*“ а он упали, „*кради*“, а он украде, ја са своје стране тог човека не могу да браним. Зашто он њојзи не каже: „убиј, упали или укради ти, лане моје,“ па не би дошло до злочина. У осталом, ако ћемо да идемо ствари на дно, могли бисмо рећи, да је скоро у свима оним назначеним женским злочинима узрок — мушки.

Ако јој и није изрично казао „отруј га,“ он ју је довео на ту мисао, кад ју је навео да погази мужа, кад је клечао пред њом и тепао јој: „Ај, да си ти само моја, да нас нико не дели, како би нас двоје лепо живели“ и т. д.

Ломброзо се не слаже с мишљењем, да злочини тако јако зависе од прилика. Он је показао научном свету, шта све може да се роди с човеком, и у колико зависе злочини од неправилности, које су у нама. Успех му је велики. Али он чини као онај лекар, који је пронашао добар лек за *неке случајеве*, па хоће све могуће случајеве болести, да лечи тим једним леком.

Ломброзо тврди, да жена зато не греши мање од мушкога, што она не долази тако јако у сукоб са светом и нема прилике за то, него су томе узрок њене телесне и душевне особине. Жена, вели Ломброзо, нема тако јаку наклоност к пићу као мушки, па због тог отпадају код ње они злочини који излазе из пића и напитости.

Даље, жена је слаба телесна састава; њена је снага мала, па она не може да чини оних злочина, за које се иште велика телесна снага: отимање на друму и т. д.... Осим тога жена нема ни умне снаге, нема ни оне стваралачке моћи, као мушки, не уме да створи ни плана каквом тежем злочину, па зато и с те стране жена мање греши.[1])

Да жена данас мање пије но мушки, истина је. Па је истина и то, да њу та већа трезвеност чува и од злочина. Но зар и та женска трезвеност не лежи у приликама. Кад се промене њене прилике, неће ли и она више пити? Зар пијанство код женскиња у престоницама није веће од оног по селима? Да је женскиње слабијег телесног састава, и да оно не може да чини оних злочина за које се иште већа снага, и то је истина,

[1]) Lombroso, Verbrecherstudien, Gera 1896. страна 212.—214.

али што се тиче њене лоше стваралачке моћи, што се тиче њене неспособности да створи план каквом тежем злочину, то је већ нешто у што се сме посумњати. У осталом биће о томе речи.

Више научара, а међу њима у новије време *Ронкорони*, израчунали су занимљиву чињеницу. Ронкорони је сравњивао злочине од 1885. - 1889. године и нашао је да женско, у сразмери с мушким, највише злочина чини у својим старијим данима, од 50 година на више, и одмах затим најчешће греши у својим младим данима, испод 14 година. (Ломброзо исправља ову последњу чињеницу и вели: испод 20 година).

Из овог излази, да женска најмање греши онда, кад је *потпуна жена*. Недозрела и прецветала, губи се. О овом се може много и много писати и говорити и, разуме се — разно. У оним годинама, кад је женско савршено, најмање се судара са параграфом и законом, али у то доба највише греши у другом правцу. Овде имам на уму проституцију, трговање с «љубављу» и с пољупцима. По Мојсејеву закону казнило се то смрћу, камењем, а казнило се и у средњем веку, но за тај преступ данас више нема параграфа. Данашње државе, кад већ не умеју да отклоне то зло, брину се о њему само толико, што су га *порезале*, да бар и од тога имају неке хасне.

Но они бројеви Ронкоронијеви могу се тумачити и друкчије. Женско греши најмање у оним годинама када љуби, кад рађа, и кад — васпитава. Љубав, она слепа љубав, уме да заведе, да нагна на злочин, то стоји, али је исто тако истина, да је љубав у главноме племенита. Жена у времену кад очекује да буде мати — под упливом оних тајанствених, милих осећаја — заборавља на све друго, ти је осећаји облагороћавају, а у кругу своје невине деце, коју треба да васпитава, нема места мислима за — злочин. Да стоји и оно прво, т. ј. да трговање с љубављу замењује код женски злочин, то се мора признати, али се не може одрећи ни облагороћавајући уплив љубави и материнства код женскиња. Бројеви доказују, да мушки који живе у браку, чине много мање злочина, но они, који су нежењени, а истих су година, па то је исто и код женскиња.

Да загледамо сад мало поближе у женске злочине и преступе. Они злочини и преступи, које учини женскиње испод 16 година, већином су — крађе, мал' те не 84 од стотине. Доцније долазе злочини крупнији, који излазе из рђавог породичног живота; ми видимо преварене девојке, које хоће да сакрију тајну свог одношаја и т. д. Ну веома велики број женских преступа иде на рачун клевете и увреде части. Кад завиримо у извештаје угарских среских судова, видимо, да од 100 осуђених због ових кривица, скоро су 40 — женскиње.

Томе се не треба чудити. Женскиње, која је због телесне слабости своје вазда било потиштено, нема средства да се брани. Јелен има бар брзе ноге да утече, многа бубица зелену боју да се сакрије међу лишће, човек има снагу, а жена је морала да се извешти у сузи, лукавству и — језику. Суза у њену оку поста сила, којој мушко не може да одоли, у лукавству је дотле дотерала, да ће и најглупља жена надмудрити и изиграти најпаметнијег човека, а језик је изоштрила као — мач. Кад се брани или напада, њене увреде и клевете продиру као нож.

У Србији, од неколико година овамо, јавне увреде које учине женскиње, хоће да се удвоструче, али поред свега тог, од сто јавних увреда иду само 7 на женску страну. У Србији је број преступа и злочина које женскиње учини против имаовине, крађе и т. д. доста мали, од 100 иде на њих 1·6. Лаке телесне озледе, које почини женскиње, тамо се за неколико година такође удвостручише, али им број не прелази 7 од 100. Тешке телесне озледе 4—5 од сто [1])

Међутим у Угарској, код среских судова, долазило је због крађе од 100 осуда 19 на женску страну, а исто толико и код лаке телесне озледе. Код тешке телесне озледе било је 1889. год. 8 од 100 на женској страни, што доказује, да је наш слаби женски пол већ прилично — „ојачао.“

По себи се разуме, да на женскиње пада и неки део најтежих, најужаснијих злочина. То су уморства и убиства, извршена које отровом, које другим средствима. Кад изузмемо оне отровнице, о којима је реч на другоме месту, (где је узрок у болешљивој природи) онда морамо признати, да је код ве-

1) Статистички годишњак краљевине Србије. Прва година 1893.

ћине узрок у породичном односају. Мислим несугласност у брачном животу. Та несугласност ствара у свакомм погледу велико зло, ако баш и не доведе увек до злочина.

Све то тежа и тежа бива данас борба за опстанак, та борба заоштрава прилике у сваком погледу, па их заоштрава и на дому. При том долази лакомисленост, која све то већма отима маха, лакомисленост при склапању брака, лакомисленост у брачном животу. Прилике су се промениле на горе, а ми нити их мењамо на боље нити су нас од малена бар колико толико научили да их побеђујемо, па оне побеђују нас.

У најновијој статистици Угарске налазимо само толико, да је 1890. год. било 7.042 распуштенице и 4.394 распуштеника. Бројеви су сразмерно мали, али је то с тога, што католичка црква не разрешава бракове. Немамо података ни о том како стојимо ми Срби у том погледу, али из извештаја епархије бачке од 1893. год., можемо видети, како је бар у бачкој епархији. У том извештају налазимо да је у бачкој епархији било 1892. год. 28.407 српских брачних парова, и осим 750 дивљих бракова било је 457 *несугласних бракова*. То је од хиљаде 16. Но шта значи овде реч „несугласност“. То нам и сувише јасно казује наведени извештај. Он вели, да су то „супружком несугласицом или пак неверством самовољно растргнути и обесвећени бракови.“ Даље вели извештај: „несугласних супруга има у бачкој епархији толико да би еп. консисторија бачка за саме брачне парнице морала поставити по једног способног и савесног чиновника. Код бачке еп. конзисторије отпочиње се сваке године преко сто нових и нових брако-разводних спорова и парница, а решене спорове и парнице замењују сваке године нови и нови у повећаном броју...“[1]) Оволико је у епархији бачкој, а тешко да је боље по другим епархијама.

И у Србији видимо, да број брачних парница необично нагло расте. Године 1889. било је 729 брачних парница пред духовним судовима, и тај број је растао непрекидно из године у годину док 1893. не достиже цифру од 1.341. Ово раздрускано брачно стање, где су се муж и жена разишли, и траже развод, није најгоре. То је кућа која је била у пламену па

[1]) Први извештај епархије бачке, 1893. стр. 24.

сад духовни судови, као оно задоцнели ватрогасци, чепркају по изгорелом крову њену Можда ће наново подићи кров, измирити завађене странке, и онда ће почети права опасност из нова. Кад се једном разбије између мужа и жене толико, да долази до брако-развода парнице, нико то више не оправи. То је као онај суд који се разбио на бунару, њега бадава крпиш и залепљујеш, из њега ће вазда цурити.

Највећа опасност дакле није тамо, где је већ горело па се су разишли, да се парниче. Него је највећа опасност тамо, где тек почне да пламте и букте завађене страсти и где ће се тек показати, хоће ли за годину две доћи до брако-разводне парнице или до — злочина, с једне или друге стране.

Духовни судови у Србији кад су судили брачне спорове у годинама 1887.—1893. налазили су, да су са изузетком једне једине године (1889.) женске кривље од мушких и то са 10 до 15 од сто. Ну ово долази из тога, што при досуђеном разводу, има увек више „забране удадбе“ но „забрана женидбе“. Било би врло занимљиво дознати, како би испале те пресуде, кад би у духовним конзисторијама на место мушких седеле — жене.

У новије време истичу се женскиње чак и при већим опаснијим крађама. То није више она мала служавка, која се полакомила за госпођиним новцем, да купи шарену пантљику; то није више она изанђала праља, која је дошла до уверења, да од самога рада не може више живети, него је онда већ реч о лоповкама од заната.

Хоћу да извадим моју црну књигу, у којој имам тако богата и поуздана градива, те да вам покажем женскога лопова.

Жена лопов пониче већином у исквареној кући. У кући, из које се ноћу излази и улази, износи и доноси, не може се то стално сакрити од укућана, најмање онда, ако је тај укућанин — женско. По лоповским кућама мушко дете од 12—14 година ретко зна шта је у ствари: женско дете већ у деветој; десетој години досећа се неком јаду, бежи узверено мајци у крило и тражи рачуна: „шта је то.“ Њу обузима срам и за тим хоће што пре да се уда.

У много случаја западне из зла на горе, јер ће лопов најрадије тражити девојку из оне куће, која му је равна. Кад

прође неколико дана или недеља, она зна на чему је. Плаче, куне и вели: „Бог те убио, говорили су то мени, али ја ни сам веровала.“ Да јави власти?! Закон и сам држи да је такав корак неприродан, па не захтева то од ње. Да иде оцу? — Неће је примити. А после: из оне куће где јој је здеран венац са главе не може лако да се откине онога човека коме се први пут приљубила не може лако да остави.

Знам случај да је такав лопов од заната уграбио сироту, али поштену девојку на силу, без њене воље. После неколико дана предала се судбини, заволела га. Воде је пред судију, а она вели: „хтела сам!“ Ну дође време те виде с каквим човевом има посла. Одговарала га је и плакала му дан и ноћ. Он то није могао трпети, но је отера. Осам дана није се враћала, ал' тада му дође. „Шта ћеш?“ пита је он. Она оде у кујну, унесе у собу велику секиру, метну је пред њега на сто и рече: «убиј ме, ал' не могу без тебе“.

„Не верујем у то“, рекох ономе, од кога сам ту ствар чуо. „Не верујем да може *добра жена* да живи с тако покваренним човеком“. — „Не верујеш?! А јеси ли видео где по неки добар човек зна да му је жена рђава, зна да га вара, и опет не може без ње.“ Нисам могао да му одговорим, јер има право.

Ето тако се те јадне жене полако предају. Мушки им не дају да плачу, јер то може одати ствар. Претрпају их шаренилом и ђаконијама и оне уздишу само још онда, кад су саме.

Неког дана се такав човек закасни са својом женом на њиви. Ухватила се већ ноћ; киша роминьа а он се не жури. Стој! Даје јој уздице у руке, а он силази да натовари кола житним сноповима са туђе њиве. „Несртниче, шта ћеш?!“ — „Не вичи, који ти је враг!?“ И не осврће се даље на њу, већ ради свој посао. Она дркти као прут, а сву је облио зној. Кад је готово, он стаје код друге њиве и стоварује жито. Сутра ће ићи да прими новце.

Прође неколико недеља, месеца, у сред ноћи долази му друг. „Шта ће?“ пита она. — „А где је онај други?“ — пита он. — „Нема га, опио се, спава, шта ли, Неће доћи.“

Сад треба с њима да иде и она. Кукавица се опире, куне, плаче, ал' не помаже. *Морају ићи*: све је већ срачунано и удешено, а двоје не могу. Она треба да је на колима, да кочијаши и биће трећа при деоби. Ако не попусти, ићи ће њих двоје сами, ал' онда неће имати ни страже, нити ће остати ко код кола и — настрадаће. Сломију је, облаче је у мушко одело, да не падне у очи, и одлазе. Одлазе да поробе мацацин у коме је жито. Они унутра пуне џакове и мећу их на кола, она је на колима и стражари. Ако ко прође, она тера кола даље и то је — знак.

Ово је верна и истинита слика онога, како постају жене лопови. А оне друге су сличне. Само што нека подлегне лакше, нека теже, а нека се и одржи. Бар њина рука се не тиче ничега, и она не помаже ни у чему.

Оваке жене лопови нису више ретке. Мушки их веома много цене, а држе да ће све сретно испасти ако је жена међу њима. И то није тек празна реч. Мушки кад год иду у крађу увек се прихвате вином, па се често и опију. И онда им онај кога метну на стражу не вреди много, често и заспи, па у таким приликама најпре настрадају.

Кад воде женску са собом сигурнији су. Она је трезна, опрезна, далеко опрезнија но мушки и врло их често спасе том својом опрезношћу. Женско је већином код кола, на стражи, али их има и које товаре и носе џакове као мушки.

На дану је женски посао да извиди у дућану с које је стране најлакше ући, па и то где стоји што. У осталом кад се дућани робе, она је обично унутра. Она зна далеко боље но мушки шта је од вредности, а шта не. У оним тренуцима кад скида женство са себе и иде у крађу, скида и женско одело, те је вазда у мушком руву. То већ и с тога, да не упадне у очи. Они који су имали с њима посла, јако их „хвале.“ Не само као пажљиве, него и досетљиве и оштроумне. Кад жандарми скоро већ са свим ухвате траг, уђу у кућу да траже украдено суво месо, онда жена стрпа то месо у постељу, горе свог мужа, пали му над главом самртничку воштаницу и тако сузи и лелече, да жандарми потрешени излазе из собе. Или кад се крадене свиње никако не могу носити преко ког предела,

онда поседају на неколико кола (у којима су свиње) као сватови, оките кола пантљикама и рузмарином, узму преда се гајдаша и — ствар је свршена. А све су то женске досетљивости. Кад дође до истраге женско се увек природније претвара но мушко, не може јој нико да похвата крајеве, а у жандармским касарнама не поддежу никаквим мукама, и никад се не одају.

Мене је занимало да дознам, какве су то жене у ствари „женскога стида“, и једногласан суд „меродавних кругова“ гласи, да су *најверније жене* и да никад неће мужа погазити. „Жена“ кажу они, „која би имала милосника, не би никад била за такав посао, јер би му све избрбљала.“ У осталом *то су све од од реда жене, које немају дәце. Које су и пошле тим путем, па постале матере од часа су оставиле крађу.*

„Ама зашто остављају онда крађу?“ питао сам ваљда двадесет њих, да видим бар, како чак и покварени људи о томе мисле. „Е зашто зато? Па ко ће бити онда уз дете, и шта ће га снаћи, ако њу затворе? А после, не само што она неће више никако, него јој ни муж више не дâ... Ништа не може јасније да обележи онај облагорођавајући уплив материнства на жену, но то, што чак и окорели зликовци знају за њега и воде о њему рачуна.

Према свему овоме можемо се још једном запитати, имају ли заиста право они, који тврде, да жена само зато не греши више од мушких, што је неспособна да греши, што нема толико умне снаге као мушки да смисли злочин, нити има толико телесне снаге да га изведе? По мом мишљењу све чињенице показују да није зато.

Женскиње данас немају политичких права, не иду на изборе, не могу бити ни општински ни државни чиновници. Према томе оне су сачуване од политичких преступа, сачуване од оних ситних преступа и злочина које почине чиновници у служби, било самовољом, било користољубљем. У женским рукама није трговина, оне по свом положају не расправљају размирице око имања, њихово није да буду глава у кући и т. д. Према томе они силни злочини, који излазе из ових одношаја иду на рачун мушких. Број женских злочина према овоме мора

бити мали. У осталом статистика најјасније доказује, да се у свима оним државама множи број оних злочина у којима је женска изишла у свет, на улицу, ушла у туђу кућу, а број женских злочина је врло мали, где жена не прекорачује често кућни праг. По великим варошима је број женских злочина веома велики, што сведочи да женска онде, где више ради и више улази у свет, више и греши.

Даље је познато, да су жене злочинци скоро махом из сиротих кругова. Па може ли се онда рећи да те сироте и необразоване имају памети, а оне из образованијих и богатијих кућа да немају памети, јер скоро никако не греше. То би била врло сирота логика.

Препреденост и лукавство женско познато је. И она најглупља жена врло вешто уме да вуче за нос и најпаметнијег човека. То своје лукавство пренашају оне и на злочине, и ја не могу да увидим, е треба више памети за то, убити човека на начин, како мушки то раде, него н. пр. тровати какав је обичај у женскиња. Што жене чине мање злочина но мушки, томе је узрок у друштвеним приликама. Нека се раздруска породица још више но данас, нека невоља истера женскиње из куће још већма но сад, и ми бисмо тад већ видели, да ли би имала памети, да још више греши.

Што се тиче питања, да ли је „природна поквареност“ јача у женске но у мушкога, о томе се много може писати. Али је ван сумње, да женскиње у добу свог материнства и добу кад васпитава децу, стоји озарена душевним сјајем, стоје под упливом тако свечаних утисака, под којим мушки не стоје. Бертилон је на основу бројева изрекао, да су жене које немају деце два пут више изложене преступима но жене, које су матере.

Напослетку, да приметим само још нешто, а то је нешто што статистичари са свим губе из вида. Жена долази данас полако, постепено у светски комешај. Не улази нашом вољом, него улази силом околности. Ми кад васпитавамо и образујемо женску децу, не водимо о томе никаква рачуна. Ми њих баш никако не васпитавамо за свет, за борбу, за друштво, него их васпитавамо за кућу. Па кад је онда околности баце у светски

комешај, она је слаба и неспремна. Да овога није, она би без сумње грешила још мање.

Па да ли бисмо онда имали права да кажемо, да жена за то греши мање што је постала још слабија да смисли и изведе злочин? Зацело не. Узрок смањеног броја женског злочина био би у приликама, и то у приликама које смо ми створили.

Ј. Томић

НЕ ЗАБОРАВИ

(Јан Каспрович)

О, узми ово цвеће
Што нигда свенут' неће,
И не заборави ме;
И пољубац ми хити,
И њиме груди кити —
И не заборави ме.

*

Нек' би на жића путу
Сносио зиму љуту,
И очај на све стране,
И бесунчане дане —
Што странцу, ког јади косе,
Кад више наде нема,
Последњи поздрав носе,
Када се небу спрема
И ма шта да му уди,
Ти једна уза ме буди,
Љубављу својом гријме —
И не заборави ме.

*

Ма ост'о сам међ' људ'ма,
Са обнаженим гру'дма,
Без крова и без дома,
К'о грм у пустој гори,

Павши од силна грома,
С олујом што се бори;
Ма борио се с тамом;
Ма и под тешким срамом,
Презреног рака ме скрила,
Ти моја једина и мила,
Љубављу својом гриј ме —
И не заборави ме!

М. П.

ПРВИ КОРАЦИ

РОМАН

К. М. Станићуковића

(Наставак)

ГЛАВА VII.

I.

Завршивао се дванаести час, када, после до Бога споре вожње, кочијаш, пустивши за неколико хвати до одређеног места своје кљусе у галоп, „пренесе“ нашега младића к великој, многоспратној кући, на једној од даљих линија Васиљевског Острова.

Седи ли овде Чирков?

Подшишани, ријих бркова, у годинама вратар, који сеђаше на столичици покрај широм отворених великих врата, баци испод наочарй не сасвим наклоњен поглед на младића, који га је отргао од читања новина, и пошто је Стрепетов поновио питање, не хитајући одговори, поучно поправљајући младића:

— Бенерал Николај Петровић Чирков „обитава“ овде.

И, не мењајући свој лени положај, летимично прегледавши јадну сиву „крилатицу“ Стрепетовљеву, врсни ислужени подофицир додаде:

— Ви можда тражите неког другог господина Чиркова. Не бенерала?

— Тражим баш бенерала! — осмехну се Стрепетов.

— Идите горе. На трећем спрату, седми број.

— Је ли код куће?

— Ђенерал још није излазио, а да ли прима или не, не знам! — опет му пакосно добаци вратар, лаћајући се прекинутог читања.

Стрепетов устрча горе. Заставши код врата, на којима се блистала очишћена плочица од меди с именом и презименом, изрезаним крупним словенским шарама, он одахну, намести се и с неким узбуђењем лагано притиште пуце електричног звонца.

Прођоше најмање два три минута — нико не отвори. Усред тишине која владаше на хладовитим степеницама допираху с оне стране врата слаби звуци од клавира. Стрепетов очекну још један минут, и још један, и јаче притиште у звонце. Чуше се лагани, слаби кораци, кврцну брава, и гиздава собарица, млада, румена и весела, с малом капицом и „као снег белом кецељом, одговоривши да је «Николај Петровић код куће и прима,» пусти младића унутра.

— Овамо, извол'те за мном! — љубазно и својетљиво рече она, пошто јој Стрепетов, прилично збуњен њеним достојанственим изгледом, не даде да му прими горњи капут и сâм га обеси о вешалицу.

Она га одведе у велику собу, пуну разнобојнога меког намештаја, прорашћа и цвећа, и, заставши на вратима са завесом, показа му својом белом, за собарицу и сувише лепо однегованом, руком на отворена врата даље собе, проговоривши истим својтљивим тоном:

— Николај Петровић је у кабинету, свира на клавиру. Идите право у кабинет!... Идите, идите, не бојте се! Не треба да вас пријављујем! — додаде она с осмехом храбрења, опазивши неодлучност младићеву.

И с овим речима она изиђе.

Стрепетов уђе у трпезарију, која растављаше кабинет од велике собе, не знајући да ли даље да иде или не. Један прибор за јело стајаше као сироче на застртом, лепо постављеном столу, с хладном закуском и неколиким боцама. И овде се, као и у великој соби, све сијало у чистоти и поретку, све је говорило о угодности, али се одмах и осећало боравиште бећарско. Не беше оног изгледа кућевности, који се увек осећа онде где су жена и деца.

Наш се младић не смеде одлучити да уђе у кабинет, из

чије се дубине разлегаху јаки сурови звуци largo десете Бетховенове сонате, добро познате Стрепетову по свирању материну, и веома изненађен, што је застао знатнога петроградског чиновника да се занима музиком, застаде на отвореним вратима, са спремним препоручним писмом. Слушајући разговетно, вештачко свирање, он гледаше у широка, мало нагнута леђа овога омаленог крутољавог господина у мрко-сивом кратком жакету; у кратко ошишану, чврсто усађену округлу главу с црном косом, малко прошараном сребрнастим власима; у црвенкасти, меснати потиљак, обапет крутим правим колиром беспрекорне белине, трудећи се да себи замисли: какво ли мора бити лице у овога музичара-бирократа, који тако лепо свира Бетховена.

«Јамачно је пуно израза и интелигентно. И јамачно ће ми он брзо израдити место, кад му ја искрено објасним све прилике!» — одлучи младић и, прикупивши храбрости, пређе праг од кабинета.

Свирање трајаше и даље. Чирков, занесен музиком, није се окретао, и Стрепетов, чекајући крај сонате, радозналим погледом разматраше кабинет, који нимало није личио на она бирократска светилишта, која је младић себи замишљао по разним описима и по оном обрасцу који је видео једном приликом у кабинету губернаторову.

Импозантни, мрке боје ормани, који запремаху већи део собе, били су пуни књига; бисте Волтера, Русоа, Хумболта, Шекспира и Гетеа, неколико слика, велики орман напуњен старинама — лончићима вазама, оруђем од меди и бронзе, старинско оружје и збирка убруса, старих везова, извешана по зиду, велики писаћи сто на средини, диван, неколико наслоњача превучених мрким сафијаном, и клавир у крајњем углу — такав је био намештај ове велике, светле, особито пажљиво уређене собе и пре налик на кабинет каквога ученог дилетанта или доктора, него на место административних послова великога чиновника.

II.

— Шта ви чините? Тако ћете још дуго чекати! — шапну над самим ухом Стрепетовљевим гиздава собарица, која се указа иза њега.

И с овим речима она приђе, шуштећи оделом и увијајући турниром, клавиру и, јавивши долазак младићев, ишчезе на побочна вратанца међу библиотечким орманима.

Свирање се прекиде. Чирков устаде с места и тромим кораком, не хитајући, чисто противу воље, упути се писаћему столу, мало намрштивши се и жмиравим погледом загледајући непознатог младића.

Он застаде пред столом, уљудно климнувши главом у одговор на Стрепетовљев наклон, и, од једанпут познавши да има пред собом молитеља, узе усредсређено-озбиљан, службен изглед и, као спремајући се да саслуша још напред познате и не особито занимљиве речи, окрете као мало на страну своју округлу мрку главу, у неколико се истуривши напред својим пуним телом.

Лице Чирковљево нимало не одговараше Стрепетовљевим надама; округло, глатко обријано, без браде и бркова, премда младолико, опет много похабано, опуштених, пуних и жутих образа, с подадувеним месом испод малих мрких очију, оно се на први поглед чинило најординарније лице.

«Прави чиновник»! — пређе преко памети Стрепетову, разочараном у својим очекивањима.

Стрепетова збуни онај прикривен, озбиљан поглед, од питања и досаде, којим Чирков готово позиваше младића, да што брже изложи своју молбу, па да га остави на миру.

— Свршени ђак свеучилишта... Дошао сам из Самаре... Имам за Вас писмо од матере! — хиташе Стрепетов, и то је брже могао изговорити, осећајући непријатну узбуђеност молитељску.

И, очитавши то неколико речи, он брзим жустрим покретом, баш као да би рад отрести се што пре досаднога му терета, пружи прилазећи столу, руку с писмом.

— Ваше презиме? — тихо и лагано, љубазно-хладним тоном запита Чирков, очима као мало смешећи се и премећући примљени коверат међу својим кратким, дебелим, белим прстима.

— Стрепетов! — гласно одговори младић, и напово плану од љутине, сетивши се да је раније заборавио казати своје

име па стаде гледати с неким злобним осећањем на те прсте што полако превртаху коверат.

— Стрепетов? — отеже Чирков, загледајући молитеља погледом који показиваше да се сећа нечега. — Да нисте Ви син покојног Сергија Александровића?

— Јесам.

— Врло ми је драго! Врло ми је драго познати се с вама — на једанпут проговори Чирков оживљеним, пријатељским, нимало не службеним тоном, пружајући преко стола своју белу, облу и меку руку, и тога часа с његовог жутог, обријаног лица ишчезе израз службене досаде, нестаде озбиљног прикривеног погледа, и мале мрке очи његове засветлеше паметним, љупким блеском.

Чисто сâм се обрадовавши, што може оставити улогу аугурску и бити обичан човек, Чирков продужи:

— Тâ ја и Сергије Александровић бејасмо врло добри пријатељи.. Како не! Заједно смо ишли у школу... И после заједно смо служили.. Седите... Пушите, молим Вас... ето цигарета до Вас! — љубазно га понуди Чирков, спуштајући се у наслоњачу. — А Ви сте налик на оца... Исте очи! — благо се осмехну, гледајући на румено, свеже лице младићево. — Јесте ли одавно свршили универзитет?

— Две године.

— Који факултет?

— Математички.

За тим се господин Чирков извести о здрављу материну. Тон се учини Стрепетову пријатељски, и он одговори да је здравље материно сасвим рђаво.

— Шта је Вашој матери? — болећиво упита Чирков.

Младић се узбуни.

— Прекомеран рад и старање о нама сасвим су јој порушили здравље.. Тâ наша је мати сама, без туђе помоћи, одгајила две сестре и мене! а шта је то њу стало!.. Она је по васдан трчала по кондицијама, одрпала се сама свачега нас ради.. па је и морала платити за своје самопожртвовање! — ватрено и од срца, чисто окривљујући некога за то, заврши Стрепетов.

— Јест, јест... слушао сам. Енергична је жена ваша мајка — рече Чирков, симпатично погледајући на младића.

— То је света жена! — напомену младић, коме се учини да у речима Чирковљевим није било довољно осећања побожне поште према таквој жени, као што је његова мати.

Чирков се готово неосетно осмехну и, не хитајући, пажљиво разрезавши коверат лепим ножем од слонове кости, стаде читати писмо.

Што је даље Чирков читао то писмо, у коме га мајка, помињући негдашње пријатељство Чиркова с покојним јој мужем, у топлим изразима мољаше да помогне сину да добије место и уопште саветом да му буде на руци, — толико је више лице његова превасходства постајало озбиљније и забринутије.

Гледајући сада на ово глатко обријано, лепо неговано, озбиљно и, по изгледу, неосетљиво лице, Стрепетова обузе горко осећање увреде. «Зашто се пустио у интимности с овим петроградским *чиновником*, причајући му на дугачко и на широко о својој матери? Шта се њега тиче његова мајка? Само обична уљудност са стране Чиркова, а он се одмах сав расплинуо!» И тај, једва осетан, осмејак његова превасходства, којим је он одговорио на усклик Стрепетовљев сада се учини младићу као уљудно-увредљив осмех ситога и задовољног човека, који слуша детињска тужења.

Љутит на своје «детињење.» и нехотице непријатељски расположен према овом „музичару-ђенералу", он се исто тако лаковерно, као и мало пре, надаше, очекиваше сада да ће му молба неминовно бити одбијена и да места неће добити.

Свршивши читање писма, Чирков га пажљиво сави, метну га под притискач, неколико секунада нетренимице и ћутећи гледаше у младића па, запаливши цигарету, проговори:

— Ја бих Вам врло радо помогао, али, на жалост, не могу Вам одмах понудити место које би било за Вас.. Верујте ми да то није обичан изговор, него истина! — додаде Чирков значајно. — Мораћете почекати и, можда, неколико месеци.. Али то Вам није помоћ?... Вама треба занимање одмах?

Младић одговори потврђујући.

— То и јесте невоља! — омишљајући се изусти његово превасходство.

И, поћутавши, продужи:

— Ово увести Вас у платни списак и дати Вам триста рубаља годишње могао бих и сад, али Ви не можете радити за такву плату... Мора се, понављам, причекати. . У нас је све пуно, и много има кандидата — за које се заузимају људи од већег утицаја но што је ваш покорни слуга — чекају, и чекају понекад врло дуго, да се које место упразни.

Ово је објашњење, и уз пркос основаности му и љубазности, ипак недовољно утешило младића.

— «Па нека чекају, ја чекати не могу!» — нехотице му мину кроз главу, и он учини покрет да устане, да измоли опроштај што је господина узнемирио и да пође даље тражити празно место.

— Куда Ви? — љубазно га заустави Чирков. — Ако не хитате баш много, да заједно доручкујемо и узгред да се поразговарамо шта да се ради...

Дарнут таквом пажњом и осећајући у исто време најјачи апетит, Стрепетов радо пристаде уљудним поклоном своје кудраве главе и одмах лакомислено и смело помисли: «Та можда ће и какво местанце искочити! Ваљда ће се наћи које му драго упражњено!“

— Јесте ли одавно у Петрограду? — запита Чирков, непрестано пажљиво мотрећи младића.

— Од данас.

— Од данас!.. И одмах сте потрчали да тражите место, — с осмехом напомену Чирков. — Где сте одсели?

Стрепетов каза. Изиђе да његово превасходство зна ту «јазбину». Тамо живи један његов несрећни друг.

— Сасвим је пропао, а могао би бити човек! — додаде Чирков.

За тренутак поћутавши и мрштећи чело, као да нешто премишља, његово превасходство наново запита:

— Ви, наравно, желите овде да се настаните?

— Желео бих овде, али, ако се не може овде, не бежим ни од службе у провинцији.

— Не бежите? — прихвати питањем Чирков.

У тону питања одјекиваше чуђење. Мрке густе обрве Чирковљеве набраше се, лице му дође озбиљније.

— Све једно, радити где било!

— Ви тако мислите? — отеже његово превасходство и упрвши поглед у Стрепетова, рече после мале паузе: — Место у провинцији могао бих Вам израдити.

Стрепетов се разведри. Његово се превасходство напротив још више натмури и доби пређашњи изглед административног аугура.

— Али сам дужан напред Вас опоменути, — продужи он, ударајући гласом на сваку реч, — да та места у провинцији нису баш...

Чирков за тренутак застаде, као да тражи подесан израз.

— Нису баш... најугоднија! — изусти он, мало намрштивши се и оборивши очи, као тиме допуњујући значење, непотпуно одређено епитетом.

Стрепетов, који очевидно не схвати потпуно смисао Чирковљеве напомене, начуљи уши чекајући објашњење.

— Али, ако у осталом Ви држите да не краси место човека него човек место, и ако себе сматрате подобним вршити оно што ће Вам се учинити, можда, не баш најугодније, онда добити такво место, уз неке погодбе, могућно је. Хоћете ли такво место? — додаде, спуштајући глас, Чирков с неким чудноватим осмехом у погледу, мало жмиркајући очима, а задржавајући у исто време безосећајну озбиљност физиономије.

— О неугодним местима ја никако нисам ни мислио! — одсечно ускликну младић, црвенећи као маков цвет од узбуђења које га обузе.

«Е, сад ми неће дати никакво место, па нека га ђаво носи!» — промаче у глави Стрепетовљевој, кад мало за тим премисли да је одговорио не баш дипломатски.

Али, на велико изненађење неискусног паланчанина, овај одсечни усклик не само што не расрди његово превасходство, већ напротив, очевидно, баш он и одагна с лица његова службену озбиљност и развуче намрштене му обрве.

— Е, ето видите, — проговори Чирков с веселим смехом, љубазно гледајући на узбуђена младића: — таква неугодна

места Вама се не свиде... Па дабогме!... Ми се, дакле, нисмо разумели, и тако је изишло мало qui pro quo...

Он пусти два три дима и помену:

— И знате ли шта, мој драги Павле Сергијевићу! Кад бисте Ви и пристали да примите такво место, ја Вам га не бих дао, успомене ради оца Вашега, кога сам ја навикао поштовати! — проговори он озбиљно и љубазно. — На местима о којима говорах има особита врста људи, израђена фактом што се траже такви људи. И они су, разуме се, потребни, али зар је мало што у природи потребно!.. *Тамо* треба имати воловске нерве, мање развитка и... и особите врсте храбрости! — подвуче Чирков. — А у Вас су, чини ми се, и нерви осетљиви и, по свој прилици, храброст није она... Па и зашто Вам се прохтело тражити места у нас, па и уопште тражити службу? — сасвим неочекивано додаде његово превасходство.

И без тога задивљен интимном отвореношћу Чирковљева говора, наш се младић скамени од чуда последњим питањем, и првог тренутка се баш никако не умеде наћи, шта да одговори.

«Та ваљда ми се не смеје?» — безазлено помисли Стрепетов.

Али његово превасходство, видело се, није се нимало смејало.

— Можда сте Ви частољубиви и, почињући живот, сањате о сјајној каријери? Надате се, по времену, јамачно постати министар? — продужи међу тим, са шаљивом иронијом у гласу овај скептик-ђенерал, гледајући на збуњеног молитеља подсмешљиво-љубазним погледом, каквим се гледа на малу децу. — Онда ћу Вам на то рећи, предраги Павле Сергијевићу, да министрима бити не можемо, а то и није баш нимало тако примамљиво, како се чини... Запамтите да је узречица о фелдмаршалу и војнику знатно застарела, и да каријера коју желите изабрати нити је пријатна нити много обећава... А и подићи се из гомиле, при свој доброј жељи, никако није тако лако. Сем људи које је слепи случај уздигао и које не можемо узимати у рачун, сјајне каријере граде или људи с великим везама, или, као изузетак, људи који се веома истичу својим подобностима, а у исто време умеју се не истицати самосталношћу својих

мњења. А у сваком случају треба бити готов на свакојаке случајности... Мислите ли да можете задовољити такве погодбе?

— Ја никада нисам сањао о сјајној каријери. Ја сам просто хтео служити, да бих имао комад хлеба и приносио део користи, часно вршећи своје дужности! — збуњено проговори Стрепетов.

— То чини част Вашим намерама, али ствар је, видите, у том, што ни приносити корист није тако лако, како Вам се чини, и, на крају крајева, често се дешава да је приносити штету много лакше! — осмехну се Чирков. — У осталом и дужности Ваше у служби много су простије: вршити оно што заповеде, не расуђујући да ли то доноси корист или штету, да ли је то паметно или глупо, т. ј. састављати писма, која Вам нареди секретар или начелник, и, разуме се, не исказивати свога незадовољства, ако Вам се наредба не свиди. Таквог чиновника ми називамо ваљаним чиновником, и таквога ми волимо. Он је згодан за нас, јер с њим нема никаквих неспоразума. Краће говорећи, ступајући у службу Ви, мој драговићу, треба да прикријете гдегод подаље своја уверења и израније да се припремите на обезличење.

Чирков за часак застаде и продужи:

— И после, ако умеднете подесити са својим старијима и будете концептовани с довољном литерарношћу, временом ће, кад Вас служба начини правим чиновником, неподобним ни за што, сем да саставља извештаје и реферате, при најсрећнијим погодбама, место вице-директора бити круна ваше каријере. Ето Вам више или мање вероватног службеног хероскопа. Сјајнога је мало у њему! — додаде Чирков.

Доброћудно лице Стрепетовљево, који пажљиво слушаше ове несумњиво искрене исповести човека који заузимаше виђен службени положај, исказиваше нескривену задивљеност, и са дебелих, полуотворених усница младићевих у мало што се неоте питање, које му давно већ стоји у глави:

«Па како Ви сами служите?»

Он ипак не учини такво тугаљиво питање, јамачно, узевши на знање мало час добивене савете службеног морала, и само стидљиво обори очи у земљу и узе, без икакве потребе, гладити скутом од фрака пре неколико минута купљени цилиндар.

Али му Чирков прискочи у помоћ.

— Вас, наравно, зачуђава што ја говорим тако неутешне ствари!.. Другоме, разуме се, не бих то казао, али пријатељство према Вашем оцу и молбе Ваше матере приморавају ме, да Вам напред обратим пажњу на оно што Вас очекује... Нећете се, дајбуди, изговарати да нисте знали, — осмехну се Чирков, — ако доцније узморате радити оно што сами будете сматрали као некорисно или бесмислено, као што се многима дешава да чине само зато, што се добро плаћа и што је већ касно мењати навике...

— Али зар се може доћи до таквог цинизма? Зар се може радити оно што се налази да је некорисно или бесмислено? — узбуђено узвикну Стрепетов, обузет негодовањем чисте младости која још не зна за компромисе и сасвим заборавивши на обазривост. — Та то је... то је...

Он се не усуди, ипак, фразу да доврши, замуцну, збуни се и ућута.

Одавно, врло одавно, није се десило Чиркову да чује такве младићски свеже, наивне речи. И, јамачно, нечега свог неповратно минулог, младог и свежег сети се он сâм, јер с лица Чирковљева нестаде оног особитог ироничног осмејка, и он гледаше на узбуђено, збуњено лице младићево с меким, симпатичним осмехом, чисто позивајући га да продужи.

— Што не довршите, Павле Сергијевићу?... Кад сте већ почели, изговорите до краја!.. подеваше га Чирков. — Тâ ја још нисам Ваш „претпостављени“! — нашали се Чирков.

Стрепетов, сасвим убезекнут овим тоном, још се више смете.

— То је, дакле, по Вашем — да се мало блаже изразимо — ружно!

— Па разуме се!

— И зар се не може доћи до таког „цинизма“?

Чирков навлаш подвуче реч „цинизам.“

— Мени се чини...

— Вама се чини? — питањем прихвати Чирков, — а међу тим све то бива, и с људима не сасвим рђавим, но само слабим и... који се боје изгубити свој положај... И они су, јамачно, почињали живот с таквим истим надама, као и Ви, а затим...

мало по мало завршивали тиме, што су се привикавали, тешећи се мишљу да су на њиховим местима могли бити још и гори људи. Не заборавите уз то, да се људи с неким одређеним навикама брзо теше с објашњењима више или мање умесним, а особито у таким годинама, кад је већ касно и тешко мењати живот. А Ви сте, мој драговићу, још на раскрсници. Ви још немате својих навика, немате потребе за неке одређене трошкове, за угодности, за безбрижан мир, једном речју — Ви сте још млади. С тога ја и светујем, пре но што изберете каријеру, подобро да промислите. Зар Ви немате наклоности ни за што друго?

— На жалост, немам! — изусти младић, још непрестано притешњен под утиском Чирковљевих речи.

— Онда тражите приватну службу. Ако ништа друго, бићете јамачно боље награђени... Огледајте... Државну службу оставите као последње прибежиште, а ако ипак мораднете служити, служите у таквим заводима, где нећете имати посла непосредно с људма, с њиховом судбином... На пример, у банци, тако што... Ја ћу радо за Вас порадити, али Вам напред кажем: не јамчим за брз успех. Ја нисам од великог утицаја за те ствари, и уопште мало имам веза у чиновничком свету. А и кандидатâ има свуда више него местâ. Сви иду у чиновнике.

Стрепетов и не стиже да захвали за обећање, а собарица уђе у кабинет и јави да је готов доручак.

— Хајд'моте, Павле Сергијевићу — сав оживевши, рече Чирков и брзо устаде из наслоњаче. — А Ви немојте још очајавати. Има још времена, смислићемо штогод за Вас! — пријатељски утишаваше Чирков обескураженог младића. — Пролазите, пролазите! — љубазно подстаче Чирков, пропуштајући Стрепетова испред себе на вратима од трпезарије. — Молим! Пијете ли ракију?

— Не.

— Онда, прихватите се... Извол'те без устезања!

Чирков испи чашицу алаша и стаде јести с великим апетитом. Мезе је било одлично и разнолико, што је сведочило о домаћиновој навици да добро и лепо једе. Он искапи другу

чашицу и, сâм огледајући све врсте мезета, нуђаше госту час једно, час друго.

— Препоручујем ајвар... одличан је! — говораше, вадећи себи пун тањир крупног ајвара и посипљући га црним луком. — У нас у Петрограду, у Милутиновим продавницама, свакојако је бољи но у вас на Волзи! — продужаваше Чирков, једући ајвар с очитом насладом. — Е, дајте сада, Аксјушо! — нареди он гиздавој Аксјуши, која чекаше на вратима.

— Молим Вас, седите! — весело рече он, показујући госту руком на столицу.

И, спустивши се на храстову, с изрезаним, леђима столицу, Чирков полако разви салвету, задену је за оковратник од кошуље, опрезно примаче к себи врео тањир и узе некако усредсређен, озбиљан изглед, чисто као да се спрема не просто да доручкује, већ да врши култ „чревоугодија“.

На Аксјушу се није чекало, она журно унесе зделу с металним поклопцем. Месождерски огањ заблиста у малим, грахорастим очима Чирковљевим, кад сагледа обарену, лепо гарнирарану пастрмку, од које се пушила мирисна пара, и он чак учини нехотичан покрет устима, повлачећи носом укусни задах соса од печурака. Журно понудивши Стрепетова, да узме први, Чирков наслага себи на тањир рибе и поливши је соком од соје, поче јести, по мало пљештући уснама, укусно и правилно, и обретко се обраћајући Стрепетову с испрекиданим, кратким питањима.

— А што Ви не пијете вино? Пијте бело вино! — готово заповеди он, опазивши да се Стрепетов маша за боцу с црним вином.

Младић се стаде мучити, не знајући у коју чашу да налије, те му сâм Чирков уточи у зелену чашу, по други пут напунивши за тим и своју.

— Добро вино! — као за себе рече он, у малим гутљајима спуштајући у грло златасту течност с гурманском насладом.

После рибе Аксјуша донесе сочан ростбиф који се пушио. Чирков јеђаше крвави ростбиф с пређашњим апетитом, заливајући га нерасхлађеним љубичастим бургонцем из мале винске

чашице, коју је сваки час пунио, не наливајући, по обичају оваких љубитеља, до врха. Боца се брзо празнила.

«Чревоугодник!“ — крсти Чиркова младић у себи, погледајући на, оживљено, мало поруменело лице домаћиново, на његове масленим сјајем превучене, сужене очи. Нешто животињско, грубочулно било је сада у овом округлом, подадулом, пуном лицу.

Да није трбуха ради и он свесно готов радити оно што је «бескорисно и бесмислено?» — питаше Стрепетов, трудећи се да себи растумачи овог чудноватог човека, који у њему изазва најразноврснија осећања.

И та чила, згодна, гиздаво обучена Аксјуша, која се понашала много слободније но што доликује обичној собарици, и тај тон љубазне својтљивости што напомиње на нешто интимно, којим је Чирков говорио с њом, — све се учини сада мало чудновато и сумњиво нашем младом паланчанину.

— А сада комадић рокфора! — понуди Чирков.

Али Стрепетов, будући да никада није јео тога сира и уплашивши се од његова изгледа, одби понуду.

— Штета . . . штета! — рече Чирков не без сажаљења према «варварину,» који још не разуме пикантне сласти рокфорове. — То је изврстан сир! — додаде Чирков, одсецајући комад.

Он затим скиде са себе салвету, мало се као одмаче од стола, уздахнувши са задовољним изгледом човека који се јелом насладио, и запали цигару. Аксјуша међу тим, успремивши по столу, донесе две мале шољице кафе и стакленце с коњаком.

— Ово је добро за сваривање! — напомену Чирков, наливајући себи мајушну чашицу fine champagne у шољу. — Светујем....

Али Стрепетов се и тога одрече.

— Е, сад причајте, кога имате у Петрограду?... Чини ми се да су сродници Вашега покојног оца овде?

— Само једна даља тетка... Варницка....

— Варницка? Удовица познатог богаташа Варницког?

— Јест, она.

— Па она Вам може бити веома корисна, та Ваша тетица. Она има великих познанстава и веза. Уз то је Ваша тетица врло лепа жена.

— Ја је никада нисам видео.

— Онда се што пре познајте с њом. Она Вам, понављам, може бити веома корисна. Жене, па још лепушкасте, могу учинити, ако усхоће, више но ико други, — рече Чирков. — Особито таква, као Валентина Марковна. Она Вам је род по матери?

— Чини ми се....

— А Ви се чак нисте тачно ни известили? — осмехну се Чирков.

И, поћутавши за тренутак, упита:

— Е, а познаника међу омладином овде — имате ли?

— Ни једног јединог...

— И никоме Вас нису препоручили?

— Нису.

— И не тражите сличних познанстава, а што је главно, не одлазите ни у какве дружинице; иначе, док се окренеш, заплешћете се у какву комендију.... већ зна се шта ће после бити. Неће се шалити! — с осмехом додаде Чирков.

Стрепетов се нехотице сети како га први дан доласка му већ по други пут опомињу на обазривост, и ако он, рекао би, није давао за то ни најмањег повода.

— Надам се да Ви нисте од усијаних глава? — пола шалећи се, пола озбиљно допитиваше Чирков.

Стрепетов одговори да није.

— Да — да.. У истини, човек колико било здравих мисли не може се ни заносити сањаријама. И где? Код нас, у Русији, у сламном царству, где седамдесет милијуна до данас живе као дивљаци, а остали су редови немарни према свему што се њих лично не тиче.. Опет Вам понављам: чувајте се познанстава.. С Вашом експасивношћу нећете ни опазити како ћете подлећи утицају разних сумануших беседа. Сањајте у себи, ако Вам се то свиђа, о чем хоћете, али само будите мудри као змија, и чисти као голуб... То је осведочен морал!. весело се насмеја Чирков. — И тако, сем тетице, немате овде никога?

— Баш никога.

— И Ви сте дошли овамо, да тражите место, надајући се на тетку и на препоручно писмо мени?

— Ја имам још препоручних писама! — брзо одговори Стрепетов дирнут овим питањем.

— Е, немојте се много у њих уздати... Та писма достижу свој циљ само онда, кад је препоручилац потребан оном коме пише. У противном случају писма цепају и препорученима говоре обичне болеће фразе. . Коме су упућена Ваша писма?

Стрепетов каза.

— II Нестројеву? — осмехну се Чирков некако чудновато. — Од кога, ако није тајна?

Младић одговори да је од неког далеког сродника његовог.

— Па лепо, разнесите своја писма. У сваком случају познати се с разним лицима није бескорисно за животно искуство. Али, ако не буде успеха, навраћајте се к мени. Код мене ће се, док не буде што боље, наћи посла за Вас, — мало истина, али ипак боље него ништа. Ја се, видите, одавно каним да доведем у ред своју библиотеку и да начиним каталог мојих збирака.

„Да ли не ствара посао нарочито за мене?" — од некуд дође на ум Стрепетову.

— Ви разговетно пишете?

— Мислим...

— Ето, баш би ми требало и да се препише један мој посао.

Младић радознало погледа на Чиркова. „Је ли могућно да се овај музичар-ђенерал и литературом занима?"

— Ја пишем понешто из археологије у слободним часовима! — скромно изусти он. — Али, већ су два часа. Време је и на дужност ићи! — додаде, осмехнувши се, Чирков и тромо се подиже с места.

Стрепетов се поче праштати, али га Чирков заустави.

Причекајте за тренутак... Ја ћу Вас повести... Куда бисте одавде? Да разносите своја писма? — с љубазном шалом запита Чирков.

— Јест.

— К Нестројеву је касно, Он, ја знам, прима од 10 до 12. Најбоље ће Вам бити да идете Гринбеку. Он и станује у банци и увек прима! — напомену Чирков, одлазећи у кабинет.

Крз два минута изиђе у вицмундиру с орденом, с малим портфељем у рукама.

— Хајдмо'те, младићу!

Они сиђоше низа степенице. Мале лепе каруце, у које су упрегнута два јака шведска коњића, стајаху на изласку из куће. Рићих бркова вратар био је ту, испружио се колики је дуг, готов да ђенерала подигне у кола.

— Стићеш код Пољопривредне Банке! — рече Чирков кочијашу и, понудивши младића да седне, и сâм седе у кола.

Кроз четврт часа кола се зауставише на уласку у банку, и Стрепов изиђе из кола.

— Бог Вам дао успеха, драги Павле Сергијевићу! — љубазно прозбори Чирков, стискујући руку младићеву. — Не заборавите мој предлог, ако, на жалост, не нађете ништа боље. У шест часова, осем суботом, увек сам код куће. Дођите право на ручак. Поздравите Вашу матер од моје стране!...

Кола се отискоше, и младић уђе на широка врата достојанственог уласка у Пољопривредну Банку.

ГЛАВА VIII.

I.

И висок, сед вратар Пољопривредне Банке, који ћутке, с озбиљним достојанством, скиде са Стрепетова горњи капут, и чекаоница, велика, мало мрачна од тешких зелених завеса на великим прозорима, с огромним округлим столом на средини, с готским високим столицама и малим диванчићима украј зидова и, најпосле, један младић, који срете Стрепетова у чекаоници, — једном речју, све овде учини на нашега паланчанина утисак нечега оштрог, импозантног и солидног.

И Стрепетов се мало уплаши, нашавши се у овом светилишту пољопривредног кредита, и не проговори одмах кад младић за обавештаје и дочек похођанâ, елегантан и господствен, у црном беспрекорном капуту, пажљиво пође к њему на сусрет, с упитно љубазним изразом на својој, собом задовољној, углађеној физиономији.

— Чему сте ради? — упита, најпосле, он озбиљним и у исти мах тако меким и тихим гласом, као да се чисто боји нарушити мртву тишину, која владаше у овој великој дворници. — Желите ли дати пријаву да заложите имање? — про-

дужи он с неким сумњичењем и већом хладноћом у тону, пошто је на брзу руку прегледао Стрепетова.

— Не, не! — журно одговори Стрепетов, нехотице трудећи се да говори онако исто тихо, као и овај елегантни младић и смешећи се при помисли да га нуди да заложи имање. — Мени је потребно да видим г. Гринбека.... Је ли могућно?

С лица младића за обавештаје брзо одлете упитно-пријатни осмејак. Чисто љут на себе, што није одмах погодио молитеља, овај банчин младић доби усредсређено-оштар изглед и, на мах осетивши потребу посведочити своје елегантно остругане нокте, спусти очи на њих и напомену, мало развлачећи речи:

— Мораћете причекати. Господин је управник сада у послу. Изволите ми дати своју походну карту.

— Карту?... — дочека га питањем Стрепетов.

Младић за обавештаје подиже на Стрепетова зачуђен поглед и удараше гласом још достојанственије:

— Та да, управо то. Вашу походну карту!

— Ја.... ја сам, видите, заборавио понети са собом карте! — одговори Стрепетов, црвенећи нехотице, што му се омаче преко језика лаж и љутећи се што је заборавио постарати се за тако потребну у престоници ствар. — Може се, мислим, пријавити и тако... без карте? — не без ироније продужаваше, осећајући жељу да како било уједе младића: — свршени ђак свеучилишта, Стрепетов.

Младић за обавештаје није се узалуд трудио да препочиње манире оних елегантних зајмотражилаца, које пријављивати била му је дужност већ пуне три године. У одговор на Стрепетовљеву напомену он само деликатно слеже раменима, чисто чудећи се како има на свету и људи без походних карата, записа на листићу хартије презиме Стрепетовљево и проговори опет оним истим тихим гласом:

— Ако Вам је по вољи сести. Ја ћу Вас пријавити кад господин управник буде слободан.

— А хоће ли он брзо бити слободан?

— То ја не могу предвидети! — снисходљиво смешећи се протепа младић за обавештаје.

И очевидно и сувише задовољан својом вештином говорити с походиоцима, он оде од Стрепетова, грациозно прекре-

ћући се с једне стране на другу (тако се прекретао један ималац заложених 20.000 десетина), и опет седе у своју наслоњачу украј великих врата, прекривених завесом, иза којих је био сами олтар овога огромног храма — соба управиних седница и у исто време кабинет банчиног управника, Ернеста Богдановића Гринбека.

Прегледавши још једном своје руке и смахнувши малићем прашак са свога беспрекорног реденгота, за који је Тедески морао дати мало не целу своју месечну плату, младић за обавештаје стаде читати „Journal de St-Petersbourg,“ одвајајући се од новина сваки пут, чим когод од походилаца уђе у чекаоницу.

Стрепетов приседе на побочни диванчић и с покорним трљењем чекаше, док управник не престане бити сувише заузет. Све је очевидно говорило да тај жељени час неће настати брзо. У дворници је владала као и мало пре мртва тишина. Само се час по час од некуда чујаху тиха звоњења електричних апарата и одмах за тим кроз чекаоницу промицаху у кабинет разни службеници са свежњима хартија, с књиговодским дневницима и с оним истим отиском озбиљности и солидности на лицима и оделима, који је, чинило се, овде био на свима и на свему, и који је у неку руку потврђивао глас овога завода, узорнога, како се говорило, по реду, по начину рада и по дисциплини.

У кабинет управников улажаху разна лица, из њега излажаху разна лица, а Стрепетов непрестано седи и чека. И што је више времена пролазило, тим је теже и мучније постајало његово душевно расположење.

Куд се деде она бадра, млада вера, с којом је он још јутрос дошао у Петроград? Он се већ сада није толико уздао у своја препоручна писма, нити се журио да из побочнога џепа достави писмо Ернесту Богдановићу Гринбеку. Искрена признања Чирковљева учинила су на безазленог паланчанина јак и неутешан утисак.

Нимало још не познавајући спољну страну живота и људи, и сувише чуван брижљивом матером од раних разочарања, Стрепетов, који је навикао да верује речима, нехотице је преувеличавао значење ре́чи чудноватог бирократа, и, размишља-

јући сада о том састанку, присећајући се свега што је чуо данас, не једном се запитао: «Је ли могућно да је истина све што је говорио Чирков?»

Није било, чињаше се, узрока не веровати му. Много што шта о чем је читао, о чем је имао прилике да чује и у што није хтео да верује, сада је налазило као потврду у овим признањима Чирковљевим, која узбуђују младо срце.

И мучне сумње, неутешна питања нехотице се порађаху сама од себе у његовој глави, тражећи одговор, а перспектива о којој Чирков говораше с онако отровним једом, сада му се чинила, после дужих размишљања, још страшнија и одвратнија.

«Да ме Бог сачува!» — крстио се Стрепетов при једној помисли, да и он, кроз неколико година, може исто тако претворички живети, као и овај чиновнички скептик и, јамачно, много других људи.

А време је међу тим пролазило, док се младић предавао сетним размишљањима у великој чекаоници Пољопривредне Банке. Он погледа у часовник. Протекао је већ цео час како чека, а на њега баш као да су заборавили.

«Тà, кад ли ће ме ова гладионица јавити свом управнику?» — љутну се Стрепетов, гледајући не баш пријатељски на младића за обавештаје.

И он се одлучно подиже с дивана.

Банчин је чиновник врло добро видео да му се приближује Стрепетов, али се не маче с места и, рекао би, још пажљивије стаде читати новине.

— Опростите, молим Вас, што Вам прекидам читање, — поче Стрепетов, трудећи се колико је могућно мирније да говори, уз пркос узбуђењу које га обузе, кад се ово озбиљно, собом задовољно, глупо лице заустави на њему иза новина. — Је ли г. управник још непрестано у послу?

— Господин управник сад прима извештаје од шефова одељења — значајно изговори овај.

— Али овога часа код њега, чини ми се, нема никога? — малко подиже глас Стрепетов.

— Али зашто изволевате толико се узнемиривати? — проговори младић за обавештаје још тише, бацајући уплашене

погледе на врата. — Ја ћу вас пријавити, чим само буде могућно.

— А када ће бити могућно? — опоро упита Стрепетов.

Дарнут овим овде необичним оштрим тоном немирнога молитеља, елегантни се младић за обавештаје, очевидно, уплаши, бојећи се да како не изиђе какав крупан разговор, који би нарушио побожну тишину овога оштрога светилишта. Он одмах скочи са столице и, бацајући глупо-уплашене погледе на врата, на једанпут промени држање, проговоривши најуспокојљивијим тоном.

Он ће се одмах уверити је ли господин управник у послу. Ако не буде много заузет, он ће пријавити. кад већ господин Стрепетов мора тако брзо да види г. управника, те не може да причека ни коју четврт часа.

— Допустите ми да дознам каквог посла ради желите видети г. управника? — заврши своја објашњења уплашени младић за обавештаје.

— Дошао сам да тражим место! — храбро проговори Стрепетов.

— Место? Овде?

И младић разрогачи очи на Стрепетова, чисто као на човека који тек што је умакао из луднице.

— Јест, овде! — већ не с пређашњом храброшћу изусти Стрепетов.

— Само ћете узалуд узнемиривати Ернеста Богдановића. Тā он је у таквом послу, у таквом послу! — говорио је младић за обавештаје, исказујући у исто време на свом лицу најдубље сажаљење према положају Ернеста Богдановића. — Колико је мени познато у нас нема сада ниједнога празног места. Ниједног! — додаде, изговарајући: «ниједног!» с неким особитим задовољством. — И, сем тога, морам Вас опоменути, господине Стрепетове, да је врло тешко ступити у наш завод. Многи траже ту част, и...

— И не могу доћи до те части? — подсмешљиво га прекиде Стрепетов.

— Јест... не могу. Треба имати врло солидних препорука. Али кад већ толико наваљујете, пријавићу Вас, али, понављам, залуду ћете узнемиривати г. управника. Не би ли било боље

само предати му Вашу молбу?... Та он је у таквом послу, у таквом послу!... Или Ви, можда, имате препоруке од каквих личности од утицаја?... О, у таквом случају...

— Потрудите се, молим Вас, да ме пријавите! — оштро прекиде Стрепетов ове савете.

Младић безнадно слеже раменима и упути се вратима. Претходно отресе капут, погладн косу, врло тихо кашљуцну два-три-пут, и тек после свих ових манипулација усуди се да отвори свете двари, најпре опрезно да промоли своју рићасту главу и већ за тим да уђе.

„Лакејска душа!“ — у себи га испрати Стрепетов.

— Извол'те! — прошапута, враћајући се брзо, младић за обавештаје и, са своје стране, пропусти Стрепетова злурадим подсмехом, пуним уверења да је ствар неспокојнога молитеља без наде.

II.

Дежмекаст, белуњав господин, преко својих четрдесет година, с великом округлом брадом, који је седео за писаћим столом близу врата, у великој соби, насред које стајаше огроман сто, с размештеним у наоколо високим наслоњачама, подиже велике плаве очи на Стрепетова, одговарајући на његово клањање уздржаним наклоном главе. Његово широко, бело, болешљиво жуто, лице гледало је оштро, озбиљно и хладно, али у изразу очију било је нешто љубазно, што умекшаваше сурову озбиљност физиономије.

— Свршени ђак свеучилишта, — опет поче Стрепетов обичну своју формулу представљања.

Али га управник заустави речима:

— Опростите, молим Вас, али ја Вас морам опоменути да ми без препорука никога не примамо.

— Разуме се, разуме се! Ја имам за Вас писмо.

И Стрепетов журно изнесе из цилиндра коверат и не без наде пружи га у руке господину Гринбеку.

Овај отвори писмо, погледа на потпис и тек тада показа Стрепетову столицу поред стола, — част, које се удостојава мало који молитељ.

Завршивши читање писма, он рече:

— Препоруке су о Вама, г. Стрепетове, одличне, и мени ће бити веома пријатно имати вас у броју службеника нашега завода. Ми примамо с великим избором! — оштро додаде Ернест Богдановић, загледајући младића

Стрепетов чак поцрвене од задовољства, што се све сврши тако просто и брзо, и сматраше за своју дужност весело поклонити се у одговор на такав комплименат.

— Али имате ли Ви јасну представу о значају нашега завода, о карактеру наших послова и о нашој, тако рећи, јерархичкој уредби? — продужаваше господин Гринбек с таквом озбиљношћу у лицу и у тону гласа, као да је реч о ствари по њеном значају толико неприступној, да је не може схватити сваки смртни.

И Стрепетов, збуњен овим озбиљним тоном, замисли као да су, у истини, тешкоће за представу тога врло велике за тако непосвећеног човека, као што је он, и, чисто осећајући се крив, што се није раније постарао да их савлада, он, не без збуњености, отворено признаде да „јасне представе нема."

— Онда ћу Вас ја претходно упознати с тим, те да напред знате на што можете рачунати, и, у случају да будете примљени код нас, да после не тражите друго место. Признајем да ја не волим службенике, који често мењају места. То их не препоручује и рђаво утиче на вршење послова.

Одмах затим господин Гринбек објасни Стрепетову важност и значај Пољопривредне Банке, исприча му у кратким цртама карактер послова и, препоручивши да се упозна с појединостима из правила, која одмах и даде у руке Стрепетову, пређе на јерархичну уредбу.

Јамачно ради боље очигледности, господин Гринбек претходно узе писаљку и табак чисте хартије и нацрта нешто налик на стабло од дрвета. Учинивши то, он продужи, показујући великом дугом писаљком на цртеж, и даље озбиљно и достојанствено:

— Ово дрво приказује собом, тако рећи, очигледну слику нашега завода. Ево овај је корен управа и цензорни одбор. Стабло је главни њихов извршни орган — управник банке.

Ви, наравно, и не претендујете за сада на то место? — додаде он, застајући за тренутак.

И без тога зачуђен почетком овога илустрованог објашњења, Стрепетов при последњим речима, плану. «Да ми се овај човек не подсмева, управљајући ми овако питање?“ Али је доста било само погледати на мирно, оштро лице управниково, па да одмах ишчезне свака помисао о могућности подсмеха, што инак није сметало Стрепетову да се мало збуни од тако неочекиване претпоставке и деликатно да пређути одговор.

Примивши, очевидно, забуну младићеву за знак да не жели претендовати на тако одговорно место, управник после паузе продужи:

— И, према томе, нећемо више говорити о том месту, него пођимо даље. Ево ове гране (и ту је господин Гринбек редом извлачио писаљком из стабла побочне гране) представљају: књиговођу, благајника, контролора и шефове четирију одељења. Ова су места сва заузета, и нема основа претпостављати да ће се у брзом времену упразнити. После тога сваки од поменутих чиновника има помоћнике (писаљка их је опет очигледно нацртала у облику побочних гранчица), чији комплект је такође потпун, и такође нема основа мислити да ће се убрзо што упразнити За тим већ иду остали наши млађи службеници: писари и преписачи. Њих је много у нас, до стотину људи....

(Наставиће се)

ЂОРЂЕ БРАНКОВИЋ

ЛАЖНИ ПОТОМАК СТАРИХ СРПСКИХ ДЕСПОТА

ЦРТА ИЗ ПРОШЛОСТИ СРПСКЕ С КРАЈА XVII ВЕКА

4.

(СВРШЕТАК)

Али, и ако је Ђорђе тражио нових веза — Русију, нису се ни старе могле заборавити. Леополдова је војска све више напредовала на југ; 6 августа стигла је у Земун, а после два дана прешла Саву. Да Ђорђе у таким приликама остане скрштених руку и српске земље остави судбини и Леополду, значило је одрећи се свих сјајних снова о будућности. А не могући помишљати на отпор или борбу с ћесарем, остајало му је да се с њим веже. Ми данас не знамо шта је он радио за оних пет година које дотле прођоше од бечке опсаде (1683—1688) и у каким је везама био с бечком владом. У новој новељи, коју ће му сад дати, сам ћесар каже да хоће да му да *трајну сведоџбу о његовим славним делима*. Ћесар дакле сведочи да је било некаких Ђорђевих дела, јамачно заслужних за његову политику. А сад, 1688 године, пошто је архимандрит Исанија већ био отправљен у Москву, опреми се у Беч једно влашко посланство и, међу посланицима, Ђорђе.

Леополдова је војска истина сјајно напредовала на Дунаву, где је кнез бирач Максимилијан Манојло, заступајући болесног Карла Лоренског, из све снаге тукао Београд, тако да га је мало после и узео (26 августа); али је ћесара бацао у бригу стари његов супарник, силовити Луј XIV, који је све више зазирао од његових успеха у Угарској, те му је држање

бивало све сумњивије. С тога је ваљало помишљати да се за случај новога рата с Француском спреми у напред замена војсци која би се с Дунава тргла на Рајну. Таку је замену могао дати хришћански, на првом месту српски, устанак на турке, а никога не беше згоднијега од Бранковића да дигне православне Србе на оружје. Због свега тога Леополд уради готово исто оно, што и Матија Корвин Хуњадски пре двеста и неколико година, с истом намером с којом и он.

И тако Ђорђе с ћесарем по други пут утврди некаке везе, и овај му као краљ угарски изда нову повељу, у Бечу 10 (20) септембра 1688 године. — Споменувши у почетку његове претке владаоце, од којих су једни краљевали Босном, Србијом, Бугарском и Далмацијом, а други владали Хрватском и Византијом; споменувши и Вука Бранковића Подгоричанина, и Ђурђа Бранковића господара Илирије и обе Мисије, обојицу баштинике Херцеговине, Срема и Јенопоља (Бачке и Влашке); споменув даље како је њега, «Ђорђа II,» потврдио у његову наследству и дао му баронство угарско: даје му сад назив кнежевски или грофовски (titulo comitum vulgo germanice Graf nuncupari solito insignivimus) са свим угарским грофовским правима, те му раније потврђени грб према новом рангу сад «увећава, разграњује и украшава.»

5.

У ово је време, по Руварчеву мишљењу, Ђорђе сковао још једну крупну лаж.

Њему је поред наследнога права на деспотство и поред ћесаревих повеља требало још нешто! Чудновато је да је у оно доба, кад је у Јевропи неограничено владало начело апсолутне монархије, Ђорђе осећао да му за успешан рад у Срба треба још нешто — воља народна. Него је и ту пошао са својим старим оружјем — измишљотинама!

Он је доцније написао у својој хроници и у својим представкама цару — па Руварац мисли да је сад, по повратку из Беча, то и приповедао и објављивао, — како је давно изабран и посвећен за деспота српскога Ево шта је у главном причао:

У време, кад је он био на порти у Једрену и после смрти Петра Јанха заступао ердељскога капућехају, састану се у Једрену српски патријарах Максим, који се тада враћао из Јерусалима, и Христифор фон-Киндзберг, ћесарски ресиденат, који је баш тада радио да међу отоманским хришћанима рашири утицај свога владаоца, како ће их задобити за случај рата са султаном. Патријарах је још у Цариграду био дознао да је на порти Ђорђе и да је он од владалачкога рода Бранковића, и он сад ступи у преговоре како с Киндзбергом тако и с Ђорђем, па договорно с Доситијем једренским митрополитом «и с другим побожним старим бољарима трачким и мађедонским,» на састанку који тајно имаше у цркви за време службе, утврдише и споразум с Киндзбергом и изабраше и прогласише Ђорђа за српскога деспота и назваше га Ђорђем II. То је, по рачуну нашега старога историка Јована Рајића, било на Арханђелов дан 1663 године.

Невоља је што тада Ђорђе није био заступник ердељскога капућехаје, јер је тада још био жив Петар Јанхо, који је, као што сам Ђорђе пише, умро декембра, дакле месец дана после тога догађаја; даље невоља је што тада није ћесарски ресиденат био Киндзберг, већ је он дошао тек 1672 године, — те Руварац тим и другим обелодањује сву лажност Ђорђева тврђења. После, још нешто истиче Руварац. Не само што нема нигде друго никака спомена о том догађају једренском, него је чудно што Ђорђе никад раније није спомињао тај свој избор. Али, и да није свега тога, лепо Руварац вели како је Ђорђе 1663 године био «неко незнано момче од осамнаест година» које је «тек приспело у Дренопољ, да уз ердељскога капућехају на порти царевој служи као ђаче, као тумач, а служећи да се боље извежба у турском језику и писарском (*треба: дипломатском* — Љ. Ј. послу,» па наставља да се не може веровати да су то незнано момче изабрали и српски га патријарах миропомазао за деспота српскога само за то «што се момче то звало Бранковић.»

Али ето, што би се свакој здравој критици одмах приказало као груба измишљотина, држало се ипак у српској историографији више од сто година, па је то и српски народ или онај део који је о тим стварима мислио, веровао већ пуна

два века. То је, ето, сад Руварчева критика оборила као потпуно лажно.

Него, ваља ми овде споменути да се у једном не слажем с Руварцем, а на име не сматрам као утврђену ствар — а тако Руварац узима — да је ову причу Ђорђе стао причати баш у зиму 1688—9 године по свом повратку из Беча. За то нема никаквих доказа, као год што нема ни за противно, те могу стојати о томе обе вероја́тне претпоставке, једна поред друге.

Што се раније не налази трага спомињању тога избора, не значи да је Ђорђе ћутао као што узима Руварац. Рекло би се да Руварац мисли да би такога трага морало бити у оним двема Леополдовим повељама 1683 и 1688 године; али није тако, и ми ћемо после видети разлоге због којих таком помену није било место у њима.

Руварац пише да Ђорђе о том избору није ни сањао кад је био у Лаксембургу 1683 и у Бечу 1688, него да је то „просто измислио после године 1688.“ Он вели: како иначе „да изјасним себи ону велику скромност Ђорђа Бранковића, показану године 1683 и 1688 у том: што се тада задовољио с титулом угарског барона и грофа, а није тражио да се он, једногласно за деспота изабрани и по чину на деспотски сан узвишени, венчани и проглашени деспот, и од стране римскога ћесара и угарскога краља за таквога изреком призна и припозна, и што се даље задовољио тада с тим што му се тада од тога истога ћесара и краља потврдио посед баштине и дедовине му, та она четири диштрикта, звана Херцеговина, Срем и Јенопоље (Банат и Бачка), а није тражио да му се уступи и потврди све што му по праву и закону и уставу као деспоту све српске земље и целога Илирика, или бар целога Источног Илирика припада“? Просто Руварац (од стране 6 исправка 26 стране, па на страни 27 и све даље до 34) узима нека два Ђорђа, једнога до зиме 1688—9 а другога после. Међу тим у радњи и личности Бранковићевој нити има какога двојства нити чега необјашњивога. Треба само добро схватити шта је он урадио 1683 и 8, па да се види да он тада није био нимало „скромнији,“ него са свим онаки каки је по Руварчеву мишљењу

био после. Он се већ 1683 јавља као виртуални претенденат на српски престо,[1]) и кад би се баш и доказало да он тада није ништа говорио о оном тобожњем једренском избору, то још не би ни мало мењало ствар, јер је у оно време главно било његово наследно право а не избор. Он се већ тада огласио за законитог наследника краљевима српским, босанским, бугарским, хрватским, па у неку руку и самом Константину Великом. Ту ја скромности и стидљивости не могу видети. Из онога се Ђорђева оглашавања јасно види да по његову мишљењу «њему — као господару Србије, Босне, Мизије, Бугарске, Тракије, — сва земља између Осека и Цариграда припада,» и ако Руварац претендовање на та права везује за избор. У осталом, ко сме тврдити да није дворска канцеларија Леополдова намерно прећутала тај «избор,» и ако је сâм Ђорђе био, можда, вољан да се то спомене? Свакојако треба добро разгледати карактер онога што Ђорђу дају обе повеље, управ карактер онога што позитивно дају и онога што нису могле дати, па да ствар буде прилично јаснија.

Најпре да видимо шта дају те повеље. Краљ угарски Леополд врши своју краљевску власт признајући и дајући нека права и повластице једном приватном човеку — Ђорђу: даје му баронство па и грофовство угарско; потврђује му и рашириује грб; признаје његову дедовину, властеоско породично имање, једном речју *баштину* (Херцеговину, Срем и Јенопоље) Ту се Ђорђе јавља као приватна личност према краљу Леополду. Да оставимо сличне случајеве у осталом свету, исто су тако, у име својих властелинстава по Угарској, некад стајали деспоти Стеван Високи Лазаревић и Ђурађ Вуковић Смедеревац према краљевима Жигмунду, Албрехту и Владиславу, и ако су Стеван и Ђурађ били самостални владаоци, те их је и Угарска међународним уговорима признавала за владаоце независне

1) На крају стране 28 и врху 29 Руварац, без обзира на оно што је писао пет шест листа пре тога, просто као да то одриче пишући како је Ђорђе и тада и 1688 заборавио „да није он обичан човек, да оци и праоци његови, дедови и прадедови његови нису били од пука и обични пучани, већ једни краљеви и понеки цареви, други деспоти и кнезови или — правије, и да не помисли ко да су јенопољски кнезови били обични сеоски кнезови или градски кметови, — прави књазеви и да он порекло своје не води од коренићких Бранковића у Херцеговини или рогатичких Бранковића у Босни, већ да је од куће и лозе деспотске и по томе да је наследни деспот.“ Како се Руварац могао овако заборавити, веома је чудновато, и свему ће бити криво фељтонско писање за „Ново Време“ од броја до броја

од ње. Слично су стојали и други наши стари владаоци према представницима суверене власти других држава, н. п. сâм Душан према Дубровнику и Млецима. И шта је сметало 1683 и 1688 године Ђорђу Јованову Бранковићу да се задовољи титулом угарскога барона и грофа, када Стевану Високом и Ђурђу Смедеревцу није сметало да се задовоље сличним титулама великашким у Угарској и кад и самоме цару Душану није ни мало сметало ни царство ни сила ни амбиције његове да се задовољи не само називом властелина млетачкога него и титулом грађанина, у оно време, маленога Дубровника? А што вреди за титулу, вреди и за грб па и за имање, јер она баштина (Херцеговина, Срем, Јенопоље) беше приватно властеоско имање а не ни престо ни држава, те обе оне Леополдове повеље имају са свим приватно правни карактер.

Друкчије стоји с деспотством, колико с наследством толико и с избором. Ту Леополд није имао шта признавати и потврђивати, јер није ни права имао. Он је могао једино примити к знању, али не издавати каке потврде. Деспотство и оне краљевине, теориски, стајаху као независна држава према Угарској. Све што је Леополд могао учинити и учинио је: у обема повељама говори о Ђорђу као о носиоцу права на оне престоле, он је дакле то примио к знању. Што пак нема узгредна спомена баш и о оном избору, може, рекох, бити и намерно. Али у том случају, као год што Руварац узима да Бранковић није свој тобожњи избор истицао пре зиме 1688|9 године, тако би се исто могли тражити докази и за тако истицање пре 1691 године, јер пре тога доба нема трага ни спомена о „избору" И особито је знатно у овом погледу што ни у Ђорђеву прогласу народу, изданом 12 јуна 1689, нема речи о томе и ако би му ту много више места било него у оним Леополдовим повељама. — Иначе Руварац има потпуно право кад побија и самога Ђорђа и Рајића који иде за њим те говоре да је Леополд Ђорђа као изабранога деспота изрично у повељи признао и потврдио. Тога збиља нема, али није га ни морало ни могло бити.

По свему дакле ваља признати да није ничим доказано *да је Ђорђе баш по свом повратку из Беча почео протурати лаж о свом избору у Једрену*. Него, то би се питање могло чинити

незнатно, и могло би бити чудно што сам толико о њему говорио; али ће се видети да није тако. Нека се само запамти до чега смо дошли.

Свакојако је Руварац несумњиво доказао да Ђорђе није биран за деспота ни у Једрену 1663 нити под Будимом 1691, о чем такође Ђорђе пише, па ни на другом каком месту. Ово се јасно види по оном лагању и увијању Ђорђеву и туторењу осталих савременика, нарочито патријарха Арсенија III, на разним местима. Али, ако би се ипак рекло да сав тај њихов говор о избору опет не може бити без некога стварнога основа, да је нешто ипак морало бити, онда би се, по мом мишљењу, могло допустити једино: да је Ђорђе биран негде у какој прилици некако налик на оно, како су Карађорђа изабрали у Орашцу 1804, на вече првога устанка.

6.

Почетком јесени 1688 године[1]) царска је војска оне земље на које Ђорђе полагаше право, већ била од чести очистила од турака, и зими се спремала да ове на лето са свим истера из свих српских земаља, али не за Ђорђа Бранковића, и ако га је бечки двор 1688 године по други пут истакао као претендента на њих, него за самога Леополда. Залогај је био сувише добар, а да би га двоглави орао лако оставио другоме. Царски су орлови прождрљиви као и сви други.

Још док се Ђорђе бавио у Бечу, пре него му је издана грофовска повеља, освојио је Максимилијан Манојло Београд (27 августа) на што надоше и многи други градови на Дунаву; дотле је пак Луј Баденски освојио Зворник и друга нека места у Босни. У то је 14 (24) септембра објавила Француска Немачкој рат; али Леополд не мишљаше запустити ни Дунав. Маја 1689 буде склопљена велика алијанција држава против

[1]) О догађајима, који су на реду да се у овом одломку испричају, има у Руварца свега неколико редова, јер он за њих усваја досадашње знање историско. С тога ћу, од онога што се о томе иначе писало, изнети читаоцима колико буде потребно да се правилно разуме како је Ђорђе засужњен. О војничким покретима и борбама највише је узето из „Одломака из историје Београда“ од ђенерала Косте Протића (у 6 књизи „Годишњице Николе Чупића“).

Француске; Карло Лоренски беше одређен за главнога војводу на Рајни; и Максимилијан Манојло оде да брани своју Баварску, а с њима беше тргнут с Дунава на север и велики део војске. На целој линији према турцима није истина остало ни пуних 30.000 под Лујем Баденским, али су у Бечу рачунали на збуњеност у турака и надали су се да ће и та слаба војска ипак моћи успевати. У инструкцији Лују Баденском од 30 априла (10 маја) пише Леополд: «Не заборавити како би се Босна и округ херцеговачки потпуно мени поклонили, а с тим се уједно моја власт пружила до мора.»

У Бечу су ипак знали да сама њихова војничка средства неће за то досегнути, већ да им треба не само симпатија него и оружје српскога становништва. Већ у повељи коју је Леополд издао 1 (10) јуна, да привуче испреко Саве што више народа у опустелу Славонију, и за коју је наређено да се објави и на српском («илирском») језику, краљ даје досељеницима разне олакшице и повластице, па исказује наду да ће се хришћани придружити његовим војскама «сложно и заједнички за опште добро, и да ће потући и сатрти страшнога непријатеља хришћанскога имена, да ће за њега, за кућу и огњиште, за жене и децу своју с турцима јуначки војевати.»

Па и оно се мало царске војске споро скупило. Луј је Баденски 30 маја приспео у Београд, али не затече у њему више од два пука. И новаца беше мало, а надошле велике воде. То обоје спречаваше концентрацију војске. Непријатељ се међу тим живо спремао. Беше изишла фетва да султан Сулејман, кога су 1687 године попели на место збаченога Мехмеда IV, лично изађе на бојно поље, и он је већ крајем маја био пошао из Једрена, а преходнице главне војске већ почињаху офензиву; тако Текелија уочи Видова-дана заузе Кладово (Фетислам). Та кретања принудише царевце на озбиљнију радњу. Баденски дође у Хасан-пашину Паланку (7 јуна), али, немајући довољно војске, не пође даље, него изда проглас целом српском народу да се диже и придружује његовој војсци, обећавајући му слободу и благостање. Срби су, жудни слободе а верујући у оно што им се обећава, врвели к Немцима, тако да је Луј, још из Паланке где није остао ни пун месец дана, писао цару хвалећи му се како се многи храбри Срби с ору-

жјем у руци придружују његовој војсци, и како се нада да ће их брзо имати још много и много.

Али упоредо с позивима марграфа Баденскога српском народу, иђаху, али независно, свуд унакрст и позиви Ђорђа Бранковића. Сачуван је примерак таке његове прокламације из Ршаве 12 јуна (1689). Ту се он назива „Ђорђе II, Божјом милошћу свим илиричким, тракиским и осталим источним областима прадедовскога очинства наследни деспот, Горњој и Доњој Мисији херцег, и велики кнез свете римске државе, такође и државе светога Саве и Црне Горе, баштински господар херцеговачки сремски и јенопољски, и угарскога краљевства и његових земаља гроф, и т. д.“[1]) У другом једном доцнијем писму пише се: «самодржавни деспот земље славено-српске и свега Илирика и т. д.»; а у једном латинском: «по законитој крви наследни деспот свега Илирика и власти царства источнога (per legitimam successionem haereditarius despotes totius Illirici ac dominatus imperii Orientis etc.)»

Ђорђе је непрестано био у Влашкој, где је био умро Шербан Кантакузин (29 октобра 1688), те га је наследио сестрић Константин Бранкован, с којим Ђорђе настави дотадашње пријатељство. Наш је Бранковић још раније био ступио у везу и с патријархом Арсенијем III, а и с другим знатним Србима. Патријарах му је на његова писма био одговорио својом руком, без сумње прихватајући га као вођу народнога, и Ђорђе је тај одговор у изводу био разаслао људима с којима беше у вези. Али је све то још могло остати на ступњу просте интриге, а за остварење Ђорђевих претенсија ваљало је ићи много даље. Ђорђе збиља и пође.

Он стаде показивати да хоће и фактички да влада над народом оних својих наследних земаља. У оној прокламацији 12 јуна (1689) позива, у име «спасења православне наше вере» и «избављења народа нашега» по свему Балканском Полуострву, народ на оружје и да се купи око њега, па да «призивајући Бога сведржитеља у помоћ» пођу «на општега против-

[1] „Георіе вторіи, Божіею милостію вѣсемъ іллуріческимъ, тракінскимъ и иныімъ восточнимъ областемъ прадѣднаго отечества наслѣдни деспотъ, Виштиои и Нижиои Мусіи херцегъ, и велики кнѧзъ свѧтои рімскои области, такожде же держави свѧтаго Саввы и Црне Горе, дедичніи же господарь херцеговски и сремски, іѦанополски, и оугарскаго краљевства и странамъ ихъ грофъ, и прочаѧ“.

ника Исмаилта». Главни му је стан био у Ришави, и њу одреди за зборно место свој војсци.

И, Ђорђе нађе одзива. И док су једни Срби попуњавали ретке редове цареве војске, други притецаху на «деспотов» позив. Народу сину: не само ослободити се од турака, него још добити владаоца своје вере и крви, па још потомка чувених и славних династија! Стара «бранковићска» породица није истина народну успомену заносила сећањима славне силе и блеска који кружаху око имена немањићских владалаца; према њој се не гледаше ни с оном побожном поштом с којом на косовскога мученика и сина његова: — али је јуначка борба, коју су Ђурађ Смедеревац и његови унуци водили с Османлијама пуне три четвртине века (1427 – 1502), ипак била освојила душу народну, те према њима пониче дивљење и симпатија, не гледајући што су били «колено» оног истога Вука Бранковића, на кога је народно предање просуло толико клетава Тако Ђорђа народ прихвати као потомка старих деспота — као свога деспота. Ако и није било, ни пре ни после, формалнога па чак ни каког му драго избора, тим је ондашњи нојас народни акцептовао Ђорђево деспотсво. Оно више не беше само Бранковићева ствар него и народна. Тим је оно добило са свим други значај, о ком при оцени ондашњих догађаја треба водити рачуна, и то свакојако више него је водио Руварац.

Народ је, разуме се, био преварен, а бити преварен — — није добро, јер зло (а превара је и лаж — зло) не рађа добро. Тако Руварац и мисли да је од Ђорђеве појаве и било само зла, истина не специјалишући га ближе Него ја мислим да је од свега ипак било и нешто добра, као што таких примера има доста у историји осталога човечанства. У часу велике кризе — а критичан је био онај прелаз из турске османлиске под католичку немачко-угарску владавину — народна је свест добила јаку потпору. Говорећи о стању нашега народа у оно исто време с једне и с друге стране око Велебита, Смичиклас пише: „Нема у свом пуку мисли какве политичке; сва му је мисао у песми његовој, која нева осећање његово, срце његово.»[1]) Ово је без сумње претерано, али у многом исти-

1) Dviestogodišnjica oslobodjenja Slavonije, Zagreb, 1891, 151.

нито. И, да нам знатан део народа не постане аморфна и инертна маса од које ће се хранити, те је на послетку прогутати туђински политички организам; него да се народ и по свом живом политичком представнику, тобожњем свом владаоцу, види према тој туђој држави као засебна политичка јединица — врло је много учинила појава Ђорђева. Сама јерархија не би могла онолико урадити: она се и у Црној Гори, у много повољнијим приликама, показала као много слабомоћнија за дуго година. Ђорђе се православном народу српском јавио као посилац, као оличење једне идеје, идеје политичке самосталности српске, и тим је ту мисао очигледно приказао уму народном и учинио да овај постане приступним за њу, те да је прихвати. Кад с те стране посматрамо Ђорђа, његов фалсификат постаје готово pia fraus нека.

Још нешто. Ђорђе се у нашем историском животу јавља у тренутку кад старом народном душманину окренуше кола низбрдице, и он први устаје и приступа да обнови пропало државно биће српско. Он то чини неколико година пре владике Данила у Црној Гори, више од једног века пре оснивачâ садашње Краљевине Србије. А прокламовањем народне династије мислио је да ради оно о чем је у Србији кнез Милош почео радити доста после таковских Цвети и што је у Црној Гори тек кнез Данило урадио. Полазећи од оне лажи своје и привезујући се за предања старе славе народне, Ђорђе је много добра хтео, много започео, доста је и учинио, али, да све оствари, било је још прерано за Србе, а за њега сувише много.

Међу тим као да су биле прекинуте везе између власти Леополдових и Ђорђа. Војводама на Дунаву не беше из Беча јављено што је дотле с њим урађено. Као да га Беч беше заборавио. Ђорђе опет, не знамо зашто, не приступи ближе Лују Баденском, већ рађаше независно од њега и његових, на своју руку, а то свакојако није могло изаћи на добро. Његово агитовање по народу није било по вољи нарочито ђенералу Хајзлеру у Ердељу, који стаде пратити његове кораке. Хајзлеру је сувише он био сумњив и због „сувише редовнога" дописивања с влашким војводом Бранкованом.

За све то јављаше чешће Хајзлер главном заповеднику, Лују Баденском, а овај се, не знајући Ђорђа, обрати

јула из Липа близу Смедерева цару с рапортом и молбом за упутство. «Ја не знам ништа о њему — пише Луј — и не познајем га нити ћу тако што даље допустити, док не добијем милостиве заповести Вашега Величанства, како ћу се у овоме владати.“

У то се и они Срби, који би се показали неповерљиви према Ђорђу, брзо склањаху, јер он изношаше цареве повеље, и народ се непрестано одазиваше «деспоту» и притецаше под оружјем у Ршаву. Више стотина оружаних људи праћаху га као правога деспота или краља. То све више меташе у бригу Баденскога, коме се чинило «да се то ради цареве користи даље не може трпети», и он се, не сачекавши царева одговора, обраћа брзо другим писмом 23 јула (2 августа).

Али цар већ поводом првих гласова о Ђурђеву раду одговара свом врховном војводи из Линца 26 јула (5 августа). Леополду се чинило да сад Срби пристају уз његову војску и и без Ђорђа и да с тога може без њега. Користи су се пак од тога показивале велике, јер су царству остајале одрешене руке да на Балкану гледа једино на своју корист. С тога цар чисто преко воље признаје да је имао веза с Бранковићем: «то је — пише — онај исти што је у Бечу био у посланству првашњега влашкога војводе», али ништа више! Да је, тако рећи јуче, сам двор истицао тога човека као претендента на господарство српских земаља, да су се у Леополдовим повељама спомињала она иста Ђорђева права која су онолико узбунила Хајзлера и Баденскога, то се сад заборавља и прећуткује. Постигнути успеси учинили су да политика централистичнога апсолутисма и немачко-католичкога проселитисма отвори очи пред последицама с којима ће имати да се бори, ако допусти да се на доњем Дунаву створи језгра самосталнога државнога бића са српским православним обележјем. И, онако исто као што се тада Леополд ни у Угарској ни у Ердељу није устезао, ни бирао средства, да сломи што више преграда својој сили и свом систему, тако се не устави ни пред Ђорђем! А тешкоћа, са мало обазривости, није било много. С тога Баденском препоручује да га примами на леп начин и под изабраним згодним изговором, па да добро пази на њега те, ако затреба, и ухвати га (sich wohl gar seiner Persohn versi-

chern). «Иначе се — додаје — мени пријавио неки Павле Бранковић и тражио је писмо на Вашу Милост, које сам му, под данашњим, милостиво и дао in terminis generalibus (у општим фрасама)»

Треба се уставити. Ко је тај царев Павле Бранковић? — Павле Бранковић[1]) беше рођак онога истога бискупа Томка Мрнавића, кога сам у уводу пред овим приповедањем[2]) споменуо као фалсификатора своје генеалогије и лажнога потомка краља Вукашина. Једна бискупова сестричина, Марија, беше удата у једној католичкој породици босанској То беху Бранковићи у Јајцу. И Бранковићи се, синови бискупове сестричине, турише на мајчина ујака, као да је одива мрнавићска донела са собом Бранковићима и дар тога лагања. Она је родила три сина: Павла (1640, Антонија (1643) и Јакова (1649). Ова три брата «давно потпомагаху царске интересе у својој постојбини», па се јавише у Бечу баш 1688 године, оне исте које је ћесар Леополд дао Ђорђу Бранковићу грофовску повељу. И они се пријавише као потомци старе деспотске лозе, и то од Јована тобожњега сина Вука Гргуровића «Змаја Огњеног». Али кака разлика између њих и Ђорђа! И једни и други краду крв и права старе српске владалачке породице; али док Ђорђе узима на се и мисао збиља достојну да јој буде носиоцем најчистији представник најславније народне династије, јајачки Бранковићи хоће само да у цареве милости својим тобожњим родом излажу имања и пенсија. Ђорђе постаје народни јунак, они туђи службеници. Па и двор царски према њима друкчије поступа. Кад је после већ Ђорђе затворен, одређено му је за живот у сужањству хиљаду форината: — Павле пак добије службу и за њу плате три сто типе! Колико се двор чувао да се за овога много не веже, можда казују и оне цареве речи да је Павлу дао писмо на Баденскога «in terminis generalibus»; као да су се за случај, ако наседну с њим, хтели сачувати и од чега прецизнијега, из чега се после не би могли лако извући. Тек, Беч и њих прими, да се

[1]) О њему даје опширније у споменутом чланку Луја Талоцје „Лажни Бранковићи" (Летопис, 159; Гарагашанин Ревуе, 1889, VIII—IX.) Српски се, Павловићев, превод на неким местима разликује од немачкога и даје други смисао. Не знајући мађарски, не могу рећи до кога је преводноца кривица, али бих по неким местима рекао да ће пре бити до српскога.

[2]). Види септембарску свеску „Дела", стр. 381.

нађу, ако буду од потребе против Ђорђа. И тако, 1 (11) декембра речене, 1688 године, осамдесет и два дана од кад је издана Ђорђу грофовска повеља, саопштава Павлу и браћи му угарска канцеларија цареву одлуку «да могу употребљавати јајачку грофовску титулу и достојанство; само што се тиче босанских добара које држаху њихови стари, цар ће наредити да се то дубље развиди». По излагању Л Талоције рекло би се да је тај «извиђај» убрзан гласовима који су с доњега Дунава стизали о Ђорђу и његову дизању народа. 18 (28) јуна одлучи цар, и саопшти се молиоцима да им цар дарује тражена добра али под погодбом: ако Босна дође под угарску власт, да докажу своја права на њих. Очевидно је да им се на двору у ствари није веровало; али је згодно било озбиљно узимати њихова тобожња права. После краткога времена отправљен је најстарији брат Павле, да помогне Лују Баденском смрсити конце Ђорђу.

Али да одмах цареве наредбе изврши, немаше Баденски тада ни згоде, ни времена да је тражи.

7.

Султан Сулејман стиже с војском у Софију, и ту се устави, а нови серашћер Рецеп-паша поведе напред четрдесет хиљада војске. Дотле се и Луј Баденски био окренио српским добровољцима, те је располагао са 24.000 војника (17.000 царских, остало српских). Ипак је дуго избегавао пресудну битку, па је на послетку прими код Баточине (20 августа), и ту серашћера до ноге потуче. За овакав успех знатан део заслуга припадаше Србима. С тога је марграф из саме Баточине на ново разаслао своје прогласе целом народу по свој Србији и Босни.

Из Баточине се ради несташице хране и других потреба морао Баденски и преко воље кренути напред, да што пре сукоби непријатеља. Код Ниша дође до нове битке, с којом царевци с много мањом војском извојују сјајну победу, а хране за војску нађу да су се могли исхранити пуна четири месеца. И у овом су се боју Срби тако храбро владали, да их марграф и овде хвали у својим извештајима, те нарочито спомиње храброст и предузимљивост српску при изненадном обилажењу

турскога деснога крила, што је и произвело у турака забуну и страх а за тим пораз и дивље бежање.

Одељења царске војске заузму на то све кланце према Софији, а главнину крене Баденски према Видину. На Морави остави међу тим ђенерала Николомина и дâ му војску, и у њој 3000 Срба, да уђе у садашњу Стару Србију, те да заузме — како Руварац пише — Косово и малену Бањску крај Косова и Качаник на дну Косова. Ту Срби опет новим гомилама стизаху, и он свој задатак сјајно изврши.

Сâм Баденски после нове победе освоји Видин па се, оставив у њему посаду, повуче уз Дунав у Кладово. Тим се беше примакао местима где је Ђорђе Бранковић непрестано развијао свој рад. Патријарах Арсеније и свештенство беху му задобили народ: — већ га неколико хиљада људи признаје за свога наследнога и правога деспота, и пристаје уз њега.

У то се војвода влашки Бранкован, пријатељ Ђорђев, не показиваше баш наклоњен царевцима. Повијаше се тамо и овамо. Тако његово понашање уписиваху у грех Бранковићу који им и без тога не беше био. Већ је споменуто како је ђенерал Хајзлер с неповерењем пратио Ђорђево «сувише редовно» дописивање с Бранкованом. Такве је сумње могао подржавати и Констатин Балачан, зет покојнага Шербана, који је мрзио Бранкована те отишао из Влашке па мутио по Ердељу, тражећи прилике да овоме досади. Балачан је преко Хајзлера гледао да увери Баденскога да је прека потреба и да неће бити тешко заузети и посести Влашку. Свакојако крајем октобра марграф успе и присили Бранкована да ступи у тесан савез с Леополдом.

Међу тим као да Бранковић не сумњаше колико са цар промени према њему и шта му царевци спремају. Он је, види се, сматрао да и за њих још вреди оно што су с њим урадили прошле године. И само се тако може правилно разумети његово поверење према Лују Баденском. А овај се све више давао у бригу да ће покрет који је Бранковић изазвао, ако се буде даље трио, имати погибних последица за царске интересе. С тога вребаше згоду да Ђорђа ухвати и држаше код себе онога Павла Бранковића, да га за тај случај згодно употреби.

Дотле се к елементима од којих се склопила кривица и «оптужба» Ђорђева, придружио — по Руварчеву мишљењу — још један. Још фебруара месеца ове исте године отпуштен је из Москве онај архимандрит Исанија с одговорима руских царева на писма која је донео. Прешавши Пољску и Угарску, стигне у Ердељ, у град Брашово. Али је на њега вребао онај Констатин Балачан, зет покојнога војводе Шербана, да уграби прилику и напакости Бранковану. С њиме је радио и угарски гроф Ладислав Чакија. Они увребаше Исанију и проказаше га ђенералима Ветерану и Хајзлеру, који га сад зауставише, и писма му, која је носио са собом из Русије, одузму и прочитају. Из Брашова је отправљен архимандрит у Сибиљ, и држан је и испитиван дуго време. — Из испитивања архимандрита Исаније у пролеће и лето године 1689 морало се дознати нешто што је бацало сумњу да је и Ђорђе Бранковић био умешан у шиљање његово у Москву. Тако мисли Руварац, али трага нема да су цареви ђенерали, или ико, и за то окривљивали Ђурђа, а да су, јамачно би било и трагова.[1])

Октобра месеца дошли су у Кладово Лују Баденском ђенерали Хајзлер и Константин Балачан. Неколико дана по њихову доласку биће ухваћен Ђорђе Бранковић. Везујући ова два догађаја, Руварац узима као да су они донели гласове или сведоџбе о Ђорђевим недопуштеним везама с Русијом; али тако не мора бити. Прво, било је много раније одлучено да се Ђорђе затвори; а друго, ако су га баш они и теретили штогод, није се то морало тицати Русије него много пре Влашке и Бранкована (на то би упућивало и присутство Балачаново).

Да не дуљимо више Ђорђа је брзо Луј Баденски леним речима примамио у кладовски ѐкô, и он му је слободно отишао. Ту је јамачно одиграо своју улогу и Павле Бранковић.[2]) Ђорђа ставе под стражу, одузму му цареву повељу, па га спро-

[1]) Ип. ни Талоција то не спомиње, а он је своју расправу и написао, да поступак бечкога двора према Ђорђу оправда разним било истинитим било измишљеним његовим кривицама.

[2]) За његову ревност издао му је доцније Луј Баденски топло написано уверење. А бечки двор, тек после учињене услуге против Ђорђа, даде Павлу, браћи му и потомцима грофовску повељу $\frac{22 \text{ априла}}{1 \text{ маја}}$ 1690.

веду у Ршаву, а од туда у Сибињ.[1]) 28 октобра (7 новембра) јавио је све Баденски из Кладова ћесару Леополду I.

Нећемо пратити Ђорђа кроз дуге двадесет и две године његова сужањскога живота, по Ршави, Сибињу, Бечу и Хебу; и Руварац га оставља онде где се на његово раме спустила рука царских тамничара. Нећемо излагати зле последице које су иза тога чина брзо сустигле војску Баденскога, то су и службени аустриски историчари и историографи признали и испричали. Место свега тога, да погледамо општи значај Леополдова поступка.

То беше чисто ствар Леополдова политичкога система. О том сам систему већ раније говорио[2]), па да не бих понављао, само треба двоје да додамо. Прво, није то био само Леополдов или само аустриски систем. Он је у средњој и западној Јевропи преоблађивао све више од почетка Новога Века. То је било и у Шпанији и по своју Италији и по Немачкој. И није само завођено јединство и апсолутизам политички; него упоредо ишаше и остваривање начела «cuius regio illius religio (онога је вера чија је и држава)». Тај је правац јевропскога развића постизавао свој вршак баш у ово време: и у самој Француској укинуће скоро «нантски едикат» који обезбеђиваше верску слободу протестантима. Па је тако било и у свим земљама где је допирала власт хабзбуршких господара, па, разуме се, и у онима које су, услед победе над султаном, после бечке битке улазиле у круг те власти. И то је она друга ствар што сам хтео овде напоменути. Те ново ослобођене земље сматраше Беч као крајеве које је он на сабљу добио од непријатеља, а тако је донекле збиља и било, па је са њих то сматрање ширио и над остале земље круне светога Стевана, које су се увек биле одржале слободне. Угарској буду на пожунском сабору (1687—8) одузета многа дотадашња права, међу осталим и оно да властелин може силом сузбити напад на права која му устав даје. Ердељ се стопу по стопу сагоњаше у уске границе обичне покрајине без имало веће самосталности; живе, праве и признате његове војводе ништа му

[1]) Срби су доцније, жељни да знају тачан садржај оне повеље, тражили то у Леополда. Тада им је дан препис обе, и оне 1683 и оне 1688 године. По томе препису историја данас и говори о њима.

[2]) Види септембарску свеску „Дела“, стр. 387.

не помогоше. А за слику каквим се средствима то постизавало служи „Крвави Карафин суд" или „Касапница у Еперјешу" а ово име најбоље казује шта је то радио царски повереник Карафа и како су се свршавале „завере", измишљане на подмећане угарским великашима. Природно је што је таки колач очекивао и Ђорђа Бранковића.

Хазбуршки је поступак према „деспоту" значајан и зато што је одмах показао да се систем неће променити ни према Србима. Аустрија је на себе применила оно што се рекло за Исусовце: „sint ut sunt, aut non sint (нека буду какви су, или нека их не буде)"[1]) Срећом за самосталну будућност српскога народа, он је језгром својом био и остао толико изван домашаја њене силе, да је могао да под таким погодбама не уђе у њену политичку заједницу. Он се истина неколико пута варао и залетао у њена наручја, али му баш тај њен систем својим одбијањем није дао да се толико заборави, како му више не би било повратка.

8.

Завршујући своје расправљање, Руварац је овога пута одступио од свога обичаја и ушао у оцену историских чињеница и догађаја око чијега је констатовања радио. И ако је критика извора поље на коме је Руварац до сад постигао толико успеха, не може бити а да његово мишљење и на овом новом земљишту не изазове заслужену пажњу. Па како он цени кладовски догађај? — Он га просто правда и налази да је Ђорђе крив. Кривица би му била тројака: 1.) издавање за потомка деспотскога; 2) самостални рад међу ондашњим Србима; 3) везе с Русијом. Да прегледамо редом све три тачке оптужбе. Али одмах да кажем: мени се чини да се ни једна не може одржати.

Што се тиче његова „самозванства", мислим да је довољно споменути да је Ђорђева лаж тек данас доказана, а онда се за то није озбиљно ни окривљивао. Колико данас знамо, мени

1) Та се политика ни до данас није променила. Колико је год попустила према другима, ни. према мађарској народности, немачкој демократији, Чесима, — према Србима је остала непромењена. То се види свуда, од Спича до Арада.

се све чини да се у Бечу није била збиљски поколебала вера у Ђорђево деспотско порекло и да су према томе само претворно истицани јајачки Бранковићи. То је очевидно, кад сам Леопold 1692 године, дакле пошто је затворио Ђорђа, назива овога у својој повељи, даној 22 августа (1 септембра) у Бечу, «spectabilis et magnificus comes Geergius Brankovich de Podgoricsa» и опет му, као и пре, ређа претке: Вука Бранковића Подгоричанина из времена цара Карла Великога, па другога јамачно косовскога Вука Бранковића, прећуткујући само оне силне деспоте и владаоце (а зашто их прећуткује, разумемо). С тога то Ђорђево лажно порекло није могло бити мотив ћесарској влади. Ну што није било њој, то остаје као мотив за осуду нама потомцима и историји; али само онда кад судимо по мерилу вечитога морала. У том погледу само, с тога гледишта, разумем Руварца и његову праведну срдбу на Ђорђа. Онолико лагање и фалсификовање историје згадило је овога човека који је најбољи део свога умнога бића посветио тражећи истину у историји и у то унео не индиферентност човека који себе занима тражењем интересантности него свештени жар љубави према истини, жар који бије целим његовим научничким радом. Али је Руварац погрешио те је своју деликатну осетљивост према лажи и истини пренео и у људи политичара, савременика Ђорђевих. Кад Ђорђа с њима упоредимо, с њима политичарима тадашњим, прваШњим и доцнијим, и у нашој ближој и даљој околини, у источној, средњој и западној Јевропи па и у самом нашем народу, онда нећемо имати разлога да бацимо анатему на њега. Колико се само свесних и несвесних лажи, сулудо или безочно, сипало или сипа са разних историских висина као прах у очи свету! Треба ли поименце ређати такве случајеве? Велико је друштво нашега лажнога наследника старих деспота, и та величина има да буде један од елемената за процену његове моралне кривице.

Друга тачка оптужбе његове у Руварца гласи: што је «мислећи да ће излаганим достојанством и присвојеним титулама наћи вере и у лаковерног српског света, стао радити на своју руку и за свој рачун, за своје господство против смерова и интенција владе којој се био предао и којој је био посветио своју политичку радњу.» — Треба испитати стоји ли ствар

овако како Руварац каже; ако постоји, јесу ли га за то оптуживали, и, на послетку, с колико права. Одмах треба да кажем да нису ствари онако како пише Руварац. Јест Ђорђе радио за свој рачун и јест имао своје посебне намере и јест све то било против интенција бечких, али не стоји да се он ћесарском двору био предао и њему био посветио своју политичку радњу. Ја мислим да се то не може доказати, дајбуди Руварац не доказује ни једном речју. Напротив, из целога Руварчева излагања јасно излази да је Ђорђе, од Кара-Мустафина поласка на Беч, непрестано стојао с истакнутим својим претенсијама, које му, а то је такође знатно, нису ни спорене од Беча, него су му одатле још и подржаване. И Ђорђе се према двору бечком никако није мењао; није се ни Леополд у ствари мењао, али се за пуних шест година прилагођавао Ђорђу, па се од једаред показао шта је. На тај начин тек догађаји почетком лета 1689 године донесоше са собом сукоб између Ђорђеве и бечке политике. Први знак да ће бити сукоба видимо у ономе мрштењу Хајзлерову; за први мах ствар је реферована Леополду, па је тада дошао његов одговор. Али у том одговору нема окривљавања за Ђорђа него просто наредба практичне политике. Два су интереса дошла у сукоб. Слабијему је прело чело; али то не значи да је и морал на страни онога који је у онај мах остао победилац. Значајно је да двор није ни онда покушао да Ђорђа оптужи у смислу ове друге тачке.

Трећа се тачка против Бранковића такође не може одржати. Кад га узмемо, а морамо узети, као самосталну политичку личност, каке неправилности може бити што је он почетком лета 1688, чак пре свога другога пута на Леополдов двор, учинио можда (јер се то само претпоставља, и ако, признајем, с врло много веројатноће) кораке за везу с Русијом? Поступак аустриских ђенерала и према архимандриту Исаији просто је акат грубога насиља, акат политички ваљада потребан и користан, али који се пред историјом морално не може бранити. Дакле не може ни за Ђорђа бити кривице, ако је баш и имао веза с Русијом. С тога је његов затвор, ако је баш и био мотивисан, поред оног првог (због «самозванства») још и тим разлогом, у што је сумњам, био чин јачега према слабијему а не дело чувара правде према кривцу.

Али Бранковића у погледу судске правде највише брани што је двадесет и две године држан под руком власти, и да за све то време не буде ни изведен пред суд, да му се и не саопшти за што је окривљен. Него збиља: био је учињен један корак да се и он суди. Намисле дакле, да га предају суду — ратном. Надали су се, јамачно, да ће се тако све најпростије свршити. Али, за чудо, ратно се веће огласи за ненадлежно, пошто је Бранковићева ствар била само политичке природе. Кривица без сумње није била много очевидна, чим је и војска поумила да самостално поступи! И на томе се сврши. Што је то Ђорђе задржан у сужањству и што се он за све то време онако владао, као прави деспот, није с тога што је био «уврнут човек», како Руварац вели, него је то логично продужење онога што је дотле било. Ситуација се збиља могла променити, ну само тако, да се Ђорђе хтео оканити својих мисли, а он то, доследан себи, није хтео. Без тога пак нису га доиста смели пустити без штете за своју политику, а они су се једино о њој бринули[1]).

9.

Завршићу ово своје препричавање и тумачење ресултата Руварчеве критике жељом да се проучавање Ђорђеве личности и његова рада и времена настави што свестраније и потпуније. Младост Ђорђева, његово бављење на порти, служба Апанији, везе његове у Цариграду, путовање у Русију, гоњење и затвор брата му митрополита Саве, прелазак у Влашку, учена и књижевна спрема његова — све су то стране његова живота знатне колико саме по себи, толико и за разумевање

1) На крају својега расправљања о затвору Ђорђеву и у опште о њему, поставио је Руварац ово питање: „И би ли руски главнокомандујући у сличној прилици друкчије радио, него што је радио бесарски јенералисим с Ђорђем Бранковићем код Кладова?“ — Кад је овака реч могла наћи места у издањима Академијиним, баш да у овом кутку „Дела“ и ми на њу одговоримо. Шта би дакле руски „главнокомандујући“ радили, или баш и шта су радили по Кавказу, балтиском Поморју или Средњој Азији или Сибиру, не знам; али овде је реч о нама Србима, и могу рећи да не знам догађаја да се Рус према представнику српскога народа понашао с онолико неморалне саможивости, а без икакве своје неволе него просто из похлепности, с колико се понашао кладовски јенералисим по наредби свога господара.

оних особина Ђорђевих које се онако показаше у догађајима од Лаксембурга и Беча до Кладова и Хеба. Руварчева критика, плодна као и увек до сад, очигледно је показала да се данас више не смемо задовољити оним гледањем на наше историске догађаје крајем XVII века који у историографији владају од Рајића ево пуних сто година. Руварац је разбио неколико од најглавнијих података, на којима је било наслоњено све приповедање ондашњих догађаја. Сматрајући да је Руварац коначно утврдио неколике крупне истине, потребно је да се из нова претресу и сви остали историски подаци, сва остала историска грађа, а ње има доста. Потребно би било да се и по доступним архивима потраже нови извори, а нарочито да се што пре објави онај најглавнији за који се до сад знало и по коме се писало.

То је хроника самога Ђорђа. Ето ни. главни извор у коме се приповеда онај тобожњи Ђорђев избор за деспота и чије је приповедање Руварац подвргао критици није било оригинално дело Ђорђево, његово казивање у хроници, него оно што је по тој хроници Рајић написао у својој историји. Ја верујем да критични ресултати Руварчеви не би били испали друкчији ни да је Руварац имао пред собом саму хронику, али тек .. тек поступак није исти. С тога мислим да би што пре требало приступити штампању Бранковићеве хронике. Ту би потребу најбоље могла подмирити наша Академија. Карловци су (где је оригиналан рукопис) близу Београда; ако има неких сметња добивању рукописа, треба их уклонити. Трошак не би био велики за Академијина средства, нарочито што би се могао поделити на више буџетских година. Али, ако би ипак изишло да ће то бити скупо, могао би се и изоставити онај део који је Бранковићу заједнички с осталим летописцима, па би се за невољу могао изоставити и онај део у коме је он само компилатор, а издати оно где је он потпуно оригиналан, и где му је приповедање више мемоарско или аутобиографско. Рекох да би се Академија само за невољу могла задовољити штампањем последњега дела хронике, јер би се штампањем целога списа дала критици могућност да на деловима списа, где је много лакше упоредно критиковање, позна и покаже Ђорђеве књижев-

ничке особине па да према њима оцењује оно најглавније у хроници, оно где је, као што рекох, оригиналан.

Кад сав тај рад буде готов, моћи ће се приступити стварању праве слике Ђорђа Јованова Бранковића. Ако се таки рад јави брзо, заслуга ће Руварчева бити што је овим својим «одломцима» ставио на дневни ред тај предмет. Ако ли на нове послове мораднемо дуго чекати, треба да смо Руварцу захвални што нам је, овако рани претеча, открио до сад незнану и не слућену страну личности «деспотове».

Јула—Септембра 1896.

ЈЂ. ЈОВАНОВИЋ

КАЈ ВАЛЕРИЈЕ КАТУЛ

(Свршетак)

Овом мирном и безбрижном животу учини крај Клодија, сестра злогласног сокачког јунака Публија Клодија Пулхера (Лепог), нар. трибуна и непријатеља Цицерону, коме изазва год. 54. најлепшу беседу *за Милона*. „Жена“ — да се послужимо Салустијевим описом једне савременице а ваљда и познанице, љубазнице познатог нам Катилине. Семпронија — „родом и лепотом... довољно срећна. Познавала је грчку и римску књижевност, ударала у китару, играла елегантније но што се честитој пристоји... Не обичан дар: умела је правити стихове, забавити, водити скроман, нежан па и раскалашан разговор; к том је пуна досетака и велике грације. Али јој је увек све било милије но образ и поштење; шта је мање штедела, новац или име, тешко је рећи: тако страсна, да је чешће за мушкима трчала, но они за њом“. Таку жену требало је Катулу само видети, па да се смртно заљуби. Што је Клодија била за читавих седам-осам година старија и што је била удата за Квинта Метела Целера (конз. 60. год.), није имало маха од лепоте, духовитости, грације, вештине.

И љубав клију у Катулову срцу. Али то срце није умело не заволети истински, право, чисто, из далека. Појава Клодијина довољна је да му однесе свест; најсрећнији је онај, коме је слободно тај божански створ гледати и његов сладак смех слушати. Испод пера песниково се срце слева у чувену Сапфину љубавну песму: „Богу је раван, ако је слободно, изнад виших стоји, чини ми се, онај, који седећи према теби сме непрестано у те гледати и како се слатко смејеш слушати. Лепота твоја и осмејак однеше ми сиромаху свест, јер чим те опазим Лезбија,“ (тако је Катул од сад звао Клодију тепајући јој — његов омиљени песник била је Сапфа с острва Лезба — и кријући јој име у јавности) „изда ме глас, језик се укочи, по телу се шири пламен, обе уши заглуше а на очи се мрак навуче.“ Али обожавана жена не би можда ни хајала за ту љубав: треба је угушити. Како? Пословима; јер је њу беспосленост донела и она је одржава. „Катуле“, саветује се песник „теби је бес-

посленост за јаде крива; с тога што си докон, распустан си и сувише желиш. Беспосленост је и краљеве и срећне градове упропастила.“

Катул да ради? И зар срцу да се савети дају? Гле, оно се прелева у најлепше песме нашега песника. Каква нежност, чистота, топлина у бесмртним песмицама о *врапцу*. Клодија има врапчића, кога тако воли и с ким се тако лепо игра; ах да је Катулу да је на његову месту! „Врапче, љубимче моје драгане, која воли с тобом играти, у недрима те држати, држати те на ти онда прст давати да уједаш, кад јој се, мојој слаткој жељи, прихте шалити се и утеху болу тражити, да се силна љубавна жар стиша, — ах да се могу с тобом поиграти као она, те ублажити боле у тужном срцу!“ А кад врабац умре, песник овако тугује за њим: „Тугујте, о Венере и Купидони, и колико вас је год нежних људи: умро је врабац моје драгане, врабац, љубимче моје драгане, што га је она волела но очи своје, јер је био меден, познавао је као она мајку своју и није се мицао с крила, већ је увек само њој пијукао, скакућући око ње час тамо час амо. Он сад иде мрачним путем тамо, откуда се нико, веле, не враћа. Проклет био, зли боже подземнога света, који ждереш све што је лепо, однео си ми тако лепог врапца. О несреће! о бедни врапче! с тебе су у моје драгане очице од плача надувене и црвене.“

Али Катул нема храбрости тајну своју љубљеној жени да призна, те га она још више тишти; срце се толико пута стегне, хоће да умре, док не потеку потоци суза, мелем души. „Кад смо од љубави“ прича сам „горео као Етна и топал малијски извор код Термопила; кад се тужне очи никако нису сушиле од плача и образи од жалосне кише; кад су сузе текле као поток, што са врха брежног из маховином покривене стене сребрнаст извире на, спустивши се низ стрму страну, пролази кроз средину густог народа, те од умора ознојена путника слатко блажи, кад од тешке жеге опустела поља испуцају.“

Љубав се, веле, не да сакрити. Тако је и овде било, или су можда Клодији биле дошле песникове песме о страсти према њој до руку; тек она дозна за љубав, у којој је Катул сагоревао, и — одговори на њу. Нађе се и пријатељ, који им стави своју кућу на расположење, те су у пуштали пламену на вољу. Сад је песник у рају; страст хоће да га угуши: у силном усхићењу кличе он: „Живимо у љубави, Лезбија моја, и све брбљање престрогих стараца не ценимо ни колико крпену пару. Нека сунце нек залази и излази: ми ћемо, кад кратке светлости једном нестане, целу ноћ заједно преспавати. Дај ми хиљаду пољубаца, за тим сто па другу хиљаду и другу стотину, за тим још једну хиљаду и опет стотину. А кад много хиљада саставимо, збркајмо их, да не знамо, колико их је[1]) и да нам не би који рђаковић могао завидети кад чује за толике пољупце.“

На скоро умре и Метел и љубавници су могли слободно уживати.

[1]) Јер је опасно знати количину оног што се има.

Јамачно су и Катулу до ушију долазили гласови да је можда Клодија ускорила мужевљу смрт; али је страст била задовољна, а и гласови су могли бити без основа.

Но Лезбија не беше шеснаестогодишње девојче, на које се крилати аморчић први пут насмешио. Она је била друга Семиронија. Песник опажа на скоро на небу своје љубави неке облаке али још не зна да они град носе. „Ти ми обећаваш“, каже он „животе мој да ће наша љубав срећна и вечна бити. Велики бози, нека би то обећавала истински, искрено и од срца те да бисмо могли целог живота уживати вечну везу светог пријатељства.“

Несрећа вуче другу. Баш тада умре Катулу код Троје брат, кога је волео као очи у глави. Да се нађе ваљада у вељој несрећи својима, остави он на неко време Рим и отиде у Верону. Неизмерна је туга целу кућу била обузела; Катул ни у чему не налажаше утехе, ни у лектири старих *слатких* песника ни у сну, који не наилази на ње ни ноћу, ни у стиховима. Хортензију Орталу, јамачно сину чувеног беседника Хортензија, чак ни обећану оригиналну песму не може да напише већ му на место ће шаље превод Калимахов *Берен『чина Витица*. Братова је смрт свако задовољство однела; остало му само да цвили, нариче, проклиње: „О брате, мени несретњику уграбљени, ти си ми својом смрћу сва добра смрвио; с тобом је сахрањена цела наша кућа, с тобом нестадоше све радости наше“ или: „Троја, кб, заједничко гробље Азије и Европе, Троја, горак пепео свих јунака, која мом бедном брату смрт донесе. Хај брате, мени несретњику уграбљени, хај светлило драго, уграбљено тужном брату, с тобом је сахрањена цела наша кућа, с тобом нестадоше све радости наше, које је хранила док беше у животу, слатка твоја љубав. Тебе сад тако далеко а не међу познатим гробовима нити поред сродничких пепела крије гадна Троја, Троја, тужан гроб, на крају света у туђој земљи.“

Ову прилику уграбише два пријатеља његова, два добра његова пријатеља и дотакоше се идеала му и среће. „Квинтије, ако хоћеш да ти Катул дугује очи или што је од очију драже, немој му отимати оно што му је много драже од очију или још драже“, моли он једног, дознавши о том; чувеног беседника Целија Руфа, о чијој се инфамији уверио, проклиње: „Руфе, неверни пријатељу, зар ме тако превари и свако ми добро однесе, срце ми спаливши? Однесе, хај, хај, свирепи отрове мог живота, хај, хај, куго нашег пријатељства... Али не ћеш некажњен проћи: сва ће те времена што долазе знати, сва ће причати, ко си био“.

Него ту јадиковање и претње не помажу ништа; треба срце стегнути и храбро зао удес сносити. Ах да се хоће Лезбија да врати у наручја љубазникова; он би јој све опростио. Та и силна Јунона мора толико пута кроз прсте прогледати Јупитеру, за ког се често баш не може рећи, да је примеран супруг: „Катуле, сиромаше, престани бити луд, и што видиш да је пропало држи за пропало. Блистала су некада

сјајна сунца теби, кад си ишао, куда те драга водила, драга коју си волео као нико своју. Ту су се тада збивале многе враголије, које си ти хтео а против којих ни драга није ништа имала. Да, блистала су теби некад сјајна сунца. Сад она н'ће; немој ни ти, слаботињо, трчати за њом кад бежи нити бедан живи, него јунак буди. Збогом, драга. Катул ће већ бити јунак, нити ће те он тражити нити молити, кад га не ћеш; али ће ти тешко пасти, кад те нико не буде хтео. Несрећнице, тешко теби!" Обраћа јој се на крају, не би ли застрашивањем могао што учинити: „Коме ћеш бити лепа? Ко ће ти сад долазити? Какав ти предстоји живот? Јер кога ћеш сад волети? Чијом се називати? Кога љубити? Коме усну уједати? А ти, Катуле, буди јунак."

И — Лезбија се враћа, а песник, заборавивши доиста све, кличе из пренуних опет груди: „Ако се кад коме жеља испуни изненада, то падне врло пријатно души. С тога је и мени драго, драже од злата, што ми се сама жељном враћаш изненада. О дане достојни најбељег камена[1]. Има ли срећнијег човека од мене, може ли се на свету пожелети што више?" А да се обновљена љубав запечати, досетљива Лезбија спаљује богињи Венери Анале надри-песника Волузија, јер се била заветовала, да ће на жртву принети што Катул највише воли, ако јој се он врати. И Катул уништава своје јамбе, које је против ње био наперио.

Међутим није било тешко погодити, да је обновљеној љубави био још краћи век но првој. Разуме се, опет с Клодијине кривице; та Катул је непрестано тако верно и нежно волео. „Доиста", вели он, „ниједна жена не може рећи, да је тако драган волео, као што сам ја своју Лезбију. Никад није било такве верности као што је била моја према теби у љубави..." и „...Јер што год човек ком рећи или учинити може, то си ти (тј. Катуле) рекао и учинио" (тј. Лезбији). Он је и сад до лудила љуби, али је не може више миловати и нежно волети као пре, кад му копрена спаде с очију, те виде, ко је његова драгана. „Некада си говорила, Лезбија", уздише он, „да ни за ког не знадеш сем за Катула и да мени ни Јупитера не би претпоставила. Тада сам те ја волео не како обичан свет воли драгану него као што отац рођену децу. Сад те упознах, те, и ако горим од љубави као никад и мање те ценим и мање поштујем. Како то може бити, питаћеш. Тако; драган с неверности сил није љуби, али мање воли". А на другом месту каже: „...нити те могу више волети, да најбољом постанеш, ни престати љубити те ма шта рђаво урадила."

Љубав прелази и у мржњу, али срце још не оставља пламена страст. Бесмртни су она два стиха: „Мрзим и љубим. Што то, питаћеш можда. Не знам, али осећам да је тако, и муке ме распињу"

Ту могу само богови помоћи „...А што мучиш себе још?" говори Катул у монологу. „Што не будеш једном јунак, што се не повратиш

[1]) По Плинију, Трачани су бележили у години дане, срећне и несрећне, бацајући у џиру за прве *бео* а за друге *црн* камичак. Овде по том обичају.

и не престанеш силом бити несрећан? — Тешко је дугу љубав на мах оставити. — Тешко је, али учини, стало шта стало: то ти је једини спас, то мораш учинити. Учини, могло се или не. — О богови, ако је ваше да имате милосрђа или, ако сте икад коме на самртном часу последњу помоћ указали, погледајте на ме сиромаха, и ако сам непокварено живео, ишчупајте из мене ту кугу и напаст. Ох мени, како је утрнулост, умиливши и у најдаље куте у телу, изагнала из груди сваку радост. Не тражим ја више, да ми она љубав враћа или, што је немогуће, да буде часна; сам бих хтео бити паметним па се те грне боље отрести. О богови, дајте ми за то снаге, тако вам љубави моје према вама?"

Време је најбољи лекар; али и промена места често помаже. Позив Кајa Мемија, који беше добио Битинију на управљање 57. год., да га прати у провинцију, дође Катулу као наручен. И још из неколико разлога, имовно се стање његово било прилично истанчало, а оно се у провинцијама често поправљало; на обали Мале Азије био је непрежаљена брата гроб, непобусан и непреливен: ово је била прилика и да се чувени стари градови на истоку посете. У друштву је имао да буде и пријатељ Цина, а Мемије је био познат као пријатељ поезије — Лукреције је био њему посветио свој спев *О природи ствари!* — и као амбициозан дилетант.

На жалост, претор је био велика тврдица а и иначе досадан, непријатан човек. Катул не могаде сачекати повратак целог друштва, већ сагради себи лађицу и на њој пође у пролеће 56. год. натраг. Две од најлепших његових песама јесу *Збогом* Битинији и друговима и *Лађица*. „Већ доноси" гласи прва „пролеће опет благи ваздух, већ ућуткује бес зимски на небу пред пријатним дахом зефировим. Остави, Катуле, фригијска поља, остави плодне њиве жарке Никеје: хајде ка славним градовима азијским. Дух је жељан лутања, ноге су снажне од радости. О мили кругови пријатеља, здраво да сте; заједно отидосмо далеко од куће, а враћамо се разним путовима." А *Лађица*: „Она лађица, што је видите, гости моји, била је, каже, најбржа међу лађама нити је имало брода, који није могла претећи, било да је веслима, било да је једрилом требало летети. И она се не боји, вели, обале опасног Јадранског Мора нити Кикладског острвља ни чувеног Рода, као ни страшне Тракије, Пропонтиде и ужасног понтског залива, где је, сад лађица, пређе космато дрво било: грање јој је на брегу Китору често говорило — шуштало. Анастридо понтска и Киторе, богати шимширом, лађица каже, да вам од тога није било и није ништа познатије. Она вели даље, да је од најстаријих времена стојала на вашем врху, да је после у ваше море умочила весла па одатле носила господара свог преко толико бесних вода, било да је ветар дувао с лева, било с десна, било повољно од остраг. Никад није, тврди, била принуђена завете чинити боговима обала откад је пошла морем па док није дошла ту скоро до овог бистрог језера. Али то је све било. Сад она стари остављена на миру и посвећује се вама, близнаци Касторе и Полуксе.

На братову гробу приноси подземним боговима, по обичају предака, жртву и тужно, срце парајући, лелече за братом, који му је сад имао да буде једина утеха, једино прибежиште: „Прошавши кроз многе народе, преплививши многа мора долазим на несрећан ти, брате, гроб, да те последњим дарујем даром, даром којим се мртви дарују, и да ословим узаман немо пепео, кад ми те је већ самог несрећа отргла, хај, јадни брате, уграбљени ми тако нечасно. — Већ те никада не ћу ја чути, где причаш о својим доживљајима, никада те више, брате од живота милији видети нећу. Али ћу те увек заједно волети, увек ћу тугованке певати због твоје смрти... — А сад прими ове тужне даре, по старом обичају наших предака, поквашене многим сузама братским и за навек ми, брате, збогом остај.“

Најзад је код куће, на убавој Сирмијони; срце се препунило миљем Катул је у екстази: „Сирмијоно, окашце међу полуострвима и острвима, што их год оба Нептуна[1]) носе у бистрим језерима и на пространом мору, како те радосно, како весело походим, једва сам себи верујући, да сам Тинију[2] и битинска поља оставио и да те видим здраву и читаву. О шта је лепше, но кад се човек отресе брига, кад се с главе свали терет и кад уморан од пута по туђини дома дођемо и у жељену се постељу бацимо. Здраво да си, Сирмијоно, и радуј се господару; радујте се и ви, језерни вали; смеј се све што се у кући смејати може.“

На дому проведе он неко време мирно и задовољно, махом у уживању природних лепота, којима је Гарда тако обилата, и у читању и имитовању александријских песама. На пољу ове *научне* поезије био се он већ два пут окушао и то оба пута, кад се оно по смрти братовљевој бавио у Верони. Тада је био превео Казимахову песму *Беренициина витица* и спевао дивну елегију Манију Алију с великом александријском дигресијом Леодамија и Протезилај. Али најлепша ствар ове у то доба много чувене врсте песништва нашће јамачно у ову периоду. То је *Епиталамије* — свадбена песма — *Пелеја и Тетиде*, читав еп од 408 стихова, савршена стила, дивних сличица из природе и иначе необично лепих места (тужење Аријадниино на острву Дији, опис бахантиња). Необичну милост ужива у Музâ песник, који има стихова као

„наемеши се кућа тим милим мирисом помилована“[3])

и оваких описа природе:

„Као што зефир, кад се зора под прагом несталног сунца рађа, јутарњим духањем тихо море узнемиравајући диже обле вале, који се најпре терани благим дахом лагано у напред крећу, а после што ветар

[1]) Исток и Запад.

[2]) Тинији су живили сев. од Битиније.

[3]) Не могу а да не поновим овде, да превод Катулових песама није ни фотографска слика њихов.

постаје јачи, све више расту и далеко изовсећи блистају на пурпурној светлости...“

И ипак ове песме заузимају тек друго место у Катуловој *песмарици* nugae ineptiae, како их песник у скромности непреводљивим изразом назива, стихови што су са срца потекли, љупки и нежни, страсни и заједљиви, подсмешљиви, та *микроскопска ремек дела*, чине праву величину и славу првог великог лиричара у римској поезији.

Дође и време да се враћа у Рим. Катул је у Риму био провео најлепше доба, за њ су га везивале толике и таке успомене, да је Сирмијона с дивотним језером и чаробном околином тек друго место у срцу имала и да је само кратко време могла песника потпуно да задовољи

Ах! шта је било од Лезбије, од некадашњег његовог идеала и живота! „Целије“, јадикује Катул код неког пријатеља, „моја Лезбија, она Лезбија, коју је Катул једино волео, више но себе и све своје, та Лезбија гули сад храбре Ремове потомке на раскрићима и по уским сокацима“.

С гнушањем одбија он њен позив, да јој се у наручја врати; нека ње с *три стотине* јој љубазника! У Сапфином размеру испевана је прва песма Лезбији: њега се Катул лаћа само још једаннут, у овој последњој: „Фурије и Аурелије“, одговара он двојици Клодијиних преговарача о миру, „...однесите као одговор мојој (некадашњој) драгани ово неколико не пријатних речи. Нека она живи здраво и весело са својим љубазницима, којих у исто време на стотине грли, не волећи ни једног истински, већ свима непрестано срца нарајући, и нека се не нада некадашњој мојој љубави, која је њеном кривицом увела као цвет на крају ливаде, кад га дотакне плуг прошавши туда.“

Разочараног песника остави за навек веселост, душа му је била разорена, свет изгу и дотадашњу ружичасту боју. Хумор се враћа само у ретким тренуцима, кад на пр. реч дође на тврдицу претора, ма да онда ни најмање не уступа некадашњем. Таква је она љупка прича његова, како га је нека девојка ухватила у лажи, да има носила и људе за њих. „Одведе ме“ прича он „беспосленог с форума Вар, да видим љубав његову; како ми се онда у тренутку учини, девојка не баш ружна и непријатна. Стигнемо и међу нама се заподену свакојаки разговори: каква је управо земља та Битинија, јесам ли зарадио у њој што пара. Одговорих, како је у ствари било ништа нема тамо ни за претора ни за њихову пратњу, те да бисмо могли маснији изићи, нарочито пратња ако јој је претор такав да му је до ње стало колико до лањског снега. „Али си ипак“, веле они „што је тамо, како се прича, лако, набавио људе за носила“. Да се мало пред девојком похвалим, одговорићу: „По мени није баш тако рђаво било, да нисам могао саставити осам правих људи, што нам је у део пала рђава провинција“. А ја нисам имао ни у Риму ни у Битинији ни једног, који би могао себи на врат натурити и неломљене ноге моје старе софе. На то ће она, обешењица: „Молим те,

Катуле драги, позајми ми их на кратко време. Хтела бих се извести удобно до Сераписа". „Жао ми је", одговорих јој: „...у забуни рекох да имам: мој пријатељ Кај Цина прибавио је њих себи. Него шта се мене тиче, је ли моје или његово? Служим се исто тако, као да сам их сам стекао. Али ти и живиш тако, непријатна и несносна, што не даш човеку ни да буде и мало небрижљив".

Катул се сада баца на поље *политичко-сатиричко*.

Баш у то време били су триумвири у Луци, 56. г.) уговорили, да сахране републику, која је одавно била мртва. На њих стану отровне стреле пуштати пламени Калво и у песми и у беседи, Фурије Бибакул и Катул у љутим, оштрим, заједљивим стиховима. Не знаш, ком епиграму првенство да даш, Калвову, у ком се Помпеј Велики исмева: „*Велики*, кога се сви боје, једним прстом расмрска главу. Шта мислиш, шта хоће он? Мужа", — или Катулову, у ком наш песник узвикује: „Цезаре, баш ми није ништа стало да се теби допаднем ни да знам, бео ли си или црн човек". На триумвирима међутим, управо на Цезару није имао човек много ни да замера. Најмање Катул, коме је једином од старих диктатор био *Велики*. Три се друга свом жестином окретоше, оруђима триумвирским; најжешће Катул.

И пре је Катул писао сатире, али су онда предмети били невине природе, какав тврдица, као што је био Фурије: „Фурије, што немаш ни роба ни ормана, ни стенице ни паука ни ватре, и у ког су отац и мачеха са зубма, што и кремен могу гристи лепо је теби с родитељем и с дрвеном,!) му супругом... А тело вам је сувље но рог или ако има што још сувље, од сунца, зиме и глади Што не би био срећан и блажен? Не знојиш се, пљувачке немаш ..²)": — или какав Егнације веома сујетан на беле зубе: „Егнације се смеши увек и свуда с тога, што има беле зубе. Дође ли на судску столицу, кад бранилац сузе на очи гони, смеши се; код гломаче ваљаног јединца сваг је тужан, мати нариче, — он се смеши. Где год био, што год се радило, ма шта да се деси, он се смеши. То му је болест; али, како ја мислим, ни лепа ни пристојна...": — или Арије, што се ачи и мази, па све аспирира и место commoda каже chommoda, место insidias — hinsidias и т. д. С тога су оне биле пуне хумора. Сад је Катул сух, опор, груб.

Као што се Калво био на Ватинија окомио, тако је Катул за жртву био Мамуру изабрао Као љубиман Цезаров био је овај дошао до огромног богатства, па се онда нечувеном раскошном животу одао. Њега се тиче неколико песама; али је најжешћа ова: „Ко може гледати, ко сносити ако није бестидник, прождрљивац и коцкар, да Мамури припада оно, што је пре имала шумом покривена Галија и Британија на крају света? Разнежени Римљанине, зар ћеш то гледати и трпети? Бестидник си, прождрљивац и коцкар. И он ће сад горд и у изобиљу походити сва-

¹) Тако је мршава од поста.

²) Јер је суха као рог.

чију ложницу као бео голуб или Адонис? Разнежени Римљанине, зар ћеш ти то гледати и трпети? Бестидник си, прождрљиван и коцкар. Императоре велики, зар си ти с тога био на последњем острву на западу[1]), да тај твој изанђали Мамура може два или три милијона да пождере? Шта је друго настрана издашност? Зар је мало проћердао и мало појео? Напре је упропастио очевину, по том плен понтски, најзад шпански, о ком уме златоносни Таг да прича. Боје ли се њега Галије, боје ли га се Британије? Што штитиш тога рђаковића? Шта може он осим да гута очевине? О силни тасте, моћни зете[2]), зар сте ви с тога све на свету упропастили?"

Исте је врсте и епиграм против некаква гушава Нонија, који стече курулну столицу. Треба ли пак ту први и последњи стих „Шта Катуле? што се устежеш умрети?" разумети буквално или у пренесеном смислу као и тичу ли се стихови друге једне песме: „Корнифиције, твоме је Катулу зло, зло, бога ми, и с дана на дан, с часа на час, све горе" болести његове или љубавног му јада, не може се рећи. Али је песнику било већ „дошло доба, да с' иде у гроба". Тек што је тридесету био превалио! После 54. не чујемо га више; јамачно је ту негде и умро. Од сухе болести? Као Тибул, Проперције, Вергилије? Познато непријатељевање туберкулозе и поезије, као и песме 38. и 44 могу говорити за то..

Оригиналношћу, истинитошћу, дубином осећања, простотом језика, страсношћу, ведрином, слатком наивношћу, духовитошћу Катул је јединствен у римском песништву. Савршенством стила и форме стоји он уз неколике корифеје Августове периоде. Величини и омиљености његовој код савременика и доцније сведоци су Непот, коме је један део песама био посвећен, Вергилије, Проперције, Овидије, Марцијал, Квинтилијан, Плиније Млађи, Гелије. За римску књижевност он је још од необичног значаја као први уметник у стиху; он је с првима што на римски терен преносе грчке лирске размере; осим других употребљавао је он: јамски (чист и Архилохов) триметар, хендекасилаб или Фалеков стих, хипонактовац, Сапфину и велику Асклепијадову строфу. Није то свакидашња заслуга утрти једном Хорацију (и једном Вергилију) пут.

Н. Вул.

---

1) Британија.

2) Помпеј и Цезар.

НАУЧНА ХРОНИКА

Експедиције на северни пол

Нансен је на северном полу!*) Та је вест муњевитом брзином прошла светом. Многи верују а многи сумњају у њу. Тежња толиких векова да се дође до северногa пола нашла је у овом веку многобројних бораца. Чувена су и славна имена Пари, Франклин, Колдовеј, Пајер, Маркхам, Грили. Они и многи други, и ако нису допрли до пола, дали су нам изврсне податке о поларним пределима. Они су нам данас прилично познати. Па и ако се допре до пола, поларне експедиције неће престати. Треба испитати природу тих предела, која је тако интересна.

У последње време познат је Нансен са својих поларних експедиција по Гренланду. Он се кренуо на пол с тврдом вером да ће до њега допрети. Његова је мисао: да са својим бродом („Fram") уђе у струје морске, које теку око северногa пола и да га оне тамо однесу и врате. Дрска мисао!

У најновије доба остварује мисао шведац Андре да се до пола дође ваздушном лоптом. Он жели, да га ваздушне струје однесу до пола и врате. Надчовечански напори толиких експедиција траже у помоћ природне силе, да савладају природне препоне поларних предела.

Нансенова као и Андреова мисао има својих ватрених обожавалаца, који верују у остварљивост њену. Понесени жељом да овом веку припадне слава открића пола, они се не питају: колико ће у опште таква експедиција донети користи науци. Да ли ће Нансен пошен морском струјом, да ли ће Андре пошен ваздушномструјом моћи довољно испитивати поларну природу и пределе? Отуд двогубих противника, оних који не верују у остварљивост тих идеја и оних који се мало надају користима таквих експедиција.

Из листа „Gaea", који већ 32 године излази и коме је главни задатак: распростирање природних и географских знања а из чланка „Поларна експедиција на ваздушној лопти" од Х. Ведебека вадимо ове редове.

*) Писано јесу кад је пренета вест о Нансену, да је стигао на северни пол.

У Немачкој се стручни кругови резервисано држе према плану шведскога надинжињера Андреа, да до северног пола допре ваздушном лоптом, и остављено је искључиво дневној штампи, да о овоме пројекту извештава и говори о његовој остварљивости. Основ оваком понашању лежи понајпре у томе, што аеронаутски пројекти за поларну експедицију ничу непрестано у извесним одсецима времена, али до сад ни један није оствариван, те отуд и уздржљивости и код овог најновијег шведског предлога. Али односи су се изменили, кад се приступило извршењу плана и кад је Андре на међународном географском конгресу у Лондону држао предавање о свом плану и објавио, да се он ставља у службу научне географије.

Два су питања, којим хоћемо да се поглавито бавимо и на која желимо што подробније одговорити:

1. Је ли могуће, да се експедиција срећно сврши?

2. Какви се научни подаци могу добити од експедиције у ваздушној лопти?

Предузеће у ваздушној лопти оснива се на нашем метеоролошком знању о поларним пределима и на нашој данашњој техници ваздушне лопте. Ми морамо да потврдимо, да је наше знање о тамошњем ваздушном притиску и распореду температуре још врло мало и да се не могу допустити сигурни закључци на општем току ваздушних струја у различитим годишњим временима.

На и велика међународна поларна испитивања 1882|83. године, колико се до сад може видети, поред свеколиких богатих података, наше су знање толико обогатили, да ми можемо само да наслућујемо. Изгледа да је тамо за време летњих месеца правац ветрова поглавито *J* и *JЗ*; међу тим холандска експедиција у Порт Диксону нашла је, да лети преоблађују *С*, *СИ* и *И* ветрови. Можда велика копнена маса Сибира утиче овде на правац ветрова. Особито су значајна посматрања Нил Екхолмова, метеоролога у експедицији, која је запазила да су на рту Тордсену на Шпицбергу за време летњих месеца у висини дували *J* и *JЗ* ветрови. На основу овога није искључено, да ће лопта допрети до предела западно од Александрине Земље, Земље краља Оскара и Петерманове Земље и, ако баш не прође преко самог северног пола, то ће можда летети у правцу према Новосибирским Острвима или ће још раније скренути јужно азиском копну. Ако и ми примимо хипотезу плана да се око пола находи отворено поларно море, у шта верују Војејков и Гроли, то ће ту под утицајем поноћнога сунца бити по свој прилици стална депресија. Тако узевши, лопта ће летети ближе северном полу и по свој прилици, као што Андре мисли, вратиће се преко Врангелове Земље или у близини Берингове Отоке.

Много знатније је питање за исход експедиције средња брзина ветра за време лета у поларним пределима. Андре намерава, да у летењу с балоном не буде више но 200—300 мет. над земљином површином. Ово нам даје повода да посматрамо јачину ветра при земљиној површини.

Просечна брзина била је у јулу 1883 год., према посматрању шведске експедиције, 3·8 мет. у секунди. Узевши у обзир, да су у јулу чешће тишине и магле, које могу пловидбу прекидати и задржавати, и даље да ће се пловидба успоравати трењем, ми хоћемо да застанемо на овој средњој вредности од 3·8 мет. у секунди. Ми имамо пред собом хоризонтално кретање од 13·68 км. за сахат, дакле 191·52 км. за 24 часа. И ако је прорачунато да балон путује 30 дана, онда ће он на основу горње претпоставке проћи пут од 5745 км. или округло 3089 морских миља. Андре је прорачунао своју пловидбу на 3700 км.; према томе дакле моћи ће, и ако је слаб ветар, допрети до континента, па баш и да не плови првом пругом.

Сумњива страна експедиције лежи у томе, што наши модерни „ваздухо-пловци“ нису ни себе ни свој материјал окушали на тако дугој пловидби од 30 дана. Свакојако водоником напуњен балон може дуже времена стајати и мерен је његов губитак гаса, али није испитивана практична употреба под неповољним околностима. „L' Aérophile“ извештава, да су француски „ваздухо-пловци“ Бесансон и Мале за алкохолну изложбу у Паризу начинили балон од 734 cbm., који је за 73 дана од водоника изгубио само 75 кгр. т. ј. губио је на квадратни метар само 2·58 гр. Ако су ови подаци сигурни, онда је техника постигла добар успех према губљењу гаса, које се не да избећи. Мала облина великог поларног балона и велики гасни притисак на његову горњем делу свакојако ће мењати ову размеру, при чему биће од великог значаја материјал од чега је саграђен и његова густина, те отуд, мислимо, губитак гаса услед пенетрације и неће бити велики.

Изгледа да су за ваздушну пловидбу повољнији односи температурских промена. На Шпицбергу била је у јулу 1883. год. највиша температура 11·6°, а најнижа 0·8°. Ако узмемо, да је балон са садржином од 6000 cbm. пуњен на 0°, то ће он на 11° услед ширења изгубити само 242 cbm. од свога волумена. Те отуд је и предвиђено, да је амплитуда према полу много мања и да ће губитак, под поменутом размером, бити с тога мањи. Свакојако друкче ће то бити, ако „ваздухопловци“ неколико дана једно иза друго буду пловили по сунцу. Тада ће загревање гаса бити веће од ваздушне температуре, и у овом случају морало би се, кад наступи мутно време, жртвовати знатан део баласта. То је околност коју су запазили „ваздухопловци,“ јер у њој лежи опасност, да би се могла пловидба свршити пре времена. Губитак гаса мора се под овим околностима ограничити на што мању меру.

Природно је, што се мора рачунати на губитак гаса, чега мора бити кад се балон пенење на висину од 200—300 м. На температури од 0° Ц. губитак је код Андреова балона на висини од 300 м. = 732 мм. на 264 cbm. Ми узимамо као сигурно, да ће дрском поларном путнику поћи за руком, остати непрестано на висини од 300 м.

Даљи губитак гаса, који се, на жалост, једва може прорачунати, бива услед вучења. Балон се креће лакше но ветар због трења његових конопаца за извлачење, вучење и баласт. Уз то ће ветар на једној страни притискивати балон. Притисак ветра мења облик балона, и начињени набори биће, услед мењања висине, час већи час мањи. Они мењају свој положај час десно час лево, те тако тачку тежишта целог балона померају на једну и на другу страну од средишње пруге према скретању ветра, који балон тера. Овим постојаним притиском на балон гас ће бити истериван како неједнаком густином, тако и пенетрацијом и дифузијом, и с тога се треба добро опремити за путовање од 30 дана.

Андре хоће сем тога да овај притисак ветра употреби за кретање балона погодним намештањем једрила: према његовој идеји он хоће тако да начини балон, да има једрило само на једној страни. Притисак ветра би тада при пловљењу потпуно терао балон. До извесног степена, притиском ветра начињени набори могли би се отклонити ваздушном кесом, која би се могла надувати ваздухом. Овај би посао јако морио путнике. Гађање балона је мало пробано: Андре је на таквој једној пловидби искусно, да су набори у доњем делу балона врло мало стабилни.

Оптерећење и спуштање балона услед атмосферског талога очекује се, јер према извештају различитих поларних путника баш у јулу (кад Андре мисли да путује)*) тамо има киша. Влага може јако балон оптеретити, нарочито с тога што он има на себи читаву мрежу конопаца од конопље и да би се одржао на висини, он би морао избацивати свој слободан баласт или не бацајући га да чека да се влага испари.

И ако терање балона није баш пробитачно, опет је тај начин путовања користан за „ваздухо-пловца", што може кад су погодне прилике да се испне у више регијоне и да слободно лети. Ово је, ако се може рећи, ultima ratio regis користењем балона, решење, за које се треба добро размислити. Пође ли за руком у томе случају, да се копна дохвати, онда ће понесене саоне и чамац бити увек на руци за спасавање. Али ако се падне у воду, у питању је, да ли ће испасти, да се чамац намести за пловидбу и ослободити се балона. Очевидно је, да ће Андре, да би ово избегао, своју корпу снабдети каквом справом за пливање, која ће бити с балоном у такој вези, да се од њега једним махом може одвојити.

Ако се узме све у обзир што је потребно за овако путовање балоном у северне пределе, онда се потпуно може рећи да је оно *остварљиво*. Оно је нетина везано с многим опасностима; оно се у томе не разликује од експедиција извршиваних саонама и бродовима, али има једно преимућство, што се у неколико дана може свршити било са срећом било са несрећом.

За географе је даље од вредности, да одреде, у каквим односима

*) Андре је, услед неподесних атмосферских прилика, напустио пловидбу на северни пол за ову годину.

стоје примењена средства према успеху, који се у изглед може ставити. Кратко бављење експедиције искључује свако дуже посматрање. Покретање обсерваторије може се прекинути, пошто је Андре предвидео и потребу заустављања; али питање је, је ли паметно, кад је погодан ветар прекинути пловидбу? По нашем мишљењу, ову прву експедицију у балону на северни пол треба схватити тако, да је њој задатак више *да извештава*, и она ће свој задатак решити, ако нам донесе извештаје о распореду копна и воде или о томе, да ли тамо постоји отворено поларно море. Нема сумње може се још посматрати граница путничкога леда, па и у опште природа тих ледених маса, за тим, боја морске воде и да ли има великих морских сисара. Итинерар мора се одређивати компасом, хронометром и по стању сунца. Брзина ветра може се одредити кад се буде пловило преко копна или леда, где се може какав предмет уочити чије се одстојање може одредити теодолитом. Ако уз то још балон буде обележавао бацањем нарочитих флаша свој пут, онда нам то може дати богате вести о морским струјама.

* * *

Нансен се вратио са свога пута. Чим је дошао, он је о томе већ написао кратак извештај и ми га ево саопштавамо у српском преводу: „Фрам остави ноћу у очи 23. јула 1893. г. Југорску Отоку и мораде прокрчити себи пут кроз силан лед путујући сибирској обали. У Карском Мору откривено је једно острво а поред рта Челјустина више њих. 3. септембра били смо пред Оленеком, али је било врло доцкан за искрцавање, да узмемо на брод тамо већ спремљене псе; ово би могло одужити експедицију за читаву годину дана. Поред Ново-Сибирских острва уђосмо у отворено море до 78°50' с. м. и 133°37' и. д. Овде се 10. септембра 1893. г. заустависмо на једном леденом пољу и допустисмо да нас лед ухвати. Са струјом и ледом кретасмо се полако у *С.* и *СЗ.* правцу, као што је и план експедиције претпостављао. Лед нас је силно притискивао, али је „Фрам“ био дорастао сваком притиску. Температура брзо паде и остаде целе зиме ниска. Недељама је жива била смрзнута; најнижа температура била је — 52,6°. Сви чланови експедиције за све време пута били су потпуно здрави. Електрична светлост, коју је давала једна ветрењача, на броду намештена, одговарала је очекивањима. Време пролажаше пријатно под најбољим приликама. Сваки рађаше радосно свој посао. Бољи људи за оваку експедицију тешко да се могу наћи.

Јужно од 79° нађосмо 90 лаката дубине, северно море свуда беше дубоко између 1600—1900 лаката *што обара теорију о плитком поларном мору.* Морско дно показиваше оскудицу у органском животу. За време пловидбе могла су се вршити посматрања од значаја. Хансен и Јоханзен вршили су метеорлошка, магнетска и астрономска посматрања. Сем овога вршена су ботаничка, зоолошка посматрања, попуњавале се збирке, мериле се дубине, истраживана је температура воде и њена садржина соли,

стварање и кретање леда и т. д. Испитивања су општи изглед о поларном мору битно променила. Испод хладне ледене воде, која покрива површину поларнога мора, находи се овде онде топлија и сланија вода Голфске струје до $^1/_2{}^\circ$ топлоте. Као што се и очекивало, наша *СЗ.* струја била је најјача зими и с пролећа, док нас лети задржаваху северни ветрови. 6. јуна 1894. г. бесмо на 81°52 с. ш. и кретосмо се на југ. Тек 9. октобра пређосмо 82° с. ш. На бадње вече допресмо до 83°, а после неколико дана 83°24, најсевернију дотле достигнуту ширину.

23. и 24. декембра беше „Фрам“ под највећим притиском, који доживисмо. Бејаше тада замрзнут у леду, који је био дебео 30 стопа, преко кога су се нагомилале тешке ледене масе, које су претиле да се на нас свале, те да нас затрпају и размрскају. Потребан профијант, кајак од сегелтуха и остала опрема изнесени су на лед, а сви људи беху готови, да брод напусте, чим ово потребно буде. Ми бесмо готови да продужимо пут на леденом пољу. Али „Фрам“ издржа преко свих очекивања. Кад је притисак достигао највиши ступањ и кад се лед нагомилао више брода, „Фрам“ се ослободи леда, у коме је замрзнут био и поче се полако издизати. Ни најмање није био повређен. Према овоме ја сматрам „Фрама“ да је тако добар, да га ни лед не може свладати. Од то доба не имађасмо притиска. Струје се креташе брзо северно.

Кад сам видео, да ће „Фрам“ у скоро *С.* од Земље Франца Јосифа допрети до своје најсеверније ширине, одлучих се да напустим брод, да море *С.* од ове руте испитам. Јоханзен бејаше готов да ме прати и ја не могадох наћи себи погоднијега друга. Управу над експедицијом на „Фраму“ предадох капетану Свердрупу. Ја имађах тако поверење у његову умешност као вође и његову подобност тешкоће да савлада, да не сумњах, да ће он све људе нетакнуте вратити кући, па чак да се и догоди оно што је најгоре да се „Фрам“ изгуби, што ја опет држах за немогуће. 19. фебруара допресмо до 84°4' и с. ш.

2. марта 1895. остависмо Јоханзен и ја „Фрам“ на 83°59' с. ш. и 102°27' и. д. Наша сврха беше испитати море северно, допрети до што је могуће северније ширине и вратити се преко земље Франца Јосифа на Шпицберг, где бесмо сигурни, да ћемо наћи какав брод. Ми имађасмо 28 паса, 3 саоне и 2 кајака од сегелтуха (кајак је код Ескима од коже), последње за случај, ако бисмо нашли на отворену воду. Профијант за псе прорачуњен је за 30 дана а за нас за 100 дана. Ми с почетка градисмо дневне маршеве и изгледаше да лед не јури брзо. 10. марта допресмо до 85°10, с. ш.; али лед биваше све неравнији и струја отпоче јужно да се креће. 17. марта бесмо на 85°30'. Бејаше нам јасно да ми путујемо брзо на југ. Лед се креташе; у свим правцима осећаше се притисак. Непрекидно без одмора морадосмо себи пут крчити и натоварене саоне вући преко нагомиланога леда.

23. марта бесмо на 86°3' с. ш., ми се надасмо наћи на бољи лед, али биваше све горе и 26. марта било је тако рђаво, да сам сматрао за на-

метно да више не идемо на север. Наша ширина бејаше овде 86°14'. Ми начинисмо још један излет северно и нађосмо да је немогуће даље ићи. Свуда до самога хоризонта бејаше лед нагомилан. За све време температура беше ниска, и то за три недеље од прилике 40°. За наше добре али врло лаке вунене хаљине беше ово често несносна хладноћа. Наше хаљине од крзна бејасмо оставили, да бисмо себи терет умањили.

У марту бејаше минимум 45° а максимум 24°, у априлу минимум 38° а максимум 20°. Од копна ни траг се није видео. 27. марта кретосмо се Земљи Франца Јосифа. 1. априла стаде нам хронометар и ми не знађасмо поуздано нашу земљописну дужину. Идући на југ, појављиваху се пукотине у леду, што нам сметаше кретање, а профијанта биваше све мање, паса биваше све мање, јер их класмо за храну онима који још у животу остадоше. Порције за псе смањене су на најмању меру, те пси беху у најжалоснијем стању. У јуну пукотина у леду бејаше још више, те с тога наше путовање са саонама све теже. Пси, снежна обућа, саоне упадаху дубоко у снег, број паса биваше све мањи, кретање на југ биваше немогуће. Али ми не имађасмо куд и морадосмо напред, док се међу тим храна за људе и псе смањи на најмању меру. Ми се непрестано надасмо да ћемо угледати копно, али узалуд. 19. маја бејасмо на 82°71' с. ш., 23. истога месеца на 82°18' с. ш., 3. јуна бесмо северно одвучени на 82°26'; на ступњу дужине рта Флилери не видесмо никакво копно, што нам је бивало загонетно, док пут биваше све гори. 10. јуна убисмо напослетку једног морског пса и одлучисмо чекати док се снег не отопи, јер хтедосмо живети од меса морскога пса. Убисмо и три медведа. Два пса, који нам још остадоше, нахранисмо добро. 11. јуна пођосмо даље и 12. истог месеца угледасмо непознату нам земљу. Ми бејасмо од прилике на 82° с. ш., лед бејаше разбивен у спјасет малих поља. Пукотине између њих бејаху испуњене ситним ледом, те је било немогуће ићи даље кајаком. Морадосмо са највећим напрезањем од једне ледене санте до друге балансовати. До копна допресмо тек 25. јула на 81°38' с. ш. и од прилике на 63° и. д. и овде нађосмо три острва, која назвах Хвитеновом Земљом.

Ми се држасмо западно и пловисмо дуж ових острва а 1. августа открисмо пространо копно, које се пружало са *ЈИ.* на *СИ.* Ми бејасмо у забуни и држасмо да смо на дужини Аустријина Суида, али нађосмо да нема ничег заједничког са Најеровом картом, те с тога закључисмо, да је наша дужина лажна и да се находимо на непознатој *З.* обали Земље Франца Јосифа. Сад иђасмо кроз један суид на 81°30', сависмо на *ЈЗ.* дуж *З.* обале копна и надасмо се да ћемо у скоро моћи окренути Шпицбергу. На *З.* не виђаше се никакво копно. 6. августа бејасмо читаву недељу дана затворени ледом. 14. августа допресмо до једнога копна на 81°12' с. ш. и 56° и. д., које изгледаше да је погодно за зимовање. Ми држасмо да ће за нас најбоље бити, да се овде зауставимо и спремимо за зимовање, јер бејаше већ позно за дуг пут до Шпицберга. Убијасмо медведе за храну, морске коње за гориво, сазидасмо од камена, земље и

маховине колибу, и покриемо је кожама од морских коња. Сланину употребљаваемо за кување, осветљење и грејање. Медвеђе месо и сланина бејаше нам једина храна а медвеђа кожа постеља. Зима прође и наше здравље беше изврсно.

Напослетку дође пролеће са рађањем сунца и отвореном водом на *З.* и *ЈЗ.* Ми се надаемо брзо стићи на Шпицберг на путничком леду. Шијаемо себи хаљине, џакове за спавање и т. д. Профијант бејаше сирово медвеђе месо и сланина. Узпут надаемо се да ћемо имати богата лова. 7. маја 1896. г. беемо готови за пут и 11. нађоемо на 81°5' с. ш. отворену воду али бејаемо олујом до 22. истог месеца задржани. На 81° с. ш. видеемо на *З.* велико копно а отворена вода пружаше се на *З.* дуж *С.* стране овога копна. С тога пођоемо на *Ј.* преко леда кроз простран непознат сунд и дођоемо 20. маја до јужне стране копна, где нађоемо отворену за пловидбу воду, која се даље на *З.* пружаше. Ми завесласмо у томе правцу да се доконамо Шпицберга, око 6. јуна нађоемо на Џексонову експедицију — неочекиван, радостан сусрет, и у Џексоновој кући сусретоше нас гостољубиво. Ми сад тек видеемо, да смо ми дошли до рта Флоре, да смо управо са *З.* из Аустријна сунда прошли кроз један сунд, који бејаше већи од оног. Пајерова карта показала се да је нетачна. Са Земље Франца Јосифа кретоемо се 26. јула на „Windward-у". До Варде имађаемо кратак и добар пут, захваљујући умешности, с којом је капетан Бровн провео свој брод кроз лед".

Д.

ДРУШТВЕНА ХРОНИКА

Етнографска изложба лужичких Срба у Дрезди

Лужички народ не броји ни 200.000. Језик те малене словенске групе цепа га на две полутине. Литература га подваја. Вера га раставља у два табора. На инак крај света тога, Лужички Срби одупиру се свом снагом да са свим не утону у немачко море. Они су у приликама и једнодушни; нарочито у брањењу својих права. Најбољи је доказ за то — овогодишње њихово необично славље, ком хоћемо да посветимо неколико редака.

У Дрезди ове године приређена је изложба под протекторством саксонскога краља Алберта. Њен је службени назив „Ausstellung des Sächsischen Handwerks und Kunstgewerbes.“ Њоме се хтело да покаже на ком је ступњу организација и напредак заната у Саксонској; а њима нарочиту пажњу последњих година поклања саксонска влада. Тој изложби додана је, на заузимање лужичких родољуба, и етнографска изложба наше северне браће. Саксонски двор необично пази Лужичке Србе. Традицијом је остало да наследник престола мора научити лужички, а и други чланови краљевскога двора не смеју га не знати. Протекторства лужичке изложбе прими се њено краљевско височанство принцеза Матилда. Она би и при отвораању изложбе, 8. јуна. На поздрав одговори не другим језиком већ лужичким. Срце свакога Лужичанина тада је заиграло. Изложбу на свечан начин отворише. Гомиле света походише је. И сваки с неким задовољством излажаше из ње. Многом је она отворила очи. Многи је тек тада први пут сазнао за лужички народ. Многога је опет Лужичанина оснажила и дала му живота. Штампа сва с похвалом говори о етнографској изложби Лужичких Срба. У том се особито одликују Чеси. Нарочито су два лепа чланка о тој изложби изишла из пера нашега сарадника д-ра Л. Караска.[1])

Етнографска изложба ова даје нам праву слику лужичких села. Удешено је тако да је пред гледаоцем све оно што карактерише оно што је

1) Zlata Praha, бр. 44., 45. и 46. „Lužicka vesnice na Drážd'anské vystave“ и Pražske noviny, бр. 198. и 199. „Dražd'anská vystava.“

лужичко. Из разних крајева најкарактеристичнији примери су изнесени. Ту су и грађевине из немачких крајева, у којима су некад Лужички Срби живели. Оне су нарочито интересне; на свима се опажа тип лужички. И унутрашњост појединих зграда сеоских изнесена је до ситница. Да слика буде што јаснија и што вернија, у једној од тих зграда стари гајдаш Ханчо неуморно свира лужичке песме; њему су придана у помоћ још двојица: један свира уз гусле са три струне, а други прати на кларинету.

Особиту пажњу привлачи лужички мусеј на изложби. У њему је сместено све оно што карактерише живот Срба у садашњости и прошлости. Четири велике гомиле разних фигура износе најзнатније моменте из живота српскога. Најдрагоценија је заиста свадба. Фигуре, које представљају младу, младожењу и разне свадбене часнике, имају одело с разних крајева лужичких: међу њима је и одело матере покојнога великога Хорника. Лепа је збирка, у којој гајдаш свира за прву игру младе и девера. Девер први уводи младу у коло. У једној се збирци износи одломак из домаћега живота: муж с породицом дочекује жену, која се враћа из цркве, у којој је била на молитви четрдесети дан по порођају. У једној опет гледамо српско прело.

Даље се у мусеју могу видети разне листине, старе штампане књиге, факсимили најстаријих лужичких заклетава XV века, преглед целе литературе Лужичких Срба, разно интересно оруђе и справе, слике села, народни музички инструменти, многобројне слике из живота српскога, фотографије заслужних родољуба и т. д. и т. д. а уз то у минијатури „матичин дом,“ ком ће Лужички Срби до године темељ поставити.

23. јуна био је свечани народни поход, који је имао да изнесе у живим бојама народну ношњу оних крајева. У том свечаном походу као девета група били су Лужичани, којих је било до 800. Лужичани и Алтенбуржани однеше победу, како немачке новине пишу. 30. јуна био је велики лужички концерат под управом Бјарната Кравца.

Прави је творац ове етнографске лужичке изложбе д-р Ернст Муке, један међу првим садашњим представницима лужичкога народа. Његова је то прво мисао била, а по том ју је с неколико Срба и у дело привео. Сав рад на прикупљању материјала за изложбу, па и уређење само пало је понајвише на њ. Његова је заслуга и што је на изложби заступљен цео народ српски, горњолужички и доњолужички. Малени лужички народ треба да се поноси оваким својим синовима! Он је ипак срећан што у својој средини увек има по кога одличнога радника, који се жртвује за добро народа свога.

Изложба ова по Лужичке Србе од значаја је! Они се њоме поносе и имају зашто. Она им је подигла углед међу другим народима, чему се и њихова браћа с југа од срца радују.

Ђ.

Сајам и изложба у Нижњем Новгороду [1])

Нема сумње да ће ова кратка и врло поучна белешка о сајму и изложби у Нижњем Новгороду интересовати читаоце „Дела", у толико пре што је она нашла места у новинама једног народа, који дише непријатељски према Русији и њену напретку.

На ушћу Оке и Волгу издижу се хиљадама једноликих, масивних зграда, подељених с улице без изузетка на дућане, једнаких по величини с којим стоје у вези пространи магацини за робу у дворишту.

Сваки трговац и индустријалац руски, који одржава директне трговинске везе с истоком, као и сваки трговац из Сибира, Кавказа, Персије и Китаја, који хоће да нађе проће својој роби у Русији или преко ње у Европи, мора сваке године да заузме један или више дућана од 3. јула до 13. августа, јер се овде у то доба, имаће томе преко 6 векова, одржава сајам *Нижње-Новгородски.*

Средиште овог „City tartare" чини тако звано „главно здање", које има 6 крила са 2530 дућана и неколико мањих зграда, које опет имају скупа 2000 дућана. Сви су ови дућани одређени за детаљну продају, док за велику трговину, према природи појединих врста робе, излаже се она или на пристаништима Оке и Волге, или у стовариш******ima, сазиданим дуж железничке пруге. По свршеном сајму дижу се понтонски мостови, који везују ово вашариште с левом обалом Волге, где је управо прави Нижњи Новгород, и вашариште до идуће године постане „мртви град", у коме се, сем чувара, нико не сме бавити.

Док је у осталој Европи значај сајмова и годишњих вашара одмах почео опадати с појавом железница, те и данас све је мањи, у колико има више железница, дотле је сајам нижње-новгородски вековима задржао своју главну позицију у саобраћају Европе с Азијом.

Сваки нов део сибирске железнице доводи нове походиоце, и 1895. год. нео се број походилаца на сајму по неких дана на више стотина хиљада, а обрт ове године достиже 500 мил. рубаља.

За овај велики саобраћај Нижњи Новгород има да захвали искључиво свом повољном положају на импозантном воденом путу Волгину, који води из унутрашњости Азије. Сад се још од тога пута одвајају канали, које је поставио пророчански дух Петра Великог, и то: два за Ледени Океан, три на запад у Балтичко море и један на југ у Црно море, а на исток сама Волга води преко Касписког језера у средиште Персије.

Од ова два деценија руска трговинска политика ставила је себи у задатак, да прошири систем Волгиних путова и да обнови историске караванске друмове, који вођаху к Волги из стена азиских. Оренбуршка железница доводи до границе северне Азије, а транскасписка у централну Азију. Ове преголеме области, које Европљани врло мало познају, подложне су руској индустрији и трговини.

1) Види бр. 232. и 233. „Pester Lloyda" од ове године.

У тим пределима, који од пре неколико година беху ретко насељени номадским племенима, постају данас памучни плантажи, развија се обрађивање жита и винове лозе, гајн свилобуба, и сви ови продукти, као год и продукти прастарога занимања овог становништва — сточарски — иду преко Волге у унутрашњост Русије и Нижњи Новгород.

Руска политика неуморно ради све даље у овоме правцу; грађењем најдуже железнице на свету, сибирске железнице, спојиће се не само водом богате и пловне реке сибирске међу собом и Волгом, већ ће се створити директан саобраћај између два океана.

Не гледајући на трговински саобраћај за време сајма, Нижњи Новгород је, како пре отворања тако и после отворања сајма, седиште бродарскога саобраћаја на Волзи, јер недељно полазе по 70 путничких бродова из Н. Новгорода.

Нижњи Новгород је стоваришне за уралско гвожђе и со, значајна нијаца за жито, које производи становништво од 30 мил., настањено дуж Волге. Он је центар млинарске индустрије ове области, а проћа нафте и њених продуката расте сваки дан.

Из свега се овога види да је Нижњи Новгород укрсница трговинског саобраћаја Русије с истоком, и да је за то могао бити згодно изабран за *шеснаесту руску изложбу.*

Управљачи изложбе не рачунаху на многобројну посету из западних земаља, њима беше још одмах познато да се и сама руска публика плаши дугог пута у Нижњи и да ће похода ове изложбе заостати иза посете московске изложбе 1882. год. Требало је да изложба импонује не Русима и онима са запада, већ Азијатима, који буду дошли на сајам. С тога се врло мало полагало на новинарску пропаганду у земљи и иностранству — али су зато енергично радили, по налогу владину, изасланици и руски чиновници да привуку на изложбу становништво Кавказа, Персије, Сибира и централне Азије.

И ако је пре две године спуштена железничка тарифа, опет је сад за ову прилику још више оборена цена, и сем тога установљена је врло јевтина зонска тарифа. Тако стаје пут од 6000 км. дужине Волочиск-Кијев-Курск-Москва-Нижњи Новгород-Петроград-Варшава-граница у I. класи 53, у III. само 21 рубљу, а уз то још да се возови могу по вољи узимати. Ну треба још напоменути да су вагони све три класе тако уређени да сваки путник има угодно лежиште. Купе I. класе има смо 4 места, а кревети за спавање тако су исто удесни као и у наших вагона за спавање. — У саобраћају између југа и истока с Нижњим Новгродом, тамо где има бродарскога саобраћаја, подвозне цене су још јевтиније.

Похода са запада била је врло слаба: 19. августа било је у Волочиску за горе означену руту издато само 20 карата прве, 16 друге и неколико треће класе.

За угодност походилаца изложбе побринуло се врло издашно; походиоци сајма станују у самоме граду где је сајам, у првим спратовима више својих дућана, а сем тога у Нижњем има у хотелима и приватним

становима око 6000 соба. За време изложбе разни предузимачи — којима влада даде богате субвенције — подигоше три колосалне дрвене зграде у близини изложбе, и два тако исто велика хотела, који пливаху на Волзи, тако да и за време највеће походе није боло оскудице у становима.

Одлука владина да одржи изложбу у Нижњем Новгороду била је још 1893. год. позната на сајму, те још те године отпочеше са сушењем околног баровитог земљишта. — Изложба је заузела 84 хектара, дакле више него париска изложба 1889. год. Цео је терен врло лепо паркиран и са разних улазака воде широки, лепи путови, дрвећем засађени. У изложбеном рејону начињен је електрични пут у дужини $3^1/_2$ врсте да олакша саобраћај између појединих павиљона.

Свега су била 172 павиљона, од којих су 117 начинили излагачи а 55 влада. Изложба се дели на 20 група. Страним излагачима остављено је места у XIII и XIV групи: „Трговина Русије с Китајем и Јапаном“ и „Трговина Русије с Персијом“; обе ове групе очигледно представљају јасну слику промета робе руске с овим земљама. Овде се може научити историја трговине с чајем, продукција чаја и дознати *да у Китају има само руских факторија*. Овде се види потпуна збирка модела оних машина, које служе за прераду чајнога лишћа, статистичке табеле и т. д. — Овде се добива не само поглед на значај ове трговине, већ се изложеним збиркама хоће да покаже шта се све морало урадити, да се појача руски комерцијални утицај и сузбије туђа конкуренција.

Мустре све оне робе, која је предмет извоза и увоза китајског и јапанског, изложене су и означене на *више језика* називима и ценама; овде имају и упуства, како се та роба производи, где се може набавити. Обраћена је још пажња и на такве предмете, који до сад нису увожени, али који ће у скоро моћи наћи прођу.

У *персиској* изложби може се видети највише мустара *инглиске робе* која има добру прођу у Персији, комплетна збирка руских фабриката, који се за тако исто комплетно изложене персиске земаљске производе, извозе ради размене. Човек оба ова павиљона оставља с утиском, да су предмете у њима груписале врло веште руке, имајући пред очима циљ, да унапреде руску трговину на истоку. Необично је интересна XX група: *изложби Сибира и високога севера*. Пред очима гледаочевим отвора се нов свет, у коме може проучити издвојене пределе Сибира. На југу и западу ове земље доста је јако развијено ратарство. Фауна и флора разликује се врло мало од европске. 92% од становника су насељени Руси. На истоку су богати рудници злата, сребра, лазурита (плаветни камен), графита и каменог угља. У Амурској групи находи се сем ових руда цинка и живе. На северу, на железничкој прузи Москва-Архангелск, има прегрдних простора шуме, које у Архангелској губернији покривају 39 мил. хектара, из којих је 1894. г. извезено у иностранство 15 мил. дасака. За тим фотографије, које представљају риболов, гајење крваса, лов на топлокрвне животиње, живот и

обичаје тамошњега становништва, северну светлост, стене с литичастим стрмнама, покривеним вечним снегом у ненасељеним пределима Нове Земље.

Али што највише поражава оне, који прате не само у опште покрете руске индустрије, него нарочито од изложбе у Москви 1882. г., то је, код прегледа групе VII, VIII, IX и XII, у којима су заступљени производи: *текстилне индустрије, рударства, металургије и машинства*. Пример за сличан полет текстилне индустрије, за тако кратко време од московске изложбе, може се наћи само у Америци.

Док су на ондашњој изложби били предмети само *текстилне индустрије* из губернија Лодза, Москве и Твер-Петрограда, сад су били предмети из целе земље, са севера и из централне Русије.

У потреби памука Русија стоји с Немачком на истом ступњу, и само је претичу Енглеска и Савез северо-америчких држава. Међу тим бројем вретена Русија стоји на челу континенталних држава у Европи и чини четвртину свих вретена на копну европском. Ова индустрија не само да подмирује потребу у земљи, већ има предионица, које израђују за извоз, поглавито за исток. — Поред производа памучне индустрије видимо извесних и различитих фабриката од конопље, лана, јуте и других биљних влакана, напослетку и од вуне, за чије развиће говоре ове цифре:

1882. г. био је увоз пређе за	16·9	мил. рубља
1894. г. - - - - -	4·1	- -
1882. г. - - - вунених материја	9·0	- -
1894. г. - - - - -	2·5	- -

Производи *свилене и брокатне индустрије* изгледа да су од малога значаја, јер су с њима слабо заступљене московске и петроградске фабрике. Слику раздиљнијег полета, него што је текстилна индустрија, даје *рударство и машинска индустрија*. За последњих година с капиталом од 150 мил. рубаља (који је већином белгиски), отворени су *у сливу Донеца великим делом* рудници угља и гвожђа, који су необично богати и имају руде извреног квалитета. Производња каменог угља и ливеног гвожђа *удвојила се* за ово време, и нема сумње, у будуће ће се још и више развити. Производња бакра је за $1^1|_2$ пута већа него 1882. г., а извоз манган, који се почео вадити тек 1882. г., достигао је данас 15 мил. пудова у вредности 3 мил. рубаља. Продукција нафте била је 1882. г. 50 и по мил. пудова а 1894. г. 377 мил. пудова, извоз преко граница 1882. г. 112.000 пудова, према 43 и по мил. пудова 1894. г.

Паралелно с рударском индустријом развиле су се многе гране машинске индустрије. Специјално данас стоје на врло високом нивоу фабрике парних казана, локомотива, вагона, а за тим производа за петролејске моторе.

Свега су две фабрике *ратарских машина* (1 финска и 1 московска) изложиле своје послове, али без вредности. С овим машинама господаре на пијацама Енглези, уз које су, у последње време, пристале Немачка и Америка, и то прво с извреним машинама за жњевење и машинама за косидбу жита и траве.

Павиљони осталих група дају сведоџбу, и ако не у толикој мери, као год и напред поменути о великом напретку, који је Русија учинила на свим пољима.

У колико је сиромашна и без вредности изложба за *народно образовање и здравље*, у толико је богатија изложба *домаће индустрије*, која се, следујући стопама вековних традиција и радећи данас с бољим утенсилијама и алатима, спонтано развијала и без владине помоћи. Напротив утисак добивен с *пољопривредне изложбе* прилично је лош. Само изложба северних губернија, у којима Немци живе и шећерна индустрија југо-западних губернија приказују се европски. Интересна је изложба *шећерне индустрије*, јер неке цифре специјално падају јако у очи: 1882—83. г. била је продукција шећера 17 и по мил. пудова а 1894—95. г. 32 и по мил. пудова, дакле скоро се удвостручила.

Из ово мало дата може се извући поука, да је данас Русија моћан конкуренат европској индустрији. Како ли ће ово тек онда бити, када се народ од сто милиона пробуди из своје летаргије, кад се дани одмора своде на 52 недељна дана (јер сад има 102 које црквених које народних празника, дана рођења и смрти царева и т. д.), кад алкохола нестане и радна се снага удесетостручи?

Тада неће притискивати само Европу пољопривредна и индустриска продукција ове земље, него ће цео исток бити подложан руској индустрији и трговини. Онда ће и циљеви садање руске трговинске политике бити потпуно постигнути.

Д.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Ле Бона Густава Психологија гомила. С француског од *Жив. Живановића. Београд* (штамп. код «Просвете») *1896.* 8. VIII. 225. Цена 1·50 дин. *(Gustave Le Bon, Psychologie des foules, Paris* (Alcan) *1895.* Цена 2.50 дин.)

Више но у великим, у малим књижевностима се мора водити озбиљан рачун о оном што се у њих преводима уноси, поред осталих разлога већ и с тога, што ти преводи не само природно утичу на развијање овакког или онакког научног и књижевног укуса, већ што они и иначе образују доста угледан део извора, из којих шири кругови таквог народа црпу основе за своје разноврсно образовање. Многу црту нашег верског, књижевног, уметничког, политичког и друштвеног живота у XIX столећу моћи ће културни историчар објаснити једино на тај начин, ако буде брижљиво приказно на то: шта је кад, којим путем и у ком облику ушло из туђих у нашу књижевност. Са тога се и ми морамо позабавити књигом која је пред нама, и то не само ради занимљивости предмета, који с њоме улази први пут у нашу књижевност, но и ради тога, што је њен преводилац мислио да је треба што већма распрострти, мећући је што но реч „на велика звона". Чини нам се управо да он сматра, да је у њој нашао камен мудрости, те хоће да се њиме користе и наши „професори, и судије, и правозаступници, и војене старешине, и чиновници у опште, — и журналисте, и књижевници, и законодавци, и управници државе, и људи од политике у опште!" На ове последње као да је при превођењу нарочито мислио, пошто је и иначе превод штампан најпре у подлиску једног политичког листа (*Српске Заставе*), па тек онда на по се, што је, у осталом, ваљало у предговору такођер казати.

I.

Индуктивни метод прешао је из природних у друштвене науке. Не само Огист Конт, X. Спенсер и Шефле, но се њега данас придржавају сви социолози готово без изузетка. А тако је и морало бити.

Али нигде овај метод у друштвеним наукама није дошао до толике примене као у Криминалној Антропологији, нарочито после радова у њој Гала, Деспина, Лакасања и Тарда у Француској; Ломброза, Ферија, Гарофала и другова им у Италији; Дриља у Русији; Макдоналда у Инглеској; Фон Листа и Куреле у Немачкој и многих других, по свима просвећеним земљама. На место сувопарних одредаба казненог законика и њихове шаблонске примене на сличне случајеве данашња наука проучава на првом месту злочинца као таквог и то у свима правцима, најпре као јединку с органским и психичким особинама, а за тим као члана друштва и као производ овога. Ова два пута се природно укрштају, и поједини писци нису још дошли до потпуног споразума о томе: коме од њих два да се уступи првенство, — јер докле Ломброзо, а с њиме и цела италијанска школа, обраћају нарочиту пажњу на проучавање индивидуалних особина, дотле Лакасањ и Тард и готово цела француска школа полажу много нарочито на друштвену средину и на њено проучавање. На инак нити Италијани оскудевају у радовима, у којима је узет на првом месту друштвени елеменат на око (в. Ферријеву *Криминалну Социологију* и Гарофалову *Криминологију*), нити Французима недостају списи, у којима се проучава кривчева личност (в. нарочито Кореовог *Злочинца*). Али је и тада инак видна разлика у методу посматрања, и њу ћете лако уочити, ако с једне стране узмете изврсно дело *Aubry*-ево, La contagion du meurtre (друго издање 1894.) а с друге не мање занимљиву и поучну студију *Шишија Сигеле La folla delinquente*, studio di psicologia colletiva (1891, друго издање 1895, француски превод год. 1892. под насловом *La foule criminelle*). Италијански писац је, другојаче но што то раде Французи, пренео на гомиле метод проучавања појединаца, и у томе је оригиналност његовог рада. Овим је изазват француски философ и публициста Тард, те је написао једну за другом о овом предмету две студије: *Foules et sectes au poiant de vue criminel* и *Le crime des foules*, (в. *Tarde G.* Essais et Mélanges sociologiques 1895., стр. 1—59 и 61—101, као и његове Études pénales et sociales, 1894.) од којих је последња служила за подлогу претресању овог предмета на трећем међународном конгресу за Криминалну Антропологију (Брисел 1892.).

Тим путем је покушано да се од — да је тако назовем — индивидуалне психологије створи друштвена, али до сад, као што се види, још с ограниченим кругом, пошто су узимане у рачун готово искључиво злочиначке гомиле. Један од новијих и напреднијих француских писаца, који је из природних прешао поступно у друштвене науке, који је познат нарочито по својим многим научним путописима, по кога је поврх свега подигло на глас дело му *L' homme et les sociétés, leurs origines et leur histoire* (у две књиге) покушао је да круг тога проучавања прошири и растегне још даље, обухвативши гомиле у опште и давши нам тако делце, које је пред нама у преводу г. Живановића. Овај Ле Бонов посао је још увек далеко од тога да буде и покушај за *Друштвену Психологију*, ка-

квој се у наше време тежи, и до какве ће се, још не за дуго извесно, и доћи. Више но у другим својим радовима (н. пр. у Les lois psychologiques de l' évolution des peuples од год. 1894. два издања) писац је овде подлегао утицају својих претходника у овом послу, те се служи њиховим материјалом и аргументима чак и онда, кад тврди да рад *Сигелов* на пример „не садржи ниједне личне мисли ничеве" (!!), а да су његови (Ле Бонови, погледи са свим противни мишљењима овога и Тарда. Из ових, и овако кратких, напомена читалац ће лако увидети, колико је преводилац био мало познат и с предметом којим се књига бави, и с књижевношћу о њему, кад је свој предговор к српском преводу отпочео речима: „Приступајући преводу овога дела, уверен сам да његовим читаоцима дајем *са свим нову студију* о Психологији Гомила..." Није то *нова* студија, већ је то, као што се види, први *покушај* студија те врсте, а као покушај он носи на себи и сва обележја, која неминовно прате сваки такав рад, који у првим трепутцима и на првим корацима има да се сматра као пипање, као разгледање земљишта. Кад би српски књижевни лист био место за исцрпну критику једног дела узетог из туђе књижевности, онда не би било тешко утврдити, како ово Ле Боново делце поред добрих му прате још више слабих особина. И научна критика ничеве отаџбине извесно неће пропустити да то све учини, у колико т. ј. то већ није учинила. Она ће тада извесно изменити ничева мишљења о онажањима Теновим, а према гомилама како их он понајрадије узима, истаћи ће Термопиле, Семпах, разне духовне редове Средњег Века, млетачко и ђеновско веће, еснафе и трговачка удружења и т. д. те ће се видети како *Колективна Психологија* (која ће се из ових радова у недалекој будућности развити) не мора учити увек, да заједнице по правилу стоје ниже од појединаца који их састављају. Историја и мишљења философа, глас једног Аристотела, олакшаће у велико овај посао, и поред свих парадоксалних изрека, које о томе постоје. Ле Боново делце је дакле покушај, који је добро дошао једној великој књижевности. Такви радови се у мале и нове књижевности преводе још једино за часописе или за подлиске политичких листова, врло ретко као засебне књиге. Али и тада у врло скромној одећи; нипошто представљајући их као камен мудрости.

II.

Сви се Ле Бонови радови одликују лакотом стила и лепотом језика, те их је онако како их он пише милина читати и онда, кад вам све његове мисли и не годе. Овај му рад није тежак ни за превођење, и ако он претпоставља код преводиоца две неминовне погодбе: да добро познаје његов предмет и да је поуздан у знању језика на који, и језика с кога преводи. А ово извесно није ни огроман ни неправедан захтев. Па како стојимо у том погледу с преводом г. Живановића? Мени је жао што на то питање морам одмах и без завијања одговорити: врло слабо

И то ми је тим жалије, што смо од једног дугогодишњег професора, државног саветника *и баш од г. Живана Живановића као таквог*, имали права да ишчекујемо и захтевамо више пажње и опрезности при сваком оваквом раду. Он није младић који бесвесно јури за књижевним гласом, те да мора трчати у штампу с још непроученим пословима. Но сасвим згодно он нам у своме предговору вели: „Књига ова има, за свој постанак у српском преводу, да захвали *деветоме мају* 1894. Дошавши, тога дана, као члан Државнога Савета у пенсију, шта сам могао боље радити, но прихватити се ма тада и у својој четрдесет другој години, *изучавања* (курсив је г. Жив.) једног тако лепог и корисног језика, као што је француски. Производ је тога за овај мах ова *Психологија Гомила*.“ Учити није никад доцкан, а нарочито није то онда, кад се извесна ствар није раније научила, и кад се за то има времена на расположењу. Према томе би нам ова напомена изгледала излишна, осим ако она није имала да послужи као врста извине њеног писца. Ако ми међутим г. Живановић хтедне признати надлежност у овој ствари, онда му ја морам приметити, да он *није добро изучио* лепи и корисни француски језик, да је шта више још далеко од тога. То за тако сразмерно кратко време није било ни могуће учинити, и штета је доиста, што он није продужио учење место превођења за штампу. До овога закључка ја сам дошао са свим случајно. Хотев да загледам нешто у књигу другу превода, ја у њој нађем на овај почетак: „Долазимо да проучимо душевну конституцију гомила.“ Како: *долазимо?* На зар се о томе не говори у целој *првој* књизи. И ја се онда сетих „wo der Has' begraben liegt?“ И у оригиналу доиста стоји ово: „*Nous venons d'étudier* la constitution mentale des foules.“ Дакле место: До сад смо проучавали, или: Мало час смо проучили.... наш преводилац узео је реч по реч, и видите шта је изашло. То ме је навело, те сам упоредио неколико првих страна оригинала с нашим преводом, и ево вам неколико примера за потврду, како је слаб превод г. Живановићев. Ја ћу наводити само оригинал и његов превод. Ко је мало упознат с француским језиком, тај ће видети где су и какве су природе погрешке. Тако:

(II) Appartenir à une école, c'est *en épouser* nécessairement les préjugés et les partis pris

...constater... l' extrême infériorité mentale des foules, y compris les assemblées d' élite...

(III) Les institutions et les lois sont la manifestation de notre âme, l'expression de ses besoins.

(3) Elle (la voix des foules) dicte aux rois leur conduite, et c'est elle qu'ils tâchent d'entendre.

(2) Припадати једној школи, то је неминовно приступити предрасудама и везати се унапред.

....ја ћу констатовати... духовну *потчињеност* гомила, обухватајући *у то* и скупове елите...

(3) Установе и закони јесу манифестација наше душе, израз *својих* потреба.

(9) Он налаже *царевима* како да се понашају, а они се труде да *чују* тај глас.

(5) ...et revenus tous péniteuts de Rome, nous rappellent aux enseignements des vérités révélées.

(9) ...que les hommes ne se conduisent jamais avec les prescriptions de la raison pure.

(12) Jl se forme une âme collective... mais présentant des caractères très nets.

(13) tandisque des centaines d'hommes réunis par hasard peuvent ne pas la constituer.

(14) L'orage passé, ils reprirent leur caractère normal des burgeois pacifiques. Napoléon trouva parmi eux ses plus dociles serviteurs.

(17) Ce n'est pas *tout le monde*... qui a plus d' esprit que Voltaire, c'est certainement Voltaire qui a plus d'esprit que tout le monde...

(18) Jl (l'individu) sera d'autant moins porté á les (les instincts) refréner que, la foule étant anonyme, et par consequent irresponsable, le sentiment de la resp nsabilité, qui retient toujours les individus, disparait entièrement.

(21) Pris séparément les hommes de la Convention étaient des burgeois éclairés, aux habitudes pacifiques. Réunis en foule ils n'hésitaient pas à approuver les propositions les plus féroces, à envoyer à la guillotine les individus les plus manifestement innocents; et contrairement à tous leurs intérêts, à renoncer à leur inviolabilitée et à se décimer eux mêmes.

(22) S'il ne fallait mettre á l'actif des peuples que les grandes actions froidement raisonées, les annales du monde en enregistreraient bien peu.

(25) Ces impulsions diverses auxquelles obéissent les foules pourront être, suivant les excitations, généreuses ou cruelles, héroiques on pusillanimes, mais elles se-

(11) и враћајући се са свим покајнички Риму зову нас, да нас науче откривеним истинама.

(16) да се људи свакад не воде прописима здравога разума.

(19) Образује се јака колективна душа... представљајући *са свим чист карактер.*

(20) као што и стотине случајно скупљених људи *неће је моћи сачињавати.*

(22) Чим је бура прошла, они су опет примили *свој редовни карактер* мирних грађана. Наполеон је у њима нашао своје *веома послушне* слуге.

(26) Не *цео свет*... да има више памети но Волтер, већ сигурно Волтер има више духа *но цео свет.*

(26) У толико је мање за тим стало (коме?) да се ти нагони уништоме, што осећање одговорности, које одржава увек свакога појединца, са свим ишчезава, а гомила будући је анонимна, она је и неодговорна.

(30) За се изузет, конветовац би био просвећен буржоа, са мирним навикама. Уједињен у гомилу, он се није затезао да одобри и пристане на најсуровије предлоге, да пошље на гилотину људе, чија је невиност за све јасна; и, противно свима својим интересима, да се откаже неприкосновености, како би се могли и сами десетковати.

(31) *Ако би ваљало стављати народе у покрет,* пошто се велике акције прво ладно промисле, летописи света не би их имали на својим листовима много уписати.

(35) Ови различити импулси, којима се покоравају гомиле, могу бити према нарештајима, великодушни и свирепи, херојски и пудљиви, *и ти су*

ront touiours tellement impérieuses que l' intérét personnel, l'intérét de la conservation lui-même, ne les dominera pas.

имаулси увек толико силни као и лични интерес; но, интерес поштеде себе саме у гомила не преовлађује.

И онда ово овако иде и даље не зна ни значај појединих речи. Још је чудноватије да преводилац Њему су lamentations — *тужаљке*: jusqu' ici — *довде* и кад се односи на време: il est aussi interessant... *ваљда је често тако интересно*; avant même — *чим*: ailleurs — *у осталом*; ministère — *министар* и т. д. и т. д.. На онда, где год се ма и приближно могла употребити страна реч, употребљена је (чак су ту и „контагије" и „инсулти" и т. д.) и то у толикој мери, да ја за то не познајем много примера у нашој књижевности. Језик српски је немарљив, интерпункција у најмању руку чудновата, а доста има и штампарских погрешака; последње је тим чудноватије и тим више за осуду, што је књига прештампана, те су се при оштампавању могле све погрешке уклонити.

И ако књижевној и научној критици ни код нас не пориче нико значај, ипак је она у нас још увек врло шкакљив посао. Вероватно је, према томе, да ће ова критика и мени навући неку срџбу. Ипак се ја не устежем да на крају изјавим, да је Ле Боново делце изгубило оваквим преводом и оно мало користи, што би нам је у верном и мало лепшем српском руву могло донети. Ја се не уздржавам додати овоме, да је грехота хрђавим преводима сакатити људима дела, на којима су они месецима и годинама радили. С тога би било желети, да своју добру вољу за превођењем (која је похвална) г. Живановић наоружа и поузданијим знањем језика.

13.—96.

Dr M. P. B.

Први топографски премер Краљевине Србије извршен од главног ђенералштаба 1880.—1891. год. Описао потпуковник Јосиф Симоновић. Издање уредништва Ратника. Са 9 слика и 14 прилога. Београд, штампано у држ. штамп. кр. Србије. 1896. г. 333 стр. велике осмине.

Судећи по наслову ове књиге мишљасмо да ћемо у њој наћи изложен целокупан рад нашега гл. Ђенерал штаба о изради ђенералне карте Краљевине Србије, али смо се преварили. Само у првом делу ове књиге налазимо нечега, што још може одговарати горњем називу, а то су претходни радови, који претходе у опште сваком предузећу, па и изради ђенералне карте. У другом делу нема ничега, а трећи део могао би се пре сматрати као ручна књига или упут, да не речемо уџбеник — намењен

онима, који треба да врше висинска премеравања наше земље. Према томе врло ће слабе користи донети ова књига онима, који су је сматрали као допуну наше ђенералне карте.

Али да пођемо од почетка.

На првом месту ове књиге изнесен је преглед целокупног особља, које је на топографији радило. На овај ћемо се преглед вратити мало доцније.

За овим долазе *претходни послови конструкција и развој картографске мреже*, у коју је унесен и детаљно разрађен метод прорачунавања лучних вредности у свима крајевима наше земље. После тога долази *подела карте на секције* и *веза секцијске мреже с картографском*.

У заглављу шестом долази *триангулација*. Пошто наше географско одељење није имала средстава да само заснује и изврши триангулацију, која би једино могло да послужи, као основ за тачно премеравање и картирање наше земље, то је било упућено да се користи туђим радовима туђом триангулацијом. На расположењу су јој стајале две триангуларне мреже: аустријска и руска, од којих је наш ђенералштаб усвојио ову другу — управо само један њен део, чије су тачке регистриране у списку под А. Полазећи од ових основних тачака, извршен је даљи премер Србије графичком триангулацијом. Да напоменемо овде још, да је наш ђенералштаб био срећан у оваком избору, јер се дошло до везе са триангулацијом Босне и Херцеговине на Дрини а за тим и на Сави и Дунаву.

За овим долази један списак од 1347 триангуларних тачака, које су добивене графичком триангулацијом. У томе списку поред географских координата свакога места стоји забележена и његова висина.

Све ово довде чини део први ове књиге.

У другом делу треба да се говори о радовима на терену, међу тим то се из њега не види, јер сем два упута намењена топомерима и списка официра — топомера у појединим годинама — у целом том другом делу ничега више нема.

Трећи део ове књиге заузима висинско мерење. У овоме делу — а по имене од стране 180—271 изнесени су само принципи барометрије с упознавањем барометра и анероида. Овај је део пропраћен и приличним бројем примера, како се израчунавају поједине корекције, које треба уносити у једначине барометарских висина, па да се дође до тачнијих резултата.

Ко прочита цео овај део, видеће да је наш ђенералштаб поклонио врло велико поуздање анероидима. Међу тим, ко год боље познаје анероиде, признаће да се у њих не сме много баш поуздати. Па баш да су висинска мерења вршена живиним барометрима, опет би резултате требало с резервом примити, јер није лако једном посматрачу, да покупи све оне околности, све оне факторе, који у тренутку прочитања барометра делују на њ. На висину барометарског стуба делује бескрајно много фактора поред оних, који су у овом делу побројани и чије се корекције још

и могу којекако одрицати. Дејство сваког понаособ (од ових фактора) и може бити врло мало, те да би се могло занемарити (као што је ђенералштаб занемарио дејство влажности ваздуха), али дејство свију њих скупа свакако није за игнорисање. Најпосле ми верујемо да један барометар може послужити као егзактна справа, али само за онога и у рукама онога који је њиме *искључиво* руковао и то кроз велики период времена, који се с њиме у неку руку спријатељио: само такав човек може бити уверен у врло велику *приближност* свога инструмента, а за сваког другог тај је инструменат нетачна справа. А шта да се рече тек за анероид, кад он нема ни у пола диспозиције на ону тачност, коју може достићи један живи барометар? Запитајте ма кога, који је вршио упоредно посматрање на једном барометру и анероиду, да ли је могао — уводећи све могуће корекције — постићи да му се разултати посматрања на обадва слажу ма и за 24 сата, па баш да је учињено све, те да се уклоне штетни утицаји, који могу да произведу ремећење функционисања инструмената. А шта ће бити тек, кад се с анероидом путује и када поред ћуди његове сопствене конструкције делује још и толико нових фактора, које ту покретање производи, а које није нико у стању да сасвим уништи. Најзад ма како да је данас усавршена техника, ипак нико није у стању да произведе такав анероид, коме би сви покрети одговарали довољно приближно рачуну. А шта се може рећи онда за ове анероиде, који се данас фабрички производе и чији квалитет не стоји у њиховој доброти, већ у користи коју фабрикантима доносе.

Па нисмо ми једини, што сумњамо у исправност анероида. Цео научни свет, који рукује са инструментима ове врсте, сумња данас у њихову исправност и тачност. Узмите овогодишњи Annuaier париског Bureau des longitudes, па ћете наћи у чланку од M. Matieu-а на стр. 210 овај пасус:

„Jl serait par exemple, absolument ridicule de chercher à contrôler avec un baromètre anéroïde les altitudes des grands massifs montagneux déterminées par les opérations géodésiques“ — што значи: Било би врло смешно контролисати анероидом висине великих планинских масива одређене геодетским путем.

Најпосле, с претпоставком да онај који врши мерења анероидом располаже са довољно историјске а још главније са довољно практичке спреме и да још скроз и скроз познаје свој инструменат — с таквим претпоставкама могло би се још са довољно вероватноће приступити резултатима које он нађе. А да ли се горња претпоставка може односити и на наше топомере? Ми сумњамо. Ми сумњамо да су наши топомери икада вршили посматрања на анероидима пре но што су пошли на терен, а о познавању свог инструмента дакле не треба ни говорити. Најзад и то би се могло још у неколико паралисати, да су ти људи остали кроз цео низ премеравања, да се дало оним људима, који су мерење започели да га и доврше, па ако ништа друго, а оно би бар грешке биле једне исте природе.

Међутим на страни 4. ове књиге писац сам вели:

„Премер Србије извршило је дакле 29 официра, од којих су само 4 стално и непрекидно на њему радили, док су кандидати за ђенералштабну струку, 18 официра и остали топомери само по једну или највише две године провели на премеру.“ Још кад се узме да се за једну годину на терену свега 3—4 месеца проводи, онда излази: *да су кандидати за ђенералштабну струку, 18 официра и остали топомери на мерењу радили по 3—4 или највише* 6—8 *месеца*, а за тако дуго време мучно се може у пракси штогод штогод постићи...

А шта се може очекивати од оваког рада? Ништа друго но што се и постигло: овака карта, која у сваком свом делу носи други тип, други карактер, другу физиономију, а у овоме лежи још један разлог више, да се посумња у тачност висинских премеравања.

Сем тога и обрасци, помоћу којих су срачунавате висине нису баш најтачнији: има их много тачнијих. Они, који су поменути у овој књизи можда би били најсавршенији за оно време, када је писата литература, којом се г. писац ове књиге користио; али од тога доба па до данас наука је и много коракнула, а што је главније стекло се више искуства. Колико је ово последње важно за ову ствар, довољно ћемо илустровати ако само наговестимо да су све до данас изнесене формуле за барометарско мерење висина емпиричке.

Из свега овога што до сада рекосмо ми нећемо да изведемо закључак, да радња нашега ђенералштаба на мерењу висина нема никакве вредности. Боже сачувај! Ми хоћемо да покажемо само да није довољно исправан навод ничиев у коме он *с пуно уверења тврди, да је висинска мрежа наше карте исправна*. Из овога следује логички закључак, да горњи рад треба примити с резервом и да га треба при реамбулацији земљишта контролисати. На тај би се начин видело у колико су ови садањи резултати исправни и тачни. Оволико смо сматрали за потребно, да приметимо о овом трећем делу ове књиге.

После *висинског мерења* долази *рад на ђенералштабној карти* Краљевине Србије, у коме се износи начин, како је из специјалне карте добивена ђенерална. У овом члану и сам г. писац признаје нејасност и претрпаност наше карте.

За овим су публиковани неколики реферати, који су од стручњака наших и страних написани о самој карти

На завршетку ове књиге оштампана је *материјална страна првог топографског премера Краљевине Србије* и *завршна реч*.

Још нешто само. Г. писац је ваљда мислио да се нашем ђенералштабу од стране стручних лица и меродавних фактора неће одати довољно признање, ако не упореди свој рад и његово коштање с туђим радом. Према томе природно је, што је се у *завршној речи* својој додирнуо наше земљомерске школе и нашег катастра.

Према подацима, које писац на страни 329 ове књиге износи, показан је целокупан рад нашег катастра. Ту вели под в.) *триангулисан је*

простор свега 68.420 хв. а под г.) *од тога је снимљено парцеларно 54.365 хв.* Мало ниже говори: *за чисто мереничке радове на земљишту утрошено је 324.000*: из овог изводи он — *стаје државу хектар премереног и укњиженог земљишта укупно 16--17 дин. а* **по просечној цени стао би нас катастарски премер целе земље 77,000.000 дин.** Не знамо која је то математика, помоћу којих се из горњих дата може извести овакав резултат. Полазећи баш од истих дата која је писац у овој књизи изнео, ми смо израчунали да хектар премереног земљишта државу не кошта више од 5—6 дин. а то је од прилике трећина горње вредности која је у књизи изнесена. Према томе и горња цифра од 77,000.000 је *најмање три пута увеличана.* Још кад се узме да је ово тек почетак био, и какве тешкоће прате увек сваки почетак, те је у опште и тежак и скуп; и кад се узме колико је тек штете нането и држави и самом започетом раду његовим прекидом, онда ће се лако увидети да би горња цена продуженим и правилним радом спала много и много, а сем тога, што је више хектара урађено трошкови око оснивања и издржавања школе, набавке инструмената, и т. д. и т. д. расподелили би се на све више и више делова, управо расплинули би се, те би на сваки начин целокупни премер Србије и то **триангулацијом** стао државу не 77.000.000, већ би стао куд и камо још и испод трећине горње суме, а у ту би суму ушла још и плата и дијурне и сви трошкови целокупног особља катастарског.

Међу тим, ако узмемо, као што је у почетку књиге речено, да је на овој ђенералној карти радило 29 официра и то од 1880. до 1891. год. па ако узмемо да су они за све то време имали просечно плату 250 дин. месечно или 3000 дин. годишње и ако узмемо још да сваки официр кошта државу за 3 год. у војној академији бар 5000 дин., па то све срачунамо и додамо горњој цифри, коју је писац изнео у овој књизи, као суму коштања наше карте, и ако томе још додамо плату особља, које је радило на ђенералној карти од 1890. до 1893. год. и још све оне трошкове, који су око овог посла извршени, а које ми ни из близа не можемо да похватамо и изнесемо, онда мислимо да неће наша ђенерална карта коштати 168.246 дин., већ би можда пребацила и који милион. Још кад се узме да по ту цену ми имамо оваку ђенералну карту, каква је данас, а то свакако није исто нити може бити исто, што би била карта, основана на триангуларној мрежи, чије би позиције биле одређене не бусолом и часоказом, већ астрономским мерама, и чије би висине биле одређене не анероидом већ теодолитом.

Нисмо имали намеру да бранимо српски катастар, али ипак што је право, право: треба и ми већ једном да се научимо да ценимо себе само по себи, а не понижавајући другога, себе да истичемо.

М. и Л.

Војна Хигијена — за питомце крал. српске војне академије, написао *Д-р Милан Јовановић*, професор војне акаде-

мије, резервни санитетски мајор. Са 24 слике у тексту. Београд. 1896. стр. 200

Војено-медицинска литература у нас — веома је спромашна. Радници на њој припадају старијим генерацијама нашег лекарског друштва: тамо долази и писац дела чији наслов исписасмо.

Војена хигијена заузима данас веома угледно место у реду професионалних хигијена. Њени су резултати еклатантни и очевидни: њоме је морбилитет и морталитет великих модерних војсака драстично смањен.

Код нас је војеној хигијени поклоњено мало озбиљне бриге, и још има да се ради да би она и у нашој војсци задобила грађанско право.

И сам писац дела, о коме је овде реч, вели у предговору „Хигијена се још није одомаћила у војсци[1]) колико би се могло пожелити, и овој књизи био је циљ да јој припомогне стећи грађанско право."

Ове врсте дела има у нашој војено-медицинској литератури свега три, рачунећи и ово најновије дело. Ранија два су: „Начела војне хигијене" (предавања у официрској школи) од г. Д-ра Владана Ђорђевића, од године 1874., и „Хигијена мирнога и ратнога доба; предавања у војној академији" од г. Д-ра Р. Лазаревића, од године 1893.

Дело покојног Д-ра Јовановића има се сматрати као најбоље.

Распоред грађе за ову књигу учињен је по Viry-еву делу „Manuel d' Hygiène militaire", а у разрађивању појединих питања види се да се писац служио и Morache-ом, Bohme-ом, Föhlich-ом и т. д.

Општим делом представљен је лепо и јасно појам и значај војене хигијене. Посебним делом разрађена су поједина питања у довољној мери онда — кад дело има да послужи „само као основа предавањима."

Највећа пажња обраћена је питању о војничким становима. Овај део износи 60 страна — што значи једну трећину целог дела. Ова опширност о стану није била без икаквог уштрба по остала питања, која су ипак у приличној мери обрађена: ну потпунија израда била би на свом месту.

Физиологији је требало дати више места — јер би се на тај начин боље разумела вредност појединих хигијенских захтева, а тиме би се појачала и чисто војено-педагошка спрема кандидата.

Сматрамо као велики недостатак то што у књизи нису нашла места најпреча знања о заразним болестима: појам, главни симптоми и профилакса.

У основи је дело врло добро израђено, и желети је да се приликом другог издања попуни од стране лекара који буде дошао на место покојниково.

Техничка страна књиге била би одлична — да није само оних штампарских погрешака, које су на крају дела побројане.

Др. Вл. А. Поповић

[1]) Читај „у нашој војсци."

Jules Payot, L'education de la volonté, París 1895.

Фаталисте, својим учењем о непроменљивости карактера, унеле су забуну у редове васпитача. Ако је карактер посве непроменљив, онда на што све напрезање око васпитања? Payot-ово дело о васпитању воље износи разлоге против фаталистичког учења о неусавршљивости карактера. Намењено, у првом реду, омладини на великим школама, оно је у стању да заинтересује све умне раднике у опште. Аутор је поставио себи задатак да докаже, е смо кадри да реформишемо свој карактер, да усавршимо своју вољу, да извојујемо себи моралну слободу, господарење собом. Упорном борбом можемо обезбедити превласт племенитим осећањима и моралним идејама над нагонима животињским. Payot одбацује теорију о урођености карактера, али је у исто време противан и потпуно независној, слободној вољи. Карактер је, по њему, веома сложена резултанта разнородних сила, склоности, тежња, осећања, страсти, идеја и т. д.; пошто се ове силе могу изменити, то се и њихова резултанта, карактер, може најлак изменити, васпитати. Васпитању је задатак, да у суштаствене елементе карактерне, у тежње, унесе јединство, сталност, и да их упути према узвишеним циљевима. Васпитање треба да нас спреми за неуморан рад на своме личном ослобођењу од штетних особина, наслеђених од предака, као што су леност и ниски прохтеви; да нас наоружа за борбу против „животиње у човеку“ (bête humaine). Данашњи систем наставе Payot осуђује као бесмислено кљукање памћења, на штету вољне снаге. Садашњим програмима учења ученици постају расејани, изгубе дух иницијативе. И на великим школама даје се много маха предавању знања, докле је међу тим главно: да се студенти запоје одушевљењем према истини, да усвоје ваљане методе истраживања, да задобију дух предузимљивости, оштрину суђења; а ово се поглавито постиже живим саобраћајем између професора и слушалаца, и практичним радовима у лабораторијама.

Прва погодба за лично усавршење, то је жеља да будемо бољи. Свакодневном негом ова ће жеља да се учврсти, да се оснажи; а вештом применом психолошких закона она ће се претворити у крепку одлуку исто као што из ситног семена израсте снажан грм, који бурама пркоси. Ко тежи личном своме ослобођењу, мора га заслужити и најлак освајати, истрајним, непрекидним радом. Као средства за васпитање воље, Payot препоручује: дубоко размишљање, трајно делање и телесну хигијену. Размишљање треба да буде разматрање ствари и њихових односа до најмањих ситница. Смер је размишљању да изради идеје водиље, према којима ће се у свему делању управљати. Дубоким размишљањем треба да се изазову и оснаже осећања повољна за рад у извесном, одређеном правцу, а да се сузбију и угуше неповољна осећања. Саме идеје по себи немају утицаја на вољу, али, удружене са осећањем, оне могу снажно покретати вољу, ту осећајну силу. Умље утиче дакле на вољу посредно, преко афективних стања душиних. Све васпитање оснива се на томе, што се вештачки могу створити везе између идеја и осећања, тако да, кад се појави

у свести идеја, јавља се и афекат. Само размишљање није довољно за снажење воље: томе се мора придружити и трајно делање. Делањем се наша енергија таложи у корисне навике, као што су н. пр. навика пажљивост, навика да се радо прихватамо посла, да не обраћамо пажњу на прижељкивања својих пожуда и т. д. У овом послу време је наш најмоћнији савезник, којим се треба користити у највећој мери. Ситна напрезања у једном правцу, продужена годинама, доносе својим збиром големе успехе. Геније није ништа друго, до дугогодишње, истрајно стрељење. Њутн, запитан како је пронашао закон гравитације, одговорио је: непрестано размишљајући о томе. Радљивост је пријатна, јер нам улива осећање нашег живота. Али не ваља радити више послова у један мах, јер се тим умна снага разбије, распарча, те може да изазове зловољу. Претовареност умна не потиче толико са великог, умног напрезања, колико са рђавих навика при умном раду, са болешљивог самољубља, растуреног, неметодског рада.

Будући је воља нераздвојно везана за живчани систем, то је прека потреба, да се обрати пажња на хигијену тела. Здравље је прва погодба за истрајан рад, неопходна подлога моралне енергије. Главно је да умни радник има добар прибор за варење, да може снажно дисати и да поднесе промене температуре: атлет не мора да буде, јер сувишно мишићно напрезање замара тело, па и дух. С тога је Payot противан енглеском начину васпитања, који му се чини бруталан, али препоручује умерено телесно вежбање, рад у врту, излете у поља, шуме и планине и т. д.

Мало је људи, који иду својим властитим путевима: већина личи на направе, које су свесне својих покрета, али несвесне тога који их ветар покреће. Дугогодишњим васпитањем воље умни радник престаје бити лутка, којом се титрају спољашње прилике, већ свој господар, творац своје среће. Тој узвишеној мети тежи да послужи горња књига, због чега заслужује пажњу свих мислених људи.

П. М. П.

Скупљени граматички и полемички списи *Вука Стеф. Караџића*. Књига трећа, свеска II (државно издање). Београд. Штампарија краљевине Србије 1896. Цена 3 динара. — На 8-ни, стр. XI и 257—594 и једна таблица снимака.

У овој су другој свесци треће књиге, која ових дана угледа света: Вукови радови из другога дела треће периоде, из год. 1847.—1864., као и радови оних писаца, који су изазвали Вукове радове. „Вуков одговор на трећи утук“ први је рад у овој свесци, а завршан „Срби и Хрвати.“ У *додатку* штампани су: чланчић Евг. Јовановића на Вуков одговор у 19. бр. Срб. Нар. Листа за год. 1846. (в. у 1. св. III књ. Гр. и Пол. Списа)

и Стојићеве „Језикословне приметбе на Вуков превод Н. Завета“ из Гласника II. Из ове свеске нарочито треба истаћи *Вуков одговор на примѣтве Н. Грујића* који је сада први пут штампан; нађен је међу Вуковим хартијама.

Овом свеском није завршено, као што се у почетку мислило, издање „Граматичких и Полемичких Списа,“ јер су нађена неколика Вукова рада, до сада нигде нештампана, који по хронолошком реду имали би доћи у I и II књигу, „Гр. и Пол. Списа,“ те ће сада бити штампани у засебној свесци заједно с регистром.

Ову је свеску уредио по истом плану као и раније П. П. Ђорђевић, о чијем је издању „Гр. и Пол. Списа“ В. Јагић и у најновијем „Архиву“ (књ. XVIII, св. 3. и 4., стр. 587), приказујући од тога издања II књ. 2. св. и III књ. 1. св., ово рекао: „Од издања скупљених граматичких и полемичких списа Вука Ст. Караџића, о ком је било говора у Архиву XVII, 308—310, изишле су, под опрезном и енергичном редакцијом П. Ђорђевића, као наставак друга половина друге и прва половина треће књиге. Ред је строго хронолошки. Ако је који рад био штампан у разним издањима, онда се обзире и на варијанте до најмање тачности. Одвећ жељено преимућство овог издања чини, као што споменух на др. месту, уношење свих списа, којих се тиче Вуков полемички одговор. Тако имамо све скупа и можемо данас, после пола столећа, с мирном објективношћу пратити светле и тамне стране ове полемике.“ Даље помиње неколике радове из ових свезака и с похвалом истиче што су штампани „Пријатељски дописи Бабукића и В. Караџића“ и овде латиницом. Приказ завршује овим речима: „Једном речи, господин академик Пера Ђорђевић беше прави човек, ком се ово издање поверило; бољега не могоше наћи.“

Ђ.

Србобран, народни српски календар *за* просту годину *1897.*, која има 365 дана. Година пета. Уредио *Игњат П. Димић* Издање српске штампарије у Загребу. Цијена 80 потура или 40 новчића (1 динар). Српска штампарија у Загребу. 1896. — На 8-ни, стр. 216 и XVI стр. огласа

Календарско време настало је. „Орао“ излази за који дан под новом редакцијом и с новим издавачем. Уредништво „Дубровника“ опет спрема да изда свој календар. Српска штампарија у Загребу похитала је те нас је прва обрадовала правим српским календаром „Србобраном“ који хоћемо и ми да прикажемо својим читаоцима.

Нови „Србобран“ изишао је под новим уредништвом још лепши и углађенији но што смо га навикли виђати последњих година. Он је постао сад права српска књига, у којој ће сваки наћи поред лепа, поучна и корисна штива још и потребних упустава и интересних дата о своме на-

роду. Иза календарскога дела, а пред чланцима, су статистички подаци о народу и земљама, у којима Срби живе, помен владалаца српскога народа, кратки преглед српске аутономије у земљама круне св. Стевана, хематички подаци српске православне цркве и школе и најзад кратка дата о знатнијим културним установама српскога народа. Овај одељак добро ће доћи свакоме, јер је врло прегледно изнесено све што је значајније у нашем народу. Као новина има истина неких малих недостатака и непотпуности, али то се опрашта, кад се има целина пред очима: до године већ тога не сме бити.

Од песника у „Србобрану" су заступљени Змај Јован, Ст. Бешевић, Р. Одавић и Андра Гавриловић: од приповедача: Јанко Веселиновић и Милутин Трбић: од других књижевника: проф. Миленко Вукићевић, Милош Цветић, д-р Ђ. Радић, Јован Живановић и т. д. Има и нешто народнога блага, од којега је нешто и раније штампано.

Слике су готово све врло лепо израђене и разноврсне. У њему налазимо: слике људи: Митрополита Михаила, д-ра Н. Милаша, Змаја, Паје Јовановића, Димитрија Катића, Н. Томазеа и т. д.: места: Хиландар у св. Гори, Плитвичка језера, Цетиње, Манастир Врдник—Раваница, Пакрац и т. д.: појединих грађевина: патријархов двор у Карловцима, Грачаница на Косову, српска црквица на меленачком гробљу и т. д.: слике радова наших уметника: Смрт цара Лазара (Крстића), Сеоба Срба у Угарску (Паје Јовановића), св. мајка Ангелина (Крстића), и т. д.

Нека је с наше стране топло препоручена ова права српска књига, коју красе и дивне тробојне корице, на којој је слика гуслара, око кога се искупило и младо и старо са свих крајева српства, и слике Дубровника, Карловаца, Сарајева, Цетиња, Београда и Призрена.

Ђ.

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВО

Академија Наука. — 30. септембра био је *скуп Академије Природних Наука.* Д-р Јован Цвијић, дописни члан Академије приказао је свој нови рад *„Језера, снежаници и глечерски трагови на Рили“*, те је примљен да се штампа у „Гласу“ првога разреда. У овом раду: најпре је представљена *орографија* Риле која је долинама Леве и Рилске Реке подељена на два масива: југоисточни виши, и северозападни нижи. У првом су четири главна венца, састављена из кристаластих шкриљаца и гранита (венци Мусале, Ај-Гедика, Брчебора и Сухог Чала с Маришковицом), у другом су два главна венца (Попова Шапка с Јеленским врхом и Пазар Дере), и две ниже масе (Мечкарица и Доспеј-Баир). У *хидрографији* Риле су интересна изворишта великих река: Марице, Месте, кракова Искра, Црмена и Рилске Реке; све почињу из циркова у којима су низови степенасто поређаних језера, која су везана отокама, а из последњег тече река. Главне су групе језерске на Рили: Седмите Језера (Едиљол), језера (два) Прав-Искра трсава и језеро Бедог Искра, Рибиа и Смрдљива Језера, за тим ђолови Урдинске Реке, Маловице и Горње Леве Реке. Испитивано је 26 језера (димензије, висина, температура, боја воде и конфигурација дна). По постанку их дели на: 1.) језера у урнисима (Bergsturz); 2) плазевима загађена; 3) језера као лежишта снежаника (Firn, буг. пресна) и 4) можда се неки језерски басени могу довести у везу са глечерском ерозијом.

Рила је планина са пермаментним снежним пољима, снежаницима (Firn). У другој половини јула (ове год.) било их 7—800 дугачких.

Износи се положаји снежаника (две фотографије) и њихова структура. Најнижи је снежаник на висини од 2114 м. Средња је висина снежне линије 2445 м. Највећа висина до које снег допире 2780 м.

Поуздане трагове дилувијалних глечера нашао је на два места: око језера Едиљола и у долини Горње Леве Реке. Ти су трагови тиски глечерски урези и Roches moutonnées. Сумњивих наноса, који су можда глечерскога порекла, има у долини Криве Реке и у цирку Рибиих и Смрдљивих Језера.

За овим је приказан рад академика С. Лозанића и д ра М. З. Јовичића *„Електролиза соли и база поред амонијака“*, који ће се, по одлуци, штампати такође у Гласу првог разреда.

На скупу *Академије Друштвених Наука*, који је био 7. октобра: 1. дате су на реферат Ј. Мишковићу дванаест биографија вођа из српског устанка које је саставио Милош Милосављевић; — 2. прочитан је реферат арх. Н. Дучића о М. Драговића „Подацима за историју Црне Горе и Боке почетком овога века“ и одлучено да се штампа у Споменику. Ту су већином дописи између митрополита црногорскога Петра I и руских посланика у Бечу и у Цариграду, рускога министра спољних послова и других лица нпр. грофа Заповића и ђенерала Клаузела и црногорских изасланика у Петрограду о француској окупацији у Боци и француским намерама. Међу преписима има их неколико на француском и талијанском. Преписи су с оригинала, који се чувају у руским државним архивама у Петрограду и у Москви — 3. Прочитан је реферат К. Ј. Јиречка о спису А. Кумануди „О славенским речима у Грчкој“; референт је истакао да писац не зна ни литературе предмета, о коме хоће да пише, те је мишљења да не треба штампати. Референтово је мишљење Академија усвојила. — 4. По усменом реферату арх. Н. Дучића и Љ. Јовановића прима се, да се штампа као засебно издање д-ра Луја Војиновића *„Дубровник и османско царство“* I део.

Српско Правничко Друштво. — На позив г. д-ра Мил. Р. Веснића проф. Велике Школе држан је скуп престоничких правника 14. октобра у дворници Грађанске Касине који је био прилично похођен. На њему је одлучено, да се поврати у живот угинуло Српско Правничко Друштво и да се одмах

приступи раду на његовим задаћама; нарочито на покретању друштвеног органа. Изабрана је за тим привременa друштвена управа у коју су ушли: г. г. др. Весић и др Вој. Вељковић професори Велике Школе, Алекса С. Јовановић касац. судија, Јован Дејановић апелац. судија, Милан Ст. Марковић јавни правозаступник, Душан Димитријевић заступник управника фондова, Вукашин Ђорђевић начелник министарства правде, Настас Антоновић председник варошкога суда и Милош Туцаковић управник трговачке банке. Надамо се, да ће и српско правништво, које је необјашњивим начином заостало у многом погледу, кренути већ једном напред. Нова друштвена управа учиниће јамачно све своје да успостављено друштво не буде досадашње судбине.

КЊИЖЕВНОСТ

Годишњи школски извештаји. — На крају минуле школске године изишло је неколико извештаја о раду појединих просветних завода у школској 1895.—1896. Нарочиту важну на се обраћају неколико и с тога што у њима има поред оцена ученичких и имена наставника још и радова појединих наставника у том заводу. Међу најинтересније ове године долази *Извештај врањске гимназије*, у ком су штампани ови чланци: „Белешке о народној српској поезији у врањском округу“ од Св. Симића, „Неколико криптогамних биљака у околини врањској“ од Милојја Симића, „Фенолошка посматрања“ од Луја Адамовића и „Имена неколико животиња и биљака у околини врањској.“ Чланци ови указују нам и смер саме колегије врањске, да у извештају саопштавају проучавања онога краја у ком је завод. Мислио врло правилно. Камо срећа да и други водиоци просветни пођу тим путем; могли бисмо о мало труда доћи до бољега познавања своје домовине. Не би ли ту што могло и министарство просвете? —

Карловачка гимназија штампала је и ове године свој *Програм*, ком је ово 44. година, а књига 37.; у њему је штампан и чланак Григорија Ст. Лазића „Класичне наставе у гимназији и реформа њена.“ Писац тражи да се прошири класична настава и да се предаје индуктивним начином.

У седмом извештају о Богословском Училишту у Карловцима, који је саставио прота Јован Вучковић, штампано је искључиво оно што се тиче школског рада.

Овогодишњи *Извештај новосадске гимназије* интересан је с историјског чланка В. Пушибрка „Постанак и развитак срп. правосл. сел. гимназије новосадске до данас“. Чланак овај захвата неких 130 страна.

У *Извештају* новосадске *Више Девојачке Школе* на крају двадесет друге године штампан је чланак д-ра Илије Огњановића „Евангелија пл. Арсић рођ. Цинцифева;“ на крају је писац набројао имена оних Српкиња, које су радиле, као и оних, које данас раде било на забавној, било на поучној нашој књижевности.

И *Виша Девојачка Школа у Панчеву* издала је свој *Извештај*, али је он рђаво прошао са чланка „Муке са срп. језиком у школи,“ који је написао управитељ те школе. Проф. Ј. Живановић у 31. бр. „Бранкова Кола“ изрекао је праведан суд о том чланку.

У Задру су изишла два извештаја, један је на српском језику, а други на талијанском. Прво је *Извештај о православном богословском заводу у Задру*, у ком је чланак „Латинска теорија о развићу догмата“ од К. М. Друго је „Programma della I. R. Ginnasio Superiore di Zara, у ком је чланак проф. Хенрика Росмана „Leopardi e la „Cantica della Morte.“

Православна српска богословско-учитељска школа у Призрену издаза је такође свој извештај. Поред извештаја о стању школа још су ова три лепа чланчића: О греху, беседа на св. Саву; О важности св. храмова, беседа на Ђурђев-дан и Опроштајна реч ђацима.

Књиге и листови штампани овога месеца у Државној Штампарији. — I *Књиге:* „Упуство за предавање Буквара.“ Написао *Мих. Јовић*. Средња 8-на стране 1.—101. и 1 лист. Цена је 1 динар; — „Аритметика за други разред гимназија и реалака,“ од Ј. Шрама и д-ра Р. Шислера. Друго, према новом програму, сасвим прерађено издање од *Ђорђа П. Рокнића* 8-на, 2 л. и 1.—88. страна. Цена 1 динар; — „Геометријско Цртање уређено према програму за више женске школе“, од *Владимира Зделара*. Четврто издање 8-на, страна 1. 105. и 1 л. с многим цртежима (195 слика.) Цена 2 динара; — „Тодор од Сталаћа, трагедија у пет чинова“, написао *Милош Цветић*. 8-на, 2 л. и 1.—124. страна (ово је 32. књига Српске Књижевне Задруге); — „Из Херцеговине“, приповетке *Свет. Ђоровића* (погрешно штампано „Боровића“). М. 8-на, 1. л. и 1.—112. стр. Издање Срет. Ђорђевића. (У овој књизи има 11 приповедака, од којих је једна раније штампана у „Делу“, а друге у „Српским Новинама“ од ове године. Ово није нигде у књизи споменуто, што је требало учинити): — „Скупљени граматички и полемички списи“ *Вука Стеф. Караџића*. Књига трећа, свеска II (Државно издање.) В 8-на, I—XI и 257.—493. страна и 4 листа. Цена 3 динара.

II *Листови:* „Просветни Гласник“, свеска 9. за септембар ове године Уредио *Тих. Р. Ђорђевић*. 4-на .01.—468. стране и прилог („Српске нар. мелодије“. од *Влад. Р. Ђорђевића*) 1 л и 1.—17.; — „Српски Архив за целокупно лекарство“ свеска 10. за октобар 1896. В. 8-на, 513.—560. Уређује д-р Јов. Дашић. Уз ову је свеску и „Народно Здравље“ 10. број стране 249.—272.; — „Учитељ“ педагошко-књижевни лист, орган Учитељског Удружења. Уређивачки одбор: Ђока Пиковић, Светозар Вучовић и Н. М. Чолаковић.

Свеска 1. за септембар 1896. г. Година XVI. В. 8-не 1.—96. страна.

Списи дати у штампу у Државној Штампарији. — „XXXI и XXXII Споменик Академије Наука"; — „IX Годишњак Академије Наука" за 1896. годину; — „XVI Годишњица Николе Чупића"; — „Девајтис", роман *Марије Рођевичевне*, преводи с пољскога Рајко. Издање Српске Књижевне Задруге; — „Кнез Михаило у споменима некадашњег свог секретара", од *М. Ђ. Милићевића*; — „Белешке поводом једне „Дипломатске Историје", од *М. С. Пирочанца*; — „Развитак Српске Граматике у овом веку", по нашим и туђим писцима написао *Дим. Ј. Милојевић* (прештампава се из „Просв. Гласника"); — „Из својих успомена".... две године у служби учитељској, пише М. Ђ. Милићевић. (Прештампава се из „XVI Годишњице" Николе Чупића); — „Статистика наставе у Краљевини Србији за 18[illegible]1.—92. школску годину", по службеним изворима написао *Зар. Р. Поповић*. (Штампа се у прилогу „Просветнога Гласника".)

Утврђивање Румуније. — Од чланака, који су у последње време штампани у „Ратнику", органу Главнога Ђенералштаба, спада међу најинтересније чланак инжињерскога потпуковника Светозара Станковића „*Утврђивање Румуније.*" Има интереса и за невојнике. Чланак има три одељка: војногеографски значај аустро-румунског и руско-румунскога ратишта, оперативни правци (аустроугарски и руски противу Румуније) и значај и распоред румунских тврђава. Штампан је у јулској свесци „Ратника" стр. 1.—60.

Конац дело краси. — Тако се зове књижица, у којој „приповеда српској младежи" Душан Ђурић, учитељ. „Бранково Коло" у 31. бр. вели о приповеци ово: пре неког времена излазила је у дечјем листу, а сада, и ако се нигде не каже, ево прештампава као посебна књижица, и то као 11., 12. и 13. св. „Библиотеке за младеж." Прича је доста лепо и занимљиво испричана, а ако не баш Хофмановом вештином, од кога је писац и научно приповедати о неким хајдучима племенитим и поштеним, али од којих свакако човек има страх. Иначе је лектира здрава и корисна. — Издање је и штампа књижарнице и штампарије Јов. Радака у Кикинди. Стаје 15 новчића.

Добро се добрим враћа. — Тако се зове друга приповетка од истога писца, која је такође угледала света у издању Радакову. „Бр. Коло" у 33. броју препоручује је, а писцу саветује: да одселе бира што разноврсније градиво, да би избегао оно „опет то, али мало друкчије" и да на језик боље пази, а и да избегава у писању кратице. И њој је цена 15 новчића.

Књиге за Народ. — Од „Књига за Народ", што издаје „Матица Српска" из задужбине Петра Коњевића добили смо у последње време ове три свеске: 59., 60. и 61. У 59. и 60. је рад Ђорђа Натошевића *Чувај се силовита ијка*, те сад заједно са 58. чини једну целину. У 61. је први део приповетке за народ *Неједнака брака*; писац јој се бележи именом Стеван Мамузић. Свакој је свесци цена 10 новчића. Нека су нашем читалачком свету ове књиге топло препоручене, јер ће у њима наћи доста поуке за себе.

Господа сељаци. — Попа Тадија II. Костић из Горњега Милановца јавља, да је дао у штампу приповетку „*Господа сељаци*". Изнеће око 8 штампаних табака обичне осмине, на лепој сатинираној хартији. Изићи ће овога месеца. Стаје динар.

Догматично богословље. — Вредни архимандрит хоповски Митрофан Пешић штампао је недавно у манастирској штампарији у Карловцима и други део „Православнога Догматичкога Богословија", које преводи са трећег издања познатога дела Макарија, московскога митрополита. Гдегод преводилац је дело допунио, те је оно још већу вредност тим добило. Други део има 363 стране велике осмине. Стаје четири динара. Требало би да се наше свештенство упозна с овим ваљаним радом.

Менично Право. — Трговачка Омладина у Београду издала је у врло раскошном издању „*Менично Право*", које је написао Милош Т. Туцаковић. Књига је штампана у С. Хоровица; стаје три динара.

Статистика стоке у Босни и Херцеговини. — Статистичко одељење босанске владе пустило је у свет и „Резултате пописа марве у Босни и Херцеговини од год. 1895„ (Сарајево, стр. XXXVIII и 385). Приступ има три дела: у првом се говори о знатности гајења стоке у опште, о попису од год. 1879. и 1895. и о сврси, организацији и извођењу; у другом се приказују главни ресултати пописа год. 1895. с обзиром на ресултате пописа од год. 1879; трећи расправља питање: шта је учинила управа, да се подигне гајење стоке, те ту говори и о ветеринарству, о раду на гајењу пасмине, и т. д. Из другога дела — по другима — вадимо ове податке: На кв. километар укупне површине долазе 33·48 крупне, а 104·66 ситне (овце, козе и свиње) стоке. У првој врсти претежу говеда (27·66 на кв. кил.). У Босни и Херцеговини има 233.322 коња, 622 мула, 304 мазге, 5378 магараца, 1,416.394 говеда, 947 бивола, 3,230.720 оваца, 1,147.094 коза, 662.242 свиње, 140 061 пчелињака. У мостарском и травничком округу већи је број ситне стоке, а мањи крупне; у бањалучком и доњотузланском инак има сразмерно много крупне стоке, нарочито говеда. Округ сарајевски и бихаћки стоје у средини. Број коња варира у појединим окрузима између 21·95% (Д. Ту-

зла) и 10·90% (Бихаћ); говеда има највише у бањалучком и доњотузланском округу, 44% од целокупнога броја; више од половине свију оваца (54%) иде на округ мостарски и травнички; исто тако у оба та округа и број коза је огроман (56%). Свиње се највише хране у бањалучком и доњотузланском округу, 81% од целокупнога броја. Мостарски се округ мало јаче истиче и у пчеларству.

Okovi. — Јосип Берса превео је „Okove," које је написала Корделија. Књизи су додане 24 слике Антонија Бонаморе. Штампана је у Задру о трошку штампарије Виталиани и синови. — Стаје две круне.

Jezerkinje. — Међу пригодне хрватске песнике могао би се убројати, нарочито са својим песмама последњега доба, *Иван Трнски*. И песме, које су под истакнутим натписом изишле из штампарије Антона Шолца у Загребу, у такве ће се убројати. Плитвичка језера покренула су песника да изнесе своја осећања и предлог да се некоја језера назову именима народних великана. Књижица је на 16-ни, има 32 стране, стаје 45 новчића.

Pjesmice za igru u kolu. — Јосип Ловретић саставио је низ песмица „од кола", већином од два или четири стиха, те их је у књизи истакнутога натписа штампао. Књига је штампана као рукопис у штампарији бискупској у Ђакову. Многа песмица личи на народну.

Упуство за гласовир. — Фр. Ш. Кухач штампао је о трошку свеучилишне књижарнице Фр. Супана у Загребу први део своје „Prve hrvatske upute u glasoviranje." Пишчева је жеља да се младеж не васпитава у туђем духу већ да се приучава на своје мелодије и свој мусички укус. Стаје 2 фор. и 80 новчића.

Мухамедански календар. — О трошку загребачке књижарнице Л. Хартмана штампан је у Загребу „*Меариф*" мухамедански календар за год. 1314. (1896.—1897.), о ком и сарајевска „Нада," не рече лепе речи. Има у њему и 30 слика, а стаје 40 новчића.

Опанчарски називи. — Ф. Хефеле штампао је пре неколико година у Загребу (II издање 1890.) прикупљене називе у опанчарству под именом „Opančar i opančarija" а сада га допуњује проф. Мојо Медић, који се по одавно бави прикупљањем речи, обичаја и грађе за народну номенклатуру разних струка. Те су допуне изишле у CXXV књизи Рада Југославенске Академије под именом „Dodatak opančarskim nazivima", а и посебице су штампане.

Прилози за историју града Бакра. — Матија Мажић штампао је у Сушаку књигу под именом „Prilozi za povijest grada Bakra", трудећи се да колико толико да, према мршавим изворима, појма о прошлости старинскога града Бакра. Он нам саопштава 29 исправа, од којих су четири, најстарије, из XV и XVI века, пет из XVII а остало из XVIII; даље и неке натписе, који су заостали у Бакру.

У старо време Бакар је и ишао под жупанију винодолску, која се некада протезала од Ријеке до Сења. Од год. 1223. Франкопани су били господари винодолске жупаније, а кнезије Зрињски. После године 1671., загосподарио је краљевски фиск свим имањем кнезова Зрињских и Франкопана. Од онда је винодолском жупанијом управљала Угарска, па аустријска комора. У Бакру тада је седео главни коморски управитељ за цео Винодол. Бакар се почео јаче и слободније развијати по одласку турском, те и трговина поморска знатно напредовати. Куће се стадоше зидати и ван градских зидина, доле на обали морској, где наста нов град пун живота. Год. 1777. Марија Терезија придала га је Хрватској, год. 1778. учинила слободном приморском луком, а 1779. слободним градом. Ове је године основала и школу у Бакру, основавши јој фонд од 30.000 фор. који и данас постоји.

Сем овога, Мажић даје податке и о бакарском каптолу, који је постао после битке на крбавском пољу год. 1493, кад се канонници модрушке бискупије разбегоше по приморју и основаше осам каптола, од којих до данас остадоше три: у Брибиру, Бакру и у Новом. Даље набраја имена старих бакарских породица, износи дата о капетанима, поткапетанима и викарима града Бакра, описује бакарски муниципиј, магистрат, капитолно веће, грб и заставу, те оне гласовите бакарске патрицијe.

Дело, и ако није до душе потпуно, али је по мишљењу Вијенчеву (бр. 35.), по све успело према задатку који је писац себи поставио. — Стаје 75 новчића.

Српске и хрватске приповетке у туђим језицима. — У бр. 179. и 180. словачкога листа Národnie Novini изишла је у преводу приповетка д-ра Милана Савића „*Близанице*" (Bliženeí). — У 12. свесци „Knjižnice za mladino на стр. 5.—59. штампан је „Hudoben tovariš", приповечица коју је написао српски Петар Деспотовић, а превео на словачки С. Г. — У 50. и 51. свесци „Slovanske Knjižnice" штампана је приповетка Куничићева „Preko mora" у словеначком преводу А. З. Лованскога.

Мађарски превод Смрт Смаил-аге Ченгића. — Др. Едуард Маргилић, који је прошле године постављен за професора српског или хрватскога језика у пештанском уни-

верситету, штампао је недавно свој превод Мажуранићева *Смрт Смаил-аге Ченгића*. Упоредивши оригинал са преводом оназнићете пре свега да је преводилац на жалост сувише ропски преводио, да је но који стих и изостао а да је многа места врло рђаво разумео те погрешно и превео. Само један пример из кога ће се најбоље видети да преводилац не разуме добро српскога језика, и ако је на жалост професор тога језика на једном универзитету! Познате стихове:

Љутит ага мрко гледа,
Гдје се силом дивит' мора,

превео је:

Мрко гледа љути ага,
Сладеј' се у својој моћи.

А таквих места могло би се доста навести. Свакако овај превод боље да није ни изишао, јер оваким преводом Мађари ће добити рђаву слику о овом дивном епском спеву.

Охридска и пећска патријаршија. — У првој свесци трећега тома „Византијскога Временика," што у Петрограду излази, штампан је између осталог и чланак А. Пападопуло-Керамевса „Къ исторіи Охридской и Пикской патріархіи."

Успомене из српско-турскога рата. — У Казанлуку штампао је Т. Колев, учесник у српско-турском рату 1876., прву књигу својих успомена, којима је натпис: „Българскитѣ доброволци въ Сръбско-Турската война 1876. год." У овој је првој књизи говор о чети војводе Панајота Хитова. Књига стаје динар и 20 пара динарских. Обраћамо и на њу пажњу.

Revue d' Histoire Diplomatique. — Четврта свеска овога реви-а за ову годину доноси реферат нашега сарадника д-ра М. Р. Весића о књизи г. Јов. Ристића: *Дипломатска Историја Србије за време ратова за ослобођење и независност*. У кроници је уз то опширан говор о расправи г. Весићевој Le grand international dans le rapport des Slaves Meridionaux au Moyen Age, и то из пера Барона Д' Аврила, који је уз то проговорио на истом месту и о Костадиновој брошури *Цариградска Патријаршија и православна црква* (француско издање 1896.) о којој је у своје време било говора у *Делу* (књ. VI, стр. 143.) — Из оне кронике Барона Д' Аврила дознајемо да је у Revue d' histoire et de littérature réligieuse изишла расправа оца Низанија Les chrétiens de rite oriental à Venise et dans les possessions vénitiennes 1439—1791, у којој је нарочито реч о далматинским православним Србима. Најпосле дознајемо из ње и то, да су у Revue de l' Orient chrétien штампани: конкордат између Црне Горе и Свете Столице — од 6|18. маја 1886. године, и уговор између Цариградске Патријаршије и Аустроугарске о православној цркви у Босни и Херцеговини од 16|28. марта 1880.

Кривично законодавство у Црној Гори. — Римски правнички лист „La giustizia penale, — rivista critica settimanale di dottrina, giurisprudenza et legislazione" доноси у броју од 12. октобра (37.) ове године интересну расправицу познатог италијанског правника, напуљскога професора Бернарда *Алимене*, под натписом: La legislazione penale del Montenegro. И ако се писац служио радовима Богишића, Миклошића, Весића, Поповића, Шека и других, он као да је заглédао и у сам законик, јер су му прописи правних назива тачни. То је у осталом писац могао учинити тим пре, што већ одавна зна руски, те му није било тешко сродити се брзо и са српским језиком. — Из породичнога срођавања Рима и Цетиња као да ће доћи и срођавање италијанскога са српским народом, чији се лепи почеци већ у велике јављају. У добри час да Бог да!

Босна и Херцеговина. — Нагло напредује литература о овим двема српским покрајинама. Друга је ствар може ли се вера поклонити оном што се у делима — већином плаћених агената — прича и има ли колико свé то вредности, али свакако значајан је факат то јављање брошура на и великих књига час у Немачкој, а час у Француској, а неки пут и у Енглеској. Ми нарочито с тога и бележимо шта изиде о тим покрајинама, те да они којима је у дужности разберу мало више и о делу и о писцу његову. Недавно је у Паризу у издању књижарнице Хашетове штампана на вел. 8. књига под натписом „A travers la Bosnie et l' Herzégovine." Ово је дело написао др. Виљем Capus, који је пре две године и пропутовао кроз ове две српске земље. У делу, подељену у 13 глава, описују се крајеви од Саве уз Дрину и Босну до Сарајева, па Плиша и Бутмир, Травник са долином Лашве и Врбаса, брдовити крајеви од Врбаса до Ливна и Неретве. Из Сарајева води читаоца преко Ивана и низ Неретву до морске обале. Књига има VIII и 350 страна, 154 слике и једну карту.

Упуства за вртове основних школа. — Бугарско министарство просвете издало је „Наставленията за уредбата и гледанието на училищнитѣ градини при основнитѣ и трикласни училища." Интересна ова књижица (на 8-ни, стр. 27 са два листа слика и један табак „Образцовъ планъ за училищна градина"), која иде као прилог органу њихова министарства просвете могла би се узети на ум. Упуства ова имају 14 одељака, у којима се говори и о заватку тих вртова уз школу

и о месту тих вртова и о раду ученичком у њима и т. д.

Опис рукописа. — У Москви штампао је Я. И. Язиџиврскій „Опись старинныхъ славянскихъ и русскихъ рукописей собранія И. И. Щукина.“ Описано је 297 рукописа у 14 одељака. Најстарији су од ових рукописа: апракос еванђеље и службена минеја за март и новембар XIII века, псалтир с тумачењем, парамејник и ирмологиј, стихар и синаксар XIV века. Највише је рукописа XVII и XVIII века.

О Шафарику и Ханци. — У Јурјеву штампао је Е. В. Петуховъ књигу под натписом: „Изъ Бумагъ П. І. Шафарика и В. В. Ганки. — Къ исторіи русско-чешскихъ ученыхъ и литературныхъ сношеній въ первой половинѣ XIX вѣка.“ О вредности овога рада не можемо на жалост ништа рећи, јер немамо при руци ни ове руске књиге, а ни рецензије, која би нам што год о њој рекла.

Das alte Rom. — Приватни доцент за археологију у лајпцишком универзитету, Артур Шнајдер издао је недавно о трошку Тајбнерове књижарнице „Das alte Rom, Entwickelung seines Grundrisses und Geschichte seiner Bauten auf 12 Karte und 14 Tafeln dargestellt.“ Књига има 12 страна текста, 12 карата, 14 таблица са 287 слика и 1 планом данашњега града. Стаје 16 марака.

Докторска дисертација. — Стигла нам је на приказ докторска дисертација нашега сарадника Јована П. Панаотовића „Ueber die Condensation von Paranitro und Orthobrombenzaldehyd mit Aceton, Acetophenon und α — Methylpyridylketon“ (Rostock 1896., На 8 ни, стр. 47).

НОВИНАРСТВО

Наставник. — И седма свеска (за септембар) органа Професорскога Друштва угледала је света под новим уредником Луком Лазаревићем. У овој су свесци два чланка: јавно предавање Св. Атанацковића „Како сада стоји питање о примени десетног система на мерење времена и углова“ и Ал. Станојевића „О настави из јестаственице, физике и хемије у француским средњим школама,“ један реферат: Н. Ранојевића на М. Симића „Грађа за флору гљива у Краљевини Србији,“ даље одговор С. Лозанића на Ракићев реферат у мајској свесци. (Куриозни овај одговор изазвао је „једнога члана Проф. Друштва“ да о њему напише лен чланчић у „Народу“ бр. 25.—27.). Две су даље кратке новине из наставе и науке и четири чланчића у одељку „Рад у школи и за школу“ („Професорски испити,“ Tableaux historiques, Програм новог семинара за наставнике средњих школа у Лондону и из бележнице једног разредног старешине). Још је у овој свесци записник са збора професорскога. У прилогу је свршетак Шевићева превода Карманова „Примера рационалнога наставног плана за гимназије.“ — Као што се види, ова свеска „Наставника“ не одликује се разноврсношћу материјала као досадашње, а махна јој је и што језик ове свеске није онакав какав треба да је у органу Професорскога Друштва.

Весник српске цркве. — У овом листу свештеничког удружења, ком је уредник протосинђел Виктор, отпочела је излазити у јануарској свесци расправа Драгољуба Поповића „Улога српских владара у борби папства с православљем од половине IX—XV века; у истој је свесци и чланак проф. М. Вукићевића „Прилози за историју цркве првога устанка.“ (стр. 106. —120.)

Чтенія. — Међу најбоље руске историјске журнале долазе свакако „Чтенія въ обществѣ исторіи древностей россійскихъ.“ Прва књига од ове године је врло интересна и са историјскога материјала и са расправа. У одељку историјскога материјала саопштио је Зерцаловъ неколико докумената: једни се тичу историје мегежа 1648., а други првога тооолскога митрополита Кипријана. С овом књигом приступљено је печатању писама Шафарикових О. М. Боденском и В. И. Григоровичу. Текст писама и руски њихов превод биће штампан у другој књизи, а овде су штампане две расправе о том: И. А. Лаврова „Шафарикъ и Боденскій“ и М. И. Сперанскога „Шафарикъ и Григоровичъ.“ Нарочиту пажњу скреће рад проф. Воскресенскога „Характеристическія черты четырехъ редакцій славянскаго перевода отъ Марка по 112 рукописямъ Евангелія XI—XVI вѣковъ.“ Напоменувши, да је текст словенскога превода еванђеља од Марка постојано исправљан, како на југу словенском тако и у Русији, а нарочито у центру — у Св. Гори, писац нам указује на четири главне редакције: прве се тичу огледи делимичног исправљања појединих места евангелскога текста, остављајући недирнуту стару основу. Врло рано, још крајем XI в. и почетком XII, било је друго много јаче исправљање, чији је почетак још на словенском југу, а завршетак у Русији. Ова друга редакција одликује се доследношћу и оригиналношћу како у поређењу са старим рукописима прве редакције, тако и са данашњим штампаним текстом. У другој половини XIV в. под утицајем разноликости рукописа јави се нова поправка или нови превод према грчким рукописима; Чудовски рукопис јавља се као углед. Ова трећа редакција није се готово ни мало распространила. Четврта, јужнословенска редакција библијских књига, поникла је готово у исто време и у Бугарској и у Србији; одатле је пренео можда митрополит Кипријан у Русију, у којој је претрпела неколико измена, под утицајем рускога језика и раширила се у XV—XVI в. у много рукописа тетрајеванђеља од хартије. У тим су се рукописима ретко одржали

стари варијанти и превод. Они су били основицом острошкој библији, штампаној 1581. — Проф. Голубински наставља у овој књизи полемику, коју је започео у „Богословском Вѣстнику,“ под именом „Къ нашей полемикѣ съ старообрядцами.“ Последњи је одељак у овој књизи „Смѣси,“ у ком има такође интересног историјског градива.

ПРОСВЕТА

Бројно стање школа у Аустрији 1892. — 1893. год. — Недавно је штампао биро статистичке централне комисије у Аустрији интересну књигу под именом Die Statistik der Unterrichtsanstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1892 - 3, из које је донела бечка Neue freie Presse у броју 11.483. интересан извод. Како су те цифре врло поучне за Словене, саопштавамо ову белешку обраћајући пажњу нарочито мислених уди на њу.

Године 1892.—3. било је у Аустрији 546 просветних завода више но у години пред том. Университета је било 8 и то у Бечу, Грацу, Инзбруку, Прагу (чешки и немачки), Лавову, Кракову и Черновицу; на њима је било 388 редовних професора, 171 ванредних, 20 хонорарних доцената, 20 суплената, 265 приватних доцената, 265 адјунката и 47 учитеља, свега 1176 наставника. Ученика је било 15622, а прошле 15507; највише од тога долази на Беч (6029), па на Праг чешки 2670, Грац 1512, Праг — немачки 1460, Лавов и Краков по 1283 а најмање је било у Черновицу 310. По народности овако је бројно стање ђака универсетских 7308 Немаца, 3239 Чеха, 2462 Пољака, 589 Рутена, *678 јужних Словена*, 497 Талијана, 184 Румуна, 341 Мађар и 324 других народности. По вери пак: 11363 католика, 490 православних, 583 протестанта, 3047 јевреја и 139 других вера. За докторе проглашено је на свима тим универсетима 1372.

Техничких је школа било 6; у њима је радило 106 редовних, 29 ванредних професора, 36 хонорарних доцената, 6 суплената, 57 приватних доцената, 101 асистенат и 25 учитеља, свега 360 наставника. Ученика је било 2269 (а 1891—2055). По народности било је Немаца 1247; Чеха 536, Пољака 249, Рутена 14, *јужних Словена 67*, Италијана 52, Румуна 47, Мађара 60 и 27 других народности. По вери католика је било 1660, православних 64, протестаната 154, јевреја 382 и 9 других вера.

Имали су једну *привредну велику школу* (Hochschule für Bodencultur; у њој су радила 44 наставника, а било 238 ученика (17 више но прошле године).

Гимнасија и реалних гимнасија било је 180, од ових је 99 немачких, 42 чешке, 24 пољске, 4 талијанске, *3 српскохрватске*, 1 рутенска и 7 са два језика. Државних је гимнасија било само 129, 9 је земаљских, 19 комуналних, 17 духовних и 6 приватних. Наставника је у њима било 3699, а ученика 57431. По народности ученици се деле овако: 23466 Немаца, 13912 чеха, 9595 Пољака, *2633 јужних Словена*, 2374 Рутена, 1696 Талијана, 404 Румуна, 155 Мађара и 138 других народности. По вери: 44508 католика, 584 православне, 1405 протестаната, 7805 јевреја и 71 других. Школарине је пало у свим тим гимнасијама 909.494 форинте. Благодејанаца је било 2976, којима је дато 373.470 фор.

Реалних школа било је 79, од тих је 56 немачких, 12 чешких, 4 пољске, 3 талијанске и *1 српскохрватска*. Државних је 50 земаљских 16, комуналних 5 и приватних 5. Наставника је било 1479, а ученика 22.554 (дакле 1169 више но прошле године). По народности: 12.741 Немаца, 5502 Чеха, 1296 Пољака, 101 Рутен, *456 јужних Словена*, 1091 Талијан, 35 Румуна, 86 Мађара и 74 других. По вери је 17.365 католика, 2938 јевреја, 99 православних, 917 протестаната и 33 других. Школарине је пало 434.004 форинте, а благодејанаца је било 512, којима је дато 54.840 форинта.

Учитељских школа (Lehrerbildungsanstalten) мушких било 49, женских 32. Наставника је у њима било 1182, а ученик 11.051. По народности овако им је бројно стање: 3371 Немац, 1749 Чеха, 973 Пољака, 374 Рутена, *351 јужних Словена*, 157 Талијана, 77 Румуна и 1 Мађар; по вери: 6599 католика, 185 православних, 172 протестанта и 97 јевреја.

Завода за трговачко образовање било је 149, од којих је 13 великих трговачких школа, 31 комерцијална дневна школа и 105 трговачких школа (kaufmännische Fortbildungsschulen). У 102 од тих школа предавало се на немачком, у 26 на чешком, у 7 на пољском, у 4 на талијанском, *у 1 на српскохрватском* и у 8 мешовитим језиком. Свега је наставника било 864 а ученика 14.637, од којих на Немце иде 11051, на Чехе 3141, на Пољаке 434, на Талијане 401, *на јужне Словене 331*. Остале народности имају мањи број од овога. По вери католика је 11766, јевреја 3323, православних 139 и т. д.

Занатлијских школа (Gewerbeschule) је било 16 државних, 3 су уметничке занатлијске школе и један завод за учење фотографије. Од ових су 13 немачких, 3 чешке, 2 пољске, а по 1 талијанска и чешко-немачка. На државним занатлијским школама било је 483 наставника и 7233 ученика, од којих је 4037 Немаца, 1645 Чеха, 616 Талијана, 535 Пољака, *15 Срба и Хрвата*, 57 Словенаца итд. По вери има само 20 православних, а католика 6166. — Сем тога било је 147 занатлијских стручних школа са 871 наставником и 11.096 ученика, 8 школа за занатлије (Handwerkerschule) са 76 наставника и 825 ученика, 631 школа за даље образовање и цртање са 3746 наставника и 86707 ученика 112 средњих и нижих школа за земљоделство и шумарство са 752 наставника и 3343 уче-

ника, уз то: низ стручних школа (Fachbildungschulen), 2 наутичке школе са 26 наставника и 104 ученика, 7 ветеринарних (Tierheilkunde) са 42 наставника и 765 ученика, 5 нижих рударских (Bergschulen) са 14 наставника и 157 ученика и 15 школа за бабице са 30 наставника и 979 ученица.

Школа основних и грађанских било је 18.087 јавних и 990 приватних. Од јавних пада на грађанске само 534. Само су 1142 основне школе за мушку а 971 за женску децу; остало је неподељено. Највише је немачких основних школа (7331), па чешких (4606), русинских (1990), пољских (1824), талијанских (832), словеначких (642), *српско-хрватских (353)*, румунских (102) и најзад мађарских (3). Мешовитих је 405 основних школа. Наставника је било 49.297, а наставница 18.057. Од 3,772.571, колико је требало да походи школу, походило је: 3,160.837 јавне основне школе, 115.621 приватне, 74.524 учило је код куће, 26.026 морало је остати због немања школа, а 429.961 није ни походило. Од деце што нису походила никако школе, највише пада на Истру (готово 38%), Буковину (више од 36%) и Галицију (готово 35%). Само Горња Аустрија шаље у школу сву децу која треба да походе школу, а у Доњој Аустрији само је 0·3 деце што не иде.

УМЕТНОСТ

Народно позориште у Београду. — 2. августа отпочеле су представе поново у народном позоришту. До краја септембра месеца било је 45 представа, од којих је девет дневних. На *дневним представама* давано је: пет оригиналних комада (*Црногорци*, *Граничари*, *Потера*, *Живот за динар* и *Подвала*), два немачка (*Кућна капица доктора Фауста* и *Звонар богородичине цркве*) и по један: мађарски (*Стари бака*) и пољски (*Госпође и хусари*). Као *вечерње представе* давано је: четири српска комада (*Маркова сабља*, *Бидо*, *Шаран* и *Завет* — драма у четири чина, од С. Матавуља, први пут 24. септембра, представљан узастопце три пута), тринаест француских (*Воз за шетњу*, *Мамзел Нитуш* — два пута, *Пријатељ из Лиона*, *Тата-тото*, *Деми Монд*, *Лудвик XI* — три пута, *Гренобар*, *Годенове кћери* — три пута, *Бертрам Морнар* — два пута, *Дипломат* и *Јованчини Сватови* — два пута, *Катарина Хауердова* — два пута, по преводу с немачкога, и *Крвна освета*), пет немачких (*Карлова тетка*, *Разбојници*, *Доктор Клаус*, *Французи у Кини* и *Гроф Монте Христо*) и по један: шпањолски (*Нов комад*, драма у три чина, написао Дон Мануел Тамајо и Баус, превео Х. С. Давичо — први пут 11. августа; представљан четири пута) и мађарски (*Цигани* Сиглигетијев).

Од дневних представа највише је пало на: „Звонару богородичине цркве“ (664 динара) и на „Животу за динар“ (647·50 дин.), а најмање на: „Госпођама и хусарима“ (187·50 дин.) и „Црногорцима“ (192 дин.). Вреди поменути да су „Госпође и хусари“ у фебруару дали као вечерња представа 482 динара. Од вечерњих представа најбоље су прошле: „Разбојници,“ кад је гостовао Исајловић (1220 дин.), а други пут кад је даван добивено је 487 динара, и „Бидо“ (806 дин. Интересно је, да је у јануару пало на „Бидо“ 475 дин., а у августу оволико); најмање су прихода дале: „Маркова сабља“ (158·50 д. као дневна представа у марту месецу дала је 236 д.), „Годенове кћери,“ кад су се трећи пут давале (161 дин.; први пут пало је 566, а други 346) и „Завет“ кад је други пут даван (183 д., први пут пало је 560·50 а трећи 342 д.). „Нов комад“ први пут је дао 654 д., други пут 446, трећи 317·50, а четврти 290·50. „Мамзел Нитуш“ оба пута боље је прошао но у мају и априлу; а „Тата-тото“ само је први пут имао више прихода но сада у августу. —

РАЗЛИЧНОСТИ

Тијара краља Сајтафарна. — Приказујући под овим натписом у септембарској свесци „Дела“ мишљење чувеног минхенскога професора археологије Фуртвенглера о новој тековини париског музеја у Лувру, наговестили смо, како су тешка и озбиљна питања о споменицима класичне античке уметности, те често дају повода правој распри међу научницима првога реда. И предмет о ком је реч изазвао је таку распру. Фуртвенглер је у свесци за август часописа „Cosmopolis“ изнео разлоге против аутентичности накита набављених из јужне Русије; а одмах у септембарској свесци (в. Cosmopolis septem. 1896, стр. 752—764, чланак; La tiare de Saitapharnes. Réponse à M. Furtwängler) изиђе одговор Херона де Вилфоса (A. Héron de Villefosse), чувара онога одељења у музеју у Лувру, које је набавило ове наките.

Да би читаоци чули и противне разлоге, износимо укратко садржај овога одговора.

На првом месту вели писац, како ни сам Ф. не би допустио, да га ко сматра за непогрешног, па износи како се Ф. већ и раније варао и мењао свој суд, те се с тога нада, да ће га можда осећање правичности нагнати да брани и аутентичност тијаре Сајтафарнове, кад буде познао праву истину.

Пре свега, људе који су музеју прибавили овај накит (а међу њима имаде уметника и археолога) није занела ни привлачност новине ни жудња да се добије нешто необично, већ је њина одлука резултат дубоког и размишљеног уверења о вредности и аутентичности ових објеката. И изнесена цена набавке је претерана, јер не може бити речи о четврт милиона, како вели Ф., који се свакако није сетио праве цене. На послетку,

читајући чланак Ф-ов, могло би се помислити да је он врло дуго извач стакленога затвора посматрао тијару, а међу тим он ју је само неколико секунада имао у рукама. Његово је мишљење дакле било већ у напред готово, јер је за то недовољно онако брзо испитивање.

Замерке које је учинио Ф. тичу се грађе и уметничкога рада. За грађу је Ф. изјавио, да је сва модерна сем пастá од стакл та и граната и два (треба читати четири) мала клинца од бронзе на унутрашњој страни тијаре. Ну, ако су стаклене пасте у огрлици античке, онда би то било довољно, да јој потврди аутентичност. Оне имају дивну а сличну призанију и постале су трошне тако да се не би могле извадити а још мање опет ставити у златни оквир, а да се не покваре. Па онда, од куда би фалсификатор био тако срећан, да нађе баш толико читавих паста стаклених, разна облика и разних димензија, колико му је потребно било за огрлицу и обојице? Да су оне бар у облику кугле, могло би се помислити, да су биле на концу, кога је нестало; али оне су разног облика и нису пробушене већ тако направљене да се ставе у оквир. А није вероватно, да су нађене без оквира (златног окова). Сем тога има још један детаљ, који је измакао испитивачу Ф. Испод средњега медаљона на огрлици има мала лепа овновска глава, која служи као поклопац једној као кутији за мирисе. Овај занимљив детаљ тек је доцније опажен; а зар фалсификатор и продавци не би на њ нарочито обратили пажњу?

У осталом сам накит брани се од прекора. Узалуд ћете тражити погрешан укус и тежак стил, који му се пребацују. Сви походиоци Лувра једнодушно се диве раду, уживају у дражи и срећном распореду појединих делова. Право вели Ф., у Паризу влада врло деликатан уметнички укус и публика се одушевљава само за оно што је доиста лепо; а по речима једнога странца, који дели ове осећаје, не у Одакову, не у и једном граду у Русији, већ једино у Паризу могао би се тражити тај замишљени фалсификатор овога дела.

Речено је, да су четири мала клинца од јако оксидоване бронзе унутра на тијари добила милости у очима Ф., само што он вели, да се тиме хтело да се обману гледаоци, као да је целина била изложена оксидацији. Да се Ф. потрудио, да тачно испита тијару, нашао би још једно оксидовано парче из унутрашњој страни озго. Па зашто би фалсификатор био тако скроман, да овај доказ аутентичности стави на тако скривено место?

Што се тиче уметничкога рада, Ф. вели, да је тијара скуп разних стилова, смеша мотива из врло разних епоха. Ни В. не тврди, да тијара показује врло велику чистоћу стила; али то је управо један карактеран знак делá из хеленистичке епохе, којој и тијара припада. У сваком случају декорација је врло разборито смишљена: она производи хармоничан утисак и ништа на њој не вређа око. Грци из другог и првог века нису тежили за оригиналношћу; они су инспирације позајмљивали у претходника својих и комбиновали мотиве разних стилова. А кад то вреди за александринце, зашто не би вредило и за радионице на Бјељору?

Ф. тврди, да на тијари позиције све што је позајмљено, и то набраја. Ну он кад нађе или мисли да је нашао на ком античком споменику каку фигуру или мотив са тијаре, он објављује да је тијара с тога лажна; кад не нађе пример истога мотива или истих фигура, он тако исто објављује, да је тијара лажна. То је врло необичан начин дискусије.

Ф. на послетку налази, да је врло детињаста идеја, да је варварском краљу Сајтафарну поласкало, што ће имати златарски рад грчки, украшен херојским представама и почасним натписом. Ну збирка грчких накита и других производа грчке индустрије, који су нађени у гробовима варварских краљева у јужној Русији, говоре против Ф.

Ф. има и неки post scriptum. „Један научник руски, вели, увидео је лажност тијаре и показао место фабрикације. Одаков“. А зар је то озбиљан доказ, што је Веселовски узгред, без икаке потврде и не видевши ове наките, рекао, да су они из модерне фабрике у Одакову? У Паризу су баш при куповању тијаре имали неколико ових лажних старина а испитали су и фотографије многих сличних им фалсификата, па по уверењу најкомпетентнијих археолога између ових фалсификата и тијаре у Лувру нема ни никаке сличности.

Што се тиче натписа на тијари, то је питање претресао Фукар у седници Académie des Inscriptions, а њему нико не пориче ауторитет. Док не изиђе цео службени извештај, кратак извод о том може се наћи у Journal des Débats од 9 августа.

Ово је у кратко одговор, који је изнео Х. д. В. Код узмемо на ум, да је и Ф. познат археолог морамо се запитати: где је овде истина? Ну ће свакојако потврдити скора будућност; а ми, удаљени читаоци, имамо од ових [illegible] примера у те сврхе, што видимо, како је често врло тешко доћи до праве истине у научним питањима.

Ч.

УРЕДНИК
Др. М. Ђ. Миловановић

ВЛАСНИК
Ст. М. Протић

ЖИВЕО

(ПОСВЕЋЕНО ЦАРУ НИКОЛИ II.)

— *Paul Deroulède**) —

Ах, Сире, међ' зидом овим какав вас занос чека,
А излив радости силне шуми к'о бујна река...
За Вас су срца наша већ широм отворена
И кроз њих срећа веје милином запојена;
А кад тек кроз сјајне прођете капије сада,
Какво ће клицање бурно у зрак се винут' тада!

Док Мец нам уздише плачно, и позив шаље смеран,
А Штрасбург онај храбри, упоран, и вазда веран,
Крије тробојку нашу у куту свог гнезда тавна
Дотле нам налаже част, и гордост кликује славна:
Французи, изван земље, са правом Француској теже,
И никог међ' нама нема ког дужност та не веже!..

Јер, срећом, сви смо *једно*, у том нас ништ' не дели,
И сваки слагаће подло ко вам противно вели...
Сред миља заноса силна, што нам је срца пон'о,
Може се збити лако, да јекну, к'о смртно звоно,
К'о уздах вечне туге, два болно невољна гласа,
Имена свакому драга: Лорене и Елзаса!

---

*) Многобројне песме посветиле руском цару и царици приликом њихова доласка у Француску. Поред посвета: Франсоа Копе-а, Жана Екара, Жила Кларција, и других чувених песника француских, и ова песма гласовитог песника *Пола Деруледа*, привукла је на себе нарочиту пажњу, са свога жарког родољубља и несаломљивог француског поноса, те смо је радо препевали, да с њоме упознамо и читаоце „Дела“.

С. Ј. А.

Но Цара, светлог госта, то нек' не узнемирава,
И ако рана је наша дубока и крвава,
А ако једна мис'о све наше духове плени,
Нећемо, нагнани болом, и што смо побеђени,
Да ратни поклич бурни, и с њиме реванша нада,
Бешчасте Француску нашу, и Париз понизе сада!

Стид оног, који, не ценећ' оружја нашег силе
Туђинском заставом хоће сузе нам да утире,
И пошту према Цару окреће у преклињање...
Стид и оног, који, са свим, презирућ' поуздање,
Чини и горе нешто: наде се одриче свете,
И песму *љубави* наше у химну *миру* плете!

Не, Сире, не верујте, ни подлим, нит' лудама,
Сабрана чела наша заветни дуг не слама,
Заборав ил' сажаљење, не, то ми не примамо,
За ова сурова срца, за *народ*, почујте само,
Ви нисте ни рат ни мир, о! Свесијатељство!
Ви сте нам потреба душе: одано пријатељство?...

Сима Ј. Аврамовић

НЕИМАРИ

РОМАН ИЗ НОВИЈЕ СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ

НАПИСАО К. П., БИВ. УЧИТЕЉ

ДЕО ТРЕЋИ
ЦВЕТИ

КЊИГА ШЕСТА
ЈУСУФ БЕГ

Јека од гусала

Жарко спаваше...

Поноћ давно превалила. У селу мртва тишина. Небо јако натуштено. На њему нигде ни једне звезде. Студен ветар фијукаше кроз густо грање.

Жарко и даље спаваше.

На два часа пред зору нека лупа трже га иза сна. Он скочи и ослушну. Лупа се понови.

Жарко зграби пушку, изиђе из одаје, приђе лагано вратима и запе ороз.

— Жарко! — чу се глас с поља.

— Ко је?

— Ја... Обрад.

Млади кмет познаде глас Обрада Момировића, спусти ороз, извади шип и отвори врата.

— Спремај се! — рече Обрад улазећи.

— Куда? — упита га Жарко буновно.

— У Рудовце.

Жарко затвори врата, разгрну жар на огњишту, прекрсти два-три угарка и царну неколико пута.

Пламен букну и обасја зидове.

Поседаше.

— Шта ћемо у Рудовцима? — упитаће Жарко протрљав очи.

— На збор.

— Какав збор?

— Позива Ломо... Синоћ ми стиже абер.

— А чу ли ти шта би ноћас? — упитаће га Жарко.

— Где?

— Овде... у селу.

— Шта је било?

Жарко исприча.

— Нека је срећно! — рече Обрад живо и пљесну кмета по рамену... Дај амо руку!

Жарко пружи десну.

— Од сад смо побратими! — рече Обрад весело и пољуби се с кметом. По том ће га упитати:

— Шта сад мислиш?

— Шта Бог да... Куд сви, ту и ја.

— Са мном ти! — рече Обрад и потапша га по рамену.

— Куда?

— У Рудовце... поручио Лома да поведем још кога.

— Кад је збор?

— На Сретење... Ваља нам похитати — рече Обрад притежући кајише од опанака.

— Немам никога код куће.

— Где ти је мати?

— У Самаилу.

— А момци?

— Отпратише Тоску.

— Поручи Милици што имаш — рече Обрад и диже се.

— Зар одмах?

— Одмах....

— У име Божје! — рече Жарко, па се диже, оде у одају,

опреми се, узе оружје, запрета огањ, изиђе с Обрадом и затвори врата.

* * *

Ноћу путоваху, дању се одмараху.

Треће ноћи стигоше на границу крагујевачке и београдске нахије. До Рудоваца требаше им још два часа.

Око поноћи спустише се у један понор и ту застадоше. Учини им се као да чују једновремено клепетање. Пођу даље, и кад сиђоше у понор, спазише речицу.

— Овамо! — рече Обрад и пође уз речицу.

Жарко се упути за њим.

— Ено воденице! — примети Обрад и показа руком.

Жарко спази светлост.

Мало за тим, Обрад стаде, осврте се и рече:

— Чуј!

— Гусле! — рече Жарко.

— Ту су!

— Ко?

— Наши.

Пођоше напред.

Кад стигоше воденици, Обрад приђе вратима и назвири.

Око огња сеђаху до десет оружаних људи. Један међу њима скрстио ноге, држи гусле, гуди и пева. Остали се у ухо претворили.

Обрад махну руком и Жарко приђе.

— Ено Лома и Вучића! рече Обрад шапатом.

— И Мутапа! — примети Жарко.

— И Дринчића!...

— И Капетан - Божа!....

— Па, гле!... Ту је и онај! — рече Обрад зачуђено.

— Ко?

— Бркић.. Вала кад је он ту, биће нас хиљадама.

— Што? — упита Жарко.

— Та тај никад ни мрава не згази, а гле га сад! —

То рече Обрад, па закуца на врата.

Гусле и песма умукоше.

— Добро вам јутро! — рече Обрад отворивши врата.

— Бог вам помогао! одговорише они око ватре.

Обрад и Жарко приђоше и редом се поздравише.

— Дед, начинимо им места! — рећи ће Ломо и макну се у десно.

Јунаци се примакоше један другоме.

— Стигосте ли здрави и читави? — упитаће Ломо.

— Хвала Богу — одговорише Обрад и Жарко, па оставише пушке и поседаше око огња.

— Добро је! — рече Вучић намештајући се. — Нека нас је до зоре још толико.

— Дед, Мирко!... запевај коју.... али знаш... онако! — рече Дринчић и потапша гуслара по рамену.

Мирко — тако се зваше гуслар — намести се, накашља, превуче гудалом неколико пута, заигра прстима по струнама, по том диже главу и гласовито запева ону о четири ускока.

Мирко се вину и оде под облаке. Прсти му хитро удараху по струнама, а душа му затрепта на лицу, као оно звезда на чистоме небу. Јека од гусала и танани глас у гуслара освојише срце у јунака.

Ломо се належе на Вучића, а Вучић обгрли Лома. Дринчић се налакти на Мутапа, а Мутап пребаци руку преко рамена Божова. Остали се налактише један на другога и оком не тренуше.

Јунаци се у ухо претворише. Песма гусларева диже их и собом понесе. Душа им затрепери као оно струне на гуслама. —

То беху тренуци, у којима се душа просвећава, а тело снажи.

Гусле су моћ. Оне су олтар са кога се Глас Народа диже Богу. Оне су будилник свести и источник живота народна. У њима су смештене све патње и невоље и све драге успомене из прошлости. Из њих истиче уље, које блажи и крепи душу, припремајући је за нове подвиге. Оне су мелем невољама и утеха у данима искушења. Струне њихове, струне су срца, и кад једне ћуте — друге одјекују. Гусле су стожер огњишта и васпитачица омладине. Оне су проповедник и неимар слободе читавих поколења.

Из уста гусларевих излази наук, диван наук. Старо и младо прикупља се око гуслара. а овај им гласом у песми вели: Чуј, народе мој, наук мој! Пригни ухо своје к речима уста мојих. Отварам за причу уста своја, и казаћу старе приповетке. Што слушасмо и дознасмо, и што нам казиваше оци наши, нећемо затајити од деце њихове. Нараштају позном казиваћемо невољу и славу његову, да би знао потоњи нараштај, деца. која ће се родити, те да би и они казивали деци својој...

Мирко удараше у струне и певаше, а јунаци слушаху и духом се напајаху.

Кад доврши песму и преста ударати по струнама, Жарко узе гусле из руку његових и стаде их претурати и разгледати са свакоје стране. Као да тражаше у њима оно што мало час чу са струна њихових и из уста гусларевих.

Јунаци осташе и даље непомични. Песма гусларева и јека од гусала беше их занела.

Бунтовници

Има буна што стварају бунтовнике, има бунтовника што стварају буне.

Бунтовници, које буна ствара, израз су времена и прилика. Они су стожер око којих буна облеће. Њих буна уздиже, они буном управљају. То су вођи, који не изумиру. На место једних, ничу други. Они провиру из буне, а буна из земље.

У времену о коме причамо, Србија беше земља, из које буна провираше. Отуда једни вођи тако брзо и замењиваху друге.

Време од 1804. до 1815. беше време превирања крви народне. Ово превирање, час јаче час слабије, избијаше стално из земље. Нови бунтовници замењиваху старе и док једни из дисаху на кољу, други се јављаху из гудура и планина. Они имађаху своје ројеве. Рој од 1814. замени онај од 1804. Рој од 1815. замени онај од 1814.

Бунтовници, које рађа снага народна, не ниште се. Ова је снага као рој, који, кад се растера, поново се скупи.

Скопљак тражаше језгро буне, жељан да у њ забоде колац. И док он једне освајаше и на бедему коцем мрцвараше,

други се у народу развијаху и бујаху. И кад држаше да је све уништено, олуја се диже и покоси га.

Сретење Господње 1815. прибираше снагу народну и из дизаше бунтовнике.

Јунаци из воденице, раздрагани јеком од гусала, дигоше се и у Рудовце дођоше. Ту образоваше ново језгро, коме Ломо беше стожер. Овај бунтовник, оваплоћени дух свога народа и времена, беше у кључу узвреле крви, и не мироваше као оно зрно грашка у кључалој води. Струја га зграби и подиже као сламку. Он беше задовољан.

Шест одабраних јунака прикупише се око њега, посветоваше се и решише да се буне.

— Браћо!... Је ли вера? — упитаће Ломо сакупљене.

— Тврђа од камена! — беше одговор.

— Хоћемо ли у крв запливати?

— У име Божје! — повикаше присутни у глас.

— Оче Радоване! — осврте се Лома свештенику рудовачком... Призови име Божје!

Поп Радован изнесе крст и еванђеље, положи их на столац и призва име Божје.

Јунаци се прикупише и заклетву положише. По том приступише и целиваше крст и еванђеље.

— Куда ћемо? — упитаће Жарко Обрада пошто целива крст и еванђеље.

— У хајдуке! — одговори Обрад.

— Заједно ћемо.

У том се зачу глас Ломин.

— Браћо!... Чим гора олиста, ево ме! Ја ћу први, а ви за мном. Прва пушка одјекнуће са Рудника. То нека вам буде позив. Дотле, браћо, на посао и чете спремајте!

— Спремаћемо! — одговорише јунаци у глас.

Бошко разорава огњиште свога ујака

Бошко остави матер у Купинову и врати се у Србију.

Кад би близу Космаја, опази на једној низбрдици човека, који му се учини познат. На глави му беше велики црвен фес с дугом кићанком, на леђима кожух, а о рамену дуга пушка.

Човек обазриво сиђе низ косу, скрену лево, дође у један шумарак и изгуби се.

Бошко пође лагано напред, дође до једног грма и ту застаде.

У том непознати проби кроз луг и испаде на друм.

Бошко га умотри и познаде.

— Обраде! — викну он.

Човек се обазре и стаде.

То беше Обрад Момировић.

Бошко му полете на сусрет.

Обрад позна сина Ђукићева, стаде као стена и пре крсти се.

— Зар жив с коца, тако ти имена Божјега?!

— Као што видиш... Божја воља!..

Јунаци раширише руке, загрлише се и пољубише По том скренуше с друма, уђоше у шуму и поседаше.

— Ми те већ упокојисмо — рече Обрад и потапша Бошка по рамену... Како умаче с коца, тако ти Бога?

Бошко му исприча цео догађај.

— Па куд сад мислиш? — упитаће га Обрад.

— У хајдуке — одговори Бошко.

— С киме?

— С ким буде... Могу и с тобом.

— Врло добро — прихвати Обрад. — У Милићевом Брду чека нас дружина... Тамо ће доћи и Жарко.

Бошко се зграну кад чу ово име.

— Који Жарко? — упитаће он потмуло.

— Павлов син.

— Зар син онога изрода?!

— Не резили га!... Није ти тај ни налик на оца. Честито момче, да му пара треба тражити. Мрзи Турке, зубима би их клао.

То рече Обрад, па исприча догађај у Рудовцима.

— Ваља га се причувати! — рече Бошко машући главом. — Павлов је син то!...

— Не познајеш га, соколе. Нема ти тај ни оволико очевог! — рече Обрад и показа црно испод нокта.

— Боме се вараш... Гуја је то, Обраде!

— Не греши душе!... Тај ти је, болан, спасао матер и сестру.

— Зар он?

То беше питање, пуно презрења и подсмеха.

— Он — одговори Обрад одсечно.

— А Тоска?...

— И Тоска, али Жарко још више... Он их је примио у село, пазио као своје и притицао им у помоћ.

— Не могу... не могу да му верујем — рече Бошко гневно и одмахну руком.

— Веруј ми, но!.. Зар ја да браним уљу?!

Бошко обори главу и набра чело.

— Био је са мном у Радовцима... Заклео се на крсту и еванђељу ...

— Да ће вас проказати — заврши Бошко и јетко се насмеши.

Обраду се навуче преко чела мутан облак. Он оштро погледа у Бошка.

— Где ти је сад тај јунак, што ти тако за срце прирасте? — упитаће га Бошко.

— Ено га у Самаилу код матере. За дан-два биће у Милићевом Брду.

— Да си жив и здрав!... Жарко ти је у граду код паше — рече Бошко.

Обрад се зграну и чисто подиже с места.

— Јест... Ено га у граду — потврди Бошко.

Обрад скочи као опарен.

— То не може бити!...

— Ја ти рекох... Моје су га очи виделе — одговори Бошко и уста.

— Преварио си се, соколе!

— Ено ти Тоске.

Обраду се зажарише образи. Он стајаше као стена и блењаше у решено лице Бошково.

— Верујеш ли? — упитаће га Бошко након кратке почивке.

— Баш у град отишао?

— Баш у град — потврди Бошко.

— Баш паши?

— Паши или ком другом.. све једно.. Он је увода.

— Ово ће му судити! — рече Обрад љутито па натуче фес на главу и удари руком по сред пушке.

— Биће доцкан — примети Бошко.

— Ма кад — одговори Обрад, па обеси пушку о раме. По том пружи руку и рече: Збогом!

— Куда? — упитаће га Бошко.

— У гору... Чека ме дружина.

— Ето и мене кроз који дан.

* * *

Треће ноћи Бошко стиже у Горачиће.

Требаше му још да се успне на један брежуљак, па да види дом свога ујака.

Беше весео и да могаше чисто би узлетео на вис.

Кад стиже на брежуљак, стаде и радосно баци поглед према себи.

Дом, који тражаше очима, не беше на месту.

— Одавде ћу боље видети — рече он у себи и попе се на вишу тачку.

Каква обмана!.. Дома нигде, као да беше у земљу пропао.

Бошко се следи. Ноге му заклецаше и једва сиђе низ брежуљак.

Кад прође мимо кућу Глигоријевића и дође до ограде дома ујакова, сав задрхта.

Шта беше угледао?

Пустош!

Дом ујака му беше сравњен са земљом. Ограда растурена, стаје порушене, воћњак у корен сатрвен, — свуда пустош и рушевине.

Бошко, тресући се целом снагом, дође до рушевина и кад угледа праг разорена дома, паде на студен камен, обгрли га и сузама ороси.

Оста тако неко време, тресући се и сузе проливајући.

По том се диже и са душом пуном бола и туге зађе по рушевинама.

Спотичући се преко нагорелих греда и баскија, обиђе сва згаришта и рушевине, и савладан умором седе на један камен. Ту дрхташе и уздисаше за лепим домом свога ујака.

У неко доба диже се, уђе у рушевине дома, дође до огњишта, одбаци неколико греда и баскија, разгрну пепео, клече, извади нож и поче копати.

Кад ископа рупу, дубоку једну стопу, затрпа је и поче копати другу.

Тако ископа три рупе, и сваку затрпа.

Поче копати и четврту.

Не беше ископао ни за једну шаку а нож зашкрипа.

Беше наишао на камен.

— Ту је! — рече он у себи, па окопа камен са свих страна и извади га.

Под каменом беше парче сукна. Бошко диже сукно и спази ибрик с новцима.

То беше остава његова ујака.

Оне ноћи, када Горачићани потукоше момке Латифове, Манојло, видећи шта се спрема, узе сву своју готовину и закопа под огњиште. Кад беху у Небош-Планини и кад дође час да се растају, он повери ову оставу своме нећаку.

Нећак се сети оставе и похита да је дигне.

Нашавши благо, Бошко извади ибрик, отвори торбу, сручи новце, диже се и оде.

За собом остави потпуну пустош.

Латиф разори дом, а Бошко огњиште.

На бедему

Беше прве недеље часнога поста.

Каја паша обилажаше градске бедеме. Са њим иђаху два бега: Фејзул-бег и Јусуф-бег, и још неколико пратилаца.

Каја обиђе горњи град и сиђе у доњи. Свита иђаше за њим узастопце. Обиђоше сваки кутић и дођоше до Сава-Капије. Одатле скренуше десно, попеше се на бедем и ударише у правцу Небојше.

Дан беше ведар, небо чисто као огледало, а сунце благо и пуно љупкости.

Ћаја застаде и баци поглед по околини.

Пред њим беху Сава и Дунаво, чије воде разлучаваше дуга, коса пруга, од безбројних сребрнастих таласића. На далеком западу плављаху се високе планине, снегом прошаране, а на истоку пукла непрегледна равница, на чијим крајњим тачкама уздизаху се две високе горе, као два исполина. Тамо-амо, по пространој равници, бељаху се банатска села, као лађе на тихој морској пучини.

Ћаја пође даље бедемом и дође до једне куће.

Пред кућом сећаху четири човека.

Кад се Ћаја са свитом појави, људи устадоше и, држећи руке на прсима, смерно га поздравише.

— Ко су ово? — упитаће Ћаја Фејзул-бега.

— Ово је Ђенадије — одговори бег и показа једног.

— А ово?

— То је Стојан, син старчев.

Ћаја одмери старца и сина му, па приђе осталој двојици.

— То су два брата Јаковљевића — рече Фејзул-бег.

Ћаја се врати Ђенадију.

— Одакле си, старче?

— Из Драгачева, честити пашо — одговори погурени старац и поклони се.

— Да није то онај калуђер из Благовештења? — упитаће Ћаја Фејзул-бега.

— Јест... То је духовник Ђенадије — одговори бег.

Старцу се превукоше капци низ очи, брада му задрхта и потајни уздах оте му се из груди.

— Ово је Стојан, његов син... Ово су два брата Јаковљевића из Левча — настави бег.

— А-ха!... То ли су они што заметоше кавгу? — рече Ћаја, мерећи их од главе до пета.

— Сад су мирни и послушни — примети бег, а усне му се разведоше.

— Добро, боме, прођосте!... Да не беше Тоске, давно би били тамо — рече Ћаја и пружи руку у правцу Стамбол-Капије.

Сва четворица стресоше се.

— Како вам је сад, старче?... Јесте ли задовољни?

— Хвала ти, честити пашо... Добро нам је — одговори старац држећи руке на прсима.

— Биће вам и боље, ако се потурчите. Иначе одосте за Пајсијем. Будите само послушни — рече Ћаја и пође.

Свита се крете за њим.

Кад Ћаја измаче, један из свите издвоји се и приђе Ђенадију.

То беше Јусуф-бег, повисок и леп младић, црних очију, малих брчића, голобрад, у лепом турском оделу, с високим фесом на глави:

— Познајеш ли ме, оче? — упитаће он старца.

Старац га погледа, па слеже раменима.

— А ти? — упита бег Стојана, сина старчева.

Стојан познаде човека и у маху се промени.

— Ја сам Жарко — рече бег. По том се наже и шапатом рече: Не осуђујте ме. Због вас ово учиних. Будите спокојни. Из куле вас изведосмо, а скоро ћемо, ако Бог да, и из града.

То рече бег, па се осврте и живо оде за свитом.

Стојану искрсну пред очи сва прошлост. Он задрхта и, пратећи очими бега, гневно махаше главом.

Уђоше сви у кућу.

— Ко беше тај младић, сине? — упитаће Ђенадије Стојана.

— Из Горачића — одговори Стојан хладно и усиљено.

— Је ли то син кмета Павла, о коме нам причаше?

Стојан климну главом.

— Па се потурчи?!

— Потурчи се изрод — одговори Стојан јетким гласом.

Кључ од харема

У горњем граду, недалеко од капије кроз коју се низ стрмне и вијугаве степенице силази у доњи град, беше у ово доба повелика кућа, ограђена високим зидовима.

Кућа личаше на усамљени манастир. Голи зидови, подигнути од камена и шигаља, покривени ћерамидом, допираху висином по више стреје, тако, да требаше прилично одмаћи се

од зида, да би се могао преко њега, а кроз густо грање разноликог дрвећа, видети горњи део крова.

До ове куће беше друга, мања, такође ограђена високим зидом.

Зидови обе ове куће описиваху правоугаоник, коме на југоисточној страни недостајаше један квадрат, што целом овом простору, зидом ограђеном, даваше изглед Г.

Оба ова дворишта имађаху два улаза: главни, на северозападној, и споредни, на североисточној страни. На главном улазу беше велика двокрилна капија, а на споредном капицик, нешто мало нижи од узраста човечјег. Овакав исти капицик беше и у зиду, који предвајаше веће двориште од мањег.

И главни и споредни улаз беху готово по ваздан затворени. Бивало је често да по неколико дана протече, а у ове скривене домове нити ко уђе нити изиђе.

На главном и споредном улазу стајаше преко дана по један стражар, а обноћ их беше стално четири, од којих двојица беху на југо-источном и двојица на југо-западном углу.

Ове две куће беху харем Сулејман-Скопљак паше.

Друге недеље часног поста, једна жена уђе у горњи град и запита за Јусуф-бега. Показаше јој једну кућицу, десно од сât-куле.

Пред кућом сеђаше Јусуф-бег. Беше се налактио на колена, снагу погнуо, а десном ногом потапкаваше прашину на земљи. Кад угледа жену, устаде и живо јој пође на сусрет.

То беше Милица, коју Бошко беше некада на друму спасао.

— Стиже ли, снахо? упитаће је бег радосно и пружи јој руку.

— Једва ме пустише. Да не беше Тоске, морала бих се вратити

Бег уведе жену у одају.

— Очекујем те као озебао сунце. По том ће је упитати:

— Где су ти деца?

— У Трнави, код рођаке — одговори Милица.

— Имају ли све што им треба.

— Имају, хвала Богу!

— Јеси ли примила новац?

— Послао ми је Тоска.

— Е, лепо — рече бег, па се диже и дође до прозора. Жена пође за њим.

— Видиш ли оне две куће, ограђене зидом? — рече бег и показа руком.

— Видим — одговори Милица, гледајући у правцу његове руке.

— Оно је харем Скопљак паше... У оној већој кући борави Спасенија с Аном.

Жену обузе радост и лице јој чисто заигра.

— У оној мањој живи Петрија с децом -- настави бег.

— А Ђенадије? — упитаће жена живо, не одвајајући ока са прозора.

— У доњем граду, заједно са сином.

Жена се подиже на прсте, тражећи оком обиталиште духовниково.

— Не види се — примети бег и удали се од прозора. Поседаше поново.

— Ти знаш зашто си амо дошла? — рећи ће бег.

— Знам.

— Оне сиротице треба спасавати. Ти ћеш ми бити...

— А оца Ђенадија? прекиде га жена.

— Са њима ми је лако... Овамо ми је тешко.

Жена га посматраше пажљиво.

— Али се уздам у Бога и у тебе — настави бег. — Ти ћеш ми бити кључ од харема.

— За Спасенију бићу све што хоћеш... И Богу није право да кћи српског војводе буде турска робиња.

— Тако је, снахо. Само морамо похитати.

— Реци само... Ја сам на све готова.

— Лепо — рече бег. — Пристајеш ли да служиш у харему?

— Само ако ме приме.

— Примиће те.

— Зар паша?

— Не брини... О томе он и не води бригу, а и да води није му сад до харема.

— Што? — упита жена радознало.

— Болестан је.

— Од кад?

— Већ неколико недеља.

— А ко прима послугу у харему?

— Домаћица Фејзул-бегова. Она је надзорница.

— Да ли ће ме примити?

— Сигурно.. Обећао ми је бег.

— Зар прима и ђаурке?

— Прима — одговори бег, па се диже и поче ходати по соби.

Жена га немо праћаше очима.

Јусуф пређе неколико пута собу, па стаде, осврну се жени и рече:

— Где су ти ствари?

— Код Тоске, одговори жена.

— Наредићу да се донесу... А сад да ти покажем кућу бегову.

Жена се диже и пође за њим.

Јусуф јој показа кућу и при растанку рече:

— Пријавићеш се беговици. Пристаћеш на све што буде захтевала. Реци јој да немаш нигде никога од свога. О Спасенији и осталима ни речи. Чини се као да их и не познајеш... Јеси ли разумела?

— Јесам — одговори Милица и оде право у кућу бегову.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

УТЕХА

Престаните једном с јадима и тугом.
Неискусне, добре ваше душе чисте
Утехе требају у животу дугом:
Зборите о срећи, кад већ срећни нисте;

Певајте о слози, као да је има,
О блаженству, миру, као да постоје,
О љубави што је постојана свима,
О свему што није нек' вам срце поје;

Заварајте људе, који вас варају,
Као да вам срце ни од чег не зебе —
Можда ћете тако у томе очају
Нехотице сами заварати себе.

Тако ћете само корачати смети,
У заносу слатком све живље и живље
Некој даљној, дивној, замишљеној мети
Кроз пучину ноћи и пределе дивље.

Од умора тело малаксати не сме,
Од глади и жеђи нек' се страх не рађа,

Ви певајте вазда заношљиве песме
Безбрижно к'о птица коју ловац гађа.

Јер и онда знајте, кад вам срце вели
Да га свету овом вуче љубав жарка,
И сâм онај осмех што вам лице прели
Знајте да је варка, само пуста варка.

Београд, 18. септ. 1896.

Д. Д.

КОМЕТЕ, ПАДАЛИЦЕ И МЕТЕОРИ

СКИЦА О ПРИРОДИ ЊИХОВОЈ

СРЕДИО

ЈЕЛЕНКО МИХАИЛОВИЋ

(СВРШЕТАК)

Једна од најинтереснијих комета новога доба, јесте *комета од 1882. II.* Беше то величанствена комета, која је привлачила пажњу наших становника 18. и 19. септембра 1882. Првих дана септембра откривена је на неколико места у пределима јужних геогр ширина. У Европи ју је први приметио г. Комон у Ealing-у 17. септембра. Њено кратко перихелно растојање, као и други елементи њене путање, указују на неку особиту заједницу са кометама од 1843 и 1880 год. Изгледа да је ван сваке сумње као да ове три комете чине неки кометски систем са истим узроком постанка. При крају септембра имала је дугачак реп око 15 милијуна километара, широк око 1 милијун килом. Једро је с почетка било округло, а при крају септембра посматрано је на звездарници у Килу 5. октобра како се једро раздвојило на два комада, који се све већма удаљаваше међу собом У Вашингтону су чак могли разликовати 3 до 4 једра и мерили њихова растојања (3. окт.). У Рио де Џанеиру, поред ова четири једра, видели су 15. јануара 1883. још и пето. *J. Шмит* (*Julius Schmidt*) директор звездарнице у Атинама, опазио је још 9. октобра на овој комети једну веома интересну појаву. Он је нашао на југозападној страни врло близу до комете неку врло слабу маглину (небулозу), која беше врло фина и разређена, а захватала прилично велики простор. Ова је маглина ишла заједно са коме-

том, а имала је нешто брже кретање. Ту маглину пратио је кроз три узастопна дана. Њу је видео и Хартвиг (Hartvig) са једне лађе. Хинд (Hind), Опенхајм (Oppenheim), Целбр (Zelbr)) и Хепергер (von Hepperger) нашли су за ово парче кометске материје нешто различну путању од главне комете. А последњи још налази да се ово откинуло од комете 7. или 8. октобра. Поред овога виђене су, опет на јужној страни комете, и друге овако издвојене кометске масе. Тако је Бернард (*Bernard*) у Nashville-у видео 13. октобра 6—8 оваких комада, а тако исто и *Брукс* (*Brooks*) у Phleps-у 20. октобра и Lacaile 16., 20. 22. и 26. новембра. Ове појаве дакле јасно указују, да се ова комета кида у поједино комађе. О узроцима пак, који то чине, за сада не можемо на овоме месту ни слутити.

Ну, поред ових великих комета, а и многих других, које су виђене голим оком, и то после дужег или краћег размака времена, ваља знати, да сваке године без разлике пређе преко нашега неба известан број комета, које се не виде голим оком, већ их астрономи виде кроз своје телескопе, од куда им је и дошао назив: *телескопске*. И астрономи редовно испитују све ове комете, како у погледу њихових путања и елемената, тако и у погледу на њихову природу. Спектроскопска испитивања појединих комета, а нарочито *Брорзенове* и *Винекеове*, показала су, да се њихове три спектралне пантљике по положају своме врло јако подударају са линијама и пантљикама, које се виде у спектру угљоводоника, кад се кроз њих пропуштају електричне варнице. То су потврдили *Хигенс* (Huggins) и *Фогел* (Vogel), према чему је врло вероватно, да комете сијају и својом светлошћу од усијаних угљоводоничних гасова.

Важна је још и она околност, што су у спектру *Уелсове* (Wells) комете (1882.) настале нагле промене, одмах после њене појаве Тада је у њеноме спектру нагло засијао светли пар натријумових линија (D_1 D_2) Исто је тако и она велика комета од 1882. П. у почетку показивала натријумову линију. Тих линија није било, кад су се комете почеле удаљавати од Сунца. *Хаселберг* (Haselberg) објашњава ове појаве тиме, што се од јаког загревања кометске материје у сунчевој близини, врше у њој силне електричке појаве, те комета сија најјачим сјајем; тада у исто време испаравају и они метали, који су дотле били

у чврстом или течном стању. Чим се комета стане удаљавати, стишавају се у њој ове бурне акције, па се и испарене материје враћају натраг у течно или чврсто стање хладећи се, те се као такве и не опажају у спектру. За све ово он се позива и на опите у својој лабораторији.

Према данашњем стању астрономске науке, поуздана је истина, да комете нису једноставна чврста тела, као што је на пр. наша Земља. Оне су састављене од космичког комађа (језгро) и прашине (реп), обавијене маглинастом светлом материјом (кома), што све, на сваки начин, представља остатке од неких уништених светова. То пак закључујемо из појава метеора и састава т. зв. метеорита, који падају на земљу. С тога ћемо овде и о њима рећи две-три речи.

*

Нема међу нама ни једнога, који при ведрој ноћи није спазио, како се с времена на време пружи преко неба по који светао млаз, траје неко кратко време па се угаси. То се може видети свакога вечера. То су т. зв. *летеће звезде* или *падалице* (сл. 7. и 8.). По некад се може видети каткад и дању, особито пред вече, како се пружи по која крупнија падалица и која редовно вуче за собом краћи или дужи реп. Обично су крушкастог облика, код кога „петељка“ иде по зади, а има их различитих боја: жутих, црвених, зелених, белих, плавичастих. То су т. зв. *болиди* или *ватрене лопте*, од којих неко комађе падне и на земљу са јачим или слабијим праском, при распрскавању. То су т. зв. *метеорити*. Лако можемо увидети, да то нису неке самосталне звезде, које би падале амо к нама из бесконачности, већ су то одломци, мало комађе, које је пу-

Сл 7.
Промене у репу падалице (озвездине) посматране телескопом.

товало кроз простор, описујући као и комете врло развучене елиптичне путање. Кад нађу и на нашу Земљу, тада их ова привуче, они пођу и запале се од силнога трења кроз ваздух и тако падају на површину земљину. Неко комађе такво пало је и у нашу отаџбину и то у Соко-Бањи и Шарбановцу 1. октобра (по нашем) 1877., (сл. 9.) на Јелици 19. новембра 1889., у Гучи 16 септембра 1891. Пре месец дана, 10. фебруара (28. јануара ов. г.) око 9 сати пре подне распрскао се један такав метеор над Мадридом и починио приличну штету. У то доба (9^{c} $29^{м}$ $30^{сек}$) опазио се над Мадридом један облачак на иначе са свим ведром небу, а на његовом предњем крају

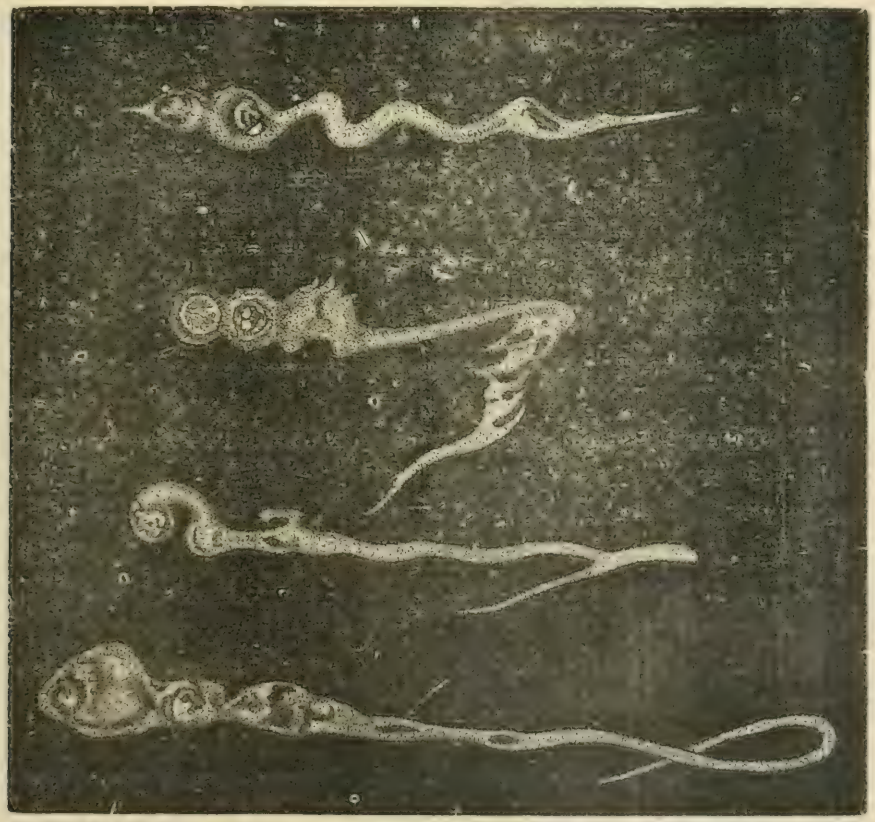

Сл. 8. Промена у репу падалице (озвездине) посматране телескопом.

јасно се опазило неко црвенило, налик на црвенило облака при заласку сунчеву. На томе се месту извршила експлозија, а том приликом показала се тако жива светлост, да се чак и у унутрашњости кућа опазила и ако је Сунце сијало потпуно јасно. Тај се облачак могао посматрати чак до 3 сата по подне,

а по том га је нестало. На један минут (70 сек.) после експлозије тога болида чуо се страховит пуцањ, као из највећег топа, а овај пуцањ пратила је као нека грмљавина, која је трајала око два минута, а чула се тако жестоко и страховито, да се цела варош тресла. Становницима овлада паника: неки мислише да је то каква експлозија динамита или какав јак земљотрес, неки помислише чак и на смак света. Ученици из свих школа стадоше бегати куд који, а један младић скочи и кроз прозор. Раденици у фабрици прерађивања дувана у тренутку покуљаше на улицу преко степеница и стуба, које се срушише. Куће су се дрмале од јаких потреса; сва стакла на прозорима попрскаше, а лампе електричне светлости, којима су осветљени подруми по гостионицама и фабрикама, у тренутку се погасише и опет засијаше. Барометар се нагло попео за 1.7 мм. а после осциловао за 2.8 мм. И животиње беху пре стрављене овом појавом, која је за један тренут створила ужасан призор. — Тако описује пад овог метеорита г. Арчинис (*Arcinis*), директор метеорол. опсерваторије у Мадриду. С истока на запад експлозија се ова видела у простору од 700 км. а

Сл. 9. Метеорит „Соко-Бања" (од 1877.). Оригинал се чува у геолошком музеју Велике Школе у Београду.

од севера к југу, у коме се правцу болид кретао, на простору од 400 км. Болид се распрскао у многобројно комађе, од којих је највеће тешко $^1/_2$ кгр. а највећи их је број величине као орах.

Ове метеорите неки погрешно називљу „ваздушно камење.“ То је погрешно с тога, што оно не долази из нашег ваздуха, већ из врло удаљених предела васеленских, отуда, камо не допире никав траг нашег ваздуха.

Поред ових обичних звезда падалица, које сваког вечера и преко целе године можемо посматрати, виђа се с времена на време, како на појединим местима неба сипају читави ројеви ових падалица, као какав ватромет и те се појаве зову: метеорске појаве или *појаве падалица*. а које стоје у извесној вези са кометама, те се и оне периодички, и то по утврђеним периодама јављају. „...Ову су појаву виђали људи од вајкада и није ни чудо, што се ова лепа појава помиње и у Илијади, по којој, кад год каква звезда засине на звезданоме небу, по који од богова на земљу силази.

„Исто тако и северни мит доводи у везу живот новорођенога детета са озвездинском појавом и по њему, како се роди које дете, започиње предиља *Верпеја* да преде конац живота и сваки се конац завршује у по једној звезди на небу. Кад се приближи смрт човеку, онда се кида конац живота и побледела звезда пада на земљу.

„И наш народ доводи у везу са појавом озвездине или смрт или бегство каквога заточеника из затвора, а песник је српски ту дивну појаву на звезданом небу овековечио овом песмом,“[1]) од које узимљемо ове прве стихове:

„Ти ми рече, да су наше коби,
Наши дани о звезде скончани.
— Јесте, синко, ал' им тама злоби,
Па нам ч'сто гледати их брани.
— Али негда бистро око твоје
Њихне знаке растумачит' знаде — —
Каква ј' она, она звезда, што је
Сјала, сјала, а сад доле паде?

Издахн'о је један човек, сине,
Ето му је звезда малаксала,

[1]) *М. Ј. Андоновић.* О Космосу стр. 26.

Баш је пев'о сретан од милине,
У средини мила круга мала;
Грлио је пријатеље своје,
Чашу испи, Богу душу даде — —
А, гле опет једна звезда, што је
Сјала, сјала, а сад доле паде!

То је била невестица млада
Мило чедо у самоме цвећу,
Пуно срце убавога пада,
Сутра јој се мили свати крећу, — —
А, гле опет једна звезда, што је
Сјала, сјала, а сад доле паде!"

— — — — — — — — — — — — —

Змај J. J.

При свакој ведрој ноћи види се просечно за један сат 4—5 оваких особитих звездоликих тела како лете преко неба, некада са незнатним сјајем, гасећи се одмах без икаква трага, а некад пак веома сјајних са сјајним трагом, који траје по читаве минуте, а ређе и по читаве часове, а који се постепено и лагано губи. Неких ноћи и то сваке године око 28.—30. јула и око 1. новембра (н. п.) број падалица у једном часу знатно расте, те са тада могу видети на сат просечно по 13—15. По некад може број падалица бити ванредно велики. Тако је ноћу између 12. и 13. новембра 1833. за 9 сати пало преко 240.000, те на један сат долази просечно по 27.000 Ова лепа појава посматрана је те године у Сев. Америци, а сл. 10. представља сам призор од појаве падалица. — Ноћу између 13. и 14 новембра 1866. пало је у једном сату преко 11000, а 27. новембра 1872. око 18000 за један сат, дакле просечно у свакој секунди по пет; у јесен 27. новембра 1885. пало је око 8000 падалица у једноме сату. Ови бројеви не обухватају и телескопске, већ само оне падалице, које су виђене слободним оком. Падаличке појаве су по некад тако величанствене да су са свим природно и оне још од вајкада узбуђивале гледаоце.

О томе имамо и забележака још од 644. г. пре Хр. за време месенског рата; из тога доба има забележено у кинеским аналима да је једне ноћи падала читава киша од звезда, што указује на падаличке појаве. Описивања су истина кратка, али карактеристична. Тако у старо индиском спеву Махабарата

стоји да се „видело како небесне буктиње падају са звезданога неба као густим димом обавијени пламенови, звезде на хиљаде падаше с неба“ Даље налазимо да су 25. априла 1095. г. сви становници у Француској посматрали како „звезде“ па-

Сл. 10. Рој падалица посматран 1833. г. у Сев. Америци. (Хумболт и Бонпланд).

дају с неба густо као град и тај догађај био је — веле — предзнак крсташких ратова. Ројеви падалица у разним описима упоређују се често са падањем снега, сипањем ракетала и т. д.

Ноћу између 11. и 12 новембра 1799. око $3^1/_2$ сата у јутру посматрали су *Хумболт* и *Бонпланд* у Кумани (јуж. Америка) за време од четири сата многе хиљаде падалица. Бонпланд који је први опазио ову појаву уверавао је, да у самом почетку није на небу било ни једно место на коме у сваком тренутку нису киптеле падалице. Становници кумански, који су већ пре 4 сата излазили од кућа на јутрењу, беху се овом појавом јако узнемирили; најстарији од њих опомињали су се, да се пред велики земљотрес у години 1766, дакле 33 године раније, опет видела са свим истоветна појава.

Иста падаличка појава посматрана је и у француској Гујани «где је небо према северу изгледало као у пламену. Сахат и по врвеше небројене падалице преко неба и распростираше тако јаку светлост, да су се метеори могли сравнити са зрачним сипањем искрâ код ракетле.» *Еликот* (Ellicot), астроном у Сјед. Државама, који се тада налазио на једној лађи у бахамском каналу, пише, да је видео по целом небу толико метеора колико има и звезда; ти метеори шикљаше у свима правцима, неки изгледаше да падају управо доле, те се свакога тренутка очекивало да падну и на саму лађу. На Лабрадору код Најна и Хофентала, на Гренланду код Лихтеноа и Најхернгута, међу Ескимима беше овладао ужасан страх од необичне множине метеора, који за време сутона падаху на све стране.

Од 1799. за дуже времена није се јављала тако особита падаличка појава. Али је у новије доба опажено, да се сваке године 12. и 13. новембра (н. и) види већи број падалица но обично, те је тиме обраћена пажња на периодичност ове појаве. Године 1831., дакле на 32 године после Хумболтовог посматрања у Кумани, посматран је опет већи рој падалица 13. новембра рано изјутра, када су у минуту виђене просечно најмање по две падалице. Идуће године ноћу између 12. и 13. новембра 1832 посматрано је опет јаче падање метеора, а 1833. опет ноћу између 12. и 13. новембра била је, већ поменута, колосална падаличка појава, која је за ноћ изнела 240 000 падалица. Ове је године скренута пажња на једну особиту појаву.

Многи метеори, који сипаше привидно у свима могућим правцима по небу, показивали су у извесном смислу неку осо-

биту заједницу. Кад се у мислима продуже њихове путање, које изгледају праволинијске осим неколико сасвим усамљених изузетака, онда се сви секу у једној тачци (приближно) на небу, која је падала у близини једне звезде у звезданој фигури вел. лава. Ова т. зв. *радијациона тачка* падалица остала је преко целе ноћи на истом месту близу исте звезде, она је дакле ишла са привидним дневним кретањем звезда или других речма: није имала учешћа у окретању земље око своје осовине. Одавде је пак са свим јасно, да падалице не постају у атмосфери, јер би тада учествовале у ротацији земљиној, већ да су оне космичке природе и да до наше атмосфере долазе из васионских просторија.

Поуздано се сазнало да падалице долазе из простора ван наше атмосфере, дакле су била тела која се кретала независно од земље. Из тога се неопходно мора закључити, да су се оне налазиле у домашају привлачне силе Сунчеве, да су се морале као год планете и комете кретати око Сунца по каквом коничном влаку. Пошто пак земља одређених дана у години или, ако се за сада задржимо само на новембарском року, свакад. 12.—14. новембра наилази на особито велики број падалица које све имају исту радијациону тачку, онда се отуда такође мора закључити да коничан влак, којим се падалице крећу кроз небесни простор, пресеца земљину путању у оном пределу, где се земља налази од 12.—14. новембра.

Из досада поменутих података могло би се дакле извести да се падалице крећу по једном коничном влаку, а какав је пак тај влак, на то се питање још не може дефинитивно одговорити. Па ипак се може поставити бар нешто приближно. Већ смо видели да су особито велике и лепе падаличке појаве посматране године 1766., 1799. и најзад 1832. и 1833. (сл. 10.). а ово канда указује на то да су знатнија падања имала период од 33—34 године. Овом се поставком први осмелио *Олберс* да у напред одреди појаву једне јаче падаличке појаве за новембар 1867. а то се и догодило истина годину дана раније, ноћу између 13. и 14. новембра 1866. Сад се више није сумњало у 33 — 34 годишњу периоду, те је одавде изведен један важан закључак.

Кад дакле Земља у извесним, увек истим размацима времена при пролазу кроз падаличку путању налази увек на особито велику појаву њихову, онда је и врло вероватно, да је то увек један и исти рој с којим се сусреће. А ако у ствари постоји тај случај, онда путања падалица не може бити ни хипербола ни парабола, јер се тада рој не би никада могао вратити кроз исту тачку своје путање. Она дакле мора бити нека затворена крива линија. Ако пак издвојимо параболу и хиперболу онда од коничних влакова остаје још само елипса и круг који би могли бити путање падалица. Како се пак из разних обзира не може помишљати на круг, онда остаје још једина поставка, да се падалице новембарске периоде крећу по елиптичним путањама око Сунца и за њих је нађена периода сваког јачег падања од 33¼ године.

Падалице новембарске периоде крећу се око Сунца по једном елиптичном прстену У свакој тачки овога прстена налази се већи број падалица, а у појединим пак тачкама налазе се веће гомиле њихове Са једном таквом гомилом сусреће се Земља сваке 33-ће године. Према томе могу се из положаја радијационе тачке и времена оптицања тачније израчунати величина облик и положај елипсе. Тако је одређено, да путања новембарског озвездиског роја одстоји у својој највећој близини (перихелу) око 20 милијуна геогр. миља (око 149 милијуна килом.), а у највећој даљини (афелу) око 394 милијуна геогр. миља (око 2954 милијуна килом) од Сунца, т. ј. кад је рој најближе, удаљен је од Сунца колико и Земља, а кад је најдаље, колико Уран.

Овде још помињемо, да се осим падалица 12.—14. новембра виђају и друге падалице у другим данима преко године. Код неких од ових случаја сада је могуће утврдити и одређену радијациону тачку, те тиме одредити путању самога њиховога роја Неких дана, на пр. 10. августа, сусрета се Земља са више метеорских ројева, што се дознало по томе, што је одређено више радијационих тачака. Ну све путање метеорских ројева не могу се представити елипсом, већ се као и кометске ни у чему не разликују од парабола. У томе пак имамо једну карактерну сличност између комета и метеорских ројева. Обоје се у појединим случајевима крећу по сразмерно малим елипсама око Сунца, а у већине случајева је путања на про-

тив тако јако развучена елипса, да не одступа приметно од параболе.

Обе ове врсте небесних тела имају још једну интимнију везу. Талијански астроном у Милану, *Schiaparelli* доказао је 1866. г. да један метеорски рој од 10. августа иде по простору истом путањом, којом и комета 1862. III. Даље се случајно десило да је крајем 1865. откривена једна комета, о којој посматрања доста брзо показаше да се не креће по параболи. Многи посматрачи израчунаше јој елиптичну путању са оптицањем нешто више од 33 године. Кад се новембра 1866. јави она велика падаличка појава, израчуната је и за њу елиптичка путања, која је такође имала периоду оптицања од 33 године. Према овоме се врло лако породила мисао, да се упореде и други елементи путања обају ових предмета. Тако је нађен резултат: да су сви елементи путања и комете и новембарског метеорског роја међу собом у свему једнаки, а из тога је пак изведено, да се комета креће око Сунца по елипстичном метеорском прстену истом брзином којом и сâм метеорски рој. Обе ове карактерне појаве неминовно су дале повода истраживању сличних сродности код других ројева, па је у ствари код сваког периодичног метеорског роја и доказана веза са по којом кометом.

Откриће ових сродности између комета и метеора (падалица) води питању: да ли се овакав рој падалица наградио од комете или је комета само један део метеорског прстена, можда само јако нагомилани метеори налик на рој од 13. новембра? О овоме су мишљења у почетку била подељена, међу тим се данас више не може сумњати — по детаљним испитивањима *Schiaparelli-a* — да је прво гледиште тачно, да су се дакле падалице (метеори) издвојиле од комета.

Сад пак настаје једно даље питање: да ли су код комета посматране какве појаве из којих би се могло закључити на такво губљење или растурање тела по њеној путањи? Још раније смо видели да се комете по своме изгледу јако мењају кад се приближавају Сунцу и Земљи. Овде пак морамо правити разлику између ова два случаја. Кад се дакле комета приближује Земљи, онда се она мора, као и сваки други пред-

мет, кад нам се приближује, привидно повећавати, ма да при том не бива стварно повећавање. Али се и изглед мора мењати. Слабије партије које се на већој даљини нису могле видети, виде се јасно у већој близини; језгро које је обично врло мало, те на великој даљини даје тако мали угао, да се чак и не види, може се из близине доста добро разликовати од комете. У кратко, све појаве које су напред описане при грађењу репа и т. д. могу настати кад се комета приближује Земљи а не Сунцу. Овде само не треба заборавити, да су тада те појаве само привидне.

Са свим друкче стоји ствар ако се комета приближује Сунцу, а да се при том не приближује Земљи. И у овом се случају комета повећава, али је то повећање за нас особито важно, јер сно не може бити само привидно, већ мора бити и стварно. Изглед саме комете мења се тако, да при јачем приближивању Сунцу постаје знатно сјајнија а реп јој постаје већи. Са приближивањем Сунцу у самој комети настају физичке промене, које се могу доста јасно посматрати. Најповољнији услови за ова посматрања свакако су задовољени онда, кад комета није много удаљена ни од Сунца ни од Земље.

У току прошлог и овог столећа посматран је велики број сјајних комета, које у своме општем изгледу у многоме личе једна на другу, ма да свака има и своје нарочите одлике. Од самога језгра кометског, које у осталом ретко кад да је јасно ограничено, по ободу је махом врло нејасно, изгледа као да струји према Сунцу нека светла материја — ждраке, већином у облику лепезе. Кад се ове ждраке одмакну на извесну даљину од комете, повијају се у страну, пошто их — како изгледа — одбија Сунце те се посувраћају назад мимо језгро и губе се у репу кометском Што се комета већма приближује Сунцу и ова се појава јаче опажа. Ово избијање из језгра не врши се увек тачно у правцу ка Сунцу, већ некада нагиње више час на једну, час на другу страну, добија некад као шеталично клаћење, а кретања се међу тим врше врло брзо. Тако је *Бесел* видео на Халејевој комети 1835. како се правац тога избијања за неколико сати изменио за 36°.

Познато је још изодавна да се ове особите прилике на кометама не могу објаснити само *Њутновим* законом гравита-

тације, већ да овде морају имати посла и друге неке силе. Изгледа да при овоме електрицитет игра извесну улогу.

Од куда се пак електричне појаве изазивају у кометама, о томе не знамо још ништа извеснога. Можда на њих утиче Сунце топлотом, која причињава можда неки процес топљења на оној страни кометског једра, што је окренута Сунцу. Из јако подударног изгледа већих комета неоспорно излази да Сунце врши неко одбојно дејство на извесне кометске делове. Кад се сад буди каквим узроком поједини делови кометског једра издвајају из њега, то они морају — ако Сунце дејствује на њих одбојно — описивати хиперболну путању у чијој се једној жижи налази Сунце и то у оној, што је према конвексној (испупченој) страни путање. Што је сад ова репулсивна (одбојна) сила Сунчева јача у толико ће се већма међу собом приближивати путање појединих тела у комети, и у толико мора реп изгледати ужи.

Бредишин у Москви доказао је, да у суштини има три типа кометских репова: 1) сасвим дугачки, врло узани; 2) широки, већином перјасти и 3) врло широки и кратки репови. Каткад се и код једне исте комете појављују више репова различнога типа.

Из облика репа може се извести закључак о величини репулсивне силе коју чини Сунце на материје у кометама. Ако се узме по *Целнеровим* испитивањима да те репулсивне силе стоје у обрнутом односу према атомским тежинама материја у репу, онда се изводи да ова три различита типа кометских репова могу постати кад су материје од којих су састављени или од *водоника* или *угљоводоника* или *гвожђа*. У ствари су све ове три материје спектроскопским путем и доказане код комета, а угљоводоник готово код свију.

Електрични утицај Сунчев, како изгледа, чини то, да се у току времена маса једне комете умањује и растура.

Али растурање њено мора се изазвати и самом гравитацијом, кад је комета састављена од многобројних тела врло не знатних маса. Привлачење Месеца и Сунца на Земљу изазива, као што је познато, појаве прилива и одлива. То привлачење утиче дакле јаче на најближе партије Земљине површине, него

ли на сам центар Земљин, а на центар ипак јаче него ли на сасвим супротне већма удаљене делове Земљине. Тиме постаје уздизање мора према Месецу и Сунцу. То би се вршило врло равномерно према кретању Месеца и Сунца, кад би цела Земља била покривена водом и било би врло знатно, кад и сама привлачна сила Земљина не би била врло знатна. Пошто Земља јаком својом силом привлачи себи воду у вертикалном правцу, то је издизање њено у приливима и одливима врло ограничено.

Другу једну појаву сличну приливу и одливу изазива привлачна сила Сунчева на комете. И код комете постоји узајамно привлачење њених појединих делова као и код Земље, али како је кометска маса врло незнатна, онда се и то привлачење врши релативно у незнатној мери. Ако пак комета дође врло близо до Сунца, његова привлачна сила може оне ближе кометске делове толико одвојити од оних удаљенијих, да ово дејство надјача узајамно привлачење самих кометских делова. Тиме се откидају делови комете од целокупног тела, — које и није једноставно, компактно, већ састављено од појединог комађа — и од тог тренутка иду својим властитим путем око Сунца, који пут мора свакако бити врло сличан првобитној кометској путањи. При већем удаљавању комете од Сунца ова сила одвајања постаје слабија, а може спасти и дотле, да постане сасвим неприметна. Код комета са елиптичним путањама скоро при сваком њиховом повратку ка Сунцу откидају се неки делови, те се ови најзад морају растурити дуж путање одржавајући у главном првобитни правац кретања, те тако награде елиптичан прстен око Сунца.

Ова могућност доводи нас до једне појаве, која стоји у вези можда с овим, а можда и с поменутим Сунчевим електричним дејством. То је: толико пута посматрано раздвајање комета. Оно је особито јасно било с *Бјеловом кометом* 1846. год. Ова комета има врло кратко време оптицања, око $6^3/_4$ година. Она је и раније посматрана (1772., 1806., 1826., 1832.) и није показивала ничега особито карактеристичног. Појављивала се као блед колут без икаквог трага о репу, а имала је једно фино једро. Пу јануара 1846. раздвоји се она у две комете, које у

почетку беху врло близо једна другој, а по том се све више удаљаваху међу собом. У почетку стајале су и у некој извесној вези, по том поче бивати сјајнија час једна час друга. Неким посматрачима је изгледало чак, као да су обе комете спојене неком светлом материјом. Све беше с највећом пажњом припремљено за посматрање повратка ове комете 1852. И збиља опет се појавише обе ове комете у одређено време; али сада беху доста јако међу собом удаљене, од прилике девет пута више него пре $6^3/_4$ година.

Ово раздвајање комета није се видело само код Бјелове комете. Још *Сенека* напомиње о раздвајању неке комете. *Лије* (Liais) у Олинди у Бразилији открио је 26. фебруара 1860. г. једну комету, која је била састављена од две одвојене маглине (небулозе). Комете из 1618. и 1652., као што веле астрономи *Ванделен* и *Хевел*, имале су више једара, па су сличне појаве посматране и код неколиких комета у новије време. У овоме је смислу нарочито карактеристична комета 1882. II, чији смо опис изнели мало раније.

Смањивање и растурање комета, као и слабљење њиховог сјаја изгледа да је неминовна последица трију узрока: *раздвајања комета*, *утицаја поларних сила*, које утичу на грађење репа, и најзад силе *растурања* утицајем Сунчеве атракције. Није поуздано констатовано да ли ово вреди баш код сваке комете, а овде наравно може бити речи само о оним кометама које за кратко време обилазе око Сунца; али да то на сваки начин постоји код неколиких комета, то је поуздана ствар. Тако на пр. *Халајева комета* у својој близини до Земље 1556. г. имала је, како хроничари пишу, страховиту величину: сâм реп је имао привидну дужину од 60^0. При обема својим доцнијим појавама 1531. и 1607. била је још врло велика, али после тога 1682., 1759. и 1835. величина јој је постепено, али ипак приметно, опадала. Мисли се да слично опадање постоји и код *Енкеове комете*, која обилази око Сунца за $3^1/_2$ године. Међу тим је она и при најновијим појавама била још доста сјајна. Таква појачања светлости појављивала су се кат-кад врло нагло, као што је то био случај са кометом која се видела у пролеће 1888., а која је постала нагло и то знатно сјајнија пошто се удалила од Земље и Сунца. Ту појаву појачања светлости први

је приметио Д-р *Франц* на кенигсбершкој звездарници. Има и таквих случајева, да се неке комете са кратком револуцијом доцније нису могле пронаћи, дакле изгледа као да су се сасвим растуриле. Већ позната Бјелова комета служи нам за пример и у овом случају. После појаве 1852. г. три пута је она пролазила поред Сунца, али свеколика пажња и напори астронома да је виде остали су без успеха, при свем том што јој је путања врло добро позната, и што је тражена помоћу најјачих дурбина. Врло је вероватно дакле, да се она по своме деленју у два комада још и даље растурала, можда чак и до метеорског роја.

Овоме је донела потврде година 1872. Бјелова комета је, чим јој је била утврђена путања, задавала врло често велике бриге због *могућег њеног судара са Земљом*, пошто јој се путања у једној тачци сасвим тачно пресеца са Земљином путањом. Ову тачку имала је комета проћи — према рачуну — у првим данима месеца септембра 1872. Ту исту тачку пролазила је Земља 27. новембра. Ако се комета сасвим растурила, онда би се у близини њеног првобитног положаја морала налазити велика гомила метеора. Томе би се наравно могло веровати, кад би се опазило да Земља последњих дана новембра месеца, при своме прелазу преко кометске путање, привлачи себи известан део те кометске масе у облику падалица. Тако се баш и догодило. У вече 27. новембра још за време сутона неки посматрачи опазили су већи број падалица; оне су по том постојале све чешће и чешће, да их је најзад у једном сату бројано 18000, знатно више него 13. новембра 1866. У јесен, 27. новембра (14.—15. нов. по нашем) 1885. видело се код нас особито густо падање ових падалица. Тада се баш на источној страни наше отаџбине разлегала бојна врева око Куле, Видина, Трна и пред Софијом, те је та појава у нашем народу изазивала нека предубеђења и разна тумачења. Истина су се до сада врло често у бјелидама опажали поједини примерци који се одликоваху од осталих ванредном сјајношћу скоро беле боје, ипак до сада није било тако поуздано познато, да је који од њих пао непосредно на Земљу. Тек сада пре кратког времена објавио је *Брезина* у „Аналима бечког дворског музеја" два писма од професора *Бониле* (Bonilla) директора опсерваторије

у Цакатекасу у Мексици, из којих се види, да је приликом те ванредне појаве падалица бјелида 27. новембра 1885. пао један грдно велики метеорит око 9 сати после подне у близини града Мазапила, а који је тежак 4090 килограма. У писмима се наглашава могућност, да је он пао из самог роја бјелида*) и да му је минералошки састав испитао минералог W. E. Hiddek у Њуарку. (Newark).

Појаве падаличких рojева 1866. и 1872. имале су свака за се извесних индивидуалних особина. Метеори комете 1866. били су у опште већи и сјајнији, него ли метеори Бјелове комете, а године 1799. њихова привидна величина превазилазила је привидну величину Месечеву. Метеори Бјелове комете само у изузетним примерцима достизали су привидну величину и сјајност Јупитера. И боја им је била различита. Метеори од 13. новембра 1866. у опште беху зеленкасти, а Бјелови више наранџасти. Први остављаху за собом већином узане, сјајне трагове, а последњи широке, налик на дим.

На основу ових спољних појава сасвим је вероватно да метеори обеју ових комета, а с тим и саме комете, немају у физичком и хемијском смислу сасвим једнолик састав. Тешко је сазнати још чега детаљнијег и тачнијег о томе. Тешкоћа се наилази у томе, што још никада, па ни при највећим појавама падалица није *поуздано* констатовано, да је каква падалица дошла непосредно до саме површине земљине, ако овде не урачунамо поменути пад мазапилског метеорита. У том погледу оне се разликују од т. зв. *ватрених кугала* и метеорског камења, који већ својим испољеним хиперболним кретањем показују, да су сасвим особите природе и да од искони нису имали никакве везе са сунчаним системом. Грдна брзина којом падалице крећу по својој путањи, а која је израчуната да износи просечно 5 нем. миља (око 9 кил.) у секунди, производи трењем падалице кроз земљину атмосферу тако јако загревање, да се запале и истопе. Изгледа дакле да оне, не остављајући приметне отпатке, прелазе у парно стање, а то пак указује, да им је

*) Истина је могуће и то, да тај метеорит није имао ничега заједничког са бјелидама и да је сасвим случајно пао на земљу баш онда, када се почео изводити величанствени призор падалица. Ова неизвесност долази отуда, што се за кратко време његова падања нису могли прибавити ближи подаци о правцу којим се кретао при свом паду.

маса друкча од масе ватрених кугала. Истина је, да нам спектрална анализа даје средства, помоћу којих можемо судити о хемијском саставу небесних тела, али тај пут код падалица није довео до каквих великих закључака. Главна тешкоћа лежи овде у томе, што се оне виде само за врло кратко време и што се врло брзо крећу, а то осујећава сваку жељу за тачним мерењем и испитивањем.

Дуго су астрономи желели, да им се укаже прилика преласка комете пред Сунчевим котуром, како би на тај начин могли можда изближе сазнати састав кометског једра. И ту им је жељу испунила позната већ комета од 1882. II. При њеном приближивању Сунцу добила је ова комета тако јак светлосни интезитет да се могла видети чак и дању и могла се јасно посматрати све до свога уласка у Сунчев обод (привидно). Ну чим јој је једро ушло у Сунчев котур, комета је сасвим ишчезла, па се видела тек пошто је прошла с оне стране Сунчева котура. Ова особита појава доводи до закључка, да се једро кометско састоји од делића врло малих димензија. Године 1826. по рачуну имала је једна комета проћи опет преко Сунчева котура. Ну у то доба време је било доста неповољно, комета се није видела дању, те се није могло запазити ничега особитог.

На кретање овако малих тела, каква су та у комети, морала би имати доста знатан отпорни утицај једна фино разређена материја, која се налази у васионском простору — етер. Тим би се, тако рећи, испољило, као да средина (медија) кроз коју комете пролазе, одупирајући се њиховом кретању, чини известан утицај на њих, успоравајући им кретање. *Енке* је мислио, да је ту појаву т. зв. *отпорне медије* запазио код једне комете — назване по његовом имену — у чијем је кретању констатовао извесне неправилности као да она скраћује своју путању. Ну новија испитивања у опште нису потврдила ову поставку. Пре свега тај се утицај није опажао ни код саме *Енкеове комете* при сваком њеном оптицају, а осим тога ни код једне од других комета. То је у толико интересније, што су се неке комете у опште јако приближивале Сунчевој површини и долазиле у таке регионе у којима се за време тоталнога помрачења Сунчева види т. зв. *корона* његова, која је обележје

простране Сунчеве атмосфере — па се такав утицај није приметио. Енкеова комета је увек била доста удаљена од ових региона, те се отуда мора узети, да аномалијама у њеном кретању, о којима се не може сумњати јер су констатоване, није узрок у отпорној медији већ у другим неким околностима.

III

Значај Фалбова предсказања. — Призор судара земље са ројем падалица. — Судар земље са самом кометом. — Судар земље с једром кометским. — Комете међу небесним телима. — Комете у сјају астрономске науке. — Закључак.

Пошто смо се овако у главном упознали са саставом и изгледом комета, прећи ћемо сада, да из ближе расмотримо најновије „предсказање" *Dr. R. Falb-a.*

Комета, од које он очекује пропаст Земље, откривена је 1866. (Tempel), а која је 14. јануара те године прошла кроз перихел свој, т. ј. тога је дана била најближе Сунцу. Израчунавањем њене путање пронађено је, да је она сасвим слична са путањом метеорског роја т. з. леонида, као што смо раније показали. То је онај периодички рој падалица, које се у мањем обиму виђају сваке године око 14. новембра. Овај рој ваља разликовати од другог такође познатог нам већ роја, који се јавља око 27. новембра према небесном закону Андромеди, те се његове падалице и зову *андромедиде или бједлиде* — остаци Бјелове комете. Исто тако има још један такав рој падалица, који се сваке године јавља између 9. и 13. августа према фигури Перзеја, те су назване *перзеиди*, а неки их зову још и: сузе оца Лаврентија; и најзад рој, који се јавља према лири између 16. и 23. априла — *лириде.*

Сви ови ројеви: леониде, андромедиде, перзеиде, лириде и други, јесу ројеви метеора, који се крећу око Сунца по *затвореним елиптичним путањама.* Сва факта која смо о њима навели утврђују, да су то остаци растурених комета. Њихова се материја, дакле комађе, постепено и лагано растура дуж путање, којом се крећу. Наша пак Земља, крећући се својом елиптичном путањом око Сунца, пресеца сваке године њихову путању у једној одређеној тачци. Кад год наша Земља пролази

ту тачку, пролази без икакве пометње кроз растурено комађе овога роја, које се ту тада деси и том приликом привлачи себи поједино комађе. својом привлачном силом, те ово пада на Земљу. Како је пак њихова материја састављена од врло разређених падалица (метеора), то нам се та појава привлачења и јављa у облику јачих и слабијих појава падалица или метеора. О тим појавама говорили смо мало час.

Од свих до сада поменутих рojева падалица ми ћемо се у овој прилици задржати само код периодичног роја леонида, јер они играју главну улогу у предсказањима Фалбовим.

Према позитивним подацима, појава ових леонида датира се још од год. 902. па је израчунато, на основу свеколиких података од тога доба, да се главна маса њихова, главни рој сусреће са Земљом сваке $33^1/_4$ године. То пак очевидно показује, да је и комета, од које су постали, морала обилазити по једном око Сунце за $33^1/_4$ године. Скоро је хиљаду година, како се зна за овај рој, скоро је хиљаду година имао он времена да се постепено растура дуж своје путање, па ипак изгледа да се он још није растурио толико, колико су се растурили остали рojеви метеорски.. Код свих осталих рojева метеорити су се растурили по целој својој путањи тако, да се од њих *сваке године*, кад год Земља прелази преко њихове путање, види обилато падање падалица. Леониди се дакле нису растурили, главна маса њихова још се држи у збивеноме роју и сваке $33^1/_4$ године појављује се у особитоме случају.

Како је последње огромно падање метеора леонида било 1866. г., то ће се следећа таква величанствена појава десити *1899. год. и то 15. нов.* (између 2. и 3. нов. по н.) Даље је доказано и то, да се овај главни пад у свакој периоди закашњава за по један дан. Тако је на пр. 1800. године, посматрано ово величанствено падање 12. новембра, а године 1833. посматрао је *Humboldt* много величанственије падање метеора леонида 13. новембра, Тај торжествени призор поновио се 1866. године 14. новембра, дакле ту појаву треба очекивати 1899. год. 15. новембра и то одмах по поноћи, ако се не деси какав поремећај са стране.

Па како се сада ово слаже са Фалбовим предсказањем о пропасти света?

Онакво предсказање, какво је изречено у оној нотици у почетку, по свој прилици није тачно саопштено и *није га г. Фалб могао онако исказати.*

Пре свега, астроном један, какав је *г. Фалб*, није никако могао рећи да се комета од 1866. I год. «креће кроз васиону по неодређеним путањама и непознатим правилима.» Елементи путање те комете њему су тако исто добро познати, као и сваком другом астроному. Без тога он у опште и не би могао предсказати, да ће се та комета јавити одређенога дана.

Исто тако није истина ни то, да ће се «тада по астрономском рачунању та комета сударити са земљом“ Ако сте пажљиво пропратили оно мало речи, што их мало час наведосмо, опазићете одмах, да је овде побркано у томе, што се узимље сама комета у место *роја леонида.* А путања ових леонида подудара се са путањом те комете тако, да више не постоји никаква сумња о интимној вези између ове комете и леонида.

По меродавном мишљењу: и ова комета и рој леонида, постали су у које раније доба од какве веће комете, а која се каквим космичким узроком тако поделила, као што је био случај са Бјеловом кометом 1846. и једном кометом од 1889. V. које се тако на очиглед астронома поделише у комаде. Овака дељења, или управо распадање комета сматра се, да су постојала и раније, као на пр. у годинама 1664, 1661., 1652., 1618. после Христа и 371. године пре Христа Од овако раскинуте комете, један је део продужио и даље пут као мања комета, док се други растурио у рој метеора. Исто тако, могућно је и то, да по која комета, пролазећи кроз перихел, одвоји свој реп сасвим, а да се при том сама она не раскида, те тако тај реп продужује даље пут на свој рачун као рој падалица. И такве су појаве често посматране за време последњих деценија. Тако је на пр. врло могућно, да се на тај начин одвојио реп Coggia-еве комете од 1874. III., који се једно време видео истањен преко средине. Код велике комете из 1882, II. опажено је, као што смо већ нагласили, како се по њеном проласку кроз перихел одвојила велика количина материје из репа и после кратког времена нишчезла без икаквог трага у васионску пучину.

Истина је, да је путања ове комете и леонида скоро иста, ипак међу њима има разлике у томе, што обоје не пролазе у исто време кроз перихел, нити пак своје путање обилазе тачно за исто време. Због тога се комете и леониде не могу никако *у исто време* сударити са Земљом.

Према овоме, дакле, из целог Фалбовог предсказања могуће је само једно и то: да ће се наша земља 15. новембра сусрести са главном масом метеорског роја леонида. Тада ћемо имати ретку прилику, да на азурном небесном своду посматрамо романтичан призор: изванредно падање падалица, колосални ватромет један, какав још нико до сада није доживео у нашем веку и какав се тако скоро неће посматрати (тек 1932.). Ето то ће бити последице сусретања земље и роја леонида! А зар у томе може бити какве опасности по земљу кад и иначе сваке ноћи пада знатна количина падалица, које и не допиру до ње?

Већ канда чујем из средине лепе половине поштованих читалаца једну оправдану примедбу, управо као питање једно: „Јесте, *то* ће бити, ако се земља судари са ројем леонида, али шта ћемо, ако се тада баш судари са самом кометом; опасност ипак није отклоњена?"

Баш кад би и то било, ипак ствар ни у колико не би постала опаснија. И судар са самом кометом не би био тако страшан, као што, можда, изгледа. У овоме столећу наша је Земља већ три пута пролазила кроз кометски реп: 1819., 1861 и 1872.: ми нисмо опазили ништа од свега тога. Оваки проласци земљини кроз кометски реп, увек су били штетни и фатални по саму комету. То се јасно видело на Леселовој (Lexel) комети, која је била тако несрећна, да се 1767. приликом свога путовања кроз васиону наврне и дође близу планете Јупитера, као што смо нагласили у почетку. Ну Јупитер је колосално и масивно небесно тело, које с пролећа видите свакога вечера и по целу ноћ, где јаком својом светлошћу лебди горе на небу, као најсјајнија звезда. Кроз дурбин видећете, како око њега круже пет месеца — сателита, чинећи тако Јупитеров систем. Наша Земља има само једног пратиоца — наш чаробни и бледи Месец. И ово колосално тело, као што је Јупитер (1400 пута већи од земље), није претрпео никакве про-

мене, већ је ову пустоловну вагабунду, ову комету, казнио тиме, што ју је подвргао под гравитационе законе, приморавши је, да своју параболну путању претвори у елиптичну и то тако малу, да ју она од тада за 5—6 година обиђе, док је пре тога ишла по васелени без одређенога времена. И сувише је дрска била она комета у години 1779., када се усудила доћи још ближе Јупитеру, прошавши између њега и његових пратилаца. Бог над свима боговима — Јупитер — није пропустио ни ову смелост некажњену. За то, што му се тако јако приближила, казнио ју је изгнанством на свагда из домашаја Сунчева система, претворивши њену путању у параболну. И она ишчезе у дубоку пучину васионску: к нама се више никада вратити неће! При свим тим појавама ни Јупитер, ни његови месеци не осетише никаквих промена. Једна од ових појава настала би и у случају, када би се ова комета толико приближила нашој Земљи, да њен утицај буде осетан по комету.

Па шта би, најзад, било, кад бисмо се ми сударили и са самим *јездром кометским?*... Ви сада јамачно очекујете катастрофу. Али не плашите се. Тада би се видело много гушће и јаче падање метеора, што би само и иначе романтичној појави давало неку особиту чаролију. У најгорем пак случају можда би неко и пострадао, ако би га метеорит какав погодио. У ствари је и било таквих случајева, само су они веома ретки. Нама су на пр. познати само ови догађаји: 14. јануара 616. г. пао је један метеорит у Кини, ударио у један транспорт и потукао око 10 људи. Године 823. такав један пад метеорита упалио је око 35 села у Саксонској и потукао људе и стоку, све што се ту десило. Године 1511. (4. септембра) пао је један метеорит у Крему, убио једног калуђера и мноштво стоке. Године 1749. (4. новембра) један метеорит оштетио је катарку на једној лађи, што је пловила Атланским Океаном и убио 5. матроза. Из вашег сећања још није ишчезао онај скорашњи догађај, што се пре кратког времена (28. јануара о. г.) десио у Мадриду, када је читава киша ситних метеорита почела изненадно падати, после страшне пуцњаве, када се у ваздуху главни метеорит распрскао. Да и ово није прошло без штете, то сте читали довољно и из наших листова.

Ону појаву у Саксонској 823. г. када су толика села про-

пала, објаснили су астрономи у једним својим аналима тако, да се само једро кометско распрсло на извесној даљини изнад тога места, те је тако падало усијано комађе непосредно на земљу. Није дакле невероватно да се једро кометско састоји од тако крупних метеорита, који могу причинити грдне штете кад падну на земљу. Ну код комете о којој је реч (1866. I) и од које г. Фалб очекује «пропаст земљину» једро је баш нарочито мало, а поред метеорита садржи у себи и гасовите, усијане материје. Могућно је дакле, да то једро има у себи усијано метеорско комађе, које би могло, при паду на земљу, изазвати пожаре, али је још већа могућност и то, да је то комађе тако ситно, да ће сагорети и испарити пре но и што дође до земљине површине.

Сада ми се готово може и пребацити, да и такав случај, где читав крај један страда од метеорита, ипак не стишава страх, већ га само одржава. Тим приговорима имао бих један кратак одговор. Пропасти и смрт појединаца или неколицине нису од епохалне вредности по историју развитка вселене, као што би збиља био епохалан догађај — пропаст читавога света. Губитак у појединцима од пада метеорита спада у најређе случајности, какве се у опште могу догодити У току последњих 1280 година било је таквих случајева свега — четири. Пропадање појединаца од грома куд и камо је чешћа појава, него ли пропадање од метеорита. Не прође ни једна једина година, а да статистика појединих народа не забележи грдне бројеве жртава од грома. Зар дифтерија, колера, туберкулоза не сатиру човечанство у грдним и неизбројним масама од врха до корена? Зар су ове појаве мање опасне од предњих? Па ипак ми смо већ свикли на сва ова зла, знамо да тако мора бити, нису нам тако страшне и ако нас сатиру немилице, а плашимо се од предсказања пропасти света и оних ретких случајева убистава од метеорита! Зар се на те мисли морамо нарочито навикавати још од детињства свога? И просто, никаквом сумњом непомућено размишљање одговориће: *да су такав страх и зебња неосновани.*

Као год што помисао на обичну смрт никоме не спречава вршење редовних дужности, још мање га могу узнемиривати овака фатална предсказања о пропасти света.

Појава комета и метеорских ројева не треба да нас узбуђује; јер су то врло наивна небесна тела, која су се почела растурати и чија се судбина свршава, пре или после, падањем њиховог комађа на земљу, стварајући нам дивне ноћне призоре. Комете су међу небесним телима старци, који трају своје последње дане, којима више нема лека, нема ни живота. Оне нам изгледају страшне својим чудноватим обликом, репом, а то је баш оно, што издаје њихово распадање. Од памтивека крећу се оне кроз васелену, доводе становништво у страх и трепет.... чиме?.... својим самртничким репцем! Како смо ми грозни — плашимо се од њиховог издисања? Оне најзад у растуреноме комађу мало по мало падају на земљу и тиме завршују своје биће као самостална тела!

Овим прилазимо крају. Пре 1800 година писао је Сенека у једној природњачкој расправи, да се не треба чудити томе, што се мало зна о кометама. «Ми не видимо -- вели он — ни почетак ни крај њихових путања, којима оне из неизмерних даљина силазе до нас. Још нема 1500 година како је Грчка бројала звезде и давала им имена, још има многих народа који не знају за узроке Месечевих помрачења. Доћи ће некада време, када ће се наша покољења чудити, како су нам тако јасне ствари могле бити сакривене!» Морамо признати, да то време још није дошло. Ну ипак је наше знање о кометама знатно коракнуло напред од Сенекина доба, само се ово не може сматрати као завршено. Многе и многе податке о природи њиховој открила нам је садања наука и извела нам многе поуздане закључке, о којима се ни слутило није у доба, када је Сенека писао своју расправу. Али не треба сумњати ни у то, да ће ова небесна тела — комете још за дуго водити интересним испитивањима и тиме још за дуго показивати свету интересне резултате о природи својој. Ми их, по досадашњим подацима, познајемо онако, како сте видели из овога краткога прегледа. Видели сте из овога, да оне ничега страховитог у себи немају, ма да су им се од вајкада придавале неке ванприродне моћи. Оне су збиља и биле страшне онима, који ништа нису знали о природи њиховој. Што год су се стари већма плашили ових појава, у толико их ми сада посматрамо са већим задовољством. До тих драгоцених резултата довела

нас је својим трезвеним и озбиљним методама наша дивна наука — астрономија. Она нас својом доктрином подиже са земље и за неколико тренутака уводи нас у тихо пристаниште мира, где нас не заљускују бесни вали обичних брига и незгода, где не бесни силни оркан размирица и завада. Он нам из тог пристаништа показује, како смо ми мајушни створови овде на Земљи, а како се огромна васиона креће по величанственој хармонији и вечитим законима природним. Ето, тако ми судимо о себи и васиони онда, кад нас озарава луч науке о небу — астрономије.

ХЕТЕРА

Кад Парис, вајар млади, из руку спусти длето,
Одавно већ је сјао на небу месец свéт'о.

Он уви хлену своју и пође журно дому,
И срете слуге неке, где прате једну мому.

На лице мрак му паде, а мржња просја зене,
И Парис саже главу и скри се крајем хлене.

Ал' мома врати слуге и диже с лица вео,
И брзо њему приђе уз кикот плах и смео.

«Што ме се клониш, драги? К'о некад с пуно страсти,
«Зар нећеш никад више на моје груди пасти?

«Да л' лептир сада леће на недра другој ружи?
«Ил', мож'да, мрзиш сласти, са којим небо служи?

«Ах, ја те жељно чекам! Ни огањ злога Ада,
«Ни пламен врелог сунца не гори к'о ја сада.

«О, пођи са мном, драги, да створим прошло доба,
«Да љубим уста твоја и сјајна ока оба...

«Богати Егист, ено, на моме стоји прагу,
«А Атрид, тиран моћни, већ давно чека драгу,

«Ал' сад ми мили нису, ти си ми миље свако,
«Ноћас ћу твоја бити... Ал' што ме гледаш тако?»

Парис

Опрости, ја те не знам!

Хетера

Зар не знаш драги, мене?
Зар не знаш љубав нашу и рајске санке њене?
Парисе, ја сам Хлора.

Парис

Ти ниси она, жено.
Хлора је била цветак и тај је цветак свен'о.

Ја је се сећам увек. Она је тако сјала,
К'о сунце кад се буди из санка с морских вала.

У души нежност чедна, на лицу стид јој гори,
А очи трепете пламом, што чиста љубав створи.

И ја је силно љубљах... Ал' судба друго суди, —
И Хлоре неста једном са мојих топлих груди.

У свету хтеде тамо да својим чаром блиста;
И паде к'о у каб кад падне роса чиста....

И ја сам гледо за тим блуднике крај ње многе,
И тиран како клечи и грли њене ноге;

Гледо сам, бол сам крио и тешку тугу своју,
И мрамор хладни резо да створим Хлору моју.

Хетеро, ја те мрзим! Ти ниси Хлора више,
У тами греха твојих прошли се дани скрише.

Отровом груди ти дишу, срамота корак следи,
А разврат јасно кажу образи твоји бледи.

Не шири руке, иди, ја нећу твоје дражи;
За тобом Егист гине, и Атрид тебе тражи.

О, иди њима, иди, таланти спремни стоје,
До плате лажну љубав и грешне страсти твоје.

*

И Парис оде даље.. А дан кад за тим наста,
Крај кипа, што га ради, он сада Хлору заста.

На поду она клечи, лица је смртно бона,
И прошлу слику своју очајно гледа она.

Милорад Ј. Митровић

ПРИПОВЕТКЕ ЈАШЕ ТОМИЋА

СВИЊАРЕВА ЉУБАВ

Било је у доба, кад су људи остављали да тече вода куд је текла, и да пливају шарани онуда куда су пре пливали. Нису ограђивали реке гатовима, те није било ни поплаве колико данас, већ су се пружале простране ритине са непрегледним трскама и пашњацима.

У том времену родио се Крста Јабланов. Кад му је било осам година, узе га отац за руку, прође с њим поред школе и одведе га у рит код свиња.

«Од сад ћеш ту остати,» рече му, «наћи ћеш се Јолу на помоћи. Слушај га и отвори добро очи.“

Крста је скакао од радости. Његови детињски снови испунише се; он поста помоћник Јолу, поста свињарче над стадом свога оца.

Године су пролазиле, а Крста је једнако остао код свиња. То јест остао је у риту, али се помицао у послу напред. Он је сад заменио Јола, а њему најмише баба-Сокина дерана у помоћ.

Не могу вам казати како је Крста нађикао у ономе риту. Дошао висок као бор, кршан као стена, леп као дан. Није марио долазити из рита кући, највише два триред у години. Али кад дође у село, чак и бабе се осврћу за њим и веле: «Да лена дерана!» А можете мислити како је тек било девојкама. Кад га сагледају, прође их као нека ватра, а опет се стресу — од зиме.

Крста, од кад се памти, није погледао девојци у очи. Он

је знао само за једну једину женскињу, за своју добру матер. Сестре није имао, те му је мати сваке недеље долазила и доносила јело и преобуку. Онда седне уз њега, узме му главу у крило, гладн га, љуби га и тепа му најслађе речи... И Крсти је онда увек било тако добро, тако неисказано добро, да се увек бојао е ће се растопити...

Њему је долазила мати сваке недеље, да га мази, љуби и тепа му; ал' и отац му је долазио дваред преко недеље, да га грди, кара и бије Увек је нешто било у нереду. Ил' се изгуби које прасе, ил' угине, ил' оде у штету, та већ можете мислити, да са прасцима и свињама није лако изићи на крај.

Крста је трпео очев бој са синовљевом оданошћу, ћутећи, све док му није било 19 година. Онда у сред боја примети не колико речи, али не осорно, или преко. Изусти само толико: «Што ме бијеш тим прутићем, кад и не осећам? Мислиш да сам још једнако мали као пре.» Отац погледа прво у тај тако звани прутић, (а тај прутић био богме подобра батина), па онда погледа на сина. Сад први пут примети, да тај његов деран доиста није више мали као пре, но да би се могао ухватити у коштац и са медведом.

Остави се, дакле боја, промрмља нешто кроз зубе и оде кући. А уз пут је мислио: Има деран право, израсо је већ из боја, треба да га оженим.

Која мати не затрепти од радости, кад јој први пут спомену о женидби њена сина? И Крстиној мајци засину лице од милоште, кад чу умишљај свога мужа, те и не дочека недеље, већ оде још у суботу у рит.

Навијала је и навијала на ствар, прво из далека, па онда све ближе и ближе. Кад је већ мислила, да Крста разуме о чему је реч, он је тек запита: «Је л', мати, говориш ли ти то о новој опаклији? И ја мислим да би требало отац да купи другу.»

Старица се осмехну, па онда растумачи сину, да има нешто, што је одраслу момку још потребније од нове опаклије, а то је — жена. Крста је дуго гледао у матер, гледао је са чуђењем, па чак и не поцрвене. Толико му та ствар дође — смешна. Та, ако Бога знате, шта ће њему жена?! Мати ће му и од сад, као и до сад, доносити сваке недеље јело и преобуке,

а после да на место матере дође жена, ко ће га онда онако нежно љубити и мазити?! Шта ли ће онда кукавац, кад не буде могао више ту бујну главу да наслони онако питомо на мајчино крило?! Не, не, мати му мора доносити јело и преобуку, као и до сад; бадава се опире да је већ стара Он без њена мажења не може бити, не може у томе риту, где је све онако дивље, као и он сâм...

И мати га није могла наговорити. Видела је, да Крста управо преза од женидбе, те се озбиљно забринула. Кад је казала своме мужу каква је ствар, он само омахну руком: «та да,» рече, «још је луд и неразуман, неће ни сваки коњ шећера, док га не опроба а после погибе за њим.“

У томе селу била је млада, крупна, здрава и лепа девојка. Сироче, без оца и матере, одрасла у кући стричевој, а звала се Стана. За оцем јој је остала кућица, па чак и нешто мало земље. Крстини родитељи изабраше баш ту девојку своме сину. Кад јој споменуше, она стави руку на срце, јаукну као рањена срна и побеже у врт. Хеј, хеј, та не у селу него у целој држави нема девојке, која би без цика поднела толику срећу...

Крсти нису ништа више говорили о женидби, но кад прође пост, посла отац у рит дерана по њега.

«Шта ћу тамо?» питао је.

«Видео сам у вајату нову новцату ишарану опаклију, па можда за то“

Крста се обрадовао новој опаклији, али ипак није радо ишао у село; волео би да су му је послали у рит.

Кад је Крста дошао кући, натурише му на врат не само нову опаклију, но донекле и жену.

Одвели су га свештенику и тамо га прстеноваше са Станом. Мати га је држала за руку, а отац му је казао: «мора да буде» и још му је уз то изговорио ону причу о коњу и шећеру. Крста се није отимао, није се стидео, тако му то дође неочекивано и изненада. Тек кад је био на улици, поста му јасно шта се то учини с њим, али већ онда није више отишао кући, но оде право у рит.

Тамо се сасвим разабрао. Сетио се уговора, да за три недеље треба да буду сватови; сетио се Стане како стоји

пред њим оборене главе, скрива очи, али му ипак гуче као грлица: «Је ли де, Крсто, да ћеш идуће недеље доћи у коло?»

Ну Крста није дошао у коло. Бадава је после тога и отац поручивао по њега, он само рече: «Имам времена, нека ме овде.»

На послетку га мануше. Нека га где је: кад после 14 дана буду сватови, припитомиће се већ. Ну то је баш оно, што ти сватови после 14 дана нису били.

Крсте је у очи суђеног дана нестало из рита. Тражили су га и чекали, но нити га нађоше, нити се он јави. Невеста је била већ обучена, свати искупљени; прасци, гуске и теле испечени, колачи умешени, ал' све то није доста, да се одржи брак како га црквени устав прописује. Ко ће да нађе на брзу руку младожењу у оној големој, пространој трсци?!

Забуна је била голема. У тој забуни загорело је печење, испреваљивао се грдан котао паприкаша а развучено је скоро пола куће. Гости су пили и даље, невеста је плакала, да јој нису какогод младожењу у риту растргли вуци, а отац младожењин је грдно псовао... Ну како се зна, да су триста без попа ништа, оде с кумом до њега.

«Шта ћемо сад, господине,» вели. «Поучи и саветуј! Само нека се венчање сврши, а после већ не брини.» Па и попу исприча ону приповетку о коњу и шећеру.

Свештеник му вели: «Има неко правило и закон, по коме може бити брак и без младожење. Младожењу заступа друго лице: тај заступник стоји у цркви до невесте, тај се венча с њом, али се ипак зато брак заведе на име правог младожење и њему после предаду девојку. Али је за то потребан патријархов благослов, а тако су се венчавли само цареви и краљеви, који су били далеко од девојке, па нису могли да оставе државу и иду преко мора. Ну код Крсте је тешко: он нити је цар нити краљ, а није ни преко мора, може се рећи тек је неколико дужи њива.»

«Шта неколико дужи њива?» вели кум. «Та у оној проклетој тршчурини да се цела варош изгуби, не би је нашао, а камо ли једнога човека.»

«Хајд, хајд,» вели свекар, «нађи ћу ја њега. Пристани ти само, господине, да њега венчаш друге недеље и нека се ствар

одржи у тајности, ја ћу ваћ удесити. А сад хајде у мој дом на обед.»

И у младожењиној кући траје весеље већ ево пети дан, а никако не отпуштају госте. Што се ту појело и попило, могао си цело село оженити, а овде нити је било сватова, нити се спомиње да ће их бити.

Крста је некако трећи дан у зору извирио из шевара, и кад виде, да је свињарче само у риту, приближи се: «Шта је било?» пита.

«Ништа,» вели му деран. «Била ти прекјуче нана и здраво се срди на тебе. Каже: пропаде ти онаква девојка, а кајаћеш се још за њом. Донела је силесија меса и свакојаких ђаконија. Каже: она ти више за свога живота неће спремати сватове.»

Крста оживе код тих речи, да га мајка неће више женити, па онда сагледа грдну торбу и устреми се на њу. Изгладнео је био као вук; та није шала, већ три дана није ништа јео.

Било је у суботу у вече... Код Крстиних родитеља траје још једнако весеље, управо у петак у зору се било већ тако рећи угасило, једва је тињало, а сад се наново разбуктало.

Два гајдаша су ишла селом и доводила госте, који су се били уморили и отишли кућама.

А кад је било ноћи у поноћи устао је свекар и изговорио гостима кратку беседу: «Ко ми је гост, пријатељ и брат,» каже, «нек пуни чутуру, устаје на ноге лагане, па у рит. Понећемо штранге и једеке, па ћемо који сувим а који чамцима у рит, да лепим ил' ружним начином доведемо овамо онога мог дерана, јер га сутра морам оженити, ил' на мени главе не било.»

Никад није говор поздрављен бурнијим усхићењем но тада. Гости поскакаше, а било их је равно 35, напунише чутуре, дохватише мотке, коље, штранге и једеке, те хајд у рит. Кум ће водити дванаест људи на чамцу са дунавске стране; стари сват десеторицу на чамцу од канала, да пресече младожењи пут, а свекар ће водити десет људи сувим...

Таман се хајка спремила да полази, изиђе пред њих Крстина мати: цвили као сиња кукавица и преклиње свате Богом и св. Јованом, да поведу и њу, јер ће бити несреће. «Не мо-

жете ви,» каже им, «освојити Крсту коњем и једецима, њега могу довести само ја...»

Гости, који су били пијанији, неће да иду са женом у хајку. Гле ти ње, бајаги они нису кадри изићи с Крстом на крај. Али они трезнији хоће да поведу и матер. Море, какве су руке у Крсте. Не друго него као лопате, па ако кога озбиљно дохвати, сломиће га, као да је од стаклета.

И поведоше је.

Била је јесења ноћ, да Бог сачува свакога. Удара хладна киша, а холуј бесни као помаман. Не видиш ни прста пред очима. Ал' ко ће задржати пијану хајку. Кажу да дете и пијаницу Бог чува, и то мора бити истина, јер се не може друкче растумачити, како се бар они на чамцима нису подавили. Срећно су стигли сваки на своје место, обишли трску и дошли до обора, где је Крста склонио свиње, па се и сâм завукао покрај њих.

Изненадише га у мраку и ухватише на сну. Ну он једним покретом стресе са себе нападаче и срећа њина што познаде глас свог оца, иначе како је био замахнуо, тешко да не би било у место сватова — погреба.

Схватио је Крста шта му спремају незвани гости, штеди их, али се не дâ ухватити. Хајка трајаше преко два сахата. Двапут је пробио ланац, и други пут починио чуда од сватова. У том метежу је прошао најгоре стари сват, јер га је Крста поред највеће штедње бацио далеко од себе у трску и глиб, где се заронио до појаса....

У онај мах се почело развијати а и бура се утишала. Кум, кад сагледа покор очима, даје знак да се прекине терање, па да се помаже староме свату .. Аратос ти таког младожење. Лакше би медведа извукао из јазбине и оженио га, него овога дивљака.

Ну док је кум на средини обустављао терање, донде се на левом крилу обрну коло. Тамо их послужи срећа, те натераше Крсту право на његову матер. Кад Крста сагледа пред собом жену, из чијег је крила поникао и на чијем се крилу једино осећао срећан, текну га нешто.... Мати му стоји у оној киши разбарушене, седе, покисле косе, побледела лика, а у очима јој нешто што неисказано моли, али некако и заповеда. Жена му не проговори ни речи: глас јој застаде у грлу, само

је опружила према њему руке.... Те опружене руке казивале су: «стој!» И он стаде. Стаде оборене главе и спуштених руку Колена му задрхташе и он се предаде. Предаде као оно бесан коњ, кад га заустави вешта рука кочијашева. Мати га узе за руку и одведе кући као детенце. Кад га уведе у собу, рече му сузним очима само толико: «Сине, мора да буде, немој да ме отераш у гроб!»

Док су сватови извукли старога свата из трске и глиба, донде је мати већ опремила Крсту. Хеј, какав је то био момак?! Нека је игуманија, па јој мора запети око за тог красног, снажног, лепог дерана. И свештеник је после казао пред свима: «Венчао сам их за ово 20 година скоро хиљаду, ал' овакву момку још не запојах «Исаије ликуј.»

Што већма ствар напредује, Крста долази све мирнији. О ручку не крије више очи, а о вечери је већ и проговорио. Отац му све сија од радости, и час по час гурка своју бабу и вели јој: «Хе, хе, осладиће се њему, видим ја; — стрпи се само још мало.»

Но у том се преварио. Јова Станков се добро навукао вина, те поче да наздравља онако пустосватски, па напослетку узе чак да спомиње неке лонце и крчаге, које још мало треба лупати младожењи и млади о врата. И док он још у речи беше, младожење неста. «Где је.» Загледај, тражи нема га! Док на послетку не дознаше, да је уграбио батину, прескочио тарабу и отишао у рит свињама....

Овако што није било право ни гостима, а камо ли тек сиротој млади. Једва је умирише, управо задржаше да не оде кући.

Кад у јутру јутро освануло, гони свекар младу у рит да носи мужу јело, али се свекрва опире. Нека га, нек' се мало прибере Има тамо шта јести, а кад дође субота онда се мора.

И дође субота и Стана оде са две велике торбе у рит. У једној је јело, а у другој- преобука. Целог пута јој лупа срце, лупа хоће да искочи.. За Бога, како ће да му погледа у очи и шта ће му казати. У један мах већ скоро да се врати, али се предомисли. Шта Бог да! Она му прва мора казати: „добар дан,“ па ма јој како тешко било.

Но бадава се бојала, јер Крсту не нађе код свиња.

Деран који је био уз Крсту рече јој само толико, да је Крста отишао негде у шевар и да се неће скоро вратити. Сирота Стана! Сад јој дође још теже, неисказано теже, но да га је застала онде и да му је морала погледати у очи и рећи му: добар дан...

Села је на пањ осушене врбе, окренула главу од дерана, па горко плакаше. Сунце је већ скоро сасвим село, кад скочи, па без речи и без опроштаја оде брзим корацима у село.

Кад се почео хватати мрак, провирио је и Крста из шевара. И он сагледа своју жену, где седи на оном пању, оборила лепу главу на обле груди, па горко плаче. Нешто га штрецну. Није ни чудо! Он први пут у животу виде оно што је најопасније по човека, виде лепу жену где плаче. Па још због њега плаче. И би му већ да искочи, па да јој скрије главу у крило, али се застиде и од саме помисли.

Та да! Није ваљда његова мати.

Кад освану друга субота, оде Стана опет са две торбе у риг, ал' опет не заста Крсту. И опет седе на онај пањ и опет горко плакаше. Пред вече јој се јави Крста. Није јој казао ништа, но само показиваше прстом где да остави торбе, па га опет нестаде у шевару.

Тада дође и трећа субота. Шта је онда било, и шта није било, не знам, и нећу да истражујем. Доста то, да освану и недеља а Стана се не врати из рита. Онога дана се стари некако чудно погледаше, осмехнуше се и не рекоше ништа. Кад Стана и други дан не дође, свекар рече само толико: «хм!» Трећи и четврти дан су се старци чудили, а богме пети и шести дан помало и срдили. Кућа је велика, има се посла, па треба ту и радити. Не може она с њим вечито пребивати код свиња, па да им мати кува, носи јело и пере их.

Ал' је оне недеље заиста тако било. Кад дође субота, оде свекрва с јелом у рит, но не нађе ни сина ни снахе. Деран каже: «Шта ја знам где су?! Отишли су некуд у шевар, и Бог зна кад ће се вратити.»

Свекрва села на онај врбови пањ, па само врти главом: не зна-хоће ли да се смеје, или да плаче.

Кад се почела хватати ноћ, оде кући а њена снаха ни идућег дана не дође. И већ се свекар почео осврта ти по дворишту

за коље и једеке, види већ е ће морати сад и на Стану да диже хајку и хвата је, кад она десети дан у зору искрсну од некуд. Дошла је некако сува, мршава, лице јој поцрнело и испечено од сунца, а одело јој поцепано као у просјакиње. Како дође, упаде у комору, те поче жудно јести што јој дође под руку: хлеба, меса, пресну маст. Мислише већ да ју је снашло нешто, ал' није било то.

Пола сата доцније дошао је из рита и Крста и изјавио, је оцу, да најми на његово место човека: он је одвише стар, да би остао код свиња. Старац је пристао; у толико пре, што је за оно последњих десет дана Крстина свињарења изгубило се осморо прасади и три нераста. Оно јесте да се то изгубило, али се зато нашло после девет месеца у Стане дете, Обрад, коме по снази и лепоти не беше равна. Кад је том Обраду било 7 година, ишао је бос и гологлав по леду. Зове га деда кући а он само вели: «није ми зима.» А то «није ми зима», изговара гласом, који као да долази из бурета. Тај се Обрад на далеко прославио тиме, што је оборио у Сегедину најјачег комендијаша, и добио награду од 300 фор. Но његова приповетка иде на други лист. Овде је реч о Крсти.

* * *

Сад долази нешто, што се не може лако протумачити и што може схватити само онај, који познаје снагу љубави. Ужасна је то снага само снага, која има као магнет две противне стране. Једна привлачи — у небо, друга отискује — у понор. Та снага је многог сретног унесрећила, а многог несретног усрећила; где је допрло њено ћарлијање заратила је кадгод мудра и велика племена, народе, или је у сред зараћених доносила мир; она је од многог доброћудног направила неваљалца, а од многог неваљалца направила ваљана човека, она је од многог незналице направила мудрицу а од многог мудраца — луду. Међу снагама је љубав оно, што је ружа међу цвећем — краљица. Али има, као и ружа, не само мирис и цвет, него и трн. Уме да замирише — али и да окрвави. И поврх свега: када највише боде, не можеш а да у сред највећег бола не осетиш нешто од њена мириса, а кад ти најдивније мирише, не можеш да се отресеш чуства, да је ту у близини негде и — трн.

Крстом је завладала та снага у највећој мери, и та снага га је преобразила.

Кад поче одлазити у поље на рад, беше у свему невешт, неспретан, неук «Неће од тога никад ништа бити,» мрмљао је отац. «За два дана ето њега у рит.» Али се превари.

Стана се одвојила с Крстом у страну, да му се не смеју други: па му је тамо гукала и играјући научила га је ратарском послу. Крста је испрва надокнађивао својом големом снагом, што му је у вештини недостајало, а кад се доцније чак и извештио, радио је за тројицу. Не беше копача ни косача као Крсте, а на њиви коју је он засејао, ницало је жито тако правилно, као што данас ниче тамо, где тај посао врши машина... Бивао је увек у послу, и увек уз жену. За мало, па се поче јако познавати напредовање. И до сад је њихова кућа напредовала, али ово сад није друго, него баш цвета.

Многи су мушки почели завидети Крсти, ал' још више су женскиње завиделе Стани. Од куд баш она да добије таког човека, који је тако рећи носи на длану, а никад не долази пијан из крчме, па да јој чупа кике и салама јој ребра. Ал' на послетку није ни то сва слава, веле: «не иде у крчму и међу свет само зато, што га је срамота. Одрастао је поред свиња, у шевару, па нити зна како људи живе, нити с којег је краја ограђена земља баскијама. Пронели су о њему, да кад је видео негде књигу, а он је питао матер: је л' де, нано, да ли се и то може опрасити? Не уме да напише ни име, не зна шта је то општинска кућа, једном речју — дивљак.»

Тако су говорили о Крсти у селу његови завидљивци, и у том су имали донекле право, само нису хтели признати, да су и они у свему тако исто незналице као и Крста. Јер што су и знали, знали су наопако или у пола, па боље да нису знали ни то.

Неког јутра дође између Стане и неке брбљуше на бунару до речкања, па да би та језична жена што боље ујела Стану, нападе на оно што је Стани најдраже, нападе на њена човека. «Дивљак, ван света, не уме ништа, не сме међу људе» то су биле речи које је изговорила о Крсти. Стани је то било врло тешко и ма како да се уздржавала, сузе су јој текле целог дана.

Бадава је питао Крста шта јој је, бадава је облетао око ње, није му казала. Ну он је то ипак дознао; доказала му нека његова рођака, која је била на бунару кад су се жене завадиле.

Кад чу Крста у чему је ствар, дође му у главу да сутра дан оде на бунар, па да баци ону брбљивицу унутра; — нек зна и она а и свака друга, да он не дâ да му дирају у Стану.

Ну сутра се већ беше промислио — управо замислио. И дуго је мислио о томе: нема ли та жена помало и право? Он до душе, није питао своје матере да му каже: да ли се и књиге прасе и колико се пута прасе преко године? али мора признати, да не зна да потпише име, а још мање зна с које је стране закован свет баскијама. Мислио је дуго, па се и домислио.

Онда је било већ доцне у јесен, посао се прерадио, па је Крсти остајало подоста времена на доколицу. И он с вечери оде у рит, одвоји највећу и најдебљу крмачу, те је дотера у учитељеву авлију.

«Добар вечер, господине!»

«Бог ти добро дао. А шта ми то носиш?

Крста се осмехну. «Да се добро упнем, могао бих и донети, ал' је лакше било дотерати. Ето видиш, дотерао сам ти крмачу, ако је хтеднеш примити.»

«Примити?! примити је лако, али на какав рачун да је примим?»

«Крупан је то рачун... Ја као рачунам, ако се смеш подухватити, да ме овако матора научиш читати књиге и потписати име.»

Учитељ га је зачуђено гледао.

«Та дâ,» вели Крста, «знам ја да за твој труд не може залећи само ова крмача, ал' то је с почетка. Ја нећу жалити ни другу, па ни трећу. Не жалим на послетку ни краву. Само не марим да говоре за мном, како ништа под небом не знам... Срамота ме!»

Учитељ беше већ старији човек. У оно време су децу љуто тукли и натеривали на књигу, а није још запамтио, да је неко у Крстиним годинама, па још од своје воље, хтео

одати се на учење. Но опет му беше мило, нешто га дирну, кад виде тога крупног, лепог човека, где се моли да га научи нечем... И у онај пар заборави учитељ на крмачу, на коју му се испрва онако мило смешио брк. Није, дакле, прво утерао крмачу у кочину, па да је тек онда увео Крсту у собу, већ је прво увео Крсту у собу, лепо се разговорио с њим, и удесио време и начин учења, па се тек онда сети, да ће му крмача тамо у авлији разрити цвеће.

Крсту је нанела срећа на добра учитеља. У оно време нису ни најбољи учитељи знали Бог зна колико, ал' овај беше отворене главе и ваљан родољуб. О свачем је разбирао и о свачем се поучио. Доста је путовао, доста што шта видео; видео је чак и то, како се диже ваздушна лопта у зрак, под облаке, а у њој седи ваздухопловац, али се томе ни из близа није толико чудио, као што се чудио како се Крста нагло диже у зрак науке. Свако вече је одлазио Крста учитељу, и за две недеље је већ знао читати и писати. Био је бистра глава и осем тога: хтео је да његова Стана не црвени пред светом због њега.

Кад је Крста научио читати, учитељ му је будио вољу с нашим лепим народним песмама, и Крста је сав дрхтао од радости, кад ја код куће читао жени борбу Краљевића Марка и Мусе Кесеције, па онда бој на Косову, Југовића и Обилића, али га то није задовољило. Он хтеде да зна и то, са које је стране свет закован баскијама, хтеде да схвати друштво и друштване установе. Ко је то управо цар, ко су жупани, држава и т. д.

Учитељ виде Крстину жудњу за обавештењем и поштено му поможе да дође до циља. Причаше му, дакле, о земљи и њеним деловима, о природним законима и о државним установама; обавештаваше га о општинама и свему што занима зрела човека.

Крста жудно слушаше, гуташе речи и схваћаше. Па још како схваћаше?! Њему беше све ново, непознато. И кад је чуо о нечему, његов бистар ум окреташе то са сваке стране и трућаше се да прозре ствар до дна Ну то је кадар само зрео ум. Дете или шипарац задовољи се тим, да схвати ствар површно, не може ни да продре до дна, а овамо мисли да је

дошао до језгре. Доцније не разбира више о том, познато му је, мисли, па никад и не схвати дубље узроке и основе. То бива бар код већине и ако има изнимака.

Било је много и много ствари о којима се узалуд распитивао Крста код учитеља, он му их није могао протумачити. Ну онда Крста није жалио новаца, већ су поручивали књиге, само ако је таких књига било, па су онда у зимњим вечерима заједно читали. При том није Крста пренебрегао ни земљорадњу. Што год је било о томе књига и часописа, све је набавио. Па је набавио две три немачке књиге о пчеларству и сточарству, јер је учитељ добро разумевао немачки и тумачио му.

Тако је то ишло три године, три зиме узастопце За то време је Крста с учитељем заједнички засновао диван коваплук, донео је неку нову врсту свиња из Аустрије и запатио је, набавио нов гвоздени плуг, који оре за три друга, и још неке справе и оруђа о којима дотле нити је ко чуо нити знао што у читавом оном крају.

Кад се Крста одао на књигу и науку, да богме да се о томе на брзо прочуло у селу И ако су га донде исмевали као дивљака, сад га исмеваше још већма као свињара-наученьака. Па и остао би подсмех у селу да се Крста поплашио, ил' да је малаксао, те застао на пола пута. Ал' то није урадио. Кад поче оснивати с учитељем коваплук, говорили су да ће га учитељ преварити; кад је донео оне дугачке, беле свиње из Аустрије, говорили су да ће те свиње од реда угинути у оном риту, јер немачке свиње нису научене на ситу и рогоз, већ на патосане кочине; а кад Крста поче земљу обрађивати новим плугом, клели су се, да одонуд неће ницати ништа друго до ли коров и — коприва.

Ну кад се коваплук подиже и процвета, кад Крстина нова врста свиња, које је запатио, постајаше трећином тежа од других, а кад му земља очигледно ношаше више и бољег плода но ма чија друга, полако занемише и нико се више није смејао Крсти, кад иде учитељу с књигом и новинама.. Шта више, полако му се приближиваху и искаху савета у њега, не само у у земљорадњи но и у свачем другом, јер је Крста — тако су бар сад мислили — све знао. Та није шала, долап у његовој стајаћој соби је пун књига, па држи чак редовно и новине.

Док се Крста тако подизао у знању, угледу и имању, долажаше му неприметно опасност с другог краја. Његова Стана, коју он као да је све већма и већма волео и ценио, поче да побољева.

Кад се Стана поболела доведоше јој не само чувене бабе из Срема и Баната, (онда је тако време било), но чак и лекаре из оближње вароши. Ну нико да помогне. Болест је била тешка и необична. Крста је облетао око болеснице дан и ноћ и очајавао на сву меру.

Тада некако дочује он, где је свештеник после цркве говорио с људима о његовој Стани и жалио је. Каже: „Тешко ће преболети. Грофу К., који стоји у трећем селу од нас, поболео се пре три године син од исте болести, па и њега једва отргоше. Морали су му доводити чак најчувенијег лекара из Беча, и тај је с тешком муком помогао. Ал' ко ће да помогне сиротој Стани?"

Доказаше Крсти тај разговор, и он с места оде свештенику.

„Чујем, господине, да сте тако и тако диванили" — каже му.

„Јесам, Крсто", вели свештеник. „Ал' нисам казао да твоја Стана мора умрети. И не дао Бог!"

„Па ако Бога знате", вели Крста „кад знате да има ко може помоћи, зашто ми не казасте?

Свештеник га погледа. „Оно знао сам ја за тог лекара," вели му, „нема га вештијег у свем свету, ал' где је тај: станује у Бечу. Треба му до Пеште са ватреним колима скоро дан, а оданде до нас бар три дана и то на најбољим коњима. Не иде тај свакоме и не иде тај за мало."

„Не иде за мало, ал' тек иде. Шта мислиш да му треба платити.?"

Свештеник се лако осмехну: „Можда хиљаде, брате мој, хиљаде."

„Колико?" пита Крста промуклим гласом.

„Па за хиљаду-две мислим да би дошао." вели свештеник. Боже мој, а шта су онда биле две хиљаде. Благо!

Крста не рече ни речи, упреже у кола и одјури до грофа К. Тамо је нашао надзорника и молио га је, да му каже: шта су платили онда доктору? Онај се осмехну. „Послали смо му

хиљаду форината и тако је дошао. После смо му дали још хиљаду.“

Крста се захвали надзорнику, ошину коње и одјури у оближњу варош. Тамо је отишао најбогатијем трговцу и погодио се с њим за свиње, волове, храну. Даће све, ма и кућу, само да му оздрави Стана.

Кад дође кући, рече оцу у чему је ствар. Сутра ће доћи трговац и донети новце, а докде ће написати свештеник писмо.

Старац је онда већ био сав посао предао Крсти, није се разбирао много о домазлуку, јер је знао да иде све својим редом. Али кад чу, шта се спрема, он се удари руком по колену, да је далеко одјекнуло.

„Шта велиш, синко?“ пита.

Крста му каза и по други пут.

Старац га погледа, па само хукну. Истина, снаха је да јој нема равне на далеко, али ако Бог хоће, он ће помоћи и без оног лекара са другог краја света. Ко је то још чуо, дати за лек 2.000 фор. Читав чопор свиња, толику марву, па испразнити и таван. Ну опет стеже срце и прошапута: „Твоје је, синко; ради како те Бог учи.“ Хтео је да рекне што друго, али није могао, јер кад погледа у Крсту, дође му тешко, претешко. Крста је дошао сав црн под очима, а чело му натуштено, као да ће сад пљуснути одонуд киша.

Сутра дан је отправио свештеник писмо чувеном лекару Ополцеру у Беч и молио га да дође. Писму је била придодата нова новцита банка хиљадарка.

После 10 дана, баш хоће да се смркне, кад дојурише господске кочије у село. Стадоше пред велику крчму и кочијаш питаше за кућу Крсте Јабланова. Показаше му је прстом. „Ено је од рогља четврта.“

У оно време није још Крста подигао велику кућу, но беше то онда мали ниски кућерак, свега две собе и комора. Дабогме осем стаја и зграда за храну.

Кад стадоше кола пред кућу, доктор Ополцер врти главом и неће ни да силази. Све мисли, да их рђаво упутише. Али испаде Крста. Досетио се у чему је ствар, те одмах посла дете по учитеља и свештеника, а он води госта у кућу.

«Овамо само,» вели му српски «овамо је болесница и добро ми дошли!»

Доктор је разумео понуду, јер беше пореклом Чех, и ушао у просту непатосану одају са сиромашним намештајем, какав је био већ онда по нашим ратарским кућама. Оно до душе има ћилимова, има душека, перина, више но што треба, ал' шта је то! Не доводе таки људи лекаре из Беча — и не шаљу у напред хиљадарку.

Још док је лекар прегледао болесницу, стигоше свештеник и учитељ.

Разговорише се с лекарем и кад се овај уверио да је тај српски ратар доиста послао по њега, а продао је скоро пола имања да накрми новац. Он изусти немачки: «No da muss ich mich doch setzen; da sag ich nichts mehr.» па седе на клупу од чуда.

Ополцер је био два дана у селу. Становао је код свештеника, а обишао је све сеоске болеснике редом и набављао лекове за све, нарочито за Крстину Стану. И избави је! Није баш оздравила док беше он тамо, ал' тек рече толико: «Сад је све добро, остаће у животу, само нека узима и даље лек.»

Кад је било да пође, маши се Крста за џеп, али се маши и Ополцер. Крста вади из џепа хиљадарку а вади и Ополцер. И сад наста погађање. Крста не попушта, јер вели: није му жао; Ополцер опет изјављује, да он сиротињу лечи бесплатно, а Крста је — сиротиња. И ствар се сврши тиме, да попустише обојица: Ополцер задржа само прву хиљадарку, али је зато скинуо прстен с руке и поклонио га Стани. Каже: «То мора бити добра жена, за коју се човек толико жртвује,» а кад би код врата, окрете се и промрмља: «или боље рећи, то мора бити добар човек, који толико чини за жену.“

«Добри су они обоје», примети му свештеник, „нек их само Бог подржи што дуже.»

Ну Бог их није подржао одвише дуго. Стана се до душе подигла, могла је и радити, ал' тек је осећала да није више она, која беше некада. Не прође неко време, а она куња и побољева.

Ту је дакле рамало, али са сваке друге стране било је напредно. Крста и Стана живели су да је било за причу, и

подигли су лепу нову кућу. Прође тако још неко време, кад баш на сâм Ускрс дођоше Крсти најугледнији људи из села и моле га да се прими сеоскога поглаварства. Немају, веле, ни бољега ни врснијег од њега. Крста се донекле опирао, али је попустио. Даће земљу на поле, бар му се Стана не мора толико мучити, па ће јој ваљда и то окренути болест на боље.

И стаде већ све удешавати за нови ред.

На кратко за тим оде Крста у поље, а Стана је остала код куће, јер јој беше мало позлило. Ну кад се вратио затече је мртву. Све беше тако неочекивано напрасно, да јој не могаше дозвати у помоћ ни сеоске бабе а камо ли лекара. Пред смрт се болесница ухватила за прса и тужно је јаукнула: „Јаој, Крсто.. нећеш ме више живу видети“. па онда склопи очи и умукну за навек.

Кад је Крста ушао у авлију, авлија пуна људи, жена, а стоји запевка да се чује на далеко. Да је Крсту, овако јакога, пушка ударила, не би га заљуљала већма, но вест, коју је тада чуо... Хтеде јаукнути, али му крик заста у грлу, осети где у очима хоће да му ударе сузе — а забрекнуше. Само се заљуља, побледе и наслони се на зид.

Стари су срећивали колико су могли и удесили снахи погреб, каквог није било у селу. Кад запитају што Крсту, он само „добро је, добро је...“ Иначе не плаче не тужи се — рекао би човек да се чудо јуначки држи, само му је поглед некако изгубљен, чудноват, необичан.

Други дан се искупило скоро све село на погреб. Ударају звона, а иду већ и ђаци са учитељем и свештеником. Већ је време да се отпочне опело. Крста као да се пробуди из некога сна. Побесне. Говори у соби у којој је самртница, али се чује у авлији, на улици, можда чак и до гробља... „Мени није нико казао да ће је данас сахранити... ја не дам.“

Говоре му мати, отац, свештеник, он не попушта. „Не дам је данас, па крај...“

Бадава су на послетку дошли главари сеоски и говорили о закону и реду, о глоби и казни. Крста их погледа тако ружно да су претрнули, па онда показа на кућу: „Ето вам кућа, продајте је, али је данас нећете носити.“ И не даде је.

Пратња се полако разилазила, у соби где беше самртница,

остале су само две три старе жене и Крста. Крста им не рече ни речи, али од једном отвори врата и погледа их тако ружно, да су га разумеле и — послушале. Изиђоше из собе и он затвори врата. Кроз отворен прозор виде га где седи чело њезиних ногу и гледа је.. Хеј, да се може само мало заплакати.

Прође ноћ, дође јутро, а пратња се опет искупља. Строга је наредба, да се мртвац не сме тако дуго држати, топло је па се већ и на улици осећа, е је крајње време погребу.

Уђоше мати са свештеником у собу, споменуше му две три речи, ал' он као да не зна ко је пред њим. Показа прстом на врата, усправи се колико је дуг, стисну песницу и викну: «Дајте овамо те, који хоће да је носе..»

Не дође нико... не јави се нико, ал' се у општинској кући искупили главари и саветују се, шта да се ради. Да јаве вишој власти нису ради, да оставе овако не могу.

Дошло је већ скоро и вече, кад им допаде глас, да се ману збора и дивана, но нека иду на сахрану. Крста је мало час гологлав и сав усплахирен, скоро поплашен, изјурио из собе где беше самртница, довикнуо је матери: «укопајте је и сахраните је..» и одјурио ван села, као да га Татари вијају.

И сахранише Стану. Кад уђе свештеник у собу трже се, покојница беше сва промењена. Страхота је што смрт учини од онако лепе жене, али ван свега тога познавало се, да је Крста још мало час љубио то упакажено лице, по коме се још и сад виде трагови његових суза.

Дакле се ипак заплакао! Ну пре тога се згрозио, а после је — полудео.

Погреб је био, што но реч, на двоје на троје, па онда пођу својта и родбина да траже Крсту. Као што су у напред мислили, нађоше га у риту. Не друго него је беснео: Свињарчад се далеко разбегоше, а ушао је страх чак и у свиње, јер се и оне увукоше у шевар... Једино му се мати смела приближити. „Крсто, сине, молим те хајде кући.“

Он заврте главом. „Познајем те“, каже, „али ниси ти то, све сам видео... И ти ћеш иструлети и распашћеш се. И месец ће се распасти и земља ће се изменити, све, све.. Не треба ми нико...“

И нико му није требао... Полако се смиривао, али није од-

лазио из рита. Слали су бабе да му врачају, а дозвали су му и лекара. Нема помоћи

„Шта му би, за Бога?“ питао је свештеник лекара. „Онако јак човек, па здрав и тако да подлегне. Волео ју је више свега, али се то догодило и другима, па прекужише.“

Лекар је слегао раменима. „Да сте је могли раније сахранити, да је није видео у онакој трулежи, можда би прекужио.“

„Па зар баш то да буде од таквог уплива?

„Страхота је то. Ништа, ваљда, не може човека толико потрести, као нагла промена која се дешава у природи. Сећам се случаја који има мало сличности с овим“, каже лекар. „Кнез Франц Боржија беше на двору цара Карла V најугледнији племић. Живео је раскалашно и слабо се бринуо за друго, но за уживање Кад је царица Изабела умрла, однеше јој тело у Гранаду, где беше костурница шпанских краљева. Тело је требало предати калуђерима, чуварима костурнице, а онај, који је предавао тело, морао се заклети, да су то доиста земни остаци царичини. Францу Боржији паде та улога. И кад у Гранади по обичају отворише сандук, открише тело и рекоше Боржији: «Гледај добро ово тело и реци можеш ли се заклети, да су ово земни остаци царице Изабеле?“ Боржија се заљуља. Он виде негда онако бајну, дивну жену онако страшно промењену, њему изиђе пред очи људско ништавило, пролазност свега земнога и то га толико дирну, да у мало није полудео. После дође некако к себи, али се одрече сваке царске службе, свакога уживања и покалуђери се. Чинио је многа добра и његова црква слави га данас као свеца.“

Ну као што рекох, Крсти не беше лека. Временом се све већма смиривао, и кад му је мати доносила у рит храну и преобуку, говорио је с њом кад год реч две.

Иначе је најрадије седео на оном врбовом пању. Нарочито кад хоће да седне сунце, он онда горко плаче. Све мисли да то гледа његова Стана прикривена у шевару, (као што је он њу гледао где плаче) и чека је да му се јави. Али се она не јавља. А кад дођу бурне ноћи, кад хуји ветар а иде хладна киша, онда Крста оставља рит, иде у село од куће до куће, лупа на прозоре и виче: «Устајте, не спавајте: сад је згода, понесите коље и једеке да је ухватимо; свештеник већ

чека да нас венча!» А кад легне бура, стиша се мало у његовим грудима.

Тако је то трајало дуго... годинама.

Неког пролећа надолажаше силна вода, потопи рит, па у риту и Крсту. Он сећаше с вечери на оном пању, и изгледаше Стану да му дође. Вода је долазила све већма и да ли он виђаше у оним мутним таласима њено лице, не знам, тек се не мицаше. Чак после недељу дана, кад је вода одишла, нађоше га близу оног места.

Однеше га у општинску кућу, а дође из вароши лекар, да га пара.

То беше млад човек, који не знађаше ништа о Крсти. Са великом пажњом слушао је учитеља где говори о том негдашњем свињару, па и његовој љубави...

«И ви сте заиста тога човека коњем и конопцима морали хватати, док сте га оженили?» рече зачуђено лекар. «Па опет ју је доцније толико волео, а на послетку је чак и полудео за њом!»

Замисли се лекар, па онда промрмља. «Пре три дана парао сам жену; убио ју је њен човек. Тамо су ми опет приповедали, да се то двоје волело годинама; хтели су се узети, али је било препрека, а хтели су скоро полудети од бола и чекања. Па како се тамо свршило. Једнога хватају конопцима те га вуку на женидбу, па је срећан, други бира годинама, узима што воли па је несрећан...»

У то ће се умешати чича Сима у разговор. Он је стари општинар и, што но кажу, велики политичар. «Бадава човек бира и штудира, кад жену не може проштудирати. За то је кратак људски век, већ ако би се нанизала три. Кад смо ми женили мога сина, пита ме моја баба: коју ћемо? има та, па та, па та... Ја сам омахнуо руком и рекао дерану: «Сине, кад буду све три пред тобом, ти затвори очи, па коју случајно ухватиш, ону узми.» То је лутрија. У напред не можеш знати која ће каква бити...»

«Тако је то», вели други. «Право је говорио мој отац, да је жена као и лубеница. Док је на пијаци, окрећи је и штудирај је колико хоћеш, не помаже ти. Тек кад је донесеш кући и расечеш је, видиш шта си узео.»

„Полако, људи, полако, умеша се учитељ, није баш то ни

тако. Много зависи и од човека. Многоме доброме, вредноме човеку западне у део рђава њива, а он је дотле удешава и дотерује, да постане добра, а многи невешт упарложи временом и најбољу њиву, те му одатле ниче само коров и кукољ. Тако је и са женом. Какав је човек, онака постаје и она. Је л' тако, господине?»

Ово последње питање ишло је мало на лекарев рачун, али овај само климну главом и не одговори ништа. А у себи промрмља: „Нису ту загонетку решили још нигде ни у престоницама међ' оним силним књигама, па је нећете тако лако решити ни ви, испод питомог рита.»

И он је расклапао лубању утопљеникову, нагнуо се над њом и преметао својим ножићем по њој. Па хоће ли кад год тај ножић наћи ону загонетку, које до сада није могло да нађе толико људско мудровање!

Год. 1893.

*
* *

Испред мене брег се диже;
Из давнина бајке ниже,
Приповеда у самоћи
Првобитног огња моћи;
Показује сваку стену,
Што је сјала у пламену!...
А кад рујна зора сине,
И нестане мрака, тмине,
Кад кад с брега кâм полети,
У провалу доле слети,
Па пун туге, бола, јада —
У њојзи се и распада!...
Све је опет мирно, ти'о,
Зрак се сунчев свуд разлио;
А цветићи дивне боје
Разавили круне своје,
Па удишу дах лахора,
Што се шири преко гора,
И разноси мирис бајни —
Из Едемских двора сјајни'!

8. феб. 1896.

Соколјанин

ДОН КИХОТЕ

од

Емила Монтеги

О шпањолској литератури може се рећи да је потпуно делила судбину велике шпањолске монархије, која некада држаше свет под терором своје владавине, тако да овај великодушан народ није мање патио у души својој него у телу свом. Његова осећања потонуше као и његова величина; његове мисли спадоше као и његова моћ; његове визије угасише се као ватра његових аутодафе и као жар његова фанатизма. Међутим није било литературе богатије, разноврсније, занимљивије од његове, и мало је било духа који је више био обдарен за литературу од шпањолскога духа. Шпанија је имала три генија врло јасна, који се обично ретко налазе скупљени заједно, и од којих би само један довољан био за славу једнога народа и за богатство једне литературе: геније мистични, геније реалности и опсервације, геније јуначки. И та три генија није Шпанија имала делимице, у мешавини и нијанси, већ их је имала целокупне, потпуне и са свим огромним развитком, до кога они могу доћи. Смелост и жестина њених мистичара нису никада достигнуте; слике, које су у другим земљама цртане са реалности, бледе пред циничком слободом и жестином њених друштвених романа, а племенитост њених трагичних јунака осваја таквим поносом, угледом и таквим заносним говором, какви никада не бејаху знани код других народа. Провинције ове литературе исто су тако многобројне и богате као што беху провинције старе монархије шпањолске: она има своје пикарске приче, које се могу поредити са веселим фландриским причицама, своје ћудљивости и своје фантазије, своје *сенете* и своје комедије с огртачем и мачем, које се могу поредити са сјајним напуљским краљевством; своје трагичко и религиозно позориште које се може поредити с новим светом у коме су богати рудници злата и сребра; и најзад она има своју мистичну и црквену литературу, која се може поредити с оним религиозним господарством, које учини те и у Риму сазнадоше за робовске муке, које преко Игњата од Лојоле веза цркву узама папске непогрешности, и које за један тренутак постави Филипа II изнад папе као шефа свега католичанства. Сва ова

богатства сада су само успомене, и она нису Шпанији користила више него благо новога света.

Шта разумемо ми под овим? Желимо ли рећи да је ово благо пропало материјално? Не, али хоћемо рећи да оно никада није ушло у општи ток човечанских богатстава. Оно је остало у Шпанији закопано као они силни гроши и дукати, за које су бедили Мавре да су их закопали пре њихова прогонства, како би хришћани оспромашили. Од тога је у европски обрт ушло нешто мало ситна новца, па и тај је новац био довољан да започне богатство једнога Корнеља и да оснује поштено благостање једнога Ле Сажа. Сва ова тако јака, тако енергична, тако оригинална дела остала су дакле непозната или су заборављена пошто су блистала за тренутак, — остала су толико непозната и заборављена да једна од прослављених заслуга Виљема Шлегла, и то не она на којој му се може најмање завидети, јесте та, што је разумео генија Калдеронова и што га је подигао у Европи. Његово откриће би у својој врсти исто тако чудно као што је откриће санскритске литературе или зенд-језика, и то му донесе исту славу. А овде се говорило о песнику, који је живео у XVII веку и кога су од наших оцева одвајала једва два покољења. Али овај извршан проналазак Шлегелов није имао све последице које би се могле од њега очекивати и које су имали други велики слични проналасци, као на пример проналазак Шекспира. Благо ових јуначких и мистичних драма није увеличало моралну очевину људскога рода. Узвишеност *Постојанога кнези,* дивљачки фанатизам *Оданости крсту,* бурно одушевљење *Чудноватога врачара*, висока и поносна меланхолија у драми *Живот је сан* — осећају и могу осетити само критичари, учењаци покретне маште, дилетанти који величанственост осећају по нагону, просвећени читаоци, чија мисао може без усиљавања поставити таква дела у њихову природну средину и оживети пламенове овога огњишта енергије и религије, коме су она била највећа светлост. Ми добро знамо да би на челу дела̂ свакога великога песника ваљало написати: света земља, забрањена непосвећенима; али код Калдерона непосвећени нису ништа мање него маса човечанска. И тако, док Шекспирова дела свакога дана добивају све више читалаца, који ће их моћи разумети и волети, — дела највећега драматскога песника шпањолског с часа на час постају све више недоступна баш и оној уској публици, којој се обраћају. Сваки обрт временскога точка, удаљујући нас све више од људи за које су та дела била написана, чини те су све тежа за разумевање, тако да се може сагледати дан када ће инспирације највећега човека, кога је Шпанија имала после Сервантеса, бити наследство само ретке елите људи особите маште и одушевљења.

Али у овом богатству, које је човечанство зајмило за тренутак и које је увек враћало готово у исто време кад их је позајмило, као добро које му не припадаше и од кога се оно устезаше правити употребу, — човечанство је одликовало једну књигу, једну једину, коју је себи присвојило и коју сада није хтело повратити. Сва друга дела, као да је ми-

слило оно, означена су на окрајку за саму Шпанију, а ово је на окрајку означено за њега и њему је по праву припадало. Та се књига зове *Дон Кихоте од Манче*, и трајна популарност коју је она стекла јесте и слава и казна за земљу која је њу дала.

Зашто збиља дела шпањолске литературе нису никада могла сачувати преко једнога колена читалачког ону наклоност коју су уживала више пута? Да ли је то због тога што су она и сувише, шпањолска, што нас врло упорно воде у несталу прошлост, што цртају сувише пристрасно некога особитога човека, који је био само из једнога времена и од једне земље? Ово су без сумње некоји узроци који су припомогли да их оставе у тами. Али има и других књижевности које су исто тако само народне као и шпањолска књижевност, па оне нису никако наишле на такве отпоре на страни, — на пример енглеска литература. Велики песници енглески, Шекспир на челу, воде нас у историску епоху још удаљенију него што је она коју црта литература шпањолска, и приказују нам особита човека који се од нас још више разликује, ако је то могућно. Ако је тешко створити се Шпањолцем XVI и XVII века, није мање тешко, чини се, створити се Скотом или Скандинавцем XI века, или Талијанцем XIII, или Енглезом XIV века са Шекспиром. У различитим осећањима која одушевљавају ове две литературе ваља дакле тражити разлог различитој судби њиховој. Снажна симпатија веје кроз литературу енглеску, ма да је она онако национална и своја. Овај човек из средњега века, кога ми приказује Шекспир, није ми ни стран ни непријатељски. Њему се може прићи поверљиво; он ме не чуди, нити ме вређа. Међу нама се врши нека чудна размена у срдачним саопштењима: он ме привлачи себи и, чудо дивно, ја га привлачим мени. Ја налазим да је он друго нешто што ја нисам, и да је ипак он оно исто што и ја. Особити човек, што је у њему, не смањујући своје индивидуалности и не губећи свога карактера, лако налази вечитога човека. Ја могу живети с њим, борити се, љубити с њим, и никако не би ми било мрско кад би га изабрао себи за друга, учитеља и господара. А колико су друкчија осећања, која улевају личности из шпањолске литературе! Ове личности, ма какве да су, од јунака до просјака, одбијају свако друговање и презиру сваку симпатију која не долази од једнаких њима или њима блиских. То су најчистије аристократе што их има на свету. Они као да не желе да им ја приђем, и ја се доиста не усуђујем прићи им. Приморан сам признати са некаком скромном плашњом да мене никака веза не везује с њима, и ја се држим на пристојној даљини, колебајући се између страха и поштовања. Не само што су ови људи из другога доба, а не из мога, него су они друге душевне супстанције. У јунацима Шекспировим ја налазим у исто време човека какав сам ја и човека какав бих волео бити: али моја душевна сила није онаква каква је у Калдеронових јунака. Они би презирали бити човек какав сам ја, а ја не могу бити толико ни високоуман ни глуп да пожелим бити што су они. На то немам права, а баш и не желим. О, како велики терет мора бити тај племенити

поносе! Како мора гристи тај отров, та охола осетљивост! Како морају гутати пламенови овога фанатизма! Заиста, што их више посматрам, осећам како ме готово прожима осећање доброга Санча Пансе, пошто је окушао управу на острову Баратарији: ова величина, ова племенитост, ова страст не само што ме не привлаче него ме шта више плаше, и ја сматрам себе за срећна што немам учешћа у њима.

Зна се да је одвратан порок, свиреност, мало нарушио великодушне особине ове јуначке Шпаније XVI века. Да ли бих смео рећи да у њеној литератури има порок сличан овоме, и да је она без оне врлине која се зове човечност? Она је племенита, узвишена, витешка до лудила, религиозна до заноса, слободна до неуљудности, отворена до цинизма: она није човечна, а под тим разумем да она нема оне жице коју болови и радости наших ближњих дирају у нама. Пикарски приповедачи цртају слике, од чије мирне оштрине човек мора дрхтати: они тресу драњке с дивљом радошћу и смеју се гладни са задовољством које плаши. У тој живописној светини што гамиже пред њиховим очима, они виде само шарене рите, шаљиво кревељење, групе згодне за описивање. Иста таква сухопарност обузима и мистичне Шпањолце; они хришћанску љубав познају по имену, а не познају саму ствар, те би се у игри речи могло рећи да је код њих доброчинство врлина пре теологичка него теологална. Приметише ми једнога дана да света Тереза није ни мало пазила сиромахе, и ова примедба, која се може учинити чудна, потпуно је тачна: ова хришћанска душа, коју Спаситељ посећује, као да не зна ни да постоје они које црква зове члановима страдалницима у Исусу Христу. Ако религиозни жар шпањолских писаца не зна за хришћанску љубав, њихова страст не зна за нежност. У свима драмама и у свима причама, у којима љубав игра какву улогу, залуд би се тражила једна од оних речи, које чине те врело суза потече. Душе су ватрене, али срца као да су од бронзе. Буре ове страсти јесу буре суве и безводне, сасвим као вртлози у неплодним и опаљеним равницама, тако да човечја осећања као да су изведена по угледу на климатске појаве. Пламени ветар дува помамно и лети дижући облаке од топла песка, који вуку себи и гутају у пролазу све, и кад бура престане, а није пала ни једна кап кише, виде се лешине где леже по земљи, или лудаци који прете и скачу по стењу, или кривци како из све снаге беже испред освете, посред сува, жестока и озбиљна предела.

Разумете ли сада зашто *Дон Кихоте* по сасвим изузетној привилегији ужива општу популарност, зашто је човечанство издвојило ову књигу од свих осталих књига шпањолске литературе и зашто смо ми могли рећи да је она Шпанији у исто време и слава и казна? О, како човек боље другује с овим добрим витезом него са свима Евсевијима, свима Кипријанима, свима Жигмундима, свима Фердинандима Калдеронским, и колико више воли друштво његова пратиоца него друштво Павла од Сеговије, Гусмана од Алфароше, Лазарила од Тормеса, тих Ринконета и Кортадила. Ви се можете без плашње приближити доброме хидалгу,

јер је он поносит без надутости, врло учен без охолости, и ако сте и мало несрећни, потлачени и болесни, ви ћете у њега наћи саучешћа и потпоре. Он је без сумње луд, и сања: али ваља приметити да је он луд због оних ствари, на којима је заснован ред у свету, због ствари које сте призивали у часовима ваше несреће као природно право свакога човека. Нека би дало небо да се његов сан оствари и да збиља он дели правду онако право као што он ласка себи да ће је делити! Докле год је нас, ми сви не желимо ништа друго него оно што он жели, не волимо ништа друго него оно што он воли, и ако случајно наша оданост има друге предмете, ми претворно ћутимо и добро се чувамо да не признамо. Дон Кихоте је један од наших, брат по човечанству, јер га ми можемо оплакивати и можемо се смејати и веселити с њиме, што је још драже нашој природи и што га још више приближује нама. Ах! да он тирански осваја наше дивљење, да нам намеће поштовање, он би нам можда био досадан; али он даје нама простацима повода да му се немевамо, и тиме нам постаје још дражи. Његова племенитост чини га нашим браниоцем, наше пошалице чине га нашом жртвом. Сваки читалац може бити према њему по својој вољи злобни Самсон Караско или баш и простачки Јангуез. Ако се не можемо уздићи до њега, можемо бар спустити њега до нас. Он је близак човечанству у свима тачкама, јер се њиме могу подједнако користити одушевљење, дивљење, злоба и глупост.

Овај је дон Кихоте међутим сасвим Шпањолац, и човечанство га је волело баш и због тога. Витез од Манче скупља заиста све оне особине које се у карактеру шпањолском свиде човечанству, без и једнога недостатка или порока, које је оно осудило. Он је храбар, поносит, великодушан, несебичан, честит без неге, веран без колебања, тако частан и чист као што је невина девојка. Он не зна за надувеност, мржњу, суровост; његов дух не подлежи оној плашљивој осетљивости, у којој је охолост нашла свој најувредљивији облик, и осветничке жеље никада нису мучила срце његово. Дон Кихоте заиста је Шпањолац без покуде као и без страха. Његова лудост не зна неприличне снове, и његове маштарије, честите као и његова душа, јесу међу свима маштаријама, које посетише шпањолску јаку машту, једине с којима се наше сањарије још воле занимати. Дон Кихоте је манит, али није празноверан: он лудује за витештвом, али је без предрасуда; његова привиђења плове по лепој светлости, која чине те су она његовим очима јаснија, те он више верује у њихово биће; она му јасно као на дану показују вечите реалности које су основ света, — правду и љубав. Дон Кихоте је дакле Шпанија која је остала драга човечанству, она Шпанија којој су се дивили наши очеви и коју су љубили, а не она с којом су се борили и која им је била мрска: то је Шпанија без грозничаве жеље за светском влашћу, без склоности за гоњењем, без инквизиције, без домаче. Тако се овај дон Кихоте, кога је Сервантес иронично назвао цветом витезова-луталица из Манче, сматра заиста као цвет шпањолског гоњења: он је Шпанији сведок према потомству, и он се за њену

част и њену славу после своје смрти бори још боље него што се свога века борио за ослобођење очараних принцеза и за свећење потиштених.

Ова је књига покренула топлу, покретну и обилату машту г. Густава Дореа, срећнога илустратора Дантеа, и ми га лако разумемо. Сваки уметник мора волети да се мери с оваквом књигом: то је књига која се са свим природно јавља мишљењу као обилна тема живописних инспирација. Сваки читалац *Дон Кихота*, коме се писаљка послушно покорава, мора осетити где га сврбе прсти више пута, како се пред његовом маштом развијају пустоловине витешкога хидалга и његова оштроумнога коњушара. Примерак *Дон Кихота* као својина једнога уметника, а у коме би окрајци били чисти, без и једне слике, издао би да је у његова господара машта необично клонула. Најлепше ствари на свету могу се читати и посматрати, а да човек не пожели да их репродукује или да их протумачи, али дон Кихоте и Санчо Панса у том погледу срећнији су од најлепших ствари на свету, јер некаква неодољива жеља, коју, мислим, само они, међу свима личностима које су велики песници измислили, имају привилегију, да изазову, — неодољива жеља гони нашу машту да фигуре двојице јунака Сервантесових представи себи материјално. Подсмешљива симпатија, коју нам они уливају, покреће и наше осећање смешнога, и истом жаоком, којом буди жар у сликара, боде добро расположење карикатуристе. Прсти гоне писаљку по нагону, пола у жељи да нацртају верну слику, пола од забаве и из покорности према некој сатиричној мисли. Ми се дакле, не чудимо што ова књига распаљује машту уметникову радије но сваку другу и излази преда њ са хиљаду обећања о живописним инспирацијама. Јест! та обећања делимице лажљива су, и тај предмет, који се чини тако погодан за тумачење, крије у себи више стена, о које ће се разбити сваки *илустратор* и које г. Доре није могао сасвим избећи.

Неизбежна једноликост јесте једна од ових стена. Ма како да је уметник окретан и вешт, његов ће га предмет увек доводити силом до две личности, које он мора приказати у приликама готово истоветним. Главни предмет његових цртежа остаће исти без промене: једине споредности биће различне. Казао сам да дон Кихоте и Санчо неодољиво изазивају жељу да их цртамо: али друго је створити њихове слике један пут за све остале, а друга је ствар следити за њима од станице до станице у њиховој дугој и чудној одисеји. У роману Сервантесову Дон Кихоте и Санчо јесу, може се рећи, готово увек усамљени, у том смислу што они прикупљају пажњу читаочеву на себе саме. Они само мимогред налазе себи сличне, а сасвим на време стижу да приме уобичајену кишу ударана од штапа, на што је дон Кихоте осуђен ради прекомерне љубави своје према правди. Сем неких изузетака све личности у роману јесу само нема лица, за која нам Сервантес не даје времена ни да се с њима упознамо; она крстаре кроз роман, а не задржавају се у њему; она су ту само за то да лудилу дона Кихота даду прилику да се покаже и да на његова изазивања одговоре са неколико песнина. Кад изврше свој посао, њих нестаје.

и о њима више ништа не чујемо. Цртач ће, дакле, осетити велику тешкоћу при избегавању монотоније, ако се тврдоглаво веже за сваки корак двојице јунака и ако науми не пропустити ни једне њихове пустоловине да је не представи. Ту ће увек бити дон Кихоте и Санчо како иду и ћеретају, како су дон Кихоте и Санчо излемани и остављени на тржишту. Између једне и друге сцене неће бити других разлика до разних предела, у којима се оне дешавају, и до особите врсте капиа за стремене које добија дон Кихоте; али хоће ли бити довољне ове разлике да унесу разноврсност у предмет који њу потпуно одбија? Г. Доре показује ми дона Кихота и Санча како ћеретају или иду по сувој и голој равници, на принеци, у подне, после дуж хладовита и свежа потока, после између клапаца стрменитих и дивљих планина. Видим лепо три разна предела, али у та три разна цртежа видим једну и исту радњу. Исто тако, био дон Кихоте смрвљен песницама, излеман штапом или притучен камењем, резултат ових неприлика даће уметнику свакада само један једини предмет за композицију. Ма да је књига Сервантесова узор-дело, она није без мане, и допуштено је наћи неге на овоме сунцу. Батинање дона Кихота, увећано преко сваке мере, умара најзад читаоца и чини на њега прави утисак монотоније. Може се чикати ма ко да прочита *Дон Кихота* а да се не врати више пута. Како ће се, дакле, цртач, који нам може износити на видик само дона Кихота и Санча отети од мане коју није могао избећи писац, а овај има начина да нам их изнесе не само да их видимо него да их и чујемо?

У истину може се рећи да *Дон Кихоте* обилује епизодама које допуштају уметнику да прекине ову монотонију: прича о *робу*, новела о *неопрезном радозналцу*, двојна епизода о љубави Лусинде и Карденија, Дороте и Фернанда, могу дати предмете за композицију, у којима дон Кихоте и Санчо не би учествовали. То је истинито, и г. Доре врло се вешто послужио средствима, која му пружаше невезана и мало непотпуна композиција последњих глава првога дела *Дон-Кихота*. А шта бива? То, да је човек у искушењу пребацити цртачу баш оно исто што је пребацивао писцу, и запитати га, да ли он илуструје причу о витезу из Манче или збирку романтичних или љубавних новела. Мало пре тужили су се како се човек без престанка и без милости враћа дону Кихоту и Санчу Панси, сад се туже што их више не сусрећу. Тражи се у каквом односу са причом о оштроумном хидалгу стоје ове слике у којима се износе људи са турбанима како стоје на морској обали и страсно крећу рукама, витези који држе у рукама даме онесвесле од ужаса или убијене од жалости. Има и нешто боље: у епизодама, у које је дон Кихоте умешан само посредно, као што је она о Камачевим сватовима, човек се превари у очекивању кад види где витез стоји у другом плану и како је спуштен до неме улоге. Овај је тип толико карактерисан да га машта, баш и тренутно, тешко оставља на страну, да гледа како раде или да слуша како говоре друге личности. Сервантес је сам, рећи ће ми се, учинио ову дрскост према свом јунаку. Последње главе првога дела у роману говоре нам

о сасвим другим пустоловинама а не о пустоловинама дона Кихота. Јесте. Сервантес је учинио ту дрскост према своме јунаку, али на штету своје књиге. Читалац, који с почетка мирно прима друштво Карденија, дона Фернанда, Лусинде и Доротеје, налази најзад да му ове племените личности одузимају сувише времена и нестрпљиво захтева дона Кихота. Па зар цртач, који следи за романсијером корак по корак и који овим, мало паразитским епизодама придаје исто тако велику важност као и другим деловима приповетке, не пада у исту заблуду и у исту неправду као и Сервантес?

Такве су те две подводне стене, између којих мораће по несрећи бродити сваки илустратор *Дон-Кихота*. Ако уметник изводи пред наше очи дона Кихота и Санча сувише често, он ће заморити нашу пажњу: ако удали за тренутак та два јунака, ми ћемо се одмах зачудити што их више не видимо. Ето неразмрљиве тешкоће, како се чини! Можда би се решење ове тешкоће састојало у томе, да се предмет не исцрпе и да се слике не нагомилавају. На тај би начин цртач, бирајући слободно оне епизоде које му се свиде, могао задовољити у исти мах ове две супротне погодбе. Права илустрација *Дон-Кихота* требала би зар да има само два портрета — витеза од Манче и његова пратиоца, који би били ваљано схваћени, дуго и зрело испитивани, и представљање њихових главних пустоловина. За овај предмет била би довољна десетина снимака; а цртежи г. Дореа, велики и мали, износе на број око четири стотине. У свету маште дон Кихоте је личност врло моћна, то је истина; па ипак овај број цртежа као да не стоји у размери с његовом вредношћу.

Ове прве опсервације односе се само на начин, како је г. Доре разумео главно тумачење свога предмета; али се ми морамо препирати с њим и о нечем посебном. Он је заборавио међу разним сликама, које је његова машта створила себи о личности дона Кихота, изабрати једну. Место да од њих узме једну и да се ње придржава, он је пустио да се ниже читава галерија привиђења његова сањалаштва. Његов дон Кихоте нема јединства и истоветности: он се мења од слике до слике и никада не личи на себе: он нема ни исте црте, ни исту физиономију, ни исте године, ни исто оружје. Час је то сув и дугачак хидалго, који је прешао подневак живота, баш онај кога нам Сервантес приказује: час је то човек који тек што је прешао прву младост и који је баш петнаест година заостао од онога доба, у коме Сервантес узима свога јунака да га изведе пред читаоца. Тако ми имамо низ ретроспективних портрета дона Кихота у доба његова живота пре његова витешкога лудила, дона Кихота у времену кад се називао просто господар Кихада, — време без сумње врло занимљиво, али оно не одговара више садашњој личности непобедиога витеза од Манче. Има их веселих и комичних, има их племенитих и озбиљних, а има их, вере ми, врло лепих и сасвим погодних да узбуде неосетљивост сењоре Дулсинеје од Тобоза или да окрену у срдачну оданост љубавно претварање препредене Алтисидоре. Од свих

ових дон-Кихота читаочева машта изабраће кога хтедне: цртач као да се својевољно одрекао права да му наметне једнога.

Ми смо казали какве се критике могу дићи против дела г. Дореа; али ове мане, које се поглавито односе на *човечански* део тих цртежа, обилато су искупљено живописним делом, који је велика новина у овој *илустрацији*.

Пред очима је, тако рећи, жива топографија земље у којој је живео и борио се дон Кихоте. Ту су прави крајеви из Манче, права равница Монтијел, право стење Сијере Морене, шуме и потоци што се протежу дуж пута који води у Барселону. Писаљка г. Дореа крепко је представила ову сурову и жарку природу са њеном вегетацијом, у којој су ретка кржљава дрвета или биљке месната и бодљикаве, у којој је стење голо и ћелаво, без зеленила и без лишћа: али ова природа није све сама суровост и сама бурност: она има своју љупкост и своје осмејке, а г. Доре уме их ухватити у проласку и извести тако меко и мило да се усиљава при представљању њених озбиљних црта. Шуме и склоништа, камо људи и стада беже од убиствене врелине овога сунца, које је блиско Африци, издали су му све тајне привидности своје атмосфере, свежине својих вода, сумраке својих хладова. Човек би се уморио, кад би хтео пребројати прекрасне пределе, који обилују у овој илустрацији. Како месец који осветлава ону чудновато славну ноћ, у којој је дон Кихот извршио стражарење код оружја, баца светлост и злобну и симпатичну! Тај се добри месец смеје тајно, док облаци, који нејасно узимљу облик змајева, прелазе преко његова круга, и док он духовно осветљава све појединости и све простачке споредности, које нам фино казују све што је комично у лудилу витезову. Цртеж, који приказује дона Кихота и Санча при првом изласку њихову, како у првим часовима дана силазе путем низ брдо, има у себи сву свежину ране зоре. Како је прозрачна и лака атмосфера у оном прекрасном пределу, у који лепа Доротеја долази тражити самоћу и тишину! Каква тамна меланхолија у ономе цртежу, у коме дон Кихоте, пошто га је победио витез од Белога Месеца, посматра вале па му се измичу ове тужне и жалосне речи: „Ту паде срећа његова да се више не дигне!“

Ја показујем само неке од ових пејзажа; има много других исто тако песничких и лепих као што су ови. Али дајући овоме одељку дела наше неограничене похвале, не можемо се уздржати а да не учинимо једну примедбу. Цртач ових слика сувише нагиње томе да жртвује човечански део, који би требало да је главно, живописном делу, који би требало да је само споредно. Он се заустављa код сваке линије текста, која му даје да нацрта не једну чисту и одређену радњу, него једну равницу, планински теснац, једну ливаду, неки светлосни ефекат. Ово заузимање за пејзаж, које је потпуно оправдано код онакових предмета какав је у *Атали*, много се теже тумачи код таквих предмета какви су у *Пантагрелу* и у *Дон-Кихоту*. Ми му

обраћамо пажњу на ову склоност његова духа, која се све више истиче*). А сада, пошто смо свршили с новом илустрацијом, окренимо се за тренутак самоме дону Кихоту, и покушајмо неколиким поверљивим питањима дознати од њега тајну његова лудила и његове величине.

Модерни критичари више пута проналазили су у *Дон-Кихоту* много оштроумних симбола и много дубоких значења. Нека су значења потпуно основана, друга остају нешто сумњива. Врло је истинито на пример да дон Кихоте, витез једнога доба у коме нема више витезова, представља једнога ентузијасту из прошлости: врло је истинито још да он најзад симболише тужну супротност која постоји између тежња племенитих душа и стварне простачине: али је мање навесно да његове пустоловине представљају борбу два принципа, или да ваља узети витеза за симбол душе а његова коњушара за симбол тела. Ми ћемо, дакле, издвојити сва произвољна значења да би смо се држали значења видљивијих, оних која падају у очи и сама се нуде машти мање финој. Она су врло различна, врло многа и врло лена.

Дон Кихоте заиста је симбол многих ствари, а прво он је персонификација свога писца. Овим не желимо казати само да су Сервантесове невоље врло сличне са невољама дона Кихота и да се из њихова два живота може извести иста тужна и жалосна поука. Овај сиви племић, војник армије Лопа де Фигероа, кога су дон Хуан Аустриски и његови дворјаници поштовали готово исто онако као што су војвода и војвоткиња поштовали дона Кихота, који би рањен код Лепанта, заробљеник код Мавара, одан својим друговима по несрећи толико да њихове погрешке прима на себе и да на своју главу узима казну која њих очекује, ниско гоњен, и за толику величину душевну, за толику храброст и јуначтво награђен лепим сведочанствима опадачким и тамничким гостопримством, — показује јаку сличност, која се не мора наглашивати, са овим сувим хидалгом таком племенитих, тако дубоким, који излази на свога градића да очисти земљу од злотвора и који прима као награду ударце од свих жртава које ослобођава, који свуда тражи витезове-издајнике а налази само простаке као такмаце, који машта живи у пријатељству са јунацима свих времена, и који је готов да другује једино са гадијом по крчмама и великим друмовима. Сличност, велимо ми, не уставља се на пустоловинама писца и јунака: она је мање спољашња а више унутрашња, интимна. Дон Кихоте је израз духа Сервантесова, слика његова талента, видљив облик његове маште, најчудније што је икада била на свету.

Да би створили ову машту, шпањолски јуначки геније и геније ни-

*) Ваља похвалити још један одељак дела, а то су мали цртежи, који праве заглавља и завршетке појединих глава, и који обично алегоријски понављају у кратко њихове пустоловине и значење. Много духа, често највештијег и најфинијег, има у тим малим алегоријама, које је као и цело дело изрезао г. Пизан, особити уметник у овој напаравној и тешкој врсти дрвореза, кога је право придружити успеху самога цртача.

карски здружили су се необичним, готово неприродним браком. Ова два противна генија не чувају у својој заједници своју одређену личност: они су се претопили један у други, као душа у тело, толико да се не могу разумети један без другог, онако исто као што се одушевљење дона Кихота не може сместити другде него у суво и дуго тело. То је нешто врло племенито и врло простачко, врло узвишено и врло ниско, врло чудно и врло фантастично, и производи јединствен, неодољиво оригинални утисак. Овој мешавини диве се као неком чуду, чији се углед не би нашао у моралном свету и чија би се тајна узалуд тражила по природи. Каже се да природа заиста не би била довољна да се начини једна таква комбинација, и да недостаје још рад среће и игре случаја. Рођењем јака, разумна и племенита, ова је машта изишла из руку среће изударана чекићем, чвргава, нагризена рђом, сасвим слична оружју дона Кихота, које је и оружје правога витеза и посмртно имање од старе гвожђарије, које згодно може послужити за преоблачење у каквој историској маскаради. Да се тачно представи облик маште, потребно је ујединити у једној јединој личности најчудније супротности. Представите себи на пример великога господина у ритама, Александра како гура Диогеново буре, Сида како говори пословичким говором Гусмана од Алфараше, некога Корнељева јунака који носи хаљине другова Жил-Блаза. Или још боље: замислите супротности које представља предграђе некога старога града у Шпанији, далеко од сјајних квартова и великашких палата, на ономе месту где град стиже пољану, где око може посматрати у један мах најниже облике цивилизације и највеселије изгледе природе. Овде је дворница *posada* у којој *академија тунаца* држи седнице. Овде је Ускрсна болница у којој два пса, Сципион и Берганца, расправљају ноћу тако мудро о људском роду. Зар она два одрпана детета, која се краду кроз ону мрачну алеју, нису Риконет и Кортадило злога спомена, зар она старица што се вуче гледајући лукаво и нежно све псе који пролазе, неће бити Канизареса, која иде у потеру за сином своје пријатељице врачаре, за кога зна да је чаролијом претворен у тај низак облик? Међутим, у сред вике и безобразнога говора ове гадије може се разликовати глас гладна и одушевљена песника, како призива света имена муза и Аполона, или глас још више симпатичан каквога старога војника у дроњцима који говори о бојевима у Фландрији, о лепантској слави или о сјајности новога света. Ма како да је овај призор отрцан, срце се не осећа ни понижено ни презрено. Једна јуначка нота довољна је да га опет стави на нормални дијапазон човечанства и да му сачува достојанство и положај. У осталом лено сунце, падајући право на све ове дроњке и на сав овај гад, одузима им нешто њихове ругобе, одржава у души радост, слободу, одушевљење за лепотом, љубав према животу, а сјајни хоризонти, што се шире у даљину, позивају га да узме кључ од пољана и да пође, као дон Кихоте, у тражење пустоловина. Ето, такав је облик Сервантесове маште, описан онако тачно како нам је могућно, и утисак који она чини на нас.

Ако је икада јунак романа или спева био прави син свога писца, то је заиста био овај дон Кихоте, кога Сервантес у прологу своје књиге тако весело приказује читаоцу. „Овај сухи, увели, ћудљиви син, пун свакојаких мисли, какве никад нису другом коме падале на памет, исто као онај који се родио ў тамници где је боравиште сваком тужном шуму“ јесте заиста Сервантесово тело и крв. Он је изишао из његова мозга готово исто онако као Минерва из мозга Јупитрова. Сервантесов поносни, слободни и весели геније најзад се отворио под ударцима непрестане беде, и на свет је дошло чудно створење, сасвим слично своме оцу по стасу, карактеру и темпераменту. Његова мршавост и његово лудило сведоче о дугим постовима и трајној невољи Сервантесовој, као оно што скрофуле у деце сведоче о нездравом телесном склопу њихових отаца. Као његов отац, и он дирљиво и смешно приказује племениту душу, која је упала у бедно стање и чије су све мисли неминовно пуста машитања, а све жеље — снови. Његови су говори свечаност за разум, а његово чудно одело скандал за око, и заиста ништа не буни више него изглед овога човека који говори тако добро а носи доста накарадан оклоп, увезан узицама, окрљене пеленгире и капут од грубога сукна из Манче. Анђео одушевљења диже га за косе, као некада пророка, док се пикарски свет хвата за његове ноге, те се његово сухо тело, које се тако вуче на две стране, још и дужи, на даје слику најкомичнију што се може замислити. Ни његови јунаци заштитници Амадис од Галије или дон Белијанис не би се могли уздржати од смеха, гледајући га где се тако снује од Мерлина до Мариторна. Дон Кихоте се никада није тужио на своју сиромаштину; али Сервантес је, види се, сам собом опоро осетио мрску истину ове речи латинскога песника: „*Nil habet paupertas durius in se, quam quod ridiculos homines facit*“ — ништа није неповољније у сиромаштву, него што оно прави људе смешнима. То је донета дете самоће, тамнице и невоље, које је на рђавој постељи и у грозничавим провиђењима породио један племенит дух, који је посетила милостива и непретворна муза као она добротворна вештица која спава са човеком. Што човек више посматра ово чудно тело и ову физиономију храбру и будуласту, толико га више потреса мисао да се ова личност, као и неки јунаци витешких романа које је он толико волео — краљ Артур или чаробник Мерлин — родила не по остварењу некога природнога закона него по мађијској операцији: толико је он необичан и различан од других људи, на баш и од будала и занесењака. Човек радо премишља да му пронађе претке, и кад се поврати у свести спомен на старе алегорије, човек се зауставља на хипотези да се једнога дана Кавалерија удала за Гињона и да се из ове женидбе родио витез од Манче Отад се све објашњава: његово лудило и и његова племенитост, његове дуге ноге и његове лепе мисли, дивљење које побуђује и небројени ударци које прима.

Овај дон Кихоте, слика Сервантесове маште, исто је тако огледало његова срца. То је књига горка и слатка, у којој се могу читати утисци које је живот учинио на човека што је њу написао и особита врста мизантропије ко-

јом га је живот задахнуо. Смешљивије и веселије мизантропије није још било. Удвојени ударци несреће нису могли укротити слободу нити угасити светлост ове узвишене и веселе душе. Њена смела чистота прошла је кроз најгоре баруштине светске, а није ни мало попрскана њихним блатом, па ни њено здравље није повређено њихним испарењем. Нема код Сервантеса ни жучи ни злобе, ни суровости ни жестине. Покрај овога великога човека, који познаде сву грубост судбине, најумеренији мизантропи, на пример Молијер, виде се готово злобни. Њега истина одликује некака жалост, али је она тако светла, тако слична лепом пролетњем дану, да она шири срце место да га грчи и да су је људи, који нису имали времена разгледати је тачно, увек сматрали као добро расположење. Па ипак осетљив живац био је рањен и лако пушта крв, а то је онај који заталаса оштра реч песникова, коју смо већ навели: *nil habet paupertas durius*, и т. д. Нека врста сталне мисли ушла је у њега, и она се редовно појављује и у најмањој прилици: та је мисао да сиромаштво без сумње није несрећа, него је порок, према томе како се људи понашају спрам њега. Он ће говорити о неком честитом сиромаху па ће брзо запитати, да ли сиромах може имати части. Од појма сиромашан он дрско прави синоним појмовима гадан и низак, а у овој увредљивој асимилацији врло је необично то што она није каква ћудљивост него нека врста врло самосталнога убеђења које се налази у свима његовим списима, а особито у *Дон-Кихоту*. Мудраци су сиромасима увек саветовали да желе само оно што одговара њихову положају и да имају само такве потребе које одговарају њихову имању. „Буди скроман, умерен, радан, говоре они сиромаху: избегавај таштину, телесно уживање и леност.“ Сервантес иде много даље: он јасно саветује сиромаха да отворено буде гадан и низак. Сиромах, у кога су осећања узвишена и племенита, будала је која није у равнотежи са самим собом, пошто се његова осећања не слажу са његовим средствима за рад. Каква је разлика између сиромаха који је изелица или одан телесном уживању и сиромаха који је племенит? Никаква разлика, осем ако није та што је први неваљао, а други будала. Један закључак, који природно излази из *Дон-Кихота* и који је најжалоснији од свих других, јесте тај: што су за човека нижега сталежа племенита осећања не само опасна него и неисказано смешна. Оставите, вели он, оставите краљевима мисли краљевске и великодостојницима мисли велике. Отворено буди оно што си, ако желиш избећи несрећу. Ти си простак по рођењу, буди простак и по срцу; ти си плебејац, буди отворено простак и глупак. Хијерархија осећања мора бити уређена према хијерархији сталежа. Играј, дакле, ону улогу коју ти је судбина дала да играш, а не улогу некога другога, па ћеш отићи с овога света слављен као добар глумац и нећеш се кајати на самртном часу, као храбри дон Кихоте од Манче, да си промашио свој живот. Дон Кихоте наводи на смеј, — зашто? Да ли за то што су његова осећања смешна? Не, него за то што су ова осећања, која би сасвим била на свом месту у срцу једнога Сида или једнога дона Хуана Аустриског, заиста чудновата у мршава хидалга, који свако вече вечера умокан

справљен од уља, оцта, першуна и лука, а недељом једе на ручку говеђи ситнеж. Колико су наметнији мазгари који га убише батинама. Мариторне које га исмевају и љубазни шаљивци који се играју њиме!

Дон Кихоте може се сматрати и као персонификација Шпаније XVI века, а при том неће се морати сувише изопачавати смисао ове књиге. Трагична прича о души шпањолској испричана је ту сасвим пространо, са неком ћутљивом јарошћу и са неком скривеном грчином, од сведока, и симпатичног и озбиљног, који је прозрео ништавило ове величине и лудило овога јунаштва. *Дон-Кихоте* излази баш после оних чуда од храбрости и од енергије, која су трајала читав један век, у оном истом тренутку када Шпанија гледа где се помрчава њена слава те може рећи као оно витез од Манче после боја са витезом од Бела Месеца, посматрајући последњи пут море и враћајући се тужно дому своме: „Ту пропаде моја срећа да се никада не дигне.“ Далеко су остали они дани, када се први пут појавио овај племенити народ с пуном душом надања, и када је полетео освојити свет на реч славољубива владаоца. Од тога дана протекао је један век: срећа, која се најпре смешила, није одржала сва своја обећања, — обичне обмане у животу, које постижу и народе као и обичне личности, заморили су ову енергију, која је уздрмала земљу и унела неверовање у ова срца, за која се мислило да их ништа не може поколебати. Шпанија је трпела поразе за поразима, и понижење, које је због тога осетила, стојало је у размери са оним поносом који је довођаше до мисли да је непобедна: а свет, — свет јој се смејао оним смејом који је у толико више увредљив у колико је противник дуже времена био победилац.

Јесте ли запазили да се јади дона Кихота делимице објашњавају начином његова поступања, који је један од најраздражљивијих што их је било на свету и од најнегоднијих да изазову срџбу? Обично он изазове некога нешкодљивога пролазника, који не зна ни ко је он ни шта тражи, па онда с места, и не вичући: с пута!, јурне он на њега с пруженим копљем. Пролазник, изненађен тако нападом који с пуним правом сматра за груб и за који нема доколице потражити прави повод, јурне на витеза и остави га на месту испребијана ударцима на велико весеље гледалаца, који налазе, не без разлога, да су ове батине праведна казна његову изазивању. Готово овако исто поступала је и Шпанија. Тако исто љутиле су се најпосле народности на јурише овога народа, који их изазива а оне не знају за што, напада их безобзирце, ветрењаче сматра за дивове, мирне грађане за Сотонине синове, а разлике у мишљењу за увреде самога божанства. Тада се Шпанија вратила дома као и дон Кихоте, испребијана, преморена и болесна. Не, ништа на свету више не раздире срце, нити ништа личи више једно на друго него повратак дона Кихота у своју кулу и опадање Шпаније после пораза *армаде* и после губитака Уједињених Покрајина. Самсон Караско, берберинов синовац, свалио је на земљу ову храброст, коју су већ тако јако уздрмали мазгари, козари и слуге по гостионицама: простаци хугенотски, енглески грубијани,

фламанске девојчуре добили су задовољење од племените Шпаније. У томе тренутку сви одјеци европски понављали су јој ону немилосрдну реч, која уништи срце дону Кихоту при уласку у његово село: „Мртва је твоја госпођа, и ти је нећеш више видети!“ Витешки дух може с доном Кихотом лећи у постељу па умрети.

Таква је ова мрачна прича која се даје читати без напрезања испод провидних застора романске алегорије. *Дон Кихоте* је дело ожалошћена родољуба, чији се разум бори са срцем, и који се не може отети да воли оно што проклиње. Чудите ли се што нема јединства у карактеру дона Кихота, што је ова будала тако мудра, што је човек толикога разума само једна јадна луда? То је отуда што има два Сервантеса, као што има два дона Кихота, и што један и други узимају реч наизменце. Има један витез, луд од јунаштва, великодушности, од племенитости, онај што устима дона Кихота признаје надмоћност оружја над знањем, и један ђенијалан човек који љутито осећа опасност од овога бесмисленога јунаштва. Његово срце, као срце Кастиланца и стара хришћанина, ликује и буни се у исто време, и исмева све оно чему пљеска његов родољубиви понос. У овом последњем тренутку, када се окрену судбина Шпаније, Сервантес беше глас који исказа дирљиву и тужну мешавину осећања шпањолскога народа према својим господарима, глас уздржљив и чудновато смеран, који се увија у алегорије и који може разумети само потомство Како је дирљив симбол верности народа шпањолскога својим краљевима личност овога доброга Санча Пансе, који, и ако мало воли ударце и некорисне постове, пристаје пратити свога господара путовима, на којима ће, говорећи његовим народским говором, наћи више шипака него двопека! На двору херцегиње, пошто је испричао све лудорије свога господара, заврши свој говор овим дивним речима: „Ну, какав је да је, ја га волим и ништа нас неће раставити све док нам иста лопата и иста мотика не ископају исту постељу.“ Таква су политичка осећања шпањолскога народа и његова монархијска верност. Њему кажу, као Санчу, да ваља да се удари бичем три хиљаде пута да би отчинио Дулсинеју и да се петнаест пута убоде чиодом да би повратио љубавницу Алтисидору; он пита шта заједнички може имати његово тело са Дулсинејом или Алтисидором, па ипак попушта из захвалности према своме племенитоме господару, чији сухи хлеб једе и који, не могући му дати још острво које му је обећао, издашно дели с њим ударце од штапа које он добива. Ова је оданост израђена да изненади: али да само познајете овога господара, да сте само видели како он казни Бискајчеву дрскост, како лако обезоружа он витеза од Огледала и како неустрашиво уђе он у лавовски кавез! Поврх свега, да ви знате какву мирноћу истиче он према злој срећи, и какву резигнацију ставља на супрот невољи! Њему се никад не прохте јело и пиће; он може бити без спавања и увек је готов дати своју кесу или свој огртач. Има само берберски чапак који му служи као шлем и свој округли штит што му се не може отети ни силом ни молбом. Каткад, истина, човеку се прохте да се противи његовим ћудима; али тада он обрати на вас погледе тако пуне и каже вам тако оз-

биљним гласом: „Када ћеш се, пријатељу Санчо, одучити од тих простачких осећања?“ да се човек сав забуни и застиди. Шта да се ради с таквим господарем? Кутати, дивити се и следити. То чини Санчо Панса, а то чини и Сервантес.

Никада се генијалан човек није нашао у мучнијем стању душевном и срдачном него што се нашао Сервантес. Његова осећања и његове подобности јесу један амалгам супротних елемената, који се уређују како могу и најпосле се уједначују у једну фантастичну хармонију. У њему се налази родољуб, чије се оштро око противи одушевљењу. Налази се још либерал, чије се народне предрасуде противе либерализму. Либерал и либерализам јесу речи сасвим модерне; међутим ја се не устежем употребити их да би карактерисао осећање човечности, које је својствено Сервантесу. Он је заиста либералан, и он је, мислим, једини Шпањолац из велике епохе коме се може дати овај назив. Појав који он показује може се поредити са зеленом чашицом која се постепено ломи да пусти пупољак да се развије. Замислите човека који би пуцао као сува кора, као љуска која ће скоро бити непотребна, и кроз чије пукотине могао би се видети други човек још савијен око себе. Сервантес је стављен на ову прелазну тачку, на којој се витештво, а то је само један облик вечитога либерализма, отвара тако рећи као зрела љуска да пусти у жив ток дух нових времена, који она још чува и стешњава. Сервантес је имао само два до три генија својствена Шпанији, и то она два која својим саставом могаху најбоље породити човека нових времена, — геније јуначки и геније пикарски. Мистички геније никада није досађивао његову духу; у његовим списима нема ни једне једине врсте у којој се осећа визионар и фанатик. Он пушта да пробијају религиозна осећања, али се она заустављају на племениту одушевљењу и још воли узети лепе облике витешкога духа, као у оном призору када дон Кихоте онако учено расправља о гипсаним статуицама светога Ђорђа, светога Мартина, светога Јакова, светога Павла и осталих великих витезова Христових ескадрона, као што их он сам назива. Само једанпут узео је он за предмет једнога свога позоришнога комада један од оних богословских питања која су снажном генију Калдеронову дала толико узоритих дела; али расположење његова духа толико је витешко и човечно да се овај мрачни предмет променио под његовим пером и да је замисао *Дон-Кихота* нашла начина да се појави и у овом једном мистичном делу које је он написао. Говори се о једном неваљалцу кога небо штити, како се он мења и моли Бога да на његов рачун пренесе страховиту болест једне грешнице, под погодбом да буде спасена душа ове грешнице. Дон Кристовал (тако се зове *срећни* неваљалац), поставши слуга божји, јесте дон Кихоте аскетизма: у овој узвишеној размени он даје све, — своје заслужне молитве, мучење тела, постове, да постане искупитељ одвратних слабости. Али човечност Сервантесова везана је са хиљаду невидљивих веза. Предрасуде правога Шпањолца, поноситост крви и расе притискују га тежим теретом но што захтева родољубље. Да ли би се веровало да он гаји мрзост својих савременика

према свему што није од чисте крви старо-хришћанске, а навластито према Маврима? У разговору два пса, Сципиона и Берганце, он изречно одобрава унапред њихово будуће истребљење. Сетите се како презриво поступа Санчо са својим пријатељем Мавром Рикотом, кад га сусреће после свога одласка на острово Баратарију, и како га он завијеним али јасним речима подсећа, да они нису из једне дружине и да они морају ићи сваки својим путем. Сетите се још приче о заробљенику и издашних похвала лепе Зоранде што је издала своју земљу, свога оца и своју веру. Особито према овом несрећном оцу приповедач је поступао исто тако нечовечно као и његова кћи. Нема ту ниједне сузе за овај велики и оправдани бол, ниједнога израза човечности, и немилосрдно ћутање једини је одговор на његове уздахе и његово очајање.

Дон Кихоте није само симбол Шпаније; он је био, не у једном смислу него у више, историјска личност и стварно је живео. Он верује у приче из витешких романа; а да ли он нема много права кад у то верује? Не само што сви његови сувременици вољаху ове приче, почевши од његова оца Сервантеса, који их је сачувао што је више могао од аутодафе свештеника и берберина, који су и сами били велики познаваоци, а завршујући оним ученим лиценцијатом који излаже са толико правога укуса, како би ове књиге, ма да су толико будаласте, биле чудо погодни оквири за епску песму, — него многи вероваху у њих исто тако стално као и сам дон Кихоте. Сетите се гостионичарева неверовања, кад му хтедоше доказати е су ове приче лажне. Он радо хоће признати да је дон Кихоте луд, али никако да витези нису никада постојали. Гостионичар и дон Кихоте имају право и један и други. Шта је историја Шпаније у XVI веку, ако не историја множине озбиљних дона Кихота? Једина разлика која постоји између њих и њега јесте та, што се стварност њихова живота нашла у складу с њиховим сном. Дон Кихоте верује да је постојао Амадис од Галије; а за што, могао би одговорити он, не бих веровао у то, кад сам исто тако дужан веровати да је постојао Фернандо Кортец? У чему је први чудноватији од другога? Ако је Кортец историјско лице, што би онда Амадис био апокрифно? Витешки романи пуни су чудноватих скокова, особитих одскока, витезова који се строноштавају с кула и дотичу земљу без и најмање позледе. Чудо, Боже! а за што не? Сетите се Алварадова скока. У бој са Мексиканцима Алварадо се нађе сам лице у лице с непријатељима, одвојен од другова јарком непролазним по изгледу; тада пободе он коње у земљу и ослонивши се тако прескочи јарак особитим одскоком, на дивно чудо Мексиканаца, те тако заслужи да отад носи у историји име: Алварадо дел Салто. Дон Кихоте верује у утвари и у друга чудовишта, држећи се витешких романа: али запитајте свету Терезу да ли не постоје та чудовишта. Она их друкче зове, — то је све. Њу је ђаво напао више пута: једнога дана спазила га је она поврај себе у облику неке огромне животиње, која је бљувала ватру; други пут, како је осетила да се он шуња око ње, окрете се и спази малога прица, који мрдаше очима и лицем и посматраше је. Она, одважна срца,

стаде се смејати, и мали црнац нестаде. Сумњате ли о чаробницима, та иста светитељка научиће вас шта ваља о њима мислити. Једнога дана свештеник један у смртноме греху откри јој своју душу; света Тереза стави на себе чаробну амајлију, коју он ношаше на себи, баци је у студенац, и отада нестадоше навале греха. Дон Кихоте верује у витештво: Игњат Лојола, и сам витез, вероваше у то исто тако. Шта мислите да је он хтео основати, кад је отишао извршити бдеписање крај оружја при подножју Богородичиних олтара, — да ли калуђерски ред али ред витешки? Дух витештва не бејаше само средство, као што су говорили, него принцип његове установе, и он заиста створи ред витезова који блуде у име Богородице и у име Исуса. Последњи пример. Ја питам које се сулудасто сањање дона Кихота може поредити са оним сањањем, које даде повода првом истраживању Флориде. Војвода Понсе де Леон, управник једне провинције шпањолске Америке, дознаје да извор Хуванс збиља постоји и да се налази у земљи још неиспитаној коју познајемо под именом Флорида. Тада завлада њиме неодољива жеља да открије чудновати извор: он се укрцава, излази на Флориду, не налази ништа и враћа се сметен. Међу тим романтична празоверица надживи ову прву превару: након десет година, он се укрцава по други пут, и кад дође у Флориду, дивљаци га дочекаше стрелама. Он пада смртно рањен и овога пута заиста налази напитак бесмртности. До бескрајности могли би се врстати овакви примери. Признајте да, ако је дон Кихоте лаковеран, ова се лаковерност може лако објаснити и да се он може правдати што се распалио за пусте мисли, које су биле тако блиске историској стварности.

Дон Кихоте је историјска личност не само за Шпанију него за целу Европу. Личности, у којима његова машта бејаше срећна, живеле су за време оних поколења која су била пре његова; а он сам живљаше стварно, са месом и костима, у оном тренутку када се појави Сервантесова књига. Његов положај према свету такав је какав у свих аристократија европских према напредној монархији и према духу нових времена. Ове немирне и предузимљиве аристократије морају сада мењати своје навике. Оне се с отпором покоравају тим страховитим административним машинама које почињу замењивати неправилни рад појединих личности; оне се виде приморане научити све врлине дисциплине. Није доста, чини се, што је пронађена ова артилерија, коју Сервантес проклиње устима дона Кихота, као оно пре једнога века Ариосто устима Роландовим. Што је артилерија учинила за војничку храброст, модерна администрација учиниће скоро за друштвену независност силних људи. Не може се ићи више никако ни у најмању пустоловину; безбројне свете херманда преће све продазе. Тако засечен са свих страна, витешки дух гине, али се не предаје. Пре но што пропадне, он ће узети мрске облике двобоја и грађанскога рата. Старе навике феудалне држе се тврдо и јављају се несмиљено на најљудовитији начин. Племићи француски, великаши енглески, витезови шпањолски, сви се покоравају овој епохи тако радо да их лудило дона Кихота наступно обузима.�еданпут витештво им удара

у мозак, и тада тешко онима који се налазе до њих, јер већина има боље оружје него дон Кихоте, бољега коња од Росинанта, а многи немају племенитости и великодушнога срца колико неустрашиви витез од Манче.

Је ли дон Кихоте луд, или није? Једну реч о том спорном питању. Дон Кихоте у ствари луд је само у прве три књиге првога дела. Ван сваке је сумње да је Сервантес испрва имао намеру цртати слику правога лудака. Тавница Аргамасила учиниће да он за тренутак схвата живот сасвим трагички, и он ће клети то витештво које му бејаше драго. „Потпуно је луд, мислиће он, онај који верује у такве варалачке маштарије!“ и он је писао како је осећао; после, што је више лакнуло његову срцу кад је казнио свога јунака због његова племенита лудила, све га је више кајање обузимало и он је осетио сажаљење према овом јадном витезу кога је без милости тукао. „После свега, рекао би он, уображење за уображење, па ипак више вреди ово витешко него какво друго; зар немају сви људи своје уображење, и ти исти простаци и ти мазгари који се тојагом бране од коња мога јунака? Зар нисмо ми сви више или мање луди? Шта је то на пример љубав, и каквим именом да се назову претераности којима нас она води?“ Тада је он ставио према лудилу од јунаштва љубавно лудило, које представља Карденио, и ова се супротност протеже кроз другу половину првога дела ове књиге. Од тога тренутка дон Кихоте се уздигао у поштовању код Сервантеса, и он постаје речита будала која држи говор о оружју и о науци, љубазна и учена будала која даје тако мудре савете Санчу кад полази на своје управничко место. Први дон Кихоте има може бити више јединства, али он је само комичан и шта више производ ћудљивости претеране мизантропије; други је дирљив и узвишен и боље приказује Сервантесов морални геније. Ја мислим да се појава Карденија може означити као јасна тачка у роману где се замисао Сервантесова преобразила у његову духу.

Ми смо сви више или мање луди, јер сви милујемо некакво уображење о витештву као дон Кихоте, уображење о љубави као Карденио, уображење о пожуди као Санчо Панса. Ми сви личимо на дона Кихота, у том погледу што смо сви врло разборити у цењењу оних ствари које се нас не тичу управо или које нас остављају немарне; али нека тајно уображење дође да нас заголица, наша машта рашчешаће га махнито, а тада зботом здрави разуме! Погледајте Санча Пансу на пример. У оните сви се слажу и признају да у Сервантесовој књизи он приказује здрави разум и практичну мудрост; међу тим, и поред тога мишљења тако добро утврђеног, коњушар је једнак с господарем, а има тренутака када се човек пита: ко је луђи од ове двојице. Ова је личност производ дивнога посматрања и садржи у себи читав закон о нашој моралној природи. Лест, Санчо је трезвен, подмукао и препреден; а дирните у његово уображење о пожуди, и лудак ће с места изићи пред вас. Санчо зна врло добро да је његов господар махнит и не верује ни једне речи о чудима о којима му овај приповеда; али њему је дон Кихоте обећао острово, и он се хвата

за ово пусто обећање са најсмешнијом раздраженошћу. Све витешке пошалице дона Кихота лажљиве су, сем оне која занима њега, Санча Пансу. Нема дивова, нема чаробника, нема Дулсинеје, али има негде неко острово које њега чека. Нисмо ли ми сви као добри Санчо? Зар немамо ми сви по једно острово које нас чека? С каквим се правом, дакле, ругамо ми дону Кихоту? Зар једина разлика која постоји између њега и нас не иде сва у корист доброга витеза? Његова уображења племенита су, наша већином вулгарна. Ово би била прилика поређати, по угледу на Санча Пансу, поворку пословица које доказују да већи део света познаје свога суседа, али да нико не познаје себе, и сетити се јеванђелске супротности између труна који је у оку нашега брата и брвна које је у нашем оку.

Санчова личност, као и личност дона Кихота, претрпела је у току романа потпун преображај, те под другим обликом приказује исти диван призор. Санчо из првога дела јесте прави простак, лаком, тврдица, прождрљив, помало лопов, некако склон суровости и нечовечности. Дон Кихоте му с правом пребацује да су му осећања ниска, а нагони простачки. Кад дон Кихоте оставља гостионицу, коју је сматрао за замак, не хотећи платити свога трошка, он свом лудилу има бар некакво оправдање, докле Санчо, који се угледа на њега, нема никакво. Он врло добро зна да се не оставља гостионица док се не плати издатак, и да повластице коњушара витеза-луталицâ, које он истиче, гостионичари нису никада усвајали. Када је Дон Кихоте свалио с коња беднога калуђера, кога сматра за чаробника, први покрет Санчов јесте да се баци на жртву како би му отео чантију и обућу под лепим изговором да пљачка побеђених припада коњушару витеза-луталице. Доцније када му Доротеја, преобучена као кнегиња Микомикона, изнесе пред очи светлу и скору перспективу жељеног острова, за које мисли да је насељено грицима, — он већ размишља да распрода своје поданике као робове, да би тако дошао до огромних прихода. Па ипак овај простак није залуд потчињен утицају јаке маште и високе моралне природе дона Кихота: мало по мало, додиром са својим господарем, Санчо добива другу природу: он се чисти и оплемењује, и најзад постаје љубазан, оштроуман и фини коњушар, коме се дивимо у другоме делу. Овај сељак не зна ни читати ни писати: најпосле је, слушајући како говори његов господар, постао исто тако као он вешт разним стварима из витешких романа и витешких закона. Добри Санчо има право што је одан и што не полаже много на своју плату, јер је дон Кихоте његове услуге плаћао неоцењивом платом: он му је дао душу и упознао га са човечанским врлинама.

Што се тиче лудила дона Кихота, оно ме је увек гонило да питам кога физиолога. Знатна је разлика између лудила и халуцинације, а ово нам се чини права болка дона Кихота. У сваком случају ако је луд, оштроумни хидалго чини знатан изузетак у лудачком свету. Физиолози сложно говоре да се таштина налази увек у основи свих врста ове болести. А таштине никако нема у усхићеној души дона Кихота. Никада племенитија душа не беше у исто време и скромнија. Витешки роман! проузро-

ковали су неред у његовој свести; али ви можда мислите да је он, засењен њиховом сјајношћу и њиховим чудима, сањао најсјајније титуле и премишљао да буде цар или бар дука и шпански гранд. Никако: он је изабрао најсиромашније племство, најпригодније њему као простоме хидалгу — племство витеза-луталице. Њега не привлаче ни злато, ни угодности раскоши; он се весело предаје гладу и жеђи, сунчаној врелини и хладним ударцима кише, а то су обичне невоље у животу витеза - луталице. Он иште да се посвети служби слабих и потиштених, да учини да се правда поштује, да пронађе и ублажи несрећу. Лудило одиста није никада мање захтевало и није се више приближило оној необичности, коју код мудраца ценимо као савршену врлину.

Јест, дубока мудрост налази се заиста у лудилу дона Кихота, и поуке из његова живота могу користити свима. Величина и моћ јесу повластица само неких људи, и дон Кихоте не гине за њима из частољубља, него је у њега она племенитост, коју с правом може желети сваки човек, племенитост витеза-луталице. Тежити тој племенитости, то је право свакога човека, то је баш и дужност његова. Зар свако од нас не може бити прави витез - луталица у кругу свога рада и утицаја? За то није потребно ни велико богатство ни моћна средства за рад; мало имање и старо оружје дона Кихота довољно је за то, па ни само сиромаштво једнога Сервантеса не смета томе ништа. Ко нам пречи да мирно подносимо топлоту и хладноћу, глад и жеђ, обмане у животу и оштрину судбине, и да тражимо, сваки колико се њега тиче, победу правде. Биће витеза - луталице тражи само душу и срце, а сви се слажу у мишљењу да су Бог и природа ове дарове дали обилато свакоме од нас. Витез - луталица у једноме смислу живи непрестано, и дон Кихоте је имао право што је веровао да он постоји. Он се без сумње варао узимајући један облик тога вечитога витештва за само то витештво: па зар се његова заблуда не може оправдати и зар се она не обнавља у историји свакога тренутка? Зар је нисмо видели где се збива око нас? Зар је нисмо чинили ми сами? Она се увек рађа у племенитим душама; али садашњост, која нас све од реда тлачи својим ситничарских захтевима, ретко им пружа прилику да се покажу онако како би оне желеле, те ретко осваја њихове симпатије. Никада не налазе оне идеал племенитости, правде, моралнога савршенства, за којим иду, те се тада окрену даљинама прошлости или мутним перспективима будућности, да га тамо траже. Сви смо ми на силу назадњачке утописте или уображене утописте; сви смо ми витези једне идеје која не постоји више или витези једне идеје која не постоји још. Ми имамо само још једно средство, једно једино, да избегнемо заблуду дона Кихота: да будемо убеђени у истину која му паде на памет тек на самртном часу. Ожарен приближивањем неба, честити хидалго, вели нам Сервантес, признаде лудило целога свога века. Он виде да је могао бити савршен витез и не излазећи из свога малога града Майче. За то му довољно бејаше испунити племенито свакодневни посао, љубити своје бли-

жње више но што је он радио, исправљати неправде свога села, помагати суседе и хришћански живети с њима у миру. А чини се да је овај начин избегавања заблуде врло тежак, јер људи на то мисле врло ретко, те видимо да они више воле постати витези прошлости или будућности него витези садашњости. И тако наше властито понашање оправдава понашање доброга дона Кихота, те се поука из његова живота може и данданьи пренети на живот свакога од нас.

превео с француског
М. К. Драгутиновић

Са овом студијом о Сервантесовом *Дону Кихоту* доносимо један од најлепших књижевних огледа недавно умрлога, познатога француског књижевника Емила Монтеги. У њој ће, надамо се, они наши читаоци који књижевност стручније негују запазити све оне особине духа, укуса, оштроумља, учености, савесности, живописнога и тананога стила, које чине књижевну физиономију Монтегијеву, и које су позвани оцењивачи истакли досада у неколико махова, а нарочито после смрти његове. Како је тај писац мало познат у нас, то ће ова студија нашим читаоцима бити двоструко добро дошла. Ако још успемо преводом ове студије, те Монтегиу прибавимо још којега читаоца више и за остале његове радове, исто толико одличне колико разноврсне, и допринесемо да му се име ма и после смрти разнесе у шири круг, имаћемо разлога бити потпуно задовољни што објависмо ове редове.

Јер најзанимљивија ствар, и прва коју је обичај поменути кад је реч о Монтегиу, то је његова одлична књижевна вредност и његов незнатни, или боље нераспрострањени, ако се тако може рећи, књижевнички глас. Оно што је горе о њему речено као о „познатом“ француском књижевнику треба тако разумети, да су га познавали и ценили стручњаци; у књижевној републици, међутим, у којој као и у осталим демократијама глас и положај зависе од општег гласања, он је био толико колико и непознат. Он није имао ниједну од оних особина које данас, осим генија, човека истакну, и наметну широм кругу читалаца. Он није ишао за модом. Он није припадао никаквој котерији, кабали, камарадерији, или како се те ствари све не зову. Он није имао ни своје клике ни клаке. Он шта више није имао ни среће. А све је то помало потребно и људима његова рода да доспеју, да успеју.

Ein bischen Glück,
Ein bischen *Claque*,
Ein bischen *Clique*,

мало моде, мало љућег зачина, са мало скандала на врху ножа, то је потребно, а тога није било у његовим делима. Отуда ако потражите у каквом „Лексикону савремених писаца“ његово име, ви ћете на месту

где би требало да је његово, наћи име талијанскога новинара *Монтација*, који је још „у 14. години“ почео да пише и који је написао „око седамдесет“ романа и „безброј биографија, комедија, брошура, и т. д.“, све исте вредности, и био уз то осуђиван на робију; име уваженога *Ксавиера де Монтешена*; и име једне плаве чаране. Г-ђе *Монтифо*, која је „још у 13. години“ почела писати и која је, осим тога што су јој дела била забрањивана са своје вулгарне развратности, и сама била кажњавана и затварана; али његовога имена нема.

Најзад, у Француској, где преводиоци (с правом, узгред буди речено: јер је предводити и много тежа и много оригиналнија ствар но што се обично мисли) стичу гласа као и књижевници, он, Монтеги, који је био и одличан књижевник и одличан преводилац, који је дао најсолиднији превод целога Шекспира, није умео стећи толико гласа колико га је стекао граф Прозор, који је превео неколико комада Ибсенових. Он није разумео да у моди није Шекспир но Ибсен.

Кад је умр'о, онда су се људи питали: Откуда то да он није у Француској Академији? И још пре неколико дана, у једном великом листу чудио се један књижевник, говорећи о књижевном гласу: како се то десило да Монтеги није био члан Француске Академије?

Што је најлепше, то је што ће и Монтеги остати сад познат као један од оних који су требали бити чланови Академије — позната четрдесет прва фотеља, — и спобови ће то запамтити, и о Монтегиу ће се то једно знати, и он опет неће бити читан.

Ми по својој уредничкој дужности, а поводом превода *Дона Кихота* од Г. Ђ. Поповића доносимо данас овај превод Монтегијеве студије, са надом да ће Монтеги имати међу нашим читаоцима искреније поштоваоце од неизбежних књижевних спобова. Оно што је имало да се каже о самом *Дону Кихоту*, то је рекао Монтеги, и његовој се студији нема шта додати; ова је белешка имала да каже оно што је требало рећи о самом Монтегиу.

Уред.

* * *

Свенуће и младост, што нас сада краси, —
К'о што вене мајско мирисаво цв'јеће,
Жеље, наде младе ишчезнуће нагло —
Али љубав моја ишчезнути неће, —
У грудима мојим вјечно ће да тиња;
Па и у гроб хладни кад ме једном спусте
Из срца ће мога нїкнут' ружа л'јепа
И цвасти ће туде поврх хумке пусте
Мирисом ће она мамити славуја;
А славујак њежни радо ће јој доћи,
И његова пјесма о љубави жаркој
Хориће се дуго кроз дивотне ноћи....

Свет.

ПРВИ КОРАЦИ

РОМАН

К. М. Станићуковића

(Наставак)

I.

ГЛАВА VIII

И управник сада већ с мањом но мало пре пажљивошћу извуче повећи број побочних цртица од свих гранчица, и тако се на табаку хартије доби доста велико и разгранато бирократско дрво Пољопривредне Банке, у које управник погледаше с оним мирним осећањем охолости и задовољства, с каквим су патријархални оцеви гледали на своје многобројно потомство.

И Стрепетову, такође веома заинтересованом тим дрветом, у чијем једном малом листићу он као да је и себе већ видео, учини се да велике плаве очи господина Гринбека јаче сијају и да се цело његово оштро и хладно лице управо просветлило.

Насладивши се дрветом, управник опет проговори:

— Обично који се приме код нас почињу из почетка, и временом се помичу напред, ако се отвори које празно место. Плату у први мах обично дајемо писару четрдесет рубаља. Она се поступно може увећавати за старијег писара до седамдесет и пет, па и до сто рубаља. Сем тога, сваке године се дају и награде. Ради се код нас од десет до четири часа, али у изузетним случајима мора се и ноћу радити. Писар може преко године добити двонедељни изостанак и, у случају болести, за месец дана има право на плату. Затим треба поменути да, и ако је наш завод приватан, ипак у нас влада оштра дис-

циплина у одношајима. Ја се, као негдашњи војник, особито заузимам за њу!.. Сваки је шеф господар у свом одељењу, и, ако је он незадовољан својим службеником, ја га одмах отпуштам, не улазећи ни у каква објашњења. Вама ће се можда, као пређашњем студенту, ови захтеви дисциплински учинити доста оштри, — с тога сам сматрао за дужност раније да Вас обавестим.

Слушајући сва та објашњења, Стрепетов и не сумњаше да му је место већ у џепу. Иначе зашто би управник узалуд губио тако скупо за њ време на цртање и на објашњења? Истина, Стрепетова је мало плашила дисциплина, којом пређаше Гринбек, и, сем тога, већ је почео осећати умор од овога лаганог, једноликог и мало свечаног гласа; али ваљда није у овом солидном заводу баш војничка дисциплина, и у броју будућих дужности Стрепетовљевих неће бити ваљда и дужност сваки дан слушати управникове предике! И с тога се наш младић, предвиђајући блискост радоснога свршетка, осмехиваше, чисто као да му је дан рођења, и у глави му већ пролетаху дрске мисли о том, да сем банке он може имати и другог занимања, и да ће можда моћи тада позвати к себи матер и сестре. То ће тек бити дивно!

После мале паузе управник напомену:

— Ја сам Вам изложио погодбе, које ми постављамо, и Вама остаје да их примите или не примите.

Али, пре него што би Стрепетов могао одговорити, управник рече:

— Још једно питање: знате ли књиговодство?

— Знам по мало.

— Тим боље. Ви, дакле, можете рачунати на плату од педесет рубаља одмах првог месеца.

— Ја ћу радо ступити под тим погодбама, и надам се да ћу оправдати препоруку, стидљиво додаде Стрепетов, пун радосног осећања.

— У таквом случају — поче господин Гринбек, изговарајући речи још спорије и значајније, као припремајући слушаоца на нешто особито важно: — у таком случају Ви можете, господине Стрепетове, рачунати на место у нашем заводу, и ја Вас од сада сматрам као кандидата! — заврши он

с тако свечаном озбиљношћу, као да изговара формулу посвећења новога радника не за писара него за ритера Пољопривредне Банке.

— Као кандидата!? — нехотице се оте из уста младићу. И лице му се за час развуче, и глас се понизи.

— Е, разуме се, као кандидата! — рече Ернест Богдановић. И, опазивши брзу промену у расположењу младићеву, одмах објасни: — За сад немамо празнога места. Ниједног, наравно! — додаде управник банке оним тоном, којим се говори о стварима, које не допуштају ни најмање сумње. — Али, које прво писарско место буде упражњено, биће Ваше. И ако имамо већ на педесет кандидата записаних, али с обзиром на Ваше одличне препоруке и с обзиром... — Ту се управник мало смете, тражећи други узрок, место правога — пријатног утиска који је Стрепетов учинио на њ, — и с обзиром на Ваш научни ценз, — најпосле, срећно се извуче, — Ви ћете имати преče право. Изволите казати у чекаоници да Вас запишу у кандидатску књигу и на случај да промените адресу, доставите овамо.

— И... и могу ли се брзо надати?

— То Вам не могу казати Може бити кроз месец дана или два три, а може бити и после већег размака времена. У сваком случају навратите се к нама после месец дана! — рече управник и привуче к себи хартије, као дајући тиме знак, да је објашњење свршено.

Читалац који је био у положају нашега младића лако може себи представити с каквим је изненађењем, разочарањем и љутњом изишао Стрепетов из кабинета и брзо прошао кроз чекаоницу, заборавивши чак и да се запише у кандидатску књигу.

«И зашто је тако разглаголствовао? Као да није могао одмах казати да празних места нема, него стао ту цртати и гњавити и".. «ја вас сматрам као кандидата!» — подсмехну се он г. управнику и, треба признати, не одречe се задовољства да га у мислима пошље онамо, куда обично људи шаљу друге људе у првим тренуцима љутње.

Кад би Стрепетов знао да г. Гринбек црта дрвеће, тумачећи цртеж објашњивачким текстом, само оним молитељима,

који се по чем било удостоје његове особите пажње и заслуже част, да буду записани у кандидате, он би се јамачно уздржао од неких епитета, којима је у себи почастио г. управника, нашавши се на широким степеницама, поглавито зато што му се десило да тако јако буде обманут.

«Па шта да радим?.. При свем том записати се не смета за сваки случај!» — присети се на један пут Стрепетов, зауставивши се на крају степеница.

И, журно вративши се натраг, он сад већ с мањом забуном приђе младићу за обавештаје и, трудећи се да пред њим сакрије своје разочарање, слободно проговори:

— А ја сам, знате, заборавио да Вам кажем управникову наредбу. Изволите, молим Вас, записати ме у кандидатску књигу.

— Да, да, ја сам се, верујте, зачудио, што Ви одосте тако брзо.... Овог часа ћу Вас записати! — с особитом пристојношћу рече младић за обавештаје, који је већ уочио дугу походу Стрепетовљеву код управника.

Записавши адресу у дебелу књигу, он додаде с љубазном својтљивошћу:

— Бићемо, јамачно, другови у служби. Допустите да се познамо.

Он некако брзо изговори своје име и презиме, пружи руку и рече:

— Јамачно вам је Ернест Богдановић цртао дрво?

— Цртао је.

— Е, онда честитам. Ви сте се, значи, веома свидели управнику. Како Вам је место обећао?

— Писарско.

— С четрдесет рубаља?

— Не, с педесет.

— Видите! Одмах с педесет! То значи да ћете ступити у књиговодство. То су велики изгледи за Вас.

— Зашто?

— У књиговодству можете кроз три месеца добити седамдесет и пет рубаља, и, уопште, служба је тамо виђенија. Сад Вам остаје само да чекате док се деси упражњено место.

— А мора ли се дуго чекати, како Ви мислите?

— Све стоји до случаја. La fatalité, како каже Лепа Јелена.... Ја сам, на пример, чекао пола године.

— Пола године! — зачуди се Стрепетов, који још не знађаше колко се дуго у Петрограду чекају места.

— И шта ми је то — пола године! Има другова који су чекали по годину дана, да би код нас добили место. Није залуду наш завод на великом гласу. Служба је овде сасвим угледна, сâм Ернест Богдановић одличан је старешина, и, најпосле, узмите на ум ко су клијенти наше банке. Овде можете видети људе из најбољих породица, праве аристократе, лица на високим положајима, богаташе, лендлордове, — тако рећи, павлаку од друштва. Дешава се да човек може добити преко њих и познанстава. Један је наш чиновник од агента скочио право за главног управника код кнеза Отрепјева с петнаест хиљада плате. Код таквог аристократа и још петнаест хиљада! — с милином у гласу додаде младић за обавештаје. — Чланови наше управе све су људи с положајем и с познанствима, а председник главнога скупа знате ли ко је?

— Не знам.

— Гроф Говоруха — Пински! — тајанствено свечаним шапатом продужи овај обожавалац разних «павлака,» који сâм ношаше малозвучно презиме Циганова и беше пореклом из врло скромне трговачке породице. — Ви ћете га већ видети којом приликом. Ах, како он говори, како говори!...

Очевидно, господин Циганов није био с раскида пустити се сада и у даље изливе, у истом духу, али у тај мах уђе у чекаоницу, с хартијама у рукама, леп црномањаст човек у беспрекорном модром капуту, весео, ведар, румен, ни манирима ни својим нешто лакомисленим изгледом нимало налик на она солидна лица, која је раније овде видео Стрепетов. Пролазећи мимо њих, овај црномањасти застаде за часак, пуштајући около себе фини миришљави задах, и немарно добаци неколико речи Циганову, показујући главом на врата и овлаш погледавши Стрепетова.

— Има ли кога код Ернеста Богдановића?

— Нема никога, Александре Ивановићу? — похита с особитим поштовањем да одговори младић за обавештаје.

— Ко је то? — запита Стрепетов, кад црномањасти замаче за врата.

— Наш благајник.

И Циганов каза име и презиме, које је после неколико месеца обиграло целу Русију, доказавши да солидни поредак у храму Пољопривредне Банке није баш тако беспрекоран, како се чинио позајмљивачима и самом управнику, који је тако брижљиво чувао леп глас омиљеног завода и тако веровао у одличне препоруке и у дисциплину.

— Камер-јункер! — продужаваше младић за обавештаје с таквим усхићењем, готово као да је он сâм био удостојен тога звања. — По свој прилици постоће и камерхер.

Али се Стрепетову већ досади слушати овај одушевљени шапат разракољеног младића, те се пожури да каже „с Богом“ и отиде одатле.

Нашавши се на улици, не знајући куда би сад требало да се упути, он машинално пође куд га очи воде, и брзо се обрете на Невском, у гомили пролазничке публике, застајући час по час и бленући то у продавнице, то у брзе екипаже, у којима сеђаху лепе, налицкане жене.

Али мисли о раду, о саветима Чирковљевим, о јерархичном дрвету господина Гринбека силом наваљиваху у главу, потискујући једна другу, и сметаху му да проматра живот велике улице с беспосличарском безбрижношћу. Пређашњи ружичасти снови топљаху се, и сада, изгубљен у овој равнодушној многољудној гомили, он се осећаше већа сирота но јутрос, када чио весео пун наде, иђаше истом улицом на Васиљевски Остров. Ова гомила, ова улична врева као да му говораше да набавити себи комад хлеба није баш тако просто и лако, као што се њему чинило, и ако човек има у џепу одличне препоруке.

Тако је размишљао Стрепетов, крећући се напред заједно са шетачима, те и не опази како је дошао до краја Невскога и угледао пред собом николајевску станицу.

Дан се примицао крају. Разносити препоручна писма било је касно, па ни воље није имао за то. „Још ће бити времена сутра, прекосутра“ — помисли Стрепетов и одлучи отићи кући, да пише писмо, те да подели утиске овога првог петро-

градског дана с оном, које ради се он толико и трудио да нађе посао. Он је знао да од њега само зависи њен мир, који јој је толико потребан. Да ли ће га он остварити — то је питање, чија расправа сада изазиваше с времена на време сумњу.

Оријентовавши се уз помоћ станице, Стрепетов без велике тешкоће нађе ону сиву кућу, у којој су биле намештене собе господина Лукачева и, попевши се горе, пипајући прође мрачним ходником и с муком нађе врата своје собе. Никакав човечји глас није се чуо у стану — баш као да је замро.

Његова собица, узана као ћелијица, влажна и мрачна, — мртва тишина унаоколо, коју је кварила спољна бука огромне вароши, још јаче нагнаше младога човека, да осети сву тежину своје самоће. Њега обузе мучна свест о изгубљености, коју осећају првих дана готово сви паланчани, исто тако осамљени као и он, — и њему дође несносно тужно.

Скинувши са себе парадно одело и обукавши кућевне хаљине, Стрепетов узе писаћи прибор и седе на диванчић. Али место да пише, он неосетно наново поче преметати у глави утиске данашњега дана, док, уморан, најпосле, не задрема с тврдом одлуком да освоји себи залогај хлеба у овој нељубазној вароши.

Кад се пробуди, у соби је био мрак, и унаоколо владаше, као и мало пре, мртва тишина. Он запали свеће, погледа на часовник: било је тек седам часова.

«Јамачно, нема никога код куће!» — одлучи он и узе писати писмо.

ГЛАВА IX

Стрепетов већ довршиваше други табак свога бескрајнога писма, кад се зачу тихо куцање у врата, и одмах, на реч „слободно“, уђе у собу, шљепкајући папучама, један омален мршав господин, с ћелом која сијаше на целој му великој, округлој глави, одевен, као што се носи код куће у дугачком капуту, испод кога је вирио раскопчан оковратник од ноћне кошуље.

— Допустите да се познамо, и ако не сметам, мало да поседим код Вас. Уби ме чамотиња. Никога од овдашњих нема код куће. Једини философ Ипат чува стан, т. ј. хрче сном праведничким, неврећан бар у сну својом ратничком супругом.

Тако поче говорити улазник, церекајући се оним заразно-

веселим смехом, по коме се Стрепетов одмах досети да је пред њим Галанин, који га је још јутрос опомињао из суседне собе да се не поверава речитости Ипата Никитића о котлетима.

— Федор Петровић Галанин, руски беспослено-скитнички интелигенат! — додаде улазник, приближујући се Стрепетову и пружајући му своју широку руку. — А Ви сте онај неискусни младић, кога је уловио данас наш многоштовани Ипат Никитић? — продужаваше Галанин и опет се расперека тако заражљиво, да се и Стрепетов нехотице насмеја и весело проговори:

— Ја сам главом. Врло ми је мило познати се. Павао Сергијевић Стрепетов. Седите, молим Вас.

— Е, Вама је бар Ипат дао читаве столице! опази Галанин, седајући за сто; — а код мене нема ниједне читаве. Ако сте можда, Павле Сергијевићу, у великом послу, Ви слободно кажите, ја ћу отићи.

— Не, не. Имаћу кад писмо да довршим, и онако се рука уморила.

— Да, да, боље одмор'те се. Ја сам, морам признати, већ поимао да свратим к Вама, па сам видео да пишете. Али ме је таква убијствена досада обузела, да не могах издржати. А Ви сте дошли к нама у Питер због места? — неочекивано запита он, загледајући у Стрепетова.

Он учини ово питање тако просто и добродушно, смешећи се и лицем и очима, да се Стрепетову нимало не учини чудновата таква радозналост, и он одобравајући климну главом.

— И ја ето такође очекујем место. Много сам их већ променио. Него треба опет огледати! Већ је пуна година како стојим залудан... досади! — рече он, и Стрепетову се учини да је Галанинов глас задрхтао при последњим речима.

Стрепетов је, међу тим, стигао да разгледа свога госта. То је био човек преко четрдесет година, с лицем не баш лепим, али пуним израза и окруженим црном брадом, с два мала црна ока, што топло и љубазно погледају испод великог, испупченог, чворугавог чела. Јасно-црвена с модрикастим одблеском боја малога меснатог носа, модрикасти подадули образи с дубоким браздама и једва осетно дрхтање руку — јасно говораху о штетном недугу, а полуотворене дебеле уснице, раз-

вучене линије уста и подбратка као да су сведочиле о потпуном немању воље. Али у овом пре времена остарелом, испијеном лицу још је било толико живота у очима, у гласу, у смеху — толико дубродушности и хумора, да је то све нехотице придобивало за се туђе расположење некаквом чаробном привлачношћу.

И Стрепетов, као и сви који познаваху Галанина, с места осети према њему најживљу симпатију и после првих његових речи њему се чињаше да јо већ давно познат с Галанином.

— Мени је већ Ипат доставио све што је знао о Вама и чак ми показивао Ваш пасош! — настављаше Галанин, опет се зацењујући се од смеха

— Пасош! Зашто?

— А да бих ја потврдио да није фалсификат. Ипат је, треба Вам казати, последњи плашљивац, и после своје жене највише се боји полиције... да га не би она урачунала у зломисленике. Ха — ха — ха!... Сада је, знате, у нас, што се тога тиче, доста слободно, примите то к знању за сваки случај, Павле Сергијевићу.

— Већ су ми то напоменули.

— Јамачно Теничка? О, добра је душа та Теничка! Она свакога долазника напред опомиње. Дивна девојка! Штета само што је лакомислена, док тренеш оком, пропашће — тужно проговори Галанин. Воли знате, блесак и све такове ствари... Изданак петроградских намештених соба! Још је чудо како није укаљала своје златно срце по овим каљавим ходницима и с онаком мамицом. Ви још нисте видели Ипатову мучитељку, његову благоверну?

— Још не.

— И она је на неки начин дама, рећи ћу Вам. Она и пријатељ срца њеног поручник Јефратов — то су слика и прилика. Ви, пазите, Павле Сергијевићу, ако он усхте с Вама да се позна, истерајте на поље тога гада. И ако не носи шарено одело, душа му је сва „шарена“ (шпијунска)... Ха — ха — ха! Добровољац у том послу, али по глупости не може себе да препоручи како треба и, не имајући одређеног занимања, живи као домаћи пријатељ код овдешње домаћице... Већ сам толико

пута говорио Ипату да очисти кућу од тога ниткова, али грешни Ипат само тешко уздише.. Уопште морам Вам рећи, Ви сте упали у праву јазбину, и овдешњи становници већином су људи, у неку руку, „класични.“ Ја сам као доајен, са свима познат, и могу Вам их приказати, ако хоћете. Само не светујем да ручате овде. И ако ме је Ипат јутрос молио, да Вас „не узнемирујем поводом котлета и клео се да ће Вам давати врло честиту храну, ипак му ја то не обећах, и с тога Вас опомињем, да се човек на његове добре намере не може ослањати. Уосталом и кривити га много такође није могућно, јер, као што говори философ Ипат, њега непрестано дави „повчана меланколија“... Несрећна је то ствар, мораш се сложити с њим. Али при свем том боље би Вам било, Павле Сергијевићу, да пређете одавде у које пристојније место. За тај новац, који овде плаћате, може се наћи изврсна соба и не у таквој јазбини! — заврши Галанин.

— Али зашто сами живите у овој јазбини? — нехотице упита Стрепетов.

— Ја? — питањем га дочека Галанин, и то таквим тоном, као да му је било чудновато чути слично питање. — Ја сам друга ствар! — напомену он с тужним, безнадним тоном у гласу. — Мени је све једно живети где му драго... Бивало је да сам се и по горим јазбинама потуцао. Шта имам већ да бирам!

Он погледа Стрепетова кротким, снебивљивим, чисто кривчевим погледом, ућута за тренутак и стаде палити цигарету.

— Па и привикао сам се, знате, и овој јазбини и овом јаднику философу, Ипату... Говорићете који пут с њим, па ћете видети какав је то своје врсте философ! А што је главно. Теничке ме је жао! — додаде Галанин, и — Стрепетову се учини — сипљив му глас задрхта и по испијеном се лицу разли црвенило. — За час може она овде пропасти. Сама би је мамица радо пустила куд му драго. Е, а ја је ипак чувам. Не, не, и савете јој дајем, књижицу какву нагоним је да прочита. Жао ми је те девојчице! Е, а Ви како? Јесте ли срећно данас прошли у фраку? — на једанпут промени тему разговора. Јесте ли много добили обећања или само утехе, да су сва места попуњена? У којим сте чекаоницама пребивали? Које сте људе

видели? Ја сам по кога од њих блиско познавао некада. И међу њима, кажем вам, има субјеката! — говораше Галанин, церећи се заражљим смехом. — Још за време убијства...

И он се расцерека као дете, тако да се Стрепетов, гледајући на њ, нехотице и сâм засмеја.

— Убијства, Бога ми... Ха—ха—ха! Требало је онда видети уплашеност на оној дугој мршавој физиономији једнога знатног администратора, која се дотле сијала најсвечанијом великолепношћу, када га Ваш најпокорнији слуга у оделу, за које како вели Ипат, била потребна «нова претплата,» зовну на Невском старим другарским именом. Требало је видети како је перјао од мене, и ако ја нисам мислио трчати за њим... Ха—ха—ха!... Дакле причајте, јесте ли видели кога од «великих сила,» па ћу Вам одговорити шта се може очекивати од њих... Али најпре, знајте, не би било рђаво наредити за самовар, како мислите, Павле Сергијевићу? Ви ћете опростити, што сам ја тако слободан.

— Наравно, наравно. Баш сам о том мислио! Мени се много пије чај, а и јести бих хтео! — одговори Стрепетов, црвенећи што се раније није сетио да понуди госта.

И Стрепетов устаде да нареди.

— Седите, седите! — задржа га Галанин. — Ви још не знате топографију овдешњих места и не можете наћи угао у ком дрема Марта... Ја ћу је пробудити и замолити да донесе самовар. А оно, што се тиче јела, баш не знам како... Овде, видите, сада нема ничега. Сем да пошаљемо Марту. Шта бисте Ви?

— А Ви?

— Па Ви сте то наумили да ме частите? — насмеја се Галанин, — мени се право да кажем, не једе али већ кад Ви хоћете да частите, онда ћу ја, с Вашим допуштењем, наредити да купи ракије, мало, свега полић... један полићац само! — рече он особито живахно и нежно. — Ви немајте бриге, то ми неће шкодити.. напротив. И више нећу, parole d' un gentilhomme! — додаде Галанин, налазећи од некуд за потребно да утиша Стрепетова на француском дијалекту, и ако младић и не показиваше никакве сумње.

— Дакле, шта Ви желите?

— А знате шта, Федоре Петровићу, хајд'моте кудгод у гостионицу.

У гостионицу?... А Ви сте јамачно донели овамо силне новце?

— Педесет рубаља имам у џепу! — весело одговори Стрепетов.

— И милијун нада уз то! — с грохотом додаде Галанин. — Најпосле, кад баш тако желите одвешћу Вас Ја нећу јести, деликатно напред опомињаше Галанин, — а испити чашицу две и проговорити коју — с добрим човеком — то ћу врло радо... То чак и веома волим.

— Врло добро.

— Онда кроз пет минута ја Вам стојим на служби. Мало да се дотерам, па ћемо ићи Палкину, шта велите? Тамо има добар орган (музика). Уосталом, није ли боље отићи у коју крчму мало скромнију? Код Палкина је, знате, скупо. Мање од рубље и по, а Бога ми и без целе две рубље похода се не може проћи!... — брижљиво напомену Галанин.

Али Стрепетов наваљиваше да се иде Палкину. «Куд иде нек иде! могу се један пут бацити две рубље!» — одлучи он.

II.

Кроз четврт часа наши су нови познаници већ седели у великој, готово празној у ово доба дворници за сточићем, на ком, очекујући поручени котлет, стајаше стакаоце с ракијом и риба. И док је Стрепетов, необично задовољан, што има с ким да измења утиске на ситно приповедао, под звуцима органовим, о својим јутрошњим пригодама, Галанин је пажљиво слушао, гушећи се беспрекидним грохотом, кад дође реч на јерархично дрво, и некако неосетно је гутао чашу за чашом, једва тек дотичући се јела

— А, знам ја добро Чиркова! — узвикну Галанин, кад Стрепетов доврши своје причање.

«О њему је дакле оно говорио Чирков!» — сети се Стрепетов.

— И чак врло добро знам. Чирков је мој школски друг, (та ја сам свршио университет, и још с медаљом, додаде Га-

ланин с комичном свечаношћу), били смо пријатељи. Он ме и сада по једном, двапут, у години походи и... акуратно ми чита моралне поуке, да би ме вратио на пут врлине! — с нервним смехом додаде Галанин, који отпут веома оживе после испијених чаша.

Очи му сијаху, и образи му се заруменеше. Нешто нервно и немирно било је сада у погледу његових црних очију и у свој његовој мршавој фигури.

— Гле'те, молим Вас! — узвикну Стрепетов, погледајући на Галанина и нехотице поредећи овога јадно одевеног измученог становника јазбинских соба с елегантним великим чиновником. — Какав је то човек? Он је, признајем, на ме учинио чудноват утисак.

— Такве, јамачно, нисте виђали?... То је, заиста, у својој врсти занимљив тип. Сувремени Пилат de la haute école. Њему је служба несносна, и опет служи. Није зао човек — ипак чини зло, али му то не смета да жали оне које озлеђује. Паметан човек, а пише најружније реферате, и први се презриво изражава о њима у разговору на само. Он се саживљава са сваким старешином и повија по свима ветровима, тешећи себе да би други на његиву месту можда био још гори. Укратко — то је један од оних многобројних самољубаца, који за велику плату продају своју независност и готови су служити коме било и чему било. У њему су управо два човека: један неслужбен — пријатан, паметан сабеседник, добар музичар, љубитељ књиге, по мало учен; други — службен, беспрекоран извршилац онога што се у даном тренутку тражи; и оба се ова човека некако саживљују у њему, и ако један мало презире другога. Додајте томе епикурејство старога момка, који је навикао добро да поједе и попије, али у исто време обазривог, с рачуном, који не прави дугове и не издржава скупе љубазнице. Он увек уме некако да подеси са свакојакима, а за тим и са сиротињским домом, ако би било каквих последица. И, имајте на уму, није частољубац — а, не!... Дајте му средстава за живот — одмах ће дати оставку на службу и заронити се у своја археолошка истраживања. И сада он само и чека, не би ли добио у награду за сва своја, како он вели, сагрешења какву синекуру од неких седам тисућа, па да са свим опере руке.

Али је с Вама ипак часно поступио. То сам и могао очекивати. Походите га... примите се да преписујете археологију! — наново се засмеја Галанин.

Стрепетов слушаше и, као сваки млад човек, неискварен животом, који не уме још да поима макијавелистичка извијања, жустро узвикну:

— Та то је ужасно!... По мом мњењу, уверени мрачњак је бољи од претворице. Први бар никога не обмањује.

— И ја такве не волим... Уосталом, није моје да ружим друге. И ја сам ти красан... Не може бити бољи! — рече Галанин, с немирним снебивањем погледајући у стакло пред собом.

И, брзим покретом наливши у чашу остатак из стакла, он испи и продужи:

— А при свем том, право да кажем, мени је жао Чиркова Ја знам да и он често осећа свој лажни положај и постаје веома туробан. И према мени је он увек био добар. Два пут се заузимао за мене, и оба пута..

И не довршивши реченицу Галанин се зацерека.

— Оба пута ја нисам, како веле, оправдао његове препоруке. Ха — ха — ха! Сад више неће Николај Петровић ни да се заузима за мене. Баш ич! Доста је. И, разуме се, он је у праву. Коме је стало да се заузима за таквога човека, као што је Тодор Петровић Галанин? — допустите да Вас запитам, драги господине, који сте се удостојили да Вас Ипат назове „голубом.“ Хоћете ли да саслушате колико пута ја, несрећник, нисам оправдао препоруке?... Онда једите свој котлет и слушајте, само ћу ја, с Вашим допуштењем, наредити да се донесе још ракије. Parole d' un gentilhomme, само ћу још једно две чашице!... Мени то крепи живце! — спустивши глас изговори Галанин с тако молитељским изгледом, да Стрепетову дође жао, гледајући како се овај човек понижава.

И, наредивши да се донесе ракија, Галанин стаде причати различне епизоде из свога скитничког живота, доспевајући некако невидовно, уз пркос речи gentilhomm'a, да испражњује друго стакленце

III.

Његово причање, пуно некога разузданог, чисто словенског хумора, било је понављање једне од обичних и честих у Русији приповедака о пропасти добре, честите личности, која је у младости много обећавала — о пропасти не због каквих трагичних узрока, него само због немарности, слабе воље и немања каквога живљег интереса, без кога се јадан руски живот за човека непреданог само ниским нагонима претвара у обичну свакидашњицу. То је поступно, али брзо падање многих, више или мање подобних Руса, који „закопавају своје таленте" нешто с тога, што немају где да их примене, а нешто с тога, што их не умеју применити. Људи слаба карактера, подобни за полет, али неподобни за упорну борбу са животом, падају духом при првим недаћама, наплазећи место помоћи на хладну равнодушност, а често, и на злурадо подсмевање од својих ближњих

Ко би, сем очајног песимиста, могао прорећи живом, подобном, даровитом младићу, некадашњем поносу свога разреда, кад је, по свршеном школовању, одлазио у провинцију као истражни судија, да ће се кроз неколико година пропити и завршити каријеру као „скитнички руски интелигенат," који живи из дана у дан на рачун кога од болећих другова?....

Нису прошле ни две године, а Галанин, који се испрва жустро латио посла и постао омиљен међу самим оптуженицима, које је он некако умео придобити својом искреношћу и савесношћу у раду, већ је имао непријатности у служби с претпостављеном влашћу због различних погледа на примену закона. Натераше га да ради противу савести, и он, као неком за освету, охладне према служби и поче немарљиво вршити своје озбиљне дужности; паланачка заглушина с њеним сплеткама и доколицама поступно га је почела прежимати, и он и не осети како је почео пити, најпре из дугог времена, после од досаде, и за тим већ због распуштености. Каква нова „историја," нове неправде, које узбуњиваху истражника, премештај у другу, још мртвију губернију с кондуитом „немирног човека," живот у забаченој окружној варошици без људи, без књига, и... пијанство, право капларско пијанство поста потреба, и ако

у другој губернији и није имао разлога жалити се да његове колеге раде против закона и правде. Кад су, најпосле, другови му дознали за његов положај и дозвали га у Петроград. Галанин је већ био човек готово изгубљен. Навика се претворила у болест, и он, који је проклињао своју слабост и давао реч и себи и другима да ће се „тога оставити,“ отимао се годину две и опет падао. За то време променио је много места. С помоћу другарских веза он је, губећи једно место, добивао друго, али, најпосле престаше заузимати се за њ, и, после разног скитања по паланкама, после живљења код својих другова, Галанин је по други пут у Петрограду — као адвокат. Опет светао период. Он наново „баца све“ и чак доводи у заблуду оне који га добро познају — не пије, ради, говори једну знамениту беседу, бранећи некаквог јадника; већ добива посла, може живети, излазити на крај, не помажући се простим позајмицама од другова, док се опет из нова не почиње „стара историја,“ пије с клијентима, пропушта рочишта, и њега искључују из реда јавних правозаступника Још настаје оглед од стране Чиркова, који га намести за надзорника у једној железничкој школи, што се заврши скандалом. Пијан дође на нову дужност, целу недељу пијаше у предграђу заједно с наставницима, и пијан би одвезен у Петроград и допаде у намештене собе Ипата Лукића.

Све је то Галанин испричао Стрепетову с таквом искреношћу напита човека, да му га би још више жао, те срдачно запита:

— Зар Ви, пријатељу, не можете себе да савладате? Огледајте!...

— О, сада је већ довољно тога невољаства. Довољно! — узвикну он, а мале му живе очице севаху. — Довољно! — одлучно рече он пружајући руку стаклу, и, опазивши прекорни поглед Стрепетовљев, додаде: — parole d' un gentilhomme. Последњу и... крај.

Он је испи и јогунасто продужи:

— Ви мислите да ми је жао, што нисам начинио каријеру, као други? — Мислите — жао ми је? — Ни трунке. Разумејте — ево шта је за ме каријера!

И он пљуну најодлучније на под.

— Није ми жао ни каријере ни плате.... Имам за чим и да жалим! — насмехну се Галанин. — Ја, и ако се зовем пропао човек, homme perdu, али тај homme perdu, није бар врећао своје ближње: никога није штетио, никога није навлачио у пропаст ради каријере, није чинио прељубе, једном речју, за новац, као многи непропали људи.... Ја сам упропастио само себе, а не друге — ето у чем је ствар...

Он ућута и некако веома љупко гледаше на Стрепетова, смешећи се смерним, срдачним осмејком.

— И, знате ли чега ме је жао, драги, добри младићу, који ме гледаш тако симпатично, не кореći ме оштро и не презирући ме у срцу као пропалицу?

— Чега?

— Жао ми је што сам изгубио лик Божји, лик оног идеала који је био некада у души Федора Галанина. Гледајући Вас, ја сам се сетио другог младића... себе сам се сетио.... и... мене задахну нешто свеже добро. Ето зашто се не бојим откривати душу своју пред Вама. Ви ме нећете осудити, као они млади озбиљни старци, којих је сада тако много... ја сам то видео одмах, чим сам ушао к Вама. Дакле разумете ли, мили мој, чега ме је жао? Жао ме је негдашњег младића, својих чистих снова и нада жао ме је!

И његов промукао, развучен глас, као у свих напитих људи, звоњаше сада нежним, тужним нотама, и на узбуђеном, поцрвенелом лицу већ није било обичног осмеха. Сенка туге беше замрачила црте вазда веселог Галанина.

— А умрети — или у раскошном кабинету, или на болничкој постељи, — зар није све једно? Та на гробљу је право égalité. Зар није? Тамо ни мој друг, ђенерал, неће побећи од мене, као на Невском, баш и кад би ме видео у болничком оделу. Трице, Ваше превасходство! Овде је liberté, égalité, fraternité! — додаде он и наново удари у смех који и другог наводи на смејање, од једаннут се развеселивши при помисли на такав сусрет на гробљу. Не, доста је свију тих глупости! Федор Галанин има још карактера. Доста! — И Галанин одлучно одгурну од себе саблажњиву скленицу, у којој, у осталом, готово ништа није ни остало. — Он ће показати да још

није сасвим пропао човек и може се отрести срамне слабости.

И он продужаваше говор с таком одлучношћу о том, како ће он «бацити све» и на ново постати човек; тако је искрено, чињаше се, то желео и тако озбиљно објашњавао да ће сутра отићи к једном другу и узети од њега на пробу за први пут бар преписивање (и о Вама ћу му проговорити — он Вам може наћи кондиције! — додаде), да је Стрепетов, који не познаваше те варљиве, тренутно пролазне изливе слабе воље, био готов да поверује, те радосно ускликну:

— Ето видите, како је славно! Бога ми, славно! И Ви бисте могли радити код Чиркова место мене, ако не бисте нашли преписивања! — предложи Стрепетов

— То Ви мени дајете свој за сада једини посао!?... — промуца Галанин уздрхталим од узбуђења гласом. — О, младићу!

И с погледом сузама замагљеним он се подиже са стола, приђе, мало прекрећући се, к Стрепетову и сасвим неочекивано притиште му на уснице пољубац, и затим објави да такву жртву Федор Галанин неће примити.

— Ја ћу наћи себи посла.. наћи ћу! — започе он, враћајући се на место. — И Теничка ће увидети да ћу ја постати човек. Још данас је она казала: «На кога Ви личите, Федоре Петровићу? Како вас није стид?» И знате ли, од тих њених срдачних речи мени је можда стидније и више ме боли него од свега саучешћа господе другова. Ви још не знате какво је прекрасно створење та Теничка. Она је, ето, без образовања, али паметна и све разуме. Чудо од девојке, и како је добра! Само се бојим за њу. Ах, само кад бих је могао спасти.

Галанин се на једанпут смете и прекиде говор, пошто умало не откри тајну свога срца. Али се Стрепетов и без тога досети по оној милини, с којом је Галанин говорио о тој девојци, и још једном пожали овог несрећника.

Било је доцкан после пола ноћи, када Галанин и Стрепетов изиђоше из гостионице и пођоше кући. Уз пут је Галанин гласно сањао о будућем месту и, међу осталим, обећао да ће обићи све своје знанце, да би набавио и Стрепетову рада.

Већ су били дошли до угла Лиговке, кад мимо њих прође фијакер. Галанин на једанпут застаде, грчевито трже Стрепетова за руку и проговори ослабљеним гласом, показујући руком на човека и жену што сеђаху у колима:

— Јесте ли видели?... То је прошла Теничка. А овамо је говорила да ће ићи другарици, па место тога опет је била с тим гадом на Острвима. Зашто да лаже? Да лаже зашто?

Он ишаше неколико минута ћутећи, али дошавши на неколико корака до куће, на једном застаде и рече:

— Ако Вас замолим, нећете ми одрећи, Павле Сергијевићу? Дајте ми једну рубљу. Врло ми је потребно.

Стрепетов, мало задивљен, извади новац и даде му.

— Merci! — рече Галанин и, чврсто стиснувши му руку, додаде: — ја морам на једно место. До виђења. Не бојте се.. брзо ћу се вратити и нећу пити! Parole d' un gentilhomme.

И Галанин се нагло обрте и брзо пође тротоаром.

Стрепетов ипак посумња, да ће Галанин отићи опет да пије. Хтеде га одговорити, задржати, али беше доцкан. Галанин седе на кола и оде, не обраћајући ни најмање пажње на дозивања младићева.

Кад Стрепетов зазвони на вратима намештених соба, отвори му Теничка. Он застаде нехотице — тако је била намођена у свом вуненом руху, са сребрном гривном на руци, сва блажена, узбуђена. Од ње јако удараше мирис. Зацрвенело јој се лице смешило, и очи се сијале оним изазивачким сјајем који бива у многих жена после неколико чаша вина.

— А где је Федор Петровић? Ви сте мало час ишли заједно, видела сам! — проговори она, пропуштајући Стрепетова.

Он јој исприча.

— Е, видите, опет ће се запити. Није му требало давати новаца! — као срдито изусти девојка, пролазећи напред са свећом у руци. — А ја тек што сам се вратила.. Била сам у Аркадији... Дивота, како је било весело!.. Давали су „Корневиљска Звона.“ Ах, како су чаробно певали! — весело говораше Теничка, кад је Стрепетов отварао врата од своје собе. — Требало би да одемо који пут у Аркадију заједно... Хоћете ли? — неочекивано додаде она, спуштајући глас и бацајући на младића своје насмејане сјајне очи.

Стрепетов се сасвим смете од овога неочекиваног предлога и од овога изазивачки насмејаног погледа, и, не знајући шта да одговори, ћутећи запали свећу.

— Ви дакле нећете? — смејући се, понови она, застајући на прагу. — Онда, лаку ноћ и пријатно сањање!

И с овим речима она ћудљиво климну главом и ишчезе.

«Грешни Галанин!» — нехотице помисли Стрепетов, када се после неколико минута протезаше на својој тврдој постељи, готов да заспи.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

РАЗОЧАРАЊЕ

(Карл Спол)

Ко би сада рек'о да ће
Реку, што зрак сунчев гриј е,
Када љута зима дође,
Ледна кора да покриј е!

Да прстенчић сав од злата,
Украс лепи, украс дични,
Притискује душу често
Као камен воденични!

Да ће ноћ с олујом доћи,
Да замени данак мио,
И донети јаде срцу! —
Ко би то још помислио!

С. Д. Мијалковић

НЕКОЛИКО РЕЧИ

О организацији судске власти у Србији.

(Наставак)

VII

Судска истражна власт

Истражна власт саставни је део судске власти у свем пространству, у коме она примењује позитивно казнено право. Само је једна значајна погрешка и аномалија, са гледишта теорије о подели државне власти, кад се од судске власти одузима истражна власт; а права је опасност, кад се она пренесе на политичку власт. Сагласно оним истим разлозима који чине, да је у цивилном правосуђу сва процесуална радња предмет судске надлежности, као саставни делови једне исте целине, припадају судској власти иста та права и у казнено-правним процесима. Смисао тих разлога даје се начелно изразити у поставци, да она иста власт, која је надлежна за оцену доказног материјала, надлежна је у првом реду, да тај материјал и припреми, да га прикупи и правно среди, уносећи у њ све што сматра, да је правно од вредности. Зато опет, што је крајњи циљ истраге материјална а не формална истина, то са једнаком ревношћу треба да ради и у корист и против оптуженог лица, истражна власт треба да је снабдевена онаквом квалификацијом, каква ће разложно моћи претпостављати, да је та власт у стању разумно да схвати цео систем позитивног казненог права, који је остављен надлежности судске власти, јер без такве квалификације нема доказа да судска истражна власт има потребну начелну подобност за радње, које

су по том закону намењене тражењу истине. Због тог, истражна власт треба да је за службу спремна у обиму, који у опште вреди за судску власт. И једна и друга ради по истом предмету, за један исти циљ, само не и преко истих органа. Њихов је однос обележен, дакле, солидношћу, коју доноси једна иста задаћа. Успех истражне власти условљава успех осталог дела судске власти, по правилу. На што онда сва гарантија за добру организацију судске власти, ако није у стању да обезбеди и корисну радњу те власти? На што вера, да ће суд пресудити правично, ако му радња истражне власти или није могла прибавити потребан материјал, да судска одлука уједно представља истину, или је на против омела суд да може сагледати у чему је истина, упутив га целим истражним материјалом на онакву одлуку, која ће бити правична као логички резултат истраге, али не и праве истине. А такав би случај био увек могућ, кад би истражна власт била или неспремна, или у опште у положају, да може и намерно истрази давати другачији правац од онога, који води правој истини; јер правичност судске одлуке има тај смисао, да су добро уочени и тачно схваћени и оцењени докази, према општем правилу, да карактер доказа одређује у ствари смисао судске одлуке. Према оваквој природи односа истражне и судске власти и њихова организација треба да изражава и да зајемчи што тешњу везу између њих, као спону за два разна облика једне исте власти, ну тако, да та веза садржи уједно и контролу остале судске над истражном влашћу. Разлог овој контроли налази се у томе, што је одлука судско власти једини правилни критеријум и разлог истраге, јер од судске власти, од њене оцене, зависи какав ће резултат истрага да остави. Али баш зато, судска власт има и дужност и право старати се, да истражна радња, која је намењена њеној даљој употреби, донесе више могућности за правичност судске одлуке, за изналазак и констатовање правог стања ствари. Управо у свој мери, у којој је потребно, да истражна власт има очувану самосталност према политичној власти, потребно је да буде зависна од судске власти. То захтева интерес правде, интерес сазнања истине, као најсветијег идеала, који се жели у казнено-правним процесима.

Не треба се бојати тога утицаја. Што је тај утицај већи, то је за правду боље. Сва практичка вредност истражне радње зависи од одлуке судске власти, јер се за ту одлуку и спрема све оно што јој је претходило у облику истражне радње. Зато је боље оставити и благовремену и пространу могућност, да се судска власт меша у истражну радњу, како би на време утицала, да се погрешке исправе, да се недостаци попуне, и да се у њу у опште унесе све што треба, како би се јаче обезбедио њен законски резултат. Судска је власт непосредни носилац радње, која треба да дâ завршни резултат истраге, па је природно допустити јој, да она може утицати на све што с таквим резултатом стоји у непосредној вези, што га условљава. Та је мешавина корисна за правду, јер није једнострана. Она се стара и за оно што брани и што отежава положај оптуженог, а тако исто старање има и истрага, само што је она за такав правац истраге више интимније интересована од истражне власти.

Позвана да заштити нападнуто право, да исправи поремећени јавни поредак у смислу, који је обележило казнено законодавство, судска власт одговара овој дужности преко својих нарочитих органа, прво у облику истражне радње, а потом преко другог дела својих органа продужује и завршује сву радњу по истом предмету. По томе јединству њихове радње основа је у јединству истражне и судске власти, и ако не у јединству органа, који обе ове радње врше.

Друкчији је однос истражне према политичкој власти. Самим тим, што је истражна власт један облик судске власти, она треба да буде према политичкој власти независна онако, како смо нашли да је у опште потребно за судску власт. Шта више, изгледа, да се интерес самосталности, која треба да карактерише односе судске и политичне власти, овде најјаче показује. Право да може утицати на истражну власт, било би политичкој власти довољно, да врши утицај на судску власт у опште, за један знатан део њене надлежности, на штету потребне судске самосталности. Утичући на развој истражне радње, она би била у могућности, да обезбеди одлуку судске власти у правцу који би она обележила, а на тај начин она би непосредно могла утицати на најинтимнији интерес грађана,

на њихову личну слободу. Исправке, које би доцније судска власт својом даљом радњом унела у истрагу, све и ако би у неким случајевима биле довољне да осујете ону тенденцију, коју је политичка власт наметнула истрази, много пута не би биле довољне, да отклоне веома тешке последице, које су за оптуженога до тог времена свршене. Код нас постоји најгори облик аномалије ове врсте, јер су органи политичке власти уједно и истражна власт. За то смо ми богатији са примерима, какве лоше последице може да остави такво стање ствари. Код нас је то не само изузетан, но веома чест случај, да неко дуго издржава истражни притвор као јатак или велеиздајник, па га судска власт потом отпусти на том основу, што нема дела. Ако нема дела на дан претреса, или онда кад се доноси решење о стављању под суд, то значи, да дела ни дотле није било. Питамо, па зашто је човек издржао тако дуг истражни притвор, кад за то није било начелне могућности, јер нија било дела? Наравно, да ту може бити само један одговор, и његов је правни смисао у овоме: истина сад је јасно, да зато што није било дела, није требало да буде ни истражног притвора, али истражна власт налазила је да дело постоји. Истина она је том погрешком јако, и без икаква права на накнаду, оштетила интересовано лице, али она није мислила да греши!! Није ли умесно запитати се, да ли таква власт збиља носи карактер истражне власти, и у колико се ту може начелно говорити о присуству праве судске власти а нарочито онда, кад нема ни независности судске?

Из овога што смо до сада казали, изводимо ово правило: да истражну власт не само не може примењивати, но на њу ни у опште не треба да утиче политичка власт! Где ипак тај утицај постоји, он се врши у разним облицима, које смо предвидели, кад је било речи у опште у односу који треба да постоји између политичке и судске власти. По томе обезбедити истражну власт значи дати јој све оно што јој припада као судској власти. Колико смо ми погрешили са организацијом истражне судске власти, не водећи о начелу рачуна у потребној мери, то треба да знамо сада, јер је имала прилично дугу праксу. И ако је закон о истражним судијама био релативни успех, према дотадашњем најгорем облику у коме је

могла истражна власт постојати, зато, што је дотле политичка власт била уједно и истражна, ипак је он у целини, начелно, далеко изостајао иза онога стања, које носи карактер праве истражне судске власти. О каквој самосталности истражних судија према политичкој власти није могло речи да буде, јер јој је у свима састављеним деловима оскудевала она подлога, на коју се самосталност судске власти у ствари наслања, а на име: независност према политичкој власти. Пространа дисциплинска власт министра правде обухватала је чак и право отпуштања. Природно је било очекивати, да ће политичка власт употребити свој утицај, само ако јој затреба, и она га је употребљавала. Врло често смењивање истражних судија, у једном најгорем облику, у облику отпуштања, сведочи врло поуздано да ми имамо право. Знали смо ми за такву будућност закона о истражним судијама још онда, кад је он у скупштини претресан као пројекат, сажаљевајући још тада у свој мери судбину онога великога начела, које је тражило измену истражне власти, али не онакву, у којој то начело на би било заступљено. Сва незгода дотадашњих истражних власти уочена је само као факт, али изгледа, да јој се није познавао прави узрок. Није истражна власт била непопуларна и рђава само у томе, што није била у рукама правника, но још више што је била под непосредним утицајем политичке власти. Начелне поправке није могло бити, а да се тај утицај не отклони. Ни као почетак, као проба једне нове установе, не може онакав закон о истражним судијама да буде оправдан, јер кад се рђавим законом, у коме се намеравало да изрази један популаран и сазрео принцип, не постигне успех и у пракси, само зато, што је он скроз погрешно и непотпуно изражен, штети се самом принципу. Ако се тако опет урадило из бојазни, да би у почетку јача мера самосталности истражних судија могла бити од рђавих последица, и да је за то било корисније оставити да пракса временом изради боље и саму установу, тим пре, ако се још рачунало на добре намере и моралност извесне политичке власти, онда је то доказ, да увиде сада, да опортунитет не може да остави користи, кад год се њим сузбива принципијална страна једне добре установе. Таквим обзирима могло би се тако исто бранити, да код нас није места

ни независности остале судске власти, ма да је то једна несумњива истина, да данас без независности судске не може бити добре судске власти. Кад се хоће да учини оно што треба а на име, да истражна власт има свој природан облик, да она буде саставни део судске власти, самим тим њој се одмах мора дати оно што јој као судској власти начелно припада. Изоставите ли та начела, ви онда имате истражну власт као судску само по имену, али не и у ствари; он ће се тада звати истражни судија, у место што би се звао сремски начелник, суштина ствари остаје у таквом случају иста. Тако исто је незгодно апеловати на моралност политичке власти. Било или не било ове моралности, судска независност је један самосталан принцип који треба да се практикује. Коме је пало на памет исказати, да тај принцип треба да вреди само док је известан мање моралан политички режим. Политика је солидарна са целисходношћу од како постоји. У тој целисходности налази она разлога за сваку своју радњу и одбрану против сваког напада на њено слушбено кретање. Хоћете ли оставити маха корисној примени целисходности и да је сведете у њене природне границе, а да је сузбијете као злоупотребу, учините, да она не гази законе, јер преко граница опште законске могућности целисходност добива карактер злоупотребе. Да би се могле знати границе до којих политичка власт има права да дејствује, потребно је тачно обележити сав круг, који њој не припада, јер је у природи те власти, да у јавном интересу може предузимати све што у опште има законску могућност. По томе ви ћете се узалуд позивати на моралност једне мере, ако је она за владу целисходна и ако сте ви позитивним правом своје земље дали могућност, да та мера може носити карактер целисходности. У томе и јесте главни карактер разлике политичке и судске службе, кад је реч о примени закона. Док прва, од свију законом допуштених могућности, бира ону, која је најцелисходнија за јавни интерес, дотле друга бира искључиво једну специјалну могућност, која је везана за односни случај. Тамо сва а овамо ни мало иницијативе.

Имало је начина, да се задовоље и обзири које могу диктовати почетак и важност једне установе, па да се главно начело не оштети, или бар што мање. Прелазећи на организацију истражне власти у ужем смислу речи, ми ћемо

ту имати на уму важнија правила, у којима треба да се потпуније излази с једне стране самосталност према политичкој, а с друге, зависност према осталом делу судске власти.

У колико би због тога требало да буде речи о избору, унапређењу, дисциплини и осталим актима, преко којих политичка власт најјаче може да уноси свој утицај и на истражну власт, ми упућујемо на већ изнете мисли о томе кад је било речи у опште о судској власти. На овом месту потребно је проговорити о томе, како надлежност истражне власти треба да има онакву исту практичну важност према органима државне службе, коју има и према приватним лицима, ако се хоће, да та надлежност доноси праву меру јавних користи да се њена законска моћ озбиљно заједмчи. Судској власти начелно припада у надлежност правна оцена за сваки случај повређеног јавног поретка, без обзира, од кога та повреда долази, да ли од обичног, приватног лица, или од чиновника. Због тога она је и као истражна власт надлежна и за чиновништво. У том односу њен службени ауторитет, могућност за реалну примену надлежности и према јавним органима, због повољног положаја у коме могу да ометају правилну радњу судске власти, тражи нарочите санкције. Због тога извршење одлуке истражне власти треба да је заједмчено по истим начелима, која о томе вреде за одлуке осталог дела судске власти. Не сме се оставити ни мало могућности, да политичка власт ма у ком делу омета или препначава извршење одлуке истражне власти, без обзира на кога се та одлука односи, само ако је она доиста надлежно. Пред законом су сви једнаки. Ово начело данас је признато и практикује се као једна уставна максима, а ова не допушта да чиновник има неки привилегован казнено-правни положај. У колико, по изузетку, има смисла таквим привилегијама, оне се своде на веома незнатан обим, који се законски нарочито прецизира. Одлука истражне власти треба да је онаквог истог дејства према начелнику окружном, какво има према обичном грађанину. Шта више, чини нам се, да је увек актуелнија потреба заједмчити и брзо и тачно извршење одлуке извршне власти према чиновницима у толико, у колико је већи интерес, да се јаван положај, који они заузимају, сачува од даљих повреда, онда, кад су они на законској

основи разложно осумњичени као кривци, а нарочито кад квалитет дотичне кривице претпоставља губитак погодаба за државну службу по закону. Његово је редовно занимање једна јавна служба, па је и јавни интерес непосредније у питању, кад је реч о кривици чиновниковој. Непосредна практичка санкција за сав јавни поредак оличена је и у казненом законодавству, у облику прописаних казнених последица, које примењује судска власт; па каква би ова санкција била у ствари, кад она не би била могућа за најопасније повреде јавног поретка, које учине чиновници, јер је њима у лакшој могућности да га повреде, самим тим, што је непосредно њихову старању и поверен интерес његов. Самосталност судске власти према политичкој и велики јавни интерес који лежи у њеној надлежности, не би били могући изазивати правне последице, намењене јавном интересу, у свој мери у којој би политичка власт имала интереса, да се до таквих последица не дође, само ако би она била правно моћна, да тај интерес остварује. Самовоља политичке власти одређивала би тада стварни смисао уставности, уносећи тај смисао у све политичке односе, ма и силом злочина, само ако су они потребни да њен деспотизам одрже у сили, јер би политичка власт имајући утицај на извршење одлука истражне власти, стално отклањала резултате, који су за ту одлуку везани. У каквим би облицима оваки злочини били могући, па да или сасвим, или бар на дуже време остану без правног ефекта, а нарочито у непосредној служби политике, нека се о томе размишља у вези са приликама и код нас и на страни, па ће се појмити. Од уцена и мита па до убијстава не би тада изостало ништа, само ако је потребно. На тој основи ми не разумемо ни ислеђивање чиновничких кривица преко нарочитих комисија, ни сва ограничења о чиновничкој одговорности, која се не може ни да појави, ако централна политичка власт неће да се она појави. Шта више, то вреди чак и за цивилно-правне спорове — за парнице, којима се тражи само накнада штете. На како ли је тек тамо, где је политичка власт уједно и истражна, те је у положају да обради и резултат истраге? Је ли онда чудо, што један чиновник, непосредном употребом свога положаја, може да учини и често и многе кривице, нарочито политичке природе, које имају општу

важност и ремете уставне основе јавног поретка, као на пример при изборима, па да не само не дође у истражни притвор, а после и у казнени завод, него да на основи таквих кажњивих услуга добија још и унапређења Хоћете ли здраву и чисту уставност, зајемчите у истини, да сваки мора вршити своју дужност, али не друкчије и не преко оних граница, које закон одређује; учините да он мора, и то одмах, кад другачије ради, казнено да одговара, и да увек стоји под утицајам уверења, да је такву одговорност немогуће у ма каквим политичким, редовним приликама осујетити. Никад није доста рећи: «не сме.» Да се то «не сме» и практички оствари, дошла је цела установа судске власти; да констатује, да је то правило коме је смисао „не сме" повређено и да обезбеди резултите, које је таква повреда по закону изазвала Хоћете ли онда истинску гарантију од судске власти омогућите јој сву примену, обезбедите сву важност њеној надлежности, онолико потпуно, колико је било разлога, да та власт и постане. Ако она нема моћи да нађе истину и да створи резултате, које ова диктује, ви немате судске власти а немате ли ње немате ни уставности. Парламентаризам, и са куглицама и без куглица, није довољан да изрази уставност, а још мање да је чува, без добре организације судске власти и без обзира на казнени закон. Недајте суду да узурпира права политичке и законодавне власти; али дајте му све што треба да вас сачува од цезаризма политике, да дâ јемства за правилан ток парламентаризма онаквог, какав је он по закону, а не какав треба политичкој власти. Запитајте се колико је јавних органа и какве казнене последице претрпело код нас за ово два три деценијума у којима није недостајало и великих кривица и великих криваца. Запитајте, колико их је, због тих кривица, унапређено?

У том смислу, нека су јасне наше речи, да истражна власт треба да буде онако исто правна сила и према чиновништву, као и према приватним обичним грађанима, и то не само за кривице, које би они учинили као грађани, но и употребом службе. Не треба се бојати такве истражне власти. Кад је она у истини део судске власти и има са њом ону везу, која јој припада у смислу ранијег излагања, она је тада не само безопасна, но прави и веома поуздан чувар јавних итереса. Под-

вргнута стварном и обавезном надзору осталог дела судске власти, која би имала довољно моћи да и по својој и туђој иницијативи исправи погрешке и да утврди законите одлуке истражне власти, ова би била немоћна, да својом одлуком остави рђаве последице и да рђаво ради. А кад њена надзорна судска власт утврди, да је радила по закону, нико и нема права, да изнад те сатисфакције као редовне и највеће, тражи још и другу.

Наравно, да таква истражна власт претпоставља све потребне елементе за опште уверење о њеној спреми и моралности. Квалификована у смислу опште квалификације судске власти, она треба да подлежи строжим дисциплинама од ове последње, јер, примењивана, оставља опасније и теже последице ну ма који други део надлежности судске. Сваки акт разложно доказане самовоље, мржње или ма чега другог, што би се у истрагу уносило и чинило је несавесном требало би да буде довољан разлог, да истражни судија не сме и даље остати у том положају. Због потребе, да он буде до скрупула савестан у служби довољна је и сама претпоставка за његову склоност на несавесну радњу, па да буде смењен са положаја истражне власти. Тако исто дејство треба да остави и разложно осумњичена спрема за послове те врсте, без обзира, на присуство потребне законске квалификације, зато, што се не сме допустити, да због његове неспреме трпе јавни интереси и најважнија права грађана, и што је у организацији те власти махом искључена могућност колегијалног учешћа. Резултати, условљени применом истражне власти и сувише су важни и интимни за друштво, да би се смеле трпети и даље штете, које доносе рђаве истраге. Ну како неподобност за то место, које тражи још и врло велику рутину, не мора значити општу неподобност за примену судске власти, то истражни судија треба само да буде смењен, кад год се нађе, да је само неспрема прави узрок његове неподобности. То би било и право, јер да се иде и преко тога, било би противно строгој доследности принципа о судској независности онда, кад је он у опште за положај судијски доказао начелну подобност. На основи таквог облика њихове покретљивости заједмчила би се довољна потребна могућност за што повољнији избор истражних судија.

А из истих разлога, у колико би могло бити и таквих случајева, да је истражни судија неподобан само с обзиром на разне локалне прилике у месту у ком дејствује, добро је, да се допусти премештај месни, т. ј. без промене положаја. Било разлози пространих породичних веза, чијем је утицају у извесном месту, по претпоставци, изложен, било рђав лични однос са приличним бројем грађана, било да постоји у опште једно такво стање у личним односима судије у месту његових дужности, што би разложно казивало, да судија не може, специјално у том месту, службу корисно вршити, он треба да буде премештен у другу обласну надлежност. Никоме се не сме дати разлога да оправдано сумњичи правичан рад судске власти, а најмање истражне. Нека сваки верује, да ће се према њему применити само закон и ништа више и да све што трпи, трпи само по закону, а не због власти, која тај закон примењује. Нека власт има уза се опште уверење јавног мишљења, да је и спремна и савесна. То су њени најдрагоценији нимбуси

Из дојакошњих напомена види се, да ми желимо дати организацији истражне власти донекле друкчији карактер од онога који треба да имају остали облици судске власти. Чинећи то у облику месних и положајних премештаја, ми тиме не вређамо ни њихову самосталност према политичкој власти, ни у опште независност, која им припада у службеној дужности. Овако смемо рећи зато, што би сва оцена за потребу обе ове врсте премештаја и практика њихова, по нашем мишљењу, припадала само Касационом Суду, сагласно оним начелима, која смо раније заступали, кад смо говорили о могућности судијских премештаја у облику дисциплинских мера, јер би Касациони Суд био највише надлежан и најобјективније позван да испита и оцени, да ли оправдано интерес правосуђа такве мере захтева или не? А нема сумње, да би једна тако висока судска колегија водила довољно рачуна о оправданости онога, што мисли предузимати. Због тога одлука Касационог Суда била би више но ма чија друга и за самог судију угледна, кад зна да је Касациони Суд за све судије редовна највећа дисциплинска власт, и да је та власт касације и у његову интересу, бар много више, но кад би она припадала другоме. Па ипак ми не мислимо, да би и Касациони Суд требало у томе да има

сасвим одрешене руке, већ да би му требало начелно обележити случајеве, у којима би му таква власт припадала. Ово би нарочито онда било од потребе, кад би Касациони Суд хтео да употреби премештај као дисциплинску меру.

На тај начин истражни судија имао би у начелу сву гарантију *судијског* положаја, исто онако као судије осталих облика судске власти, без обзира, што би он могао да буде кренут било у друго место, било у други облик судске власти.

Што се тиче дисциплинарне одговорности ових судија, и за њих вреде она иста начела, која смо побројали за осталу судску власт, с том разликом, што налазимо да за њих има места премештају не само у облику дисциплине, но и као редовној службеној мери. Не би било разлога бојати се, да би у ствари примена такве дисциплине, која одводи истражног судију у остали део судске власти, била за њега награда, а не казна и да би зато та мера као дисциплина била у толико више неоправдана, у колико она као награда припада ономе који је лошији, и који у ствари заслужује казну. Такав приговор био би неуместан већ и према ономе, што смо раније навели о значају дисциплинских осуда за судију, па онда, у колико би било од већег интереса за судију, да се чува једне осуде, која долази непосредно од највеће судске инстанце која је уједно и највећа дисциплинска власт? Даље, није могуће веровати, да би Касациони Суд и на случај кад локални премештај употребљује као дисциплинску казну, бирао боље место, већ би се у интересу ауторитета своје одлуке и њеног озбиљног дејства старао, да она у истини носи карактер казне. У осталом, и без обзира на све то не мислимо, да би истражни судија имао разлога изазвати премештај у други део судске власти у облику казне, онда, кад би положај истражног судије имао ону важност, коју он треба да има. Као самосталан администратор и шеф једног судског надлештва, у коме би он имао све потребно особље за правилно свршавање послова и одакле би он био надлежан за једну, релативно пространу област, са свима прерогативама једнога судије, и одакле би он имао права најпречег избора за један већи пололожај, положај државног тужиоца, онако како ми тај положај схватамо, положај истражног судије био би угледнији од обичног положаја судијског.

или би бар могао толико свакоме импонирати колико положај судије у првостепеним судовима.

Да завршимо о овим наша излагања о истражној власти. Оно што нам је изгледало од начелне вредности, ми смо унели у расправу. Остало, што би требало споменути, било би саставни део ових истих мисли, само у облику њихових даљих, конкретнијих закључака. Међу тим нама није било у намери, да се на овом месту бавимо темом специјално о организацији истражне, но судске власти у опште, па је зато довољно, ако добијемо оно, што мислимо, да је у тој организацији битно. Да пређемо сада на установу, која је најближа судској истражној власти и са којом ова власт треба да има тесну везу. Идући тим редом, олакшавамо уједно и разумевање ствари, одржавајући је у једном систематском току, по сродству и блискости начела. Ту мислимо на државно тужиоштво.

(Свршиће се)

ПИСМО ИЗ ТУРСКЕ

V

РЕФОРМЕ

Још није октобар месец минуо кад вам, драги читаоци, на наш начин — јаваш-јаваш — почињем писати ово писмо, октобар месец, у коме су лањске године обнародоване реформе. То беше лане и тицале су се те реформе само мало-азијских области; а ове године пре кратког времена оне су промулгиране као важеће и за јевропске области. У осталом да ће ово последње бити то се видело још раније, још онда кад се за ово почело спремати земљиште. Дакле, као што видите, није тако малешан предмет са којим ћу вас заинтересовати у овом писму. Ако ви хоћете терати мак на конац, па да ми кажете, како је питање о реформама врло важан предмет у животу сваке државе, ја ћу вам изнети овде неке појединости, из којих ћете увидети, да сте писањем новина заведени и да ми у Турској, јавно, не осећамо тежину значаја тог предмета. Допустите само.

Још пре четрдесет и кусур година ствар о реформама почела се повлачити. Онда је отац данашњег султана, рахметли султан Абдул-Мецид издао онај чувен ђул-хански *Хат-и-Хумајун*, по коме се изравнавају у правима у држави сви његови поданици, т. ј. немусулмани с мусулманима и по коме се обећавају реформе у државној управи сходне тадашњем духу времена. То је било први пут и хришћани су се зарадовали. Они нису ни знали да је тај *Хат* изнуђен, јер га је било могуће изнудити рад неприлика, у којима се налазила Турска због одметничког и успешног делања мисирског Мехмед Алије, они нису ни сањали да ће га султан, чим отклони неприлике, заденути на таван, као што је и било. По свршеном чину хришћани су видели своје падање разбијено, али опет нису губили поуздања, да неће Русија, тај ваздашњи заштитник хришћанства у Турској и изнуђач поменутог *Хат*-а, њих заборавити. По прилике су таке хтеле, да после кримскога рата оне хришћанске силе, које су одбраниле мухамеданску (разуме се par excellence) Турску од хришћанске Русије,

правећи париски уговор, унеле су и погодбу да Турска уведе реформе у својој земљи саобразно ђулханском *Хат*-у. Дакле, то су биле они пријатељи, који су на париском конгресу водили прву реч, који су је одбранили од Русије и они су Турској наметнули дужност да уведе реформе. Ко не би веровао да ће Турска, бар из благодарности према својим пријатељима, који је спасоше од онакога Москова, увести те реформе; ког султановог поданика хришћанске вероисповести није могла завести та помисао на обновљење већ ишчезлих нада? Ну веује! У осталом, Јеврона је онда имала пуне руке послова, те није ни имала кад обзирати се, да ли је султан у Цариграду ишта учинио шта му је она париским уговором наложила: онда су Кавур у Италији, Бисмарк у Немачкој, а Наполеон на целом јевропском континенту имали пуне руке посла, те им је хришћанство у Турској била последња рупа на свирали. Јевропске велесиле збиља нису ни могле ништа учинити. Русија је била сва заузета да помогне понемченом славенину Бисмарку да створи немачко царство као зид између себе и Француске, у којој је владао Луј Наполеон, који се заносио иртоглавом мишљу да освети Бородин и Москву, тај нети чин Наполеонијаде; а Луј Наполеон стварао је, да би обезбедио леђа, Италију, шкрбећи владавине хабзбуршке круне; Бисмарк је претходно имао да изравна неке рачуне с Аустријом, који су исплаћени на Садови; Инглеска у тој каламутњи употребила је прилику да учини ревизију по својим колонијама. Све то Турцима је било добро дошло. Какве реформе, какви бакрачи! И наде хришћанског становништва морале су се заденути за шиндре исто онако, као што је био и *Хат* заденут.

Али већ је друга ситуација била 1874.—78. године. Ваља знати пре свега, да је Турска вазда имала поверења у Француску. Турци су страшно превртљиви — као ти ученици Византинаца; но јако поштују оне, који су чврсти на речи. Али после Седана Турци су прорачунали да је Француска сасвим пропала и да јој осиљена Немачка никад неће дати да подигне главу. Турци су Седан више жалили, но да су сами неку битку изгубили. Дакле у њу нису имали поуздања. Међу тим руски цар често се састајао са немачким царем. Сваки је зебао за себе, па и Турска. Пошто је Русија она, која је изнудила ђулхански *Хат*, а она је, тако рећи, једно са Немачком, а ни Инглеска се у источним стварима не двоји од њих, а Аустрија и Италија још мање, пре него што би се појавиле рекламације свију њих, поводом устанка у Херцеговини, објаве рата од стране Србије и Црне Горе, упада руске војске у Бугарску, Турци су у току целог тог калабалука нашли за умесно да сами благовремено, к'о бајаги од добре воље, учине што треба. Плануше неке реформе, отегоше се неки устави, излегоше се неки закони, сабраше се неке скупштине — море, да рекне човек, беж'те ви с пута, што деценијама радите, поред овако очевидног доказа тежње за прогресом!

Е, али Бог беше створио на овом свету једног човека, који је био у стању да за љубав хигемоније оне велике државе, која за своју величину има да у главноме захвали његову шеретлуку, који, из истог

шеретлука, беше заборавио и на човекољубивост и на хришћанску љубав и на све — због чега се данас и он и његова отаџбина љуто кају; Бог беше створио Бисмарка, који је, из благодарности, што је Русија својски помагала стварање и консолидовање немачке царевине, изневерио њене наде на берлинском конгресу. Кад је то видела Турска, а она је одмах за тим одлучно слистила све реформе, устав, законе, а о скупштинама ко би шта извезао, тај би га мајци брзо Дијарбекир нашао и то као „државни питомац!"

Ово је и по трећи пут разбијена нада. Али како разбијена? Тако да је дошло до тога, да се на њу мора помишљати к'о на лањски снег Тако је, на жалост, па нека ко мисли и нека рекне шта хоће. Ја велим оно што јесте. То стање, настало онда, траје и сада.

Ви тамо, што знате шта су то реформе, пошто се код вас не пишу само, него и стварно уводе, ликујете кад добијете вести да ће и код нас да се уводе: ми пак сасвим смо равнодушни, јер знамо да су те реформе само писане на хартији. Жао ми је што велим овако, ала цела је истина да је тако. Нећу оставити читаоцима, ма да знам да ми верују, на просто и суво тврђење.

Лане у октобру месецу обнародована је султанска ирада да се уводе реформе по мало-азијским областима. Да спреми земљиште тих реформа послат је тамо (у Малу Азију) маршал Шаћир паша, војник потпуно у своме реду, али иначе човек, који се даље слабо што разуме. Са великом свитом и пратњом овај „изванредни комесар" прелета из вилајета у вилајет, из санџака у санџак и турски листови веле, да он тамо нешто ради. Међутим мени изгледа да он већу пажњу обраћа да добави адресе, а на овима што већи број потписа, упућене од стране Јермена султану, у којима ови изражавају своју најдубљу поданичку верност престолу. Што се тиче реформа, на то има се времена. У осталом, мисле Турци, нашто реформе Јерменима, које они добро познају; нашто њима привилегије, кад су они задовољни постојећим стањем? Ама траже их Јермени! — Знају Турци, да то нису Јермени, него њихови комитети по Инглеској, који то чине по наговору инглеске владе. Дакле немају посла само са својим поданицима, но им за леђима стоји и једна велесила, која им је, истина, до јуче тако рећи, била најбољи пријатељ, а која се, ово је још истинитије, врло мрско наплатила за то пријатељство, јер је заузела Кабр'з (Кипар) и окупирала Мисир. Дакле има се посла са две силе. Гнев према Инглеској, то је гнев миша што не може ништа мачки: гнев се према Јерменима услед тога удвостручио. Упитате ли Турке, баш и званично, откад толика мржња противу Јермена, они вам без икаквог устручавања одговоре, да су они вазда такви били према кукавицама; да су их на сабљи добили, а да ће их само после љуте борбе испустити из шака; да су их за последњих седам деценија обасули били свима почастима и привилегијама: да су они према свима тим доброчинствима незахвални се показали и својим нечовечним поступком чак су и саму царевину довели у питање, умешавши као крајње кукавице интервенцију Инглеске, а за овом

и других велесила. Тако Турци тумаче ствар. Ја сам — да кажем и ово успут — у једном од мојих писама (биће III-ем) казао, како су поводом првог устанка у Грчкој сви Грци сринути били са положаја, које су заузимали у турској државној администрацији и да су на њихова места постављени били Јермени. Ови су из године у годину све већега маха бројно узимали у чиновништву и за њих је турска влада све веће потребе имала, а нарочито у министарствима финансија, грађевина, трговине, привреде, а посебице пак потребовала их је за драгомане. И они су тачно вршили своју дужност и — пукнули своје касе. У току три четвртине столећа може се рећи да су Јермени апсолутно господарили материјалним животом оне злосрећне царевине: они су чак руковали и са личном царском хазном: макар да су она 24 Јерменина — револуцијонара, својим упадом у Отоманску Банку, изазвали такве последице, које су из темеља заљуљале отоманску царевину, то није ништа сметало да се и даље одржи на столици министра цивил-листе Михаел паша Портогал. Они су, дакле, за све време били влади десна рука и руковали државним ресорима, који кад би њима некадашњи Турци руковали, били би упропашћени. Турци и данас сами осећају да су неспособни да тим ресорима рукују, јер ту треба усталаштва и рада. То су они и пређе знали и, имајући поверења у Јермене, све су им поверавали и на њихове злоупотребе кроз прсте гледали. Па сад, кад су Јермени, подговорени и заведени, све оно починили, што знамо и што знате да се десило у Цариграду и последице, које су од тога произашле, Турци стали па се мисле: Ама заслужује ли овај милет да му се жеља испуни? — Турци на тенани и дуго размишљају и споро и на тенани закључке доносе. Код њих ништа не бива нагло, сем кад се тиче да се лате сабље: онда то буде нагло, као што тврде да је било 14. августа, те је многа јерменска мајка закукала и у црно се завила. Турци знају Јермене за сиње робове, људе без икакве иницијативе и због тога недостојне какве благодатне привилегије, као што су реформе у областима, у којима они живе. Јер, веле Турци, у тим областима већина је становника мусулманска: мусулмани су задовољни са постојећим уредбама, они не траже ништа друго. То као да осећају промотори јерменског покрета, за то су и дигли оволики лом. Управо, нешто они, а нешто они, који их подбадају — овако мисле Турци. — Тако вам је то што се тиче Јермена. Тако је у Азији.

Ви мислите да је што год боље у Левропи, или боље рећи у јевропским областима? Лако је преварити се и поверовати у новољнији положај Левропљана-поданика његовог царског величанства падишаха свију Отомана, јер су они ближе оној прогресивној Левропи, која изискује реформе за Турску. Али се у томе многи варају.

Ну пре него што пређемо на описивање стања, допустићете ми, драги читаоци, да још ово истакнем вам пред очи.

Турцима је чудно и необично им долази: откуд то да Русија, апсолутна, неуставна, изискује — као заштитница хришћана у Турској — устав, то ће рећи на првом месту равноправност за све падишахове пода-

нике: зна се међу тим, да је Русија најзаклетији непријатељ Турске. И што више Русија на томе настојава, у толико више код Турака се укорењује мнење, да је то нешто зло и наопако за Турску, јер иначе зашто би Руси толико настојавали. Да дођу до ових оваквих рефлексија не верујем да су Турци сами кадри били. Мора бити, да је ту нешто умешан и прст оног „великог турског пријатеља“ до 1878. године (док не ишчезе Кипар са карте турских посаобина); Турци, бар колико их видим, нису у стању тако далеко да доспу (проклета мастика!) са својим размишљањима и расуђивањима. Они се сад размећу са туђим мишљењем. И ма да је Инглеска покушала узети, својим подвалама, на себе улогу заштитника хришћанства у Турској, а Русија, бранећи своје интересе од њеног насртаја, да брани „бопог човека“ и одбранила га лане тако, да му се доста продужио живот, ипак Турци Москову не верују, а што му не верују дипломате су криве, који им из својих себичних рачуна ћарају у стару рану и представљају Руса као заклетог непријатеља мухамеданства, потпаљују османлијску мржњу према Москову. Мржња, помешана са сумњом и доста великом бојажњу од северног колоса, то све укупно нешто је страшно, чије су природне последице одлучност, на куд пукло да пукло. Од реформама Османлијама, по њихову схватању, прети опасност: крње се њихова вековна права, нарушава се њихово господство, јер се дојучерања раја изједначава са њима; а за реформе заузеле су се све силе, а нарочито Русија, Француска и Инглеска. Немачка, Аустро-Угарска и Италија ћуте, али ко се на њих може поуздати, пошто су и то хришћанске државе, заклети душмани мухамеданства. Зло на једну, а горе на другу страну. Очајно стање, које их кињи, навело их је на отворене претње, које се по великим варошима и где има странаца и њихових консула толико и не чују, али по варошима и селима оне су сталне и обнављају се свакодневно. Хришћани и иначе не смеју ни беле да извежу о реформама, а још кад чују и претње, онда тим горе, јер су претње остварљиве, то знају и њихови аутори, а најбоље пак они, којима су оне упућене. Дакле с једне стране што та ствар потиче од Москова, баш од њега; а с друге стране, што руши господство петстолетних господара над рајом — то и много што шта поред тога је учинило, да ми врло равнодушно очекујемо реформе.

Јер на послетку и шта су те тако славне и жељене реформе?! — питам ја оне, који се за њих толико интересују.

Па баш да се часком забавим на њих, па макар и трчећи.

Према прописним реформама, јавна безбедност је у рукама жандарама, састављених из извесног дела мухамеданаца (већине) и нешто мало хришћана. Који је тај хришћанин, који ће, интересћен децом, ићи да служи турску власт на вересију, па не само то него да прима тек четврту плату, кад он са мотиком може и више да заради?! У Солуну и Битољу, као и Јањини биће их, јер ће се наћи Грка, који умеју себи прибавити издржавање, као што је то у крви њиховој нацији. Али како ће бити другде?

— Па хајде баш и да метнемо ту претпоставку на страну, а узмимо ово

друго. Полицајци ће бити Турци. Они ће командовати, а потчињени ће морати слушати, иначе тешко њима! Осем што ће бити лишени плата, још ће бити злостављани онако, како су то већ Турци од Грка научили.

Према прописаним реформама поред *валије* (генералног губернатора) и *мутесарифа* (губернатора) биће по један *моавин* (помоћник), који ће се бавити и обраћати пажњу на хришћанско становништво и који ће присуствовати седницама вилајетског, односно санџачког савета (мецлиса). По закључку седнице има се потписати њен протокол. Он налази да је нека ствар решена противу интереса храшћана и, као човек савестан а не аминшан и зевзек, као што је Пандуров у Скопљу, Крестовић у Битољу итд.), неће да потпише протокол. Редак ће бити тај, који ће имати јуначко срце то да учини, јер — зар је тешко у Турској створити некоме кривицу (види последњи процес у Скопљу односно оне крпе платна). Ти моавини не смеју радити мимо решење мецлиса, а нарочито њихових претпостављених валија, односно мутесарифа. Или морају аминати, или бити сенсали за нечији рачун.

Према прописаним реформама по вилајетима постоје судски инспектори, чиј је задатак да мотре на тачно и брзо отправљање судских послова. Ти су инспектори већ постављени, и разишли су се да изврше своје задатке. Да, али до овога часа, кад пишем ове редове, према ономе што сам читао у цариградским листовима, они су добили неколико порука од Великог Везира да похитају са својим пословима. Значи, да се они сами неће сетити своје дужности, но је Велики Везир приморан да их с времена на време опомиње, јер би иначе била батал посла. И кад сам овај факт навео, је ли потребно да ишта даље рекнем о тим чудним инспекторима? — Ово је до душе врло интересантан предмет, о коме би се имало шта писати и из чијег би описа правници извели закључак о томе какво је правосуђе у овој добросрећној земљи: али ми за сада обим и краткоћа времена не допуштају да их са тим интересантним стварима послужим. Ако ми уредништво одличнога „*Дела*“ допусти коју *козерију* о стварима одовуд гледаћу, да се и у том погледу одужим. Односно ових ствари остајем за сада, дакле, на тачци: вопросителна (?)

Према прописаним реформама по вилајетима установљени су административни инспектори. Ови су се разишли и прегледали су радове разних мутесарифа, кајмакама, мудира, а нарочито санџ'к-емина (благајника) и нашли су огромне злоупотребе. Судећи само по ономе, што је објављено преко новина, сваки десети злоупотребио је свој положај. То је јавно. А тајно? — То је тек оно на шта би требало застати, а што би било врло интересно. Јер дотични административни чиновници знали су кога могу, а кога ли пак не могу повући на одговор за злоупотребе. Они су се, пре него што су пошли у инспекцију, снабдели са „родословијем“ сваког чиновника, чији су рад ишли да инспекцијоишу, да не би случајно где год „загазили“ у мутне воде, и тек онда су пошли на пут. Да су они збиља хтели бити праведни, списак би сасвим друкчији био. — И овде бих имао још много што-шта додати, али, поред горњих разлога,

допустите ми да вам изјавим да сам одустао и због тога, што ми се малко прешно чини. Сад, то је моје мишљење, а како ће поштовани читаоци о томе мислити то је сасвим њихова ствар. Мислили они шта хтели, а ја ћу даље, па мајде и прогунђали што противу мене, бива, као да нисам потпуно искрен, ма да су дни овамо озбиљни!

Према прописаним реформама народна просвета била би под старатељством министарства просвете, односно, оно би имало да води надзор и да просвету потпомаже, да троши, дакле, на њу. Како постоје сада школе по јевропским областима турске царевине, то у неколико знају читаоци „*Дела*“ и из мојих пређашњих писама. Али према овим реформним законима изгледа, као да ће само министарство потпомагати, ако не и издржавати ове школе. Ја сам питао за објашњење по овој ствари и многе компетентне личности објасниле су ми, да оне разумеју, да ће влада трошити на просвету свију својих поданика; али да ће, по свој прилици, ударити нови прирез на своје поданике ради добављања средстава за тај нови издатак. Такво мишљење у главноме преовлађује односно ове ствари. Ако збиља тако буде, ми немамо чему да се порадујемо. У појединим санџацима, који су много удаљени од престонице, те и пажње министарства просвете, мутесарифи су се сами постарали и разрезали прирез, створили фонд за издржавање школа. Оставимо друге санџаке: ено вам, у вашем непосредном суседству, ново-пазарског санџака, у коме се, неколико су већ година, разрезује и купи тај прирез и од мухамеданаца и од хришћана, а особито ових. Међу тим до данашњега дана ни један учитељ хришћанских школа није добио ни кршене паре: чак је у последње време постало опасно тражити — нека то, него и распитивати се о томе: ваља платити, па ћутати. А пошто општине учитељима морају плаћати, ваља разрезати нов прирез. Према томе хришћанско становништво дупло стају његове школе и услед тога не треба се чудити, што у дотичним санџацима не постоји већи број школа. За то се немамо чему радовати. Чак је опасност да ће се број школа и проредити, ако њихова администрација испадне из руку општина и пређе на чиновнике, које буде постављало министарство просвете (меарифе), јер, пошто ће онда наступити и за учитеље исте прилике у погледу плата и у опште као што су и за све чиновнике у Турској, онда ће бити ретки они, који ће се решити да учитељују у Турској. Прикупљеним прирезом плаћаће се учитељи мухамеданских школа, чији ће се број свакако знатно повећати, а нарочито у местима, где мухамеданско становништво говори језике својих предака (у новопазарском српски, у санџацима јањинског вилајета арбанашки и грчки и т. д.); а оно што претекне даваће се, као милост, школама других вероисповести. Такав је у изгледу плод реформа односно просвете. Иначе као какве би се друкчије подразумевале? Поправљање програма по мухамеданским школама то је чисто турска приватна ствар, која има слабе, а готово може се рећи нема никакве директне везе са реформама, овако како су сад поправљени ти добросрећни програми: кад би ти програми били тако удешени, да се може, на пример, по на-

родним школама предавати поред турске и повесница дотичнога народа, чијим се именом диче млади ученици, то би имало присније везе са реформама. Ал' овакви програми, који не допуштају да се из повеснице предаје шта више сем стари век и нешто врло мало и врло сакато из средњега века, то је далеко од напредних појмова. А кад је тако по мухамеданским школама, замислите како ли је по школама других народности и вера. — И то је, дакле, баш лакрдија!

Према прописаним реформама порезе и прирезе купиће порезници посредством мухтара. То је тако вазда и било. У том погледу није се ни за длаку напред крочило. Порез ће се купити прво од хришћана и већ на познати начин: нагло, строго, у невреме (марта и априла месеца). Зеленаши ће и даље драти пореске главе пресланим каматама на позајмљени новац. Десетак ће се такође као и пређе прибирати: рана ће гњити по крстинама док се не нађе купац десетка, који ће доћи да га дигне, а то закашњава обично толико, да се људи упропашћују: шпекуланти, који закупљују те десетке, тераће и даље свој ћеф. У том погледу, дакле, — а то је врло важна ствар, јер је пољопривреда један од најважнијих извора богатства ове земље — ствар остаје по старом, бива, назадно, штетно као и до сада. То и не мирише на реформе, но заудара на буђаву извешталост, на стари јаничарлук.

Према прописаним реформама чиновници морају бити од првога до последњег спремни људи, који су свршили школе. То је ужасна иронија поред познатог факта, да ђаци Турци пролазе кроза цариградске просветне заводе као Мартин кроз Загреб и на крају сваке године добивају од наставника добре белешке или за то, што су родитељи дотичних ђака неке крупне „зверке“ у држави, или за то, што ученици плате наставницима. Ја знам врло много њих, који су дипломе из виших просветних завода у Цариграду добили тим путем и данас заузимљу врло угледне положаје, ма да су просте идијоте. Али лако је некоме бити светац, коме је господин Бог ујац, вели народ овамо.

Те су реформе, а поред њих и многе друге, прописане, а биће и многе друге, које ће се тек имати прописати, као, на пример, нов и слободнији закон о штампи, о штампаријама и књижарама, кривични и трговински закони и силеству других. Сад, кад ће то бити, или одмах, или, здравље Боже, о св. Живку, то се не зна; али се у велико говори међу нама о томе, да ће бити. Ја и не помињем, нити имам кад то да чиним, шта се све међу нама, а нарочито на овим дугим ноћима, мухабети при егленци о новинама прогресивним (употребљавам ову страну реч у место српске с тога, да не би читаоци помислили да се тиче каквог напредњачког дела и код нас, па узели то као да ја пронишем); то би дуго било, а ја сам радији заузети уступљени ми простор запимљивијим стварима. Међу тим, као што сам казао и у почетку овога писма, ми овим вестима о увођењу реформа и т. д. не придајемо баш толико велику вредност, не веселимо се, не ликујемо; или боље рећи, нама је све нешто хладно око срца, нисмо тако много очарани. Рекао сам вам, да смо већ

огуглали слушајући о тим реформама: видели смо их, ево, и прописане, а видели смо и ствари, које нам јасно и разговетно проричу *да ће и оне, као и све друге до сада, остати* **прописане**, бива, мртво слово на хартији. Што да вас, доказујући вам основаност овога мишљења, вортам по прошлости, кад вам, тако рећи, јучерашњим фактима могу то посведочити.

Султан је, да би „испитао“ стање у јевропскем областима своје царевине и „припремио“ земљиште за реформе, изаслао нам амо једног свог *мухабинцију* (chambelan) Хаки бега, с још једним вишим чиновником са Бабалије (Високе Порте). Они су, божем, имали да буду главни инспектори, на основу чијег би се извештаја саставио план за реформе у главном, а после су имале следовати друге инспекције за поједине гране, као инспектори за правосуђе, за администрацију, за финансије, за просвету и томе подобно. Извештај главних инспектора имао је да означи, шта верни поданици пресветлога падишаха *у опште* потребују; извештаји стручних инспектора имали су да означе, а имају и сад, шта они *у појединостима* потребују. Похитало се са постављањем моавина, да хришћанско становништво добије, к'о бајаги, прилике, да искаже шта потребује. На те извештаје очекивало се, говорио је Велики Везир, и према њима ће се установити основица за реформе. Ти су извештаји стигли и — већ се на њима нахватало два пута прашине у царско здравље и у здравље његових везира, његових већила и остале крупне и ситне госпоштине. То је главно. А у појединостима, како су т. ј. ти инспектори вршили своју мисију, и они главни и они по струкама, није без интереса да чујете.

Опуномоћеник и нарочити изасланик султанов Хаки бег, са својим другом са Бабалије, пошли су одавде и отишли у Дренопољ и тамо се задржали неколико дана као гости дренопољског валије. Вративши се отуд кроз Цариград, били су у Солуну, Битољу, Скопљу, Скадру и Јањини. Свуда су бивали валијски гости и проводили су време по гозбама и таквим работама. Нити су што стварно извидели, нити пак испитали; послали су извештаје према подацима, које су добили од валија и — завршили су своје мисије.

Тако су прохујали кроз вилајете *главни* инспектори, чији је извештај требао да послужи за основицу: шта у опште народу треба. Али то је велика госпоштина, па се томе не треба ни чудити. Куд ће она да се мува по паланкама, да долази у додир са ситнежом, као што су мутесарифи, кајмакани и таква боранија. Они у разгледали како је по центровима; остало припадлежи другима. Можда су добили такве инструкције у Цариграду. Они прођоше тако и пошто обмануше наде, очекивали су се они испод њих.

Размилеше се судски инспектори, финансијски и т. д. Свуда по главним варошима они дођоше, али не посетише места где лична безбедност не цвета. Онде, где би се могла наћи маса злоупотреба, где би се могло чути чудеса жалаба и саслушати силество молаба, ту та господа, којима је поверен тако племенит задатак, и не дођоше. Они су ишли само

у оне градове где имаде страних консула и то знате зашто? — Не за то да врше своју мисију, него просто за то, да измењају посете са консулима, те да ови, кад буду писали својим претпостављенима извештаје, јаве, да су их ти и ти инспектори посетили, те да се *из тога* види, да је увођење реформа у Турској инаугурисано. А зашто ти инспектори ни од данас нису били ни у Штипљу, ни у Неврокопу, ни у Кукушу, ни у Струмици, ни у Србици (Серфици), ни у Горици (Корчи), ни у Драчу, ни у Елбасану, ни у Ориду, ни у Дебру, ни у Ђакову, ни у Пећи, ни у Гилану, ни у Сеници, ни у Плевљима — а ко би све могао набројати где та господа нису била, а од превелике, од апсолутне је потребе да оду и да виде, да испитају тамошње стање?! Јест, али у свима тим местима живот кошта *крк-пара* (четрдесет пара — грош), колико и фишек, па господу не држи нетља да се пакане до тамо! Мио им је живот, па право и имају. Кад их влада пита зашто не оду тамо, они одговарају како знају и влада чини како зна. Ја у то нећу да се мешам. Али констатујем факт, да ти инспектори не смеју тамо да иду, да их влада не приморава да иду, јер су и инспектори и влада уверени да је инспекторима *опасно тамо ићи*. Зар то није очевидан факт да и влада и инспектори признају да је у тим местима абнормално стање, да је тамо цена животу „крк-пара?“ Ти су инспектори, nota bene, постављени пре четири месеца дана и више и они да још не допру да инспекцијонишу целе своје делокруге — то је апсурдум! Није ништа друго него пусти страх. А кад је за њих, царске чиновнике, страшно, како ли је за ону сиротињу рају? Кад они не смеју, а да ко ће смети ићи тамо?

Они, дакле, који имају да поставе темеље реформама, они не смеју да обилазе делокруге свога рада, ма да су на себе примили тако крупан задатак. Поред тога, што се из овог доказа може констатовати факт, да тамо влада абнормалност, испољује се и то, да су изаслати неозбиљни људи да уводе реформе, те према томе, да је цело ово предузеће, о увођењу реформа, једна врло неозбиљна ствар. Српски пак да речем: све је лук и вода. Јер кад ти инспектори не посете велику већину мутесарифлука у повереним им вилајетима, шта из тога излази? Кад ти инспектори не предузимљу ништа да се у дотичним мутесарифлуцима, поводом тужаба које им отуд долазе, поправи стање, шта то значи? Кад ти инспектори праве се луди, па о томе никад ни речи не помињу по крију траг где се налазе, нашта то изгледа?

Такви су вам ти сарадници реформама, о којима горња штампа тако много прича. Такви су вам ти красници, међу којима има много хришћана: Бугара и фанаријота.

Ну још већу пажњу привлаче моавини. Они су просто непомични. Можете подићи све Крупове топове, они се не мичу инак с места. Нећу вас далеко водити. Ено вам Димитраћ-ефендије Пандурова у Скопљу. Он је одмах после последњег Ускрса дошао у Скопље. Приковао се човек за своју резиденцију и није се макао никуд, сем што је, по заповести бугарског владике Синесија, отишао до Кочана и до Кратова, где има

своје рођаке. Тамо су га, опет по заповести бугарског владике Синесија, свечано дочекали Бугари и Бугараши и приредили му у бугарској цркви овације. Синесије га је послао тамо просто за то, да сузбије махове, које је предузело буђење српскога духа. При тим овацијама хорило се бугарско име, славило се бугарство. Дакле, моавин косовског валије показао се као прост агенат бугарске пропаганде. Он, како га је Бог дао врло бистрог, вратио се отуд задовољан. Изгледа, да је заборавио, поводом тога, на своје причано порекло и уверење о својој народности. Изгледа, да није рад да избије тај утисак са срца, за то се не решава, да пропутује и остале крајеве вилајета. То је, дакле, његова сопствена воља. А та воља слаже ли се са високим и напредним намерама царске владе, о којима она тако радо прича по штампи и са којима се размеће?! Апстрахујемо, што је у *косовском* вилајету постављен *Бугараш* за моавина, али како ово иде са његовом *вољом?* И зар од некакве воље некаквог Пандурова може зависити судбина хришћана, све самих Срба, у косовском вилајету? — Овде је двоје: или отоманска влада тера крајњи инат према српском елементу у својој царевини, или не зна шта ради. — Мени није мило да верујем ни у једно ни у друго; али ако се ово овако продужи, пошто мора бити једно од горњега двога, постараћу се да дођем до прецизног уверења, шта је од тога двога. Јер се мислим: Моавин је за то да се заузима за хришћански живаљ, да заступа његове интерсе и брани, да саслушава жеље народне и брани га од насиља самовољника. Међу тим Пандуров засео на своје место, прави теменах десно и лево, а овамо народ пропишта и он ни мукајет. Он тера своје. И право има да тако чини. Али они на Бабалији и у двóру, шта ће они на све ово рећи? Личи ли ово што год на реформе, може ли се према овоме имати поверење да ће прописане на хартији реформе бити остварене? —

Признајем, до душе, да сам преухитрио да пишем писмо „*Делу*“ о овом предмету, јер ваља чекати. Чекало се четрдесет и кусур година, па се ваљда може још бар половина тога чекати. Али чи́там новине, па видим, како се и ви у Србији и други другде усхићавате новостима одовуд, да ће код нас бити уведене реформе и како ће настати бољи дани за нас овамо, па, рекох, дај, да кажем шта ми овамо мислимо о тим приповестима по новинама, па се успут упустих и у мало дужа разлагања о неким личностима. У осталом, то ми се може опростити, јер ја не пишем бозна шта, него писма.

Максуз поздравље свима и свакоме од

На св. Врачеве 1896.

Галиб-ефендије

НАУЧНА ХРОНИКА

PITHECANTHROPUS ERECTUS и ТРАНСФОРМИСТИЧКА ТЕОРИЈА

Под овим именом изишао је у *Revue Scientifique* чланак од *L. Manouvrier-a*, у ком се на врло занимљив начин расправља питање о једном интересантном проналаску, који је пре неког времена узбунио цео научни свет. Реч је овде о проналаску *Eug. Dubois*, холандског лекара, који је на острву Јави, приликом својих великих геолошких проматрања од 1890.—1895. г., нашао фосиле, што по свом изгледу и ступњу фосилизације опомињу на неки створ, који би по мишљењу проналазачеву правио прелаз од антропоидних мајмуна ка човеку, и коме је он у том духу и име дао, назвавши га: *Pithecantropus erectus*.

Начин, којим се ово питање расправља, као и мисли, које писац у чланку износи, веома су интересантни, те се је надати, да ће ова тема наше читаоце заинтересовати: у тој намери и износимо пред њих садржину овог чланка.

На првом месту Manouvrier напомиње тешкоће, које је проналазач у свом послу имао, уздиже његово геолошко знање и таленат, који су му помогли, да свом мишљењу дâ јачег ослонца, чему је доказ и узрујаност с којом је овај његов проналазак у научним круговима дочекан. Фосили, које је Dubois нашао, тражили су тачно и марљиво испитивање а састоје се из једне, непотпуне лубање, два кутњака, што су на месту где су били нађени, били удаљени од лубање за читав метар, једне бутне кости, која је лежала на раздаљини од 15 метара: све је ово било у слоју, у ком су остаци плеистоценог доба. Dubois на првом месту доказује: да су ово кости једне и исте индивидуе, ослањајући се на погодбе и прилике самог слоја и поред тога и на анатомски узајамни однос, који постоји између нађених костију: на другом месту тврди: да ове кости припадају оном створу, што би правио прелаз од мајмуна човеку. Начин, којим он то питање расправља, поставке, од којих он у решавању тог питања полази, такве су природе, да, и ако не бисмо били склони стати уз његово гледиште, ипак је оно такве природе да му треба поклонити

довољно пажње, инак су му закључци такви, да о њима треба водити рачуна.

Проналазак, о ком је реч, не треба никако приписати случају; он је избио на јавност после дугог рада, рађеног у тој намери. Ослањајући се на хипотезу, која претпоставља да су сундска острва колевка човечанства, Dubois је дошао на мисао, да ће се тамо морати наћи трагови негдашњег претка човекова. Свога Pithecanthropus-а, коме он ове кости приписује, изводи из једне од врста антропоидних и као највероватнија врста, која би могла дати постанак представнику прелазног облика, чини му се род Hylobates (гибон).

Dubois је 1894. г. своја проматрања и закључке предао јавности, па како је од тада ово питање до сада озбиљније претресано, то није без вредности упознати се и са историјом овог питања у науци. Прелазећи на тај одељак Manouvrier на првом месту саопштава: како је 3. јануара 1895. г. поднео детаљан извештај о овоме антрополошком друштву у Паризу, на основу: нацрта, фотографија и цифара из списа Dubois-вљева. Ово је у главном садржина тога извештаја:

Није извесно да делови костура, које је нашао Dubois, припадају једној индивидуи, но могућно је, јер је између ових разноликих делова нема никакве неприродности у анатомском односу.

Бутњача, по мерењу Dubois, одговарала би човечјој, а по нацрту известочеву одговарала би порасту од 1,657 m. Ова бутњача по свом индексу трансверзалног пресека кроз средину дијафизе, показује нам се као кост једног двоношца.

Зуб (трећи горњи кутњак) је врло велики, краци су му много размакнути, тако да се не може ни замислити да је ово зуб човечји. С друге опет стране овај зуб се много разликује и од зуба антропоидних мајмуна својом површином, према чему би морао припадати некој угашеној раси: било антропоидној, било човечјој.

Лубања по рачуну Dubois, са којим се и рачун известочев слаже, могла би запремати 900—1000 см.^{3} Овај капацитет лубањски надмаша са скоро 400 см.^{3} максимум, који се досад могао наћи код антропоида. Но с друге стране опет, овај је капацитет мален, кад се сравни са нормално развијеном човечјом лубањом, већ ако не бисмо узели да је то била нека индивидуа веома сићушна узраста, те да на тај начин добијемо сразмеру између мождданог развића и тела. Остављајући на страну зубе и бутњачу, сама лубања нам казује: да је индивидуа, којој је припадала морала бити слабије умно развијена од човека. Лубања са Јаве морала припадати или нормално-развијеној индивидуи неке расе, што чини прелаз од антропоида човеку, или је то лубања ненормално развијена човека, т. ј. неког микроцефала своје расе. И ако је могућно да се овде може имати посла са неком аномалијом, инак се известоцу ова случајност чини невероватном. Доследно овом, по мишљењу известочеву, и хипотеза Eug. Dubois, је научно основана.

Такви су били закључци L. Manouvrier-а 1895. г., но са свим друкчије су мислили о овоме у Немачкој и Енглеској:

У антрополошком друштву у Берлину третирали су ово питање: *Kranse*, *Waldeyer*, *Virchow*, *Luschan* и *Nehring*. Овде су за бутњачу рекли: да је човечја, а за лубању: да је антропоидна.

У Енглеској опет: *Cuninngham* у Дублину и *W. Turner* у Единбургу мисле, да су и лубања и бутњача човечје кости. Ово гледиште дели и *Rudolf Martin*, професор универзитета у Цириху.

Manouvrier мисли да ова разноликост у гледиштима долази отуд, што ова лубања има таквих карактера, који би је карактерисали и као лубању мајмунску и као лубању човечју, јер се људске лубање код микроцефала често приближују мајмунскима, а лубање у најнесавршенијих индивидуа, најнижих раса, могу бити такве, да доста опомињу на ову фосилну лубању.

Колико је лубања са Јаве интересантна по општем изгледу толико је значајна и по свом слабом капацитету. Сагитални или медијални њен свод веома је јако на средини спуштен. Чело је веома узано и затурено, доњи део чеоне кости, што озго граничи очне дупље, испупчен је и прави неку врсту надстрешка; ово испупчење прелази све познате размере у врсти човечјој. Бочна израстаоовог надстрешка је такође значајна и граничи велико удубљење слепоочних костију. Чеони део је бочно сиљоштен због чега цела лубања, гледана озго, има крушкаст облик. И задњи део темењачни сиљоштен је озго на ниже у доста знатној мери. Кврга потиљачина је прилично задебљала. Слепоочне кврге нису тако приближене сагиталном шву, него се продужују на ниже и позади, те тако образују паријеталну над-мастоидну квргу, која се скоро саставља са потиљачином.

Manouvrier, видевши да ово, према нацрту Dubois, карактерише мајмунски изглед, сумњао је с почетка у истинитост, но доцније се и сам уверио.

На послетку изгледа, да су потиљачина рупа и слушни канал, којих нема, били смештени више позади но у човека.

У људи неразвијених а у најнесавршенијих раса може бити појединих карактера на лубањи, који би опомињали на особине ове лубање са Јаве. Проф. *Turner* је показао неколико таквих изузетних лубања, које су сличне овој са Јаве како по свом капацитету тако и по спољашности свога крова. Ну ова лубања са Јаве у ствари је интересантна с тога: што се на њој цалазе скупљене све оне особине, које би се иначе тек по неке на понекој несавршеној лубањи могле наћи. Лубања људска са капацитетом мањим од 1000 см.^{3} не би никако могла бити лубања нормалне индивидуе него неког пигмеја, чије би тело морало бити мало, много мање но обична човека, па да одговара можданој маси.

Даље се узима баш и та крајност: да се допусти и та случајност те да се нађе таква не паталошка, него нормална лубања људска, која би имала све карактере оне лубање са Јаве; Manouvier мисли, да тим ми-

мишљење Dubois не губи од своје вредности. Такав случај био би само случај, био би дакле изузетак своје расе, док по свима приликама, лубања са Јаве не спада у такве изузетке. Ако се има још на уму то: да је ова раса живела у плеистоценом добу, не треба ни мало да нас изненађује то, што је овај једини представник те расе несавршенији од садашњих људских раса.

Manouvrier држи да мишљење немачко, по коме је бутњача човечја а да лубања и зуби више личе на мајмунске, ипак не изводи ово питање на чистину и наводи: Dubois ипак може бити задовољан са овако разноврсним судом о своме проналаску, јер, *док су у Немачкој мишљења да његов Pithetcanthropus не може бити човек, дотле опет у Енглеској држе: да не може бити мајмун.* Међу ове разлоге намеће се и трећи, по мишљењу Manouvrier-а, најзгоднији да је Pithecanthropus прелазна врста.

У оваквом стању питање је дошло и пред интернационални зоолошки конгрес, држан септембра 1895. г. у *Leyde.* На том конгресу поред осталих зоолога били су и: *W. F. Turner* из Лондона, *A. Milne Edwards. Perrier* и *Filhol* из Париза. На овом конгресу изложио је своје фосиле Dubois суду стручњака. И ако непосредним проматрањем ових фосила није Dubois добио одлучну потврду свом мишљењу, ипак се дискусија о томе може сматрати као корак у напред. По извешћима, што их је Manouvrier добио од Dubois, од проф. Kollmanna, а и по саопштењу, које је M. Edwards по овоме изнео у париској академији наука, излази: да је ово питање на поменутом конгресу решено у овом смислу: ради окончања самог питања потребно је предузети још детаљнија испитивања. Virchow, који се није хтео категорички изразити, напоменуо је неколике питекоидне карактере лубањине и бутњачине; нарочито му је изгледала карактеристична бутњача с тога што је доста права, те га подсећа на бутњачу гибонову, ну у исто време примећује: како по испитивањима, вршеним у патолошко-анатомским збиркама у Берлину, има костију што опомињу на ову бутњачу са Јаве.

Dubois није овде клонуо, но је пошао даље; своје фосиле носио је у: Брисел, Париз, Дублин, Единбург, Лондон, Берлин и Јену, и свуда их излагао посматрањима стручњака верујући, да ће ти фосили најбоље говорити у прилог његову мишљењу.

Фосилизација овог комађа дотерала је много даље но што је до сад био случај и са најстаријим фосилима људским. Бутњача коју је нашао Dubois тежи 1 килограм, док бутњаче преисторијских раса исте величине не прелазе тежину од 350 гр. И овај факат, како вели Manouvrier, јесте аргумент од значаја, те питање чини колико интересантнијим толико и питањем, о коме треба озбиљнијег рачуна водити.

Месеца октобра Manouvrier је вршио пакнадна проматрања на Dubois-вљевим фосилима са Јаве.

Код бутњаче је нарочиту пажњу Manouvrier обратио на ону особину коју Dubois нарочито наглашује, а она се састоји у томе: што ова кост у оном делу где је колено, на 4 см. више од горње границе кондила,

има скоро цилиндричан облик. У овом нивоу је трансферзални пречник обично много већи од онога што води од предње стране задњој. Код бутњаче са Јаве ови су пречници скоро једнаки. Крајњи ресултат његовог проматрања је у томе: да је ова бутњача кост неког двоношца и, ако није патолошки развијена кост, онда мора припадати некој нарочитој врсти, што но би била ни човек ни гибон.

Тако је исто Manouvrier брижљиво посматрао и лубању; своја проматрања почео је на основу података из списа Dubois, и после дужег, пажљивог рада склонио је један нацрт, који би најприближније одговарао стварности. По његовом испитивању лубања се не може изједначити ни са мајмунском ни са човечјом, но би највише одговарала лубањи младих мајмуна, јер ове више личе на човечје него ли лубање у одраслих мајмуна, пошто се ове са старошћу све више деформишу и све се више удаљују од сличности са лубањама људским.

Из овога дакле излази: да је лубања Pithecanthropus-а у одраслом добу онаква каква је у антропоидних мајмуна док су млади, а та особина опет чини, како посматрач мисли, да се овај представник не може сматрати ни као мајмун ни као човек, него да би му најприродније место било између њих. Manouvrier мисли: да поставка, коју је изнео Dubois, има јаког ослонца. За овом хипотезом трансформисте одмах стављају и другу: да ли је ово непосредни претеча човечанства или само једног огранка човечје расе?

Manouvrier мисли да претпоставка, која би гласила: да је ово неки од претходника човечјих, не би долазила у судар са здравим разумом, него би само посведочила правило, које вели: Natura non facit saltus. Ако бисмо — вели даље — гледали у Pithecanthropus-а све оне карактере, који су мајмунски, ми бисмо могли видети његову сличност са мајмунима: посматрамо ли оне особине, које су сличне са човечјим, опазићемо да се и овој страни приближује.

Наступа питање: за коју врсту антропоидну треба везати овог представникника, ако хоћете, претече човечје врсте? Dubois мисли да је најприродија она претпоставка, која би везивала његов постанак за род Hylobates (Гибон), јер овај род антропоидни има највише сличности са човеком у анатомском склопу, па је и његов скоро вертикални положај могао дати најбољу основу за доцнију трансформацију.

Manouvrier наводи: да је прелаз из четвороножног хода у двоножни морао бити тако рећи императивног карактера, и да није дошао поступним прилагођивањем. По једној претпоставци узрок овом прелазу је морао бити у наглом уништењу шума, чему су на Јави могли бити узрок и чести вулкански потреси: кад је наступио тај случај, да је шуме у некој околини нестало, онда су и антропоиди што су могли теже и усправно ићи наморани били прилагођивати се сталном двоножном ходу.

По претпоставци, која је овде о постању овог представника истакнута, излази, да је Pithecanthropus, као врста јаке грађе и развијене лубање, морао доминирати над свима дотадањим врстама животињским, и да као

такав није се на један пут угасио, него је поступним усавршавањем живећи у разним покољењима, дао више генерација, једна од друге савршенијих, до самог прелаза у човека. Разлика опет између њега и човека веома је слаба, тако, да би ланац, што би их везивао, био веома кратак.

Узевши по мишљењу Dubois, да је предак Pithecanthropus-а гибон, Manouvrier развија његов постанак на овај начин: ако узмемо неколико фела гибона, рецимо: G.x. G.y., G.z., и ако претпоставимо да се ова последња врста G.z. почела развијати у правцу према типу човечјем и, на послетку, прилагодивши се двоножном ходу, постала P. E.=H': нека се за тим као овакав тип развијала даље и, задобивши нове напредније особине, постала нови тип, рецимо: h^2, те тако дошла у стање, које би одговарало најнижим расама. Према реченом имали бисмо овакву поступност:

Гибон—x, — Гибон—y, — Гибон—z, — H^0 — (PE = H') —H^2.

Овде постоји празнина у преображају гибона z у H^0, у преображају овога у H', због чега је ланац прекинут. По оваквој претпоставци би провалија била доста велика, управо била би већа од оне, која би постојала између једног четвороношца и другог, његовог потомка, који би задржао опште карактере свога претка, јер би по оваквој претпоставци било јаких промена не само у морфолошком, него и у физиолошко-психолошком смислу.

За трансформисте ова празнина ни у колико није сметња у њихову гледишту, на против, она им служи још само као један аргуменат више за њихова доказивања. У трансформацији, која је, по горњој претпоставци, ишла лагано, није морало бити јачег скока. Понајвећи скок био би онај: где је једна антропоидна врста почела стално употребљавати двоножни ход, који је дотле употребљавала оказионално. Па ипак, овај скок није већи од онога, који постоји између антропоида и мајмуна четвороножаца.

Закључујући ред ових резоновања Manouvrier вели: да, ако се заиста прими, да су фосили са Јаве кости Pithecanthropus-а, и ако се узме да је он даљни предак човеков, онда, логично, треба наћи непосредног претка његовог, који би, по претпоставци, морао бити савршенији од антропоидних мајмуна, и који би био више прилагођен двоножном него ли четвороножном ходу.

И ако је прелаз ка двоножном, сталном ходу могао бити нагао, ипак, морфолошке промене нису тако брзо напредовале. Многе су генерације можда једна другу земењивале док се дошло до овог савршенства. Млађи, угледајући се на своје родитеље а под утицајем природног одабирања, постајали су савршенији у овој особини. Са овим усавршавањем у ходу ишло је и усавршавање костура.

И мождани нарастај је морао ићи поступно напред. Мозак, који је у Pithecanthropus-а морао бити тежак до 700 гр., па и ако је био много лакши од човечјег, надмашао би са 300. гр. мозак горилин.

У томе што су предњи удови, због наступања двоножног хода, престали вршити улогу органа за покретање, Manouvrier налази велики на-

предак за развиће ума. Већ и у антропоида, који предњи удови више и улогу органа за кретање и пужање, ипак видимо како они служе и као органи за дохватање и за друге радње. Кад су ти удови постали просто да се изразимо руке, т. ј. кад више нису служили као органи за кретање, онда су и манипулације тих удова постале разноврсније. Кожа је тада на прстима руку постала осетљивија и чуло пипања је почело вршити значајну улогу. Чулна опажања су почела постајати јача а ово је несумњиво морало имати утицаја на јаче интелектуално развиће. Колико су баш ове нове особине прстију на руци могле имати утицаја на тежину мозга, тешко је прецизно одредити, но да разноврсне радње са прстима морадоше на то утицати не може бити поговора. Ко зна како значајну улогу код нижих раса врши кретање прстију; коме је познато колико то кретање може заменити живи говор, тај не може одрећи ни вредност ових органа ни утицај развића мождановог, онда кад су они престали бити органи за кретање. Manouvrier вели: да је тешко наћи каквог доцнијег, јачег узрока за развиће мождане масе од овога.

Развиће мождане масе морало је пратити и усавршавање спољашњег облика њеног, што је опет морало имати утицаја на дотеривање облика саме лубање. Ово се у ствари види на овој лубањи са Јаве и сва је прилика да је усавршивање у облику мождановом ишло напоредо са његовим нараштајем.

Manouvrier на крају ових својих излагања вели: да кад би се баш тражио један представник, који би одговарао средини између мајмуна и човека, да би овај преставник са Јаве најбоље одговарао траженим захтевима, и сматра: да разлике, које постоје између овог представника и човека, само су подупирачи трансформистичком гледишту на појаву о којој је реч; с тога је мишљења: да ако би се хтела побити вредност и вероватност хипотези коју је Dubois изнео, требало би доказати: да је лубања са Јаве један прост монструозитет без икаквог етнолошког значаја, а он је уверења да се то не може доказати, пошто би се морало доћи и на ту евентуалност: да се овде има посла са микроцефалијом.

Ако ли се одбаци поставка о микроцефалији, онда Manouvrier своди ово питање на ове две поставке:

1). У плиоценом добу живела је на Јави нека прелазна раса, која би везивала представнике најнижих људских раса са антропоидним мајмунима;

2). У плиоценом добу живела је једна, двоножна, антропоидна раса, која, по свом мождановом развићу, прави прелаз од најсавршенијих раса ка човеку.

Студирање ових двеју хипотеза са гледишта трансформистичког довело би нас дотле: да расу о којој је реч сматрамо као предачку расу, у којој зачињу почеци човечанства.

На завршетку Manouvrier вели: да, пошто свакојако у решењу овог

питања, морамо прибећи хипотезама, то је главна ствар погодити на коју се од њих ваља ослонити, а ослањање па хипотезу сматра он као оправдано, ако је само она на научним принципима основана, јер, како он згодно вели, све што данас у науци као научна истина постоји било је с почетка на основу неких научних принципа хопотетички изнето, па се после као научна истина примило; он је мишљења да и за хипотезу, коју је Dubois изнео, има вероватности да ће дотле доћи, по што се и она на такве принципе наслања.

Богд. Ј. Јанковић

ДРУШТВЕНА ХРОНИКА

XLVII ГЕОЛОШКИ ЗБОР

држан у четвртак 10. октобра 1896. године.

Били су: Ј. М. Жујовић, С. Урошевић, д-р Св. А Радовановић, П. С. Павловић, д-р М. Леко, Ж. Ј. Јуришић, д-р К. Јовановић, В. Прљевић, Свет. Стевановић, Р. Мајсторовић, Бајић, Д. Антић, С. Гикић, д-р Д. Антула, М. Дукић, К. Ф. Ковачевић, д-р С. Тројановић, Д. Урошевић, Богдан Јанковић, Павле С. Павловић и Олга Гавриловићева.

Овоме су збору као гости присуствовали г. г. Г. Н. Златарски, државни геолог и проф. геологије, и Г. Бончев, проф. минералогије на Вел. Школи у Софији; г. Дим. Маринов професор из Софије; г. Милан Ђ. Милићевић председник с. кр. Академије Наука, г. Милић Радовановић проф. Вел. Школе и г. г. Светозар Ђ. Гавриловић и П. Тодоровић-Ђаковчић, агрономи.

1. Председник Геолошког Друштва, г. *Ј. М. Жујовић* поздравио је збор овим речима:

Пре него што бисмо приступили пословима, који су нам на дневном реду, допустите ми да дадем израза осећању задовољства, које без сумње сви имате и са којима тако пријатно започињемо низ наших зборова у овој школској години. Нама је свима особито мило што данас у нашем друштву видимо драге нам госте из Бугарске, која нам је, нами овде, двоструко драго: прво за то што у њој станује народ сродан српскоме народу, друго за то што је земља у њој по природи својој једнолика са нашом земљом. Због те једноликости наше се друштво често, врло често, бавило радовима о геологији Бугарске, а данас је ово срећно да позна и поздрави највидније представнике те науке у Бугарској. Добро нам дошли мили гости и вредни сарадници на заједничком пољу! Хвала вам што сте нам дошли и на данашњи дневни ред ставили ваше радове. Нека би наш данашњи другарски састанак био претеча чешћих састанака српских, бугарских, па надајмо се, и хрватских природњака, и то не само по престоницама наших лепих домовина, него и по висинама Риле и Ви-

тоша, Слемена и Иванчице, Копаоника и Златибора, Требевића, Триглава и Дурмитора.

На овај поздрав Збор је кликнуо: Живели гости!

2. Г. *Г. Н. Златарски*, пошто је, са неколико топлих речи, захвалио Збору на пријатељском и срдачном дочеку и истакао потребу заједничких радова и састанака, говорио је о формацији Јуре на Западном Балкану, где се баш најбоље потврђује потреба удружења српских и бугарских радника, констатовао је, на основу својих проматрања, факт: да је Јура (средњи лијас и малм) много јаче развијен него што је то до сад било представљено у његовим и страним радовима и геолошким картама и изнео је на крају свога говора, да цела Тулина геолошка карта кнежевине Бугарске има да претрпи знатне промене, према већ досадашњим радовима домаћих геолога. — Проф. *Жујовић*, напоменув да се резултати проучавања до којих је Златарски дошао подударају са проматрањима чињеним по Србији, захвали Златарском у име Збора на говору у коме је изнео тако интересна проматрања из Геологије Бугарске. Указује на изједначење резултата како у погледу стварном, тако и у погледу начина којим се до њих дошло. Најзад спомиње да је Тулина геолошка карта и код нас претрпела већ знатне измене.

3. Д-р *Коста Јовановић* изнео је резултате својих хемијских анализа молибденита из Црнајке и барита и златоносног тетраедрита у кварциту из Мале Јасикове.

4. *В. Прљевић* саопштава своје анализе гвоздених и оловних руда из Подриња, од Брзе Паланке и Жидиља.

5. Д-р *Св. А. Радовановић* износи своја проматрања о температури воде из разних дубина, која је чинио приликом бушења артеских бунара у околини Младеновца. Показао је како температура у овом крају брже расте с дубином (просечно на сваких 11.23 м. дубине за 1°) и да у врло блиским размацима варира, и тиме, и из наших крајева, дао један прилог више против обичног узимања (да растење топлоте бива за 1° на сваки 33 м.) и показао да пењање не стоји у правилној зависности са дубином. Бушења је чинио на 5 места. Скрећући пажњу Збора на слојеве лигнита, на које је наилазио у извесним дубинама, наводи да би узрок оваквом пењању температуре могао бити у првом реду од хемијских процеса, који наступају од карбонизације угља.

Проф. *Сава Урошевић* приказује минерале, које је у овогодишњим екскурзијама сакупио по Србији и то: из Љуте Стране, у атару села Рипња нашао је поред галенита и арсенопирите и церусите. Арсенопирити су ромбичне призме са домама. У космајском руднику у селу Бабама нађен је миметезит. Са Рудника добио је лепе кристале ортокласа у близанцима. Исто тако лепе кристале ортокласа сакупио је из трошних риолита код Љуте Стране и из риолита у Крстатом Потоку близу рипањске железничке станице.

7. *Драг. Антић* приказује Збору свој уџбеник минералогије за учитељску и Вишу Женску Школу, што га је израдио у друштву са г. *Ник.*

Ракићем, професорем. Говори о количини и размештају градива, с обзиром на место (разред) где се тај предмет предаје и претходну спрему ученика из потребних помоћних наука.

8. *П. С. Павловић* саопштава Збору да му је пошло за руком, да у конгеријским слојевима крај потока Грабовца у селу Ринчу, из неких *Melanopsis impressa* Krauss, испере нови Брусинин род *Bagliria*, који је овај аутор први пут нашао у Маркушевцу близу Загреба. Говори о разлици која постоји између овога рода и сродног му *Leucosia* Dybowski, који данас живи у Бајкалском Језеру у Азији и указује на неке разлике између својих и Брусининих маркушевачких облика, наглашавајући да ће се још једном вратити на ову ствар, пошто набави бољег материјала.

9. *Ј. М. Жујовић*, остављајући за другу прилику излагање својих, овогодишњих детаљних проматрања у Бугарској, извештава о резултатима својих екскурзија у Ајтосу под Источним Балканом. Истиче особито то да није могао наћи никаквих *Inoceramus-a*, што их у туфовима помињу *Хочштетер и Тула*, већ да је нашао доста скрамица од калцита, које су можда ти аутори за школске узели. — Д-р *Г. Бончев*, који је у том крају извео многе екскурзије ради проматрања извесних еруптивних терена, тврди да је и сам запазио много калцита а фосиле није нашао — Г. *Н. Златарски* вели да за то место не може ништа тврдити, али саопштава да је у Западној Бугарској виђао вулканске слојеве да се смењују са кретацејским.

10. *Ј. М. Жујовић* покреће питање о геолошкој научној терминологији, која би могла бити заједничка нама и Бугарима. О овоме је и раније вођен разговор између Златарског и Жујовића, када је Златарски пожелео сазнати и добити све термине, којима се српски геолози служе. Да би се у томе могло доћи до могуће заједнице, одлучено је да на томе пораде: г. г. Златарски, Жујовић, Ј. Цвијић и Св. А. Радовановић.

11. *Г. Н. Златарски* напомиње Збору, да ће се идуће године држати интернационални геолошки конгрес у Петрограду. Од тамошњег комитета добили су позив за учествовање и бугарски и српски геолози, па с тога предлаже, да се са данашњег Геолошког Збора пошље изјава, да би српски и бугарски геолози заједнички узели учешћа и били присутни на конгресу. Предлог је примљен и умољени су да Златарски заступа бугарске геологе а Ј. М. Жујовић да буде представник српског Геолошког Друштва. О томе да се извести руски геолошки комитет у Петрограду с напоменом да ће у раду конгреса учествовати и г. д-р Д. Антула читањем своје расправе „о кретацејским фосилима са Кавказа.“

12. *Жив. Ј. Јуришић* реферише Збору о наласку плодова и семења од разних биљака из Сојеница у Ринчу код Бихаћа, којима су се накољци служили. Међу нађеним останцима констатовано је 17 врста дрвећа и 31 врста зељастих биљака, од којих су сејали нарочито крупник, ситна проја, јечам, боб и сочиво.

13. Д-р *Дим. Антула* реферише Збору *Berteloly*-ев рад о Ripple-marks-има — браздама и борама, које се образују на сталоженом песку у водама или које ветрови производе на покретном материјалу по морским обалама. Прегледно излаже разне врсте ових творевина, како их аутор класификује, и најзад помиње да је *Berteloly* изводио сличне појаве ротацијом разних течности и различног утуцаног материјала.

14. *Пав. С. Павловић* показао је половину бата, који је нађен у близини манастира Букова, код Неготина, приликом овогодишње екскурзије ученика II. беогр. гимназије.

15. Разгледане су нове књиге и нове свеске журнала што их Геолошки Завод добива у размену за Геолошке Анале Балканског Полуострова.

16. Разгледане су принове Геолошког Завода: стене, земље и фосили, што су их поједини чланови на овогодишњим екскурзијама прикупили. С особитом пажњом посматране су две новелике коцке камене соли из Румуније, што их је минералошком кабинету поклонио г. д-р Милован Ђ. Миловановић, проф. Вел. Школе.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

ЗАВЕТ

ДРАМА У 4 ЧИНА, НАПИСАО СИМО МАТАВУЉ

(Први пут приказивано 24. септембра 1896. г.)

Први драмски рад Симе Матавуља заузима већ по предмету свом особито место међу новим драмама српскога репертоара. Матавуљ је написао драму из сувременога живота дубровачкога, драму темељну, значајну, пуну истинитости и правога живота.

У *Завету* се огледају разноврсне и заплетене појаве, које се наших дана догађају у јавном животу српскога Приморја. Да је то једина добра страна ове новине, на би нам она добро дошла, а то ли кад у њој има још много ваљаних особина. Намера је ових редова да ма и летимично изнесу садржину и вредност првога драмскога дела нашега врснога романсијера Матавуља.

Комад се зове *Завет* по томе што је главни јунак заветом своје мајке везан у ономе што младу човеку мора бити најдраже, — у избору веренице. Стара племићка Јелена Блашићка узима реч од свога сина Ива да се неће оженити девојком, Милицом Томашевићевом, која је кћи херцеговачкога вође устаничког, васпитана у Русији и католичке вере. Њено аристократско осећање буни се и при помисли да се њен Иво ожени девојком од проста рода и племена. Она и не разбира много о личним особинама те девојке, коју у својој верској занетости зове туђинком; она је узгред чула и лепе речи о њој, — о њеној разборитости, уљудности и о њеном добром образовању, али то све не косну њена срца. Она је само то знала, да је Милица од проста колена и да је православне вере. Кад племенитој Блашићки сене кроз главу мисао да та млада Херцеговка може ући у дом Блашића као њена прва снаха, — она уздрхти, расрди се, па у таком раздражењу, које је њена стара и тешка срчана болест још и увеличала, узе она реч од сина да ће се раставити од те девојке, да се неће њоме венчати. Тај *завет* син је по смрти мајчиној чувао онако часно како је волео своју родитељку за живота њена. Ивово срце морила је тешка жалост, што мора оставити Милицу, а поред ње и своју кућу и свој град. Али је њега везивао завет, реч задана драгој покојници, коју он као честит човек не би погазио ни за што на овоме свету. У души

младићевој сукобише се дужност и осећање, и Иво се приволи дужности, те своме завету жртвова најдраже осећање свога срца — своју љубав. Он се опрашта с Милицом и већ полази у свет, кад се јавља глас који поправља овако тужан свршетак једне срдачне љубави.

Један је човек гледао Ивове муке. Он је видео како Иво пати у души својој, како се виће у процепу између завета и љубави. Само он могао му је помоћи, и помогао му је. То је био Ивов ујак, кнез Ђорђе Јабланић, вице адмирал у миру. Он је добро познавао и увек волео свога сестрића Ива, с тога је још пре од своје воље отишао Милици, говорио јој како о њеној вези са Ивом мисли стара Блашићка и замолио је да прекине све односе с Ивом ради мира и среће његове породице. Стари се кнез споразумео с Милицом боље но што се могао и надати. Милица, као разборита девојка, пристала је не само оставити Иву, него је обрекла кнезу да ће отићи из Дубровника. Таква племенитост скромне девојке изненадила је старога морнара: он је Милицу заволео. Зато је кнез доцније пред смрт своје сестре говорио с њом о Иву и његовој љубави, и толико је утицао на добру мајку Ивову да је од ње добио допуст: да је властан разрешити Ива од завета, ако би одржање речи задавало бола Ивовој души. У последњем тренутку, пре но што ће отићи пред Господа, мајка је проговорила од срца. Кад је мајчино срце дошло до речи, оно је говорило без обзира на веру и на сталешку разлику. Мајка је на умору благословила везу двоје младих, а добри ујак савесно је извршио поруку драге им покојнице. Он је казао њену последњу жељу онда кад је требало избавити Ива од превелике жалости, а Милицу од не мање туге. Завет је пао и донео срећу ономе ко га је знао држати. Иво и Милица везују свој живот у један заједнички, а њиховој срећи радују се пријатељи Dr. Ђиво Ратковић и његова жена, као и стари учитељ Ивов, поп Јаков.

И ово неколико напомена о садржини *Завета* могу показати да је то озбиљна и језгровита драма из интимног живота једне угледне породице дубровачке. Прва добра особина *Завета* јесте та, што је психолошко цртање савесно, тачно и јасно. Свој велики дар за посматрање показао је Матавуљ толико пута у многобројним ваљаним приповеткама. Он је дакле знао приказати личности своје драме и природно и верно. А познато је колико тешкоћа има у томе послу и како има мало драма наших које се одликују темељном карактеристиком радних лица. Личности у *Завету* снимане су с природе, с друштва уметнички вешто: оне су у психолошком погледу марљиво оцртане, те су и њихове радње у драми разумљиве, — и ако неке више, а друге мање.

Писцу је било најтеже загледати у душу Јелене Блашићке: у њену се срцу налазе у борби три врло различна осећања, — претерана побожност, аристократска част и љубав према сину. Драматиста се умео вешто користити свима погодним приликама да јасно истакне ове главне особине карактера госпође Блашићке. Како је та личност живо нацртана и

јасно приказана! Пред вашим очима стоји дивна слика поносите племићке дубровачке, и што је дуже посматрате, све је боље разумете и све се више дивите уметникову рукотвору.

Овој слици прилика је тип властелина дубровачкога, старога поморца кнеза Ђорђа Јабланића. То је човек одмерен у понашању, сталожен као сваки паметан старац, а поносит дубровачким традицијама као потомак старе породице, која је била чувена и у знатно доба дубровачке републике. Он је, по речима самога писца, симбол старога „Дубровника. Њега испрва чуди како се у „Дубровнику може говорити о српској страни и како њу могу заснивати „Дубровчани — католици. Али кад виде успех у раду српских родољуба, он им приђе и поможе их обилатим прилогом.

У Завету драме важну улогу игра исповедаоник старе Блашићке, калуђер Винченцо. Као пријатељ породице и вешт Језуита, он има много утицаја на стару племићку. Он мрзи српски покрет, пише против њега одвратне дописе, удешава да се украде Ивов спис патриотске садржине, у ревнивој католичкњи Блашићки потпирује мржњу против Српства и све чини да би се што више заоштрио сукоб између мајке и сина. — Њему је права супротност честити свештеник католички, поп Јаков, који се толико уздигао над верским размирицама, да свесрдно ради за Српство, због чега губи своје професорско место, ама не попушта у борби за свету ствар.

Главна личност *Завета* јесте млађи син Блашићкин, Иво Блашић. То је лице значајно не само главна личност драме, око које се све окреће, него нас он занима личним особинама својим. Тај млади доктор философије одличан је родољуб, врстан борац за Српство и ватрен љубавник, а више свега ваљан син и добар брат. Нема сумње да је врло тешко извести личност с овако различним особинама, па да слика њена буде једноставна и у свима деловима јасна. Писац је и њу успешно цртао, али што она није испала потпуно осенчена, сасвим пластична, никако није његова кривица. Иво као симбол новога „Дубровника, као слика идеалнога Србина и човека, има у свом карактеру премного лепих, вредних и занимљивих особина, те је за његову потпуну слику мало простора у једној драми од четири чина. Она би могла испунити читав роман, и тек би тада била расветљена до појединости. Али ипак, оно што је у тој личности драматско, сукоб између „љубави и завета, изведено је у драми врло силно и врло истинито, онако како се само може зажелети да буде у српској драми. Завршетак трећега чина најбољи је доказ за ово.

Много је лакша за обраду личност Ивова брата Влаха. Овога безбрижнога, готово детињастога официра, који раскошним животом ствара много неприлика и своме дому и своме млађем брату. Матавуљ је нацртао са неколико уметничких потеза. Појава његова, разговор његов с Ивом и све његово држање у првим сценама израђено је врло лако и елегантно. Штета је што је пажња пишчева морала скренути доцније на друге вредније особе, те је понашање његово после женидбе и при крају драме сасвим неразумљиво.

У Милици Томашевићевој приказана је добро, озбиљна и честита Срикиња, која за љубав мира у породици свога заручника чини највећу жртву која се може захтевати од једне жене. Сузна ока и тужна срца опрашта се она од свога вереника, оставља своју помајку и добре пријатеље своје, и с јадом у души полази у свет. Она је то обећала Ивову ујаку својевољно, и као часна девојка одржава реч. Прилике се срећом изменише: она оста у Ивову двору да му буде верна љуба и честита сапутница у животу. У тим сценама има много лепога и чистога лиризма, који показује да је Матавуљ и добар посматрач и човек од срца.

Да је *Завет* први драмски рад једнога приповедача, онажа се само на склопу драме, и то не толико у експозицији, која и ако је пространа инак је занимљиво изведена, колико у почетку трећега чина. Радња, која дотле тече доста брзо, задржава се на томе месту дугим причањем, да после тога малога застоја предузме стари брзи ток: још се чини да краћа Ивова рукописа није тако потребна за развитак односа у драми, пошто од ње нема никаквих значајних последица. Иначе, стил пишчев вешто се повија према различним особама у драми и према предметима о којима се води реч. У говору кнеза Ђорђа свуда избија његова жустра природа; Иво је одмерен, и Влахо досетљив; препреденост фра-Винченца провирује из сваке речице његове, док је поп Лаков слободан на речи као и на делу.

Овим лаким прегледом Матавуљеве драме *Завет* само су наглашене њене добре стране. Пространији говор одвео би далеко. Силу мисли изазива ова језгровита драма у сваком мисленом човеку, али нити су свете мисли одређене, нити се баш све предају хартији. *Завет* има толико врлина да се без премишљања може огласити као велики добитак за нашу драмску књижевност. Патриоска тенденција *Завета*, добра обрада и красан језик у њему учиниле су леп утисак на свакога озбиљнога гледаоца. Још је у *Завету* све друкчије него у досадашњим друштвеним драмама нашим.

Завет по дубокој садржини и духовитој обради личи на ваљане радове из модернога репертоара француског. Таква треба да је сувремена српска драма из живота српскога друштва, ако се жели (као што се мора желети) да драма потиче из друштва и да њен утицај буде знатан и јак. Али се и српска публика мора приближити оваквим озбиљни студијама из наше садашњости. У њима нема ни шаренила, ни забаве, нити лакога весеља (та и српски живот у ствари тако је мало весео!), али има мисли, онажаја и поуке, изведене из стварнога живота. *Завет* морамо поздравити као претечу и путовођу модерним српским комадима. Утисци од њега јаки су и леп, и комад ће се с уживањем и читати. Зато је управа Српске Књижевне Задруге врло добро урадила што је ово врсно дело унела у шесто коло својих издања. Широм целога Српства читаће се ова ваљана драма, и *Завет* ће својом уметничком обрадом наслађивати, а својом родољубивом намером ширити срца и младих и старих Срба.

Леном утиску ове драме јако су припомогли и представљачи, јер су сви редом играли своје улоге врло добро, смишљено и топло. Довољно је рећи да су г-ђа Гргурова (Блашићка), г. Миљковић (кнез Ђорђе), г. Гавриловић (Иво), г-ђица Нигринова (Милица), г. Стојковић (поп Лаков) и г. Тодоровић (језуита Винченцо) — управо створили своје улоге.

Не знам зашто је управа допустила да се комад игра источним говором, а не јужним, — али сам уверен да то није добро.

М. К. Драгутиновић.

НАРОДНИ ПОСЛАНИК

ШАЉИВА ИГРА У ТРИ ЧИНА, НАПИСАО БРАНИСЛАВ Ђ. НУШИЋ

(Први пут приказана 19. октобра 1896. г.)

Чим је г. *И. Станојевић* (*Народни посланик*) ступио на позорницу и отворио уста и начинио гримасу, осуо се напрасан и задовољан смех по публици. То није каква виша духовита шала или каква смешна сцена што омиљава улогу *Народног посланика*, већ једино вешта игра г. Станојевића у подражавању наших паланачких трговаца, у копирању њихове образованости и доброг тона у опхођењу. Тај паланачки трговац јесте главна личност ове шаљиве игре. Но он се као такав не може узети и као типичан појав, што је свакојако требало бити, него као нека ређа врста чаршијског завршана, полу-поштењаковића, полу-сметењака. Њега наводи на неразумне кораке његова жена, експлоатише полицијски писарица, уништава политички противник и потоњи зет, с њим се готово шегачи кретепасти слуга и дави га ауторитетом господин начелник. Њега не уноси у кандидациону посланичку листу ни његова умешност у друштву, ни лармацијски дар, ни природна трезвеност, ни виднији владин рачун, па чак ни широка рука за куповање политичке свести.

Овде се није изнео такав један тип, који је чест и који у приликама нуди богато градиво за шаљиву игру, у свима оним многобројним и разновреним ујдурмама и акцијама, са читавим низом занимљивих перипетија, са стицајем судара у погрешном рачунању. Место њега видите у *Народном Посланику* једну скроз неактивну личност у улози протагонисте, личност, коју заоцијава простачка ујдурма ситне чиновничке душе, која се користи именом начелниковим; видите, даље, личност слабу и сујетну, којој је г. писац утрапио звоно у руке и којој је још и онако сиромашан говор преполовио увек истим и сувише честим (боље рећи непрестаним) узречицама а допунио досадним руковањем.

Али, ако је моја поставка погрешна, ако се није баш тип морао узимати за главну личност, за обележје замисли, него се место њега могао узети и овакав раритет власничке креатуре, да би само на сваком кораку изазивао смех, — онда ја пристајем да отпадне ова моја замерка и онда допустите, да видимо обраду овог драмског градива.

У драми се хоће да изигра жеља за послаништвом, која је занела паланачког трговца, газда Леврема Прокића. Ма да је он већ поверљиво

саопштен начелнику као кандидат, ипак писар Секулић, користећи се невиним задовољством, да завирује у начелникове фијоке, хита, да се газда Јеврему препоручи као пријатељ, који ће му израдити посланичко место. А побуда том великом пријатељству и наклоности јесте ћерка газда Јевремова, у које кажу добру прћију. Даница је девојка добра, али по упутствима своје грешне матере хоће да намешта уста пред огледалом, хоће да се нађе код прозора, кад пролазе чиновници, па, Бога ми, већ не гине и по неко љубавно писмо. Мати њена г-ђа Павка, чије се име већ сматра као шаљива досетка пишчева, у намери да уда своју ћерку, навела је свога мужа, да изда собу самцу, младом адвокату Ивковићу. Г. Ивковић је из противничког политичког табора, и он поравна своје политичке пријатеље, несложне у избору кандидата, баш тиме, што га истаче странка за свога кандидата тек у дванаестом часу, т. ј. онда кад су Секулић и газда Јеврем већ развили акцију и кад је газда Јеврем дочекивао и депутацију од „цвета грађанства“ и пред њом осоколио својим „словом.“ Кад је чуо газда Јеврем ко је противнички кандидат, одмах му, по наговору Секулићеву, отказа стан, отказа писмено јер усмено није могао, по доброти срца свог. Ивковићу се требало селити баш на сам дан избора. Дотле је Секулић, после неколико огледа, испросио руку госпођице Данице. Међутим ви сте приметили да девојка симпатише Ивковићу и она је због тога нерадо и пристала на родитељски избор и то тек онда, кад се нашла увређена на Ивковића, који не хтеде да чује њене исповести, него јој цинички саветова, да послуша своје родитеље.

Ивковић пак, кад је дознао да је Даница испрошена, одједаред се сети, да он ту девојку збиља воли, и признајући то пред свима, он у омиљеној моралној предици осуђује матер, што ју је рђаво васпитала и Секулића, који се користио наивношћу газда Јеврема.

И баш тада, после свршеног избора, стиже весео народ, да поздрави новог посланика. Згода за шалу: једна кућа а два кандидата, и сад се не зна, кога ће поздравити. То јест, Ивковић поуздано зна, а знате и ви, јер се кроз врата шмугну онај попић, као оно и пре тога и стиште руку Ивковићу, а улетеше и стискоше му руку и још две личности, за које бисте, судећи по изгледу рекли, изразом полицијског гласника, да су сумњиве. Али не зна за све то грешни и збуњени газда Јеврем, већ стаде на прозор, да саслуша поздравну реч из народа. И тек онда кад он отпоче у отпоздрав да муца, досети се раздрагани народ, да он није посланик и узе да „питопира“ умилно „уа!“ Тада се смилова великодушни Ивковић и расвести га из заноса, а газда Јеврем опет у јарости најури „зета“ Секулића и благословив везу младенаца Данице и Душана, узе кључ да отвори наново дућан, који је за време изборне борбе морао прегрнети пасиву.

У самом комаду нема онакве природно живе радње, каква се у драми тражи, те с тога је цео ток њен спор и због неразрађености монотон. Она је где где само оживљена епизодним сценама, које изводи протагониста газда Јеврем и трапави грацнозо (ако се сме тако рећи),

слуга његов, Младен. С друге је стране опет умртвљава досадна парада плитког моралисања адвоката Ивковића и она добија отужан тон у простачким подвалама и монолозима писара Секулића.

Није ли н. пр. досадна она парада, кад Ивковић госпођици, или баш и просто речено, паланачкој девојци креше у очи, како јој не ваља то и то, и како је он поправља и види успех и своју заслугу у том. Таквим се тоном свакојако са женском не говори и не намећу мисли тако непосредно, кроз сув, професионалан тон једног тутора, чије је право наш глумац чак и тиме показао, што под капом (он, модеран адвокат) улази у собу и тако са дамом разговара.

Или зар није отужна Секулићева прича о невином задовољству завиривања у фијоку поверљивих аката (вид. који се овде чак и понавља) или оно старо цитирање при прелажењу из партије у партију: пошто сам се уверио.,. али већ знате даље. На онда оно непрестано заклањање за име начелниково, које је, удружено са честим руковањем, постало необично досадно. У осталом ова би улога, каква је да је, зар и могла проћи да је бар правилно схваћена. Јер место игре једног службеног препредењака, који је са улице улетео у чиновнике да разним уједурмама, хладно и присебно, обезбеђује себи угодност живота, прометнута је игра чапкуна калфице, који се подмигује и глади браду, кад на вашару потури сељаку рђаву робу за добре новце.

Спромашно извођење радње у комаду види се и при самој површној анализи драмског тока. На првом месту требало је извести јаче изборну акцију, која би имала своје главно поље рада у заједничком дому политичких противника, као месту веома згодном за сам заплет шаљиве игре. Овако заплета готово нема и шала представља поједине оделите сцене, које нису вешто уткане једна у другу.

А да се види како се по боље ради, ја сам слободан да избегнем оно „према српским приликама“ и да вас подсетим на познату Фрајтагову драму *Новинаре*. Ви се сећате оних изборних акција против кандидата професора Олдендорфа и пуковника Берга. Сећате се даље да Олдендорф воли ћерку Бергову: два случаја, који их и одбијају и привлаче. Тамам слично као и *Народом Посланику*. Само је разлика у томе, што се у *Новинарима* збиља види живот, како тече на позорници и представља драмску радњу оличену у партијској противности.

У *Народном посланику* пак чујемо у причама да се нешто ради, а од рада видимо само то, да један кандидат газда Јеврем, некаваљерски проси глас за себе од Ивковића, а овај му га опет великодушно даје, пропраћајући то и овом приликом моралном парадом. Сав други рад нема везе са питањем о народном посланику и иде на давање савета Ивковићевих г-ђици Даници, на бригу г-ђе Павке шта се по чаршији ради, на исповедне монологе Секулићеве и на... и на препрочитавање новина. У анализи новинарских састава шаљиво се износи неразумевање страних речи, које не улазе у састав знања газда Јеврема, а у коментарима ме-

сних вести опет избија смешан, тупав поглед слуге Младена, који се, у качкети и опанцима, угодно извалио на дивану у гостинској соби.

Ни код Ивковића такође се ништа не ради, сем што су онај поп и и неки народни човек са великим шеширем (мени се учини Банаћанин) ушли у собу Ивковићеву, и одмах за тим изишли из ње.

Према томе излази, да радња нема једног стожера, око ког би се груписала, него да се разишла у појединачна ћаскања.

Бар је на самом крају, у оној сцени, кад народ долази да поздрави посланике, радња могла добити више природности поред лепе ефективне живости, што је туна довољно има. Требало ја н. пр. место једног прозора наместити два, и на један поставити Ивковића а на други Прокића. И народ и онај, који држи поздравну реч, могли су се обратити Ивковићу и њега поздрављати, остављајући у заблуди газда Јеврема све донде док он не отпочне отпоздрављати. Овако ми видимо да је на прозор стао само Прокић и да се онај из народа њему обраћа. Иначе какве ли су то палате по паланкама, па да се не може распознати ко се налази на отвореном прозору! И шта значи то, што се Ивковић, који поуздано зна да је изабран, повлачи у собу и чека крај, да му противник буде изигран. То може бити партијска освета, али да ли она личи овом строгом и поштеном моралисти?!

Новинари и *Народни Посланик* имају и других додирних тачака, које се слажу по замисли али разилазе по доброти израде. Олдендорф љуби Иду, и ако је љуби философски, јер је горд у својој политичкој улози и начело своје сматра за идеал, који се не даје ни за црне очи ни за хиљаду сребрњака. Ивковић по замисли нишчевој, требало би да љуби Даницу, али се та љубав не да ничим извести из резонских декламација његових ту љубав није привремено потисла света начелна борба, као код Олдендорфа: њу је просто, изгубљену у мутној стетлости неког чудноватог морала, изнудила мржња против Секулића. Ивковићу, кад је чуо при сељењу да је Даница испрошена за Секулића, њему, који је дотле само умовао о рђавом васпитању наших девојака, наједаред сине у памет, да он збиља ту девојку воли. Јер, молим вас, ви се сећате како је он узбуђену девојку сасвим хладно одагнао да пристане на прошевину Секулићеву. Није то оно осећање, кад Хамлет шиље Офелију у манастир, не, ту се види хладан, безосећајан резон, опет нешто налик на оно његово тражење успеха у поправљању васпитања. Овакво је његово понашање може бити и часност, ако хоћете, бар у једном тумачењу; али све ни мало не показује видније оне љубави, која је тако напрасно избила после свршеног чина прошевине.

Даљи заједнички елеменат ових комада јесте триумф извесности у успех и код Берга и код Прокића. Ви сте се тамо смејали радости пуковниковој при извештају да изборна борба повољно тече, кад наређује да му је готова униформа и кад спрема поздравне овације својим бирачима. Мило ми је да кажем, да је то место врло лепо обрађено и у *Народном Посланику*. Она шепртљанија са звонцем, оно удешавање гласа и

спремање беседе стварају сцену са нечим верним и комичним. Само губи од ефекта оно често понављање са звонцем и употребом прошле досетке.

Кад се има ово место на уму, онда се може одобрити жеља, да су и друга места марљивије обрађена. Да се н. пр. и овде утро пут, којим ће природније и симпатичније ићи здружење политичких противника, те да се Ивковић, који би по пишчевој замисли требао бити узвишен карактер, не смеје онако ружно малеру Прокићеву, до кога га је и сам у неколико довео. На послетку, и оно је врло ружно, што тај Прокић, који хоће да се представи и као поштен и частан, једино залуђен жељом да буде посланик, он, који је толико срамежљив да не може у очи стан да откаже, наједаред има толико дрскости, да онако ружно шеретски нуди руку своје кћери Ивковићу, који нешто „осећа“ за њу!

У *Народном Посланику*, као шаљивој игри, има довољно досетке и шале, само је жеља да те шале не буду намерно надевене у ситуације, него да из њих истичу спонтано. Инак ће оне и овакве бити јаче од недовољне рутине и слабе спреме г. писца као драматичара, да створе своју публику.

Зарад те публике и зарад искрене жеље да нам г. писац у бољем и уметничком облику понуди своје шале и досетке, ја сам зато, да овај комад и даље остане у нашем позоришном репертоару!

Народног Посланика играо је г. *Илија Станојевић*. Одиграо га је тако природно и лепо, да је унео много живота у комад.

Г-ђа *Милојевићка* (Даница) и г-ђа *Јовановићка* (Павка) биле су у своме жанру и одиграле су на потпуно задовољство.

Г. г. *М. Петровић* (Секулић) и *Д. Петровић* (Ивковић) нису били у студији својих улога.

Г. *Тодоровић* (Младен), признат комичар, начинио је ситну улогу веома лепом и комичном.

Доцније је у другој подели, узео улогу *Народног Посланика* г. *Ђ. Рајковић*. Он је, истичући свој познати жанр, од пометеног трговца створио неку врсту извештаног, старинског чиновничког примерка.

Ова измена дошла је због познатог жалосног факта, што су нашу позорницу напустили неколицина бољих глумачких снага (ја се плашим да их на број кажем).

И сад збиља услед немиле ове појаве наше Народно Позориште, наше једино право позориште, проводи врло незгодне дане. У сјају високих салона крећу се почетници у великим улогама, невични лаким покретима и отменом понашању. Видите сељаке у грофовским титулама, како ружно сагибају своја крута леђа; видите младе људе без доброг тона, како су набацали шешире на главе и како су неспретно услужни дамама својим. Видите ритере и војнике, докторе и научнике, спахије и богаташе, војводе и милорде, како се преплећу преко сабаља, како се муче са цилиндерима, како им сметају руке и клецају ноге и како невешто употребљују своје необрађене, незвучне гласове.

И како одудара онда од таквога друштва величанствена, слободна и вешта игра *г-ђице Нигринове* у неупоредном извођењу *Госпође с Камелијама*: како је незгодна друштвена сарадња јакој, лепој и топлој представи г. *Гавриловића* у улози *Д' Авендана.*

Узалуд се труде даље, достојанствена *г-ђица Поповићева* и симпатичне представнице наивних улога: *г-ђе Милојевићка и Гавриловићка*: узалуд нас весели својим пријатним грлом и милом појавом љубазна *г-ђа Тодосићка.* Они сви нису још довољни да даду живота, оног пуног, целог живота, што треба да испуни представу и да је унесе у уобразиљу.[1])

Бор. П.

[1]) Народном Позоришту није на одмет ни један од његових добрих чланова. Нека би Управа Нар. Позоришта имала то вазда на уму при решавању мучних питања, која су искрсла овога последњега месеца. Нека би, у исто време и „виша власт" (и то и она што је надлежна и друге ненадлежне које су мислиле да им ваља умешати прсте у позоришне послове) познала једном, ма и у дванаестом часу, да би били недостојни распиривати ватру, што се упалила овим глумачким питањем, правећи од тога питања оруђе за политичке експерименте и интриге. Г.Г. глумцима, који су непосредан предмет овога спора, препоручујемо тако топло од свег срца, да не заборавe ону лепу српску пословицу: Биле се јетрве преко свекрве... Она би им могла, држимо, послужити као кључ при решавању загонетке, откуда да се са извесне стране покаже сад толики интереси и толика заузимања за њихову ствар.

Ур.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Dr. M. Šenoa. **Prilog za hrvatsku geografsku terminologiju.** „Nastavni Vjesnik," knj. IV. св i., с. 47—61. г. 1895.

D. Franić. **Dva priloga za geografsku terminologiju** Nast. Vj. knj. IV, св. 3. i 4., с. 282—288. г. 1896.

Уредништво „Nastavnog Vjesnika" потстакло је хрватске наставнике на рад о научној терминологији, за средње школе; тим поводом су штампана и два горња чланка о *географској терминологији*. У првоме је изнео Dr. Шеноа „попис географских имена" (управо само оних, која су и географски термини) са 156 секција аустриске специјалне карте, које обухватају Хрватску, Славонију, Срем, Далмацију, Босну с Херцеговином Истру и т. д. Метода овога рада је чисто статистичка: исписана су и по азбучном реду поређана имена поменутих особина. У заградама су често (не свуда где је било потребно) додана врло кратка објашњења појединих термина; та тумачења су изведена из специјалне карте. У другоме чланку, од Д. Франића, побројани су неки термини из специјалне карте, који су у првом превиђени; некима су дата друга значења, противна тумачењу Dr. Шеное, и на послетку претресена је географска терминологија у Манојловићеву (Умлауфтову) земљопису, књизи, у чијем се првом издању (ово друго нисам видео) у погледу географске терминологије пошло правим путем. Позиву уредништва одазвала су се, дакле, двојица и иначе вредних професора, од којих је Д. Франић с успехом радио на неколиким питањима средњошколске географске књижевности. И због њих и због потањих радова треба утврдити потребе наше географске терминологије и изнети праве методе, по којима би се оне могле подмирити.

Потребе за географском терминологијом двојаке су и стоје на два разна ступња: средњошколске и потребе за финијом, детаљнијом терминологијом, која је изван првога круга. Према данашњем стању географске терминологије у српско-хрватској књижевности ваља при расправљању једних или других употребити и различне методе.

Ја мислим да за потребе средњошколске географске терминологије има у српско-хрватској књижевности у главноме довољно грађе, и да је главни задатак географа у овој врсти посла: претрести (у колико то није учињено) критички, поређивањем добрих географских писаца, многобројне географске термине наше књижевности. То је сада у толико лакше извршити што има много добрих термина који су утврђени и прешли у општу својину. Оно што преко тога остаје био би главни задатак рада на школској терминологији: то је утврђивање правог значења оних термина којима се још дају разна значења, и одабирање најбољих међу синонинима. После таквог посла видело би се како је врло мали број средњошколских географских предмета за које немамо поузданих народних термина. А до ових нових термина дошло би се методама рада којима се уопште долази до научне терминологије. Довде онај који се бави средњошколском географском терминологијом има своје самосталне, литерарне методе: одавде је тек принуђен радити по методама којима се долази до новог материјала. Према томе изношење нове сирове грађе, и ако није без користи и за средњошколску географску терминологију, није оно чиме се она утврђује и на чему је сада најпотребније радити. И зато мислим да је метода, коју је Dr. Шеноа употребио нрационална и да се његовим послом непосредно не расправља питање о средњошколској географској терминологији. Изгледа да би она могла бити у толико прилог терминологији ове врсте, што би се можда дала употребити у случајевима где немамо поузданих народних термина или где је значење термина сумњиво. Али та статистичка метода, исписивање имена са специјалних карата, није извор прве врсте за географску терминологију. Мало ниже ћу поменути методе којима се добива грађа за њу, и, како ја мислим, ова, статистика, долази по вредности и поузданости на треће место. Нарочито она није згодна за расправљање поменутих тежих случајева географске терминологије (у којима ће од ње и њеног материјала затражити помоћ средњошколска терминологија): остаје да се употреби само као метода интерполације онда кад се остале не могну употребити. За нове и сумњиве случајеве, који би се могли јавити у средњошколској географској терминологији, најбоље је тражити згодне термине у народу, приликом путовања: тако ће се најбоље видети зашто су везани или каква им значења треба дати.

Док се не изнађу и не претресу термини, којих већ има у литератури, не може се потпуно утврдити средњошколска географска терминологија. О томе даје доказа и чланак Франићев, чије ћемо резултате доцније поменути. Има два три термина Манојловићева, која би он хтео заменити подеснијим (и збиља су бољи), али ми имамо место њих утврђене старије, ако не боље, поуздано исто тако добре. Овакав делимичан рад у исто је време и самовољан. Сваки који има у глави неколико добрих термина мисли да баш њима треба истискивити старе рђаве на које наиђе не гледајући на то, што за исте појмове већ има у књижевности ваљаних термина. На послетку, у географији има и традиционалних термина, који

логички, ако им се гледа само на основно значење, збуњују; али им треба признати промењено значење, и не могу се другим замењивати.[1]) Кад се употреби права метода за расправљање средњошколске географске термилогије она чува од тих погрешака.

Друкчије су потребе научне терминологије, која је изван круга средњошколске наставе. У колико се у нашој књижевности буду интенсивније разрађивала географска, нарочито морфолошка питања, све ће се више осећати потреба за терминима. Тој потреби неће бити граница, као што их нема ни научном раду. Ми и сада немамо у овом правцу довољно поузданих термина који би нас саме задовољавали, а вероватно је да ће се научни географски рад још јаче развијати и да ће потребе за терминима све више расти. За те захтеве ваља радити по методама, којима се долази до нових термина.

А и овде је само једна метода најрационалнија, и на њу ће доћи онај који има осећања за географска питања и тачан суд. Најбољи термин, који се поклапа са целим појмом или његовим најкарактеристичнијим особинама, даје народни говор. Онај, који путујући проучава наћи ће скоро увек термин за предмете и појаве географске; на основу искуства чини ми се да нећу претерати ако се и јаче изразим: наћи ће *увек* потребан термин, ако само у народу, у области коју испитује, има тих објеката; ако их не чује у једном крају, чуће их поуздано у другом или трећем. Разуме се да се ово не тиче апстрактних појмова.

Има две нијансе ове основне методе, које се могу с великом користћу употребити за добијање ваљаних географских термина. Треба с географског гледишта читати писце, који су проучавали народ и његово земљиште (код нас: Вук, Милићевић, Ђубиша и др., у хрватској књижевности: Вукотиновић, Драгутин Хирц и т. д.). Они су за географа лакше и брже приступачан народ. Непознат термин, који се код њих нађе ређе има тако јасно обележено значење да би се могао одмах употребити; чешће је само лепа географска реч, коју треба имати на уму и утврдити јој прецизно значење у народу и на земљишту. — Други је пут овај којим је ишао и Dr. Шеноа: исписивање из специјалних карата оних имена која су и термини. Јако индивидуалисани облици земљишта (и други предмети и појави географски) имају каткто имена, којима су изражене и њихове

---

1) Противно овоме је у последње време урадио и потпуковник *Ј. Симоновић*, историограф нашег генералштаба у књизи „Први премер краљев. Србије“ избачени су термини: геграфска дужина и ширина, а на место њих уведени Драгашевићеви: подневници и полутарска даљина. Разлози су г. Драгашевића оправдани. Први су по њему застарели термини, који воде порекло из времена када се мислило да је земља дужа у правцу И. З. но С. Ј. Али, може се одмах одговорити, они су укорењени код свих културних народа, и у нас су одомаћени, тако да ја не мислим да их треба мењати, тим мање што сад при њихову помену нико не мисли да је земља дужа у једном но у другом правцу. Таквих традиционалних термина и имена има доста у нашој и другим наукама, и нико их не дира. Боље је дакле у овој гачки остати чувар традиције но поћи за радикалним погледима г.г. Драгашевића и Симоновића.

особине, која су термини, и у тим се случајевима могу по специјалној карти изнаћи нови термини или се стари новим примерима потврдити. Имена на специјалним картама особито су зато интересантна што су у њима сачувани по неки стари термини, који се сада не чују (или можда ретко у ком забаченом крају) у живом говору (на пр. грот, тимор, и т. д.). Они се могу каштo с коришћу оживити. Али скупљање термина по специјалној карти има доста слабих страна, тако да тај пут, *једино* употребљен, нити би дао довољно нити увек тачних термина. Међу именима специјалних карата превлађују таква, код којих се осећа, управо слути да нешто значе; али врло често није могућно ту слутњу преобратити ни у прецизно питање, много мање у ма колико поуздан одговор. Осим тога, значења осталих термина не дају се тачно утврдити по специјалној карти, остављајући још на страну примере у којима термин, име специјалне карте, не одговара облику (имена која имају значење са свим супротно облику за који су везана, имена која су првобитно имала једно значење, па су доцније аналогијом доведена на друга значења, која каштo изгледају као термини, имена дата простим случајем или из шале и т. д.) Многи хидрографски термини не могу се наћи на специјалним картама: особито је мало таквих који су потребни за средњошколску наставу. Ја сам мњења да се и имена карактеристичних облика не могу без икаквог даљег испитивања усвајати за термине: у опште треба грађу специјалних карата с највећом пажњом и опрезношћу употребљавати као грађу за терминологију, и увек тежити да се она верификује или при путовању или терминима којих већ има у литератури. Заго мислим да се имена специјалних карата, као трећи извор за терминологију могу с коришћу употребити само у ова три случаја: 1.) као индикације за даља испитивања имена у смислу термина: 2.) за термине који се сада у живом говору не употребљују, али се фосилизовани налазе на специјалним картама, и 3). као нове потврде за термине који су неком од првих метода у главноме утврђени.

Посао Д-р Шеное, израђен на основу специјалне карте, више је дакле сирова грађа за ову другу врсту географске терминологије, а само посредно и у неколико и за школску. Али ја мислим да ће он обогатити географски језик са доста лепих *речи* и да ће многа од имена навести стручњаке да их испитају у погледу њихових својстава за термине: последњем ће нарочито помоћи то што је Д-р Шеноа неким именима са две три речи обележио значење. Штета је што термини нису груписани по сродности (на пр. хидрографски, орографски, физиономијски, или још детаљније).

Ове су речи (са значењима) најлепше и најпоузданије у чланку д-ра Шеное: *бадине* (шиљати врхови), *брзаја* (брза река), *иловњак* (пониква са иловачом у дну), *језерница*, (земља с језерима), *лука* (равно поље уз море и мочварна раван уз море), *мртвица* (вода без отока), *подбрђе*, *пробој* (место где река пробија косу), *слатница* (место уза слан) *уборак* (брдо

с јасним борама), *верие* (тесно), *волостаје* (место где вода иза поплаве остане), *вратник* (седло преко којег иде цеста ?). Интересно је да се назвање *катун* и његове деривације често јављају (катуниште, катунине, катунска ријека).

Има имена, која би могла врло згодно послужити као термини, али им значења нису поуздана. Такви су: *брегиња* (полица ? уз реку), *дужнице* (дуге полице на пољу), *пречице* (уске терасе на стрмој стени), *полица* (узвишина на пољу ?), *вратло* (дубоки до који се завршује високим седлом), *распад* (седло), *пролог* (високо седло), *проложац* (језеро у прологу), *прибитак* (врело, које извире уз реку, на одмах утиче), *пасова* (шкраре на странама), *дубочица* (дубоки морски затон), *дражица* (долина паралелна с морском обалом), *јазина* (дуги затон), *разбој* (долиница у пољу), *презид* (високо седло).

Погрешно је обележено значење овим у географској књижовности већ познатим речима: *мочила*, *појило*, *растоке*, *сопот*, *сушица*, *врх*, и т. д. (в. Франића).

Од Франићевих исправака, које нису тачне и показују да се писац не осврће на досадашњу географску литературу, поменућу ове: *бук*, *грич* (не тиче се само карста), *слапници* (добро је речено у чланку Д-р Шеное) *увала* (не утолеглица у опште, већ одређен облик утолеглице; *удубина* никако не ваља.) Мислим да су ове остале Франићеве исправке умесне, и од лепих речи или термина, које је и он изнео, поменућу ове: *бадине*, *равник*, *вратник* и *погледало*. Ј. Ц.

Die Bosnische Pflaume. Eine Handelsstudie. Von Dr. Theodor P. Zurunic, Vice-Secretär im bosnischen Bureau des k. u. k. Reichs-Finanzministeriums. Herausgegeben von der bosnischen herzegovinischen Landesregierung. Wien, 1895. Im Verlage der bosnisch herzegovinischen Landesregierung. 8°, 34.

У Босни је шљива врло важан извозни артикал, зато ћемо се према горњој књизи мало позабавити.

Северо-западни је крај — Посавина — особито повољан за гајење ове корисне воћке, јер на хладну ноћ с росом долази напизменце топал дан са сунцем. Кроз кречно земљиште помешано с глином провлачи се вода кроз многобројне цевчице, растварајући минерале, које ће корење усисати. Овакве су згодне погодбе допринеле те се у Босни изродио нарочит варијатет шљива — *Prunus domestica* с лепим, крупним и врло слатким родом.

Зурунић држи да је босанска шљива пореклом из прека, судећи по именима — *пожешкиње* (Славонија) и *бистричанке* (место у северној Мађарској).

Босанска је шљива, исто тако и наша у Србији, од скора у новој отаџбини, јер се тек од пре 100 година у већој мери сади. Али при свем

том, она сад долази у најважнију грану народне привреде, јер је средњи годишњи извоз 200,000 метарских цената, што чиви 5,000.000 форината.

Из приложених таблица види се да редовно на три године долазе два добра рода а један рђав.

У целој земљи за наведене године оваква је била годишња производња у килограмима:

1883.	год. осушено је	78,893.657
1884.	„ „ „	43,255.947
1885.	„ „ „	94,238.283
1886.	„ „ „	60,053.337
1887.	„ „ „	118,676.307
1888.	„ „ „	108,020.873
1889.	„ „ „	78,226.910
1890.	„ „ „	62,463.139
1891.	„ „ „	132,433.577
1892.	„ „ „	74,247.103
1893.	„ „ „	130,078.617
1894.	„ „ „	186,051.777

Од 97·1 милиона килограма шљива што цела земља сабере у средњу руку на сам доњо-тузлански округ долази 65·3 милиона, дакле 2·3 целод рода.

За унапређење домаћег шљиварства нарочит је стручњак пропутовао чувене француске шљиваке Lot-et Garonne и Turnet-et Garonne. Том приликом је докучио да су климатске и телурске прилике готово истоветне и да босанске шљиве не уступају француским, на ради одржања конкуренције на светским трговима да треба увести у окупационим земљама савршеније француске пушнице; што је и учињено. Чим су купили Казенилове и Рибове пушнице, доведоше отуда и раднике, да их наместе и практично поуче сељаке, у чем им је највише сам Казенил помогао, јер је и он био позван ради монтирања својих апарата. На скоро су управници у толико одступили од Казенилове сушнице, која је боља од Рибове, што су је упростили и многе делове почели у Босни израђивати.

За бољи углед трговине и за постојанију продају израђен је *сајамски правилник* (и код нас је сличан покушај учињен): да се у Брчкој смеју продавати само здраве, непресушене и потпуно чисте шљиве. За рђаву робу да одговара не само продавац него и купац. За квалитет и лакше трговинске односе брине се комисија, која се дели у организаторску и егзекутивну. Прва се стара да се производња подигне, а друга бди о готовој роби. Решењу комисије подлежи свако лице, које са шљивама ради. Овим се начином трговини напредно олакшава, јер се преглед, односно одобрење или казна одмах врши. Извозна је варош за шљиве Брчка, јер лежи на згодном комуникацијоном месту на Сави, а сем тога у њеној околини најбоље шљиве роде.

У Брчкој се закључују погодбе за сухе шљиве од почетка септембра до краја децембра. Већ се у мају закључују рокови на јесење кампање, и то на метарску центу по избору или на гарнитуре (гарнитуре се састоје из три вагона шљива различне врсте). Цена се диже до 20. форината за мет. центу. Са сељацима куповина се врши на товар (126. кгр.), франко врећа, бруто за нето, агенција за експедовање лађа или железница да буде.

У трговини су најобичније врсте 70/75, 80/85, 95/100, 115/125 и меркантилна роба (преко 120. шљива на $^1/_2$ килограма). Одбирањем се могу добити и већи квалитети (60/65 и 50/55).

За повлачење кредита на шљиварском сајму у Брчкој године 1889. основана је штедионица с основним капиталом од 100.000 форината.

На сто килограма сухих шљива плаћа се за подвоз од Брчке до Реке фор. 1·42, до Пеште 96. крајцара, до Њујорка 4·54. фор.

У овој је књижици за сваку годину посебно наведено шта је шљиварској трговини сметало, а шта је подизало, па пошто исти чиниоци и у нашој земљи владају, читалац ће посредно добити брз и тачан преглед и о нашој производњи.

Поред упоредне табле цена на сајму од године 1889.—1894., додан је и један картограм распростирања шљива по срезовима. Да би се знање о неговању и сушењу шљива по рационалном начину што више у народу раширило, паштампане су поучне књижице. Тако исто раздају се сељацима слике од ова три лептира и њихових гусеница: Pieris crataegi, Gastropacha neustria и Liparis dispar, где се препоручује начин утамањивања. Да би се овај користан смер што боље постигао, води се озбиљан надзор, а народу се и справе раздају за хватање тих штеточиња.

До 1880. године северне су земље куповале сухе шљиве искључиво само из Француске, али од како је Аустрија примила француски начин класификовања и сушења шљива, њена се производња знатно дигла, — тако да у неродним годинама чак Француска купује шљиве у Пешти.

За ракију и пекмез такође се леп приход збира.

Сима Тројановић

Из Херцеговине, приповетке Свет. Ћоровића. Издање књижаре Срет. Ђорђевића. У Београду: штампано у краљевско српској државној штампарији 1896. год.

И Ћоровић је морао подлећи књижевничкој болци овога века, која је многим писцима навезала уз име приличан број натписа а окрнила пројектовану књижевничку славу. Ланку Веселиновићу много и много пута је то помињато, колико њега ради, толико и његових другова и наследника. Није протекло млого времена на добисмо и другу књигу цртица Ћоровићевих, уз коју сам се наканио проговорити две три, тим пре што њена писца рачунам у боље приповедаче.

Једанаест цртица из Херцеговине нису нове ни по предмету ни по обради. Кад их читате, чини вам се да сте, ако не то а оно бар тако нешто, читали или слушали. Или ћете се сетити какве анегдотице из народног живота, или Јанка, или Вазова, или *Босанске Виле* и другог ког књижевног листа, у које би се убројале, да би се ова збирка доцније појавила, и *Срп. Новине*, наравно не оних приповедака ради, које *по немачком* пише *Св.* Сличност је или у предмету, у личностима или у буди којој њиховој карактерној црти, у обради ит.д. Кад сам читао „*У походе*“, одмах сао се сетио прилично заборављене цртице „*Каљави опанци*“, из другог или трећег броја *Бос. Виле* за 1888. год. Њој је колико се сећам, овај предмет. Старац има сина господина и њему се једног јутра спреми у походе: обује опанке, понесе пар петлића, чини ми се и грожђа, па се дигне у град. Путем се радује, нада и замишља најсрдачнији дочек. Али га у синовљу дому с презрењем дочекују, ругају му се слуге и слушкиње снаха цикне, кад опази на чисту поду читаве локве каљавих свекрових опанака: код сина нема оних слатких речи које је старац замишљао. Старац прекини и враћа се. — Код Торовића, мати иде у походе сину свећенику. И она путем снева на јави о радостима које је тамо чекају, о снахину загрљају, о љубљењу унучади. Ну кад стиже до мете, не могаше одмах видети сина, код њега су господа: слушкиња се подругљиво смешкала, не верујући да је она мати господинова: снаха је дочека хладно: чак јој и унуче не пољуби руке, већ уплашено утече, кад га она зовну. Старица, видећи то, враћа се као што је и дошла: преварили су је наде, па и последња: да ће ју син још једном зовнути. — Код цртице *Шкврца* пашће вам на ум Јанков *Стрелац* (*Смиљевац* календар за 1893. годину); *Мајчини Снови* подсећају вас на другу цртицу истога писца *У сусрет* (*Освит*, ускршњи број за ову год.), и на једну Вазовљеву причицу из Сриско Бугарског рата и т. д. и т. д.

Помињући, најзад, ове сличности, нисам ништа лоше мислио.

Све су цртице занимљиве, неке баш и лепе; причање је лако, просто, искрено. Само ми је криво, што се писац није код неких мало дуже задржао те би *Један дан тамновања* и *Све за образ* били много лепши, и ако су, и овакви, најлепши у његовој књижици.

Није ми могућно да детаљније пропратим сваку цртицу: место тога замолио бих писца, да у трећој књизи, где мисли нешто веће написати, приђази мало више на обраду, да му та пажња буде управо колики и патриотизам, ако мисли остати на висини, да не буде с њим као и с Јанком, на кога се, чини ми се, у свему угледа.

Овде ми је згодна прилика поменути како се и Јанку чини велика неправда. Звани и незвани критичари — међу последње рачунајте и писца ових редака — навикли су да понављају, како је Јанко још давно завршио своју приповедачку каријеру и да му се од садашњих радова не може ни један мерити с радовима у првој и другој збирци његових слика из сеоског живота. Ја мислим да није тако. Приличан број последњих радова, слабих по вредности, учинио је, те се и неким бољим не признају

добре стране. Чак — до воље му стоји хоће ли ко примити — има неколико стварчица које могу без зазора стати (није реч само о последњој години) уз *Кумову клетву* и њој равне.

Ну о овоме други пут.

Чудновато, како је код нас на обраду приповедака само један назио колико треба. Као да некима, који пишу *на крупно*, не личи на књижевнички посао: гледати на ситне реченичне делове, склоп њихов, пажња да се пре употребе премери свака реч и друго. Остављајући на страну те „ситне" ствари — без пажње на њих, у осталом, сумњив је и успех целине — ко је докон, нека се забави код ових Коровићевих цртица мало „крупнијим" послом. Нека у једној од њих, може баш узети причицу „*За главу*," бележи, колико је реченица стоје где им је место, а колико је њих употребљено онде, где им нема никаква оправдања, било због граматике, било због тога што се ни пошто несмеју метати у уста лицу које их говори.

Писцу књижице о којој реч нека ове напомениице послуже пре за савет но за прекор, ако мисли да избегне један прекор, неизбежан прекор нашим млађим књижевницима, који су сви *много обећавали*, па или само *обећавали* или *обећавали у правом смислу*, као што рече оцењивач прве збирке Коровићевих цртица. **Јер. Ж.**

Велика споменица из Русије. Свеска прва. *Писма из Москве са крунисања Николаја II Александровића руског цара и Александре Феодоровне руске царице.* (Са више слика). Написао *А. Пајевић.* У Новом Саду. — Цена 60 новчића или 1 дин. и 30 п. д. 8°, стр. II и 208.

Већина ових писама штампана је у „Београдским Новинама," а сад их је писац скупио у књигу. Као дневни извештаји за новине, писана су „у лéту", а овде су по где где допуњавана и заокругљена. Али су и ту задржала по неки знак свог првог, на брзу руку датог им облика: има неколика понављања о истим стварима (као на пр. опис депутација из азијских провинција). Писац је био у Москви без мало месец дана, дошао је међу првима, те је имао прилике да на тепаци разгледа спремања за царев дочек. Као новинар а Словенин, имао је прилике да свуда стигне и све види. Поред тога је био и у броју оних тридесет и пет новинара, који су добили улазнице и у саборну цркву, те је могао лепо видети и описати оно што је и било најглавније — сам чин крунисања царева. Односно потпуности његовим се извештајима заиста нема шта замерити. Али су његови описи и доста лепи и врло топли, јер је био у истини одушевљен оним што је видео и описивао. — Слике су врло лепа допуна овој књизи: нарочито су лепо и чисто израђене слике царева и царичина, и она где цар крунише царицу. Међутим оне две, мал' не потпуно једнаке, на стр. 45. и 47. врло су нејасне, јер су снимљене из далека. Писац се трудио да му језик буде чист, а то му је и доста

добро испало за руком. Али ће се наћи и по која неправилност (на пр. довежен, испратив и др. и за женски род и за множину и т. д.) и доста провинцијализама (на стр. 54. има и овака реченица: „На коњих, што су вукли ова кола, јахало је *на сваком пару* по један коњаник.") — Најевић не ће погрешити ако настави, као што обећава, описивање свога пута по Русији.

Чист приход ове књиге намењен је похвалној сврси: фонду д-ра Ђорђа Натошевића за удове и сирочад учитељску.

К.

Jahrbuch der Internationalen Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre zu Berlin, уз сарадњу г. г.... издају Prof. Dr. Bemhöft (из Роштока) и окр. судија Dr. Meyer (из Берлина). *Год. II.* 1896. *Berlin 1897.* 8°. VI. 716.

У VII књизи *Дела* (стр. 140.) ми смо у кратко приказали прву половину *Годишњака* овог друштва за прошлу годину. Пред нама је већ овогодишњи, који је садржајем још богатији а при том и систематичније уређен од лањског.

Садржај му је подељен у четири раздељка. Најпред иду предавања, држана на друштвеним седницама, којих је шест, и од којих наше читаоце може занимати нарочито чланак Ернеста Шустера, *Практични значај упоредне правне науке за породично и наследно право.* За овим долази *Законодавство и књижевност за год. 1895.* одељак који захвата највећи део књиге (стр. 142—565), јер су у њему заступљене у оба правца све просвећене државе на свету, па и Србија (529—538), Црна Гора (339—341) и Бугарска (189—216), ова последња само с погледом на законодавство. На треће место долазе *Разна саопштења*, од којих наше читаоце може нарочито занимати реферат одеског професора Владимира Реченкампфа о Коркуновљевом делу „Преставништво мањине." Најпосле долазе службени друштвени извештаји, списак чланова и стечај за једну научну радњу, који доносимо ниже засебно.

Као што се види овај Годишњак напредује лепо и усавршава се тако, да га можемо препоручити свакоме, ко би хтео да се упозна с радом на правној науци и законодавству код свих просвећених народа.

Д-р М. В.

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВА

Српска Књижевна Задруга. — Српска Књижевна Задруга јавља својим члановима, да ће и у петом колу бити седам књига, од којих су већ штампане: *Басне Доситија Обрадовића* II, *Друга Певанија Змаја Ј. Јовановића* II, *Слике из сеоскога живота* од Јанка Веселиновића I, *Тодор од Сталаћа* од М. Цветића, *Бијесни Роландо* II и *Књига о здрављу* превео д-р М. Јовановић — Батут, са 55 слика, а доштампава се *Девајтис*, роман М. Рођевичевне, с пољскога превео Н. Манојловић-Рајко. Како ће књиге Задругине ове године бити готове до св. Николе, потребно је да чланови похитају с уписом, који треба да је ове године још обилатији.

Југославенска Академија. — Филолошко-историјски одсек имао је 11. октобра седницу, у којој је читана расправа д-ра М. Решетара „Lekcionari srednjega vijeka". Расправа ће се штампати у академијским публикацијама, а садржај јој се огледа у овом „изводу", који је саставио сâм писац:

Да би се могло решити питање, како је постао наш превод лекционара и како се даље развијао, писац пре свега у овој расправи истражује језиковне особине наших најстаријих приморских лекционара, међу које броји задарски лекционар из половине XV в., Бернардинов од г. 1495. и Раљинин, који је преписан год. 1508., али својим постањем свакако припада још XV в. На основу овог истраживања писац долази до ресултата, да сваки између ових лекционара у главном приказује један у себи једнак говор, те мисли, да је задарски лекционар написан дијалектом далматинских чакаваца негде око Задра, Бернардинов сплетским, а Раљинин дубровачким, али допушта, да у сваком од њих има и појединих ствари, које су из другога доба или из другога краја, него ли су били задњи преписивачи појединих рукописа. Него ако и јест сваки од ових лекционара написан једним истим дијалектом, писац на основу ситних разлика, нарочито у погледу гласова, могао је констатовати, да је сваки од њих састављен од разних чести. Тако за задарски лекционар, за који се зна да је писан од три различите руке, он на темељу разлика у ортографији налази, да је главна (прва) рука преписала све три различите матице. У Бернардинову лекционару пак нашао је, како је већ проф. Маретић слутио, да имају две разне редакције, једна старија а друга млађа, од којих се опет свака састоји од три чести, па се ни ове не слажу у језиковном погледу са свим међу собом, а што је још чудније, тако су поређане, да се редовно измењују по једна чест прве, а по једна друге редакције. Напокон за Раљинин лекционар писац мисли, да се на основу језика може тврдити, да је он састављен од три разна елемента, најпре од основнога лекционара, који је у Дубровнику окренут на дубровачки говор, за тим од допуна, које су преписане од штампанога лекционара Бернардинова, и у трећем реду још од других допуна, које су самостално преведене у Дубровнику. Ако се писац у овој расправи и не бави питањем, јесу ли и како су ови лекционари међу собом везани, опет се већ по овом види — а он то у приступу показује са неколико примера — да су лекционари постајали преписивањем и допуњавањем према потребама својега места и времена.

За овим је проф. Маретић поднео своју књижевну обзнану о делу М. Халанскога „Југославенско причање о Краљевићу Марку у свези с руском народном еником"; штампаће се у „Раду".

Евсебије Ферменцин даје допуне и додатке к својим већ примљеним Acta Croatiae ecclesiastica, који ће се штампати у „Старинама". Од Ферменцина штампаће се у „Старинама" прилог, што но приказује мартирије наших Фрањеваца за XVI и почетак XVII века.

Е. Laszowskoga извештај о аркивима у Срему штампаће се такође у „Старинама".

Бугарско Природњачко Друштво. — Ове је године обновљено у Софији бугарско

Природњачко Друштво, које је дотле једва животавило или боље рећи са свим и престало било. Постарали смо се да од овога корисног удружења у браће Бугара добивамо извештаје о његову раду и напредовању. Њих ћемо од времена на време приказивати у своме листу. Основни правилник овога друштва има десет ових чланова:

Чл. 1. Задаћа је друштва: а) да ради на изучавању природних одношаја Бугарске и да буди интерес ка природним наукама; б) да помаже и одржава узајамну везу између лица која се занимају Јестественицом.

Чл. 2. Друштвом управља комитет, састављен од 15 чланова. Бира се на две године у општој седници чланова. Међу члановима комитета дванаесторица морају бити лица која се специјално баве о којој грани природних наука.

Чл. 3. Чланови комитета бирају једно лице из своје средине за председника друштвенога

Чл. 4. Осем председника чланови комитета бирају између себе и лица, која ће руководити друштвене послове, ка ови наступе.

Чл. 5. Комитет руководи дружинске послове, расматра предузимања заједничких екскурсија, а по раније проученом плану, удешава састајање дружинских чланова, проналази путове и средства за постизање сврхе друштвене и стара се за редиговање издања и инструкција, која би друштво издавало

Чл. 6. Крајем сваке дружинске године комитет издаје *Годишњак*, у коме ће се штампати и извештај о његову раду.

Чл. 7. Члан друштва може бити сваки љубитељ природних наука.

Чл. 8. Сваки члан друштва плаћа годишње 5 лева (динара) улога. У почетку сваке друге друштвене године, сваки члан добива бесплатно друштвени „Годишњак“.

Чл. 9. Сваке друге године комитет сазива, 25. августа, општи скуп чланова. Програм и место за збор ваља да буде раније објављен.

Чл. 10. Седиште бугарскога Природњачкога Друштва јесте у Софији.

КЊИЖЕВНОСТ

Правила православне цркве. — Прошле године изишла је прва књига (вел. 8-на, X и и 645 стр.), а сада ево изиде и друга књига „Правила (κανονες) православне цркве с тумачењима“ (стр. IV и 554, и л. 9) коју изради епископ далматински Никодим Милаш. Овом другом књигом довршена је радња, — и сада на српском језику имамо с потребним тумачењима *сва* правила православне цркве: основна и допунидбена (свега 921 правило). За практичну употребу од користи је на крају ове књиге азбучни преглед предмета и лица, о којима се у књизи говори. А да се може имати пред очима општа слика свега, о чему се у *свима* правилима и у тумачењима њиховим говори, нашло се за умесно унети у „преглед“ и ове књиге и све оно, што садржи и прва књига. У овој су другој књизи правила десет помесних сабора, правила светих отаца и правила „допунидбена“ (Јована посника, Никифора исповедника, Николе цариградског и различни канонички прописи). — Издала је ово огромно и корисно — нарочито по свештенство — дело књижарница Арсе Пајевића у Новом Саду. Стаје друга књига 8 динара.

Поред Топлице. — Године 1895. пропутовао је срезове добрички и косанички у округу топличком професор Тихомиљ Р. Ђорђевић као ревизор основних школа. На том је свом путу марљиво бележио све што је занимало да има интереса по историју, топографију, етнографију и фолклористику тих крајева, те нам их у облику кратких путописних бележака, а под натписом *Поред Топлице*, изнесе сада у „Браству“ VII, одакле је и посебице отштампано у књигу од 90 страна. Белешке ове имају свакако интереса; оне нас ма и овлаш упознају с оним крајевима, подстичу на проучавање појединих остатака из старине, дају но неки опис каке рукописне књиге или снимак какога записа, а гдегде исправљају и допуњују ђенералштабну карту. Тако Александрово а не Александровац стр. 7., Томин Поток а не Толин Поток стр. 15., Комьига а не Комнега (у Милићевића Краљ. Срб. Комига или Комиг); нема у равници између Доње Бресница и Прекопца засеока Доње Бресница, који се зове Крњи Град стр. 24. Погрешка је, што је уз помен о црквици на Комьизи додао 26. јуни; она слави Усековање св. Јована које је 29. августа. — Згодно опажа „Бранково Коло“ у бр. 37., „да би ове белешке ипак пре пристале у какву другу књигу, него у „Браство“, које је намењено најширем сриству“.

Књиге и листови штампани овога месеца у Државној Штампарији. — *I Књиге*: Ј. Шрама и д-ра Р. Шислера „Геометрија за I и II разр. гимназија и реалака“, друго поправљено издање, од *Ђорђа П Рокнића*. М. 8о, 2 л. и 1.—109. страна с 111 слика у тексту. — 3. Бачка Књижница „Српске Народне Гатке“ приредио *М К. Драгутиновић*. Издање „Професорскога Друштва“. М, 8о I—VII и 1—78 страна. Цена? „Књига о здрављу“ просто изложене поуке о чувању и негованању здравља, израђене у „Немачком Царском Здравственом Заводу“. Српско издање приредио д-р *Милан Јовановић—Батут*. 8о; I—XIX и 1.—367. стр. са сликама у тексту и две бојадисане таблице. (Ово је 35. књига Српске Књижевне Задруге, која је награђена из фонда пок. попа Михалаћа). — „Кнез Михаило у успоменама некадашњег свог секретара из последњих девет година Кнежева живота“. Написао *М. Ђ. Миличевић*. 38 књига Чупићеве задужбине. 8о, I—XV и 1.—221. страна, са 3 стране факсимиле Кнежева ру-

хониса. Цена 1·50 динара. — „Матија Дивковић, прилог Историји Српске Књижевности". Написао д-р Ђорђе С. Ђорђевић, професор. (Прештампано из LII и LIII „Гласа Академије Наука". В. 8°, 2 л. и 1.—245. страна. — „Пандекте или данашње Римско Право" Уџбеник Л. Арнета Ритера од Арнесберга, по смрти пишчевој уређивали д-р Л. Пфаф и д-р Ф. Хофман. Превео д-р Драгиша Мијушковић. Књига четврта и пета. Породично и наследно право. В. 8°, I–XX и 1001.—1479. стране. Цена? — „Графичка Статика са основама графичких рачуна", за ученике Вел. Школе, по Карлу Отту, Х. Ф. Б. Милер Бреслау, Е. Винклеру и др., израдио *Коста Д. Главинић*. Свеска друга. В. 8° I–XVII и 1–447 страна са 243 слике у тексту и 5 листова цртежа. Цена 6 динара. — „Грађа за проучавање Мораве", од *Н. Н. Стаменковића*. I са пет таблица и три листа цртежа. (Из „Српског Техничког Листа"). В. 8°, 1–43 стране. — „Статистика Кривичног суђења у Краљевини Србији за 1888., 1889. и 1890. годину". 4° I–CL и 1.—398. страна са три картограма и петнаест диаграма. Ово је VI књига „Статистике Краљевине Србије", коју израђује и издаје министарство народне привреде. — „Реч у своје време", на адресу тако званих „државника" наших. В. 8°, 1.—21. страна. — „Нешто о ружи и ружину мирису". Саставио Жив. Ј. Јуришић (оштампано из „Српских Новина"). 16° 1.—46. страна.

II Листови: „Просветни Гласник", свеска 10. за октобар ове године. Уредио *Тих. Р. Ђорђевић*. 4-на, стр. 469—532, и прилог „Статистика наставе у краљевини Србији за 1891—1892. школску годину по службеним изворима написао Зар. Р Поповић 1·—16), — „Наставник", свеска 8, за ову годину. Одговорни уредник *Л. Лазаревић*. На 8-ни, стр. 365—420 и прилога 49–64.

Списи дати у штампу у државној штампарији: – „Старинска српска јела и пића", од *Симе Тројановића*. (Штампа се као друга књига „Српског Етнографског Зборника", што га Академија Наука издаје.). — „Марков Гријех", приповијетка из Мостара. Написао *Свет. Коровић*. (Прештампава се из „Српских Новина"). — „Државни Календар Краљевине Србије" за 1897. годину. — „Пољопривредни Календар" за 1897. годину. Уредио Д. М. Спасић. Година XV.

Монтењ и Локе. — „Бранково Коло" и „Босанска Вила" јављају, да је Радивој Поповић штампао у Митровици педагошку расправу „Монтењ и Локе", која доказује, да имамо и у педагошкој струци ваљаних мислилаца. Књига има 28 страна и у њој се износи самосталност и утицај васпитних идеја те двојице педагога. Стаје 60 пара динарских. Чист приход тече у корист разних добротворних сврха.

Владика Данило. — В. М. Г. Медаковић написао је књигу „*Владика Данило*", посветивши је двестагодишњој прослави „владајуће" куће Петровића — Његоша. Стаје два динара.

Карићев Земљопис. — У радикалној штампарији недавно је штампано ново поправљено издање *Земљописа за средње школе* пок. проф. Влад. Карића. Одбор, који се брине о тестаменту пок. Карића, поверио је Војиславу Симоновићу и Јовану Ердељановићу, слушаоцима географије у Великој Школи да приреде ово ново издање са захтевом да суштина (распоред и у главном и садржина последњег издања, 1893.) остане непромењена. Према томе су приређивачи учинили неке измене и поправке, те је сада у бољем руху угледао света Карићев „Земљопис". У тексту има 152 слике, а на осмини је и има VIII и 408 страна. Стаје три и по динара. — У „Народу" бр. 27. — 29. приказао је ово издање Тодор Радивојевић, те износи и неке недостатке и омашке овога издања. Замера на пр. што су унели поделу језика на 12 група у уџбеник намењен нижим разредима; што су избачене неке слике, и ако имају јаке везе с текстом и т. д.— Стаје три и по динара.

О узроцима злочина. — Јаша Томић издао је недавно опет један свој рад, под натписом „О узроцима злочина", у ком се нарочито осврће на прилике Срба у Угарској и Србији. Одељци су у овом раду ови: Број злочина и испитивање њихово; За што грешимо?; Шта све може да се роди с човеком?; Жене као преступнице (овај смо одељак донели у прошлој свесци „Дела"); Политички „злочини"; „Највећи" узрок злочина; Пијанство и напуштена деца; Човек против човека; На коју страну претеже наше васпитање?; Чега све има по затворима?; Утецај затвора на злочине; Куда идемо. — Књига има 249 страна обичне осмине; стаје два динара. Штампана је у Новом Саду у штампарији д-ра Светозара Милетића. Може се добити у Н. Саду код писца и у свима књижарницама.

На мирисноме Златибору. — Тако се зове рад, који је написао Срет. А. Поповић. Пишчева је жеља била да упозна читаоца са Златибором и срезом златиборским, те нам ту прича: о земљишту тога краја, о земљорадњи у њему, сточарству, производњи, занимању и обичајима, писмености, језику и усменој књижевности народној, живљењу и задрузи, храни, здрављу, ношњи вери и празноверицама. Овај је рад прво излазио у „Српским Новинама", па одатле оштампан у књижицу од 82 стране; стаје 80 пара динарских. И „Народ" (бр. 41.) и „Београдске Новине" (бр. 267.) препоручују је. Може се добити код писца и у књижарницама Љуб. Јокимовића и Срет. Ђорђевића.

Седам тајна новога завета. — Црногорски митрополит Митрофан Бан превео је из дела епископа Силвестра, ректора духовне

академије у Кијеву „Изъ Чтеній по догматическому Богословію“ *Седам тајна новога завјета*, те их штампа у цетињској државној штампарији у засебну књигу. Има стр. XIV и 253.

Витез од Грија и Манон Леско. — Жалимо што морамо да јавимо да и превод дела *Витеза од Грија и Манон Леско* излази у свешчицама од гроша; али преводилац Д. Даниловић мораде тако урадити, јер не нађе издавача за цело дело. Изузетно нека је препоручена ова *љубавна историја*, која ће изнети до 10 свезака. Три су свеске већ изишле.

Вартоломејска ноћ. — Јанковић и Бимбић, чиновници општине београдске, издају у свескама од гроша превод рускога романа Крижановскога „Вартоломејска ноћ“. Има и слика. Биће до 20 свезака. Досада је изишло 14 свезака.

Теорија књижевности. — Са Цетиња смо добили књигу *Теорија књижевности* (стилистика, риторика, поетика за своје ученице дјевојачког царице Марије института на Цетињу и ученике гимназије и богословско-учитељске школе по рускијем и домаћим изворима саставио Ј. Љепава.“ (На 8-ми стр. 169 и 1 л.). Писац жали, што му је доцкан до руку дошла П. П. Ђорђевића „Теорија књижевности“, па додаје „ово моје дјело предато је покојном министру Ј. Павловићу овдје, кад и оно у Београду министарству просвјете, те се нијесам могао, колико бих хтио, користити“. Предговор је писан септембра 1891.; на натписном листу стоји година 1895., а на корицама 1896. — Стаје форинту.

Летопис Матице Српске. — И четврта свеска за ову годину — књига 188. — „Летописа“ изиде пре неколике недеље. У овој је свесци на првом месту почетак чланка Ђорђа Магарашевића „Адам Драгосављевић, српски књижевник“; чланак је овај рађен понајвише према рукописима Драгосављевића, нађеним недавно у његова сина Николе. Овај је све те рукописе оца свог недавно поклонио „Матици Српској“. За овим је чланком опет само почетак чланка д-ра Ђ. Дере „Тукидид и његова значајност на пољу историографије“; за овим је други део „Успомена из нашега црквено-народног живота“ (1861.—1867.) од д-ра Теодора Мандића; од Змајева превода „Толдијине љубави“ уђше су у ову свеску 5., 6., 7. и 8 песма. Даље је: трећи и четврти чланак рада дра М. Савића „Хумор и хумористе у књижевности српској“, у којима говори у кратко о Змају и нешто опширније о д-ру И. Огњановићу — Абукажему; свршетак „Другога додатка грађи за природописну номенклатуру и за рибарско оруђе“ од М. Медића; „Споменци“, дванаест песмица Ал. Шантића; наставак „Писама Ђуре Даничића Јовану Бошковићу“ (овде је штампано 14 Даничићевих и 2 Бошковићева писма). У одељку „Културне појаве у српском народу“ говори А. Варађанин о женским учитељским школама; у одељку „Уметност“ пише уредник „Летописа“ М. Савић о изложби вајарских радова Ђоке Јовановића у Н. Саду. У „Књижевности“: Т. Остојић баца поглед на значај и досадашњи рад Српске Књижевне Задруге; К. Суботић реферује о Козарчевој „Мира Кодолићева“; Ст. Милованов оцењује Ђ. Станојевића „Из науке о светлости“; уредник приказује: Сремчеву „Ивкову славу“, С. Ђоровића „Из Мостара“ и В. Пушибрка „Постанак и развитак срп. прав. вел. гимназије у Н. Саду“. — Овој свесци приложен је и лик Адама Драгосављевића.

Духовна библиотека за народ. — Још 1894. године почео је прота А. Илић издавати „Духовну библиотеку за народ“ у свешчицама, штампајући у њима морално-религиозне приче. Ове је године изишла трећа свеска те „библиотеке“; има осам табака, а стаје динар. за ђаке у пола цене. Прота Илић намеран је да у тромесечним свескама од 5—6 табака издаје ову „библиотеку,“ која би могла имати својих читалаца

Скупљени списи. — Стеван Ј. Јевтић издао је проглас, којим објављује да ће под истакнутим натписом издати сав свој досадашњи књижевни рад од 1868. до 1896., у осам књига, на лепој хартији и с украшеним тврдим повезом. Тромесечно излазиће по књига; у свакој биће по двадесет табака средње осмине, француског формата. Појединa књига стаје 4 динара, а динар мање на сваку, ако се упише до краја новембра на све осам књига, или на појединy, ако се упише на месец дана раније. У првој књизи, која ће изићи 1. јануара 1897., биће ситније ствари (на броју 51): пригодне песме, предавања, надгробнице итд.

Славосиј. — Добили смо са Цетиња „Славосиј на прославу двјестогодишњице откада у Црној Гори непрекидно владају јуначки Господари из славама овјенчанога дома Петровић—Његоша“, који је спевао Ј. Сундечић. „Славосиј“ је поделио на 31 песмицу, а посветио кнезу Николи.

Жртва новога завјета. — Милош Парента, свештеник у Далмацији, написао је књигу истакнута натписа; у њој је особита пажња обраћена евхаристичној жртви и освећењу евхаристије, с обзиром на одступања у том римске цркве. Изнеће до 20 штампаних табака, а стаје 4 круне. Претплата се шаље писцу у Иелам (пошта Смиљчић) Далмација.

Мисли о вероучним књигама у основној школи. — Педагошки писац Мита Пешковић изнео је у књижици своје „Мисли“ о настави у вери у основној школи, о којима

би требало да позвани коју реку. Књижица је штампана у штампарији манастирској у Карловцима, а стаје 25 новчића.

Уздисаји. — Новица Ј. Николић са Никшића штампао је на Цетињу своју прву збирку песама под именом *Уздисаји*; у збирци је до 40 песама љубавних, родољубивих, пригодних и других. Нама се чини, да је Николић врло рано похитао с издањем својих песама: могао је негде и по коју штампати да задовољи своју таштину, али збирке није требало издавати још. На свему се види младост пишчева. Има и подражавања, али је у опште слабо. Више читања не само наших песника већ и туђих, дубље студије, а мање изласка на јавност, могло би се само препоручити и овом писцу. У интересу је и његову да тако поступи, јер ће иначе његове песме бити пролазне, као и многе друге данашњих наших певалаца. — „Уздисаји“ имају 47 страна мале осмине; стају 30 новчића.

Декамерон. — У Карловцима овога лета покренуто је издање туђинских краћих прича под именом *Декамерон*. *Декамерон* имаће стотину прича од сто најславнијих писаца светске литературе. Сем француске, енглеске, руске, немачке и талијанске књижевности, у „Декамерону“ биће заступљена и: чешка, пољска, хрватска, словеначка, бугарска, румунска, мађарска, шпањолска, данска, шведска, холандска, норвешка, грчка и финска књижевност, чији се радови у српским преводима тек по кад и кад јављају разбацани по разним часописима нашим. Како ће овака збирка бити албум најлепших слика светске литературе, то се она сама собом препоручује нашем читалачком свету. „Декамерон“ излази уз сарадњу сурадника „Бранкова Кола“, с тога и по која причица из „Бр. Кола“ и наће места у „Декамерону“. Изнеће до 15 свезака, а биће сложен у две књиге. Досада су изишле четири свеске прве књиге; у њима имају 34 приче ових књижевника: де-Амичиса, Баранцевича, D. J. M. Bartrina, Бјернсона, П. Буржеа, P. Galdosa, Гардоња, Дикенса, Dicenta, Добротворског, Доде-а, Златовратског, Зографа, Киплинга, Копеа, Короленка, Лебедјева, Z. Or. Luco-a, П. Маргерита, J. v. Maurik-a, C. Mendés-a, Миксата, А. J. Мужика, Пакала, Пардо-Базанова, Софије Сајдлера, Сахер-Мазоха, Р. Страута, М. Твена, А. А. Тихонова, J. Ев. Томића („Поноћница“), Филипа, Шебека и Шубина. — Препоручили бисмо редактору „Декамерона“ да на крају друге књиге донесе прегледан садржај свих прича с додатком код сваке и с кога је језика преведена. — Свеска стаје 20 новчића. — Нека ово предузеће наша читалачка публика прихвати најозбиљније, јер оно то заслужује.

Brodarska Higijena. — Др. Јако Бјановић, котарски лекар у Задру штампао је о свом трошку у штампарији Антона Шолца „Brodarsku Higijenu,“ намењивше поморцима. Књига има четири дела: у првом се говори о хигијени и износе штетни утицаји и узроци болести и начин како да се избегну; други је о саставу тела, трећи има упуство за лечење и о здравственим мерама у случају прилепчивих болести; четврти о лековима, којих мора бити на броду.

Упуство за виноградарство. — У Загребу штампао је Павао Цезар „Uputa za vinogradarstvo ili kako ćemo obnoviti naše propale vinograde pomoću amerikanske loze“. Хрвати препоручују ову књигу, с којом би требало да се и наши пољопривредници упознају. Упуство ово дели се на два одељка: у првом је говор о „оснивању матичњака и лозњака те произвођење кључића и цијепљење лозе“, а у другом о „уређењу и обрађивању винограда“. Књижица стаје 35 новчића.

Међу Словенима. — У Кракову штампао је Јан Вадени књигу у којој описује своја путовања, под именом „Miedzy Slowianami.“ Књига има две свеске; у првој су ови чланци: Код Словенаца; У Загребу; На Дунаву и у Словачкој. У другој нас води у хукулске горе, у Моравску, на католички конгрес у Брну, на прашку изложбу, на далматинско приморје, које особито живо описује, па у престоницу црногорску и најзад у Лужицу.

Маћедонско питање. — Бечки недељни часопис, „Die Zeit“ у своме 105. бр. од 3. октобра (21. септембра) ове године, донео је један чланак из пера нашег уредника, „Die macedonische Frage“. У чланку се томе најпре констатује неоспоран факт да је Маћедонија словенска земља. Али на жалост та словенска земља, у којој још данас господаре Турци, а о коју се поред тога отимају и други несловенски балкански народи, Грци на првоме месту, постала је већ од дугих година попришћем стране, неумитне борбе међу двама словенским балканским народима Србима и Бугарима. Резултат је те борбе да се у исто време у несрећној Маћедонији могу држати и турско господарство и грчки и други несловенски утицаји. Г. Миловановић препоручује живо и Србима и Бугарима, да ту борбу прекину, да нађу начина за искрен споразум. У том споразуму лежи једино трајно и правилно решење маћедонскога питања; за њега се непосредно и нераздвојно везује и питање о српској као и о бугарској будућности.

Чланак је овај у српском преводу, али врло рђавом, угледао света и у београдском журналу „Дневном Листу“.

Балканска царица. — Овај драматски спев црногорскога кнеза Николе I угледао је света и у немачкој преради под именом „Die Kaiserin des Balkans“. (На 8-ни, XX и 129 стр.). Превео ју је Хајнрих Штимке, а издала берлинска књижарница Е. Еберинг. Преводилац је додао и литерарно-историјски

приступ. О самом преводу, као и о овом литерарном приступу, у броју за овим биће говора; овде напомињемо, да је техничка израда елегантна, да је пред натписним листом слика кнежева и да издање ово стаје четири марке.

Српско питање у отоманској царевини. Под овим натписом донео је La Revue de l'Orient chrétien симпатичан чланак из пера П. Пизани-а, о праведним захтевима отоманских Срба а поводом познате Костадинове брошире, која је, као што се чини, обратила пажњу многих на несносно и неправедно стање наших саплеменика у турској царевини. Калуђер П. Пизани, писац је драгоценога дела на француском о Далмацији, о коме је већ било говора у неколиким нашим књижевним листовима. Горњи чланак, који је штампан у III књизи тромесечнога додатка поменутом листу за ову годину (стр. 426.—431.), нов је доказ са колико интереса и симпатија прати виђени француски католички књижевник судбину српскога народа у опште, а посебице наших земљака у подјармљеним земљама, који су те худе среће, да им се не признају ни најсветија човечанска права. Хвала Пизани-у и од наше стране и надамо се да и у будуће неће остати равнодушан према српским захтевима.

Српски или „босњачки“ народ у Босни и Херцеговини. — Како у опште пролази у научноме свету познати Калајев проналазак (*si c'en est une!*) довољно ће бити да поменемо, како се изразио о павиљону Босне и Херцеговине на мађарској изложби виђени швајцарски географ А. Клапаред, под чијим се председништвом одржао овогодишњи XI конгрес швајцарских географских друштава, а на коме је, као што знамо, беседио о напретку поменутих покрајина плаћени и акредитовани Калајев агенат, Х. Мозер. Клапаред штампао је неколико писама са пештанске изложбе у једноме дневном женевском листу, и говорећи о разним павиљонима, задржао се за часак па павиљону Босне и Херцеговине, те је и ту проговорио неколико речи о културноме напредовању *српскога становништва* у овим двема покрајинама. Ово тек колико да се не заборави!

Криланове песме. — У свескама 52.—54. „Slovenske knjižnice“ штампана је трећа, последња, књига радова рано преминулога словеначкога песника Јосипа Пагљаруција Крилана (1859. - 1885.) под натписом „Zbrani spisi“. Прва је књига изишла још 1887. године, али се мало распродала; те су јој сада корице промењене и снижена цена. У првој су песме (стр. 144) а и у другој (стр. 150); у трећој су просни саставци песникови и у приступу: опис песникова роднога краја и његова биографија, обоје од рођака му А. Клодича—Сабладоскога, који је и приредио ово издање. Уз трећу књигу додане су и три лепе слике; једна од ових је лик песников. Цело ово издање Криланових дела стаје форинту и 60 новчића. Скрећемо пажњу својих читалаца и на ово издање наше браће Словенаца, желећи да се они заинтересују за њихову литературу.

Lirske in epske poezije. — У лепом елегантном издању добили смо нову збирку песама једног од бољих живих словеначких песника, Антона Ашкерца. Тој збирци натпис је „Lirske in epske poezije“. Лирске песме подељене су у три групе: Razni motivi, Iz popotnega dnevnika и Is pesmarice neznanega siromaka. Епских је песама 37 О овој дивној збирци проговорићемо у скоро опширније. За сада је само препоручујемо. Ова је књига изишла у Љубљани о трошку књижарнице. Иг. пл. Клајнмајра и Фед. Бамберга стаје у меким корицама с поштарином 1,35 фор., а у елегантним 2,10 фор.

О изложби лужичких Срба. — Као допуну нашем чланчићу о етнографској изложби лужичких Срба, који је штампан у прошлој свесци „Дела“ стр. 154.—155., можемо прибележити: да су се поред Чеха нарочито интересовали овом изложбом и Пољаци. У популарним и опште признатим новинама пољским „Tygodnik illustrowany“ штампана су два чланка (један Меланије Парчевске, а други Оцеткевића); у оба се ова чланка с великом поштом и признањем, а опширно, говори о овој значајној изложби. За ову допуну захвални смо госпођи Ружи Винавер, која је била тако добра да скрене пажњу уредништва на ово писање пољско о лужичкој изложби.

Фотографија супрасалскога рукописа. — Као што је познато један део супрасалскога рукописа чува се у библиотеци љубљанског лицеја, а други у Варшави. Цео рукопис издао је још 1851. године пок. Миклошић под именом Monumenta linguae palaeoslovenicae e codice suprasliensi. Петроградска академија наука сада хоће да има тај рукопис, ради ближега проучавања, фотографисан, с тога се обратила фотографу љубљанском Хелферју, те је овај фотографисао све листове којих има у Љубљани, сваки посебице залепио на картон и тако од њих саставио албум. Петроградска академија као и универзитетске библиотеке у Москви, Варшави, Прагу, Бечу и Загребу су већ такве албуме купиле, а траже га и друге библиотеке универзитетске, као лавовска и берлинска Може се набавити преко А. Загорјана, књижара у Љубљани. И наша Народна Библиотека требало би да набави овај албум супрасалскога рукописа.

Тисућа. — У петој свесци шесте књиге „Indogermanische Forschungen“ Херман Хирт расправља германско-готску реч за хиљаду (dusundi), те се дотиче и словенске *тисућа* и исказује, и ако не са свим одређено, да ће бити ова позајмица германске речи. Клуге се у Паулову Grundriss-у I 400 изјаснио био ра-

није да ни германска ова реч није из словенског узета, а ни словенска из германскога.

НОВИНАРСТВО

Луча. — Изишло је досада десет свезака овога књижевнога листа друштва „Горски Вијенац“, што излази друга година на Цетињу, а уређује књижевни одбор, ком је председник професор Живко Драговић а секретар Мил. Ковачевић. Лист овај садржином својом не показује никаква одређена правца, нити изобилује у књижевним радницима. Већи део радника на њој из Црне је Горе, и то махом млађе коло, које је узело себи у задатак нарочито да по које знатније питање из науке, што који универзитетски професор у својим предавањима третира, саопшти. Даље су неколико радника из Херцеговине и Далмације, а један из Срема. Из Србије на „Лучи“, што је карактеристично, раде само три и то *женска* књижевника, а на име Јунија, Љубица и Ружица Прокићева; од прве штампане су две песме, а друге две имају по једну; оне одржавају књижевну везу између Србије и „Луче“. У одељку „Наука и белетристика“, штампани су између осталога ови редови: *Владика Мардарије Корнеćанин* од Митра С. Вукчевића (Мардарије је био владика у Црној Гори између Руфина Његуша —1631.— и Руфина Болевића — 1675.).; *Једна биљешка из наших одношаја према Русији из доба књаза Данила* I од Ж. Драговића (по Вјазимитова „Черная Гора и Сербія во время руско-турецкой войны 1854. г.“); *Наод Момир*, нар. срп. песма, пропратио проф. Л. Т. Перовић; *Српске народне пјесме — као скитачице* од В. Радојевића; *Биљешка о Оцињу* од М. Вукића; *Два акта о вјековној независности Црне Горе* од М. Драговића (по Алекс. Чарторијском); *Ратовање и његов значај по опште човечански прогрес и цивилизацију* од Јов. Николића; *Нова кола од Николе I-ога* од Филипа Ковачевића; *Преварен Кадија*, приповетка из новопазарскога санџака од Андрије Јовићевића; *Успомене Е. П. Коваљевског из борбе Црне Горе и Италије за слободу и независност* (писано 1864. г.) региструје Ж. Драговић; *Савојска династија и њен значај за Италију* од М. Ковачевића; *Краљевић Марко укида свадбарину* по срп. нар. песми позоришна игра у 2 чина од Јов. Тута. Скоро у свакој свесци има у одељку „Народне умотворине“ саопштена по која нар. песма и приповетка. Од ове године у „Лучи“ је и одељчић „Важнији догађаји у свијету“, где се најлаконскије региструју новине политичке у свету. Чини нам се да се без овога могло бити, а у накнаду за то требало је одељак *Књижевност* проширити — „Луча“ стаје за Србију три форинта.

Ратник. — У октобарској свесци штампан је између осталога чланак Гојка Павловића, војно-судскога поручника „*Установа јавности код војних судова*“. Писац је покренуо на писање овог чланка нов пројекат закона о устројству војних судова, а нарочито одредба његова из § 53., где се изреком вели: „судска истрага у војним судовима јавна је“. Писац је одсудно противан, да се установа јавности у суђењу уведе и код војних судова, ако се хоће да одржи морал и дисциплина у војсци на оној висини, на којој треба да је. Скрећемо пажњу наших правника на овај чланак, о коме би требало да се чују и противни разлози у овом одвећ знатном питању.

Балкан. — Летос је д-р Александар пл. Брешћенски издао уз суделовање пријатеља сједињења цркава прву свеску *Балкана*, листа намењена јединству и братској слози и то ћирилицом и латиницом à la сарајевска „Нада“. Тај покрет од католика, у чијој се средини налази и један Штадлер, свакако је подстакао и с наше стране да коју о овом предузећу реку и да открију праву задаћу његову Синиша је у „Србобрану“ у низу чланака одговорио римској пропаганди на њен „Балкан“, те одбија од православља сваки напад, који је противу њега намењен. Из „Србобрана“ прештампан је тај *Одговор* и у засебну књижицу, коју треба да прочитају наши и новинари и политичари и свештеници. Има 76 страна. — Узгред да напоменемо овде да је у Задру штампан превод по трећем талијанском издању Салватора М. Брандија *О сједињењу цркава*, одговор цариградском грчком патријарху. Превео је д-р Анте Катилинић. Стаје 60 новчића.

Нови листови. — 1. септембра добили смо два нова политичка листа: „*Народ*“, радикални лист, ком је власник Коста Таушановић а директор Јован Ђаја и „*Слога*“, који издаје Сима Јевр. Поповић а уредник В. Павлићевић. Први излази свакога дана сем недеље и празника, а други два пута недељно.

1. октобра изишао је у Карловцима први број „*Српскога пчелара*“ илустрована органа за српске пчеларе. Заштитник је овоме листу сам патријарх Ђорђе Бранковић, главни уредник Јован Живановић, а одговорни Иван Маширевић. Излази један пут месечно, а стаје 5 динара годишње. До сада су изишла три броја лепе садржине. Ми „Српскога Пчелара“ топло препоручујемо свима онима којима на срцу лежи што јаче развијање пчеларства у нас.

У Ст. Бечеју штампарија Божидара Гаванскога почела је издавати лист за шалу *Зврцало* ком је главни сарадник Сремац. У Сарајеву опет почео излазити почетком новембра латиницом лист за политику и народно господарство „Bosanska Pošta“. Излази три пут недељно. Власник и издавач је Иван К. Шмарда.

Накнадно јављамо: да је у априлу месецу отпочео излазити „*Бубањ*“ лист за шалу и забаву, ком је главни сарадник др. Казбулбуц, и да је у мају месецу поново покренут „*Велосипедски лист*“ орган првог српског велосипедскога друштва и његових подружи-

на. У првом броју овога листа, коме је главни уредник Милорад М. Терзибашић, штампана је Ј. Веселиновића цртица из живота првих велосипедиста „Ђаволска посла". Из „Бубња" је и посебице оштампан „Дневник нашег пра ота Адама", пронађен првога априлилија 189-деве године у једној дрвеној пирамиди од дра Казбулбуца (На 8-ми, 12 стр.).

Вршачко „*Српство*" и „Subotičke Novine" постали су политичким листовима.

Nastavni Vjesnik. — Под новим уредником д-ром А. Мусићем изишла је прва свеска пете књиге „Наставнога Вјесника". У њој су четири чланка: Шерцера Nabožna djela I. Djordjića, Дуката О Herondinim mimijambima, Керблера О Euripidovu Heraklu i Sofoklovim Trahinjankama и Голика Misli o obrazovanju srednjoškolskih učitelja. У „Књижевним обзнанама" налазимо реферат Вирагов на другу књигу Ловчевићеве „Опште историје" и Модестинов „Утук на одговор г. Х. Храниловића на оцјену 2. издања II. течаја Umlauft — Манојловићева земљописа". „Различних бележака" има четири: Шурмина Nešto o Vitezovićevoj „Novljančici", Павличића Prilozi kamatno kamatnomu računu, К. Карамата Elementarno izvodjenje formule kod njihala и Голика Kolegij bar. Josipa Eötvösa u Budimpešti. За овим је „Пријеглед часописа": Zeitschrift für das Gymnasialwesen 12. свеска, Neue Jahrbücher für Philologie und Pedagogik X—XII св., Revue internationale de l' Enseignement XII св., Zeitschrift für mathematischen und naturwissenchaflichen Unterricht III--V св.; Zeitschrift für den physikalischen und chemischen Unterricht III — IV св, Zeitschrift für das Realschulwesen IV—VIII свеске.

Archiv für Slavische Philologie. — У прошлој свесци „Дела" нагласили смо да је изишла и друга половина XVIII књиге овога научнога листа за словенску филологију, а сада саопштавамо њену садржину: пет је ових чланака: Kaschubische Dialektstudien од Готхелфа Бронишa, Die Biographie Stefan Lazarević's von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle од Ст. Станојевића, Dialektologische Merkmale des südrussischen Denkmals „Žitije sv. Savy" од А. Колеса, Zur Geschichte des Physiologus in den slavischen Literaturen од Ђ. Поливке, и Zur Frage nach der Herkunft des glagolitischen Alphabets од В. Вондрака. У „Kritischer Anzeiger"-у је реферат М. Мурка „Die Literatur zum 100 jährigen Jubiläum P. J Safarik's". У „Bibliographischer Bericht" између других приказане су и ове књиге: Скупљени граматички и полемички списи В. С. Караџића II 2, и III 1, и Српске нар пјесме В. С. Караџића II и IV од В. Јагића; П. Пирлинга Un protagoniste du panslavisme au XVIIe siècle. Mémoire inédit de Iouri Krijanitch (у Revue des questions historiques XXX год., 117 св., 1. јан' 1896.) од К. Јиречка; Малинина „Латинска Граматика" од М. Решетара· Строхала Osobine današnjega riječkoga narečia (из Rada 124.) и Вајганда Die Aromunen. Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren. I књига Land und Leute (Лајпциг 1895.) II књ. Volkslitteratur der Aromunen (Лајпциг 1894.) од пок. В. Облака; Б. Попарића Hercezi svetoga Save (50 godina povjesti hercegovačke) у програму сплетске гимнасије за год. 1894/5 — од Јов. Радонића. На крају је д-ра В. Облака, некролог који је с осећајем написао проф. Јагић·

ЛИЧНИ ГЛАСОВИ

† **Симо Љубић.** — Хрвати су опет прошлога месеца изгубили једнога ветерана радника, који је својим радом, нарочито на историји, археологији и нумизматици, задужио и другу половину свога народа, нас Србе. Октобра 7. преминуо је стари Хваранин Симо Љубић. Рођен је 12. маја 1822. у Старом Граду од старе босанске породице. Школовао се прво у своме родном месту, за тим у Дубровнику, Сплету и Задру, а пробавио је по том две године у Бечу, где је слушао и предавања Миклошићева. Био је једно време професором у Сплету, па у Осеку и на Ријеци; а и чуваром мусеја прво у Сплету па у Загребу Као чувар загребачкога мусеја био је преко 20 година, све до 1892., када је због старости стављен у пенсију. Књижевни му је рад обилан; ни помислити не смемо да га набрајамо. Своје прве књижевне радове штампао је у „Зори Далматинској" и „Далмацији", а најглавније у издањима југославенске Академије, и то које у „Радовима" и „Старинама" а које у посебним књигама. Десет дебелих свезака: „Листина о одношајима између јужнога славенства и млетачке републике" рад је само Љубићев. Његово „Огледало књижевне повести југославенске" и данас (после двадесет и седам година) употребљиво је дело и у многом још и једини извор. Љубић је био редовни члан југославенске Академије; та почаст њега је задесила међу првима изабраницима. И наше га је Учено Друштво било изабрало за дописног члана, те је према томе био и почасни члан наше Академије. О животу и раду Љубићеву може се више наћи у „Вијенцу" за год 1875. Врлом раднику нека је вечити спомен међу нама!

УРЕДНИК
Др. М. Ђ. Миловановић

ВЛАСНИК
Ст. М. Протић

СТАРИ ИГУМАН

Кад погледам тебе и кршеве твоје
Домовино драга, потиштена славо,
У очима мојим само сузе стоје
Па кроз сузе гледам оно небо плаво....

О, колико муња, моја земљо славна,
Палише ти свете, измучене груди?!
Кроз вјекове многе и времена тавна
Без Бога и раја сатана ти суди...

Низ стрмене путе, што понору воде,
Твоје храбре синке кивна судба гони, —
И над твојом главом само мраци броде,
Твоја сјајна звезда само сузе рони...

Па има ли једног камена и кланца
Ђе потекла није крв синова твоји?
Но залудна борба, посред ропског ланца
Закована и сад слобода ти стоји.

Па сва мука наша за другог је била
Други с поља наших побрао је плоде,
За другог се наша јадна крвца лила, —
Крв и снага наша све за другог оде...

И ти јоште трпиш;... кроз стољећа тавна
Само јад и чемер на твом небу влада,
Но, тјеши се, тјеши, домовино славна
Још умрла није вјера што се нада!

Кад се спусти вео поноћњега мира
И исчезну гласи живота и јаве,
С воштаницом ступам у храм манастира
И пред слику станем светитеља Саве.

Но са уста својих не оживим гласе.
Скрушен мирно гледам лик иконе сјајне,
Сузе, вреле сузе, моје очи квасе,
Оне тихо шапћу глас молитве тајне.

А у томе часу пред иконом светом
Затрепти пламичак пун небеског мира
Но то није анђо': са злаћаним летом
То је чиста душа *српскога пастира.*

И док моје очи квасе сузе саме
Њено благо лице рајски осмех краси,
Па ми ступи ближе и погледа на ме
А под мирним сводом захоре се гласи:

Ти, што часном крсту свети тамјан палиш
И у српском храму приповједаш слово:
Ти, што вјерне душе благог бога хвалиш,
Не клони под ланцем ког је демон сков'о!

Не клони под јадом, ког ти народ трпи,
Нек ти стару душу св'јетла вјера блажи,
Из мукâ и јадâ нову снагу црпи
И слободним словом духове оснажи.

Минуће олуја што ти народ прати,
Домовина твоја неће сузе лити,
Ја се за њу молим и бог ће јој дати
Слободу и снагу што ће вјечна бити.

Вјерујући у те гласе и даље прошљеди
Трновиту снагу мученичке јаве,
Са престола сјајног благи господ гледи
Војводину драгу Светитеља Саве!...

1895 Алекса Шантић

ОН и ЈА

«Тога дана бијах дежурни.

Стојах на степеницама од двора; и посматрах, како се купе густи облаци над цетињским пољем.

Од Ловћена чујаше се по каткад потмула јека од грмљавине; исто онако, као што то обично бива испред жестоке буре и јаке кише.

Облаци су бивали све гушћи и гушћи. Пуни су, рекао бих сад ће прокапати; сад ће се провалити. И не чеках дуго. — Сину муња уз страховити прасак, а мало за тим просу се плаха киша. Лијеваше као из кабла. Часом па се учини од малога поља цетињскога читаво језеро. Створише се потоци, који махнито јурише и раздираше шљунак Цетинске пијаце. Мало предуши. Пљусак биваше све слабији и слабији... па у један мах престаде сасвијем. Из даљине исто се чујаше непрекидна јека од грома.

Ја сам мирно посматрао хитре мале поточиће, како лете испред самих дворских степеница, носећи опануло и изагњило лишће. Муње су још непрестано крстариле, а грмљавина бивала је све јача и јача.

Ја се занесох, посматрајући тај величанствени призор, и дуго бих тако задубљен остао, да ме не трже звонки глас:

— «Је ли који ту?» —

— Заповиједајте — одговорих претрнувши.

— «Нареди да се упрегну бугарска кола, влаше; да се дохватимо суре Буковице.»—

Знао сам, да он радо излази по таквијем непогодама, али се ипак осмјелих да му одговорим:

— „Ружно је господару! — Киша се и опет спрема?»

Погледа ме неким чудним погледом. Насмехну се мало, па онда рече:

— „Учини што ти рекох, меко латинче! — а како би улетио у Московску ордију, кад се росице бојиш?... Ех, — лепо од липе! — настави даље — „Ђе су они стари полетари и Змајеви Османлијски, што су своје хатове у цилитању испод Беча разигравали, и који су цијелој Јевропи страх у кости задавали? — Ти се нијесу плашили да у тмушу уђете, и да живот изгубе за свој дин; „Ти се нијесу.. застаде па не доврши, него ми благо рече:

— „Хајде нареди кола ђетићу.»

— Ја извршиx наредбу.

Кола брзо стигоше пред дворску капију. Дадох му цераду. Он се у њу замота. Ја бацих струку преко рамена. Оба изађосмо до кола.

Киша је наново почела падати, али тихо. Кола бијаху мала: за два сједишта спред, и један позади. Он је радо сам ћерао. — Скочи у кола и узе дизгине, а мени нареди да сједнем иза њега. Попех се и ја на своје мјесто, и за тили час коњи као муње полећеше цетињскијем пољем.

За четврт сахата пређосмо равницу. Чим остависмо Баице*) те пођосмо узбрдице планинскијем путем коњи скратише кас. Ни један од нас двојице ни ријечи; само се чујаше бахат копита, монотона зврка кола и ситни шуњ кише. Он сеђаше мало погнуто на своме сједишту, и само по каткад пуцкараше бичем. Ја за његових леђи изгледах као прикован кип, обмотан суром и прокислом струком, и нијемо посматрах како се постепено дан губи.

Киша не патисаше. Њене капље разбијаху се о његову цераду, и ја им слушах монотони прасак. Мене је почела ладна трешња да хвата, јер ме моја струка није могла да сачува од ладне кише. Ја бијах у голу воду.

Пђасмо све даље и даље. Буковица нам се примицаше све ближе и ближе. Знао сам да ће мо само до ње, а никуд даље... Њему та шетња бјеше по најмилија. Сврх буковице је диван

*) Прво село близу Цетиња.

изглед. Ту би обично сваки пут слазио или одјахао. Потражио какво узвишено мјесто, и читав сахат немо се удубио у тај величанствени призор; — у то скамењено море.

Да! то је она стара Црна Гора; то је она чувена Катунска нахија; то је она јуначка одбрана српске слободе, коју никада непријатељска нога није могла савладати. То је та иста земља, то је онај студени камен, преко којега су се спотицале и ломиле толике силне и страшне војске мојих прађедова... Да, чудне ироније! Ја, вјерни слуга пророков; ја, син онијех који су ту своје кости остављали; ја се занесем сваки пут, кад изађем на овај вис, и погледам оно суро нашом крвљу натопљено стење.

Ја се занесем и дивим јунаштву његових синова. Прекорим сам себе са тога осјећаја. Претрнем кад помислим кога служим. Ја измећар онога који ми је све... све..

Коњи су непрестано ишли, али у корак. Бјеше јака узбрдица. Киша је ситно ромињала. Ловћен је непрестано јечао. Ми смо се пењали све даље и даље. Коњи су од напора стењали и боковима били. — Бацив бич у крај себе, он је мирно и погнуто седио, задубљен у мисли

Поче и први сутон падати. На цијелом путу нигђе живе душе. Нехотице бацих поглед на његова широка снажна плећа која у мокрој церади одсјајиваху. У том истом трену сину ми у глави страховита мисао... Обузе ме нека чудна ватра. Ја се чисто од себе препанух. Срце ми поче све јаче и јаче да бије. За тили час нестаде оне језе коју пре осјећах. Ја горах, — ја се занесох.

— „А што не!... помислих у себи...

— „Сами смо; нигђе никога; планина пуста и нијема:... сад или икад.

Сјетих се свога завичаја; сјетих се нашијех разорених и ископаних домова; сјетих се својих старих, којима су се главе сушиле на црногорским кочевима; учини ми се да су сви живи створили се преда мном, да су сви прли укочене очи у мене као да би хтјели рећи — „Ти си наша крв, освети нас.”

Ватра страховита ме јаче обузимаше. Разне слике излећале су ми пред очима. Виђех Султана... Цариград.. Славу... Хареме. Бијах као у неком бунилу. Укочено не скидах очију

с његових широких плећа. Десна ми се рука лагано спушташе испод мокре струке на револвер, који је с капком од силава покривен био да не покисне.

Бирао сам укоченим погледом смртно мјесто на његовим плећима. — Та и он је човек као и други. Један највише два метка, — па је све свршено. Планина је пуста... амбиси су мрачни и неми... Граница Ћесарова је близу... Мрак се почео све више и више спуштати. Рука ми се грчевито тресла на орозу од револвера. Цијело тијело ухвати ми трешња, а зуби почеше цвокотати. . Ох Боже мој! — Да се хоће само да окрене да му видим очи дâко биху ме оне пробудиле из мога бонога заноса... Сјетих се свога сиротовања. Јео сам његов хлеб. И ако бјеше горак и крвав али ми га је давао од срца. Старе је моје увјек разносио и поштовао, и ако су му дин душмани били и уста ми сама почеше да шапућу ону пјесму ђе он вели:

— „Љубовић си знаш ли сине?
„Ти си Босни перјаница.“

Не, не, немогу .. немогу... ох немогу.

Опростите ми миле сјени... немогу... Очи ми се замаглише, и прође но што ми се прва суза скотрља низ блиједе образе, зачу се страховити прасак од грома. који ме са свијем растријезни, — и звучни глас из кола викну: „Стој.»

Као помаман скочих с кола бацивши струку и стадох пред коње, који још једнако дрхтијаху од страшне и силне тутњаве. — Бијасмо на врх Буковице.— Он скочи из кола, баци ми дизгине и запали цигарету.

Наста за неко вријеме нијема тишина. Ја почех јопет да дрхтим, али сада од зиме. Гладио сам коње по сапима, тепајући им: Чардаш... Фата, мирно не бојте се... Окренух пут њега главу. Очи нам се сусретоше. Ја вас претрнух. Он ме за дуго посматраше као да би ме хтио очима прозрети. Ја не могах више тај поглед издржати, и спуштих очи. Он прође к мени стави ми десну руку на раме и рече:

— „Беже.»—

— „Заповиједајте Господару» — а сав се стресох.

— „Ти дрхтиш. Да нијеси што слаб?“

— „Нијесам Господару. Није ми ништа — одговорих про-

мукло.» — И опет уприје у мене оне његове очи. Ја своје јопет спуштих земљи.

— «Знаш ли Беже ко сам ја?»

— «Знам Господару. Како не бих знао.» —

— «Знаш ли Беже да је мене грехота варати?»

— «Знам Господару. Који би те варао не имао среће ни овога ни онога свијета.“ —

Наста кратка тишина. Ја сам гладио коње сад по врату.

— «Погледај ме Беже» — викну мало оштрије.

Ја дигох очи, упријех их у њега и више их не спуштах. Рука му је још једнако на мом рамену почивала. Гледао ме с осмејком, али, с таквијем да га не умијем протумачити. Зазебем до дна душе. Диже руку с мога рамена, па је и опет с јачом снагом спушти као да ме хтједне за земљу приковати.

— «Беже ја ти читам у дубини душе твоје.» —

Скамених се; — не могох ни ријечи одговорити, само упријех очи у њега као да га мојим погледом хтједох чикати да их погађа.

— «Ђетићу» — настави даље, али благо. — «Тако ти дина; тако ти хлеба мога и та те он не разгубао; тако ти онога што нам је обојици најсветије; право ми реци што ћу те упитати — али право

Очима ме није остављао.

— „Хоћу Господару дина ми! Хоћу тако ми твога леба! Хоћу па да знадем да ће ми глава у ови час с рамена пасти. Све ћу ти казати што ме гоћ успиташ.“ —

— «Што си мислио за све ово вријеме док смо се пели уз ове планине.» —

Ја сам за дуго ћутао као да бих се прибрао и сјетио својих мисли. Не одговорих му ништа.

— „Ти ћутиш Беже.» —

— «Господару, заклео сам ти се да ћу ти право све казати што ме гоћ успиташ и што будем знао... питај ме!“ —

Рука му се диже с мога рамена. Одступи за један корак и рече:

— «Беже, Беже, савјест ти није чиста. Ти си сновао грешне и страшне мисли. Ти си радио о мојој глави... Ти си мислио да ме убијеш...»

Ја сам ћутао као стани камен. Подузео ме неки хладни зној, и чињаше ми се да се Буковица испод мојих ногу ниха.

— «Да Беже, ти си то мислио. Згодна прилика: сад или никад. Ево га преда мном у пустој и мрачној планини. Ево ми крвника који је узрок толиких мојих зала и несрећа. — Ево ми у руци онога који ми је све одузео — и мени и мојима. Сам ми се повјерио... морам га убити... Ти си јунак Беже, али си се ипак колебао. Твоја се рука често спуштала на смртоносно оружје. Плећа ти моја нијесу далеки циљ била... Беже, Беже, ти си то мислио!?» —

Оборих очи. Прихватих му руку на коју се скотрља цигла једна суза. Загушеним гласом једва изговорих:

— «Господару, погодио си.» —

Кад подигох главу, њему церада паде са рамена. Указа се у његовом дивном одијелу. Ноћ се постепено спушташе. Хладни сјеверни вјетар бјеше рашћерао густе облаке. Капа од Ловћена са Његушевим гробом указа се у пошљедњем одсјају вечерње румени. Он се окрену пут њега, извади револвер иза појаса, и, у истом тренутку проломи вечерњу тишину јека од шест метака, са гласним узвиком: — «Слава ти стриче.» —

Приђе к мени, пружи ми празно оружје и мирно рече: — — «Држ Беже! — Ево како те се бојим!» —

Прихватих лијевом руком његов, а мој одма сину иза појаса: дадох му шест пута ватру да се горе проламаху, и запјевах из свега гласа ону пјесму коју је он најрадије од мене слушао:

— „Змај полеће — с мора на Дунаво“ —

Гледао ме смешећи се слушајући моју пјесму. Кад се последњи њен глас изгубио; викну:

— «Окрени коње влаше.» —

У тили трен створисмо се у колима.

Сјевер пирка с Ловћена и реже нам образе. Прве звијезде почеше да трепере. Коњи лете низбрдице као муње Сад он сједи право — а ја покучено. Струка ми се смрзла на плећима, од ње вајде немам. Укочена је на мени као штица[1]) Плећа су његова и сада пред мојим очима. Ја сам и сад упро

1) даска.

своје погледе у њих. Гледам их, али не као прије. Обхрвали ме други осјећаји. Срећан сам што их гледам. Ја сам им чувар: До њих нико не може доћи, нако преко мене мртва. — Ох, да може сада погодити шта се у мојој души збива, што ја мислим и осјећам..

Коњи су непрестано јурили. Он је бичем по каткад пуцкарао да их још боље посоколи. Тихо је пјевукао:

— «Нема смрти без суђена дана.» — Више не чух. Учини ми се као неки прекор и туга ми душу обузе. Као да и сада гледаше у дно душе моје, те ће ми викнути:

— «Беже.» —

— „Заповиједајте Господару.» —

— «Како бише се ова два горштака јуначки замијенили, да им удари ко из планине?» —

Ја се насменух и ућутах.

— . . . . .

Сиђосмо у поље цетинско. Коњи су брзали што су се ближе мјесту примицали. Чујаше се већ и лавеж паса из Баничких обора.

Код цркве св. Јована, заустави мало коње. Диже се из кола скиде капу и прекрсти се. Устадох и ја. Прођосмо и Врбу. Указаше се пред нама два свијетла реда цетинских фењера.

Уљегосмо у пјацу. Пред сваком кућом стајаше неко на врати, као да некога с нестрпљењем очекиваху. Коњи лете. Пред кућом Рускога Посланства стоји гомила народа. Кад прођосмо поред њега чух лијепо: — «Већ је вријеме... хвала св. Богородици... ко је шњим?» —

Кола стадоше. Били смо пред Двор. На Дворској капији нађосмо искупљене перјанике. Он хитро скочи из кола. Ја за њим уз басамаке У портик скидох му смрзнуту цераду. Он се к мени окрену и рече:

— „Јеси ли се смрзнуо јадно латинче?» —

— «Није ми баш најтоплије Господару,» одговорих му. — Погледа ме благо.

— «Хајде Беже, пресвуци се и огриј се. Вечерас си слободан од дежурања, и нека те Хамза одмијени.» —

Ја се поклоних. Стадох на исто мјесто до гоћ не пође горе. Кад пође ја нетренимице гледах за њим као да очекивах да ће ме још звати.

Он се пењао уз степенице пут својих одаја. Тихо је пјевукао ону исту пјесму:

— „Љубовић си знаш ли сине
Ти си Босни перјаница.“ —

У мени се душа раздрагала. Глас и корак изгуби се, а ја још непомичан остадох на исто мјесто.

— „Шта си се замислио Беже?“ викну ми неко иза леђа. — „Хајде болан да се огријеш, видиш да си се смрзнуо.“ —

Ја пођох. На басамацима од Двора опколише ме другови.

— „Доклен сте били Беже?“ — обасуше ме питањима. Ништа им не одговорих. Ћутећи и дрхтећи од зиме стигох у свој стан. Не чеках вечеру него одма легох, али не могох за дуго заспати. Још и у сну чух његове ријечи:

— „Држ Беже. — Ево како ти се бојим.“ —

Šandor

ШТА СИ ТИ?

Летела бих жудно далеко, далеко,
Где се тужних врба пружа дуги ред;
И где шума брује и сетно и меко...
Шта си, срећо, шта си? Да ли спомен блед?

—

Летела бих тамо, далеко од света,
Где стрњика расте, када прође студ,
Где с' зимзелен вере и несташно сплета...
Шта си, срећо, шта си? Да ли страсна жуд?

—

Летети бих хтела камо поток тече,
Да и мисли теку као хлађан вир,
Гледат' родну њиву коју сунце пече....
Шта си, срећо, шта си? Да ли свечан мир?

—

Летела бих сама; не бих нигда стати;
Као плам се шљубит', нудећ' срцу драж.
Идем; ал' ме сенка — стара туга прати...
Шта си, срећо, шта си? Обмана и лаж?

—

Летела бих тамо, где ме тренут води;
Где безбројне чежње носе живот млад
Чист и леп к'о сунце кад се јутром роди.....
Шта си, срећо, шта си? Да ли празан над?

—

Летела бих даљно, златне сањат' снове
И у њима нигда не дочекат' дан,
И «љубим те» зборит' погледом што зове...
Шта си, срећо, шта си? Жудње празан сан?

—

Летела бих жудно љубавноме рају. —
Пламно срце једном само бива роб...
А после тишина... Сан је приш'о крају...
Шта си, срећо, шта си? Да л' си хладни гроб?

М. П.

СИМПАТИЈА МЕЂУ ЖИВОТИЊАМА

Свестраним проучавањем живота животињског, научари су и овом изразу извојевали право грађанства у науци. Утврђено је, да савршеније животиње имају уз прилично јак ум и веома осетљиво срце. Пчела и мрав, републиканац и жуја кртица и дабар са својим величанственим становима, јесу озбиљни противници теорији о инстикту. У колико се год буду дубље проучавале разнолике манифестације живота животињског, у толико ће се све потпуније тумачити животињским разумом. У птица постоји формално суђење. Оно се врши брзо, кратко и правично. Величина казне се одмера према величини преступа. Смрћу се кажњавају преступи према друштвеним обичајима. У такву врсту преступа уврштује се и женско неверство. Казна се извршује одмах. Преиначења јој нема, јер немају касације. Разумљиво је, кад немају касације немају ни мита. Можда има народа који би могли позавидети и птицама на њихову правосуђу.

За нежну осетљивост срца животињског, имамо довољно доказа. За лепе, пропеване, мајске ноћи треба да будемо благодарни срцу славујеву; оне су излив љубави његове. Откуцаје срца свога славуј слива у дивне мелодије и шаље их драгани својој, која ће се ускоро, уз љубав његову, загревати и највеличанственијим осећањем, материнском љубављу. Да у целом свету животињском нема ни једне певачице осим славуја, на бисмо опет морали признати да и животиње имају нежна осећања. То се мора признати тим пре, што славуј и ако је певач без такмаца има прилично блиских сродника и по песми и по срцу. Својом веселошћу, својом љупкошћу, својом лепом

песмом нас уверавају, е имају меко срце, кога се лако косне љубав, пријатељство и симпатије, а Büchner би томе додао још и искрено саучешће. То би се могло рећи за све птице; то је готово правило без изузетка. Ко би могао помислити, да је кад-кад грубо гавраново грактање, пријатељска опомена каквом нехатном пријатељу, да му је опасност близу! Грабљиви цар птица, орао, често је милостив према ситнијим птицама; апсолутни господар животињски, поносни лав, често има доста симпатија према својим слабачким и бесправним поданицима! Да набројим и факта, која ће потврдити да међу животињама има истинске симпатије. Она се баш видно истиче код виших животиња.

За поједине случајеве, које износим по Büchner-у, могло би се рећи да су резултат међусобне користи, али многе појаве су последица осећања, резултапта симпатије међу животињама. Надам се, да ће иотоњп редови то и доказати.

Примери за потврду узети су из живота оних животиња које припадају колу кичмењака. Тим се не утврђује да симпатије нема међу бескичмењацима. Мали мравак је неоспоран доказ искрене другарске симпатије. И по томе он има доста својих сродника. Кичмењаци су нам познатији, подеснији за проматрање, те нам и пружају више згодних примера.

Почећемо несавршенијим кичмењацима.

* * *

Ајкула је позната својом прождрљивошћу. Све што дође на домак њезиних чељусти, тешко да преживи тај тренутак. Па опет постоји нека врста симпатије између ње и једне омање морске рибе. Ова последња слободно плива у непосредној близини свога грабљивог пријатеља, само с тога, што је подесан мамац за друге морске рибе. Која год појми да је ухвати, за часак се нађе међу оштрим зубима ајкулиним! Ово пријатељство је резултат међусобне користи.

Чудноватији је однос између крокодила и једне птице. Међу њима је тако искрена симпатија, да птица слободно вади месо између зуба крокодилових, што му остане после храњења!

Безазлени гуштерови се такође одликују другарском сим-

патијом. Потврду за то Büchner је позајмио од Reclam-а. Путник један посматраше на једној степи дечка, који се тиме занимаше, што је штапићем премлаћивао ове хитре животињице. Сваки гоњени гуштер сакривао би се у песак док га опет не би кренуо бездушни гонилац. Сваки је гуштер гледао себе да сачува, изузимајући једног једитог, који се друкчије понашаше но остали. Чим би га дечко кренуо он би кренуо и свога суседног друга, вероватно што је осећао да им подједнако прети опасност!

Много више примера дају нам птице. Са свим је то појмљиво. Меко срце њихово најотвореније је симпатији, ако смем да кажем и најприступачније је саучешћу.

По Berliner Tagblatt-у, Büchner нам износи овај интересни случај. Извештач се шеташе једног дана друмом. Из далека је видео, како једно омање јато врабаца храњаше једног свог друга. Приближи им се, да би сазнао повод томе. Јато се разбеже, само остаде нахрањени врабац. Он је неспретно скакутао тамо амо, да га је посматрач лако могао ухватити. Загледавши га изближе, виде да је слеп. Чудећи се, удали се мало, а милосрдна се браћа вратише невољнику и продужише храњење. Кад им се приближише једна кола, онда здрави опколише болесника, заједнички полетеше и одведоше га на један оближњи кров.

У Бону једна госпођица имађаше две канарине. Старијој је било од прилике 14 година, а млађој две. Од дубоке старости старија ослепи. Не могаше се више сама нахранити. Била је у опасности да не угине од глади. Чудновато изненађење ублажи бригу газдаричину. Млађа је канарина хранила старију. Кад год би огладнела, онда би из свога кутка у кавезу, цвркутањем позивала своју нежну пудељу да је нахрани.

Слично се нешто десило и у берлинској зоолошкој башти. Два су папагаја живела у истом кавезу. Једном промрзну прсти на једној нози. Њоме се није могао служити ни при дохватању хране ни при држању на седалу. Кад би болеснику добацили кришку јабуке, он би само погледао на свога здравога друга. То је доста било, па да се дарне у осетљиво срце

птичије. Здрави папагај прихвати кришку и намести се тако да су оба могли са ње одгризати залогаје.

Има примера где симпатија међу папагајима прелази у живо саучешће. Такав пример саопштио је Büchner по Bates-у као очевидцу. У његову аутентичност не може се ни најмање посумњати. На Амазону Bates убије једног папагаја. Његов тужан, самртнички крик, узбуни толико другове му, да јатомице налетаху на ловце. Из овог факта лако је проценити срце папагајско.

Још један случај. Büchner-у га је саопштио Zipperlen. У лондонској зоолошкој башти беху два папагаја — какаду и један омањи зелени папагај. Малишко дабијаше обично лешнике од посетилаца. Његов кљун беше слабачак за тврду љуску лешникову, те их с тога додаваше свом другу, који их олако ломљаше. Језгро су делили. Вероватно да папагаји поуздано знају шта је дружељубље.

Тукани се понашају у многим приликама као и папагаји. Један интересан случај десио се у берлинској зоолошкој башти. У њој беху два тукана. Једноме неки немилосрдни човек озледи кљун цигаром. Не могаше се сиромах никако сâм хранити. Од глади би угинуо да му не притече у помоћ осетљиви другар. Он је болеснику веома пажљиво уносио храну у кљун док није са свим оздравио. Његово је саучешће често тако далеко ишло, да је најслађе залогаје давао своме болесноме другу. Доиста је ово право, непритворно милосрђе.

Гаврани нас веома изненађују својом срдачношћу.

Јануара месеца 1879 г. у Дармштату ухвати један жељезничар једнога гаврана у станици, а други беше ранио у крило другог гаврана. Оба беху заједно. Болесник се није могао сам хранити. Здрави гавран је нежно неговао и хранио болника, док није оздравио.

Помоћ ближњима код птица иде и даље од самога храњења. Гаврани дуго облеђу свога убијеног друга. Очевидци причају како су чавке неколико пута кљуновима подизале своју рањену сродницу. Потврда о томе има доста. Да испишем овде ону, коју је Büchner узео из једних новина. Једног летњег дана беху многи поизлазили у шетњу у оближњу шуму код Дармштата. Око једног усамљеног дрвета облеташе повелико

јато гавранова. У врху дрвета беше једна птица грабљивица која се очајно од њих бранаше. У канцама њезиним вијаше се један млад гавран, кога она беше понела својим младунцима. На крик свога друга искупише се гаврани да га одбране. Јато биваше све веће, борба све очајнија. Пренашаше се с дрвета на дрво, док најзад грабљивица не умаче у густу шуму са својим пленом.

Симпатија гавранова и врана има и ширих граница. Они се често нађу на невољи необазривим голубовима. О томе има неоспорних доказа. Из многих које Büchner наводи, да наведем који интереснији.

Један поуздан извештач Büchner-ов шеташе се једне вечери. На дрвету стајаху два гаврана. У њиховој близини беше омање јато питомих голубова На један мах гракнуше гавранови, као да би хтели опоменути голубове на блиску опасност. Глас је био веома карактеристичан. Посматрач погледа у висину и не виде ништа. Голубови као по команди нагло прнуше и журно одлетеше северу. Гавранови кретоше југу. Посматрач погледа за њима и виде где лете у сусрет копцу. Како голубови беху далеко одмакли, како беху ван сваке опасности, то гавранови само пролетише поред копца и не обзирући се на њега. Ово је услуга, која није била условљена никаквом наградом.

Потврду овога саопштења добио је Büchner од другог свог познаника, који имађаше воденицу у близини Цириха. Воденица је имала повеће јато голубова. Један пар гавранова сваке године извођаше своје младунце у оближњој шумици. Они се беху спријатељили са голубовима. Чим би који гавран приметио копца да вреба голубове, одмах би слетео у средину јата. Голубови су на то били навикнути. Знали су тада, да су у опасности. Испружали би своју главицу и разгледали на све стране, спремни да прну сваког момента. Чим њихов гарави пријатељ отпева своје прво «га-га» одмах сви полећу, тражећи заклона. Услуга се гавранова тиме не завршује. И он као стрела полеће у сусрет непријатељу својих пријатеља. Често се с њиме судара, те тако даје времена голубовима да се посакривају. Познаник Büchner-ов прича, да је у једном одсудном тренутку гавран улетео између копца и голуба, те тако својим рођеним телом заклонио свог гоњеног познаника од не-

избежне смрти. Ово већ није више само симпатија; то је лично пожртвовање за другога.

Да наведем неколико примера другарске помоћи, при заједничком послу. Пружиле су нам их ласте.

Büchner има од F. Smitt-а овако саопштење. Један пар ласта, неколико пута покушавао је да направи гнездо на једном прозору његове двоспратне куће. Бојећи се ђубрета, наређивао је да се започето гнездо свагда разруши. Покушаји су тако сузбијани. После кратког времена скупе се све ласте из околине и пођу у помоћ својим другарицама. Беше их грдно јато. Зидање отпочне једновремено на свих 5 прозора. Терање и рушење гнезда не помагаше више. Снага и хитрина им беше неодољива. Најзад домаћин нареди те се отворе спољашња крила прозорска, те тако спречи извођење започета посла. Ласте, рекао би човек, љутито улетаху у собу, налетаху на укућане тако, да су морали од њих лице рукама заклањати.

Једна ласта беше обешена концем за ногу, о ћошак једне париске школе. Дуго се безуспешно лепршала. Најзад се предаде судбини тужно цвркућући. Из оближње околине скупе се стотинама ласта у јато и дођоше у помоћ својој обешеној другарици. Покушаше да јој помогну, али без успеха. Најзад једној падне на ум изводљива мисао. По Büchner-у она саопшти своју намеру многим другарицама. Поређаше се све у ред, и свака мораде нагристи конац на истом месту. Резултат беше повољан; ослободише невину заробљеницу. Разум је срцу помогао. Неко време јато прослављаше успех цвркутањем, па се разиђе.

Ластама отимљу гнездо обично врапци. Отмичари га никад олако не напуштају. Борба се око тога обично тиме завршује, што ласте зазидају врапца у гнезду. Отмица се исплаћује смрћу.

Зазиђивање се врши јатомице. Док једне доносе блато и улепљују улаз, дотле друге чувају да не изађе врабац. То потврђују многи очевидци. У Клагенфурту се десио тако интересан догађај 9. јуна 1883. године. Врабац је промолио само главу кроз зид ластина гнезда а труп је остао у гнезду. Глава је дуго била очевидан доказ правично изречене и извршене пресуде.

Да птице свесно и са осећањем чине услуге показује ово што ћу сад да наведем.

За време свога бављења у Египту Adolf Ebeling примети многе говедарке (плиске) у околини Кајира. Чудновато му је изгледало, како су могле прелетети пучину морску својим малим заокругљеним крилима, због чега су познате као слаби летачи. Ту наобјашњиву појаву за себе саопшти једном интелигентнијем познанику домородцу. Без најмањег премишљања му овај одговори, да веће тице селице преносе преко мора ове мале, слабе летаче. У Египту је, рече, то тако обична појава да за њу свако дете зна. Највећу им услугу чине доброћудне родé и рођаци обазривих жерова.

Уз ово су саопштење многи сумњали, али се у недоумици није дуго остало. Шведски путник Hederborg тврди да је на Родосу посматрао ову појаву. Ради одмора беше се спустило на острво једно јато рода. Са њих слетаху многе тице певачице. И ово незаинтересовано тврђење не потре са свим неверицу. Зна се да пловице преносе на леђима своје младунце преко речних брзака. Karl Schütze тврди да је био очевидац кад дивља пловка пренесе кроз ваздух својих 9 пловчића. Остојање је било мало, те је очевидац могао да оде где их је спустила и тако да се са свим увери о самом факту. То је протумачено материнском љубављу, а тако снажан повод није находио код селица за преношење тица певачица. Нову потврду саме појаве пружио је Georg Falk у Фридбургу. Крајем марта 1879. он беше у близини једног пропланка где се скупљаху дивље гуске и жерави. Над њим се вијаше велико јато жерава на 7—8 мет. над земљом. Он ослушну и чу цвркут многих шева. Не могаше сагледати ни једне у простору што беше у домаку његова погледа. Јасно му беше, да су шеве биле на леђима жерава. Шта више Falk је могао уочити поједине жераве са чијих леђа песма долазаше.

Потврде су се после низале једна за другом. Једна беше и у новинама. Преко Елбе прелеташе једно јато жерава. Шетачи их збунише; јато се помете. На мах са њихових леђа се разлетеше многе тице певачице. По песми судећи беше највише чешљикара. Чим жерави опоравише лет, певачице им опет уседоше на леђа. Један кореспондент њујоршког Evening Post-а

вели да је на Криту посматрао исту појаву 1878. год. Ту исту појаву потврдио је и шведски путник Hederborg.

Тако је ова појава потврђена. Требало јој је наћи узрока. У том погледу могло би се много нагађати. Büchner вели, да крупне тице то чине само с тога, што им је пријатно друштво ситних певачица. Вероватно ће се ови слаби разлози, заменити јачим, али се неће моћи ни тада да пореч е, да и симпатија има овде свога удела.

* * *

И у сисаваца је срце болећиво. И на њих утичу невоље њихових ближњих. У колико је животиња интелигентнија, у толико очитије уме да испољи своје боне осећаје. Нарочито се у том погледу одликује коњ и пас. Ове интелигентне животиње кад се ваљано однегују, кад се с њима племенито поступа, постају одиста племенити створови. Неговање има јаког утицаја. Ко може да оспори племенитост арапском и енглеском коњу? Али ко још тако нежно негује свога коња, као поносни Бедујин? Он му пева песме од милоште, мази га, поноси се њиме као најразборитијим дететом својим. „Не реци да ми је коњ, но реци да ми је син.... Ветру вели, бржи сам но ти, а орлу вели стићи ћу где и ти... Тако је лаган, да заигра на грудима драге твоје не би јој тежак био" Шта ћете више? Али све то коњ и заслужује. Веран је; толико је пута животом својим искупио живот господарев. Тако племенита животиња мора да има симпатија према својим ближњима. Да се не пењемо одмах тако високо уз степенице савршенства животињског. И нижи сисавци имају симпатија. Поменимо их неколике.

По изгледу груби амерички бизон, има меко срце према ближњима. Енглез James Graham, ловио их је 4 год. по преријама. Једног вечера смртно ране једног бизона, оставивши да га тек сутра однесу. У јутру је осванув међу два здрава друга. Они су га чували целу ноћ од грабљивих животиња. Ко би им се приближио, страховито би га нападали.

Бизон симпатише једној врсти ткалца. Он ту птицу трпи на својим леђима, јер га пријатно чешка и брани од досадних

инсеката. Најзад, она му је ваздан будан стражар, јер чим нешто прне, бизон зна да је у опасности.

Исти однос постоји између носорога и друге птичије врсте. Ова птица не оставља одмах ни убијеног носорога. Летуца над њим на неколико метара чинећи све што зна, да би га разбудила, мислећи да је заспао. Кад јој све то не помогне, тражи другога на коме ће се хранити и кога ће чувати.

Büchner наводи пример како су два прасета симпатисала једно другом. Усамљеност његова, не јамчи много за поузданост. Да га не наводим.

Међу глодарима пацови заузимају видно место својом интелигенцијом. Romanes наводи о томе непобитне доказе. Њихова интелигенција нашла је одушке и у симпатији. О својим изнемоглим друговима нежно се брину. Као потврду тога да наведем по Büchner-у 2—3 примера.

Прву потврду пружио је један лекар на броду, кога Büchner помиње поименце. Он лежаше у својој кабини, кад уђе један пацов, пажљиво је разгледа и оде. Само после неколико тренутака врати се, водећи за уво једног свог слепог друга. За њима дође и трећи. Он беше здрав. Оба здрава пацова скупљаху мрвице пексимита и доношаху их слепом.

Другу потврду узајмио је Büchner од Menaullt-а. Један његов познаник случајно се беше затекао у воденици. Један пацов сваки час провиркиваше из своје рупе. Пошто тако разгледа воденицу, оде у рупу и отуд се врати са једним слепим другом својим. За њима изиђе и трећи. Оба здрава пацова журно скупљаху растурена зрнцад, доношаху их пред слепога, па их најзад заједнички поједоше.

Ова се саопштења узајмице потврђују.

Још једно лепо саопштење Büchner је узео из Berliner Tagbllat-а. Овом је листу догађај саопштио сам очевидац.

Имао је одличног ратлера пса. Шетао се с њиме речном обалом. Пас је непрестано погледао час у један џбун час у свога господара, као да бих тиме хтео затражити допуст да оде до џбуна. Тамо је затекао великог воденог пацова. Наступи једна очајна борба. У најодсуднијем тренутку пацов зацичи, тражећи помоћи од својих сродника. Као на какву заповест десетак пацова долетеше и упустише се у борбу са

псом. Пас је добио неколико рана из којих је лопила крв. Кад га господар позва себи, на бојишту остадоше два мртва пацова, а четири мртваца однесе речна матица. Шест жртава доказују да пацови имају не само симпатија, но и пожртвовања за другога.

Занимљив је случај из кога се види, да се пас и мачка вечити непријатељи, могу не само да опријатеље, но да једно друго и спасавају. Саопштио га је Büchner-у Dr. Eduard Krüger. Његово псетанце живело је у пријатељству са домаћом мачком. Заједно су спавали у кујни. На хладнијем времену псето би ушло у хлебну пећ и ту би ноћ проводило. Послове у кујни обављала је глува служавка. Једног јутра она порани, затвори пећ с поља и оздо је подложи. Псетанце је било у пећи. Тужно је урликало али га служавка није чула. Тада је мачка скакала неколико пута на врата од пећи. Служавка је није разумела. Јави господару. Кад он отвори врата, из пећи изађе псетанце.

Пас је још осетљивији према ближњима. Примера има у изобиљу, који то потврђују. Да наведем само неколике.

Једна је кућа имала белу паметну пудлу. Што год би добила о ручку, носила је у башту под клупу. У вече, чим би се јавио ноћни стражар, скакала је уз врата на двориштe док јој се не отворе. Тада је износила сакривену храну једном мршавом и напуштеном псу, кога је стражар из милосрђа узео и водио собом. Ово је Büchner-у саопштено нарочитим писмом.

Слично је писмо добио и из Висбадена. У њему му јављаху, како се један пас милосрдно бринуо о мачићима сирочићима, који у 14. дану остадоше без мајке. Бранио их је од других паса. Кад већ беху мало више одрасли, трчао је чак у поље хватао мишеве, доносио их и тако хранио мачиће, који беху у неколико порасли.

Једна госпођа у Dürkhiem-у имађаше кучкицу, која беше опак непријатељ мачкама. Једнога дана паде са суседнога крова мршаво и бедно маче. Кучка узе маче и однесе га у своју корпу. Чувала га и бранила од других паса; сама га је водила на тањирић с млеком и чувала га док се не нахрани. Маче се беше толико привикло на своју племениту помајку да је бегало

од других мачака, с којима се његова помајка, никад не могаше опријатељити.

Пси се особито искрено помажу у невољи. Великопоседник Vegerle у Nordheim-у саопштава један интересан случај који се десио 15. новембра 1875 год. Он пође са друговима у лов на пловке и шљуке. Ловили су по поплављеним рајнским ливадама. Међу њиховим керовима беше и један млад кер, који се страшно бојао воде. Док су ловци газили, он би стајао на суву. Да би га навикли на воду, бацише га у једну надошлу речицу. Несрећом паде баш у речни вртлог. Преврћући се сваки час, није никако могао да се измакне из вртлога. Ловци му немогадоше помоћи. Да би му укратили и страх и муке, премишљаху да га убију једним пушчаним метком. У томе се један кер изврстан пливач, упути своме невољном другу у помоћ. Кад му се приближи, он га тако снажно гурну напред, да је дављеник дошао из вертикалног у хоризонталан положај, те је тако могао почети пливати и отпливати до речне обале. Као очевидци овог догађаја наводе се људи, којима се мора веровати.

Готово је још интереснији случај, што га је Büchner-у саопштио богаташ Gustav Hesselbarth. Пред његовом кућом било је повеће језерце Кад се зими замрзне, онда просецају лед, ради топљења кожа. Једне ноћи беше се ухватила на просеку танка ледена скрамица, а по њој беше танак снежни слој. Неко псето нађе случајно на просек и пропадне. Није могло никако да изиђе из воде. Кад-год се дохвати леда, он се окруни, те тако непрестано беше у студеној води. Најзад поче урликати. Кад он хтеде отићи с прозора да га неби гледао како се мучи, а у језерцу се појави његов велики домаћи пас, који је дотле спавао. Он отплива дављенику, изнесе га на обалу и оде да продужи спавање. Извештач додаје, да се и велики пас давио, па су га његови људи спасли.

Још је интереснији случај што га је Büchner узајмио из једног дела о дресури паса. Догађај се десио у Паризу.

Два несташка од 12—15 год. бацише у Сену једно старо и изнемогло псето Да би га потопили, бацаху се на њ камењем. Ту беше више гледалаца. Извештач пође да не гледа муке јадне животиње. У том се разлеже пљескање руку, којим се показиваше допадање. Извештачево велико псето беше се по-

јавило као спасилац свога намученог друга; он заплива, дође до друга и обрте му задњи део трупа, да би га удављеник могао ухватити за његову, лепу кудраву длаку. Утопљеник је схватио намеру свога спасиоца. Ухвети му се за длаку и тако се заједно упутише обали. Кад га деца хтедоше отерати штаповима, он им показиваше своје оштре зубе, а то је било довољно, па да одустану од своје намере. Гледаоци су миловали спасиоца. Да се не би што непријатно десило, газда га позва себи. Први пут у своме веку, спасилац беше непослушан! Бојао се, да она немилосрдна деца не учине што његовом бедном штићенику. Тек кад су спасено псето однели, по допуштењу господареву у спасиочеву кућицу, он се одмакао од њега и дошао господару.

И коњ видно испољава своје симпатије. Два-три примера и за то. Једно писмо о томе добио је Büchner од E. von Pröpera. У штали његова оца беху два млађа и један старији коњ. Старији је коњ имао двогубу порцију зоби. Кад-год би јасле пред млађим коњима биле празне, онда би старији коњ напунио уста својом зобљу, спуштао би је пред своје млађе другове, и тако би их хранио, док је зоби пред њим било. По извештачу, ово је посматрано небројено пута.

Други сличан случај утврдио је истинитост овога саопштења. Пре двајестак година, један коњички капетан саопштио је зоолошком друштву ову интересну појаву. У његовом одреду био је један стар коњ који није могао жватати ни зоб ни сено. Његова два суседа, жватаху му храну и спуштаху је пред њега, те је он само гуташе. То је посматрао чешће цео одред.

Апсолутно исти случај посматрао је и француски капетан Boussanele; истоветан случај находи се у једном француском листу.

Коњ је осетљив и према животињама, које му нису блиске, сродне. И за то један два примера. Један извештач Büchner-ов морао је у млађим годинама јашући прећи простор између две удаљеније вароши. За њим пође и његова пудла. Кад су изашли из вароши, пудла поче разгонити једно јато гусака. Опомене господареве не помогоше. Кад се уморила, дође сама. Господар сјаше и поче је туђи бичем. Од бола је гурликала.

Ражљућен човек осети лако трзање за рукав. Кад се осврте виде коња, који би вукући га хтео рећи: доста је.

Из Нирнберга Büchner има други извештај Извештачев стриц је имао два коња. Један се убије у прса. Да не би рану чешао, спусте преко ње комад коже, а коња кратко вежу. Покушавао је да се чеше, али свагда без успеха. То примети његов друг, подигне заклон са ране лизне је неколико пута, и тако га почеше. То је посматрао сам извештач.

Рекао бих да код мајмуна симпатија прелази већ у право саучешће. Оно се често истиче у толикој мери да прелази у самопрегоревање. Због маленог простора два-три примера.

У лондонској зоолошкој башти живљаху у истом кавезу два мајмуна, два бабујина. До њих беше у своме кавезу један мањи репати им сродник, један бабујин му хтеде украсти орах, те пружи руку у његов кавез. Овај спази лопова, ухвати га за руку и јако га уједе. Чим бабујин истрже руку, отрча на средину кавеза, дераше се од бола притискујући бону руку себи на прса. Друг му притрча узе га у наручја, лизаше му руку, тешећи га нарочитим гласом. Рањеника бол попусти, ућута и спусти главу на груди свога нежног пријатеља.

Други је пример Büchner позајмио од Brehm-а. Једном приликом ловљаше по прашумама. Од једном зачу страшну дерњаву једног репатог мајмуна (Cercopithecus). Потрчи тамо да види шта је узрок тој мајмунској дреци. Једног младог али потпуно одраслог мајмуна беше спопао својим оштрим канцама снажан орао. Хтеде га однети али му се мајмун не даде, снажно се држећи за грану на којој беше. Сам се није могао одбранити. Позвао је рођаке у помоћ. Док би човек оком трепнуо, десет одраслих мужака беху опколили орла. Да би себе спасао, морао је напустити плен на који се беше намерио.

И трећи је пример из истог извора. Једног дана беше Brehm пошао у лов на павијане (Cynocephalus). Друштво беше повеће. Беху повели и псе. Павијани су злоћудни мајмуни. Најпре одбијаху пасје нападе, а после се лагано повлачаху. Требало им је да пређу преко омање равнице, да се дохвате шуме па да се тако измакну гониоцима, кад пси дођоше до равнице нађоше само још неколико заосталих мајмуна и међу њима једно полугодишње мајмунче. Оно се од страха плашљиво дераше. Да би се спасло,

попе се на једну стену. Пси га опколише. И ловци стигоше до равнице. Тада један одважан и снажан мужак достојанствено и слободно, упути се с оне стране равнице, право мајмунчету. Он се ни на кога не обзираше. Растера псе, помилова мајмунче, узе га и однесе шуми. Пси не смедоше, а ловци, дирнути овим призором, не хтедоше ни дирнути милосрдног спасиоца, ни његовог малог штићеника!

Да завршим. Доста је и оволико примера, па да се види да ли су се смеле ове душевне манифестације назвати симпатијом међу животињама.

Врање. 1896. г.

Љуб. М. Давидовић
професор.

ИЗ ВЕЧЕРЊИХ ПЕСАМА

III

(Мара Конопњицка)

Ах, сунашце, кад би сјајно сазнало,
Шта још сени на земљи је остало,
Не би тако брзо зашло за гору
У одежди отканој у пурпуру.

*

Дан је кратак, а вече је брзо слетило...
Не прожима људе мислй светило,
Нит' народу срце плама налази,
Кад му сунце тако брзо залази.

*

Ах, када ће, једном, тужним људима,
Дух ведрине прожет' земним грудима?
Свак' би поглед у зрак небу водио —
Будућности дан би с' вечни родио.

М. П.

НЕИМАРИ

РОМАН ИЗ НОВИЈЕ СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ

НАПИСАО К. П., БИВ. УЧИТЕЉ

ДЕО ТРЕЋИ
ЦВЕТИ

КЊИГА ШЕСТА
ЈУСУФ БЕГ

Ајша.

У пространој соби харемској, застрвеној богатим персиским ћилимом, на свиленом миндерлуку, сећаше Ајша и плакаше.

Главу беше наслонила на јастук, и док једну руку држаше под главом, другом грчевито дохваташе мараму са крила и сузе брисаше. Дуге, црне косе, посувраћене с леђа, пале јој на прса, те их она кад и кад руком немарно отискиваше.

.....Несрећна судбо моја! — туговаше Ајша, јецајући и и сузе бришући... У хладној каменој пећини, у оној мрачној стени, бејах спокојнија и срећнија Тамо ме мајка миљем загреваше; и свака реч њена беше мелем срцу моме. Ево ме сада у свили и злату; у сваком богатству и изобиљу! Сви ми се кланјају сви ми служе, па опет несрећна, никад несрећнија! .. На што ми је ово свилено рухо, на што све ово богатство, кад ја чезнем у самоћи, лишена материнског загрљаја и умиљатог погледа њеног?!...

Тако Ајша па се диже и пође по ћилиму.

Не беше то људска прилика, већ вила, која беше присвојила све лепоте овог света. Лице, бело као снег, обрве танке, густе и црне, очи крупне и пуне чара. Нос танак, нежан гребеном повијен, а уста малена, и руменом обасута. Дуге, црне косе, пале јој на плећа па се лепршају по свиленом јелечету, златом извезеном.

Лако као срна корачаше она у злаћеним папучама и белим чарапама до колена, по више којих свилене шалваре шуштаху као лишће, кад га лаки поветарац крене.

Пређе неколико пута преко собе, па се поново спусти на миндерлук и завали главу међу јастуке.

....Тужим се на судбу своју, а можда Бога вређам! — настави Ајша.

Зар не рекох сама: Идем да спасем брата свога?.,. Па што тужим сада? Лишена сам материног загрљаја за добро брата свога. Шта би мати без сина свога, без заштите и одбране своје?...

У том као да се присети нечем, и трже се. Коса јој беше пала на чело, и она је подиже. За тим се налакти на јастук, па гледајући у под и тужно машући главом, настави:

....Море је међу нама, драги Стојане! ....Заверисмо се један другом, али гле, како је ништавна реч човека у зверским чељустима!... Душманска рука отрже нас једно другом из наручја, отрже нас на свагда!

....Ти тужиш и трунеш у мемљивој тамници, а ја чамим и копним у сваком изобиљу!... Ово свилено и златом везено рухо ови богати персијски ћилими и јастуци, — све су то окови, што ми стежу и срце и душу!..

....О драги Стојане!... Ако кад год стечеш крила и прнеш у слободу, сети се своје Спасеније! Ти још и незнаш каква је црна судба беше потерала. Злотвори са свих страна, па нигде мира ни покоја. Потуцасмо се од немила до не драга. Бошка чекаше колац, а мене гадне чељусти Латифове. И шта ми беше преče у овој невољи, до да сачувам себи брата, а матери сина, бранитеља и хранитеља?....

Ајша би и даље, да се врата не отворише.

Млада и лепа женска, у богату руху, уђе у собу и хитро приступи Ајши.

То беше Ана, снаха Михаила Глигоријевића.

— Што си ми тако тужна, мила моја Спасенија? — рече Ана и загрли Ајшу.

Ајши задрхташе мишићи око усана. У место одговора, она обема рукама стиште главу Анину и пољуби је неколико пута.

— Чуј мила моја! — рече Ана и посади се поред ње на миндерлук.... Немој да тужиш Бог је добар. Он ће нам послати ангела избавитеља.

— Е... драга моја! — рече Ајша и уздахну... И њему додијаше молбе наше.

— Не греши, мила моја!.... Радосну ти вест носим.

— Вест!.. Радосну вест! рече Ајша узбуђено и зграби обе руке Анине.

— Јест, мила моја!. Радосну ти вест носим.

— Говори, драга моја.. говори!

— Стојан...

— Стојан!... мој Стојан... Говори, мила моја! прекиде је Ајша.

— Слободан је!

Ајша задрхта од радости, поскочи с миндерлука, паде Ани око врата и стаде је обасипати пољупцима.

— Слободан!... Стојан слободан!

— Реци ми мила моја... реци! — говораше она раздрагана, не престајући грлити и љубити своју милу Ану.

— Јест, драга Спасенија!... Слободан је и он и отац му — одговори Ана, враћајући јој пољупце.

Ајша раздрагана овом вешћу, спусти се поред своје миле другарице, прими јој се уз раме, и играјући се рукама њеним испитиваше јој сваку цртицу на лицу.

— Од кога си чула, мила моја? — упитаће она Ану пошто се мало утиша.

— Од Фејзул беговице.... Мало час је била код Петрије.

— О, Боже мој!... А где је сад?

— У доњем граду...

Шта!? — прекиде је Ајша изненађена овим одговором. Зар се нису опростили града?

— Опростили су се тамнице и главу сачували мила моја!

— Не разумем те драга Ана — рече Ајша, чудно посматрајући своју пријатељицу.

— Е... мила моја!... колац им беше намењен!

Ајша се трже и диже руке с крила Аниног.

— Морају се потурчити....

Ана не доврши Спасенија скочи и као гујом ошинута цикну:

— Шта рече!? Потурчили се!

— Нису, мила моја, али ће морати.

Ајша се поведе, спусти на миндерлук и завали главу међу јастуке.

— Шта ти је, мила моја? — потресеним гласом рече Ана па приђе и загрли је.

Ајша не диже главе нити што прозбори. Само јецаше и сузе пролеваше

— Не тужи, мила моја Спасенија... не тужи!... Божја је воља да тако буде... Неће Стојан тебе заборавити... Бог је милостив... Он ће избавити невољнике... Опет ће Стојан твој бити... Утеши се, мила моја, утеши!...

Ана хтеде и даље да теши своју драгу пријатељицу, али не могаше. Сузе јој грунуше на очи и угушише јој речи у грлу.

У том се отворише врата и у собу уђоше две женске.

То беху Фејзул-беговица и Милица.

Спрема

Истог дана, пред вече, ето Милице Јусуф-бегу.

— Примише ме! — рече она радосно ушавши у одају.

— Нек је са срећом! — одврати Јусуф, па приђе и затвори врата.

— А, гле!... Ствари су ми овде — рече Милица, спазивши дењак у једноме углу.

Јусуф приђе миндерлуку, саже се, извуче један празан сандук, отвори долап и извади један повелики завежљај.

— Чуј! — рече он пошто се обазре. — У овом завежљају има четири пара одела.

— Женског?

— Мушког... војничког одговори бег.

Жена га с чуђењем посматраше.

— Добро да пазиш! — рече бег, па отвори празан сандук и мету одело на дно. По том одреши дењак, извади ствари Миличине и поређа их озго.

Жена стајаше и немо га посматраше.

— Ово је одело за тебе, Спасенију, Ану и Петрију. Чувај га као очи у глави. Ником ништа не говори... Јеси ли разумела?

Жена климну главом.

Јусуф се саже, закључа сандук и предаде кључ жени.

— Данас је субота... сутра недеља.... понедеоник... уторак, среда, у среду, а најдаље у четвртак да будеш овде. Дотле ће све бити спремљено. Тада ћеш чути шта треба да радиш... За сад не говори ником ништа.

— Зар ни Спасенији?

Јусуф обори главу, и као мало се промисли. По том ће рећи више кроза зубе:

— А шта ради Спасенија?

— Тужи и јадикује — одговори Милица и пусти из груди дубок уздах. — Затекох и њу и Ану сузама обливене.

— Да им ниси што говорила?

Жена се снебиваше.

— Немој крити!

— Јесам?

— Шта?

— Да се уздају у Бога и да му се моле... Он ће им у скоро послати избавитеља.

— Ништа више.

— Ништа.

— Мене ниси спомињала?

— Не... рекох им само да ће их огрејати сунце одакле се нису надале.

— Јесу ли се зачудиле твоме доласку!

— Зачудиле и зарадовале као да у мени и матер видеше.

— Сигурно им ниси ништа говорила зашто си дошла? — упитаће бег, строго испитујући лице Миличино.

— Ништа, одговори жена одсечно.

— Добро... Немој им ништа ни говорити док не буде време.

То рече бег, па изиђе, дозва момка и предаде му сандук са стварима да однесе до харема.

* * *

Сутра дан Јусуф-бег рано изиђе из града и упути се право Рустемову хану.

— Где је Тоска? — упитаће он Рустема, који стајаше код камина и каву куваше.

Рустем му показа.

Јусуф прође кроз хан, изиђе у двориште и затече агу у ходнику.

Ага сеђаше у једном углу, с чибуком у руци. Пред њим, на доксату, стајаше ибриче с филџаном.

— Ене де!... Од куд ти тако сабајле? упитаће га ага.

Јусуф приђе и поздрави га.

— Добро си дошао, сине!... Дај амо онај филџан с рафа.

Јусуф се обазре, спази уза зид један стари раф, приђе, узе филџан, донесе га и посади се према аги.

— Дед једну — рече ага, па узе филџан и насу из ибричета.

Бег сркну два-три пута, па остави филџан, наже се према аги, и пошто се обазре и на једну и на другу страну, рече ниским гласом:

— Милица је примљена...

— Е!... Кад је примише?

— Још јуче.

— Врло добро! — рече ага, па тргну два-три дима... Шта учини с оделом?

— Ено га у харему.

— Само памет у главу!... С тим се не шали.

— Не брини... учињено је све како ваља. Остаје сад још једно, и то најглавније.

— Шта?

— Чамац.

— За колико?

Јусуф узе филџан, сркну неколико пута, остави га, диже главу и поче бројати.

— За дванаест — би одговор.

— За дванаест?... Много!

— Толико их је — рече бег и стаде их ређати: Спасенија.. Ана.. Петрија и њено троје деце... то су шест; отац Ђенадије и Стојан... осам; два брата Јаковљевића... десет; ја и Милица... дванаест... свега дванаест.

— И пет-шест веслача најмање? — примети ага.

— Доста су двојица... Нек буде повише весала.

— Умете ли веслати?

— Постараћемо се.

— Кад треба чамац?

— У четвртак.

— У које доба?

— Око поноћи.

— На коме месту?

— Код Небојше.

Ага се мало промисли, па ће рећи: — Добро,... Све ће бити удешено.

Бег сркну и остатак из филџана.

— Могу ли сигурно рачунати? — рече он дижући се.

— Хм!... А кад још код Тоске није било сигурно?

— На један сат пре поноћи.

— Не брини... Учини ти само што треба.

Бег се диже и оде.

Наредба

Среда би и прође, а Милице никако из харема. Ово Јусуфа баци у бригу, и с нестрпљењем очекиваше сутрашњи дан.

Освану и четвртак. Бег још више узнемирен. Не могаше да се скраси на једном месту. Час би излазио и с нестрпљењем изгледао Милицу, час би се упутио харему, па се по том враћао у одају и немарно по њој ходао.

Већ дође и подне, а Милице никако. Јусуф да се згране. Изгуби већ свако стрпљење Што више дан одмицаше, њему све теже. Као да беше у грозничавом стању. Час би сео, час устао и ходао, час прозору прилазио, по том опет седао, ходао и тако без престанка.

Дође и вечерње, а Милице ни с које стране. Јусуф-бег изгуби сваку наду. Умор га савлада, он се спусти на миндерлук, обори главу на јастук, покри рукама очи и као да заспа. Протече тако неко време, а бег нити диже главе, нити руке с очију.

У неки час врата се отворише и у одају уђе Фејзул-бег.

Јусуф се прену, подскочи с миндерлука и протрља очи.

— Добро те нађох... Има једна хитна наредба — рече Фејзул-бег и приђе му живо.

— Од кога? —

Од Ћаје... За оне твоје земљаке.

Јусуфа у пола нестаде.

— За које земљаке?

— За Ђенадија, Стојана и оне остале.

— Шта је наређено?

— Да се иселе из оне куће.

Јусуфа погоди нож у срце. Соба му се окрену. Он се једва држаше на ногама.

— А куда? — упитаће он, упињући се да прикрије узбуђеност.

— У горњи град — одговори Фејзул.

— Куда?

— У горњи град... Она кућа мора се још данас испразнити. —

Јусуф занеме. Он виде, како се све наврзло да му осујети планове. То га баци у очајање и сву му снагу одузе.

Фејзул примети промену на његову лицу, па ће га упитати:

— Као да ти се не допада ова наредба?

— У млађега нема поговора — одговори Јусуф. — Само не знам куда ћемо их?

Фејзул бег слеже раменима.

— Знаш ли какву кућу?

Фејзул поново слеже раменима.

— Каква је она кућа у доњем граду?

— Где?

— Код куле.

— Хм!... Могло би и тамо, но наредба је на горњи град.

Јусуф-бег изгуби сваку наду. Он не знађаше како даље да почне.

— Је ли то она кућица... тамо код Небојше? — упитаће га Фејзул након дуже почивке.

— Јесте — би одговор.

— Да упитам Ћају — рече Фејзул па се окрете и оде. Јусуф оста поражен. Језа га свега обузе. Он стаде ходати по соби, хучући и прсте кршећи.

Не прође ни добра четврт, а ето Фејзула натраг.

— Шта би? — упита га Јусуф нестрпељиво.

— Ма где... Само она кућа да се одмах испразни — беше одговор.

Јусуфу мало лакну на души.

— Наредба се мора одмах извршити. Ћаји је потребна кућа — додаде Фејзул.

— Ко ће је извршити?

— Ти.

— Ја? — упита Јусуф.

— Јест.... ти — рече Фејзул, па онда додаде: И још нешто.

— Шта?

— Наредба је, да се они потурче.

— Који? — рече Јусуф пренеражено.

— Ђенадије, Стојан и она двојица.

— Кад?

— Сутра зором.

Јусуфу се окрете соба. Он замуча као стена.

— Одвешћемо их зором у џамију. Тамо ће и Ћаја бити.

То рече Фејзул и оде.

* * *

Тек што Јусуф беше испратио Фејзула и сео да мало одахне после овог узбуђења, а врата на одаји поново се отворише.

То беше Милица.

— Где си, ако Бога знаш?! — рече Јусуф и полети јој на сусрет.

— Једва улучих прилику — одговори жена сва задувана.

— Шта је с оделом?

— Ено га у сандуку.

— Зар га нису претресали?

— Нису... Стоји све онако како си оставио.

— Нека нам Бог буде у помоћи! рече Јусуф, па скиде фес и прекрсти се.

По том приђе жени и ниским гласом рече:

— У име Божје, све је спремљено... Чамац ће бити на свом месту. Целу ствар испричаћеш Спасенији, Ани и Петрији. Кад се све смири, обући ћете одело, отићи ћете код Петрије и тамо чекати. Непрестано ћете бити на опрези. Чим чујете да упадне камен у двориште, одмах ћете изаћи на капицик.

— А кључ?

— Ево — рече бег, па отвори долап, извади кључ и предаде јој.

— А стража? — рече жена узнемирено.

— Не брини! Ја сам јој данас господар.

— А деца? шта ћемо с њом?

— С децом заједно.... Само их залажите, да не би плакала.... Ви пак не смете ништа говорити. Понашаћете се као прави војници. Морате бити слободне и отресите. Што вам будем казао, радићете без поговора.... Јеси ли разумела?

— Јесам — одговори жена, а срце јој јаче закуца.

Јусуф испрати Милицу, па се упути право на бедем к оној кућици, у којој борављаше Ђенадије са осталима.

Кад дође до куће, изазва старца, поведе га на страну и рече:

— Оче, веруј ми као сину своме!... Све моје добро оставио сам и потурчио се за спас ваш.

Старцу заигра лице од радости, али се у мах промени. Као да му нека црна мисао пројури кроз душу.

— Ти као да сумњаш, оче?

Старац немо посматраше бега.

— Бог ми је сведок — рече бег и подиже очи пут неба.

— Сине, ваљ' да ниси Бога заборавио? — изусти старац дирнут речима беговим.

— Његовом вољом и чиним ово, оче — одговори бег.

— Он ће ти по заслузи платити, сине.

— Нека ме порази овде пред тобом, ако што рђаво мислим — рече бег и метну руку на срце.

Старцу се разведри лице, па ће рећи потресеним гласом:

— А чему се можемо надати, сине, у овој гробници, зидинама ограђеној и стражом поседнутој?

— Слободи, оче! — одговори бег с неким поуздањем, од кога старцу заигра срце.

— Сине!... Вера нас једном сачува коца, више заиста неће.

— Бог све може, оче!

Ове речи као да подсетише старца на једну од најсветијих дужности његових. Он обори главу и погледа у земљу.

— Овде ћете бити до поноћи, па онда.... у име Божје! — рече бег и ману руком у правцу Саве.

Старац подиже главу, метну десну руку у леву, отисну их од себе и рече:

— Бог нека ти буде у помоћ, сине!

— Да Бог дâ, оче! — одговори бег.

По том приђе ближе старцу, обазре се око себе и рече:

— Наредба је да вас иселим из ове куће. То нека вас ништа не страши. Бићете пресељени ближе слободи. Тамо, код Небојше, има једна кућица. У њој ћете боравити до поноћи, а после.... у име Божје!

Погрбљени старац гуташе сваку реч бегову.

— Припремљено је све што треба — настави бег. — Целу ноћ морате бити на опрези. Чим чујете куцањ на вратима, одмах ћете изаћи.

— А стража, сине? — упита га старац.

— Не брини, оче... Ја сам јој данас господар.

— Нека те Бог умудри, сине!

— Да Бог дâ, оче — одговори бег.

По том додаде:

— О свему овоме не говори ни сину ни осталима. Кад вас будем преселио, тад ћеш им све испричати.... Сад иди, оче, и спреми се за сеобу.

То рече бег, па продужи пут бедема.

Пожар

Поноћ је....

У граду београдском мртва тишина. Кад и кад само по који стражар викне са бедема и јави се оном до себе. Испре-

кидани облаци, растурени по целом небу, готово се и не мицаху. Тама притисла све бедеме и обавила куле градске.

Дође време смени.

Омања одељења војничка сташе крстарити по граду. Једна група од пет војника прође доњи град, попе се уз камене степенице, прође кроз капију и дође пред харем.

То беше стража, коју предвођаше Јусуф-бег.

Бег приђе стражару на главном улазу и смени га. По том смени оне на југо-западном и југо-источном углу, и крену се капицику да смени и последњег.

Кад стиже близу капицика, један од његових војника спази светлост на источној страни и викну: Пожар!

— Стој! — рече бег.

Стража стаде.

Јусуф смени и четвртог стражара.

— Оставите пушке! рече он оној четворици што беху смењени.

Војници приђоше зиду и оставише пушке.

— Вас двојица идите на Видин, а ви други на Зиндан-Капију. Разберите шта гори, па ми јавите.

Војници се окретоше и живо одоше.

— Арслане! — рећи ће бег ономе што оста на стражи — Иди Фејзул бегу и реци му да је пожар испод Зиндан-Капије. Арслан оде.

Бег се саже, дохвати са земље повелики камен и убаци у двориште.

Не потраја дуго, а капицик зашкрипа и отвори се. Четири женске, прерушене у војничко одело, изиђоше. Једна од њих вођаше за руку троје деце.

— Узмите пушке! — рече бег.

Женскиње узеше.

— Метните их на лево раме!

Метнуше их.

— Дед сад две и две!

Постројише се.

Бег се саже, узе најмање дете, подиже га и метну не руку. По том узе за руке остало двоје деце и рече:

— Напред!

* * *

Пожар узимаше све више маха. За час се диже узбуна. Старешине и војници изјурише из домова, а војници из касарне, потекоше Зиндан-Капији.

Један од Турака познаде бега и упита:

— Каква је то узбуна, беже?

— Пожар.

— Где?

— Код Зиндан-Капије.

— Шта гори?

— Сено!

— Чија су ти то деца?

— Бећир-бегова.... Побегоше од пожара — одговори бег, па прође кроз капију, сиђе низ степенице, пројури кроз доњи град, удари полу-десно, по том сави лево, сиђе у један шанац, прође кроз једну мрачну подземну капију, дође до једне кућице, приђе вратима и закуца.

Неколико тренутака по том, врата се отворише и четири човека изађоше.

— За мном! — рече бег и живо пође напред.

— Овде је стража! — приметиће неко из гомиле.

— Ноћас је нема — одговори бег.

Дођоше до последњег бедема, о који се ломљаху таласи Дунава.

У бедему беше отвор налик на прозор. Јусуф помоли главу кроз отвор, обазре се лево и десно, па се исправи, и рече женскињама:

— Баците пушке!

Оружје би бачено.

Бег узе најмање дете и провуче кроз отвор.

Детета нестаде.

Тако учини и са остало двоје деце.

— Сад ви! — рећи ће он женскињама.

Четири женскиње приђоше зиду, и једне по једне нестаде.

За тим се провукоше и остали.

Најзад се провуче и бег и нађе их све у чамцу.

Осам весала заграбише воде из Дунава и чамац се отисну од бедема.

КЊИГА СЕДМА

ТАКОВО

Жарко

Тек што пролетње сунце беше грануло и гора се заодела првим листом, Рудник се замагли и кроз маглу сину муња.

Ломо опали пиштољ и даде абер на све четири стране.

Обрад и Бошко чуше глас са Рудника, прикупише дружину и похиташе у помоћ.

Дођоше у Букуљу, и ту затекоше Капетан-Божа, са доста другова.

— Водиш ли још кога потурицу! — беше прва реч, којом Божо поздрави Обрада.

Ово не беше поздрав, већ оштар нож, који згоди Обрада по сред срца. Он набра повије, натушти чело и мрко погледа јунака.

— Камо ти Жарка? — упитаће га Божо и лукаво се насмеши.

Обрад задрхта и прострели га очима.

— Шта се мргодиш?... Камо ти Жарка?

— Ево га!... плану Обрад и напери пушку на Божа.

Мало требаше, па да легне крв. За тренут ока момци се слегоше са свих страна, раздвојише завађене, одузеше им оружје и сташе их умиривати.

Обрад дрхташе. Неколико пута покушаваше да се отме из руку пријатеља и да сукне на Божа као муња.

— Шта вам би?! — чу се са свих страна.

— Зар се тако поздравља?! — цикну Обрад, а усне му задрхташе.

— Умири се, умири, побратиме — поче га Бошко благо тешити.

— Море, шала је — повика неко из дружине.

— Каква шала?! — загрме Обрад... Што ми непрестано натиче издајицу на нос?

— Пошалих се као с пријатељем — утаче се Божо са другог краја.

— Зар се тако шали?... Ножем по сред срца?

— Измирите се — рећи ће Бошко и потапша Обрада по рамену.

Обрад ћуташе и у земљу гледаше. Уснице му модре, а образи још зажарени од прве ватре.

— Измирите се, измирите! — салетише и с лева и с десна.

Протече прилично времена док се Обрад утиша. Другови га ухватише испод мишке и приведоше Божу. Завађени се погледаше, насмешише, потом загрлише и пољубише.

— Срећно!.... Живели! — повика дружина и слеже се око њих.

Тек што ови радосни усклици ишчезоше, а из даљине чу се песма.

За тренут ока све се утиша. Присутни погледаше у правцу одакле глас допираше.

У даљини од 500 метара опазише човека како излази из луга.

Човек скрену десно и упути се право потоку.

Бошко изиђе из дружине, крочи неколико пута, стаде и наткрили чело руком. Колко за тренут ока, он се врати и сав усплахирен рече:

— Море, то је он!

— Ко? — упита Божо.

— Она потурица... Жарко.

— Шта?!... Зар он?.. цикну Обрад, па као муња зажди за један грм и напери пушку.

Човек ишаше слободно и певаше.

Беше већ дошао до потока. У који мах појми да прескочи поток, Обрадова пушка плану и пуцањ се разлеже по гори.

Човек стаде као укопан.

— Бољи сам ловац! — кликну Божо, па се измаче, подбаци пушку и узе човека на око.

У тај мах чу се глас из даљине:

— Обраде!... Бошко!... О Бошко!

Бошко познаде глас па као муња сукну на Божа и одби му пушку.

— Остави ми лов! — осече се Божо и понова узе човека на око.

— Доле пушку!... Ено Стојана Ђенадића! — повика Бошко и поново одби наперену пушку.

— Не бијте ми побратима! — зачу се глас из даљине.

Присутни видеше другог човека како истрча из луга.

То беше Стојан, син Оца-Ђенадија.

Обрад га познаде, остави бусију и врати се дружини са погнутом главом.

Присутни ником поникоше. Ово им беше загонетка, коју не могаху одгонетнути.

У том Стојан беше већ стигао до потока, и како стиже, загрли Жарка, те с њим право дружини.

— Помози вам Бог! — повикаше они кад стигоше пред дружину.

Јунаци се згледаше и чудно их отпоздравише.

Стојан ступи напред и поче причати историју своју и Жаркову.

Сва дружина претвори се у ухо.

Обрад стајаше као стена и гуташе сваку реч Стојанову.

Стојан сврши.

— Праштај, соколе! — кликну Обрад, па хитро приђе Жарку и загрли га.

Овај призор трону Бошка. Образи му се зажарише, а у грлу га нешто тако силно стеже, да једва дихаше.

У тај мах погледи његови и Жаркови сукобише се.

— Жарко!... Праштај увреду! — рече Бошко тронутим гласом.

— Бог нека нам свима опрости! — одговори Жарко и приђе Бошку.

Загрлише се и ватрено пољубише.

— Живели! — кликну Обрад. По том се осврте Божу:

— А?... Шта сад велиш?

— Питај Бошка! — одговори овај јетко и окрете главу.

Побратими

Жарко осветла себи образ. Он искупи грехове оца свога и скиде терет са душе своје. Непријатељи беху побеђени. Они положише оружје, приђоше и пружише руку пријатељства.

Жарко беше мртав, и оживе; беше изгубљен, и нађе се. Он беше она изгубљена овца, што поста милија од свих деведесет и девет. Он се приближи Стојану, и овај нађе у њему другога себе. Они се упознаше, један другом омилише и побратимише.

Бављење у Купинову беше им врло пријатно. Добри Купиновљани примише браћу своју и гостољубљем ублажаваху њевоље њихне. Свештеник купиновљански, Василије Протић, стараше се о бегунцима као добар пастир о стаду своме. Његовим заузимањем беше образован одбор од имућних и милостивих домаћина. Не беше ни једног имућнијег српског дома, а да милосрђем и гостопримством не утираше сузе нејачи српској. Поп Василије беше први и даваше пример свима. У његовом дому нађоше склоништа удовица и кћи војводе жупског; у дому брата његова: Ана и Милица. Остали бегунци беху размештени по домовима њиних сродника и пријатеља.

Стојан беше веома расположен. Ово му беху први срећнији дани после оне поруке, што је изврши у Горачићима. Беше изгубио сваку наду, да ће икад више видети злато своје. И гле! како се срећа насмеши после толико бурних и злокобних дана! Кућа свештеника купиновљанског поста му тако мила и драга, да се с муком од ње растајаше. У њој му беше све благо, сва нада и сва утеха. Спасенија га дочекиваше и испраћаше као мати најмилије чедо своје. Њени погледи, пуни дражи; њени осмејци, пуни љупкости; њено срце, пуно нежности, — све то беху ђаконије, којима се Стојан слатко опијаше.

Стојан и Жарко готово се не раздвајаху. Што би један рекао, прихватио би радо и други. Они се слагаху у свему; па мож'да и више него што и требаше за праве пријатеље. Има нешто у чему се добри пријатељи не смеју сложити. То је предмет љубави. Пријатељ може пријатељу све уступити, само не ону коју љуби. Стојан и Жарко имађаху једну препону, која сметаше да међу њима буду са свим чисти рачуни. То беше Спасенија. Она беше међу њима узрок тајног сукоба, који обојица јасно опажаху, али га један од другог тајаху.

Стојан сматраше да је у праву, па с тога редовно посећиваше Спасенију. Жарко нагонски осећаше, да би требало то исто да ради, али не могаше никако да се одважи. Покуша-

ваше готово свакога дана, па никако да до краја изведе своју намеру. Долазио би до капије свештеникове куће, ту мало прочепао, неколико се пута осврнуо, па се увек напразно враћао. За особиту срећу сматраше кад би по који пут, пролазећи мимо кућу свештеникову, спазио у дворишту Спасенију, са поповом ћерком. Још кад би се десило, да га Спасенија умиљато погледа, по цео би дан весело певуцкао и са особитим задовољством самог себе разговарао. Овај умиљати поглед улеваше му уверење, да га Спасенија милује и да јако греши што је избегава. Али шта је знао да ради? Зар да ступи у отворен сукоб са својим побратимом? Зар поново да навуче на се мржњу, коју тако тешко скиде и у заборав баци? И после, ко зна шта је у ствари? Мож'да га умиљати поглед Спасенијин вара, мож'да је то само знак признања и захвалности, и ништа више.

Тако мишљаше Жарко, и то не беше безразложно. Колико ли је пута очекивао да га побратим позове свештениковој кући, па никад ни да се пошали! Једном приликом, мало му к'о нагласи, да би то желео, али се Стојан чињаше и невешт. И колико више Жарко истицаше своју жељу, у толико се Стојан невештији показиваше. Околишење Жарково на све могуће начине, оста без успеха. Да јавно изиђе са својом жељом, није смео ни помислити. Истина, Стојан беше у свему искрен према њему, али у овој ствари никако да се погоде. Често су излазили у шетњу, и кад год би Стојан зажелео да види Спасенију, увек би се вешто извукао и оставио Жарка мало подаље од свештеникове куће.

Дани су пролазили, а Жарко никако да се реши. До капије дође, па ни корака даље. Чудио се самом себи. Код куће беше једно, код капије друго. Кореo је самог себе што је тако слаботиња, и кад год би се вратио, тврдо би се зарицао, да ће сутра јуначки, па шта Бог дâ! Одлука увек беше једна до суда, а друга од суда.

Жарко постајаше већ и зловољан. Побратим му беше грдна препона, преко које не могаше никако. Стотину разлога налажаше, како не би био никакав грех, да буде поред оне, коју тако силно љуби. И тек да се реши, а једна једина мисао искрсне и све разлоге разгони.

Једног дана упитаће самог себе: Не би ли мудро било да се испита срце Спасенијино, да се сазнају тајне њене? И ова мисао овлада њиме. Он се реши, и оде Милици.

После обичног разговора упитаће је он:

— Састајеш ли се са Букићевима?

— Врло често... Баш јуче сам била код њих — одговори Милица.

— А долазе ли оне к теби?

— Долазе. Биле су пре 2—3 дана.

— Жарко подави уснице и задуби се.

— А што питаш? — упитаће га жена после кратке почивке.

— Жарко се насмеши и баци детињасти поглед на жену.

— Да није због Спасеније... а?

Жарко порумени и кришом погледа у Милицу.

— Море, рекла бих; да ти је јако замакла за око?

Жарка прође струја. Он обори главу и погледа преда се.

— Коме ће пре? — настави Милица смешећи се. — Хоће Стојан, хоћеш ти!. Ватајте се у штап, па чија буде!...

— Е... уздахну Жарко.. далеко је она од мене!

— А ко то зна? — приметиће Милица и ђаволасто се насмеши.

— Зна Жарко.. зна да јој узалуд отвара срце своје.

— Неће баш тако бити... Да се ти не вараш?

Жарка обли румен.

— О теби смо често разговарали — рећи ће жена... Не може да се нахвали твога јунаштва. Свака јој реч из срца потиче.

— Не верујем, Милице! Пре ће бити да сам јој сав црн.

— Вараш се, младићу. Никад прекорне не чух из њених уста. Један једини прекор беше, и то праведан.

— Јест, Милице.. праведан прекор! Ја сам грешник...

— Грешник, да како — потврди жена. Ево већ две недеље како смо у туђини. а ти никако да их се сетиш.

Жарко задрхта.

— Милице!... Бог ми је сведок — рече он и зграби обе руке њене... Сећам их се и дан и ноћ... Не могу мирно ни да спавам.

— Па камо те, кад толико о њима мислиш?

— Е.. Милице!.. Ти не знаш каква ме невоља мори.

— Каква невоља?!

— Има неког, кога би увредио мој долазак Ђукићевима.

— А ко је то?

Жарко оћута.

— Да није Стојан?

Жарко климну главом.

— Баш си право дете! — рече Милица и слатко се насмеја.... Зар би он смео посумњати у чистоту срца Спасенијиног?!

Жарко прикупи снагу да нешто одговори, али баш у тај мах неко закуца на врата.

Станица и Спасенија уђоше.

Жарко се упрепасти кад сагледа њихова лица, и у земљу да пропадне Узврда се и узврпољи, као да га мрави спопадоше. Хтеде на врата, али га Милица шчепа за рамена, догура до миндерлука и слатко смејући се рече:

— Ево онога што се не да видети!

— Где си, сине? — упитаће га старица материнским гласом.

Жарко, постиђен као девојка, диже се, приђе старици и пољуби је у руку. Она њега у чело.

— Нема те, сине, баш никако да дођеш! — рече она и погледа га благо.

Жарко промуца нешто, али то беше тако нејасно, да је тешко и сам разумео. По том, збуњен к'о никада дотле, с оборeном главом и успламтелим образима, приђе Спасенији и пружи јој руку. Девојка се диже, погледа га слободно и даде му руку.

Жарко се изгуби. С тешком муком врати се миндерлуку и седе. Стаде се врпољити као да на клинцима сећаше. Главу би кад и кад подигао, али поглед му вечито тумараше по поду и собним кутовима.

Разговор поче, али Жарко никако да се смири. На свако питање одговараше збуњено, готово за себе. Још кад би се десило, да му се поглед случајно сукоби са девојачким, толико

би се збунио, да не би чуо ни питање, које би се на њ управило.

Овај незгодан положај беше га толико заморио, да једва чекаше згодну прилику да га избегне. И прилика му се указа. Он се у један мах диже, рече збогом и штуче на врата.

Беше отпраћен веселим смехом.

Жарко дође кући, и покаја се. Осуђиваше своју малодушност и зарицаше се да ће у будуће бити одлучнији. Нешто га поче уверавати, да је његово отуђивање права бесмислица, и да се не би ни у колико огрешио о свог побратима, ако би кад и кад посетио ове добре душе. Шта више, увиђаше сада, да му је то и дужност, и да јако греши што јој се не одазива. И размишљајући тако, дође до закључка, да треба и да мора бити одлучнији.

Истог дана у вече тврдо се реши да сутра по подне посети Ђукићеве.

И доиста, сутра дан, у намишљено време, диже се и одлучно пође свештениковој кући. У глави му беше само мисао о чистој дужности, и с тога иђаше право и слободно куда беше наумио. Али, што се више примицаше кући свештениковој, ова мисао некако слабљаше, и у колико она више слабљаше, у толико он јаче успораваше кораке. Једва беше превалио пола пута, а кроз мисао дужности сијну му она о тајној љубави, и овлада њиме. Он стаде и сукоби се са верношћу, коју дуговаше своме побратиму. У тренутку отвори се читава борба у његовој души. Једна једина мисао окоми се снажно против свих разлога о дужности... Он стајаше, а време промицаше. Мисаоне теразије гибаху се непрестано, и како се оне гибаху, тако он иђаше час напред час назад.

Дуго се тако колебаше младић, док у неко доба не изусти: «Доцкан је сад!» и врати се.

Сутра дан у исто време, покуша понова срећу. Овог пута беше много одлучнији. Иђаше слободно и беше већ у велико превалио пола пута. Истина, срце му заигра кад угледа свештеникову кућу, али ипак иђаше смело напред.

Требаше му још једну кућу да пређе, па да уђе у капију

Кураж беше ту, али срећа умаче.

Беше доцкан!

У тај мах од некуда искрсну Стојан, те право преда њ.

— Куда. побратиме? — упитаће га он.

Жарко, као громом поражен, стаде и убезекнуто погледа побратима.

— Да не тражиш мене?

— Јест... с тешком муком претури Жарко преко језика.

— Боме и ја тебе!... имам писмо из Србије.

— Од кога?

— Од Обрада.

— Е?

— Ваља нам се враћати.

— Што?

— Ломо диг'о крајину... Ваља заклетву одржати.

Жарку запламтише уши. Учини му се да чује неку писку, неко бучање и звонење у даљини.

— Сутра морамо на пут! — настави Стојан.

— Сутра?!

— Јест... сутра. Хајд'мо до браће Јаковљевића.

Жарко кришом баци поглед на свештеникову кућу, потајно уздахну и са болом у души изусти:

— Хајд'мо!..

Четници

Четници оставише Букуљу и пођоше на Рудник.

При поласку, Обрад ће упитати Стојана и Жарка.

— А ви?... Куда ви мислите?

— С тобом! — одговорише они.

— Камо вам дружине?

— Ето је пред тобом! — рече Стојан.

— Коме ће пре?.... Једна чета, а нас четворица!

— Драгачево није преко света! — утаче се Божо.

— Ено им Медведника.

— У Небош ћемо! — рече Стојан... Тамо нас чека дружина.

— Само похитајте! — рече Обрад.... Ломо нас давно очекује.

* * *

Стојан и Жарко дођоше у Драгачево.

Кад беху близу Горачића, Жарко, који иђаше мало напред, у једанпут стаде и сав пребледе.

— Куда идемо? — упита он побратима.

— У село! — одговори Стојан.

— Ено ти села! — рече Жарко и грчевито пружи руку.

Стојан погледа попут Жаркове руке и виде разорене куће.

Умукоше обојица.

Кад стигоше до једне рушевине, Жарко скрену с пута, стаде и окрете леђа побратиму.

Стојан га виде како се целом снагом тресе.

Тако потраја неко време.

У један мах Жарко се исправи и осврте побратиму. Беше тужан. Очи му беху усале, а лице потамнело.

— Побратиме! — рече он потресеним гласом, па исука нож и приђе Стојану.

Стојан га погледа престрављено.

— Латиф ми диже кров над главом, али неће овај! — љуто завапи Жарко и диже руку пут неба.

— Е, мој побратиме!... Одавно сам под тим кровом — рече Стојан и одмахну два-три пута главом

— Изгубисмо све!... Оста нам још крв.

— Пролићемо и њу!

— Је ли вера? — рече Жарко и сав задрхта.

— Света вера! — одговори Стојан.

— Да ћемо осветити ове домове?

— И све зулуме!

Жарко клече, пружи леву руку, засука рукав, потеже ножем, и врхом пусти крв по више била.

Стојану јурну крв у лице. Он грчевито зграби нож, клече и учини што и Жарко.

По том обојица устадоше, приљубише ране, загрлише се и пољубише.

Побратимство међу њима беше крвљу запечаћено.

Жарко откопча кајиш, узе нож, саструга праха, обложи ране себи и побратиму, и рече:

— Потражимо дружину!

Закључише да се састану у Небош Планини и растадоше се.

* * *

Осветнички гнев узавре у Жарку и ули му неустрашљивост и чудну снагу, о коју се ломљаху све препоне. Он зађе по Драгачеву, прелећући с краја на крај као муња. У његовим жилама узавре крв и да могаше источио би и последњу кап, да њоме опије и за јуначке подвиге одушеви своје вршњаке. Реч му беше муња, која продираше у срца невољника, пленећи их и придобијајући за осветничка дела.

Жарко тражаше ноћ и у ноћи невољнике. Оно, што обест Латифова разагна с огњишта, беше му најмилије. Невољници, сакупљени и одушевљени, постају снага, јача од челика.

Из Горачића дође у Лазац, из Ласца у Смаиле. Ту виде матер и нађе тридесет друга. Са њима потече у Буковицу, из Буковице у Слатину, из Слатине у Јежевицу. Са њим беше сто момака. Из Јежевице удари на Атеницу, из Атенице у Придворицу, из Придворице у Небош Планину.

Побратими се састаше и сутра дан зором на Рудник пођоше.

Тек што беху измакли из Небош Планине и скренули десно ка Морави, један коњаник испаде из луга.

То беше Стеван Бркић.

Четници зауставише чете.

— Гле, Бркића! — рећи ће Стојан Жарку... Кака ли њега невоља амо дотера?

— Што?

— Откуд то јагње амо међу вуцима?.. Гле само како се наоружао!

— Што се чудиш? Крајина је.

— Како да се не чудим. Јесенас не могаше жену да укроти, а сад хоће Турке!

— Додијало му, побратиме.

У том Бркић стиже, сјаха с коња, приступи живо четницима и рече:

— Куда браћо?

— На Рудник! — одговори Стојан.

— Доцкан!

— Што?

— Свршено је.

— Како?! — упиташе у један мах Стојан и Жарко.

— Рудник је освојен?

— Шта рече?

Бркић понови.

Стојан и Жарко згледаше се.

— Рудник освојисмо, а Турке прогнасмо — рече Бркић.

Четници подигоше капе к небу и кликнуше: ура!

— Ура! — понови дружина.

— Живео Ломо! — кликну Жарко, окренув се дружини.

— Живео! — захори се из стотину грла.

У тај мах Бркић скиде капу, подиже очи к небу и тужно изусти:

— Бог да му душу прости!

Присутни ником поникоше.

— Кога ти то, море, упокоји?! — упитаће Стојан пренеражен.

— Лома! — одговори Бркић тужно.

Присутни се згрнуше са свих страна и опколише Бркића.

— Шта рече? — упита Стојан готово без душе

— Погибе, весела му мајка! — одговори овај.

— Погибе!.. Ломо погибе! — оде од уста до уста кроз целу дружину.

— Погибе на веру... Уби га Турчин — рече Бркић.

— Како? — упитаће Стојан.

— Три дана се тукосмо и град освојисмо — поче Бркић. Турци замолише Лома, да их на веру прими и кроз гору проведе. Добра душа даде веру, а за вером и главу. Кад бесмо у гори, од некуда припуцаше пушке и убише неколико крвонија. Тада ће један од њих, што јахаше поред Лома, рећи: «Ломо! Знам да томе ниси ништа крив. Рози су промакли мимо главу, а кад то буде, добра не може бити. Нека ти је од мене хвала! Ти си добар јунак, а добру јунаку приличи добро оружје.» То рече злотвор, па извади иза паса сребром оковани јатаган и пружи га војводи. Лома опече гуја. Он узе јатаган и погну главу да га себи за силај задене. И задену га у зао

час! Невера трже пиштољ и скреса га јунаку у теме, па зажди кроз гору као зверка. Покласмо злотворе, али Лома више жива не видесмо.

Јунаци поскидаше капе и једно потмуло: «Бог да му душу прости!» диже се к небу.»

Наста тајац.

— Па сад?... Шта ћемо и куда ћемо? — рече Жарко и прекиде тишину.

— На Љубић!... — одговори Бркић.

— На Љубић!... Какав Љубић? — запиташе живо оба четника.

— Тамо нас зове Војвода Милош.

Јунаци се згледаше.

— Јест... он нас зове. Објавио је рат Турцима.

— Где? — рече Жарко и чисто се диже с места.

— У Такову.

— Живео Милош! — кликнуше Стојан и Жарко.

— Живео!... Живео! — одјекну низ Мораву.

— Шта је с Обрадом? — упитаће Стојан. Да ли га где год виде?

— Епо га с Бошком на Љубићу... Тамо је и Капетан Божо — одговори Бркић.

— А ми?... Куда ћемо ми? — упита Жарко.

— Заповест је да заузмете Јелицу и да спречите Турке, ако би покушали да беже ка Ужицу.

То рече Бркић, па уседе на коња, опрости се с дружином и одјури низ Мораву.

Стојан и Жарко кренуше чете и око подне стигоше у Јелицу.

Геније

„Он је кадар стићи и утећи
„И на страшном месту постојати.

Овим речима могли бисмо окарактерисати Војводу Таковског, Милоша Обреновића.

Умети показати силу, кад је сила потребна; бити понизан кад је понизност једино оруђе одбране; имати присебности и

одлучности у тренуцима, кад опасност прети; брзо појмити све у себи и око себе; умети бити данас Бонапарта а сутра Макијавел, — ето то је она моћ, што уздиже Милоша у ред генија.

Карактер народа има своју персонификацију у изабраницима. Српски народ беше кадар стићи и утећи, и на страшном месту постојати. Ове карактерне црте беху оваплоћене у Ђорђу и у Милошу. Ђорђе беше геније витештва, Милош геније мудрости. Они се допуњаваху, и плод њихова заједничка рада беше: Ослобођење Србије.

Први беше војник, други дипломата. Улоге подељене, али циљ исти. Домовини требаше и једно и друго, као што бићу потребује и дух и тело.

Војник беше напред, а ту му је и место. Он беше авангарда. Успех другога потиче из моћи првога. Сваки дипломата скрива за леђима гомилу бајонета. Он се ослања на силу, и што јача сила, сигурнији успех за дипломатским столом. Сваки је мир оружан, и ма колика била мудрост дипломате, уговоре мира диктују бајонети са бојнога поља.

Ђорђе прикупи снагу народну, разви је и показа свету њену моћ. Деветогодишње његово ратовање засведочи, да српски народ има снаге и да је уме развити. Ово сведочанство беше капитал, преко потребан генију мудрости. И док овај мудрост просипаше и мудрошћу освајаше, Европа се сећаше генија витештва.

Вели се: „Памет царује, а снага кладе ваља." Тако је, јер и највећи капитали расточавају се или остају бесплодни у рукама неувиђавних и неспособних. Величина духа Милошева огледа се баш у томе, што умеде осведочену снагу српског народа вешто да употреби у корист ослобођења своје Отаџбине. Он беше геније, у коме обитаваше дух премудрости. Политичарима моћних народа доста је дух разума, онима малених народа потребан је дух премудрости. У великим и моћним народима војводе замењују политичаре. Бајонети отварају и закључују сва питања.

Дело, започето у Благовештењу, настави се у Такову. Милош истаче собом ђенија витештва и поново засведочи снагу народну. То беше нужна погодба за даљи успех. Витешки дух припреми успех дипломати.

Војвода Руднички појми свој положај. Он се обрати јунацима, разви заставу, и са пуно смелости рече: «Рат Турцима!»

Ова реч беше моћна. Изговорена под Таковским Грмом, муњевито одјекну по свој земљи. Неимари је чуше и поздравише.

Таковски Грм, овај сведок далеке прошлости, поста светиња потомцима неимара, што под његовим гранама развише заставу новог ослобођења. Његове безбројне и моћне жиле, продираху далеко кроза земљу, натопљену крвљу српских витезова, а брсне му гране рачваху се и шираху се све даље, док собом не прекрилише сваку стопу земље од Дрине до Тимока, и од Саве и Дунава до Јавора и Косова. Под гранама овог Светог Грма зацари се мир и слобода, а под окриљем ових благодати вредни неимари раскрчише пут величини и срећи народној.

(Свршиће се)

ПРВОЈ ЉУБАВИ

(У СПОМЕНИЦУ)

Вол'о сам те, к'о што волим
Први осмех мајске зоре,
Кад засија и растапа
Сухим златом сиње море;

Вол'о сам те, к'о што волим
Божји пристан: небо бајно
У звездане летње ноћи,
Кад разлеже шум се тајно;

Вол'о сам те, к'о што волим
Гору чарну, бистро врело,
Када славуј луну здрави
Тек што сморно сунце село;

Вол'о сам те, к'о што волим
Мајчин спомен слатког миља,
Што заноси и опија
Свежим дахом горског биља;

Вол'о сам те, к'о што волим
Домовину, част и право,
Вол'о сам те страсно, силно,
За тебе сам живот дав'о;

Вол'о сам те, роб сам био
Пред погледом ока твога,

На јави сам тебе сањ'о,
Тебе гледа'о: Бога свога!....

К'о капљица бисер-росе
Чиста ми је љубав била,
У чедноме, божјем храму
Анђела би победила!

И ти срце срцу даде...
Љубљасмо се силно, дуго,
Стопише се душе наше:
У дах један, бйће друго!

Снове сањах о милинах
Љубећ' очи жарког сјаја,
Свуд је за ме цвеће цвало,
Кушах сласти земног раја!...

— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Ал' ко разби срце моје,
К'о угаси љубав врелу,
У груд зàри пустош страшну
Пухор хладни у пепелу?...

Невернице! да л' да причам?
Да с' освети с љутих рана
Одбегла ме срећа млада,
Душа моја испарана...

Нека буде! Сећаш ли се?
(Усуд нек' ти за то плати!)
Кад дрхтећим гласом питах:
«Када ћеш ми руку дати?»

Ти обори главу лепу,
Па уздахну, и заћута...

Мишљах: миље зборит не дâ,
Кад ти смерно прошапута:

«Ја бих могла твоја бити...»
— Рај ми беше тако близу —
«Само да си» — сав претрнух! —
„*Слуш'о права у Паризу!*“

Битољ

Сима Ј. Аврамовић

НЕКОЛИКО РЕЧИ

О организацији судске власти у Србији.

(Свршетак)

VIII

Државно тужиоштво

Државно тужиоштво има задатак, де дејствује у свима конкретним случајевима казнено-правне судске практике, као носилац контроле да се у истини примени закон, и као представник јавног поретка утиче да се осигура она законска сатисфакција, која је за односни случај повређеног јавног интереса, прописана. На тај начин, његово службено дејство, треба да има везе са свом процедуром, која је намењена примени казненог права, дакле, како са радњом истражне, тако и са радњом остале судске власти.

Мера и начин његовог учешћа у свој тој процедури, ствар је поступка; али начела, која треба да обезбеде присуство једне озбиљне државне тужилачке власти, на горњој основи, са којом треба да је у вези и поступак власти, ствар је судске организације.

По самој задаћи, која му је намењена, оно је саставни део судске власти, јер му је непосредни циљ и сав смисао његових службених дужности, да ради на једном делу оних истих задатака, који припадају надлежности судске власти, само што та радња има другачији облик. Његова задаћа креће се у истом оквиру надлежности, и ако у строго обележеном, засебном делу и облику њеном. Изгледа, да у тој страни државног тужиоштва

многи хоће да нађу разлога, да оно не треба да представља један нарочити, издвојени облик судске власти, па по томе, да му и не треба да буде нарочитог места у организацији, већ само у поступку судске власти. Али, то је гледиште погрешно, а да је оно и махом напуштено, доказ су законодавства напреднијих земаља, у којима државно тужиоштво има у судској организацији своје нарочито место, као један специјални облик судске власти. Тако треба да буде по самој природи установе државног тужиоштва. У природи је ове власти, да она потпомаже и контролише, да представља једну особену гарантију, за правилну примену судске власти, али она непосредно ту власт не примењује. Њена улога ограничена је истина на практику казненог законодавства, али у том односу, њен је ауторитет велики и распростире се и на истражну и на остали део судске власти. Она нема права да суди, али она има права и дужност да изазива истражну и судску радњу у свој мери, у којој то захтева јаван интерес; то њено право није само површно и без дејства на судску колегију, јер се ова у целокупној својој радњи мора и на његове захтеве и на његове аргументе наслањати, па или их усвојити, или исцрпно обеснажити поставкама, које се законски могу правдати. Другим речима, државни тужилац као представник јавних интереса, у оном делу у коме су они конкретним случајем повређени има дужност, да чини све што је потребно, да се и истражна и судска власт ставе на расположење својим законим дужностима онако, како и он мисли да је корисно, па да се дође до истине, а у колико се тиче смисла ове истине, резултата процеса, забележити и своје гледиште. Он је истина интересован, те зато не може и да суди, али његов интерес нема никакве везе, па зато и никаквих обзира, на интересе парничних страна. Он представља целину, јавни поредак и стално се стара да се тој целини да задовољење у оном облику, у коме је казнени закон дао санкцију повређеном јавном интересу. Због таквог задатка, државни тужилац, да би га могао корисно вршити, треба да има довољно ауторитета и према истражној и осталој судској власти, јер његова надлежност, старање о јавном интересу, настаје од тренутка, кад је тај интерес повређен у смислу казненог закона, па све док се не сврши пи-

тање о последицама, које по закону треба да наступе. У том смислу, њему припада право да контролише и истражну и судску власт и да тражи, да она изврши све потребне радње и форме, које по закону могу да допринесу изналаску правога стања ствари, и право посредовања код осталог дела судске власти у сваком случају, у коме судска одлука није саобразна његовим захтевима, или није извршила и оне радње, које је он сматрао као потребне. У првом случају, он утиче на карактер истраге, а у другом непосредно на њене резултате У оба случаја, његов је положај строго тужилачки, али увек треба да буде и строго законски. Он може и да се превари у оцени доказа и кривице, али и у том случају он савесно врши своју високу дужност, докле год има разлога држати, да његово схватање одговара положају оптуженога по закону. Он не треба да погоршава положај оптуженога више но што то закон и прави положај криваца дозвољава, али он тако исто не сме ни да је олакшава потцењујући праву тежину кривице. У овом последњем смислу, његова би улога била чак и неприродна према задаћи коју он начелно има; а због тога је он у том односу ограничен, да не може блажије ценити кривицу но што је цени судска колегија. Квалификација кривице судске власти, то је за државног тужиоца најблажије гледиште, које он може заузети. Одлука судске колегије, као надлежне за расправу кривице, мора имати више ауторитета од мишљења државног тужиоца, све дотле, док она не буде од надлежне судске инстанце измењена. А зато је и већи интерес његовог тужилачког позива, да он не може бити блажији у оцени од оцене судске власти, а сагласно је његовом позиву да може бити строжији.

У таквој природи његове дужности, налази се и објашњење, зашто установа државног тужиоштва треба да има самосталну, издвојену улогу, заједмчену у организацији судске власти, па да она може с успехом да врши посао у коме често има са свим другачије гледиште од остале судске власти, и интереса да се противи гледишту ове власти, као у основи несагласном. Захватајући својим правом контроле и правом да утиче на сав ток процеса од његовог почетка па до свршетка, са независним погледима и од истражне и остале судске вла-

сти, сву област процеса, оно се јавља као засебан орган свега оног особља, које функционира, док се казнено-правни процес не сврши. Оно на њему суделује као један од битних, али различитих елемената. Због тога оно треба да је тако и изражено, како ће у истини бити заступљено као нарочита судска власт која не узима друга учешћа сем оног, које је предмет надлежности државног тужиоштва. По томе требало би да вреди правило да државни тужилац не може уједно да репрезентира и остале облике судске надлежности, па ни у облику цивилног правосуђа. Ако би и разумели, из чисто практичких обзира, да би за наше прилике остварење овога принципа било веома тешко, зато, што би оно захтевало да се има можда прилично већи број судија, не можемо разумети, да би установа државног тужиоштва онаква, каква је сада у нас, требала и даље да постоји. Код нас, начелно говорећи, правог државног тужиоштва и нема, него се, или распоредом судског администратора, одређује за извесно време из судијског особља, који потом ту дужност уз остале друге, врши, или се чак и за поједине случајеве поставља. У оба случаја његова улога своди се на најпростију формалност, по правилу, и готово у свима судовима. Сматра се, да је довољно, ако државни тужилац, а још чешће његов писар напише тужбу, која је махом веома обичне правничке писмености, прочита се на претресу, потом облигатно напише жалбу од неколико стереотипних речи за инстанцу и тиме је његова висока дужност, код нас, жалосно свршена Не може бити беднијег државног тужиоштва, ну кад оно спадне на значај просте формалности, као што је случај код нас. Оно је тада без већег интереса ; а према ономе што њему начелно припада, не може бити речи о томе, да оно постоји као једна озбиљна установа.

На реду је да изнесемо главније мисли, за које нам се чини, да су од вредности кад је ближа реч о томе, каква треба да је организација ове власти ? Да државно тужиоштво, као саставни део судске власти, треба да има њену општу квалификацију, то не треба објашњавати. О томе смо раније говорили за судску власт у опште.

Кад је реч о организацији државног тужиоштва, треба правити разлику, с обзиром на његов однос према истражној

и на његов однос према осталој судској власти, јер смо видели, да му се надлежност у та два правца јавља. По својој целокупној садржини надлежност државног тужиоштва најближа је истражној судској власти, јер је и једној и другој предмет скоро исти. Разлика је само у облицима у којима се она практикује. И једна и друга власт, циљају, да пронађу право стање ствари и да тако обезбеде резултат, какав предвиђа закон за такво стање, а и једна и друга немају надлежности да тај резултат сами изразе. Значајна им је разлика, што истражна власт престаје од тренутка, кад је односни предмет предала осталом делу судске власти; а државни тужилац, продужава своју улогу и даље, па чак и код инстанца, до формалног свршетка ствари. Управо улогу истражне власти, прихвата од тог тренутка државни тужилац, у колико је њему намењено, да и сву истражну радњу употребљује за непосредно вршење своје дужности и у колико је он у праву, да формирањем тужбе пројектује слику целог претреса, а на самом претресу да изнесе све захтеве, које сматра као потребне за потпунију истрагу. По томе, државном тужиоцу припада право, да се меша у радњу истражне власти, како би јој обезбедио јачину и у оној страни, у којој ће она по том бити поверена његовом непосредном старању. Успех његове задаће, тесно је везан за успех истраге, коју ће доцније он имати и да употреби, а у извесном облику и да настави. Појамно је, да је његов велики интерес, да истрага буде што темељнија основа за осталу и његову и судску радњу, па је зато разложно, да његово учешће може бити само корисно у колико би га он уносио у истрагу. Његов тужилачки интерес, не треба да изазива сумњичење, да ће његов утицај да буде несавестан, зато, што би могао бити једностран, дејствујући само на то да појача положај тужбе, на штету оптуженог. Пре свега и у тако једностраном облику, његово утицање не би било несавесно све до граница, до којих се не потискује савесно прикупљање и истраживање доказа у корист оптуженога, а било би у ствари корисно, у колико се таквим учешћем државног тужиоца успело уочити и на време прибрати и истражити све што иде у прилог доказа кривице. Међу тим у томе и јесте важнија задаћа истраге, јер у оној другој страни те

задаће нема опасности, ако државно тужиоштво не би и њој поклонило довољно пажње, зато, што онај, који је најинтимније заинтересован, да та страна буде што јача, а то је оптужени, водиће најбрижљивије старање, да истрагу снабде свима аргументима, који су потребни да му положај олакшају или да га одбране, а нема сумње, да он у главном и зна за такве аргументе. Таквој бојазни, од утицаја државног тужиоштва, не би било места ни по томе, што ми замишљамо присуство најширег утицаја остале судске на истражну власт, и најлибералнији положај интересованих лица да се увек тим утицајем користи; а код таквог стања ствари, мешање државног тужиоца у радњу истраге, на савестан начин, па све да је оно упућено само у правцу тужбе, потпомаже истрагу у њеном најважнијем делу задаће, не погоршавајући положај оптуженог више, него колико то закон налаже. Мешајући се макар само и у интересу своје улоге, он се меша само корисно и онда кад треба највише. Из тих разлога, ми налазимо, да он има право контроле на сву радњу истражне власти, на употребу свију мера, које су потребне па да радња истражне власти више одговори закону у односном предмету, у колико тим мерама не сузбија законо право оптуженога на најпространију одбрану. По том начелу, он треба да има право да издаје обавезне упуте непосредно о свему, што мисли да истражна власт треба да предузме, али без права, да јој намеће одлуке о казнено-правном положају оптуженога, у колико истражној власти спада у надлежност да и такве одлуке доноси, јер би то била непосредна примена извесног облика судске власти, која њему не припада и јер је он у сваком случају интересовано процесуално лице, а као такво нема права да у том процесу одлучује. По праву таквог мешања, свака истрага, треба да је још, бар по претпоставци, сагласна и његовим назорима пре, но што се преда у надлежност осталој судској власти, како би се благовремено исправило или допунило што треба, а да се то не чини можда и доцкан и на штету ствари. По томе, истражна власт требала би сваки свршени предмет са својом формулом да шаље државном тужиоштву, а ово би имало задатак, да ту формулу измени и тако измењену или потпуно усвојену предаје судској власти, или да је са својим

облигатним упутом враћа истражној власти на даљу радњу, кад мисли, да је ова потребна Ближи израз овога службеног односа, ствар је поступка.

У таквом богатству и важности службеног односа, који треба да постоји између државног тужиоштва и истражне власти, лежи даље разлог, да државни тужилац треба да има и право потпуног административног надзора, па и право на извесне, ма и незнатне дисциплине, колико је потребно, па да се његовом великом позиву и ауторитету дâ озбиљна санкција. У том смислу, он треба да има право неограничене службене ревизије радње истражне власти и права на предлог за примену дисциплина код надлежне судске инстанце, на начин, који би у некој мери таквим предлозима давао ауторитета, а нарочито, кад такав предлог садржи премештај, даље право на квалификацију и т. д. Тиме смо у главном начелно исцрпли питање о томе, каква треба да је организација државног тужиоштва с обзиром на њен однос према истражној власти Остаје нам још да то учинимо и с обзиром на однос према осталој судској власти.

Према осталој судској власти, државни тужилац јавља се с правом пунога учешћа, формално у тужилачкој улози. У том службеном односу, треба га разликовати од обичног парничара. Он није странка, но персонификација јавног поретка, који има свој самосталан положај и ауторитет и према парничарима и према судској власти. Он не гони кривца зато, да задовољи интерес оштећеног приватног лица, нити улази у оцену ствари, да би дао упуте суду, него се самостално истиче између свију њих у име државе, чији је интерес повређен повредом јавног поретка и у старању, да се држави да она сатисфакција, којом је она и у облику казненог закона за дотичну повреду, санкционисала јавни ред. Због тога, он износи смисао те повреде и тражи да суд констатује и примени резултат, који та повреда по закону доноси По томе, његова је улога једнострана тужилачка, а она је довољан разлог, да му се одрече право да спорни однос сам регулише. Али баш зато, што он не чува својом улогом и друге интересе, но јавне интересе, успех његове задаће захтева, дати му све што је потребно, што одговара достојанству и интересу државе, којој је он за овакве

случајеве управо стални и савесни пуномоћник Због тога, њему истина не припада право, да судској власти може издавати наређења, нито јој може наметати своје назоре као њене одлуке, али јој може наметнути да учини све радње, које он сматра као потребне, па да суд може да дође до правилног резултата, само ако те радње имају општу законску основу и вредност Он не може имати права да судској власти одређује, да извесну одлуку мора донети, али има и право и дужност да извесну одлуку тражи и да се за њу ангажује све до свршетка процеса. Као санкција тих права, дошло је начело, по коме се ни један казнено-правни процес пред судском влашћу не може пуноважно развијати, а још мање одлучити, ако у том процесу није имао учешћа државни тужилац.

Нећемо говорити о томе, да ли би ову установу требало провести и кроз веће судове и у каквом облику. Нећемо зато што нам се чини, да за наше прилике може то да изостане, без веће штете. Јерархија није ту од значајне потребе.

Према овоме, што смо до сада казали о државном тужиоштву, ми сматрамо, да државни тужилац по службеним прерогативама свога положаја треба да је претпостављен осталим судијама, у чијем друштву дејствује, тим пре, што би он требао да буде и непосредни службени надзорни администратор и дисциплинска власт за све истражне судије једне судске области (већа пошта, бољи изглед на унапређење и т. д.) Наравно да њихов избор треба да је условљен што бољом квалификацијом, а првенствено би га требало чинити из реда истражних судија, као што смо то и раније, на другом месту, наговестили.

IX

Административни спорови с обзиром на надлежност судске власти

Ми појмимо, да је тешко наћи једно правилно и довољно одређено гледиште, које би за потребе практичког живота служило као руководно начело и јасно изражавало појам административних права и њихову одлиту природу. Међу тим, тек на

тој основи, може се разложно одредити власт, која би била надлежна за њихову расправу. Ми ћемо покушати, да одговоримо тој потреби онолико, колико то лежи у нашој моћи, не претендујући на тачност гледишта, које мислимо о томе изнети и остављајући читаоцима, а нарочито онима, који су од нас далеко темељније спремни, и којих има у доста знатном броју, да и сами размисле и изнесу своје мишљење. Та је тема веома богата и важна, и код нас веома запуштена и поред свег свакидањег великог интереса, који она правно има у нас. Ми ћемо о њој говорити у оном обиму, у коме нам се чини да има разлога да један одређени део административних спорова треба да припада у надлежност судској власти. Тек у том смислу, питање о административним споровима и може имати везе са начелима о организацији судске власти, а због тога може да заузме једно место и у овој расправи. У колико будемо успели, начелно да образложимо, да судска власт треба да је надлежна и за расправу извесног дела административних спорова, у толико ће бити оправдано, што смо ми у опште то питање додиривали у овој расправи. Уједно хоћемо да изјавимо, да нам је мило, што нам се на овом месту указала прилика, да одговоримо нашој ранијој жељи ма и у облику кратких напомена.

Хаос у практичкој примени тих права, заступљен више но код ма које друге врсте правних односа, засведочава, да код нас није ништа тако неодређено, као појам адманистративних права. Највеће политичко-административне инстанце наше, као државни савет и министарства, којима је стално давата у надлежност расправа административних спорова, нису никад постигли успех, да тај појам практички израде, да он буде колико толико јасан и одређен. Маса разноликих њихових одлука по истим предметима, донетих често чак и од једних истих људи, стално показује, како се питања једне исте врсте, једном узимала у надлежност зато, што се налазило, да она имају карактер административних спорова, а други пут враћани су акти нерасмотрени зато, што се налазило, да она нису административни спорови. А како је државни савет један знатан део своје надлежности имао у расправи административних спорова, представљајући у том односу и највећу инстанцу, то је онда

природно, да су сви ти спорови расправљани по неодређеном схватању. Опасност је увек била у толико већа, што ни закон није нигде одредио начелну квалификацију тих права, која би служила као један општи обележен критеријум, по коме би се она у пракси могла лако познати. А од каквих је тешких последица, кад ни највећа надлежна власт, којој су поверене расправе ових спорова, нема чак ни одређеног гледишта о природи, о појму спорних правних односа и кад то гледиште ни закон у основи не обележава, може лако разумети онај, који зна, бар само неке од многобројних разноликих облика, у којима се јављају врло важни административни спорови! Такво стање, равно је ономе, у коме би главни упут за радњу власти био, не закон, но субјективно мишљење, разумевање и савесност онога, који одлучује. А такво стање, кад је и по закону могуће, као што је случај код нас са административним споровима, равно је произвољној примени права, и ако је право нормирано за ту земљу позитивним законима. О заштити таквих права, на законској основи, тешко да тада може бити озбиљних речи, и ако она често имају или толико исто велики практички интерес, колико и одлуке судске власти, или толико ангажују интерес јавнога поретка, да су по свом значају претежнија од ових последњих. Наравно, да наша општа апатија према јавним установама није ни овде сагледала ни потребу критике ни поправке, као год ни сав остали испретурани ред ствари, који смо ми навикли да познајемо само по имену, као «државну службу» и «државну власт.»

На реду би сада било, да се запитамо, шта је појам административних права, шта је то, по чему се она увек могу познати? Да би се на ово питање могло одговорити, треба претходно имати на уму однос разлике између јавних и приватних права. У разлици ових двеју правних области, налази се први разлог и најтемељнија основа за карактер целе државно-правне организације. Наше није, да на овом месту износимо ту разлику, но само наговештавамо, да се она мора узети као полазна тачка за оцену природе, за обележје појма административних права. У осталом, разлика између приватног и јавног права, начелно треба да је позната сваком писменом човеку,

а за онога, кога буде занимала ова расправа и буде је читао, ми и не сумњамо да мора знати за појам такве разлике.

Само јавно право, у облику извесног правног односа који прелази круг приватних потреба и интереса и захвата интерес једне шире организоване средине, без везе са приватним правом, обично је једна апстракција. Практички смисао јавног права комбинован је по правилу и са приватним интересом у веома много различитих облика, иначе би јавно право носило један идеални карактер, а у том облику оно не би имало стварног интереса. Међу тим, право без интереса није право. Шта више, главни разлог јавног права и налази се у потреби, да се приватно право заштити и да му се његов развој и употреба с једне стране довољно обезбеди, а с друге тачно регулишу границе, преко којих не сме прелазити у интересу таквих права других лица. У томе је најоправданији мотив и интерес друштвене организације, према сваком његовом члану. У сили такве организације огледа се организована задаћа целине, у свима односима, који представљају опште кретање појединаца као приватних лица и кретање њихово као чланова заједнице. И једно и друго кретање нормирано је потребним правним правилима, право у облику приватно-правних односа — као приватно право, а друго као целина односима приватних према тој целини у облику јавнога права. По томе, сва област јавног права било *посредно* или *непосредно* захвата интересе и приватних лица.

Неоспорно је, да је интерес целине претежнији од интереса појединаца, да значај јавнога права стоји високо изнад значаја приватног права, јер је његово обележје у заштити једног ширег, пространијег интереса, од обичног приватног интереса. По томе, јавно право, у колико мора долазити у додир са приватним интересом, њему је задатак, да га потпомогне, да га очува, у колико год то допушта претежнији интерес целине, али и да га ограничи, да га поремети, у колико то захтева интерес целине, јер ја тај интерес непосредни предмет њенога старања по вољи целога друштва, и у интересу друштва, према коме је непосредно интересовано лице само један члан. Једном великом делу јавног права, не би било могуће ни да се изрази практички, ну *непосредним додиром* са приватним

интересом. Врло често, специјална задаћа извесног јавнога права, намењена је непосредно регулисању приватних интереса, али не у циљи да изрази сам приватни интерес, него да регулише његов однос према јавном интересу. Сва категорија јавних права која се практички јављају ма у ком облику још и у *непосредној* вези са приватним правом дају појам административних права у најширем смислу речи. Присуство приватног права, уз јавно право, битно им је обележје. Кад год опет практика једног јавног права, у својој непосредној примени, нема везе са приватним правом, оно не носи карактер административног права у опште. Таква су, на пример, сва политичка права, као изборно право и друга. Нема сумње, да и ова права имају у опште неку везу са приватним правом, али она је посредна, она се крије тек у разлогу, у философији њиховој, али се непосредно не опажа, из примене њихове. Овим смо одредили најпространији, шири смисао административних права.

Овако појмљена, административна права деле се на две категорије, према томе да ли им је приватно правна страна у неком приватном праву, које је дотле стварно постојало, или у праву, које су сама, својом појавом, створила. По томе административно право или практички израђује приватно право, које је дотле само апстрактно постојало, регулишући га као једно конкретно право, које ће имати способности за приватно правни саобраћај, или дотадашња конкретна-стечена приватна права додирује, и то по правилу у облику заштите у целини, или у облику ограничења по изузетку. У првом случају приватно-правни елеменат административног права јавља се строго по квалификацији јавнога права, као строго формулисани резултат његов. У другом случају, приватно право практички је постојало и дотле независно од појаве јавнога права, и од садржине његове. У првом случају приватно право није у ствари постојало, него је добило такав значај тек пошто га је јавно право формално конституисало и формирало. У другом случају јавно право није у опште утицало на стварну појаву приватнога права, а у колико је у опште утицало, тај утицај по правилу није се односио на његову садржину, но на његову заштиту. А кад би по изузетку, јавно право утицало и на садржину дотадашњег приватнога права, оно би је ограничавало;

на пример случај експропријације у интересу јавног саобраћаја. Последица је ове карактеристике, од врло великог практичког интереса, као што ћемо то мало час видети, у колико нам је за обим ове теме потребно

Према овоме, што смо навели, да обележава једну категорију административних права за оцену питања је ли извесно административно право из прве или друге категорије, треба претходно пажљиво испитати, је ли оно приватно право које је у конкретном случају саставни део административног права, постојало као једно самостално право, или га је донео јавни елеменат административног права. Кад се то тачно оцени, онда је начелно одмах решено и питање, којој од поменутих двеју категорија припада конкретно административно право. Сад, ако је у опште добро погођен појам административних права у смислу, у ком га ми узимамо, и ако у вези с тим има тачности у његовој подели на предвиђене две групе, онда и даљи наши закључци неће бити погрешни.

Практички правни интерес ове поделе, има овај смисао: за расправу свију питања о томе да ли, у ком обиму и у ком облику постоје приватна права као саставни делови административних права прве категорије и у којој се мери и како могу она практиковати, надлежна је власт којој је поглавит задатак примена јавнога права, а специјално онај њен облик коме за конкретно административно право припада у надлежност примена закона, у коме се налази основа тога права. Та власт била би политичка, јер је јавно право основа и искључиви предмет њене надлежности, па је зато она и позвана да се о њему стара, а најбоље ће моћи и да схвати однос и везу приватно правне стране административног права са његовом јавном страном, као претежнијом. Међу тим у суштини је те везе право објашњење и за приватно право, које се крије у административном праву из оне прве групе. Ну баш зато што је она веома интересована да подражава гледиште своје редовне надлежности, а на име да нагиње јавном интересу, бојати се је, да она своју власт не би у том односу практиковала и преко одређених законских одредаба, и да на тај начин административно право објасни и примени на штету његовог приватноправног дела који му по закону припада. Због тога је добро и

потребно, да над свима политичким властима, за одлуке, којима оне расправљају административне спорове прве врсте, постоји и једна нарочита, свакојако политичка, ила мање интересована колегија; која би као завршна инстанца, имала право да те одлуке расматра. Под предпоставком довољно широког састава људи несумњиве правничке и политичке спреме било би још потребно да она буде независна од централне политичке власти. Тек таква колегија, могла би разложно правдати високи положај, по коме би она била од ауторитета и за одлуке централне политичке власти; тек тада она би истински могла практиковати и надлежност највећег административног суда, који би умео паметно схватити у сваком случају прави смисао административних права, штитећи у свој мери њихову јавну страну, али не одузимајући му ништа ни од приватноправне стране, у колико је она по закону саставни део административног права. Код нас дужност те колегије врши државни савет, а како то смо већ казали. Код нас се у опште врло лако праве начелне погрешке, па тако је и са саветом. Није тамо место људима, који заслужују награду, али који немају начелне подобности за саветнички положај. Може неко бити одличан филолог или природњак, инжињер или педагог, официр или лекар, па због тога вероватно да он заслужује високо опште признање и у мало конкретнијем облику, као што су талири, али сама та заслуга, без показане начелне компетенце за тај положај, може да буде и биће увек од штете, а не од користи. Ни катедра историје светске литературе још не мора да значи спрему за положај државног саветника. Ми збиља не можемо да разумемо састав државног савета, у једном прилично великом његовом делу; ни састав који је имао по уставу од 1888 г. није одговарао потреби коју је надлежност држав. савета неодступно захтевала. Због тога је и службени квалитет његове радње, како се нама чини, био обичан, да не кажемо, да он није ни одговорио потребним очекивањима. Ово говоримо сасвим искрено и без намере да ма кога врећамо. Ми тако верујемо и разумемо, па тако и пишемо, а не треба тражити да будемо неискрени. Кад говоримо и с обзиром на наше прилике, треба и њих додирнути, онакве какве су.

Из овога, што смо до сада казали види се и наше ми-

шљење, да примена оне прве категорије административних права не припада у начелу судској власти. Наравно да ми овде не додирујемо и чисто приватно-правне спорове, који би могли постати на основи административних спорова, јер у таквом облику спорни однос у опште тада нема карактер административног права, ну само приватног; на пример, неко је оштећен употребом приватног права, које је он стекао на основу примењеног административног права прве категорије, па подигне тужбу за накнаду штете (тако треба схватити примену закона о водама: код политичке власти у облику административног спора; а код судске у облику накнаде штете. Сећамо се таквог једног конкретног случаја у оба ова разна облика, и ако се не варамо, он се тиче г. г Вељковића и Минха). Примена судске власти нема тада посла са административним правом, но са једним формално израђеним приватним правом, у толико, у колико би оно било на један бесправни начин штећено и сузбијано, или би се практиковало на начин, који премаша границе јавнога права које га је формулисало, па на тај начин донело другоме штете.

Сасвим је другачије обележје приватне правне стране код оних администретивних права, која припадају оној другој категорији. Због те категорије ми смо и унели у ову расправу и питање о административним споровима, јер нам се чини, да она не треба да припада примени политичке но судске власти. Код ње је сасвим јасно обележена међа, која садржину административног права дели на приватно правну и јавну, нити по правилу јавно право утиче на садржину приватног права и у том случају. Да се тачно може знати и смисао и границе приватнога права, није тада потребно тражити објашњење од јавнога права. Шта више, оно са јавним правом и нема друге везе, но у главном, у облику заштите Међу тим ми смо видели да приватна права, кад је реч о њиховој редовној заштити, по закону припадају судској а не политичкој власти. Улога политичке власти не сме бити и улога судске власти, а она би стварно носила такав карактер, кад би се могла упуштати у расправу спорних, чисто приватно правних односа, која образују најчистији предмет судске надлежности. Оцена права, на шта се у ствари своди расправа административних спорова,

није ни у основи надлежност политичке него судске власти. У противном случају, ауторитет судске власти тешко да би за многе случајеве био довољан, да грађанска права заштити, на време и потпуно, ако би се дозволило, да политичка власт може у облику расправе административних спорова, формирати као легално стање у спорним односима, оно, које би њеној оцени одговарало и које би по том, као што је случај код нас, трајало све дотле, докле га судска власт у облику редовне парнице стално не расправи. Последица би онда могла да буде, да се једно, често несумњиво право извесног лица, са свима могућим користима које то право даје, преноси на другог, за све дуго време, док се противно не докаже — наравно где на другом месту, а не тамо где је права надлежност — код судске власти. Да одлука административног спора нема никаква већа практичка интереса, од овога што означисмо, па би он био и сувише озбиљан разлог, да административне спорове ове врсте суди она иста власт, која је начелно и једино надлежна за њихову сталну расправу. Ми смо видели сав интерес ствари, да политичка власт не суди, па не би знали по чему би њој припадало да представља суд за административне спорове кад је њима циљ онај исти који и редовној парници само са ограниченијим правним дејством, и кад је због тога природно, да и њихова расправа треба да припада ономе, који је надлежан да те спорове и стално расправи? У ауторитету овог последњег јачег облика надлежности судске власти, лежи и ауторитет њен тим оправданије за ту исту надлежност у слабијем, незнатнијем облику. Ми би још и могли схватити неку административну радњу политичке власти и у односу према овој групи права и то по ономе, што смо мало раније наговестили, да јавно право са овом групом прив. права има везе само у колико треба да их заштити, — али та заштита није оцена легалности њихове, јер то припада судској власти, него она заштита коју она као политичка власт може и треба да дâ и коју она практикује у облику полиције безбедности. Међу тим, дејствујући као полиција безбедности политичка власт не може, а нема ни потребе да дејствује у облику административног суда. Ми не можемо у овом објашњењу да идемо даље и можда то смета да будемо јаснији, али ми не можемо да продужујемо ово објашњење

а да не уђемо у питања, која непосредно захватају у област начела о организицији политичке власти. А то није задатак овој расправи, нити је потребно такво излагање за онога, који зна бар у главном надлежност политичке власти, с њене начелне стране. Може бити, да би баш зато и било згодније, да се питање о административним споровима изради пространије у једној засебној расправи, и добро је да то когод и учини.

На основи ових разлагања, ми можемо правдати, што данас има појава и нарочитих административних судова као један нарочити облик судске власти али не можемо да разумемо овако како је у нас, да је судска власт потпуно искључена из расправе административних спорова, и да она припада политичкој власти. У колико је ипак код нас врши судска власт, то бива по изузетку и поводом примена своје друге редовне дужности (на пример по стецишним и пупилним масама). Тако можемо објаснити толике случајеве, које показује судска пракса, да је извесно лице силом одлуке политичке власти, коју је она донела као расправу админ. спора, морало да напусти државину имања, за које имају тапију судски утврђену као један нарочити пуноважан и несумњив доказ, да је то имање његова својина, и да води парницу, а да имање ужива онај који никаква доказа нема о ма ком праву. Ми се лично сећамо, како смо такве случајеве сузбијали у пракси при једном од наших министарстава. А такви случајеви могу да имају врло значајан облик и да буду од замашних последица. Ми не знамо ни једног разлога, који би бранио надлежност политичке власти за расправу административних спорова, а знамо и разумемо разлоге који је одређују у корист судске власти. Као непосредно компетентна за њихову сталну, дефинитивну расправу, она је самим тим надлежна да их расправи и провизорно у облику административног спора. Њена одлука била би зато ауторитетнија и по непосредној практичкој вредности и користи, више сагласна законској тенденцији јер и у том случају она примењује исте законске прописе на спорни однос исте садржине. Њена одлука представљала би заштиту онога права, које је у даном тренутку по закону у истини јаче. Прејудицирајући у таквом облику законско стање ствари, она би отклонила многе парнице по томе, што би се у њеној одлуци у напред нала-

зио један компетентан критеријум ствари На тај начин, теретан положај вођења парнице и сношење последица које доноси положај слабијег у праву, били би правични, јер би се заштитио онај, који на такву заштиту има највише права. Заштита би долазила од најспремнијег и најпозванијег.

Крајње би време било скинути са иначе веома оптерећених леђа наше политичке власти, овај значајан терет. Она није ни спремна ни моћна да га понесе, а он није њен но туђ. Ово треба учинити тим пре, што то траже интереси наших грађана и што политичка власт нема прописаног поступка ни у опште а још мање један специјални поступак, који би је упућивао, како треба те ствари радити, па да оне буду и паметно урађене.

Да ли су нам ови назори о административним правима јасни, а нарочито, да ли су тачни, није наше да ценимо. Нама се чини, да им је начелна основа доста добро погођена; а ако смо успели да се у њој не преваримо, смемо тврдити, да су остале поставке, само њени логички резултати.

X.

Судска власт као заштита политичких права.

Док је важио устав од 1888. г. било је неког почетка те надлежности у оном смислу, у коме ћемо је на овом месту изнети, али није била ни довољна ни у опште начелно одређена и призната. Истина против злоупотреба једног дела политичких права био је предвиђен у корист судске надлежности систем казнено правних одредаба (по изборном закону) али као што ћемо доцније видети то није права заштита, или бар није сва, која је потребна па да се сам акат употребе политичких права озбиљно заједмчи.

Ми ћемо се постарати, да у овој расправи изнесемо и природу те заштите и разлоге, да она припада надлежности судске власти. Кад и то свршимо, онда нам не остаје ништа, што би сврађало нарочиту пажњу, о чему би нарочито требало говорити као даљим начелима о организацији судске власти, не зато, што би тиме била исцрпљена сва начела о организацији

судској, ну што налазимо да у њима не би могло бити ничега, што није већ начелно претресено. Остала начела само би специјалније претресала поједине облике судске власти и њихову конкретнију унутрашњу организацију према разним врстама судских послова. Међу тим за ову расправу, којој је био задатак да среди само важније, битне начелне карактеристике судске организације, такво детаљно излагање и даљих начела, није ни потребно, јер и ова даља начела морају у ствари да носе обележје главних принципа, а на то се у главном и своде, да ближе, конкретније изразе правила, у којима треба да се огледа јемство за правилну примену и извођење главних начела. Код административних права видели смо, да им је обележје извесна веза приватног и јавног права. Кад такав случај не постоји, него се јавно право практикује само за се, па се у његовој непосредно примењеној садржини не налази још и приватно правног елемента, онда имамо сву пространу област чисто јавних права. Код њих опет треба разликовати две категорије. По једној, јавно је право намењено непосредно организацији целине, интересима друштва, посматраног као једне правне личности. У овом смислу, јавно право има задаћу, да друштво посматра и израђује само у облику целине, и да овој даје све, што њен правилан ток и њена задаћа непосредно захтева, па да она у истини представља једну правну, самосталну целину и да као таква може да дејствује. По другој категорији јавно право не занима се формирањем целине него, или њу треба да чува, или да јој регулише и обезбеди праксу у свима односима, које доноси њена задаћа. У овом другом делу, јавно право долази у веома много различитих облика у додир и са приватним правом, али не у облику административног права но као санкција, самостално и издвојено.

И код једне и код друге категорије јавних права могући су многи различити облици, према ономе што им је конкретнији, ужи задатак, према коме добивају и нарочите називе. Обе ове групе имају интерес друштва, као једне целине, за свој главни предмет. По томе, сва та права, која нормирају и целину саму за се и у односу према њеним члановима треба да буду прави израз онога друштва, чијој су користи намењена. Сва та права намењена су подмирењу његових потреба и ин-

тереса, па је природно, да ће то исто друштво најбоље и знати како ће тај свој интерес и потребе задовољити. Кад је и где тај принцип признат као главна основа државне правне организације, онда је друштву признато тиме његово право самоопределења по коме: и облик целине и све њено кретање треба у основи да се поклапа са назорима онога друштва, које та целина представља. Друштво због тога, има највећи интерес, да такав свој положај брани, у колико он има правни карактер, и да га може у чистоти неокрњено употребити у свој мери, у којој је потребно па да јавно право у истини буде сагласно друштвеним назорима, ну наравно у границама оне могућности, која зато постоји по позитивном праву. Да се да израза том делу друштвених права, која начелно припадају сваком његовом члану, само ако он има нормалну способност за свесну изјаву воље, постоји онај део јавних права, која су позната под именом грађанских политичких права. Према томе политичка права намењена су, да одржавају сав систем онаквог јавног поретка, какав је представљен у систему целога јавнога права, а сем тога да дејствују и да гарантују, да ће јавно право бити заиста друштвени израз. Практички је ово начело изведено у мери, у којој је друштву призната моћ, да и оно има учешћа у израђивању и примени јавнога права, било посредно или непосредно. То учешће признаје му се у облику политичких права, али махом на једној ограниченој основи. У колико има везе са овом расправом ми мислимо на она политичка права, која су правно призната, јер у таквом облику и може бити речи о гарантијама, које треба да им се даду.

Из овога, што смо до сад навели, може се запазити, да политичка грађанска права, у једној уставној земљи, треба да представљају главну моторну снагу за општи правац којим се крећу сви јавни послови. Тако великим практичким интересом који припада политичким правима, треба објаснити, зашто је у опште политичка власт много интересована, да на практику тих права може утицати, и зашто се често тај утицај јавља и на веома груб и недозвољен начин. Али баш зато, треба да је јасна и потреба и велики интерес, да се употреба политичких права што је могуће пространије и јаче заштити, јер у томе лежи главна основа и за све остале потребне правне гарантије у

другим правилним односима. Без довољно осигуране употребе политичких права не може се говорити о правилном току јавног поретка, а тако исто ни о слободи и самосталности грађанског живота. Без тога великог, управо животног интереса друштва не би се дала ни разумети сама егзистенца те врсте права, ни она вековна борба, којој су она резултат. Што друштво буде више напредовало, тим ће бити јача влада политичких грађанских права, она ће бити шире, истинитије изложена и обезбеђена. У таквој еволуцији тих права, налази се и еволуција демократије.

Ну није само за грађане, но је и за државу тако исто интиман интерес, да употреба политичких грађанских права, буде довољно зајемчена. Што она више одговара интересима целине, тим она успешније одговара својој непосредној задаћи, јер је смисао тога интереса задовољење друштвених потреба, па ће друштво најбоље и знати да одреди садржину својих интереса, зато што оно најбоље зна смисао својих потреба. Без такве везе између представника друштвене организације и и самога друштва, нема праве могућности, а још мање гарантије, да ће државна власт дејствовати у правцу опште воље и на тај начин дејствовати у корист целине, а такво стање одстрањује њену задаћу све више од циља, коме је намењена. Јавни поредак није тада израз друштвених потреба, ну воље оних, који су се над друштвом истакли као његови представници. Потребна солидарност, која је основа за добар јавни ред, тада не постоји између државе и друштва, ако држава није ништа друго, него у ствари организација тога друштва. Због тога је и држави у непосредном интересу, да употреба политичких права буде тако зајемчена, како ће она што потпуније моћи да изрази назоре друштва, односно његове већине. Зато што ми сматрамо да ова заштита употребе политичких права, у једном извесном облику, припада искључиво судској власти, нашли смо да има места, да у расправу унесемо и питање о заштити политичких права. Да то оправдамо.

Погрешно би било мислити, да судској власти треба да припада надлежност такве заштите само у облику примене казненог закона, према онима, који се о та права огреше или их у опште сузбијају. У таквом случају, заштита употребе

права не би ни постојала не само потпуно, но и никако. Судска власт вршила би тада само један део своје задаће, примењујући казненоправну санкцију после свршеног факта, кад о самој употреби права не би могло ни да се говори. А на тај начин, она би била од незнатног практичког интереса, како због важности тако и због природе, коју има примена тога права. Прави смисао потребне заштите далеко је већи у томе, да се оно реалише, због тога, што је у његовој природи, да се јавном интересу не може у опште дати накнада оне врсте, каква би одговарала претрпљеној штети. Интерес и то врло велики интерес, који ова права имају, лежи у њиховој употреби, па у том правцу треба да се окреће и заштита, ако се хоће да она постоји стварно. Казнена санкција, овде је далеко споренијег значаја још и по томе, што злоупотреба политичких права, у колико постигне успех вазда је у стању, не само да осујети казну, но да добије и награду. Према томе, сам *акт употребе* политичких права, треба да има своју нарочиту заштиту, а чим је реч о заштити права, она онда припада начелно судској а не политичкој власти. Па кад то вреди у опште онда још више за чисто политичка праза, и као особено важна, и као најнепосреднији интерес политичке власти, јер би ова вазда утицала у правцу, који њој користи. Због тога налазимо, да је за све оне радње, које би требало да носе карактер правне заштите употребе политичких права, надлежна судска власт.

За оцену тих радња, треба имати на уму, да је у њиховој природи, да она не могу бити предмет обичног парничног поступка и да им се зато ни заштита не може дати у том правцу. Њихова легална квалификација одређује и појам и присуство њихово, па због тога, у доказима да такво право постоји лежи и сав потребан материјал на основу кога се може тражити заштита његове употребе. Непосредни смисао овакве заштите био би или у томе, да се овако признато право на време констатује и снабде потребним доказом о способности за легалну употребу, или да се ауторизује смисао његове употребе. У овом последњем смислу чини нам се, да је више сагласно горњим начелима о правој заштити политичких права, кад би судска власт била непосредно надлежна и за радњу, која би констатовала сам акт употребе политичких права, она-

кав какав он јесте, ну наравно у колико би то било могуће практички извести за поједина од тих права. Остварење овога начела доносило би те корисне резултате, што би судска власт, на такав начин, изводила потребну заштиту у њеној пуној мери констатујући пре свега само право а по том и прави смисао, у коме је употреба тога права изражена. Тада не би могло бити фалзификата, па вршило се политичко право са куглицом или без куглице. Чини нам се, да би овој методи било највише места код нас, за случајеве бирања народних посланика, под претпоставком, да у састав изборног суда улазе тројица кодком изабраних судија и по један партијски представник сваке групе, која је узела учешће у избору Наши окрузи нису пространи као руске губерније, а код познате партијске ревности наших грађана, и сеоских и варошких, било би доста 5—6 дана. За то време и иначе судска надлештва не раде, но се растурају по изборним комисијама. То би стало далеко јевтиније, и не би ни коштало готово ништа; у место 1200 бирачких места и спискова, било би свега око 20. Ми имамо разложно уверење, да би овакав изборни систем, био далеко бољи и давао истинитије резултате, а мање би могао куражити мањину да смера на вештачко стварање већине.

Међу тим јасно је да је прави циљ заштите политичких права, да се обезбеде они резултати који ће најближе одговарати правоме стању ствари, које употреба тих права треба да изрази. Многобројни су облици у којима би се судска заштита практички за ова права могла да јави, али сви они имају то начелно обележје, да аутентично утврде постојање извесног факта или права, ни мало не утичући на то, шта ће иза примене тих права да следује као резултат, т. ј. у колико су она потом правно од вредности за оне последице, које треба да донесу примењена политичка права? Она само утиче, чини све што треба, да тај материјал постоји неокрњен и да се он не фалсификује но да се ономе, чијој је употреби намењен, преда као стварни израз друштва. Кад такву улогу изврши, судска је власт учинила све, што би се од ње могло да тражи.

Код нас се и за време устава од 1888. год. изгубила из вида оваква начелна надлежност судске власти, при организацији јавних односа, а схватила се само у једном незнатном

делу. Ну ипак тенденција је била у корист надлежности судске власти, и вероватно, да би она доцније била потпуније изведена. Као пример наводимо потврђивање кандидатских листа, оверавање бирачких спискова и т. д.

Ми смо одредили, а у колико смо умели и образложили надлежност, која начелно треба да припада судској власти и у корист заштите грађанских политичких права. Питање је ово и важно и пространо, те би о њему могло и требало да буде више речи. Ну ми то не мислимо овде чинити, јер је за циљ ове расправе довољно и ово што смо до сада казали.

С овим смо на крају наше расправе, према обиму, који смо јој ми одредили. За сад немамо шта више да кажемо, него да умолимо пријатеље који је буду читали, да и сами о овим и сличним стварима размишљају, не би ли тако једном дошли до солидне и поуздане основе на којој треба да почивају наши јавни односи и наша државна организација.

М. А. П.

ИЗ М. Ј. ЉЕРМОНТОВА

* * *

Палестинска гранчица

Грано мала с Палестине,
Где си расла, где ли цвала?
Ког' си виса ил' долине,
Украс дивни бити знала?

Да ли те је код Јордана,
Зрак истока миловао,
Или ноћник са Ливана
Немилосно ковитлао?

Да л' су тихо молитвали,
Ил' певали пјесан стари,
Када су те у сплет брали
Јадни синци — Селимари?

Да л' још твоја палма чами?
Да л' у летње жарке дане
Хладовитим врхом мами
Путне људе најадане?

Ил' је она увенула,
Као и ти, с туге с јада,
А лишће јој попанула
Силног праха тешка зграда?....

Дед' побожну руку кажи,
Што те баци овом крају?
Да л' те тугом тешко блажи?
Да л' те вреле сузе знају?

Или то је ратник био —
Божји ратник, једнак с тобом,
Светла чела — небу мио —
Пред људима и пред Богом?...

Чува тебе брига тајна!
Пред иконом златном смѐрнâ,
Палестинска грано бајна,
Светињи си стража вѐрнâ!

Сумрак лаки, зрак кандила,
Символ свети — крст пред Богом....
Свуд се радост мира свила
Око тебе и над тобом.

Лара.

ПРИПОВЕТКЕ ЈАШЕ ТОМИЋА

(НАСТАВАК)

ПОСЛЕДЊИ ЉУДИ И ПОСЛЕДЊИ ГРЕХ

Прошло је много и много година од створења света. Она јабука што је стајала на среди раја, давно се осушила, те се људи у последње време нису толико ни отимали за рајско насеље. И на што?! Кад нема тамо више забрањена воћа, нема више ни дражи по људе.

Свет се испрва на земљи толико множио, да су мудраци и научењаци, нарочито Малтус, почели већ прорачунавати године, кад ће се људи толико намножити, да ће једно другом одгризати уши, али се у рачуну преварише. Јер од једном пође низбрдице. Што би света; неки поумираше по тавницама као злочинци, неки у ратовима као јунаци, а трећи подлегоше великим болестима. Било је нарочито две болести. Једна је долазила на људе од прекомерног напрезања, рада, бриге и сиротиње, а друга од нерада и прекомерно раскошног и размаженог живота. Те две болести стаманише тако рећи свет.

На послетку није било више људи, но колико би их могао на прстима избројати. И то на прстима једне руке. Било је равно пет душа и то петоро беху од три породице. Два брата, млада девојка и човек са женом.

Но мало било дуго не трајало, а браћа, као браћа, завадише се. Онај старији је слушао, да тамо далеко негде, преко седам гора и четрнаест вода има још живих људи, те је пошао онамо да тражи адвоката и то доброг адвоката, који ће против његова брата повести дугу и велику парницу. Но једва је прешао

другу гору и пребродио пету воду, кад га у некој шуми растргоше медведи.

Брат му се дао на пиће, те је испрва пио вино, док му није нос поцрвенео, онда је пио ракију док му нос није поплаветнео, и напослетку је ударио у шпиритус, док му се нос није расцветао као ружа у мају месецу. За тим је легао и умро. Нико не зна сигурно, да л' од прекомерног алкохола, или од туге, што није могао да пронађе јаче пиће и од шпиритуса.

Повест оне младе девојке врло је кратка и врло жалосна. Жалосна већ због тога, што на свом свету није било човека, а још жалоснија због тога, што се толико устезала у мидере док јој се трбух није прилепио за леђа као оно пустињаку Јеремији од силна поста. Разуме се, да је и она сирота, Бог да јој душицу прости, умрла.

И тако је на крају крајева спала књига на два слова. На целој пространој земљи осташе само две душе: човек и жена. То беху последњи људи. И за чудо последњи човек се звао исто онако, као и први: Адам, а и последња жена се звала као њена прамајка: Ева.

Адам и Ева нису живели у великој вароши, јер су те од реда изгореле и опустошиле у дугим и дугим и крвавим ратовима, но су живели у скромној пештери у шуми. Адам је ишао у лов, или је брао по шуми воће или друго биље, те су се тако хранили. Кад год би се Адам враћао, Ева би га дочекала на улазу пештере раширеним рукама, а он би ју онда обично мазио, сиграо се с њоме а кадшто јој је и тепао: «друже мој!»

Но кад год би Ева покушала да буде Адаму прави друг, да иде с њиме на свеж зрак, Адам би је увек ударио по прстима. «Не прелази прага ове пештере рече јој: «твоје очи нису створене за већу светлост. Женин је позив други; она нека не излази сувише из таме и мрака.»

Еви није баш било по вољи, да буде Адаму само у мраку и буџаку друг, али није имала куд.

Тако је то трајало, по дуже времена. А за то време док је Адам одлазио у поље и лов, Еви су се гомилале свакојаке мисли по глави. Изгледаше, да јој Адам не тепа више онако нежно као пре.

У сред тих мисли учинило јој се некада, као да из њених прсију измили нешто глатко, шарено, Боже ме опрости гуштер. Ал опет, неће бити да јој је измилио баш из груди, него ће бити да је измилио из мрачног кута пештере

«Шта ћеш ту?» упита га Ева

«Шта ћу? Ту ми је легло,» каже гуштер. Ал' шта ћеш ти у овом мраку и у тами?»

«Да будем ту, то је моје опредељење,» промуца Ева.

«Е па онда смо своји», писну радосно гуштер.

«Не, нисмо своји, и не део Бог да будемо своји», бранила се Ева. «Одлази одавде.»

«Зашто ме гониш од себе? Шта сам ти скривио? пита гуштер благим гласом.

«Ти ниси ништа, али се сети змије. Она је преварила прву жену у рају, а ког су змије варале, тај се и гуштерова боји. Одлази, бојим те се.“

Но Ева се залуд бојала, не убоја се. Гуштер је донде обилазио око ње, док се не одобровољи и не поверова му.

«Зашто је мој Адам охладнео према мени“ пита Ева. «Од неког доба тако мало говори са мном.»

«А о чему ће и да говори с тобом непрестано? пита гуштер. «Кад ти што прича о оном свету на пољу, о природи, ти то не разумеш. Проста си му.»

«Па зашто и мене не поведе собом?» јадала се Ева: «не би ваљда ни моје ноге малаксале, ни моје очи ослабиле.“

«То није за жену», вели гуштер.

„Па шта да радим кукавица?»

„Мази га.»

«Мазим га и одвише, ал' му је кад кад и то дотужно; није више као пре.»

«Кад му је ослабило срце, онда треба да му говеш желутцу» — саветовао је гуштер. „Кувај му по вољи јела.“

«Сва му се већ дојела», вајкала се Ева.

«Дај да видимо, јел' баш сасвим тако?» вели гуштер. «Да почнемо с најближим, јер човек најлакше превиди оно, што му је пред носом. Овде крај улаза пештере има дивних гљива. Од њих се може зготовити рајско јело.»

«Шта кажеш?» вели дркћући Ева. „Та то је отровно јело.

Остало нам је од старијих предање, да свако биље, које расте у овој шуми можемо јести, само гљиве не. Кад их човек окуси полуди.“

„Није истина“ каже гуштер. „Гљиве је тешко чистити, а кад преставиш шерпењу, укувају се толико, да не остане више но прегрш. Ту причу о бунилу измислиле су само лење жене, да се не морају дуго мучити око кувања гљива.“

„Ја нисим лења“, вели Ева, „ја бих радила драге душе од јутра до мрака, само да угодим Адаму, али се бојим несреће.“

„Е кад се бојиш не могу ти помоћи“, рече гуштер и оде.

Ева се дуго ломила у себи; по целе ноћи није спавала и напослетку се решила, на шта се обично решавају женскиње: да проба.

„Адаме сунце моје“, рече му неког јутра Ева: „овде на улазу пештере има дивних гљива. Данас ћу ти од њих зготовити дивно јело.

„Шта зар од тог отрова?“ пита Адам.

„Но будали снаго моја“, тепала му је жена, „какав отров? То су само лење жене измислиле, јер се гљиве трудно чисте, а после се толико укувавају, да од шерпење не остане више но прегрш..“

Адам је нешто прогунђао и оде у лов. Кад се вратио, осетио је неки необичан, ал' пријатан мирис. Ева га умиљато дочека. „То су гљиве снаго моја, одмах ћу ти их изнети.“

„Наопако“, вели Адам, „каква си, ти још доиста можеш и то учинити. Али то изговори таким гласом, као кад момак прети драгани, да ће је пољубити, а она каже: „наопако! ти какав си, можеш доиста још и то учинити.“

Ева је изнела чинију и прва је окусила. Гљиве су јој дивно пуцкале под малим зубићима и смешећи се пружи чинију Адаму. И Адам је разуме се — узео: узео је као и онај први Адам што је узео — јабуку, узео би, па да му је на чинији изнела све саме гуштерове, а не онако мирисаво јело.

Ева је тек само окусила, а Адам је изео три тањира у врх, па онда полизао и чинију.

Мало било дуго не трајало, а гљиве прорадиле. Ева је као што рекох тек окусила и да ли се на њој појавише трагови бунила, нећу да пресуђујем, то нека суди сваки сам. Из њеног

понашања бележим само то, да је затражила да носи хаљине које су носиле женскиње наших дана и тражила да чита књиге, које су писали књижевници данашњега времена.

Са Адамом је било друкче. Он поче да назива себе господар Адамом, али се поред свег свог господства заверавао да ће, чим се опет намножи свет, борити се за пристојну слободу. Он је зато да се народу даде од свега, ал' само умерено и да му се ништа не закрати, ал само донекле. Народ да буде господар, али да му се постави тутор... „Скучена слобода, скучена слобода", викаше у врхунцу свога лудила.

У тај пар се баш приближио час, ког је Господ Бог одредио за смак света. Анђели херувими дохваташе већ големе трубе да засвирају устанак мртвих, а св. Илија севну небом да угаси сунце и потавни месец, као што је то све лепо пророчено у књигама пророка. Но тада Господ Бог опружи моћну руку и рече: «Мир! Зар хоћете да узбуните на земљи и најмању, већ давно иструлу кост, па уздрмате пепео можда чак и првог човека. Не треба!»

«Па како ћеш о Господе судити људима за њихове грехе, ако их нећемо покупити из гробова и васпоставити у ред пред лицем твојим?" питаху зачуђено херувими.

«Има још два жива створа на земљи рече Господ, доведите ми њих. Њима ћу судити за све."

На то се умешаху чак и анђели трећег реда. Падоше ничице пред престолом Бога и узвикнуше: „Људима је на земљи било објављено, да ће последњи суд бити страшан, али уједно и праведан. Па како ћеш праведно судити Господе последњим људима за све, па и за оно, што они нису учинили? Нека сваки одговара за своја дела!»

«О кратковиди!» рече им Господ. «Зар ви не видите ко је овај последњи Адам?! У њему су сви који су живели до сад и сви, који би живели од сад. У овом последњем Адаму и и Еви се вуче крв још од првог Адама и Еве па на даље. У њима су сви пороци и врлине целог човештва. Семе прве крушке коју сам бацио на земљу, привидно је давно иструнуло, али у ствари то семе расте и данас по вртовима света; јер се она прва крушка подмлађивала. Зрака, која је осијала крушку од пре 1000 година, сваки лед који ју је онда бијо, сваки хо-

луј који ју је завитлао, свака блага киша која ју је оросила, оставила је трага и тај траг се вуче на подмлатцима њеним, вуче до данас и вући ће се још после хиљадама година »

Анђели трећег реда се ускомешаше, а херувими метнуше прст на чело, па онда рекоше: Господе опрости, али те не схватамо сасвим. Адам од створења света био је други, а овај данашњи је други. Не може овај одговарати за грехе целог човечанства.»

«Добро је рече Господ — нека вам буде како хоћете. Доведите ми последње људе и ја ћу им судити. Али не за грехе које је починило људство, чак ни за оне грехе које су починили они, но ћу им судити тек за њихов последњи грех.“

«Алилуја, слава Богу на висини» запојаше херувими и изведоше пред Господа последње људе: Адама и Еву.

Господ је дуго гледао Адама па му онда рече: „Грешни сине човечији, дошао је час да положиш рачуна о својим делима!»

Адам је стајао пред Господом прилично прибран, а уз њега се приљубила жена. Од ње господ није тражио рачуна, као ни од прве жене, али је она знала, да мора да подели судбину с човеком, за кога се везала.

«Знаш ли Адаме шта си данас радио и говорио?“ питаше Господ?

„Не могу да се опоменем сасвим јасно на данашњи дан,“ изусти Адам, али ми опрости Господе, ако сам што згрешио: јер сам учинио у незнању. Нисам био при свести, јер отровне гљиве помутише ми умље.“

«Знам», вели Господ. «Но ја и не тражим рачуна за речи које си изговорио и дела која си учинио кад ти се већ узмутила свест. Но тражим рачуна од тебе: зашто си јео од онога биља за које си знао да ће ти изести памет?!!»

Адам је заћутао за часак али само за часак, јер већ идућег тренутка дохвати за руку Еву, која се дрктући приљубила уз њега, извуче је напред и рече: „Господе опрости наговорила ме је жена. Ева је крива, не ја.»

У томе часу помрача сунце, херувими претрнуше и спустише застиђено главе. Из Божијег ока кану суза и он грмну небом: „Видите ли бар сад, јесте ли се уверили да је то онај исти Адам кога сам створио у рају?“

«Алилуја! Слава Богу на висини!» запојаша поново херувими, «твоја је истинита Господе суди му за све.»

Но Господ махну руком. „Нећу му судити ни за шта", рече. Па онда настави тужним гласом: «Када је први човек згрешио, нисам се јако снуждио», јер сам се надао да ће га векови пречистити и исправити. Но све би узалуд! Човек господар света, увек је држао жену у тами и мраку, увек ју је сматрао за мању од себе, али је почињући од првог па до последњег Адама, све своје кривице сваљивао на њу. Прва Ева је намамила првог човека са пресном јабуком, доцније Еве су мамиле људе ушећерисаним воћем... Статистичари на земљи су израчунали да су жене биле узрок већини ратова, злочина и невоља. Ева је крива ево и последњем Адаму Али да извуче жену из мрака у коме се змије легу, да је уздигне сасвим уз себе, те да жену не намамљују змије, а жена људе, на то се ни један Адам није озбиљно сетио. Но нека им је просто! Ја сам крив. Кад сам стварао човека, хтео сам да покажем своју свемоћ те сам га створио од блата, но сад се уверих да блато остаје блато, па ма га Божјим духом заданyо.

И Господ махну руком, те неста и последњих људи са земље То беше свршетак историје човека. Човек је створен и постао омашком Бога, зато је и био тако велика омашка и — непоправим.

1893.

ЖЕНЕ КОЈЕ БИЈУ МУЖЕВЕ

Било је пред подне. Седео сам за писаћим столом и писао чланак. Неки листови, којих се то најмање тиче, пошли у бој против наше автономије, те разглабају, на који би се начин тој автономији могло најлакше стати за врат. Одговарао сам на те чланке и то врло кочоперно. Није баш то тако лако узети народу оно, што му је чврсто прирасло за срце; *та није баш ни нас родила шева!*

И таман ја исписао речи, да није баш ни нас родила шева, уђе ми жена у собу. Ту је вели неко, који има самном нужна разговора. Никако неће да пристане, да дође други пут, него се свакојако моли да то буде сад.

«Добро је!»

И уђе човек осредњих година, прилично висок и крупних костију. По оделу и иначе судио сам, да ће бити занатлија.

Понудио сам му столицу, но он затресе главом и стаде сасвим близу преда ме. Сад сам му боље загледао у лице, па ми се учинило, да је тај човек или мало час плакао, или ће се овај мах заплакати.

«Дошао сам да ми помогнете,» каже. «Овако више не могу живети, па бар од кога, него од жене. Срамота је већ пред Богом и пред људима а после нисам баш ни ја во... Ево видите...»

Он откопча кошуљу и показа ми модро-црвену масницу, која је ишла дуж целих груди. «Па онда овде... па по прстима. Да вам покажем раме, ви би се згранили, могу се заклети да је надувено. То није шала, све с оклагијом, па још каквом оклагијом. Дебела, од буковине, дао сам за њу на вашару 50 новчића. Ко велим, нек је што јача, боље је. Кад падне по мени, ко да није дрво, но гвожђе. Ух...»

Чекао је по свој прилици да ја сад рекнем неку, но ја занемио.

Мало после настави: «И сама види да је већ много, па ми каже: «ама шта стојиш ко закован зар не видиш да ћу те убити? Бежи!» А где ћу да бежим из моје куће, зар по комшилуку! Стегао сам срце, па мислим у себи: нека ме и убије, не бегам. И нисам бегао; ал сад је ваљда доста. Нешто морам учинити.»

И опет мало застаде, па продужи: «Док се она нешто забавила у кујни, ја се обучем па у варошку кућу. Та да! Ко велим ко ће да помогне, ако не господа?! За кога се и купи свака три месеца пореза, ако не за њих? Градоначелника познајем од детињства. Кажем му све по реду, покажем масницу као и вами, а он само што се не заплака. Мал, мал, па тек учини: «ух, ух ух.» Баш се видело да ме је од срца сажалио. Само дабогме нисам се ни мало ухаснио. Каже: пријатељу то је чудна ствар... Да ти жену притворимо на дан два, коме срамота но теби, да је осудимо на глобу, ко ће ту глобу платити но ти?

«Кажем му ја: «Немојте ви њу ни затворити, ни глобити, доста ће бити да ви пошљете по њу два констаблера, па нека је она под пушкама и под бајунетима дотерају улицом овамо. Нека се застиди мало, и нека види да није слободно да бије жена мужа. То јој можете баш и казати.»

«Но бадава сам му се молио, он све једно те једно: Не мој човече молим те каже, коме срамота но теби. Оно до душе срамота је срамота, ал кад боле, није ни то баш пријатно. Но све је бадава. неће градоначелник па неће. Ал знам ја шта је то. Боји се и он ње, па ко вели: неће да удара на беду без нужде а мени како било. Сад ми је једина нада у вами. Ако ми ви не помогнете нико ми неће помоћи.»

Нисам могао схватити, какве помоћи тражи од мене, ал нисам много ни разбијао главу о томе. И онако сам био рђаве воље, те ово што сам мало час чуо, сасвим ме је разбуктало. «Како хоћете ви да вам помогнем?» питао сам осорно. «Ви знате да ја нисам никаква власт. Или ваљда желите да се ја у место вас бијем с вашом женом? Хвала Богу јак сам доста.»

«Не, не дао Бог да тако што тражим од вас,» рече «него друго нешто. Кад сам ишао од градоначелника, рекох у себи: «оно су тамо све млакоње, шта ћеш ти с њима. Него ето као н. пр. ви, то је друго нешто. Често читам ваше новине, па видим да се ви не бојите ни министра, ни патријарха, нити икога, све ви њи лепо потрпате у новине, па нек вас траже после. Па ко мислим да вас замолим, да се смилујете на мене, те стрпате и моју жену у новине, па нека је чита свет. Ал молим вас само онако људски, да не заборави у брзо. Зар то није срамота да она бије свог човека као стоку, без икакве милости. Ја мислим да мора бити закона и параграфа где се то забрањује, па молим вас наведите и то. А ако треба што платити, не марим радо ћу учинити.»

Док је ово говорио, мој се расположај полако мењао. Почех да гледам ствар са шаљиве стране, у мени се разбуди посматрач, те сам хтео изближе да испитам узроке оваког покора.

Лепо ти мога јунака свучем на столицу и рекнем: «седите! Јер ако ће што бити, морамо се опширније поразговорити.» Он седе и како се видело прилично задовољан, што ме нађе онако готова.

Ја сам га пре свега још пажљивије посматрао. Није шала; човек кога бије жена. Ја сам слушао до душе да има таких људи. као што сам слушао и о томе, да има троглавих аждаја али ни сам ни у једно ни у друго веровао. Сад сам се уверио. да има не баш троглаве аждаје али још веће чудо — човек кога бије жена

Као што сам већ споменуо, тај човек беше од виших људи, крупних костију, а у најбољим годинама. Боже мој, каква ли мора бити та жена, која таквог човека бије?! То је била прва мисао која ми паде на памет.

«Молим вас пријатељу,» почех, «зар је ваша жена баш много јача од вас.»

Он се накашља, па онда окреташе као мало збуњено шешир. «Хм, ако ће мо по право, не може се казати, да је она баш јача од мене. Знате, да се ја и она ухватимо у коштац онако редовно, лако бих је надвладао. Па не верујем ни то, да може ма и пола онолико дићи као ја. Али знате, кад дође до ударања, онда је она бешња, горопаднија од мене. Не бира с чим ће ударити, нити где ће ударити Испрва, дабоме, нисам ни ја стојао, но сам се бранио, ал она одмах по прстима. Да Бог сачува сваког таке жене!»

«Зашто вас је тукла данас?»

«Хм. зашто? Могу слободно рећи ни зашто. Устала је ваљда левом ногом из постеље. Казао сам јој, да не суши сукње у авлији но да их носи на таван, па се из тог излегло. Увек буде због најмање ситнице.

«Кажите ми: је ли вам донела много мираза Чија је кућа?»

«Ништа ми није донела. А ни сам ништа ни тражио. Та чим се расрди одмах ми почиње претити, да ће ми запалити кућу над главом.»

«Кад сте је узели, да богме да сте је волели. Била је голубица шта?»

«Могу рећи да на далеко није било таке девојке.»

«Дакле је тек доцније свукла ону прву кожу са себе као змија, шта? А мислите ли да је и она вас волела?»

«Шта кажете. Кад бих вам причао, ви би видели, како ме је волела. Ето ја и сам признајем, да је могла наћи бољег од мене, бар богатијег, па није хтела. А на то би се могао за-

клети, да ме и сад воле. Могу рећи, да је реткост наћи поштеније жене, а да ко рекне ружне речи за мном, ил да ме дирне ма и малим прстом, очи би му ископала.»

«Да, да, разумем. Она као вели, ако ће вас ко туђи, то ће бити она. Другоме то право не би дала. Разумем. Исто тако мисли и многи муж који бије своју жену.»

Наста подуже ћутање јер се дубоко замислих. Воле ли га, не воле ли га, ко ће то решити. Тако што најмање може пресудити онај, кога се тиче. Но и иначе, из свега што сам до сад чуо, нисам био ни корака ближе решењу: зашто неке жене бију мужеве, или зашто бар овог човека туче његова жена?

Најзад сам умирио мало мог јунака, захвалио се на његовој искрености и обрекао му, да ћу кад буде згоде и прилике, очепити његову жену у мојим новинама... Да богме нећу јој истаћи баш име и презиме, ал тек споменућу толико, да се позна

Он ми се захваљивао Бог зна како и поново нудио да плати шта кошта

Кад сам му рекао, да по правилу новинарском треба ја њему да платим, што ме је известио о тако реткој ствари, он дође у читаво усхићење и рече: «Само штампајте много од отих новина и распошљите свуда. Свака српска кућа треба то да прочита...»

Кад је отишао уђе ми жена.

«Шта је хтео тај човек?»

Но, мишљах у себи, бићеш служена, таман ћу ти казати. — «Политичка ствар, уредничка тајна,» рекох.

«Бајаги! Кад је ушао био је плачан, а чула сам да нешто говори о својој жени. Болесна је, је ли?»

«Болесна, ал мани, свршио сам.»

«Па шта ниси и мене звао. Дала бих да однесе сиротој коју флашу укувана воћа.»

Погледао сам у жену, јер ми се у неки мах учини, да зна у чему је ствар, па сад ме дира с тим, што хоће „*сиротој*“ да пошље коју флашу укувана воћа, но видех да сам се преварио. Она је доиста мислила, да је тај човек био да тражи какве помоћи за болесну жену.

После неколико дана написао сам подлистак, те сам у њему додирнуо и питање о женама које бију мужеве.

Није било много, ал мој «јунак» био је и с тим врло задовољан. Ухватио ме је на улици те се поче радосно захваљивати. Каже: «Увек сам читао лист, читао од краја до краја и нашао сам. Прочитао сам и жени. «Стиди се,» кажем јој ето си дошла дотле да те већ и у новине метли»

«Зар се то заиста мене тиче?» питала је.

«Да кога но тебе. Цео Нови Сад ће знати да си ти то. Али шта цео Нови Сад, море цело српство ће дознати да ти бијеш твога мужа.»

«И смели сте то да јој кажете?» питао сам га. «И није ли било због тога опет: удри, удри.»

«Аја, није смела. Верујте да се боји. Јуче нешто почела, а ја јој кажем: хајд, хајд жено, носи те враг, видим ја да ће опет новине да пишу о теби... Хе, хе, хе,» и он се задовољно смејао.

Па смејао сам се и ја, ал нисам имао рашта, јер ми се тај смеј напослетку излио на главу.

* * *

Прошло је од ово доба неколико дана, а ја и заборавио на ту ствар. Кад некако пред вече пођем улицама да се мало разонодим.

На путу се сусретнем с неком госпођом, која ме поче испитивати о женским васпиталиштима.

«Ви сте препоручивали у листу васпиталиште г-ђе В....» рече, «је ли тај завод доиста добар?»

«Не сећам се да је ко од уредништва то чинио, него се тај завод сам препоручивао и хвалио међу огласима.»

«А ви га не хвалите?»

«Ја не познајем потање тај завод, ал колико сам прочитао његов наставни план, не држим да је добар; нарочито није за наше девојке. Свирка, играње, цртање, француски и други страни језици су главни предмети.»

«Па зашто да не уче девојке стране језике? Није ни то ваљда на одмет.» —

„Није ништа на одмет. Ал ако девојка не стече никаквог стварног знања, шта вреде онда језици. Тек толико, да може показати на три четир језика да незна ништа. Наш човек ће са својом женом говорити српски и без сумње ће му милије бити кад види, да му жена има појма о природи, свету, повесници, но да му жена говори француски а овамо не зна: како постаје киша.“

„Знам, знам,“ каже она, „ви сте за некакву еманципацију женскиња... Женскиње треба да учи што стварно, па да може и заслуживати јелте. Но хвала Богу мојој неће ваљда требати.“

„А знате ли ви госпођо причу о оној господској керици? Одржана је о млеку и пиринцу али ван сваког очекивања залута некуд на таван, тамо затворише за њом врата и забравише је.“

„Шта ће мо сад?!“ јадала се она мачки, коју су с њом заједно затворили.

„Шта знаш, шта си учила?“ пита мачка.

„Учила сам да чловим на две ноге, да играм кетуш, да скачем кроз обруч и да апортирам,“ вели керица поносно.

„Богме ћеш ти овде скапати од глади поред те науке“ — вели јој мачка.

„А шта знаш ти?“ пита керица мачку.

„Ја знам хватати мишеве и то ми је овде нужније.“

Госпођа се смејала. И ви велите?

„Не велим да треба баш знати хватати мишеве, али ..“

Таман ми у речи бијасмо, кад са прозора куће, поред које смо у онај мах пролазили завапи неко: „Госпођо, госпођо, сиђите мало у страну... брзо, у страну... у страну. .“ Погледах горе и спазих на прозору непознату женскињу средњих година. Рукави јој засукани до лаката, а у руци јој *чинија*.... Једва сам је спазио, а она се већ изли над мојом главом.

Био сам мокар као моча; убришем се мало рукама па поново погледам око себе. Госпођа која је ишла уза ме срећом је послушала опомену и сишла је у страну. Није покисла али је опет зато стајала као укопана. Нисам ни ја могао у први мах да протумачим из којег облака се то изли нада мном та бујна „дажд“, кад женскиња на прозору и опет подвикну: „Казала сам ја, да мене нико неће тако лако трпати по но-

винама. Гле ти њега! Није му добар ни министар, ни патријар, ни владика, па му сад не ваљам ни ја. Ал ово је само из прва. Ако још једаред метнете ви у новине оно што вам мој муж буде говорио, имаће и жарач посла...»

Аха, дакле с те стране грми! Сад сам знао, на чему сам, али ме то није осушило. Шта да радим? Било ме срамота да стојим, срамота да бегам, срамота да се свађам. Па и ја уздахну у себи: «Да Бог сачува такве жене!..»

Тада ми дође чудна мисао у главу. Скинем учтиво шешир поклоним се и рекнем: «Госпођо! Клањам вам се. Ја вас нисам познавао до сад ал сад видим да сте праведни и доброг срца, јер сте полили само мене који сам вам крив, а поштедили сте госпођу која је ишла уз мене. Хвала вам!

Обе женске гледале су ме зачуђено; то без сумње нису очекивале. Она, која бије свога мужа, чак се и збунила а очигледно јој је и годило ласкање из оних уста, из којих је очекивала грдњу. «Ја нисам рђава.» рече полако. «само се кад кад расрдим.. Знате имам несретну нарав Опростите ми... Ако вам је право изволте у кућу, да се обришете... с... о... зацело ме је жао...»

Окренуо сам се госпођи која је била уза ме, рекох јој: „извините,“ па уђох у кућу...

Она која бије мужа дочекала ме је на прагу, убрисала, па још понудила да седнем. Сео сам; прво што нисам био сув, а друго, кад је већ прилика, дај да је упознам. Почастила ме је с вином, па чак и са ладним лукумићима, али ван свега сам ценио оно, што сам од ње чуо.

«Знате», рече ми «имам несретну нарав. Често пута обневидим, те га избијем, избијем, ал ме брзо прође. Кад видим да плаче он, плачем онда и ја... Некад се позавадимо да мислимо е не можемо живети заједно, те почнемо већ делити ствари, па да идемо куд које. Испрва се свађамо шта да узмем ја, а шта да остане њему, јер свако граби на своју страну. Но после нас прође јед, па нуткамо једно друго. Он ми каже: „узми то ти, теби ће нужније требати“ а ја њему кажем: «то нисмо заједно стекли, на то ја немам права.» По соби стоје две грдне гомиле, око гомиле се играју деца, вичу, а ми кад помислимо да ћемо морати почети и децу делити те казати: «ово

узми ти, ово ћу ја“, ударе нам сузе на очи, па се помиримо. Не можемо ми једно без друго... Аја никако не можемо.»

«Разумем деца... деца... она попуне многу празнину, загладе многу рапавост. Но како је било онда, кад није било деце?»

„Шта», узвикну она, кад није било деце?! Од кад смо се познали, нисмо могли једно без друго. Мој муж је могао добити какве богате девојке а ја му нисам донела ништа, али баш ништа. Био је вредан, поштен радин, имућан и да је закуцао ма где, свака би му се врата отворила. Кад ме је испросио, истина, није говорио са мном много, али се видело да ме воли. Долазио је свако вече, гледао је у мене као маче у жижак и напунио ми је џепове шећером. Отац се већ срдио на то. Каже, покариће ме с тим. Ал он се није окануо. Неког вечера, а он ми донео ружа, белих, црвених, жутих, а помислите само, било је у сред зиме. Питам га: откуд ти то сад у ово доба? а он поцрвенео па вели: нека кад сам само нашао.» То ме је тако дирнуло, да сам га, не знам ни сама како — пољубила.

«А он вас? Он вас донде није никад пољубио?»

„Није!»....

Мени као да се у онај мах скиде нешто с очију. Дакле она га је прва пољубила. Зато га сад и бије. — Он није човек!

* * *

Нашли на мене послови, па сам заборавио на испричани догађај А и волео сам да заборавим, бар у толико, у колико се излила она чинија на мене. Таког чега се човек радо сећа тек онда, кад прођу године а да ми је ко онда спомињао о том, док ми беше капут мокар, не бих се ни мало радовао.

Увек сам се чудио, и увек ћу се чудити, што се та ствар није рашчула. Госпођа која је случајно била сведок овог догађаја, ћутала је. Понајпреће још бити, да је ћутала зато, што је ја нисам молио — да ћути.

Пре кратког времена, дође ми цео онај догађај живо у памет, кад сам упознао другог човека, о коме се говорило, да га бије жена Свакојако сам мамио и тог другог да ми на ни-

тање исповеди, ал никако није хтео да наиђе на оно, што је мене занимало. Но напослетку сам га ипак добио. Говорио сам с њим о неким обичајима његовог краја, те пређох на верење: колико су времена од прилике вереници под прстеном; јесу ли родитељи девојчини строги у том добу и т. д.

Он је дабогме најбоље знао како је то било код њега, па и нехотице пређе на своје верење.

«А кад вас је невеста први пут пољубила? запитах га ненадно.

Он поцрвене до ушију.

«Јер, знате», рекох му, „мени је познато, да је она вас прва пољубила.“

„Ко вам је то казао?» питао је збуњено.

„Није ми нико казао: али све жене које бију мужеве, морале су као девојке прве да их пољубе..»

Оборио је главу, и нисам му могао распознати на лицу: дал се стидео или се замислио. Напослетку ме запита тихим гласом: «а зар има некога ко и то зна?»

«Хе мој брале, све има свог закона. Н. пр. кад се магарац скупи и не сме у чкаљ или у сламу да брсти, то је сигуран знак да ће мало после бити кише?

«Је ли вам познато то?»

«Познато ми је, промуца....

„Е видиш, а мени је познато не само то, но и оно — друго. Да, да, све има свога *закона*.

1893.

ДОЦКАН СЕ ОЖЕНИО....

Од свију, које сам упознао у затвору, био је најобразованији, а пуз то пун духа и даровитости. Истина знао сам их неколико, који су у слободном свету били виђенији од њега и који заузимаху боље положаје, али се поред свег тога не би могли с њим мерити у знању и духовитости. Звао се Страдић, управо ја ћу га звати тако, а у истини му беше име мало друкчије.

Зашто је Страдић настрадао? Суд га је осудио због пре-

варе, а кад сам њега питао са чега је доспео до робовања, промислио се мало, па онда рече: „*Прави* је узрок тај што сам се доцне оженио?»

„Шта кажете? Доцне оженили?!

„Чудите се јелте? Али је ипак тако. До душе казнени закон не казни никог због тог, што се доцне жени, али нас казни због тог закон природни. А кад човек учини ма шта против природног закона, то се кад тад освети на њему. Јесте ли ви кад год мислили о том: зашто многи од наше интелигенције у старије дане изгубе идејале, и постану преко сваке мере себични?»

„Мислио сам.»

„Па?»

„Не може се то тако одједаред и у мало речи казати. Има томе више узрока.»

„Јесте, више узрока, допуштам. Али дође ли вам кад год на памет, да велики део наше интелигенције постаје у старије дане донекле и за то свакојаки, што се доцне женимо?

Не, тако што ми не дође никад на памет, у опште је то што сад рекосте нешто ново.»

„У осталом манимо се тога. Ја ћу вам причати свој јад па ћете видети, да је у томе јаду понајвише криво то што сам се доцније оженио...»

И он ми је причао. Не само онда, но ми је често причао о своме животу и своме јаду, и оно што је најглавније у том животу, вреди да се забележи.

* * *

Страдић је имао поштене ваљане родитеље, који су га прилично васпитали. Срце му беше у реду; радо је помагао другоме, а себичност и грабљивост беше канда понајдаље од њега. И опет му се живот свршио с преваром.

У вишим школама био је мало неуредан. Није био лош ђак; уредно је полагао испите, али је учио по српски. Од школске године проведе 8 месеци у забави, читању свему и свачему, само не завири у оне књиге из којих му треба полагати испит. Кад буде два месеца пред испит затвори се у собу, те

учи, па још како! Што вели наша народна песма: „нити спава, нит умива лице,“ а кад се појави међу другове, а он блед као дувар, само што не пропљује крв. Но испит положи опет зато с одликом. А кад дође кући: мати плаче над њим и проклиње школу и науку. Многи наш ђак убије тим српским начином учења здравље, ал Страдић оста здрав.

Кад је свршио науке и ступио у живот, беше припознат са свога знања и могао је лепо живети од заслуге. Управо могао је мало и расипати, јер новац за њега није имао цене.

Родитељи му помреше а нису дочекали највећу радост. да виде сина ожењена. Мати га је нарочито на то наговарала, но он ни да чује. „Добро ми је и овако“, каже. „Нећу се женити.“

Старица га гледала често са сузним очима па пита: „Ма каква је по Богу сине та ваша висока наука, која вам улива мржњу против женидбе.“ Сваки човек гледа што пре да се ожени, само се ви учени људи снебивате. Здрав човек који има свог занимања, не сме да каже: нећу да се женим. Ако се нико неће женити: ко ће једаред да нас однесе у гробље?“

Страдић се само смешио. Он је сматрао до душе женскиње као посластице, можемо и без њих бити. Има бар коме не требају. Кад пронесу крај њега чинију, он се само насмеши и каже: „хвала лепо!“

Није се много удварао женскињама, ал баш зато што им се није удварао, био је код њих боље на цени но други. То је тако трајало, док га напослетку не извикаше за женомрсца. Било му је већ 34 године кад је стекао тај глас. Он је држао да је још увек млад, но врашке девојке га подсетише да то није тако. Била реч о вршњаку Страдићевом а нека гаравуша изусти, да је то већ „*постарији човек.*“

И поведе се реч о томе: ко се може урачунати у постарије људе? Враголанке се окретоше напослетку њему да реши ту ствар.

Страдић је терао воду на своју воденицу.

„Питагора, каже, био је велики грчки мудрац и геометричар.“ Он је мерио човечије доба не по томе, колико кад ко може да подскочи, него је мерио са озбиљније стране. С тога

је поставио овако правило: Човек је све до 25 године дете, јер се у томе добу још увек телесно развија. Од 25—50 година је младић. Крв му је у том добу још увек сувише бујна, те је склон да учини свакојаке глупости, а нема још ни довољно искуства па ни зрелости. Човек је тек од 50—75. године — прави *човек*, зрео, искусан, способан да ствара. Од 75 до 100 година је доба старости, а од сто година на више човек више није — човек.“

„Хајде господине младићу,“ рекоше му „нека је и тако. Ал то је за људе. Но реците молим вас, какво је правило поставио тај ваш Питагора за женскиње. Ваљда нисмо и ми до 40 година младе девојке?“

„Није ми познато рече Страдић, да је Питагора о томе шта писао. Но вероватно је, да није много лупао главу о женскињама, јер иначе би тешко доживео преко 100 година.“

„Врло сте учтиви господине то се мора признати. Но већ кад није хтео Питагора да нас класифицира, учините бар ви то..... шта мислите, докле смо ми женскиње деца...?“

„По свој прилици дотле,“ рече Страдић „док не почнете носити дугачке хаљине.“

„Добро! А кад женскиње почне носити дугачку хаљину?“

„Од онда, па док се не уда, није више дете но постаје као што вам је познато — анђео,“ рече Страдић.

„Ах, ах!... а кад се уда? Онда постаје...“

„Ђаво“ додаде Страдић лаконски.

Та реч ђаво, донео му је врло ружан глас у женском свету: управо од онда га избрисаше из тефтера младожења. Њему је било и право.

То тако потраја још неколико година па онда се обрну ствар. Заљубио се мислите ви? није! Него, овлада њиме неки тајанствени, необичан осећај. Кад у вече дође из гостионице кући, нешто му је пусто, осећа се сам, као оно вук. Окреће се, осврће се, као да тражи неког, као да му фали што. Кад оде у крчму, њему несносно удара у нос онај задај од дувана: патос му смрди на пиво, они чисти убруси кас да су прани у вину... Како је он то све годинама могао трпети, а да и не осети?! Она кафанска врева хоће да му оглуне уши, а оне неслане шале у крчми дошле му бљутаве. Истина, нигде не

можеш чути тако дебеле шале као међу господом, кад се састану у крчми, али до сад се он на то само осмевао.

Сад да му је мало мира; да му је да стисне руку која није пожутела од дувана, да му је мало разговора који не заудара на крчму. Бадава се он тог чуства отреса, не отресе га се. Не може у кафану јер бега од самоће. Шта је то? Дуго је мислио и на послетку дође на чисто, да то природа куца на његова врата, куца последњи пут, па зато ваљда снажније но икад. Он то куцање до сад није чуо; — изгубило се у вреви и диму од дувана..

Дакле да се жени! Почне се окретати, но оданде, где му падоше први погледи, обрну се. Њихове су матере његове вршњакиње. На једном месту спомену нешто, ал онако фино поиздалека, а они се исто тако фино и издалека учинише невешти. Хајдемо даље!

Гладан човек не бира много, а на њега наиђе баш глад. Његово подне је давно прошло, дај да се задовољи с оним што нађе, ако још мало чека, неће добити ништа.

Најзад је изабрао, и није изабрао баш рђаво, само му се чини девојка млада. Управо, рђаво сам се изразио. Није му се учинила девојка млада, него се бојао, није ли он већ стар, неће ли бити одвећ млак и попустљив, јер је доказана истина да младе жене и одвише владају над старијим мужевима.

С те стране је он гледао опасност; око тога му се врзла сва пажња. Па је управио сву бригу, да у своје старе дане не дође под младу папучицу.

У том правцу су га дирали и другови. На кратко пред венчање оде да купи штап «Нашто тај раскош?» рече му неко. «Помисли штап пред венчање.»

«Зашто?...»

«Зар не знаш ону пословицу да је за младог човека жена потреба, а штап излишан, а за старијег човека је штап потребан, али је онда жена излишна?!»

Страдић поцрвене, но брзо се прибере, насмеши се и рече: «Истина ал ја сам управ у оним годинама, кад ми већ треба помало штап, а још ми увек треба помало — жена.»

Смејали су се, ал кад дође кући мислио је озбиљније о тој ствари; није сву ноћ склопио ока, и хтео је већ да оду-

стане од женидбе, ал га беше стид. Заплиивао је — па сад напред. Само се тврдо решио да буде човек и да се не да носити онамо, куд га струја завитла, но ће пловити онамо куд њему буде воља.

То није била шала. А да није била шала, доказало се на дан венчања. Кад је ушао у цркву, пре но што ће стати с невестом пред двери, дошану му неко од његових другова: „Пази се! Невеста хоће да ти згази на ногу. Сад ју је баш њена тетка опоменула, да не заборави на то...“

„Којешта,“ промрмља Страдић. А у себи је мислио да је његова невеста, одвише образована, а да би узимала озбиљно тако просте врацбине. Но ипак се некако узе на ум. И добро је радио. Јер кад је стајао пред дверима, виде одједном, где се лагано скоро неприметно диже доњи део невестине беле хаљине, а исто се тако лагано помаља одонуд врх мале, свилене ципелице. Страдићу се учини, као да види сатанску шапу. Сад ће да му стане на ногу. По брзо се прибра. „Госпођице“, рече нагло „да ли вам је позната она српска празноверица, која тврди да ће свака она жена господарити над мужем, која му при венчању, кад буду пред олтаром, згази на ногу?“

Невеста не рече ни речи, али нога јој оста као укована, не креташе се више.

„Сећам се,“ настави Страдић, „да је некакав медведаст брат Србин, а већ сви смо ми Срби медведи, довикнуо невести у сред цркве: „Шта се газите, до беса? Ако вас ја згазим, нећете три месеца моћи стати на ноге...“

Страдићева невеста не одговори ни беле, него се прекрсти и поче да чита оченаш а није дошла ни до оног места: „да будет воља твоја,“ а већ је врх од мале свилене ципелице лагано и неприметно увукла под хаљину. Дакле се одрекла намере да му згази на ногу.

„Одиста сте врло вешто отклонили удар,“ рекох му, кад ми је први пут причао о томе

Он ме је смешећи се погледао. „Ех,“ реч, „ал која ваљда. Спречио сам да ми онда згази на ногу, али то нисам могао спречити, да ми доцније згази за врат.“

У осталом, та нога која му је згазила за вратом, као да му не беше одвише тешка. Јер он се не тужаше никад на то

што се ожени, но увек на то, што није раније допустио да му папучица згази на врат.

Страдића и није потукао лед из онога облака, од кога је стрепио. Него дођоше деца, деца, деца а он је нагло старио. Има наш народ пословицу, која вели: «позна деца готова сирочад», и та пословица није никад излазила Страдићу из главе. Он је своју децу волео, волео више свега, и срце му се параше кад је помислио, да ће он ту децу да остави као сирочад, младу, незбринут. Поче да пребацује себи, што је у млађем добу пренебрегао природну дужност, ал пребацивање не помаже. И онда се покупи и поче да тече.

Ако ништа друго, а оно бар да згрне новаца. За новац се може купити много, угодност, па и образовање.. Сирочад без новаца су готови просјаци... И он поче да ради... Ал прође она бујна снага, а после не може се тећи тако од једаред. Мануо се сваке друге бриге, занемарио је сваку јавну ствар а скидао је пред многима и многима много дубље шешир но иначе. Ако се ко и очешао о њега, није се осврнао на то. Он има свету дужност пред собом, природну дужност. Иде смрт, а остају деца. Није доста скинути млади венац с главе и забравити врата за њом, треба и децу збринути.

Полако, неприметно се Страдић изменио. Оно што је пре на другима осуђивао, поче сам да ради; што је пре називао: прљавост, грабеж, поче да назива тековином.

Но кад се човек залети па обневиди често прекорачи границу и из оног дозвољеног грабљења, које се назива обично прљавост, прелази у недозвољено које се назива — злочин.

Страдићева казнена парница је врло обична. Из судских списа види се само толико, да је преварио неког Чивутина са неколико хиљада форината, па за то добио пет година.

Дубљи узроци злочина, разуме се да нису у парници ни додирнути. А они се судија и не тичу. Учинио си, ово ти је казна, па крај.

Нисам никад Страдићу дао сасвим за право, да је он настрадао с тога, што се доцне ожени, јер ми изгледа, да није био довољно спреман за борбу живота, те је подлегао код

прве јаче навале. Он се бранио тиме, да би се у млађим годинама боље одупро навали и искушењу и да у млађим годинама не би ни нашла фикса идеја да ће његова деца остати ситна, незбринута сирочад.

Страдић је у току парнице изгубио скоро све имање, и жена и деца му живеше у највећој сиротињи. То је била за њега најстрашнија казна, и по његовом мишљењу казна за то, што се доцне оженио.

1893.

ИЗ М. Ј. ЉЕРМОНТОВА

* * *

Козачка песма уз колевку.

Спавај чедо моје дивно,
Буји — баји — бај.
Колевку ти гледа мирно
Од месеца сјај.
Мама ће ти причат' приче,
Песме певат' — хај!
А ти жмурећ' дремај синче,
Буји — баји — бај.

Низ камење Терек јури,
Вали бију бој;
Обали се Чечен жури
И нож оштри свој;
Ал' твој тата, борац стари —
Та челик је тај;
Спавај чедо шта то мари! —
Буји — баји — бај.

Дођ' ће време — сам ћеш знати
Шта је боја век,
Па ћеш коња појахати,
Узет' с пушком јек;
А ја ћу ти седло бојно
Свилом вести знај...

Спавај, чедо, срце — војно,
Буји — баји — бај.

Витез ликом, по изданку,
А срцем козак,
Руком ћеш ми при растанку
Одмахнут' јунак...
Шта ћу кришом суза врели'
Ту ноћ пролит', хај!...
Спавај слатко, свете бели,
Буји — баји — бај.

Тад ће мене жеља морит',
Када ћеш ми доћ';
По ваздан ћу с' Богу молит'
А гатат' у ноћ;
И мислићу да те мори
Тугом туђи крај...
Па док брига не знаш гори! —
Буји — баји — бај.

Лик ћу теби дати свети,
Кад пођеш на пут;
При молитви ти га мети
Преда-се у кут
А почињућ' бој опасни,
Памти мајчин вај...
Спавај чедо, сине красни,
Буји — баји — бај.

ЛАРА.

ЈЕДАН ПОГЛЕД НА НАШЕ НАРОДНО ОБРАЗОВАЊЕ

(С А Г Л Е Д И Ш Т А Н А Ш И Х П Р И Л И К А И П О Т Р Е Б А)

ИЗЛОЖИО *Јов П. Јовановић*

НАРОД. УЧИТЕЉ.

(Свршетак)

Ма како да је основна школа добро уређена, она ипак не може својим ученицама дати у довољној мери сва знања која су им за живот потребна. Основна школа зато се и зове основна, што она треба да даје својим ученицима само *основе* од тога знања и *могућност* да се то знање и после школе може утврђивати и проширивати, али наша основна школа нити даје својим ученицима те основе за потребно знање, нити им ствара ту могућност, да добивено знање у основној школи могу после школе још више утврдити и проширити.

У основну школу примају се ђаци пошто наврше седам година. И то законско наређење у садашњем закону о основ. школама врло много доприноси томе, да од школовања у основној школи народ и народна омладина не могу имати стварне користи. Прво с тога што, млађа деца теже схватају но старија, а од јачине схватања много зависи, да се оно што се изучи и схвати може утврдити или не, и да ли ће се то знање моћи проширити или не. Друго, ђак који је у осмој години пошао у школу, излази из школе кад наврши једанаесту годину, а дете у то доба нека је и добило у основ. школи и све основе од потребнога знања за живот, и нека су те основе и добро утврђене, ипак то његово знање и те његове основе не могу бити доцније проширене, јер дете је у једанаестој години још много далеко, када не може помишљати на доцнији самостални живот, већ обично бива, да та деца, кад из школе, тако мала и млада, изиђу, ништа и не мисле на будући живот и на потребе за тај живот, пошто их још не могу и осећати, а кад им дође то време, они су дотле све те основе и све што су у школи били научили, заборавили,

те остају без могућности, да себи прибаве и стеку потребну количину знања за користан живот. На против, да је уређено, да у основну школу ступају ученици по навршеној деветој години могле би се очекивати стварније и веће користи од школовања у основној школи, а кад би уз то и школовање мало дуже трајало но сада онда би и те користи свакако биле још и веће.

Ми се и у овоме гледишту не осећамо усамљени. Овакав предлог и из истих разлога поднео је био и један школски надзорник у своме извештају, а уз тај свој предлог навео је био и мишљење Џона Стуарта Миља.*)

Ну међу свима осталим узроцима, који чине те се знање добивено у основној школи не може после школе да утврђује и проширује, те услед тога ни народ не може имати стварне користи од школовања свога подмлатка у основној школи, нарочито се истиче тај узрок, што основна школа, оваква каква је она данас, не може да учини да се у њој добро изучи ни учврсти најјаче, најважније и најпотребније средство за то, а то је писменост, подразумевајући под тим лепо и разговетно исказивање својих мисли у писању и лако читање с разумевањем садржине, јер без добре писмености код ђака који сврше основну школу не да се ни замислити никакво утврђивање ни проширење онога знања, које су из школе изнели.

Да ово није ништа претерано, кад се тврди, да наши ђаци кад из основне школе изиђу нису чак ни добро писмени, може се сваки на свакоме кораку уверити: узмимо само средњега ђака који је свршио основну школу, па му задајмо да што самостално изложи и напише, или му дајмо да што прочита из књиге која се није у школи читала, или какав рукопис, па ћемо одмах добити најбоље уверење о томе, у коликој су мери наши ђаци писмени кад из основне школе изиђу.

Многи и многи родитељ уздахнуо је до сада за утрошеном муком кад му син, који је „довршио“ школовање, не уме ни један кратак кметски позив да прочита, а камо ли да му уме још што честито написати!

И сваки старешина наших средњих школа, у којима се полажу пријамни испити, може нам дати лепу потврду за ово, јер му је врло редак ђак који би му поднео честито написану молбу за пријам, у којој нема више од 10—15 речи, а за средње школе јављају се обично бољи ђаци.

Може нам неко ову истину признати, али кривити за то учитеље основних школа. Одмах изјављујемо, да би такво окривљење било неправично, а то је врло лако и доказати. Ни један други ред у нашој чиновничкој хијерархији нема такву контролу у раду, какву имају учитељи. Учитељу у Краљевини Србији нема напретка ако није добар радник: он мора да је постигао одличан или бар врло добар успех у школи, па да може напредовати, и највећи број учитеља у Србији су одлични и врло

*) Види извештај Ђоке Анђелковића проф. у Просв. Гласнику за 1886. г. стр. 90

добри: а ако има добрих и лоших, то је тако мали број да се готово губи. Надзорници школа кад оцењују учитељев рад и успех у школи, они од учитеља траже да су урадили оно што је прописано.

Рећи ће се можда: на прописано је да се у основној школи изучава и писменост, и да је у прописаним распоредима школскога времена дато време и за изучавање читања и писања. То је све истина, али је тако исто истина и то, да је прописано учитељу, да за оно време које му је одређено за изучавање српскога језика, где долази и изучавање писмености, мора, поред саме писмености, изучити своје ученике још и томе: Шта је подмет? Шта је прирок? Које су особне а које заједничке именице? Које су збирне а које вештаствене? Које су стварне, а које су мислене? Шта су придеви а шта су глаголи, бројеви, заменице, прилози, предлози, свезе и усклици? Па каквих има глагола: који су прелазни, који су непрелазни, трајни, тренутни и учестани? Па каквих има придева, бројева и заменица? Који су описни а који присвојни придеви? Који су прости а који су редни бројеви? Које су личне а које бројне заменице? Па после треба изучити падеже за све именице, придеве и заменице, па лица за заменице, па одређене и неодређене видове за придеве, па промену глаголских облика, кроз сва времена и све начине, и још многе друге граматичке и синтактичне дефиниције, и док се све оно изучи утроши се врло много школскога времена.

Запитајмо се сад: на што ученицима основне школе, на што сеоској деци, која неће продужити школовање, а њих је — напред видесмо — врло велики број, 78 од сто, све ово граматичко знање? Је ли им оно од какве год потребе? Да ли ће од њега имати какве год користи у животу, кад постану орачи, копачи, сточари, мајстори или трговци? Није ли све то за њих излишно?

Држи се, да је изучавање ових граматичких ствари у основној школи потребно ради лакшега, бржег и бољег изучавања писмености, ну ни то не стоји. Сваки познаје доста људи који се доста добро служе писменошћу, а не знају ни једнога граматичкога ни синтактичкога правила, те то може да служи као доказ, да рад изучавања писмености нису ни мало потребна та граматичка и синтактичка правила. Па не само то, да изучавање тих граматичких правила ни мало не потпомаже изучавање писмености у школи већ на против, изучавање тих граматичких и синтактичких правила врло много одмаже да се писменост изучи, јер кад би се оно време које се утроши на изучавање ових правила утрошило на изучавање писмености онда би се свакако и сама писменост боље изучила. Све што би се могло одобрити да се у основној школи из граматике изучава било би само разликовање речи на слогове и речи на гласове, разликовање самогласника и сугласника, и то би било довољно за изучавање писмености.

Рећи ће неко, да се та правила у основној школи морају изучавати ради оних ученика који продужују школовање у гимназији, ну и то није

никакав разлог, на то мора остати. Прво што у гимназију од целокупног броја ђака иде, као што напред показасмо само 22 од сто, те није право, да 78 губе да 22 добивају, а друго, кад бисмо и то одобрили, то изучавање није ни за њих баш потребно, *јер се граматика у гимназији почиње из основа изучавати*, као што то бива и с другим предметима те се не мора још у основној школи тим почињати.

Из свега овога, што је о изучавању писмености у основној школи речено, јасно излази, да је на сваки начин много боље да ученици, кад из основне школе изиђу, буду само добро писмени, а без икаквога граматичкога знања, но овако што знају по нешто из граматике, што им није ни од какве потребе у животу, а не изуче оно што је главно и што им је за користан живот од велике потребе.

Писменост је најмоћније и најпотребније средство за прибављање и проширење знања и за народно образовање у опште. Писменост је врло много допринела ширењу општега културног напретка. С правом се вели да је проналазак штампе силно допринео толикоме ступњу напредовања да коракне у култури, и да се данас више коракне у култури за једну деценију но што је стари свет могао коракнути за готово читаво столеће.

Али на нашу жалост број писмених људи у нашем народу тако је мали, да се губи према броју неписмених људи. Број писмених људи у нас износи око 20 од сто а кад би из рачуна издвојили интелигенцију, онда број писмених људи у народу не би износио ни 10%. Овако мали проценат писмених људи код нашега народа забринуо је у 1892 г. ондашњег министра просвете и црквених послова, те је онда поставио Учитељском Удружењу ово питање: Шта се може учинити за раширење писмености у народу, где се с којих год узрока не може отворити редовна основна школа?

Проф. Ђока Анђелковић у својој књижици: „Наш преображај“ говорећи о слабом утицају државних установа на народни напредак, вели о основној школи: „По основним школама писменост се пужевљим корацима креће.“[1])

Колико имамо да жалимо, што нам основна школа не даје добро писмене људе, толико ако не још и више, имамо ето да жалимо, што и таквих, и ако нису добро писмени, немамо више.

Највећа кривица и за тако слабо и лагано ширење писмености у нашем народу јесте до наших просветних управљача, што се за толико година од њихове стране тежило и радило само да нам сеоске школе буду „великолепна зданија“, место да се тежило и радило да имамо већи број школа па ма оне и не биле Бог зна како велике зграде и до ситница по свим прописима саграђене. Кад се узме у обзир да за једну зграду, каква је за школу прописана, треба доста новаца, па кад се к томе дода још и то, да и за издржање школе треба такође доста, онда излази, да је за наш народ, према његовим економским приликама и материјалноме

[1]) Види: „Наш преображај“, од Ђ. Анђелковића, стр. 37.

стању, школовање његова подмлатка доста скупо, и то је један врло велики узрок што имамо тако мали број школа, па услед тога и тако мали проценат писмених људи.

Статистичар министарства просвете, М. Протић у своме помињатом „Статистичкоме Прегледу", износећи колико напредујемо у погледу отварања нових школа, налази да се тај наш напредак слабо креће, па тражећи узрока томе, вели: „Узрока за то има више, али ми ћемо од свију поменути само један, који је најважнији и који стоји у људској власти те се може брзо и отклонити. То су „Правила о грађењу школа," од 1881. године, која важе за подизање свих школа у опште. (И за гимназије и за основне школе, и за богату престоницу и за сиромашно село у ужичком округу!) А да би читаоци добили јаснији појам о тим правилима ми ћемо изнети неке предрачуне, да се види шта стаје једна школска зграда према овим правилима о грађењу школа.

У варошици Рачи (краг.) општина је хтела подићи нову школску зграду, а новаца је за то имала преко 12.000 динара, па се опет до школ. зграде не дође, јер је из министарства упућен план и предрачун који је износио преко 30.000 динара. Људи нису имали толико новаца, те нису ни могли подићи нову школску зграду, а стара им се школа морала затворити!

За варошицу Ивањицу израђен је план и предрачун за школу, који износи 113.000 динара.

Да не бих и даље наводио примере, рећи ћу само још ово: да ни један предрачун ни за коју сеоску школу није био испод десет хиљада динара.

Према досадањем напретку школа и према овим тешкоћама, које ова правила стављају, за подизање школских зграда, требало би нам равно 112 година па да добијемо довољан број школа, према броју дорасле деце за школовање."[1])

Може бити да су подизање оваквих школских зграда налагали хигијенски захтеви, али треба узети у обзир и то, да деца не седе у школи више од 4—5 часова дневно, а све остало време ван школских часова проводе у кретању и на чистоме ваздуху и то паралише штетне утицаје на здравље дечје, који би долазили од школске зграде. Сем тога могле би се, држимо саградити ваљане школске зграде а да одговарају свима хигијенским захтевима, па да ипак не морају бити тако скупе.

Према оваквоме стању ствари, према онако малом проценту писмених људи, и према слабоме ширењу писмености у народу, са свим је била оправдана тежња министра просвете 1892. г. да се стање поправи, тражећи пута и начина да се писменост што више прошири у народу. Из питања које је ондашњи министар просвете поставио био Учитељском Удружењу о томе, види се, као да се тражио и неки други пречи пут

[1]) Види: Просветни Гласник. Год. 1891. свеска за март.

од редовне основне школе за ширење писмености. Као да се помишљало на путничке учитеље. Путнички су учитељи тако много раширили писменост у народу у Шведској, али треба и то знати, да се то у Шведској на други начин не би могло ни постићи. У Шведској на један квадратни километар живи по 8 људи, док у Србији на један квадратни километар живи 40 људи, што значи, да је Србија пет пута гушће насељена од Шведске. Села су у Шведској раштркаија но у Србији, а при том су мала, те нити може само једно село да подигне школу и да је обдржава, нити се тога ради могу више села удружити, јер би онда круг школске општине био врло велики. Та околност је морала принудити Швеђане, да се помажу путничким учитељима. У нас, хвала Богу, није тако! У нас нема скоро ни једне општине, која не би сама могла подићи и одржавати школу, само кад би се подизање школа боље уредило, но што је то данашњим правилима о грађењу школа.

Прави пут дакле да се и дође до већега броја писмених људи јесте отворање редовних основних школа, и тек кад нема могућности да се тим правим путем иде, онда бисмо се могли послужити и другим средствима.

Докле год се не будемо постарали да проширимо писменост у народу у довољној мери, све дотле нећемо ништа моћи учинити за проширење знања у народу и за поправку народног образовања. Дотле је узалудан труд свих оних људи, који хоће књигом да шире знање у народ.

С овим смо у главноме изложили све што у данашњем уређењу наше основне школе није како би требало да је, па да основна школа може задовољавати народну потребу. У трећем делу овога свога рада изложићемо: шта би се од стране државе могло и шта би требало урадити за поправку нашега народног образовања, и какву би, иницијативом, улогу на се могла и требала да узме у томе погледу наша интелигенција, учени синови народни.

III.

Слика нашега народног образовања испала је, као што се види, прилично жалосна, и, ако смо своме добру ради, онда се не можемо задовољити оваквим жалосним стањем нашега народног образовања. Овоме злу нашем морамо што пре тражити лека.

Кад смо изложили све што смо држали за непрактично и неподесно у уређењу нашега народнога образовања, осећамо сада и дужност, да исказемо и своје мисли о његовој поправци. Дакле, за поправку нашега народнога образовања требало би од стране државе, иницијативом наших просветних управљача, учинити ово:

1. Требало би учинити измену у закону о основним школама тако, да основној школи буде задатак само да спрема ученике за живот, т. ј.

да даје ученицима само основе онога знања које ће ученицима бити од потребе у животу, према нашим приликама, а то у исто време може служити и као довољна припрема и за школовање у средњим школама.

2. Наставу у основној школи требало би из основа преуредити, при чему би највећу пажњу требало обратити на изучавање онога што је омладини потребно за онакав живот, каквим живи огромна маса нашега народа, и какав живот и народну омладину очекује, кад људи постану, а не уносити у основну наставу ништа што томе не би допринесло. Сем тога требало би нарочиту пажњу поклонити и на то, да се писменост, као најпотребније и најјаче средство за образовање народа, што боље изучи у основној школи.

Као углед за преуређење основне наставе изложићемо ево предлог једне француске комисије, коју је 1870. године образовало француско министарство просвете, да изради пројекат по коме би се имала извести реформа основне наставе.

По пројекту, који је та комисија израдила, у француским основним школама имали би се изучавати ови предмети: 1. Грађанска и морална настава. 2. Матерњи језик (читање, писање и писмени састави), 3. Земљопис Француске, 4. Историја француског народа, 5. Општи појмови о праву и народној економији, 6. Основи јестаственице и математичких наука, са применом у земљоделству, хигијени и радиности, 7. Ручни радови и употреба алата из главнијих заната, 8. Цртање, моделисање и музика, а женски радови за девојчице.

Пол Бер, који је и израдио овај пројекат, излаже даље, и шта би се и како из појединих предмета у основној школи изучавало.[1])

Пројект тај износимо као углед, јер би се са неким изменама и допунама, према нашим приликама и потребама, оваква основна настава потпуно могла завести и у нашој домовини, а оваква основна настава давала би куд и камо веће користи народном подмлатку, но што то даје наша данашња основна настава, те би оваквом основном наставом највише било учињено за поправку нашега народнога образовања.

3. Деца треба да почињу школовање у основној школи, ако не пошто наврше девету, а оно бар кад наврше *осам година*, а сем тога, требало би уредити да и школовање дуже траје, но што је данас.

Пошто су наше више основне и продужне школе пропале, треба их избрисати и из закона о основним школама, на место њих завести *Грађанске школе*. Грађанске школе да подижу и издржавају поједини окрузи или срезови, а могло би остати да срезови или окрузи подижу школске зграде и да подмирују прирезом све школске потребе, као и општине за основне школе, а наставници да се постављају и плаћају, као и учитељи основних школа, из државнога буџета. Оваквих школа да буде у свакоме срезу по 3—4. Све Грађанске школе по срезовима да буду интернатски уређене. Сваки младић који сврши основну школу, а неће да продужи

1) Види: „Нове просветне реформе у Француској.“ Просв. Гласник. Год. I стр. 191

школовање у којој средњој школи, мора учити и у Грађанској школи. Грађанске школе да буду уређене према месним приликама и потребама. По срезовима те школе да буду уређене тако, како ће се у њима спремати сеоски младићи поглавито за земљорадњу, сточарство, и у опште за домаће газдинство, уз познавање грађанских права и дужности, и познавање државнога, окружнога, среског и општинскога уређења. А по варошима да се у њима спремају младићи поглавито за трговачке и занатлијске послове, такође уз познавање грађанских права и дужности, и познавања државнога, окружнога, среског и општинскога уређења.

Школовање у грађанским школама требало би да траје 2 године.

4. Законом треба наредити, да свака општина у Србији мора имати и школу, исто онако као што је законом наређено, н. пр. да свака општина мора имати општински кош. Која год општина у остављеном року не подигне школу губи право да постоји као засебна општина, већ се мора спојити с другом општином, која има школу.

Да би се ово наређење у закону могло и свуда извести, требало би изменити и данашња „правила о грађењу школа" тако, да школске зграде буду скромније и јефтиније.

Уз то требало би још сиротнијим општинама на неки начин олакшати подизање школских зграда, како би се и ово наређење што пре на практици извело.

Згодно ће бити да овде изложимо, како су се у Француској помогли у овоме послу. У Француској је 1887. год. донет закон по коме је свака општина морала имати и своју школу, а да би се народу олакшало подизање школских зграда, влада је образовала „*Школски грађевински фонд*." Половина капитала овога фонда издата је сиромашнијим општинама као државна помоћ, а друга половина издата је осталим општинама, које нису сиромашне, али нису имале готовога новца, као зајам са незнатним интересом, а уређено је, да те општине овај зајам исплате држави амортизацијом, тако, да се за 31 годину исплати и главница и интерес. На овај начин француска је влада успела, да је за непуне две године у свима општинама отворена основна школа.[1])

Али кад год се у нас повела реч о каквој реформи, увек је бивало, да се као препрека томе испречи наше слабо финансијско стање, па тако исто и овде. Ако бисмо хтели да знатно повећамо број основних школа, морали бисмо у исто време повећати и *број учитеља*, и за то би биле потребне прилично велике суме новаца: ако бисмо хтели да школујемо само половину дорасле деце за школу, морали бисмо имати бар још толики број учитеља, колико их сада имамо, и само на плате тога повећанога броја учитеља морали бисмо трошити преко милијун динара на годину, не рачунајући ту још и то, колико бисмо морали утрошити на спрему толиких учитеља, и колико би се морало утрошити на подизање толиких школских зграда.

1) Види: Просв. Гласник. Год. 14., стр. 532.

Велике материјалне жртве које се траже па да се на овај начин изиђе из данашњега лошега стања чине, да се може рећи, да је овај пут и начин незгодан за наше данашње материјално стање, ну ако се хоће да иде правим путем, друкчије не може ни бити, пошто су све гране народнога живота повезане једна за другу тако, да једна другу условљава и потпомаже; ако хоћемо да поправимо народно образовање морамо тога ради принети и неке материјалне жртве, а повећани ступањ народнога образовања помоћи ће да се и материјално благостање повећа. Ту се дакле ништа не жртвује, већ се из једнога џепа премешта у други. Лепше је то исказао један немачки државник, кад је у једној прилици рекао: „Погрешно се каже, да се онај новац, који се на школе даје, „троши", јер се тај новац не троши већ издаје народној омладини на зајам, који она после враћа народу с великим интересом."

Дакле за оно што нам је потребно да осигурамо свој национални развитак, напредак па и опстанак морамо имати и новаца. О томе се тако исто изразио једном приликом и један наш министар просвете, и то баш онај, који је 1892. године тражио пута и начина да се у народу рашири писменост. Он је некада као члан Просветнога Савета овако говорио: Је ли основна школа потреба народна? Ако јесте, она се мора подмирити! Нека се не износи како се нема новаца за то, јер као год што је било време кад није било пушака у народу, па се онда рекло: дајте да их општом снагом набавимо, тако се исто мора радити и овде, јер развлачити се не може. Ми се морамо упети — рекло се онда — ми морамо зајам учинити па створити оно што желимо и што нам треба, а колико су нам пушке биле потребне, школе су још и више.[1])

С тога и ми не можемо, из разлога што се данас нема, оставити једну тако важну народну потребу неподмирену; и ми смо за то да се та потреба подмири, па ма се и задужили за то. Наши државни управљачи направили су до сада толике зајмове, и за све остало могли смо се задужити, само се за школу, за народно образовање, за оно што нам је као насушни хлеб посведневна потреба, још ни један српски министар није тражио да се ни са две крајцаре задужимо!...

Викати да нема народ и да не да народ, није ни мало оправдано. Народ говори у тим питањима на уста својих изабраника, на уста народних представника, а они ево овако веле: „Ја се не бих плашио да примим и већи зајам, кад се само један пут дефицит измирује, буџет поставља на здраву основу, привреда унапређује, војска и *просвета* појачавају. Кад би се и ови милијуни утрошили на подизање индустрије, на занатлијске школе, онда то не би било задужење, већ умножење економскога благостања."[2]) Тако говори човек који већ толико година носи народно пове-

---

[1]) Види „Просветни Гласник." Год. II. стр. 316.

[2]) Види „Народна Скупштина" 1893. г. Говор Проте Милана Ђурића, у дебати о зајму.

рење, што значи да га код народа и заслужује а који је иначе увек штедљив Тај и многи други примери, уверавају нас, да народ на просвету хоће радо да да, али само на праву народну просвету, која ће га у истини просветити. Најзад, што се још никад није покушало, не треба одмах узимати и да је немогуће. Нека се једна влада подузме да изведе реформе за поправку народнога образовања, нека су те реформе мудро смишљене и добити тачно срачунате, па нека за извођење тога тражи и зајам, ми смо тврдо уверени, да ће се наћи велики број народних представника, који ће увидети да је такво задужење умножење, као што је то лепо рекао, мало пре поменути народни представник, који ће и зајам на то одобрити.

Све ово речено је како и шта треба радити, ако се хоће да иде правим и редовним путем, и онда нам је за све то потребно утрошити и доста велике суме новаца. Ми рекосмо и показасмо, да се зато и новац може имати, и у то ћемо увек веровати, те за то никад нећемо престати да верујемо ни у то, да свака наша општина може имати и своју редовну основну школу, и у томе се уверењу нећемо никад поколебати.

Али баш нека је и тако како ми не мислимо; нека се баш и не може добити новаца да се у свима општинама могу саградити редовне школе од један пут; ако се на то мора још чекати, ако се нађе, да та потреба није баш неодложна; опет има пута и начина да се дотле помогнемо и без великих материјалних жртава. Ми можемо место великих сума новаца уложити мало више добре воље, па ипак дотле, док не настане могућност да и новаца имамо да њиме свуда подигнемо редовне школе, много да учинимо за поправку народнога образовања.

Како?

Ево како: Све данашње сеоске основне школе са четири разреда могу се преуредити тако да имају по три разреда, и то да буду *редовне основне школе*, а учење у свакоме разреду да траје, као и до сада 10 и по месеци. Поред ових редовних основних школа, у сваком срезу да буде по 5, 6, 7, према потреби и величини среза *Продужних школа*. Продужна школа (она се може и друкчије звати) да има два течаја (разреда) од којих ће сваки да траје по 5 и по или 6 зимњих месеци. И ове продужне школе да буду у свему уређене онако, као што смо изложили за грађанске школе, т. ј. да се и у њима изучава оно, што је према месним приликама од потребе и користи за практичан живот мештана; сваки ученик који сврши редовну основну школу, мора учити и у Продужној школи, где ће се оно знање, које је ученик изнео из редовне основне школе, још боље утврдити и проширити још новим знањем, и т. д., све као што је и за грађанске школе речено.

Овоме се не би противили ни ђачки родитељи, јер се овим школовањем не би повећало, или тачније, школовање не би дуже трајало. Овим се олакшава и деци и родитељима њиховим. Место да деца четврти разред уче годину дана, као данас, они би учили две године по 6 месеци, што чини једну целу годину. Преко целога лета деца би остајала код

својих кућа и у то време били би корисни помагачи својим родитељима у пољским радовима, а та помоћ више вреди од оних издатака, које би сваки родитељ морао учинити на издржање свога детета за 6 зимњих месеци у продужној школи, ако не би било уређено да ти трошкови падну на терет среза, већ би било уређено да сваки родитељ плаћа издржање за своје дете, или да га сам издржава, како зна.

У оним местима, у којима се не би могле отворити редовне основне школе, ту да се заведу *привремене школе*, у којима да се изучава само *писменост*. Те привремене школе да имају по 2 или 3 течаја (разреда) а сваки течај да траје по 5 *летњих* месеци.

Свака општина која нема редовну основну школу, мора да има привремену школу. Зграда за привремену школу да може бити ма која кућа у селу, која је за то подесна, т. ј. да не мора бити по пропису саграђена. Све што буде потребно за ове школе набављаће општина, као и за редовне основне школе.

Како би се у продужним школама учило зими а у привременим школама лети, то би онда они учитељи, који би зими радили у продужним школама, радили лети у приправним школама.

Ово би, изгледа, било мало незгодно за учитеље, али би се држимо нашло пута и начина да се и те незгоде отклоне, н. пр., могло би се удесити, да у овим продужним и привременим школама раде млади, неожењени учитељи, којима би то сељење из места у место било мање незгодније но ожењеним учитељима.

За те школе требало би имати онолико учитеља, колико би било привремених школа, а како би свакако привремених школа у једноме срезу било много више но продужних школа, то би онда на сваку продужну школу долазило по 3, 4 или 5 учитеља.

И на овај начин могло би се прилично учинити за поправку народнога образовања. Завођењем продужних школа учинило би се, да се добивено знање у редовним основним школама утврди и прошири, а завођењем привремених школа, учинило би се, да се повећа проценат писмених људи, а за извођење овога требало би много мање материјалних жртава, но што би то требало, кад би се хтело да се од једном свуда заведу редовне основне школе.

И ако би све ово могло бити, као што смо изложили, ипак ово није прави и редовни пут. Овај пут могли бисмо узети само онда, кад не бисмо могли ићи правим путем, а пошто смо тврдо уверени да можемо ићи правилним путем, то ипак остајемо при томе, да се правилним путем иде т. ј. да свака општина мора имати и своју редовну основну школу.

Кад смо говорили, да бисмо могли учинити зајам за подизање школа, то смо говорили за то, ако би се хтело, да се свуда одмах школске зграде подигну, а овде напомињемо, да се све школске зграде не морају баш одмах подићи. Могло би се законом наредити, да свака општина мора подићи школу, али би се могао оставити и рок од 5, 6 или чак и

10 година за то, па кад би се и тај рок за подизање оставио, онда се још јаче може тврдити, да заиста у Србији нема ни једне једине општине, која ни за 10 година не би могла подићи себи школу, тим пре, што би се прирез за то разрезивао по сразмери непосредне порезе, те би већи терет падао на имућније људе, а то је опет јак разлог за тврђење, да се у Србији може ићи правилним путем.

5. При свакој основној школи, и при редовној основној и при грађанској или продужној, треба да постоје и ђачке књижнице. Из тих књижница да се дају књиге на прочитавање ученицима и док су у школи и после школе кад доврше школовање.

Које ће се књиге набављати за ове ђачке књижнице из наше данашње књижевности треба да пропише министарство просвете. Сем тога министар просвете могао би прописати и као неко упуство за писање књига за ове књижнице, а ако би се писцима од стране државе учинила и нека олакшица и помоћ у томе погледу, било у погледу новчане награде или неке друге какве субвенције, онда бисмо могли очекивати, да бисмо за кратко време могли имати и добрих књига за осниваше ових књижница.

Још би се могло уредити, да ове књиге набавља од издавача министарство и да их преко државних органа предаје школама и од њих наплаћује.

6. Напред рекосмо, да није довољно за народно образовање, само то, да се народна омладина у осн. школи спреми, јер оно знање, које и најбоља уређена основна школа може дати својим ученицима, никако не може бити довољна спрема за живот, већ се то стечено знање у осн. школи мора после школовања проширити. Тога ради требало би уредити, да ђак који доврши школовање у основној школи, буде више привезан за школу и учитеља но што то данас бива. Да се то постигне требало би уредити, да се при свакој Грађанској или Продужној школи заведу и неке младићске дружине. На пример могле би се завести: пољопривредне, стрељачке, певачке и гимнастичке дружине. На тај начин ученици би се и после завршеног школовања од времена на време прикупљали око школе и учитеља, а тиме би се учинило те би и утицај учитељев на образовање народне омладине био много већи и јачи. Тиме би се учинило да се поред пријатне забаве за младићско доба, које су забаве још и од користи, могло веома много учинити и на образовању народне омладине

Могло би се уредити, да у те дане, у које се младићи око школе и учитеља прикупљају, узимају и књиге из школске књижнице на прочитање и да се враћају прочитане књиге.

Не да се довољно исказати сва корист која би се могла очекивати од завођења и уређења ових младићских дружина. Ако би се овде излагало све што би се тиме могло учинити у погледу развијања националних осећаја, у погледу гајења и развијања моралних врлина и у отклањању младићских порока, у погледу народнога здравља, и др. онда би

нас то излагање далеко одвело Излагање свега тога могло би бити пред мет засебне расправе и студије.

7. Док се не би извело да свака општина има и своју школу, могло би се доста учинити ако би се уредило да се писменост и у војсци изучава. Ако би се са довољно воље порадило на томе, и ако би се све мудро уредило, могли бисмо и од тога очекивати лепе резултате у погледу ширења писмености у народу.

Кад се зна да кроз војску пролази сва народна омладина, сем онога незнатнога дела који због телесних недостатака и није за живот способан, онда би народноме образовању било много поможено, кад би касарна помогла школу, т. ј. кад би оно, што није могла школа да изврши, касарна надокнадила, а то је, да свакога неписменога младића научи писмености за време службовања у војсци.

Истина је да се и данас нешто од тога чини по касарнама, али ми држимо, да то што се данас чини није довољно, прво с тога што тај посао врше каплари, који немају вештине за тај посао, а друго што то није обавезно за свакога неписменога.

Шта би све поименице требало тога ради учинити и наредити, и како да се то и на практици изводи, није наше да све то излажемо, а за то не осећамо ни потребу, пошто би то била врло лака и проста ствар.

8. Ма како уредили једну установу на хартији, ма како се старали да све буде мудро и целисходно уређено, ипак се ни једна установа не може одмах потпуно уредити тако, да се после нема шта измењивати и дотеривати. Тако је исто и са уређењем народнога образовања, јер се и у том уређењу има од времена на време много што шта измењивати и дотеривати. Ради напретка у уређењу народнога образовања треба завести стални и стручни надзор над основним школама. Али тај надзор да буде уређен тако, да не врши само дужност школске полиције као наш данашњи школски надзор, већ би тај надзор требало тако уредити, да надзорници поред тога што ће пазити да се тачно извршују законски прописи, педагошки, методички и дидактички захтеви, мотре и на сав живот основне школе. Стални школски надзорници, којима би главна брига била народно образовање, и који би тој бризи све своје време посветили, били би у потпуној могућности да, живећи у непосредној близини с народом, тачно проуче све прилике нашега народа на и све потребе његове, које му из тих прилика потичу а проучавајући посведневно и живот и рад основне школе били би у могућности да увиде и тачно оцене, у коликој мери основна школа задовољава потребе народне. Они би били у могућности да тачно увиде шта није добро у уређењу наше основне наставе, и шта би и како требало уредити на да боље буде. Из тих разлога требало би уредити, да се сви школски надзорници из целе земље скупљају на заједничко веће после свршетка школске године и да на тим заједничким већима износе своја опажања и уверења и своје предлоге за поправку народнога образовања.

Оно у чему се сви или већина надзорника слажу, у што су сви или већина уверени и убеђени да то буде материјал за заједнички надзорнички реферат министру просвете о стању основне наставе и народнога образовања. Из свих предлога са којима се већина надзорника слаже да се изради заједнички предлог министру просвете за поправку основне наставе и народнога образовања.

Оваки заједнички извештаји и предлози имали би много већу вредност но што то имају појединачки извештаји данашњих школских надзорника, јер, док се може узети да су извештаји и предлози појединих школских надзорника који су се тим послом бавили само месец дана, више израз тренутнога расположења и тренутних опажања, и да су то више субјективни надзори и лична уверења, те им се и не може поклонити довољно пажње, и дотле се за ове заједничке извештаје и предлоге мора признати, да су објективна уверења, јер су постала из дугога искуства и то заједничкога искуства стручних људи који су цео живот посветили томе послу.

Овакав надзорни систем не би ништа скупље стао но данашњи нецелисходан надзорни систем, јер и ако би се непрекидно на то плаћало ипак се не би више утрошило поштo би се и мањем броју људи плаћало и мање би им се плаћало но што им се данас плаћа. Ну баш кад би овај систем школскога надзора и више стао, ипак бисмо били за њега јер од оваквога надзорнога система народно би образовање много и много више добивало но од досадашњега надзора, а од чега се више добива оно више и вреди. Најјевтиније установе од којих немамо никакве користи ипак су скупе.

9. Данас се узима да свака наша установа има по некога ко се за напредак њен брине и стара, јер су све бриге и све старање за све установе подељени на осам министара; али није тако и то је гледиште погрешно. Министри, као чланови владе, готово су више заузети општим но стручним пословима, те ретко доспевају да што ураде и за струку која је њиховој специјалној бризи поверена, већ се обично о стручним пословима брину начелници министарства или начелници одељења. Како је по другим министарствима не знамо, али како је у министарству просвете то добро знамо. Ту и начелник и секретари и све остало особље, једва доспу да посвршавају само дневне административне послове. Ту чак и статистичар, коме би требало да је искључиви посао прикупљање и сређивање статистичких података, по вас дан ради час писарске а час секретарске послове а статистика — чека посленика. У нашем министарству нема ни једнога лица, коме би искључиви посао био брига и старање о основној настави и народном образовању. Нема никога ко би проучавао предложене мере од стране школских надзорника за поправку и напредак, који би и сам размишљао о томе и изналазио мере за бољитак и чинио предлоге министру. Тога ради требало би опет установити звање референта за основну наставу, у министарству просвете, које је некада постојало а које је доцније или из штедње или као непотребно, укинуто. Подесан

спреман и стручан човек у овоме звању, ако му се не би на врат натоварили и канцеларијски послови, могао би учинити веома много за поправку народног образовања.

10. Ако би се све уредило тако, да свак има и могућности и лакоће да се школује, што данас није, јер многе општине немају још своје школе и кад би школовање у основној школи било такво, да оно примамљује народни подмладак у њу а не гони је од ње, имали бисмо онда да предложимо још једну меру, а то је да се многа права и одликовања услове писменошћу или школовањем а тако исто да се и неке дужности школовања олакшају.

Имали смо прилике много пута да чујемо, од родитеља при упису ђака у школу, да је довео сина да изучи школу, зато, што је уверен да ће му сину у војсци бити много лакше ако је писмен но ако у војску оде неписмен. Ово уверење које је јако распрострањено код нашега народа, и које чини те наша школа има више ђака но што би иначе било даје нам више разлога да верујемо, да би нам школе још много пуније биле, кад би било уређено, да за неписмене младиће рок војне службе буде макар само 2—3 месеца дужи од рока писмених младића. Верујући у то, верујемо и у ово: да би благотворно деловало и то, кад би се уредило да се скраћеним роком у војној служби могу користити само школовани младићи — ако и других разлога има за то.

Ми бисмо били чак и за то, да се и употреба извесних политичких права услови писменошћу.

То би у главноме било све што бисмо за сад захтевали од стране државе и наших просветних управљача, за поправку нашега народнога образовања. То би, велимо, било све што је најглавније и најпрече, а имали бисмо још много што шта да захтевамо, што би ишло у прилог поправке народнога образовања, али држимо, да је најпрече што је најглавније и што је од пресуднога утицаја за саму ствар. Остало што је од мање вредности може и доцније следовати, те с тога нисмо ни изложили баш све што има утицаја на народно образовање, а сем тога ако бисмо и све остале чињенице хтели излагати и ако бисмо код сваког изложили и шта би и како требало по нашем уверењу изменити и уредити, то би нас излагање врло далеко одвело, тако, да би се оно што је главно у овоме нашем погледу готово изгубило. Могли бисмо узети учитеља, као чињеницу у основној настави, па доказивати, да је он „душа школи“, која има да да живота и да оживи мртво слово на хартији; даље бисмо могли нацртати данашњи тежак положај учитељев, па тражити да се он олакша и поправи јер само „весело срце кудељу преде.“ Могли бисмо много што шта рећи о школским одборима и о другим школским уредбама, али кад бисмо све то изложили то би био целокупни преглед нашега народнога образовања, а ми смо овим хтели да бацимо само један поглед, и то само на оно што је најглавније, да би се то јасније увидело а то је: да ли наша основна школа одговара приликама и потребама нашега народа?

IV.

Обичај је у нас да се готово за сваку поправку очекује на државну иницијативу. Ако треба створити какав већи капитал за какво предузеће, ако треба организовати какво хумано или индустријско друштво, више се очекује на државну иницијативу но на приватну. Нећемо да тражимо узрока и оправдања за то, већ ћемо само то рећи, да се све не може ни очекивати од саме државе, већ да за много што шта треба имати и приватне иницијативе. Ми ћемо имати прилике да овде изнесемо и неколико примера из којих ће се видети: каква је и колика приватна иницијатива, баш у овоме послу, око поправке народнога образовања, у других напреднијих народа, и који ће нам примери згодно послужити да увидимо и да се уверимо, да би то и у нас могло бити, само кад би се хтело, а од колике је потребе та приватна иницијатива за поправку нашега народнога образовања у нас покушаћемо да то у овоме одељку изложимо.

Кад се тврди да је проширење писмености у народу један од најважнијих услова за распрострањење знања у народу, не треба узети да је то и једини услов, јер има и других такође важних услова за то. Можемо ми знатно повећати број писмених људи, па ипак самим тим не бисмо још ништа довољно учинили за раширење знања у народу. Поред старања за раширење писмености у народу треба се постарати да имамо и књига за народ, а ми тога мало имамо, поред свега тога што имамо доста књига на чијим корицама стоји написано: „књиге за народ.“ Да неке књиге могу у истини да буду књиге за народ, треба да буду популарно написане, а што је главно да се у њима пише и излаже оно, што је нашем народу према садашњим приликама потребно. Књиге за народ не треба да буду толико научне колико поучне. Оне треба да дају поуке народу: о чувању здравља, о гајењу и васпитању деце; да искорењују празноверице из народнога веровања, да дају поуке из свих грана народне привреде, домаће и народне економије, поуке о грађанским правима и дужностима, поуке из државнога, окружнога, среског и општинскога уређења, популарно изложене историјске догађаје из домаће и туђе историје, поуке из појединих грана природних наука које би биле потребне свакоме човеку, и књиге за забаву са моралном или родољубивом тенденцијом.

Највише оваквих књига, које су у правоме смислу књиге за народ, издала је Матица Српска у Новоме Саду, из задужбине Петра Коњевића. Све ове књиге израђене су популарно и садржина им потпуно одговара потребама народним. Износе по 5 штампаних табака, а стаје свака само по 20 пара.

Што немамо више правих књига за народ, што немамо развијену популарну књижевност, узрок је томе може бити то, што немамо довољан број писмених људи, или другим речима, што немамо читалачке публике за такве књиге, а друго, што такве књиге, ако их издају књижари

или сами писци, стају доста скупо, те им то отежава потрошњу, а то опет чини те се такве књиге и не израђују у довољној мери.

Најбољи и најпрактичнији пут којим се и други народи служе, то је, да имамо какво друштво, коме би био задатак, да у народу шири корисна и потребна знања, и које би тај свој задатак постизавало тиме, што би налазило писце који би за пристојну награду популарно израђивали потребне и корисне књиге за народ, а друштво би их о своме трошку издавало и по незнатну цену растурало у народ преко својих људи, који би се тога примили.

Да све ово и може бити, само кад се хоће, и да ове мисли нису сањалачке можемо навести доста примера код других народа. У Француској има већ више од 25 година од како постоји једно такво друштво под именом: „*Лига за народно образовање*“, а основао га је *Жан Масе*, један дотле непознат учитељ у једноме забаченоме селу. То друштво има данас преко 30.000 чланова, а склопљено је из 1.200 разних дружина, које имају различит склоп али општи задатак, а то је: ширење знања у народу.[1])

Тако исто има лепих примера и у Русији. Тамо су то старање примили на себе и поједина лица — родољуби. Тако, *В. А. Морозова* у спомен великану руске књиге, Ивану Тургењеву, основала је у Москви прву читаоницу за народ на коју је утрошила 100.000 динара.

Следујући овоме примеру отворише се после такве читаонице и књижнице и по другим местима, прво по градовима а за тим и по селима, које дају народу бесплатно књиге и листове на прочитавање.

У Русији постоји и друштво „*Просвета*“, коме је задатак, да издаје и растура корисне књиге у народ, које тога ради има и своје нарочите књижаре. Само једна таква књижарница у Одеси продала је за годину дана (1887. год.) 103.289 комада књига тога друштва.

Поред овога у Русији се данас старају да чак и међу неписмене људе раширују корисна знања. Тога ради, од 1876. год. на многим местима у Русији држе се празничним данима „*Публичная чтения для народа*“. Ова читања држе се у нарочитим зградама или другим јавним местима, па чак се таква читања држе и по осуђеничким заводима, болницама, касарнама и радионицама.

Ова читања показују врло лепе резултате, само је незгода, што се на тим читањима смеју читати само они списи, које власт одобри, а од толико богате литературе руске одобрено је само око 120 списа, и то већим делом из богословске књижевности.[2])

Тек пре неколико година образовано је и у нас друштво: „*Српска Књижевна Задруга*“ од кога се може очекивати неки рад и на неговању праве народне — популарне књижевности.

1) Ко би хтео да се опширније упозна са радом и уређењем тога друштва, може то наћи у руском часопису: *Руская Школа*, или у „Учитељу“ за 1891., где је штампан леп извод из тога руског часописа.

2) Види: „О народном образовању у Русији.“ Просв. Гласн. Год. 1891. св. 11. и 12

И „Учитељско Удружење“ образовало је пре 3—4 године један фонд с капиталом од 10.000 динара, као споменик учитељском добротвору, Јовану Гавриловићу, под именом „Гавриловићев фонд“, да се од прихода тога фондова капитала издају корисне књиге за народ. Оснивање овога фонда од стране удруженога учитељства свакојако је за похвалу, али је капитал тога фонда тако мали да за сад још не може бити неке обилатије радње у погледу ширења кориснога знања у народу.

„Српска Књижевна Задруга“ и „Гавриловићев фонд“ то је готово све што имамо и у што бисмо се могли понадати, да могу нешто учинити у погледу ширења кориснога знања у народу, али то је тако мало уздање, да само на томе не можемо остати. Наша интелигенција требало би да дâ много јачу иницијативу за живљи покрет у корист народнога образовања. Са пуно права може се то данас захтевати и очекивати од наше интелигенције. Кад неки народ не напредује, не зависи то толико од самога народа, колико од народних учених синова, од народне интелигенције, која треба да му буде покретач за све што води срећи и благостању.

Ако би било само воље у наше интелигенције могло би се и код нас образовати једно друштво налик на француску „Лигу за народно образовање“ или на руско друштво „Просвету“.

Ако би се збиљски хтело да поради на томе онда би најпрактичније било, да друштво постоји на тој основи, да сваки постаје члан тога друштва, који једном за свагда уложи свој одређени улог, од једнога, два, три или више динара, колико буде одређено. Оснивати друштва са месним пододборима и Главним Одборима, са месечним, полугодишњим или годишњим улозима, показало се код нас као врло непрактично.

Тако једно друштво, кад би оно имало и довољан капитал, да може издавати и растурати довољан број књига и да књиге буду што јевтиније, и кад би таквим друштвом управљали људи са пуно воље и преданости к послу а уз то и са довољном спремом за посао, учинило би се врло много за поправку нашега народнога образовања, а тим помогло би се, да се и све остале наше прилике поправе.

Да се ова мисао прихвати и постане дело зависи само од воље наше интелигенције, јер ништа томе на путу не стоји нити су ту потребне какве материјалне жртве. Ту су потребни само воља и рад.

Да завршимо.

Из свега овога што изложисмо, могу се, држимо, јасно увидети резултати које даје данашње школовање нашега народнога подмлатка у основној школи и слика нашега народнога образовања. Држимо да се из свега овога може лако и јасно увидети: да још прилична тама незнања покрива и притискује наш народ. Поред свих светлила науке, поред свих наших школа и великих и малих, и поред тога што имамо „Академију Наука,“ маса нашега народа још лута по тавној ноћи незнања, јер му наука још није обасјала путове среће и напретка, те изгледа, да се у нас наука негује само науке ради, а не ради народне среће и напретка.

Све оно што тражимо и очекујемо за поправку народнога образовања, оснивамо на своме најјачем уверењу, а то је: да свима нашим националним и државним неприликама и недаћама, и политичким и моралним, лежи корен — у народноме незнању, да народно незнање обилно храни апсолутно сва зла која нас притискују и даве, и да је ширење знања у народ једини радикални лек и једина метода лечења против свију наших зала и тегоба! Нека се о томе озбиљно размисли, и нека се то свестрано и правилно процени и пресуди, па ће се, држимо, сваки лако у то уверити.

И не само да је ширење знања у народу неопходна потреба за рад напретка и опстанка Србије, већ је то неопходна и неодложна потреба и ради задатка који Србија има према осталоме Сриству, које притиснуто у туђини страда. Србија је Пијемонт српскога племена! То никад не заборављајмо! А по речима једнога нашег умрлога родољуба: „Србија ће тек онда у истини моћи постати прави Пијемонт Сриства и вршити улогу српскога Пијемонта, када Србија буде имала и *много више и много бољих школа* од суседних народа и држава, кад из тих школа буду излетали многобројни ројеви народне омладине, крепкога ума и срца, а прожети до сржи костију идејама, које треба да су водиље нашега народа.“

Дакле ширење знања у народу наша је прва потребна и најпреча дужност! Чекати се и не сме и не може, јер на овоме божјем свету нико никога не сачекава, већ свако јури да што пре стигне својој сврси!...

Тешко онима, који су спори; њих ће брзи прегазити!...

ПРВИ КОРАЦИ

РОМАН

К. М. Станићуковића

(Наставак)

ГЛАВА X

„Пишем ти, моја драга мајчице, већ у новом стану (Вас. Остров, 10. линија, 72.), на који наиђох сасвим случајно, враћајући се од Чиркова после завршених преговора о послу. Ствар је с њим удешена брзо Од сутра ћу сваки дан, сем празника, ићи к њему на рад, од девет до дванаест часова, и за три часа рада Чирков ми је понудио тридесет рубаља месечно. Није рђаво, зар не? Сем тога, надам се да ћу добити и приватних часова. Све су то, разуме се, привремени послови, очекујући место Ти већ знаш из мојих писама како је тешко овде брзо добити место и с одличним препорукама, и с тога се не узнемирујући драга мајко што се још нисам солидније наместио; и за то треба да хвалим Бога, што сам брзо нашао рада; други тражиоци посла (а њих је овде много) годинама чекају. Понављам ти: не узнемирујући се, не замишљај да ја сиротујем, и не помишљај да ми шаљеш новац. Он ми није потребан. За месец дана потпуно сам обезбеђен, а после ћу добити од Чиркова и, надам се, од часова. Можда ће се дотле и упразнити које место у Пољопривредној Банци, или ће Чирков штогод удесити... Једном речју, моје ствари за сада нису тако рђаве, и ако твој син и није потпуно оправдао наде својих сестрица и не може, као Цезар, казати: „Дођох, видех, победих,“ тим не мање он опет не пада духом и нада се да ће брзо обрадовати све вас, драге, пријатним гласовима.

„Преселио сам се из „јазбина“ Ипата Никитића пре недељу дана. Раније не могох оставити јаднога Галанина самог, који се вратио кући после онога значајног вечера нашега познанства тек сутра дан и ужасног изгледа: готово без одела и у страшном нервном узбуђењу, с очима које чудновато лутаху. Истога је дана пао у постељу, и за читаву недељу дана живот му је висио о концу. Доктор се само чудио његовом снажном организму, натопљеном алкохолом. Сада се Галанин опоравља после тешке врућице, и на растанку са мном даде реч, да ће сасвим оставити пиће. Да ли ће само издржати овај симпатични и бескрајно несрећни човек!

Својим новим станом задовољан сам и сувише. Соба ми је славна: истина, мала, али зато светла, чиста, спретна, једном речју после „нумерâ“ Ипата Никитића — прави рај А главна је угодност то, што је у кући тишина: само сам ја на стану у мојих домаћина: — старца, хобоиста Маријинског позоришта, и његове старице — мирних, уредних, инокосних Немаца, у чијем је малом стану такав поредак, таква беспрекорна чистота, да би и ти, богињо реда, била задовољна Плаћам у овом тихом немачком „закутку“ за собу с ручком и послугом, по петроградским ценама, врло мало: двадесет и пет рубаља...

Знајући како се ти интересујеш свима ситницама, које се тичу твоје деце, додаћу да ме моји Немци не хране рђаво. Малена, дежмекаста, вас дан у послу Августа Карловна љубазно разбира за мој укус, и сваки дан, око половине првога часа, шаље ми чашу изврсне кафе с павлаком и земичком за доручак. Судећи по брижљивости и предусретљивости мојих Немаца, мислим да су они добри људи и да им се твој син свидео. Већ ми је Августа Карловна јуче изјавила да је њој и Рудолфу Андрејевићу пријатно имати на храни укућанина, коме не долази много гостију, који не прави, као онај пре њега, од своје собе „свињац“ и, уза све то, говори немачки. Ето, мајко, три одличне особине, због којих сам се удостојио њихове наклоности... Сам Рудолф Андрејевић, сухоњав, отворен, сувише озбиљан Немац, који личи помало на оно само хобоје, не ком се вежба свакога у Бога јутра, пружио је своје благовољење дотле, да је обећао повести ме у оперу и посадити, gratis, наравно, у оркестар... То је љубазност, коју, по

речима Августе Карловне, њен муж указује само врло добрим укућанима... Осећаш ли ти све то, драга мајчице? Ја ћу, дакле, због свога доброг владања видети оперу не с тропских висина четврте галерије, него из највеће близине; за то само треба, како ми је објаснио хобојист, да обучем црн капут, да вежем белу мараму и да се владам у позоришту пристојно... Знаш ли зашто треба бела марама? Зато, да би твог сина сматрали за музиканта.

„Али, шта ја причам? Развезао сам ти писати о својим Немцима, а не причам ти о својим даљим походама с осталим препоручним писмима, ради којих си ти, рођена, онолико трчала. Ти ћеш, можда, помислити да их сва још нисам ни раздао и — што је најглавније — упустио какво празно место за такав комад хлеба, који се не би „заглавио у грлу,“ као што си — сећаш ли се — казала говорећи о нашем младом помоћнику државног тужиоца.. Сва сам писма, драга моја, раздао и сада сам остао без писама, ако не рачунам писмо књижевнику Поручњеву, кога до сада не могох застати код куће и ако сам био код њега трипут... А тетица Валентина Марковна, која је, по речима Чирковљевим, врло интересна жена, још се није вратила из Баден-Бадена.. Њој се не надају пре једног или два месеца дана.. Тако ћу, дакле, брзо имати задовољство да се познам с њом, и, наравно, потанко ћу ти описати своје утиске...

„Признајем, после разговора с Чирковим, нисам много веровао у препоручна писма, те сам се колебао: да ли да идем к Неустројеву и Кирјакову. Жалосна перспектива, коју ми нацрта скептик-ђенерал, није ми излазила из главе. Али сам ја ипак, мајко, обукао фрак и отишао најпре Неустројеву, а за тим Кирјакову.

„Неустројев — свој ниски, малени, сасвим мршави стари господин у вицмундиру, с орденом, у лицу без живота, болешљив и уморан, сивих, дубоко усађених очију, које без осећања и некуд у даљину гледаху испод беличастих обрва — учинио ми се човек врло тврда срца у својој великој дочекаоници, где нас је било десетак молитеља. Све је одбијао, и када приђе к мени, пружајући сићушну, коштуњаву руку, да

прими молбу, које у мене није било, ја сам се, признајем, сасвим изгубио.

„Дежурни ме чиновник извуче из неприлике, објаснивши да сам ја тај и тај и да имам препоручно писмо за његово превосходство.

„Тада Неустројев спусти руку и заустави очи на мени. Оне сада, чињаше се, оживеше и пажљиво и оштро гледаху из својих јамица на твога сина.

«Прође дуг за ме тренутак, док он проговори:

«— И ако Вас препоручује мој рођак, ипак је та препорука за ме недовољна. Ви сте из Самаре?

«Ја одговорих да сам из Самаре.

«Зашто Ви тамо не тражите место? опоро помену Неустројев. — И у провинцији су потребни људи. Сви навалили овамо. У Петрограду има и без тога врло много беспослене омладине! — поучно додаде он и, прешавши неповољним, како се мени чинило, погледом по мојој кудравој, незаглађеној коси, одмаче се другоме молитељу.

«С том поуком изишао сам на улицу и отишао Кирјакову, али овај — млад човек, који ме прими врло љубазно — баш ништа није могао учинити за ме. Он сам тек што је оставио државну службу и прешао у адвокате, објашњујући да се у служби плаћа мало, а служба је, вели, врло тешка.

«И разлагао је то све, мајко, с тако веселим цинизмом, причајући како ће он бранити оног истог младића, кога је ту скоро «имао намеру да отправи у места врло удаљена,» да се не могох довољно начудити...

«Прекидам за сада своју предугу посланицу. Августа Карловна, намоћена, зато што је недеља, у својој парадној вуненој хаљини и у капици с траком, зове ме да ручам с њима заједно.

«Ручак је свршен (данас, због празника, сем обична два јела, били су и колачи са скорупом, и Рудолф Андрејевић, који испи место једне боце пива две, још је ватреније хвалио Бисмарка и критиковао нову руску музику), — ручак је свршен, и ја наново узимам перо, да се поразговорим с тобом, предрага моја! Кад би ти знала како ја често жалим што не

могу да проговорим с тобом онако, како смо некада разговарали вечером,. Хтео бих многе мисли да измењам с тобом.

«Ти питаш: да ли ми се допао Петроград? За сада не! — он ми је туђ, и људи ми се овде чине равнодушни, апатични, бојажљиви и сумњиви. Такав сам утисак изнео с улице, из позоришта, из библиотеке, куд идем сваког дана да читам. Ја се до сада осећам као некако изгубљен у овој огромној сјајној вароши. Али је зато, мамо, овде добро и угодно учити се и радити, и ја озбиљно мислим да се користим бављењем овде, да бих попунио своје образовање. У истини, и покрај универзитета, ја врло мало знам, врло површно познајем друштвене науке. А хтео бих много што шта да знам; хтео бих себи да разјасним та «проклета питања,» која ми се силом сама намећу у главу... Узмем књигу и мислим: «Ето где је истина, ето где је суштина!» Узмем другу — и наново сумње... Јест, мамо, треба још много радити и учити се, да би човек имао своје мњење, а не само просте нагоне... Готово све време ја проводим сада у јавној библиотеци, и знаш ли о чем често сањам? О могућности радити у слободне часове, како ти кажеш, «за своју душу,» али, разуме се, с погодбом да ти и сестрице будете са мном, и да нам какво «место» да могућности за пристојан живот. То би тек било дивно! И ја се надам да ће ми се овај сан остварити... Јамачно ће се остварити... Отвориће се ваљда какво год место у Пољопривредној Банци... Удесиће можда што Чирков или тетица Валентина Марковна... Та ја могу радити!

«Нових познаника немам (ја памтим своје обећање, мамо, и не тражим познанстава која би те могла заплашити). Вечерас мислим отићи Рими Михајловној Нерпиној оној студенткињи о којој сам ти писао. Особито је добар утисак учинила на ме ова озбиљна, добра, деликатна девојка... Не бој се, не бој се, предрага, нећу се заљубити... Та она ме неће ни погледати... Уз то је она, рекао бих, већ дала своје срце... И, најпосле, мени, мамо, није љубав на памети. него место, место и место, еда бих те што пре могао избавити од тих часова..

«Ради свега што ти је свето, не изнуравај се часовима... не мисли бар сад о мени.. довољно си се ти већ због мене напатила... Кунем се, мени ништа не треба... Е, за сад је до-

вољно. Грлим те ватрено и љубим ти златне ручице. Јеси ли ти здрава? Јесу ли здраве Каћа и Соња? Загрли их место мене и кажи да ћу им ово дана писати засебно, чим се проведем као музиканат, у опери. С Богом. Пиши чешће, моја предрага, моја љубљена мајко!"

Довршив своје врло дуго писмо, Стрепетов поче ходати по својој тесној собици, чије је одличне особине он знатно преувеличао у свом опису, ради спокојства материна, као што је с истом намером нагласио и да ће добити часове, који су још у питању.

Ходаше по својој ћелијици, а у глави му промицаху планови онога радног умног живота, који је мало час описивао матери. Али, неосетно за њега самог, мисли се ове смењиваху другима, и он их је залуду одгонио. Младост и жеђ за још незнаним животом захтеваху своје право. Желео је људи, утисака; желео је да скимгод измења сумње, питања; желео је среће и радости...

И он изненада ухвати себе у сновима, које у памети није делио с матером него с другим створењем, кроз чије се неодређене, магловите црте помаљао млад женски лик идеалне лепоте, који обузе цело биће његово врелим осећањем љубави, страховања и мучења.

ГЛАВА XI.

I

Те недеље, у маленој, доста просто намештеној великој соби жене-лекара, Вере Александровне Вењецке, око осам часова у вече, скупило се, по обичају, мало друштванце блиских познаника Вере Александровне и њене сустановнице студенткиње Риме Михајловне Нерпине.

Заједнички разговор престаде за време. Мушкиње и женскиње, које је седело за округлим столом, пијаше чај, лењиво добацујући једно другоме испрекидане фразе. Кроз затворена

врата суседне собе допираше громки, пун ниских нота, женски глас.

— Али, Коврова баш дуго муштра грешну Риму! — проговори, најпосле, домаћица која је седела за самоваром, мршава постарија девојка у црној кашмирској хаљини, са живим, хитленим сивим очима, које оживљаваху њено паметно, покретно милокрвно лице, опточено косом пепељаве боје, глатко назад зачешљаном.

— Почекајте, колега, показаће она свима! — напомену, значајно осмехујући се, млад лекар у новом војничком мундиру, пружајући руку с празном чатом. — Данас је Надежда Васиљевна расположена да чита вакеле

Баш се у том тренутку врата отворише, и у собу брзо уђе Коврова, висока, крупна црнка циганског типа, са замршеним и по челу растуреним коврцицама црне бујне косе Она је била доста далеко од прве младости, у годинама које се деликатно одређују речима „около тридесет,“ али њено нервно, изражајно лице, пуно духа и живота, са сјајним очима, још је чувало трагове негдашње милокрвности и, оживљено сада, чинило се младолико.

Уз пркос раскрупњалог струка који је почео дебљати, она жустро приђе столу, плаховито се спусти на столицу и чисто продужујући прекинути разговор, узвикну, обраћајући се домаћици:

— Сами сте криви. Сами, сами, сами!

— Ко? Зашто? — запита с осмехом Вењецка, прегиљући се врло мало напред својим гипким, елегантним стасом.

— И ти, Веро, и Рима, и све ви! — продужаваше Коврова истим узбуђеним гласом, премећући својим дугим, танким, мало дрхтавим прстима бели постољак. — Младост своју, најбоље године, упропастили над књигама, ради науке, бежали од људи, из начела, гушили у себи жеђ за животом, и ето сад...

Она застаде за часак и стрељајући својим црним, немирним блеском запаљеним очима Вењецку и приружну поред Вењецке девојку, година такође „около тридесет,“ неочекивано запита:

— Е, кажите, по души, јесте ли ви потпуно срећне са својим докторским знацима ?

— Ето је; она увек тако ! Дође из своје провинције и одмах почне грдити ! проговори Вера Александровна, као тобоже тужећи се, али се по њеном насмејаном лицу, по засветлелим очима, видело да ово тугаљиво питање, и ако је тако изне буха избачено, није било непријатно докторци.

— Како да вас не грдим ! Погледам, а ви непрестано живите по старински, клонећи се живота. Као да у истини и нема нигде више светлости изван прозорчића у вашим болницама и изван медицинских књижурина? .. Хе драги моји доктори, погледајте, године пролазе, биће доцкан ! — додаде Коврова, и у њеном гласу затрепта тужна струна. Ја сам, ево мало час , испитивала Риму ? али, ви, већ знате ову нашу калулуђерицу Риму ? Она оћуткује и смеши се. Њој је све и сва рад у земству и ништа више. Дужност, пожртвовање и крст ! Дивота, али живети, за себе живети, зар нећете ? — узвикну Коврова, и у том се узвику, чисто нехотице, оте клик властитога јој срца. — Одговарај, Веро, на питање... Само пази, не увијај.

Сухоњав, постарији господин, с кудравом брадом која је јако почела седети, ћутећи и равнодушно пушећи цигару на дну стола и, као што се видело, не интересујући се много разговором, погледа испод очију Веру Александровну. Његово мирно, паметно и доста ружно лице, с малим и насмешљивим очима оштрога погледа, оживе, и на усницама му се развуче осмејак. То је био један од познатих у научном медецинском свету лекара — професор Черник.

Одговарајући на питање Коврове , Венецка се осмехну оним загонетним осмејком, којим се заклањају жене, када због чега било неће да говоре истину, и, избегавајући прави разговор, развуче :

— Срећа је, знаш, нешто релативно, драга моја !

— Не претварај се, молим те, Веро, и немој се извлачити празним речима ! Одговарај право.

— Па шта ти хоћеш од мене ? Какав одговор ? Не пада свима у део лична срећа... Чега нема — нема га... Хвала Богу те се има где и радити :

— И ти си потпуно задовољена самим радом!?

— За сада — јесам. Шта ће бити доцније, не знам! одговори девојка, узимајући да налива чај.

— И тебе ништа више не треба? — не попушташе Коврова.

— Нуто гонитеља! Зар има на свету потпуно задовољних људи? — лукаво се осмехну девојка, ипак избегавајући да одговори. — Андрија Ивановићу! — обрати се она Чернику, који је седео на крају стола: — хоћете ли чаја?

Он одобравајући климну главом, не пророморивши ни речи, и предаде чашу.

— Што се мене тиче, — поуздано и мирно започе девојка што сеђаше покрај Вењецке, здрава темељна, јаког састава, остарија и поружна, с крупним и оштрим цртама озбиљног, енергичног и задовољног лица, — ја сам потпуно срећна својом судбином и ни о каквој личној срећи не мислим. Па што и мислити о глупостима!... Нагледала сам се те породичне среће, живећи као гувернанта, — да не да Бог!... Ја бар имам циљ у животу, корисно занимање, независност и комад хлеба! — додаде она, и њено лице, њен глас, сва темељна, јака и мирна јој фигура дисаху оним изразом задовољености и задовољства, које се виђа у људи, кад постигну самосталан положај после сурове и тешке борбе животне.

— Ви себе обмањујете, ако говорите искрено! — узвикну Коврова. — Све је то, разуме се, лепо: и циљ, и рад, и самосталност... Разумем, и ја то осећам... Али куда ћете, моји драги, са својим *ја*? Шта да одговорите на питања личнога живота, личне среће?... Таквог одрицања самога себе, има не поричем, у природи изузетних, оданих каквој идеји, које заборављају ње ради Али су такви људи изузетак. Па и они страдају од усамљености. Та, свакојако то је ненормалан живот!.. Не, не, али ви не говорите о ствари, или просто нећете да признате како сам рад не може, не треба, да задовољи здрава жива човека! — заврши Коврова с укиптелим раздражењем у гласу, потресајући главом.

— Ви, Коврова, много увећавате! — озбиљно припомену ружна девојка.

— А ја вам велим: не шалите се са животом — он ће вам се осветити. Радо бих загледала у ваша срца, поштоване госпође, кад слушате, ма и на позорници, Фауста, који пева вечно младу песму Маргарити.. Шта с вама тада бива?

— И ништа тамо не бисте видели, ва истину! — добродушно рече ружна девојка

— А ја знам шта бива с мојим поштованим колегом, Вером Александровном! — подсмешљиво проговори доктор Черник.

— Шта?

— Она мисли тада какав се облик сушице у грлу може развити у Фауста.

Вера Александровна, смејући се, слеже раменима, а Коврова му с досадом одговори:

— Ништа Ви не знате, и ако сте учен доктор. Ви сами у то време јамачно мислите о вечери.

— Ја, грешан, мислим; и с тога се између чинова прихваћам.

— Не, престаните варати и друге и себе! — срђаше се Коврова, обраћајући се Вењецкој. — Понављам, сами сте криви, сами!

— Али послушај, ипак! — упаде у реч Вењецка: — шта ту имају посла наука и докторски знаци, о којима си ти говорила? Ето шта ја не разумем! Зар није све једно — бити стара девојка са знаком или без знака? У последњем случају још је теже.

— Зар сам ја говорила да је наука крива? Криви сте ви, криво је доктринарство ваше... Ви сте се сами одрекли личне среће, да бисте могли радити, баш као да то смета једно другоме!... Као да је мало вас, доктора, удатих?... Ви сте се бојали да ће Вас лична срећа везати. Не претварај се, молим те Веро, да не разумеш! Врло добро разумеш о чем ја говорим.

Вера се Александровна осмехну, сетивши се овог давнашњег романа, прекинутог већ на првој глави, и напомену:

— Ако смо се бојали, то значи, да није било јаког осећања!

— Глупости! није било осећања!? Угушивали сте га. Шта, ваљада нећете да љубите? Та у вас свију, калуђерица, таква је потреба љубави, да због ње ви не само радите, него...

како тачније да кажем?... непрестано чините јуначка дела, и сувише напрежући своје силе, док их не саломите. Ето баш то врело љубави ви и мећете цело у свој рад, заглушујући тиме потребе срца.. Говорили ви шта му драго, уверавали ме како било, при свем том без личне среће нема никакве среће. И ви то осећате. Не треба се осмехивати, Веро!... Ја говорим истину.

Најзанимљивије је било то, што сама Надежда Васиљевна, девојка у годинама, која се тако бринула о другима, ни мало није била размажена личном срећом. Живела је усамљено у једној провинцијалној вароши, зарађујући себи комад хлеба лекцијама и новинарским чланцима, вазда се одзивајући на све што је добро, одушевљавајући се и непрестано старајући се о чијој било судбини. Она сама као да је превидела младост, одавши себе сву старању најпре о болесној матери, а после њене смрти — о другима, и с тугом у срцу одлучила да јој је сада, на жалост, и касно мислити о својој срећи. И с толико се већим саучешћем понашала према својим пријатељима. Једном или два у години долазила је у Петроград, да се види с њима, да се сита наговори о разним питањима, да их раздрма и да неминовно пронађе коју «интересну» жену. Тражење «интересних» жена била је слабост Надежде Васиљевне. Сваког свога доласка она се увек трудила наћи штогод «свеже» и «оригинално,» и озбиљно се љутила, ако другови јој, с којима је она одмах упознавала своју «интересну» жену, не би налазили у њој ништа интересно.

— Питање је, надам се, исцрпено? — насмеја се домаћица.

— Још ћемо поговорити, поговорити о том. А где је Рима?... Рима! Рима! Та остави, најпосле, ту анатомију и ходи к нама! — викну Коврова.

— Идем, идем! — одазва се меки глас Риме Михајловне

— Сваки је добио свој део, — рече, осмехнувши се, млади војни лекар, који је за све време чувао на свом младом руменом лицу онај израз солидне озбиљности, с којим воле да се показују млади лекари почетници.

— Причекајте, и Ви ћете добити! — проговори, смејући

се. Коврова и обрати поглед на врата, на којима се указа мала фигурица Риме Михајловне, њене љубимице.

Готово неосетно прекрећући се својим гипким, нежним стасом, приближи се столу Рима Михајловна, одевена у црну хаљину, с кожним појасом, која јој лепо стајаше. Никаквог украса није било на њеном оделу, само се испод оковратника и испод узаних рукава бељаху уске чипке. Бујна коса, сплетена у два реда, спуштала се низ плећа, и ово јој је чешљање пристајало, дајући њеном озбиљном лицу неку особиту, праву детињску милокрвност.

— А ти се непрестано жестиш? — мирно и чисто чудећи се да се могу тако дуго претресати та питања, проговори Рима Михајловна, седајући покрај Коврове. — Наспи и мени, Веро, чаја.

Надежда Васиљевна, која праћаше сваки, пун грације и елеганције покрет своје љубимице, место одговора стаде гледати сада на њу с изразом заљубљености и естетичког уживања.

— Што ти тако гледаш? — снебивљиво осмехну се Рима Михајловна, и образи јој се облише јаким руменилом.

— Ништа, ништа. Дед да ти поправим косу.

Нешто преувећана општом пажњом ватра, с којом је говорила Коврова, хладила се сада пред овим по изгледу тихим миром Риме Михајловне, и Коврова је већ мирније запита:

— И тако, Рима, ми изабрасмо крст?

— Она по што по то хоће све нас да поудаје! — прозбори, осмејкујући се, Рима Михајловна. — Доцкан си се сетила!

— Не волим Рима, кад се ти силом правиш стара.

— Стара, не стара, али двадесет осам година

— Е, па шта?

— Е, па ништа. Ја само кажем да је време помирити се с мојим положајем девојке уседелице.

Коврова упре поглед у њу. Она је знала некадашњи роман Риме Михајловне, одавно се једила због своје љубимице, грдећи, што јој дође на уста, јунака тога романа без расплета и, помишљајући да њена Рима још непрестано памти што је било, љутито рече:

— И останеш уседелица.. И останеш!... И све ћете ви остати уседелице, ако будете и даље живеле калуђери-

чким животом. Где су вам познанници? Ви се с мушкарцима и не познајете!

Сви се грохотом насмејаше.

— Захвалите, господо, Надежди Васиљевној! — узвикну Вењецка, обраћајући се мушкарцима.

— Та зар је то мушкиње? То су колеге, а не мушкарци. Зар се у њих може ко заљубити?

— Врећате нас, Надежда Васиљевна! — одазва се, смејући се, Черник.

— Сада су и младићи некако... и сувише мудрице. Ето запитајте Петра Аркадијевића, да ли је био заљубљен бар једном?

Млади лекар у новом новцитом мундиру промисли се и одговори:

— Истински, чини ми се, нисам.

— Е, ето, видите. А деси ли му се да се заљуби — он ће се уплашити и побећи, као Потколесин.

— То сте истину казали. Побећи ћу.

Општи се грохот разлеже по соби. Али се млади доктор не збуни

— Зашто ћете побећи? — допитиваше несавладљива Коврова.

— Врло просто. Зато, што женити се није ми могућно. Размислите сами, колеге: Имам плате педесет рубаља, праксе немам готово никакве Како да се заљубљујем?

— И Ви то озбиљно? — плану Коврова.

— Сасвим озбиљно.

— Онда сам Бог свети зна шта је то! Тако се може умовати, рецимо, у четрдесетим годинама, али не у двадесет седмој.

— Говорите како хоћете, али је тако. Да би се човек оженио, треба да има, најмање, три тисуће годишње, — иначе је немогућно живети. Све сам ја то давно премишљао, и с тога се за сада не заљубљујем.

И ако је Петров (тако се звао млади лекар) говорио најозбиљнијим тоном, и ако су исказане мисли његове одговарале у неколико склопу његова карактера, погледâ и навикâ, ипак се видело да он нарочито истиче свој трезвени начин мишљења, као задовољан утиском који је изазвао.

— И шта ту има чудновато, поштована госпођо? — продужаваше он. — Ја само отворено говорим оно, што многи крију. Ја нисам храбар човек, а да се човек ожени у мом положају треба имати много храбрости и лакомислености. Прошлог лета, кад сам био у иностранству, један ми је Француз доктор разложио како ће се и када он оженити, колико minimum женинства треба да има жена у колико ће они имати деце.

— Доста, доста! — узвикну Коврова. — Све је то познато, и све су то гнусоте. И Ви се ту размећете својом практичношћу. У осталом, сада многи тако умују. А зашто се Ви нисте на време оженили, Андрија Ивановићу? — на једанпут се она обрати доктору Чернику. — Такође из буџетских разлога, зар не? Сада је већ, јамачно и касно? — додаде смејући се.

— Зашто касно? — с комичним негодовањем помену Черник. — Боље касно него никад.

— У женидби је, напротив, боље никада него касно.

— Тако, тако. Надежда Васиљевна! — смејући се, проромони Черник. — Како ћемо ми, старци, о том да мислимо. За што се не ожених до сада? Могу рећи само да није било из буџетних разлога.

— Него зашто? — упита Вењецка.

— Вас то занима, колега? — упита Черник, и малене му се очи засветлеше лукавим осмехом. — Као и Ви, ја такође нисам хтео стешњавати своје слободе и нисам тражио на време госпођице, која би хтела поћи за мене. Истина, на врло „интересне субјекте“ нисам ни наилазио, јер је „лаких запаљења“ у младости бивало, али озбиљне, хроничне болести није било.

— Сад већ неће ни бити! — помену Коврова.

— Ко зна, Надежда Васиљевна: стари пањ кад се запали! — полу шалећи се одговори Черник,

— Тако и треба! Заљубите се, и кајте се због безнадне љубави!

— Шта да се ради?! Једно ми кајање, видим и сам, не гине! — нашали се Черник.

Вењецка упре о ни на професора и, ухвативши његов поглед, окрете се у ћута, а Черник, по изгледу, спокојно пушаше цигару, чупкајући своју проседу браду.

На тренутак завлада опште ћутање. У то се време зачу звонце.

— Јамачно, Орловски, — напомену Вењецка, немирно погледајући на Риму Михајловну.

— Не, он је рекао да неће доћи! Јуче сам га срела на улици! — равнодушно напомену Рима.

— И врло добро што неће доћи. Ја не могу трпети тога Нарциса! — шану Коврова на ухо Рими Михајловној.

Она само мало смагну раменима.

Сви гледаху на врата, очекујући ко ће ући и кроз један минут угледаше Стрепетова, који, после неколико корака, застаде, збуњен видевши непознато друштво, и, одмахујући после поздрава својом црном косом, запита:

— Овде живи..

Али, угледавши од једанпут Риму Михајловну, која устаде од стола, он, не довршив питање, журно приђе к њој, узбуђено стискујући јој руку, и његово се лепо, пуно свежине, лице обасја радосним, светлим осмехом.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

ВАСПИТАЧЕВЕ ЗАБЕЛЕШКЕ

Саопштава их и намењује родитељима

СРЕТЕН

5.

Сувишна брига

Божидар је ишао у I разред основне школе.

Једнога јутра устао је он чио и испаван, само су му обрашчићи били мало руменији но иначе — можда с тога, што је главицу био по дубље завукао под покривач.

— Срце моје, — питала га је уплашена мати — шта ти је? Та ти сав гориш у лицу!

— Није ми ништа, мамо — одговарао је Божидар безазлено.

— Како да није, кад си се сав зајапурио? — наваљивала је мати. Камо, какав ти је језик?... Ај, боли л' ми те глава?

— По мало — одговори Божидар, збуњен мајчиним озбиљним питањима и уплашен њеним брижним изгледом. Глава му је била још по мало тешка од спавања, и њему се сада већ заиста учинило, као да га нешто мало боли.

— Ето, видиш! Велим ја! А, где те боли, душице моја? — наваљивала је даље мати.

— Не знам ни сâм.

— Овде... чело... је л', срце моје?

— Јест, јест, ту ме боли.

— А, боли ли те још где год?... Овде, у слабинама, осећаш ли да те пробада?

— Осећам...

— Ето ти сад! О, Господе Боже: човек с овом децом има вечиту бригу и страх!... Мужу, мужу! Несрећа! Наш Божа болестан. Боли га глава и пробада га у слабинама. Ми га данас не смемо пустити у школу...

И, Божидар није отишао у школу.

Остао је код куће и целога се дана играо весео и задовољан. Мати се сваки час налазила око њега и чинила му све што зажели. Наравно, да тај дан није смео проћи ни без слатких колача.

На овај начин је мати чешће задржавала Божу од школе, а и он јој је на скоро стао у томе ревносно помагати.

Најзад, чим га је мрзело ићи у школу, отпочињао је и без мајчина питања да се тужи: час га је болела глава, час желудац, час га је прободало, час му се гадило, и најзад га је све болело.

Што се год он више тужио, то се мати све више трудила да му угоди, само да се не једи те да му од тога не буде горе.

На послетку Божидар је постао лено, размажено и својевољно дериште, неподобно ни за какав озбиљнији и дуготрајнији посао, где треба издржљивијег напрезања било умног било телесног. Наравно, да због тога није ни школу могао свршити, нити је научио икакав честит посао за живот.

Шта је с њим било кад су му родитељи помрли и он остављен самом себи, — може се мислити.

*

Пустити дете да расте као дрво у шуми, без, тако рећи, икакве наше помоћи, — погрешно је. Али, тако исто је погрешна и претерана помоћ, — која разнежи, размази и убије сваку самосталност.

Од такве *претеране* и *частране* помоћи пати, скоро редовно, васпитање деце *богатијих* породица. То је један од најглавнијих узрока што имућне породице имају слабуњав, лен, размажен и несамосталан, а опет својевољан и распуштен подмладак. То је проклетство, које гони све неразумне богаташе.

Сиротиња пати, опет, од друге крајности. Васпитање деце сиромашних породица обично пати од *недовољне* помоћи. Ту дете, ако остане у животу, очврсне према непријатностима и добије самосталнији дух и издржљивију вољу, али иначе обично закржља и телом и знањем.

И једна и друга крајност штетне су и убитачне за дечји развитак.

Златна средина, где се деци не притиче у помоћ ни сувише много ни сувише мало, већ само колико је **потребно**, — *најбоља је.*

(По Салцману)

6.

Мајстор-Стојанова деца

Кад би год мајстор-Стојан с вечера дошао раније кући, скупљала би се његова деца око њега, и молила га да им штогод прича. Тада би он најпре запалио свој стари чибук, који му је још од деде остао: ако је била зима, примакао би столицу поближе пећи, на што би се деца још

већма уза њ прибила — па би отпочео. Увек у таквим приликама причао би им он, не о српским јунацима, не о природним појавама ни о животу животиња, већ о утварима и привиђењима. Он је, пре свега, слабо што друго и знао, а после, брзо је запазио, да деца ништа тако радо не слушају као ове тајанствене приче, па је то годило његовој приповедачкој таштини.

Мајстор-Стојан је био у стању да именује око двадесет и неколико места из најближе околине, где су се јављали зли духови. На избрешку крај града био је, по његову причању, некада манастир, који је због безакоња мештана прелетео у други крај Србије, али се на брегу и око брега и дан-данји виђа у глухо доба некакав стари калуђер, дуге беле браде и распуштене косе, у чудноватој ризи старинског кроја, с камилавком на глави а бројаницама у рукама. — На првом раскршћу јужнога пута, где пут иде преко мочари, излазе ноћу животиње, које прате путника, и час истрчавају преда њ, час иду поред њега, а час табају или глибају по блату за њим, и сваки час се претварају те у пса, те у медведа, те у ћурана са раширеним репом и опуштеним крилима, па у мачку, па у јато јаребица, и тако даље. — Мало даље од тога раскршћа, под старом каменом ћупријом, чује се често у глухо доба песма и свирка, кикот и врева од читаве ђаволске свадбе, чега све нестане чим нетао запева у близини. — Тамо доле испод града, у риту код воденице, под старом чудновата дебла тополом, удавио се некада известан човек: мајстор-Стојан је уверавао своју децу, да тај човек и дан-данји излази ноћу, у мокрим хаљинама, прилепленим уз тело, и хода по обали, или гаца по риту, а даању борави у вировима и гледа да увуче у воду и да удави кога од оних који се ту купају. — На градском гробљу, тврдио је он, излази у 11 часова ноћу некако црно нестанце, са пламеним очима, велико као клупче вунене пређе, и шњуара по гробљу и око гробља, па тачно у дванаест часова са последњим куцањем на градској звонари, нестаје га у гробу некаквога Турчина, који је, као путник, на пречац умро у граду и сахрањен у градском гробљу. — Кад је једном приликом, причао је он, пролазио ноћу поред порушених зидина старе градске тврђаве, пало му је нешто на леђа, тешко као врећа песка, које је у самртном страху с душом у носу, морао носити до својих кућних врата, где је терета нестало чим је њин гаров без белеге залајао; више, додао би уз то, не би он за живу главу прошао поред оних зидина после заласка сунца, па ма му ко за то понудио пун ћуп златника. — Тамо, на градском марвеном тржишту (пијаци), причао је даље, од старе жалосне врбе што је крај општинског бунара, на седам корачаја у правцу ка школи, налази се закопано силно благо, које чува страшан црни бик. Његова баба причала му је, да је чула од своје бабе, како су се некада била одважила извесна момчадија да копају то благо, па га и ископала; али, кад се благо засјајало, један од њих се заборавио, те пустио гласа, што никако не сме бити узвикнувши: „Ево новаца!“ на што је благо на један пут потонуло у земљ-

а онај црни бик навалио на њих и отерао их. — У старим развалинама на оближњем брду, које се из града виде, живи, причао је он, усамљена девојка, коју је због неког сагрешења проклела мати, и коју нико не може видети ни кад се очеше о њу; но, она се сваких сто година по један пут претвара у великога гуштера, који пуже по зидинама и којега може сваки видети, па, кад се некад на тога гуштера намери непорођен (последњи по рођењу од једних родитеља) а потпуно непорочан младић, па убије тога гуштера и одсече му главу црнокорастим ножем, скинуће се с ње мајчина клетва, те ће се опет претворити у прекрасну девојку, какву свет није видео, која ће, онда, поћи за тога младића, и њихов најстарији син постаће по том најсилнији цар на свету. — И тако даље, и тако даље.

Такве је приче причао мајстор-Стојан својој радозналој деци. Она су их жудно слушала, веровала у њих и памтила их. Њин дух пунио се поступно оваквим накарадним *знањем*, да су најзад стала зазирати од сваке ређе тварке и плашити се од сваког необичнијег места.

Но ово још није било све.

У мајстор-Стојановој кући живела је одавна и нека баба-Јерина, која се сматрала као служавка, но коју су у кући више држали из милости. Она је тако исто као и мајстор-Стојан умела да забавља децу чудноватим бајкама и страшним причама. Она им је причала: о чудотворном прстену, који кад ко носи на руци, може њиме у тренутку стварати што год замисли; о ђаволској капици, коју кад ко има на глави, може ићи куда хоће а да га нико не види; о чудесном покровцу, на коме се може у тренутку ока прелетети с једнога краја света на други; о волшебном штапићу, чијим се дотицајем могу претварати људи у животиње а животиње у људе; о трави „расковнику“, коју носи корњача у зубима, и којом се могу рушити и најјачи зидови и отварати и гвоздена врата само кад се њоме дотакну; о чудотворним травама, којима се обрће ум и срце људско кад се на човека кроз њих погледа, и т. д., и т. д. — Даље им је причала: о огњеним змајевима, који се бију по облацима, те по некад и Сунце заклоне својим крвавим крилима од чега оно помрчи; о халама и аждајама, које носе град на пределе; о вештицама, које вађе људима срце и живо једу; о вилама, које маме људе на их заводе и залуђују у шуми те не могу наћи права пута, а најзад их даве у планинским језерима за која само оне знају; о усудима, који досуђују сваком човеку судбину још о рођају; о ђаволима и њиним делима, којима одводе људе на грех, па — Боже опрости! — и самом Богу досађују; о вампирима, који излазе из гроба и досађују околини, а који се убијају глоговим коцем; о караконџулама, које јашу ноћне путнике и гоне их док не падну од страха и умора; о мори, која људе притиска и дави у сну; о аветима, које излећу кроз димњак и јашу на метли; о узроцима и увиснцама, које очима децу пресецају, увисну, урекну, те се дете раз-

боли — даље о дрекавцима, о вукодлацима и о другим утварима и привиђењима.

Такве је приче причала мајстор - Стојановој деци баба - Јерина — а кад је она о свему овоме отпочела причати, била је неисцрпна, те је и мајстор-Стојан у много које чему допунио од ње своје обилато знање о тајанственостима.

Деца су слушала баба-Јеринино причање са највећом запетошћу, веровала у сваку појединост и памтила их.

Ове овакве приче мајстор-Стојанове и баба-Јеринине силно су обузимале неискусан дечји дух, и вршиле су веома снажан утицај на душевни развитак ове деце. Оне су толико испунили дечју главу, да више није било места за друго што, за прâво и корисно знање. И сама чула дечја нису више радила као у друге деце, већ су мајстор-Стојанова деца стала привиђати и оно, што нико не види и причујати и оно, што нико не чује. Дух им је био увек у напрегнутом стању, као у неком очекивању нечега страшнога и изненаднога, у сталној бојазни од нечега непознатога и тајанственога, у вечитој некој необјашњеној зебњи и неизвесности. Стала су се бојати не само од ређих ствари и необичнијих места, већ и од сваке загонетније појаве, од сваког већег шушња. У помрчини нису се смела ни мићи, па и на дану су страховала кад би остајала сама, без старијих. Кад су у вече легала, морала је баба-Јерина седети уз кревет док не поспу, а кад се које пробудило ноћу, није смело ока отворити ни извући главе испод покривача, да не би смотрило какву утвар.

Све је ово веома ометало правилан умни развитак сироте мајстор-Стојанове деце.

Али ни ово још није било све.

И Наста, жена мајстор-Стојанова, верно је потпомагала и допуњавала ово чудновато васпитање своје деце, сваковрсним празноверицама, чинима, врачањем и бајањем.

Тако, кад се које дете дохватило руком за гушу, она је строго пазила да одмах по том хукне у прсте којима је дохватило гушу, уверавајући да се тако ваља, иначе ће огушавети; које је дете било ма којом приликом пребројано, морало је мало пљунути себи у недра, ако не жели да се поболи и да умре; ни једно није смело ићи близу зидара, кад је нешто у суседству зидано, да га не измере и не „узидају“, од чега ће се њихова грађевина добро одржати али ће „узидано“ дете морати наскоро умрети; децу је поучавала да се добро чувају људи и жена да их не милују и не загледају, те да их не урекну, од чега ће пасти у болест; кад је која рођака долазила и мало помиловала које дете, морала је при поласку оставити кончић од своје хаљине да се на њему то дете у вече окади, те да мирно спава; кад је које дете штуцало, довијали су се сви, ко га тог тренутка може спомињати: кад је оца сврбео нос, деца су упућивана да се чувају од оца да га не наљуте она, већ ко други, пошто се отац мора тога дана љутити кад га је сврбео нос; ако је коме у кући

играло око, знак је био да ће плакати; никоје од деце није смело рећи „месец", већ „оно на небу" и „ноћно светило", те да се не разбијају судови по кући; ни једно није смело у кући звиждати, а нарочито ноћу, да се не би патили мишеви; кад је донета вода с извора, није ју нико смео за неко време пити, „док се вода не одмори"; кад је ко дошао послом у кућу, морао је ма и за трен ока сести, те да „седе" на јајима насађене кокоши; снови су свакодневно причани до ситница и тумачени најбрижљивије и т. д., и т. д.

Ако би се које дете поболело, није зват лекар, већ се одмах гасило угљевље и гледало има ли му живота и лека или не, па се онда врачало и бајало од урока и намере. Ако је које дете добило завијање на желуцу, одмах се тражила „стрелица" (кристал белутков), те се метала у воду и њом дете запајало; други пут се тражила змијња кошуљица и дете на њој накађивало; трећи пут се узимало какво дрвце, гонило дете да на њему одмери чеперак, толико је одламано и задевано детету за појас, уверавајући га да ће проћи завијање док се дрво загреје; ако ли би завијање дуже трајало и чешће се понављало, онда се снаша-Наста трудила да ма како добави живу змију, па би ископала у земљу рупу, у њу би метнула змију па је озго поклопила изврнутим вршником (сачем), у који би метнула пепела и жеравице, па би у њу запретала колаче од чиста пшенична брашна да се испече, при чем ће се змија у рупи испод колачета вити, а кад колаче буде печено, дизала би сач и пуштала змију да отиде жива, па би од онога колача давала детету да једе, уверавајући га да ће га пустити вија (завијање.) Кад би које дете хватала грозница, онда би снаша-Наста узимала кору хлеба, мало соли и главицу бела лука, па би, по заходу сунчеву, одводила грозничаво дете оближњој реци (живој текућој води), стала с њиме на обалу, узела у руку ону кору хлеба, со и лук, па би рекла три пут: *„Жени се ђаво на мору и зове мог Н. на свадбу, а он не може да иде већ праћа грозницу, со и хлеб и белог лука главицу"*, а сваки пут би на крају ове бројанице махнула руком низ воду, трећи пут, пак, бацила би све троје у воду, па би с дететом побегла што брже може кући не обзирући се, с уверењем, да ће грозница отићи низ воду у море, а дете пустити. Ако то не би помогло, онда би она одсекла грозничавом детету све нокте и с руку и с ногу, и то у накрст, па би те одсечене нокте метнула у главицу бела лука, одвела дете к плоту, извадила проштац из земље, натерала дете да се помокри у рупу, па би онда метнула у њу ону главицу бела лука с оним ноктима, говорећи: *„Кад ова квочка извела пилиће, тад мога Н. ухватила грозница!"* по том би брзо наместила проштац у рупу као што је и био, па би још брже побегла с дететом кући, у уверењу, да је грозница остала под проштацем. — Итд., итд.

И мајстор-Стојану је она често диктовала какву празноверну заповест, а пред децом, или би деца помагала, да се она приведе у дело. Тако су морала деца ухватити сленога миша, којега је њина мати заклала

старинским динаром, а по том послала по деци у дућан оба крила, и поручила да једно метну испод прага дућанских врата а друго на надвратник, те да муштерије јуре у дућан као слепе и да купују као слепе и лошу као и добру робу. У понедељак, саветовала је мајстор-Стојана пред децом, нека гледа да при првом пазару никако не даје кусура, који ће се новац изнети из дућана, већ да пазарени новац остане у радњи, па ће тако бити целе те недеље. Кад је долазио нов шегрт у радњу, деца су му односила тестију те прво да донесе воде у радњу и кући, па ће му и занат и сваки посао код куће ићи лако од руке „каовода“ итд.

На овај начин је снаша-Наста ревносно допуњавала чудновато васпитање мајстор-Стојанове и своје деце. Дух дечји овим је свакодневно, скоро свакога тренутка, навикаван, да узроке појавама које га окружавају не тражи тамо где су, већ у нечем недокучном, тајанственом, надчулном, непојамном; деца су упућивана, да појаве не сматрају као последице узрока повезаних у сталне ланце, као резултат стицаја околности, већ као нешто случајно и безузрочно, као последицу тајанствених и непостижних сила. Тако је ову децу, поред *накарадног знања*, које су добивала од мајстор-Стојана и баба-Јерине, из дана у дан вежбала њина мати и у *накарадном мишљењу*, а уз то чинила припреме и за *накарадно пословање*.

Шта је најзад било с овом јадном мајстор-Стојановом децом, кад су одрасла, лако је погодити.

Заглушена знањем, накарађена мишљењем, убрзо су постала предмет подсмевке у целој околини, а то им је врло често загорчавало живот. Свикнута на веровање, да сваки посао зависи не толико од вештине и личног труда, колико од тога да ли је почет у срећан дан и срећан час, и да ли су претходно извршени сви акти бајања које треба извршити, отпочињала су ова мајстор-Стојанова деца све своје послове не са самопоуздањем и свестраним размишљањем, већ „на Бог и душа“, „на бат“, „на срећу“, „на судбину“, — с тога јој је све наопако и ишло од руке. На тај начин постајао јој је живот све *тежи и тежи*. Не разумевајући природе која их окружава и закона природном дешавању, већ живећи у вечитој неизвесности и зебњи, живот јој се најзад претворио у прави *терет*. Узалуд очекујући сусрет неке слепе среће, мајстор-Стојанова су деца остала целог века у правом смислу *несрећна*.

А свему овоме злу био је узрок *у накарадном васпитању*.

*

Родитељи! Испитајте, колико има мајстор-Стојанова васпитања и у *вашем* васпитачком раду, па онда размислите, како ће то утицати на *срећу* ваше деце.

А, знајте, да су прошла времена, кад се срећа — *сретала*. Као што се последњих векова много што шта у свету променило, тако је било и с овим. С тога, ако сте ради, да вам деца буду заиста срећна, онда јој не пуните главу тајанственим глупостима, нити је навикавајте на празноверу, већ је учите правом и истинитом *знању*, правилном *мишљењу* и промишљеном *раду*. Само тако утрћете пут, којим ће ваша деца моћи некада своју срећу — јуначки *стићи*!

(Према Салцманову)

НАУЧНА ХРОНИКА

Геолошке директиве

Још *Elie de Beaumont* је изнео мисао, да геолошке линије, које опредељују контуре какве области, показују у исто време и селет тога предела. Хидрографске линије, међу тим, зависе од спољних агенаса, променљиве су, па дакле и немају никаквог особитог значаја.

Посматрањима у разним теренима утврђена је извесна правилност при орогенским феноменима. Запажени су неки стални правци, по којима се покрети један за другим ређају у серији земљиних слојева. *Gaudvin Austen*[1]) први је поставио као правило, да у убираним пределима потоња убирања обично следују истим линијама, просто за то, што су те линије у исто време и линије најмањег отпора. Исти покушава јој 1855. г. да на основу ове сталности орогенских покрета изведе методе за истраживање угљоносних басена. *Jourdy* је мало доцније поставио *закон позиције* по коме би се ова испитивања изводила. Међу тим од много замашније вредности по саму Геологију је *Suess*-ова поставка о једном централном европском ланцу, који се протезао средином Европе при крају примарне периоде. По овој генијалној поставци: Бретања, Девоншир, Централни Плато Француски, Ардени, Вогези и Шварцвалд, Харц и Чешки Масив били су саставни делови тога пространог централног планинског система, који се у потоњим геолошким периодама новијим покретима и услед ерозије распао на поменуте изоловане планинске масиве. Ма да су интервале, којима су ови данашњи остаци раздвојени, врло велике, да би се са сигурношћу могла определити цела дужина ланца, опет су позната дâта довољна, да се и у овим пространим интервалама постави не само општи правац, него и главне инфлексије појединих планинских ланаца. Заиста поменуте партије овог планинског система у Централној Европи показују нам, да је некада ту постојала читава серија паралелних планинских ланаца, као што је то случај у много млађим планинама — у данашњим Алпима, да

[1]) По Suessu-у, Das Antlitz der Erde, II. Band, p. 112.

су се ови ланци протезали у главном са ЗСЗ на ИЈИ и да су ови падали ка ССИ.

Bertrand је предузео да покаже: главне линије — *линије директиве* — у Француској[1]), по којима су се геолошки феномени вршили: за тим везу ових линија за систем директива у осталим европским областима и на послетку покушао је да по овим основним директивама изведе опште црте у геолошкој историји Земљиној. При том се *Bertrand* дотицао и интересних, истина још не завршених резултата о вези између историје седиментације с једне и формације континената по овим геолошким директивама с друге стране. Међу тим излагања његова по овоме питању, ма да им се извесна вредност оспорити не може, имају карактер летимичног прегледа и остављају доста празнина бар у сравњењу с јединственим и много исцрпнијим одељком о „маринским трансгресијама" у Сисову „*Antlitz der Erde*" (II. Bd.).

Ми ћемо овде у кратко изнети само Бертранова разлагања о директивама у опште и директивама у Француској посебице, остављајући „Историју седиментације од најстаријих до данашњих терена" за другу згоднију прилику.

Bertrand истиче с правом Северну Америку као најшематичнији и најпростији континенат од свију осталих. И заиста форма и географија њена потпуно су у сагласности с линијама директивама. У Северној Америци имамо један централни фундаментални плато (што не вреди за Централни Плато Француски, који је случајно централан) или управо централно језгро око којег се све остало ређа. Историја Северне Америке управо није ништа друго него борба овог централног језгра с океаном, који му се с југа примицао. Ова је борба отпочета још од Камбријума. По целој периферији, где се сада налазе алеганске планине на Истоку и Кордиљери на Западу беху наслагани од неколико хиљада метара моћни камбриски слојеви с карактеристичном Olenelius-ком фауном. Ови нам слојеви показују у исто време и геолошке директиве сев.-америчког континента кроз све потоње епохе до данас. Овде се непрестано опажа поменута борба централног језгра с маринским трансгресијама. У први мах као да је језгро копало по својим ободима дубоке шанчеве (бездане), које је море постепено испуњавало, докле на послетку за време Девонске трансгресије није преплавило целу површину језгра. После регресије океанске језгро је започело стару борбу и мало по мало оно је утврдило на Истоку своју границу алеганским бедемом. За време секундарне и терцијарне периоде понавља се аналога историја на западној обали. И ту је море имало да испуњава велике бездане, тако да је тек с Ценомонском трансгресијом преплавило равнице Мисисипе и Макензије. У Терцијару тек издигоше се Кордиљери и утврдише запа-

---

1) Bertrand, Les lignes directrices de la géologie de France. — Révue génerale des sciences pures et appliquées, Vannée 1894, № 18. p. 665.

дну обалу, захвативши један део мора, представљен једним низом језера, која се постепено смањиваху евапорацијом воде и нагомилавањем седимената. Мормонско је језеро још једини последњи представник овог издвојеног басена морског. Али се и данас још ова борба између океана и континента није довршила: преостала је још једна необезбеђена област изнад Мексиканског залива, између западних и источних бедема Северне Америке.

Од особитог значаја по истраживање генералних геолошких директива је појава истоветних камбриских терена с *Olenellus*-ком фауном у Хини, између високих ланаца Централне Азије, који из Памира проистичу. И с обзиром на сличне камбриске творевине у балтичким областима изгледа дакле да је *најстарија зона убирања* захватила већи део данашњих континената.

У Европи видимо читаву серију млађих и старијих геолошких директива, које су више мање према северу конкавне и једна другој доста симетрично следују, задржавајући при том скоро северни пад и без мало екваторијални правац простирања. — Најстарији је *Каледонски* ланац, чији трагови постоје у Шкотској, Ирској, сев. Девонширу и Скандинавији. Он се образовао на ободима једног старог поларног континента, који је по свој прилици стајао у вези са примитивним сев. - америчким језгром. За то време можда је у екваторијалним пределима постојао индоафрички континенат, који се пружао од Аустралије, преко Хиндостана до Централне Африке. У пространом басену између ова два континента развија се историја европских палеозојских мора. Од многобројних палеозојских директива, које су каледонским ланцима следовале само су два у целини позната а друге се због многих празнина не могу утврдити. Срећом те су ове две линије најглавније за палеозојско време. Прва пролази јужно од Темзе, пружа се преко Белгије и Вестфалије на Исток, за тим се пење на север и ту се губи у равницама северне Немачке. Ова се линија назива *Axe du Condros* и означује северне обале доњег девонског мора, а у исто време и најсевернију бору будућих карбониферских ланаца. Друга директриса могла би се назвати *осовином Централне Европе*; она почиње јужно од долине Гароне и долине Роне, раставља у Вогезима долине Saon-е и Ognon-а, пролази јужно испод елзаске равнице и везује се за Erzgebirge („Рудне Планине") у Саксонској и опкружује Чешку. Даље на Исток губи се, али *Bertrand* мисли, да се можда везује за карпатски полукруг. — *Axe du Condros* представља нам, као што споменусмо, најсевернију граничну линију седиментације за време доњег и средњег девонског мора, које се до Сахаре протезало. — Друга знатна директива по Геологију Француске и Централне Европе т. зв. *осовина Централне Европе* поделила је област Девонског Мора на два карбонска басена: *северни* са центром у Арденима и *јужни* са центром у Астурији Јужни карбониферски басен имао је нарочито велико пространство. Присуство фузулина у Астурији, марински Перм на горњој Гарони, за тим

фузулинска фауна у Коринту и вероватна маринска фауна у Босни и Херцеговини могли би послужити као докази за егзистенцију једног маринског басена, који се протезао од Балкана, Баната и Семерингa до Пиринеја у долини Ебровој. Осовина Централне Европе представљала би нам северну границу, до које је ово Јужно Карбонско Море допирало. Само местимице на Централном Платоу налазе се меридионални канали Карбонског Мора. Ови нам канали представљају праве почетке интереснога *перпендикуларног* орографског система на општи правац европских планинских ланаца, који се у потоњим периодама још јаче испољава. Најпосле из радова Фрехових познато је, да прво издизање на месту где су данашњи Алпи и Пиринеји датује од краја примарне периоде.

Из свега овог може се закључити, да су већ на крају примарне периоде постојале све линије директиве у Француској, а и у Средњој Европи, с том разликом, што Алписка линија има још просте контуре, по којима се још ништа не познаје од девијације Карпата и Апенина. Може се рећи, да је бар Француска била образована већ при крају примарне периоде, осем неопредељених граница на северној страни.

Формирање европског континента није било непрекидно, као образовање Сев. Америчког континента. Докле у Америци Алеганске планине остају стално као база за дефинитивно нарашћење старог језгра; дотле у Европи ово старо језгро тоне у море за време Секундарне Периоде и створене геолошке директиве, које би требало да су нарастајне зоне биле, остављају на све стране по више или мање издубљеним заливима и рукавима морским маринске творевине. Осем појаве Атланског Океана и неколико енергичних покрета у Алпима и Пиринејима за време Горње Креде, може се рећи, да је Секундарна Периода била периода мира и припремања. Тек с Терцијером настаје нова фаза у историји европских ланаца. — За време Флиша почињу најенергичнији орогенски покрети; тада су јасно испољили: Пиринеји, Алпи, Карпати и скоро сви остали данашњи високи планински ланци. Најновија периода карактерише се тиме, што су велики покрети престали у алписким пределима, као што су раније престајали у северним пределима и што се покрети, као и седиментација постепено сужавају на данашњу медитеранску област. — Ако се медитеранска депресија продужи кроз долине Еуфрата и Гангеса, преко Сундског мореуза с једне и преко Атланског океана, заливом Антилским и кроз вулканску област у Панами до обала Великог океана с друге стране, добили бисмо зону моћних покрета за најмлађе и данашње време. Интересни су случајеви, које *Bertrand* наводи за најновије покрете у овој пространој зони. Тако спомиње, да се на острвима Barbados и Суматри налазе слојеви с радиоларијама, које се по данашњим мерењима находе на дубинама од 3—4000 мет. Ове су радиоларије врло сличне рецентним, а с њима је нађен и један јеж, који живи такође на истим дубинама. По томе би овде било вертикално издизање од неколико хиљада метара. Даље наводи у подножју брда св. Илије на обали Аљаске данашњу фа-

уну суседних мора на висини од 2000 мет. у слојевима, који, шта више, падају испод старијих терена. Најпосле на обалама Калифорније налазе се на више места плиоценски слојеви, који су заједно с миоценским слојевима готово до вертикалног положаја поремећени. По томе може се закључити, да се периода активне Орогеније на западној обали Америке и у Индиском океану још продужује или је тек једва престала.

Интересно је, да се чак и у свима поларним пределима налазе маринске терасе по великим висинама изпад данашњег нивоа морског и ако су скоро дуж свију обала океанских нађени јасни трагови издизања континента, ипак се по исцрпним Сисовим излагањима није нашао ни један једини пример, на коме би се ово издизање континената или суве земље могло и данас приметити. Старија Линеова и Целзијева тврђења о издизању скандинавских обала и новија Дарвинова посматрања на Чилским и Андским обалама као и други примери узимани за доказивање и рецентних издизања, нису се могли оверити. У сваком случају, вели с правом *Bertrand*, било би заблуда веровати, да је земља ступила у фазу мировања. Познато је, да она располаже за извођење својих величанствених феномена много неизмернијим временом, но што га ми и замислити можемо и према коме 1000—2000 година наших посматрања ишчезавају можда тек само као 1 секунд времена према целом дану.

На Геолошком Збору, 10. новембра 1896. год., саопштио

Др. Дим. Антула

МИРОСЛАВЉЕВО ЈЕВАНЂЕЉЕ

Старинско јеванђеље, писано у другој половини XII. века руком „дијака“ *Григорија* за српскога кнеза *Мирослава*, брата Немањина и потоњег владаоца хумског, постало је пре осам месеца својином Његова Величанства краља српскога *Александра I.* За трајни и захвални спомен високе му походе (о ускрсу ове године) братство српскога историјског манастира Хиландара у Светој Гори поднело је на дар нашем младом владаоцу ову драгоцену старину српску.

У нашој се књижевности мало више сазнало о овом најстаријем већем споменику српско-словенске рецензије тек у години 1874., када је један ишчупани лист његов[1]) опширније описан у књижици „Археолошке изложбе у Кијеву“ (Београд. 1874.) од г. Стојана Новаковића. Доцније је о целом јеванђељу писао и г. Нићифор Дучић у 56. књизи „Гласника српског ученог друштва“ (види и 121.—123. стр. IV. књиге „Књижевних радова архим. Н. Дучића“. Београд 1895.), а до сада га је најпотпуније и најбоље приказао ученом свету г. Љ. Стојановић у XX. „Споменику српске краљевске академије“ (Београд 1893.), изнесавши у главном како палеографске и филолошке одлике, тако и уметничку страну овога, заиста најлепшега, старог споменика нашега.

И сам прелазак Мирослављева јеванђеља из хиландарске у дворску библиотеку српскога краља веома је обрадовао све познаваоце и љубитеље наших класичних старина, јер би оно у Београду, и у краљевим рукама, опет било приступачније српској науци о језику и српској уметности него да је и даље остало у ћелијама хиландарским. Али ће радост ова за филологе и књижевне повесничаре наше бити управо удесетостручена кад кажемо да ће Мирослављево јеванђеље — сада јеванђеље краља Александра — у кратком времену штампом изићи на свет и, потпуно

[1]) Тај ишчупани лист и неколике белешке рускога владике Порфирија мало је пре тога (г. 1873.) тек био објавио ученим славистима И. И. Срезњевски у низу својих чланака „Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ,“ под бројем XLVI.

с оригиналом једнако, доћи у руке и најширим научним и уметничким круговима, и нашим и туђим. Племенитом и пуном патриотског пијетета одлуком Његова Величанства краља Александра *издање овога значајног споменика*, у најлепшем облику сувремене техничке вештине, *сада је већ готово свршена ствар*. Још у половини месеца октобра о. г. послат је г. *Љ. Стојановић*, професор наше Вел. Школе и академик, у Беч, да у најчувенијем тамошњем литографском заводу Ангерерову предузме и до краја надгледа израду и штампање Мирослављева јеванђеља. Све трошкове око овога посла измириће краљева дарежљивост. Поступком је овим наш млади господар не само стао у ред с осталим великим владаоцима јевропским, тим најпозванијим заштитницима свега научног и уметничког напредовања, него и управо наставио светле традиције великих му предака, чије су заслуге у давању обилате помоћи, како радовима неумрлих нам великана: Вука, Даничића и Миклошића, тако и свима српским културним тековинама довољно познате.

Како смо поуздано извештени, Мирослављево ће јеванђеље бити репродуковано, у свему фототипски верно, тако да ће ова нова књига свакоме моћи потпуно заменити сам споменик. По пробама судећи, издање ће бити верније и лепше од издања Свјатослављева Изборника, Остромирова јеванђеља и др. Како је израда оваких ствари, због особите им финоће и минуциозности, врло тешка и спора, фотографски ће се посао у Бечу моћи свршити можда тек у месецу априлу 1897. године. С тога, док не будемо у стању изнети што више о тој изради и начину издања, мислимо да ће наше читаоце интересовати, ако им овом приликом кажемо још коју о самом споменику — како према оном што је поменути академик и приређивач[1]) овога издања већ написао у XX. „Споменику" Академијину, тако и према неким накнадним извештајима његовим.

Јеванђеље је на врло лепом, танком и белом пергаменту, in folio, с арабескама (иницијалима и минијатурама) у злату и разним бојама, уопште израђено тако, да по речима чувеног познаваоца ових послова Руса Т. Буслајева „орнаменти овога јеванђеља представљају нешто сасвим особито, нечувено, чак се може рећи и немогућно у словенским рукописима, писаним ћирилицом, не само у XII веку неко и много позније. Орнаментатор као живописац разликује зверове и птице по родовима, и, као год људским сликама, даје и њима покрете или мирни положај који му одговара: уметнички израђује појединости својих минијатура; а влада осећајем колорита у хармонијском

[1]) Не можемо се начудити откуда су неке аустро-угарске, а по њима и неке наше, новине донеле глас: да се ово издање врши под надзором г. В. Јагића. Нашим се листовима у толико више морамо чудити, што је још пре тога, у своје време, „Народ" донео прву белешку и о издању и о Стојановићевој мисији. Можда је сувишна ревност каквога бечког дописника ту новост избацила отуда, што се г. Стојановић, као негдашњи ученик и добар пријатељ г. Јагића, о послу овако значајном и с њим саветовао, као што је и било у реду, у жељи да се цела ствар што угледније и што повољније сврши.

састављању боја, и у њихову прилагођивању к природи предмета који слика, баш као западни мајстори XII. и XIII. века или као њихови претходници првих векова хришћанства и на западу и на истоку, који још не беху изгубили класично предање" (XX. Спом., стр. VI.).

Цео споменик има сада 180 листова — сем онога ишчупаног, који се чува у царској јавној библиотеци у Петрограду (предузети су кораци, да се и овај лист добави ради снимања у Бечу); покрај тога недостају још два листа од 20. и 24. кватерниона.

На крају рукописа (на првој страни 181. листова) има овај већ познати, више пута објављивани, запис: Азъ грѣшныи Глигориѥ диакъ, недостоиныи нарещи се диакъ, заставихъ сиѥ евангелиѥ златомъ кнезю великославномоу Мирославоу сыноу Завидиноу; а мне господи не забоуди грѣшнаго, ны храни ме себѣ, дѣ ми есть господьне жаль, тебѣ работавши кнезю своемоу господиноу, дѣ мне не храниши грѣшнаго.

Исписавши овај запис, г. Дучић је додао да је „година избрисана с пергамена ножем," али овом тврђењу г. Дучића нема места. Још у XX. „Споменику" г. Стојановић је рекао да „то (избрисану годину) није опазио, или и опазио па заборавио забележити;" сада се пак уверио да је запис цео, те да година кад је споменик рађен није била ни записана руком Глигоријевом, нити пак доцније брисана; међу тим је неко *доцније* испод овога записа нешто писао, а други опет дошао па *то* састругао: по остацима иструганих слова и по мастилу види се да то није била Глигоријева рука.

О самој пак години кад је споменик писан г. Стојановић вели (l. c.) да ју је „тешко ближе одредити. До године 1169. Мирослав је уз осталу браћу самостално владао својим делом очевине, а тада их је Стеван Немања (најмлађи им брат) прогнао и сам завладао свима земљама. Доцније се Немања измирио с Мирославом, и дао му Хум да њиме управља. Мирослав је умрио пред 1200. годину."

Док је г. Стојановић у XX. „Споменику" тврдио да су рукопис радиле *две* руке, те да се прва (до 45. листа) одликује дебљим и грубљим словима од друге (од 46. л. до краја), сада *сумња* у то, већ ову разлику објашњује тиме, што се неком (после дијака Глигорија) учинило да је мастило бледо, па је по оним словима превлачио још једном, и тако дотерао до друге стране 45. листа, па се махнуо даљега поправљања.

Остављајући на страну палеографске особине, по којима ово јеванђеље иде у ред т. зв. *босанских* (али не богомилских) рукописа, поменућемо и неке гласовне му особине, којима се оно одликује од осталих наших споменика чисто српско-словенске рецензије. Тако је најзначајније у њему то, што има назале ѧ и ѫ, који никада не стоје један место другога као у бугарским споменицима. Али гласовна вредност ових слова није као у старом словенском (ен, он) већ *е* и *у*, а то се види не само по том, што иначе слова *е* и *оу* стоје по правилу место ѧ и ѫ, него и по том, што се ѧ и ѫ пишу и онде где у старом словенском стоје *е* и *оу*. — Слова ы и ѣ пишу се правилно где им је место. — Место два словенска полу-

гласа (*ь* и *ъ*) долази, као и у другим чисто српским споменицима, само *ь*, и то доста правилно: изоставља се понајвише онде, где се ни данас у живом говору ничим не замењује; гдешто је пропуштено и на крају речи, а најчешће код предлога: *без*, *в*, *из*, *к*, *об*, *с*, *пред*. — Према народном говору долази неколико пута *оу* место *вь*, али и погрешно *вь* место *оу* — Епентетско *л* никада се не изоставља.

За сада нека је довољно оволико. Кад цео посао буде готов, моћи ће се и требаће говорити много више и о издању и о споменику.

15. децембра 1896.

Београд.

Л. Л. Ђ.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Кнез Михаило у споменима некадашњег свог секретара. Записао М. Ђ Милићевић. У Београду 1896. (Издање Чупићеве задужбине) VII Стр. 221. Цена 1·50 дин.

С пријатним расположењем узели смо да прочитамо ово најновије делце нашег продуктивног академичара, г. М. Ђ. Милићевића. Сваки прилог за што јаснију и светлију слику владавине кнеза Михаила мора бити радосно прихваћен. И као владар и као човек, кнез Михаило долази у ред не обичних, каквима сваки век изобилује, већ у ред ређих владалаца и карактера.

Мешовито осећање туге и поноса обузима Србина сећајући се кнеза-мученика и његове трагичне судбине, која је имала тако кобних последица и по Сриство и по развој државног живота Србије. Тек ми који знамо кроз какве је скиле и харибде, после смрти кнеза Михаила, пролазио српски брод на коме су настале забуна и пометња те се лутало без компаса и добро одређеног циља, тек ми умемо да ценимо време кнеза Михаила. Ну пуштајући се у нагађања и хипотетична тврђења: каква би судбина ове земље била да није топчидерском катастрофом угашен живот кнеза Михаила, ми констатујемо само, да је опште уверење: да би она била боља и да не би било толико клица унутарње борбе, која је разоравала снагу њену. — Све ово пак довољно је да каже с коликим се интересовањем и с каквим расположењем мора читати сваки прилог, из кога бисмо што више сазнати могли о кнезу Михаилу.

Ово делце г. М. Ђ. Милићевића, требало је да буде, како се очекивало, низ нових прилога за познавање радње и карактера кнеза Михаила. И како на њему стоји, да га публикује некадањи секретар кнеза Михаила, то је интересовање наше било јаче но обично. Јер ма како генијално и брижљиво била написана историја једнога времена или једне историјске личности, ипак ми ту видимо само спољњег човека, његову спољну акцију, никако пак унутарње мотиве. Он нам остаје непрестан тућ, неразумљив, а живот његов низ фрагмената, којима фали цемент на

да буду једна целина, фали — интимност. А кад нам на хартију стави своје успомене, разговоре с њим, човек, који је био поверљива личност његова, онда те успомене имају двојаку вредност: износећи дотле нове податке о животу му, оне нас преносе у доба, када је живео, упознаје нас с њиме, те као да он с нама и ми с њиме разговарамо! Слика нам је сада и реалнија и јаснија!

Г. М. Ђ. Милићевић, како сам тврди, био је *секретар кнежев*, а и после пошто је престао то бити, он је бивао у блиској околини његовој те је могао и даље с њиме интимно општити.[1]) То време докле је г. писац био у близини кнежевој обухвата готово целу другу владу кнеза Михаила — од априла 1860. до априла 1868. године. Да не понављамо да је то доба потпуне еманципације од турске власти у Србији, прелаз патријархалне у модерну, културну државу, и доба, када је Београд био место, које је европској дипломатији задавало највише бриге, огњиште, са кога су требале да полете варнице слободе и распире у свим крајевима потиштених балканских народа свету борбу за ослобођење, — доба веома значајно и по сумарним успесима српске политике и по оним идејама и плановима, који су је прожимали, доба према коме је ово наше право пигмејско доба!

Надали смо се да ћемо „у споменима некадашњег секретара“ наћи на нове податке о тим знаменитим догађајима или бар за потпунију карактеристику онаквих дата, која приказују индивидуалитет кнез Михаилов.

Ну делце ово није оправдало наше наде. Да то и докажемо.

Водећи рачуна о хронологији г. Милићевић поделио је своје успомене у одељке, онолико, колико је година. Ми почињемо са 1860. — па идемо даље. Прочитајте једну од тих година па ћете знати како друге изгледају. Сваке године морало је бити: дворског бала, прославе нове године, Цвети, св. Андрије, рођен-дана кнежева и кнегињина; сваке се године ловило, сваке године ишао је г. М. Ђ. Милићевић у ревизију и т. д. и т. д. И све се ово понавља као оно мелодије каквог музичког аутомата.

Разумели бисмо да уђу у „спомен некадашњег секретара“ кнежева и овако веселе ствари, текуће забаве дворског живота, али тек онда када би г. писац нашао оправдана разлога да их унесе пошто се често и на њима припреми какав политички корак, замеси квасац каквоме питању и т. д. Ну балови, какви су у „споменима“ некадашњег г. секретара, дошли су ради датума, а сви се одликују својом безначајношћу, сем, можда, оног од 8-ог новембра 1866. О њему г. Милићевић лаконским стилом објективна критичара вели: *Новембра 8. 1866.* Кнежев је имени дан. У двору је примање и честитање. У вече је бал. Ја, са своје слабости, не могах никуд од куће.“ (Стр. 144). Исто су тако безначајни и они свакогодишњи ловови, (па ни онај 1864. кад су убили пса, „мислећи да је вук,“) и како је у свима учествовао и дипломатски кор.

[1]) Колико је нама познато владалац онда није имао секретара.

Таких, безначајних, ствари, које нас се апсолутно ништа не тичу и не интересују, пуна је ова књижица, да се ми чудити морамо зашто су и записане. Будући историк кнеза Михаила, ако би се хтео користити овом књижицом као материјалом, мучно да ће моћи наћи смисла, као и зашто је Милићевић под 7. мартом 1866. записао „Марта 7. 1866. Био сам с фамилијом у Топчидеру после подне, јер време бејаше необично лепо. Баш кад се ми вратисмо из Кошутњака, кнез Михаило, г-ђа Анка, сестра му од стрица, г-ђица Катарина, кћи њена, одоше у Кошутњак. Примајући, у сусретању, мој поздрав, Кнез само рече: — Зар се већ враћате?“ — „

У онај остатак којим се поред обичних текућих догађаја који се сваке године понављају: балови, лововн, прославе и т. д., једна од друге године разликује, долазе сем оваквих безначајних записа (као онај од 7. марта 1866.) и скупштине народне.

Г. Милићевић је бивао редовно секретар на скупштинама, те је обично он редиговао Адресу. Ма да би се то и у „Срп. Новинама“ могло прочитати, г. Милићевић их је ипак оштампао, не штедећи ни мало „обим и оквир“ књиге, ни штампарске трошкове. Све то исто могли бисмо поновити и за онај чланак г. Милићевића о Цветима — и њега би радознали читалац могао такође прочитати у „Срп. Нов.“

Ми смо марљиво упоређивали забелешке појединих година, тражили у њима шта има значајног, интересног или карактеристичног да је вредно било сачувати од заборава и на жалост нашли смо да је тако мало тих ствари, да једва видимо оправданост појаве ове књиге. Индивидуалност кнеза Михаила није нам баш ни у колико познатија постала, јер његова конверзација с писцем ових „спомена“ вођена је већином о индиферентним стварима, да нам она ништа непознато не обелодањује нити карактерише. И кад бисмо највише желели чути писца да говори, да прочитамо његове забелешке, онда — немо ћутање. За време најважнијих збића писац се није десио на лицу места, да би нам могао сачувати записане утиске догађаја или развој њихов. Тако је било и за време бомбардовања Београда и убиства кнеза Михаила — оба пута десио се г. Милићевић на путу у ревизији! И док се цела Европа борила да осујети акцију кнеза Михаила, док се у земљи Србији журно спремало за крвави бој, дотле г. Милићевић само као да казује то, да се све то — што је цео свет знао — крило од очију некадашњег секретара. А без сумње да би г. Милићевићеве забелешке, као очевидца из близине кнежеве, могле учинити, да не будемо још и сада у сумњи ко је из познате кавге двојице наших државника, заподете због питања о смераној акцији кнеза Михаила, изишао као победилац.

Као да је још канцеларијска тајна, тако лаконски, коју нам без и једне речи пре ни после догађаја, г. Милићевић саопштава у својим „споменима“ о разводу брака кнежева: „Министар просвете, К. Цукић, поручи ми: да у „Државном Шематизму избришем име кнегиње Лудије из Ро-

дослова Кнежевскога Дома" — и ништа више. И то је све што знамо о томе догађају.

У низу тих забележака има неколико, којима се вредност не може порећи. Једна је н. пр. кнежева записка о разговору његову са Шишкином тада руским консулом у Београду. Штета је што нам г. Милићевић не каза само *како* је дошао до ове важне забелешке кнежеве и *где* је она сада? А друга таква то је исповест г. Милићевића о идеји оснивања једне кнежеве стипендије, из које би се хонорисали историјски радови. Али и кнез погибе а ни он, ни г. Новаковић, ни пок. Бошковић не могоше ништа смислити о организацији овога посла. Keine Idee! Још не постојаху тада разне задужбине — као Чупићева, Коларчева, а сад би сигурно лакше ишло с идејама о оснивању стипендије кнежеве од хиљаду дуката годишње! Жалити је што није остварена и ова замисао кнежева! По целом делцету г. Милићевића могли бисмо напабирчити још неколико забележака од вредности, али оних без вредности и сувише је велики број! Изгледа да су „некадашњи секретари" били доиста ђачке скромности и нису улазили ни у какве „државне тајне" и да су знали само оно што су и остали лојални поданици могли знати. Нама сада изгледа неразумљива та скромност, те чисто нам је неверица да је ове „споменe" „некадашњи секретар" могао записивати, кад је, с малим изузетком, јавност већ по званичним подацима, у другом само облику, знала за све што и они садрже. И ово наше чуђење толико мора бити основаније кад у записима г. Милићевића из тог доба нађемо на по нешто, што је баш из данашњих дана, те нас буни и сумњичи хронолошку тачност ових бележака. Као пример да наведемо, на стр. 110: „Отворивши тако скупштину, кнез сиђе низа степенице, седе на коња, и оде држати смотру над војском, која бејаше постројена онде, *где је данас парк и Панчићев Споменик.**) Одатле се кнез вратио у Двор." — Ово је све у тексту, и ништа се издвојити не може а да цела белешка не изгуби смисла. Ми смо у искушењу да верујемо да је ово записано баш наших дана, јер Панчићев споменик још није ни откривен. Таквих примера имамо још неколико, али их ми овде не наводимо.

Да завршимо.

Делце г. Милићевића није испунило скоро ни једну празнину у познавању карактера и радње кнеза Михаила: то што је у њему то је већином и познато и без интересно.

Не увиђамо потребу писати, т. ј. публиковати овакве „споменe", кад у њима нема никакве нове грађе.

— б —

*) Курзив је наш.

Д. Руварац. **Грб Трибалије = Браничева — Шумадије!** (Отштампано из „Новог Времена"). Земун 1896. Штампарија Симе Пајића 8°, 35.

Реч је о оном грбу којим су Мађари узвитлали онолику прашину о летошњој миленској прослави и који је био на оној застави што јој се барјактар онако мало „витешки" скотрљао при тадашњој свечаној литији. После свега што је тада било, добро је дошла ова књижица „Д. Руварца, јер ће она у интелигентне редове народне унети пречишћене појмове о том тобожњем грбу шумадиском или, како други говораху, браничевском. Са своје стране, дужан сам да г. Руварцу захвалим што је обратио пажњу на једну моју реченицу у септембарској свесци „Дела" (стр. 381. у чланку „Ђорђе Бранковић"), где сам тај грб споменуо као лажан и апсурдан, те је узео да докаже читаоцима својим да је збиља тако. „Да о томе пише — сам вели — „узрок је то, што смо ради да покажемо како се из непознавања историје рађају заплети између појединих држава и народа, као што се баш из тог узрока родио летос заплет између српске и угарске државе, односно српског народа у Србији и Мађара у Угарској." Али пре самога главнога свога посла госп. писац додирује друго једно питање и тражи одговора на њ, на име: зашто нисам ја онда, кад је распра настала, устао и освестио јавно мњење, изневши му пред очи за какву се луду ствар заузело. Г. Руварац мисли да сам с тога ћутао што сам се бојао да против себе не изазовем срџбу јавнога мњења и народа. Међу тим г. Руварац ни само питање није добро поставио, а камо ли тачно одговорио. Није овде била реч да се обавести народ или његово јавно мњење. Распру није заподела штампа већ влада по својој иницијативи а не под импулсом из народа, који је само подржао владу. Владу пак није требало обавештавати, јер сам ја знао, као и г. Руварац, само оно што је председник владе и министар спољашних послова, г. Новаковић, утврдио и објавио пре десетину година. Није дакле било у питању објављивање неке непознате научне истине, него дискутовање једнога политичког чина владина. Што *то* нисам радио — нема ме права нико чинити одговорним[1]).

1) У осталом, баш и да сам ја био каки публициста, не бих могао много друкчије радити. Српска је влада већ била заподела распру с Бечом. Радити тада против владе, бунећи јој јавно мњење, значило је одмагати јој у њеној борби са спољашњим противником, т. ј. помагати Бечу и Пашити против Београда! Тако је ствар онда схватала и радикална странка, и ако су људи из њене управе имали правилно мишљење и о суштини распре и о начину на који се она руководи. С таким погледима слагало се и моје уверење и понашање. У осталом треба имати на уму да је питање о грбу и застави био само један инциденат и да је држање народа српскога према миленској прослави имало много ширу подлогу: ону исту коју и покрет словачки и румунски.

Враћајући се својој маленкости морам изјавити да је свакојако занимљиво да се једном човеку који има редовну дужност која захвата и треба да захвати за себе го-

Саму главну ствар приказао је писац темељно и исцрпно, нарочито ослањајући се на рад Ст. Новаковића у VI св. „Годишњице Николе Чупића“ („Хералдички обичаји у Срба“ 1884). Ту је показао и везе између старе српске и угарске државе, и шта је била стара Трибалија и како између ње и старе српске државе нема ничега заједничкога. Даље ће читалац наћи каквим се чудноватим начином Трибалија почела мешати са „Србијом“, тако да су у један мах оба та имена најпре грчки, па после други књижевници почели заједно употребљавати и мешати. Још има изложен постанак измишљених и лажних српских грбова, па и овога „трибалско-шумадиско-браничевскога.“ Свакоме ће јасно бити да Трибалија није ни Шумадија ни Браничево ни у опште икаква политичка творевина српска, даље да Трибалија не само није имала грба, јер га тада нико на свету није имао, него да никаква земља у опште није никад онаки грб имала какви је овај о коме је реч. По Новаковићеву, и Руварчеву, мишљењу тај је грб измислио Павле Витезовић и објавио га свету 1701, те је од тада прихваћен као истинит најпре од учених људи, па од политичара, и српских и угарских.

Писац је чињенице, које износи, већином потврђивао исписима из познатих дела, и могло би се само бојати, да оно, местимице превелико, обиље не одбије понекога читаоца који воли сређене и прекуване ствари. Доиста не зна човек чему су били потребни онолики исписи о Трибалима и њиховој народности, кад се у већини само једно исто понавља; нарочито је тешко имало места оно набрајање па побијање писаца који мисле да су Срби трибалски потомци: довољно је, на послетку било у каквој белешци напоменути да има и такога мишљења. Неки су, истина не многи, исписи из писаца чак остали непреведени, и то може још више отежати књизи приступ у шире редове а с тим и успех који је писац желео. Са своје стране рад бих био да врло занимљиви и поучни садржај ове књижице освоји пажњу читалачку, те да се тако што даље распростре још која искра научне светлости.

Љ. Јовановић

Гроф Л. Н. Толстој. **Најновији списи**, *превод с руског* Београд, штампарија код «Просвете» 1895. г. Стр. 63. Цена 50 пара дин.

Толстој прекида као романист, да настави као филантроп. Пошто је дуго проучавао људске душе, овај велики уметник лаћа се да их избави

ново сав ради снагу једнога човека, као што је наставничка служба у средњој школи у Београду, може озбиљно замерати што није узео иницијативу и урадио некаке ствари које с његовим пословањем немају никакве везе. Па ипак је то урадио према мени један непознати господин у „Малим Новинама“, и то прихватио Госп. Руварац!

од зла својим моралним проповедима. На жалост, напуштање приповедачког пера преображава Толстоја, као што у источњачким бајкама губитак чаробног претена прави од моћног принца сиромашног радника. У роману Толстој је један од књижевних суверена: у политичкој књижевности ове врсте он је један из гомиле средњих писаца, који неауторитетно решавају социјално питање. Његов таленат није многострук, али је за то концентрисан и интензиван. Толстој уноси у социјални проблем своја симпатична осећања, своју љубав ка човечанству, идући за изреком великога апостола: „држите се љубави.“ Без сумње, без љубави према општем добру ни највећи таленти не улазе тако рећи ни у предсобље овог питања. Егоизам индивидуални, као и егоизам кастински чини духове кратковидим: из бојазни за лепом садашњошћу они спречавају свом уму да мисли на промену у будућности. Толстој је, напротив, сама љубав, али та крајност убија у њему мислиоца, ремети му посматрање и убрзава расуђивање на штету његове поузданости. Толстој тада прихвата теорије које су му миле, не дискутује их и не опажа њихове недостатке, као љубавник који идеалише своју драгану. То се бар види из списа о коме поведосмо реч. Толстој је нашао спас за човечанство у Христову учењу, и деветнаест векова демантовања нису могли поколебати његову веру. Све изгледа недовољно пред овим великим идејама: решења великих философа, реформе политичких људи, максиме моралиста, пројекти и установе социјалистичких апостола. Он је песимист и скептик, кад говори о превратима социјалним, али скоро с одушевљењем старих пропагатора уздиже мисао о моралном преображају у духу Христова учења. Ипак се опажа да научно испитивање није његова струка. Он гледа на друштвене појаве очима уметниковим, иза којих је осећање, а не очима научниковим које ум дисциплинира. Таленат Толстојев интуитивно је посматрачки, удружен с подобношћу уметничке прозорљивости и композиције. Толстој опажа спољне манифестације психичке радње, приближује се кроз ту радњу тако рећи до самог нервног покрета, до ћелличне акције у нервним центрима. Или он то чини као уметник који осећа факте из живота, а не као научник који их генералише и открива им ближе и даље узроке. Њему оскудева не само моћ природњачке анализе, већ и спекулативна подобност, а то обоје чини плодним дух једног социјалног реформатора. Силно осећање не надокнађава недовољност размишљања, као што и духовите изреке не замењују обилност факата. Толстој не говори тоном научним; његове експликације нису јасне, а томе није сметња облик ових писама, већ недостатак одмерене и правилне студије. Где треба да дође разлог, Толстој апелује на осећајност и, љубећи човечанство, задобива смелост да по којим софизмом или магловитом дефиницијом пресече тешкоћу у решавању појединих проблема. Не може се одрећи заводљива моћ његових писама, као ни песничка лепота појединих компарација. Али се све то јавља местимице, онако као злато упрскано у стени. Читалац осећа да има пред собом Тезеја у лавиринту социјалног питања, али не види у његовим рукама клупче Аријаднино.

*

Основна идеја Толстојева — етички преображај — лежи у суштини свих социјалних учења којима се прокламовала *једнакост* и *солидарност*. Али начин којим Толстој мисли да оствари стање опште моралности, сроћава његове идеје са старим моралним теоријама и даје им исти еластични карактер. Тамо је човек апстрактно биће; морална философија тражи од њега подобност да слободно руководи своје радње. Известан етички идеал прокламује се као крајњи циљ животу, и људи су дужни поћи к својој срећи независно од узајамне везе и од природних и социјалних услова. Њима ваља појачавати моралну енергију, у колико су незгоде јаче и многобројније, ставити чврсту вољу на супрот искушењу и достићи идеал, савлађујући препреке. То начело заповеда кроз уста Христова љубав према ближњима; њега се Епикур држи, кад препоручује да тражимо срећу у хармоничном уживању животних пријатности; Буда га признаје, истичући жртву тела за искупљење душе, и Епиктет захтевајући да се уздигнемо над страстима животним. Сократ је уздизао разум и од њега очекивао да сузбије пороке, не знајући за она ситна крвна зрнца што трче по крви и што је чине тако запаљивом и тако непослушном. Веровало се да идеја наравствена прелази лако у уверење, а одатле у акцију, и да треба само издати заповест, па да се пожње успех.

Теорија еволуције поколебала је ова наивна веровања. Људско друштво није више скуп оделитих личности, нити је социјална моралност збир индивидуалних. Са човека је скинута замишљена моћ, да се у сред људског друштва сам моралише Психичке силе, кад су људи у заједници, прелазе делом у социјалне; колективни дух постаје регулатор индивидуалних радња. Тако се ствара стање узајамне зависности, из кога се могу духовно ослободити — инак не потпунце — само ђенији, а морално само најчвршћи карактери.

Друштво у једној епоси показује стално односе и сразмере у индивидуалној моралности; појединци измењују своје улоге, али целина остаје иста. Па и ова покретљивост велика је само у погледу на социјални положај и богатство — из једног моралног стања не прелази се лако у друго. Да сиромашни официр може постати цар, то реалност тврди Наполеоном; да робијаш Валжан постане кмет Мадлен, треба имати храбрости за веровање у Игове романтичне карактере. Овај век који економисте зову капиталистичким, социјолози националним, психолози нервозним, а политичари парламентарним, за моралиста није друго до век уштомљене животне борбе, где су само средства блажа, а резултати једва сношљивији. Људи су заузети овом борбом: треба освојити све: положај, право на живот, зрачак љубави, делић равноправности, довољно хране, светлости и ваздуха... све што опстанак чини могућим и угодним. Уз то треба избећи опасност која се јавља у свима ступњима, почевши од неке врсте канибализма до најелегантније дипломатије. То захтева нарочита вежбања духа: људи разбијају своју намет у ситну монету, да њоме исплате

многобројне потраживаче. Ипак сви не стижу ни близу жељеној мети; подела божанских дарова више је него неправедна — једни добивају много, да другима не остане скоро ништа. Отуд огромна разноврсност не само у материјалним средствима, већ и у моралном осећању, у развијености ума, у јачини воље, у подобности акције. То је у осталом реципрочна узрочност, а тако се појачава општа неједнакост којој се границе не могу догледати.

Како сад да се унесе једна узвишена морална идеја у ову хетерогену смесу? И, што је још важније: је ли могуће њено аклиматизовање међу идејама што их сувременост даје, то ће рећи: трговачким рачунима, берзанским спекулацијама, мислима о аванеману, сновима о ђенералским нараменицама, страховањима сељаковим од неродне године, бригама радниковим о губитку рада... и т. д. Не! Једва маленн део људи стиже духом до тих високих идеала, до те алтруистичке концепције о љубави према ближњима. Огроман део једва их назире, а највећи број умире и не сазнавши да има каквог вишег циља но провести живот од данас до сутра. Моралне идеје оваког реда не улазе чисте у све умове. У мисаоним атмосферама појединих људи врши се рефракција, а има и тако мрачних духова, да се ове идеје гасе у њима.

*

Етичке идеје није довољно само разумети. Акцијама човековим које воде извесној жртви не руководи само размишљање; оно је ту чак и споредно. Индиферентно знање извесних моралних правила не прави људе узвишенима. Кад би се подвргла висока морална дела под строг суд здравог разума, многи би великани изгледали по мало и будале. Ни најлогичније размишљање не оправдава самоодрицање у оној мери, у којој га оправдава и најслабије социјално осећање. Да човек жртвује део своје среће за искупљење туђег добра, потребно је да етичка идеја хармонише са симпатичким осећањем и социјалном љубављу или, да се изразим уобичајеном фразом: да срце не демантује разум. А да ли то увек бива? Треба ли бити досадан и понављати стара јадиковања о разлици у говору језика и говору срца, о звучним фразама којима се прикрива сиромаштво осећања, о високим интелигенцијама које су морално готово слепе?

Најзад није довољна ни сама љубав према ближњима. Да се пређе на дело; да човек постане у савременом друштву потпун моралан радник; да стојички врши своју дужност: треба да су његова социјална осећања врло интенсивна, да су у напону, како би потисла све егоистичке мотиве. Тада се само може очекивати незадржана акција у корист моралног циља. Жеља да се учини добро императивно налаже рад, и пред њеном јачином губе се све мање тегобе, сви лакши напори и слабија трљења.

Сва слабија трљења! Али оно што тражи Толстој превазилази моралну снагу и најизабранијих међу најизабранијима. Остати у ватри животне борбе с принципом: „што ниси рад да ти други чине, не чини другима“ то је по готову као извршити одрицање од живота. Сваким по-

кретом кроз друштво мора се налазити нечије право; најобичнија материјална тековина иде на штету ближњега, и кад једноме осване другоме мора омркнути. Ваљало би бити Диоген или убоги Лазар, па да би се могло живети без штете по своје ближње. Ко има данас оволико силе, да себе моралише, да избаци и последњу скривену клицу праотачког греха, који није онако нанван као библиски Адамов грех? И нека би се веровало да је живот ништавна ствар, има нешто горе од губитка његова за људе племените, а то је презирање и подсмех оних за које се жртва подноси. Борити се за добро човечанства, то је кад-кад што и миловати вука. Данас се у много варијација понављају познати узвици незахвалне светине: „Распни га, распни,“ али тешко да има тако племенита срца, да бар једном понови знамените речи: „Опрости им, Господе, јер не знају шта раде!...“

*

И тако остаје једно питање увек отворено: ко ће дати данашњим људима моћ, да остваре и испуне велике моралне заповести што их Толстој износи? Неће ли то бити Бог? Али ево неколико хиљада година, како творац света без срдње и протеста посматра сва зла што тако даве људе, створење по лику божјем. Бог дакле неће. А људи? Толстој пада у petitio principi, кад поставља као услов морални преображај, да сви људи треба да буду морални. Питање: како? остаје ипак не само нерешено него и недодирнуто. Да је Толстој покушао да га реши, његове мисли биле би можда мање звучне, али ближе истини.

Треба ли за то одбацивати учења ове врсте? Извесно не. Пре свега хвала Толстоју на добрим жељама, још више на поштеним лекцијама очитаним сувременом друштву, на немилосрдном разголићењу друштвених тела. Уз то и социологија има своју алхемију и своју астрологију, и могуће је да и погрешан правац доведе до извесних интересних открића. Јер доктринари социолози губе се по кад кад у ситницама, а улога покретача друштвеног напретка остаје у рукама дилетаната. И зар није истина да су многа научна открића често дело неосвећених лајика?

Још нешто. Толстој није примио учење Христово у целини. Он није могао, а да у ту античку атмосферу не унесе нешто модерног духа. Дискутујући и тумачећи идеје хришћанске, с њих се скида светост и неприкосновеност; изнесене на јаван претрес, оне престају бити вера и постају философско мишљење. И можда није нико више омаловажио ово учење, колико највеће његове присталице својим разноврсним и супротним тумачењима. У ту су погрешку падали и највећи духови: св. Августин, Тома Аквински, Лутер и др. Њу ето није ни Толстој избегао.

Да завршимо. Мисли Толстојеве то су сањања једног утописте и мистичара. Оне су често врло нејасне, кад кад са свим погрешне, или су просте досетке, а и груби софизми. Питање социјално Толстој није ни мало унапредио својим метафизичким разлагањима (стр. 26, 31, 33, 37, 43

и т. д.). Напротив стављајући као услов за спас човечанства достигнуће једног од недостижних идеала, он осуђује мали број верних на бескорисну жртву, а огроман број слабих на савршено одрицање боље будућности — на песимизам. За срећу по човечанство, људи пошто су дуго узалуд очекивали спас најпре од својих богова, па после од својих владалаца, долазе до уверења да ће узајамним радом моћи мењати *услове* живота и социјалног стања, идући све с бољег на боље. Друштвени реформатори не чекају да се у старим формама друштвеним препороде људи, већ јачи помажу слабијима, рушећи препреке и стварајући повољнија стања за развитак наравствености и умности. Они то чине, јер знају да без поправке економне и политичке нема ни моралног напретка За њих важи као основно начело: де се не мећу „закрпе од нове хаљине на стару,“ нити да се „ља ново вино у мјехове старе“ (Јев. по Луци гл. 5. ст. 36 и 37). Да Толстој није и сувише занет својим идејама, он би видео да је тај пут и бољи и поузданији.

4—XII—96. г.
Пирот

Ј. Прод.

Пољопривредно-шумарски одсек на Великој Школи. Приликом преустројства Велике Школе у Београду написао *Милан Обрадовић-Личанин*, испитани професор шумарства. Крушевац. Штампарија А. Малаћевића и Ђ. Будимовића 1896. — Цена 40 пара дин. Стр. 29.

Питање о пољопривредној настави стоји код нас још нерешено, ма да се потреба решења његова покреће већ одавно. Јер, где је од целокупног становништва девет десетина још пољопривредник, — земљорадник[1]), ту нема сумње да је ово питање једно од најпречих за привредно и културно напредовање народа.

Од како је нова Србија постала својом, први је почетак на стручном образовању у пољској привреди учињен са *Земљоделском школом* у Топчидеру 1853. године. Појмови, који по промени 1859. год. огласише ову школу као неко зло, учинише да она не буде дугог века. Исте године она беше укинута, и тек после 13 година би установљена у Пожаревцу *Земљоделско-шумарска школа*. Прва школа у Топчидеру била је једна од нижих пољопривредних школа, а друга је имала облик средње пољопривредне школе. Али установљена „на калдрми“, без свог нарочитог, инструктивног добра, ова друга била је готово искључиво теоријска, а мимо то није јој се управо ни знао прави смер. Па како није била за нас, како ресултати њени нису били повољни, и Земљоделско-Шумарска Школа

[1]) По државној статистици (*Попис становништва* од 31. декембра 1890. стр. XCIX) тачно 84.11%

пошла је путем своје преходнице, — она је после једног деценија затворена.

У исто доба кад је јавно мњење осудило експеримент са Земљоделско-Шумарском Школом у Пожаревцу, тражено је да се код нас установљавају пољопривредне школе *нижега* реда, у којима ће се школовати непосредно синови сеоскога народа, с нижим и више практичним образовањем. Последица је тога била: *Закон о нижим школама за пољску привреду од 1882. године*, који је одмах гарантовао оснивање трију нижих пољопривредних школа: једне школе за ратарство, једне за винодеље и воћарство и једне за сточарство и планинско газдовање. По том закону је *одмах* отворена школа за ратарство, данашња Ратарска Школа у Краљеву, *после 8 година* отворена је школа за Винодеље и Воћарство у манастиру Букову код Неготина, а за трећу школу није до данас ништа предузимано, осем ако се мисли да пројектовани *сточарски завод* на Златибору буде та школа.

Али, да је баш по овоме закону све извршено, опет се овим не би решило питање о пољопривредној настави у нас. У земљи која бележи тако велики проценат пољопривредног становништва, — *три* ниже пољопривредне школе не могу никако бити довољне, да подмире тако огромну и прешну потребу стручног образовања тога становништва. И државна управа, ако хоће да води рачун о броју, ако хоће да дâ доказа да схвата правилно погодбе унапређења једне такве производње, као што је пољска привреда за нашу земљу, она се ни по што не сме зауставити само на овоме. За нас је потребно и више и разних пољопривредних школа, читава система установа, преко којих ће се утицати на ширење стручног знања и напредне пољопривредне практике у народу. У том смислу су се изразили већ многи стручни писци, на таког је мишљења и најпозваније за то Српско Пољопривредно Друштво, које је нарочито изнесено у „*Извештају о раду и одлукама секција Срп. Пољопривредног Друштва*“[1]).

У реду школâ и установа, којима треба да се попуни пољопривредна настава у нас, истакнута је и једна школа за *више* пољопривредно образовање. По једнима требало би то да буде *Пољопривредна Академија*, а по другима имао би се нашој Великој Школи придодати *Пољопривредни Одсек*. Ова подела мишљења пренета је са Запада, јер и тамо је било једних који су бранили тако назване „*изоловане пољопривредне академије*,“ а други су се држали погледа једног од најјачих оснивалаца пољопривредне науке — *Ј. Либига* — о „*универзитетском образовању*.“ Докле су, на име, први замишљали, да се и више образовање пољопривредника оснива на практици, по мустри академијског добра: дотле су други тражили за више пољопривредно образовање место где се учи чиста наука, — наука која има општу вредност, а не, као на академијама, која

[1]) Тежак за 1890. годину страна 294.

има локалну вредност. На тај се начин пољопривредно образовање изједначава с образовањем инжињера, лекара, правника и т. д.; и по томе место за образовање пољопривредника треба да буде на универзитету, или у засебној великој школи, као што су ови заводи за стручну спрему споменутих позива. Ово друго мишљење је надвладало. Пређашње изоловане академије у Немачкој (у Елдени, Попелсдорфу, Проскави) с изузетком најстарије у Хоенхајму, укидоше се, па се виша пољопривредна настава пренесе на универзитете и неке политехнике под именом: *Пољопривредни Одсек* (или институт), а у Берлину се оснива *Пољопривредна Велика Школа* (Hochschule für Bodencultur), која одговара вишим техничким школама, *Политехникама*. У Аустрији још раније је основана у Бечу *Пољопривредна Велика Школа*, која је доцније наследила и чувену Шумарску Академију у Маријабруну, те сад ова школа има *три секције*: ратарску, шумарску и пољопривредно-техничку (културно-инжињерску); мимо то заведено је по универзитетима (осем бечког) и политехникама предавање пољске привреде. Упоредо с овим земљама пошла је и Француска, па је у Паризу установљен L' instutut d' agriculture који по рангу и организацији одговара самосталним Великим Школама. Према томе кад је и код нас нађено да треба да имамо школу за више пољопривредно образовање, није никако чудо, што су се писци повели за *последњим* мишљењем, и што су налазили да је, према приликама које у нас владају, најбоље у нашој Великој Школи установити *Пољопривредни Одсек*, онако као што је већином у Немачкој решено питање о вишој пољопривредној настави.

То је мишљење истакнуто у нашој литератури још 1880.[1]), па је претресано у *Тежаку*[2]), и сад исти правац заступа књижица, чији натпис истакосмо.

У књижици се најпре говори о погодбама *„научног образовања“* пољопривредника и шумара, па се изводи да се ово образовање мора кретати у главноме у четири правца: познавање природних сила, познавање економских сила, познавање интелектуалних сила и учење теорије пољопривреде и шумарства. Тако опширне студије, које би трајале најмање три године, могле би бити само у Великој Школи; а како је опет и за такве студије потребно темељног претходног образовања, то би се учењу ових наука могло приступити само *после* свршених средњих школа (реалака и гимнасија), као што је и у осталим културним земљама. Установљење *„Пољопривредно-шумарског одсека“* у нашој Великој Школи писац ове књижице налази као најпрактичнији и најјевтинији начин, јер би требало мање наставника, и у опште би се с мање материјалних жртава могао подићи него ли *„пољопривредно-шумарска академија“*. Да се и практички докаже неодољива потреба једног места за више пољопривредно

[1]) У књижици *„Систем земљоделске наставе“* од П. Т. Тодоровића, стр. 44.

[2]) *Тежак* за 1890. г. стр. 186. и др.

образовање код нас, писац узима у оцену „разлоге“ које је Државни Савет навео поводом законског пројекта о установљењу *више земљоделско-шумарске школе*, године 1891. И писац са свим умесно пита: „Од куда ће се узети толики чиновници пољопривредници, наставници за ратарнице које ће се поступно отворити и које ће с временом постојати у сваком округу по једна, по што је већ до сад више округа изјавило, да желе основати самосталне ратарнице?[1]) Од куда ће се узети толики чиновници пољопривредници: за министарство народне привреде, за економију у земљи, за државну ергелу, за сточарски завод, за пољопривредне станице, стручне економе (по један најмање за сваки округ) и т. д.? Од куда ћемо, најпосле, набавити толики број окружних шумара и подшумара, шумарских чиновника за шумарско одељење у Министарству, шумара за шуме опћинске, селске, црквене и манастирске, и шумарских инжењера, који су већ данас потребни и чији ће број још већи бити кад се ова грана организује и развије, па шумарство пође својим током?“ (стр. 25. и 26.) Према томе изводи да је нама потребан велики број факултетски спремних пољопривредника и шумара, а тај број временом све ће више расти, у колико се држава буде озбиљније старала за унапређење пољске привреде, која је главни извор благостања народног и финансијске моћи државне.

На крају ове књижице напомиње се у примедби, како је академијски Савет Велике Школе предложио, да се на будућем Универзитету у Београду установи „*агрономски одсек политехничког факултета*“. Ми ћемо веровати, да постоји и ова намера, — али да ли су прилике у нас такове, да се може чекати до подигнућа наше Велике Школе на ступањ Универзитета, па да се онда добије „агрономски одсек“ који нам је тако врлино потребан? Не: и како је оснивање таквог завода на Великој Школи примљено у један од хитних државних послова, то је из Министарства Народне Привреде на крају 1893. године покренуто то питање код Министарства Просвете и Црквених Послова. Одговор који је од Академијског Савета добивен гласи: да су мишљења надлежних факултета различна: да *технички факултет у свему усваја предлог о оснивању Пољопривредног Одсека на Великој Школи*, а философски и то један одсек је мишљења да Пољопривредни Одсек буде у Топчидеру, а други — да ваља установити изолован завод (академију). Међу тим сви су професори ових факултета сложно изјавили, да ће поднети бесплатне услуге овоме заводу на ма којој се основи он буде подигао.[1])

Шта је после оваког патриотског одговора требало радити? Ми нећемо даље да се упуштамо; само још даље напомињемо да кад је ово питање у Министарству Народне Привреде покренуто, одлука је била тако

---

[1]) Ове су мисли још из времена, кад су код нас постојале окружне самоуправе, за које много паметни људи нађоше да не треба да постоје.

[1]) *Тежак* 1895, стр. 479.

јака, да би се приступило оснивању Пољопривредног Одсека на Великој Школи одмах, па ма одговор Академијског Савета и не био овакав, као што га с хвалом наведосмо...

Књижицу, дакле, поради њене поучности препоручујемо пажњи интересованих.

Паја Тодоровић Ђаковчић

Nys Ernest, Études de Droit International et de Droit Politique. *Bruxelles* (A. Castaigne) et *Paris* (A Fontemoing), *1896*. в. 8°. VIII. 416.

У предговору к српском издању Најсова *Порекла Међународног Права* (Београд 1895.) ми смо имали прилике да у прилог карактеристике његових правноисторијских радова рекнемо ово: „Ни код једног другог писца у нашој науци, ми у радовима г. Најса гледамо, како се пред нама, што 'но реч *на наше очи*, развијају установе и рађају се мисли и погледи, који су предмет његових расправа. Он нам изводи писца и износи идеју пред нас, па нам их — ако се тако овде смемо изразити — не само анатомски рашчлањава и анализе, већ нам објашњује и њихову генезу и њихову физиологију, и то тако лаком и тако привлачним методом и стилом, да их ми на мах поимамо и упознајемо у њиховој целини.“ Пишући у своје време ове редове, ми смо и помишљали у главноме баш на многе од расправа, које су скупљене и објављене заједно у овој књизи, у којој је (на другом месту, стр. 46—86) нашло места и *Међународно право у односима Арабљана и Византинаца*, које ће наши читаоци наћи у српском издању поменутог нашичева дела (стр. 402—431). Поред ове расправе читаоци ће овде наћи на првом месту за нас занимљиву расправу *О развијању међународних односа по обалама Средоземнога Мора* (стр. 1—45). За тим долази *Старо Ирландско Право* (87—98), па онда *Високи Север* са својим првобитним правом (99—126). За тим иду једно за другим: *Инглеска и Света Столица у Средњем Веку* (127—144), *Оноре Боне и Христина Пизанска* (145—162), *Политичке теорије у Инглеској средњег века* (163—192), *Гранична линија* папе *Александра VI* (193—210), *Правилник о реду првенства папе Јулија II* (211—218), *Шпански публицисти XVI столећа и права Индијанаца* (219—244), *Црно ропство пред правницима и судовима* (219—273); за тим опет *Политичке теорије у Инглеској XVI и XVII столећа* (274—300), па онда *Два мировтворца у XVII столећу* (Емерик Крисе и Ернест Хесен-Рајнфелски, 301—317), и најпосле понајдужа расправа *Француска револуција и међународно право* (318—406), у којој се проучавају најпре философске подлоге за тим се прелази на ратно право и владаоце божанског права, па онда на теорије и дела из Француске револуције.

Тако је, као што се види, Међународно Право, и ако на први поглед без икаквог система, доведено у његову развијању до краја прошлога столећа са зачецима, који су се у нашем развили до потпуних система.

Ко је у мало ближем додиру са студијама ове врсте, тај је већ из овог ређања наслова ових разних расправа могао опазити како све оне иду у главноме по основној мисли, израженој у *Пореклу Међународног Права*, и траженој овде, како у сразмерно врло стара, тако и у новија времена. И многе ће странице ових расправа јамачно и ући у основно пишчево дело, чим буде дошао на то, да спрема његово ново издање. Последња расправа у овој пишчевој збирци као да му је нарочито на срцу. „Писци Међународног Права", вели он на крају свог предговора, „не показују се ни у колико наклони напорима, које су покушали људи из година 1789. и 1793. Шта више било је, па је можда и сад у моди, да се Француска Револуција напада. Ја сматрам за своју част да је браним, јер је она била објава рата деспотизму и утврђивање слободе. *А шта је највиша мета права, ако не оваплоћење слободе?*" У овом последњем је питању основа не само те расправе, већ је то црвена нит, која се кроз целу ову књигу — као и кроз остале пишчеве радове — провлачи. И зато ће она привући пажњу не само стручњака, већ и свих осталих умних људи, који нису немарни према духу напредовања у људском друштву. С тога смо и ми сматрали да неће бити сувишно, да је прикажемо са две речи и својим читаоцима. Они у осталом познају, и ако издаље (в. „Дело", књ. VI стр. 341.), и *Џона Уестлека*, професора Међународног Права на свеучилишту у Кембрицу и прошлогодишњег председника Института за Међународно Право, коме је ова пишчева књига и посвећена.

13. дец. 1896. **Д-р М. В.**

Die Kaiserin des Balkans. Dramatische Dichtung in 3 Akten von *Nikolaus I.* Fürst von Montenegro. Deutsche Bearbeitung von *Heinrich Stümcke*. Mit dem Portrait des Fürsten Nikolaus und einer literarhistorischen Einleitung. Berlin, Verlag von E. Ebering. 1896. — На вел. 8-ни, л. 1, стр. XX и 129. Стаје 4. марке.

Ово је други превод „Балканске Царице", а први немачки. Године 1894. штампао је А. С. Суворин у Петрограду руски превод д-ра Мил. Жерајића под именом „Князя черногорскаго Николая Балканская Царица, драма въ трехъ дѣйствіяхъ".

Хајнрих Штимке, немачки преводилац, није просто превео већ прерадио овај драматски спев кнеза Николе, и сâм то у натпису вели. Зашто је то учинио, не каже. Чини ми се, да је нарочито пазио да прескочи места лирска и патриотска, у којима се обично истиче српска идеја. Али још је већа замерка овом преводу, што није преведен с оригинала, већ с рускога превода; тиме је изгубило много и само дело. Истина преводилац то не каже нигде, али се то може сваки уверити поредећи овај превод с оригиналом и с руским преводом. За доказ навешћу само два три примера:

У Штимке-а:

Sieh, dieses hier schickt man aus Smederew.
Das Volk erleidet dort viel Ungemach,
Und alles durch den Eigensinn Irenens (стр. 16.);

у Жерајића преводу:

Вотъ, это вамъ изъ Смедерева пишутъ.
Плохія тамъ настали времена:
Народъ неправдъ и бѣдствій много терпитъ
И все отъ своеволія Ирины... (стр. 16.)

а у српском оригиналу:

Ово нам пишу из Смедерева.
Тамо је мука, тамо је врева
У народ Ђурђев, а све с Јерине,
Неправде многе тамо се чине! (стр. 18.)

Или: „Одаље тамо, варљиви створе!“ (стр. 30.) у руском преводу гласи: „Прочь же съ глазъ моихъ!“ (стр. 25.), а у немачком: „Fort aus meinen Augen“ (стр. 22.).

Стих: „Е ти враже, анђелског лика“ (стр. 30.) превео је М. Жерајић: „Ты ликомъ ангелъ, а душой ехидна!“ (25.) а Штимке:

Du Engelslichtgestalt,
In dessen Herzen eine Natter lauert. (стр. 22.)

Или стихови:

Иво остара', а Деспот пао,
Јанко разбијен, а Ерцег зао,
Он и Кастриот мало се држе (стр. 114.)

гласе у руском:

Отецъ ужъ старъ, а деспотъ изнемогъ,
Янъ-Гуніадъ разбитъ, а герцогъ нашъ
И бегъ-Скендѐръ надъ пропастью висятъ. (стр. 78.)

а у немачком:

Alt ist der Vater, Serbiens Herrscher schwach,
Huniady und Beg Scander nah dem Abgrund (стр. 53.).

У руском преводу уз реч „деспотъ“ напомена је, да је то Ђурађ Бранковић, српски деспот у Смедереву, те је онда са свим појмљиво откуд Штимке-у: „Serbiens Herrscher“.

Још се боље види да је преводио с рускога превода на овом примеру:

Стихови:

За напучу твоје ноге
Анадољу да' бих сву

И градове њене многе
И фукару њену злу (стр. 195.)

у руском гласе:

И любовью опьяненный,
Я за туфельку твою
Далъ бы города и села,
Далъ бы Азію я всю! (стр. 131.)

а у немачком:

Und berauscht von deiner Liebe
Gäb' für einen Kuss von Dir
Städte ich und reiche Dörfer,
Ja, ganz Asien selbst dafür! (стр. 86.)

Ово је примера, мислимо, довољно за потврду нашега мишљења.

Преводиоца још издају по руском написана имена (Tschernojewitsch, Georgi, Uglescha итд.), као и штампарске грешке руског издања, које је Штимке унео и у немачки превод (нпр. м. *Будва* стр. 147, у руском и немачком преводу је *Будла* (стр. 99.) и Budla (стр. 66.). А ово је најбољи знак, да у српски оригинал није ни гледао, кад је преводио.

Требало би се још задржати на литерарном приступу преводиочеву, али би било сувишно исписивати силне грешке које је преводилац начинио на цигло девет листа, нарочито што су већ неке поменуте у бр. 50. „Бранкова Кола".

С техничке стране ова књига заслужује похвалу.

Ђ. С. Ђ.

Le Prince Ferdinand et l' Eglise bulgare; у «La Revue politique et parlamentaire», 1896., свеска 26. од 10. августа. —

После занимљивих саопштења и података о *Вероисповестима у Турској* и *Политици турске владе према Бугарима у Македонији*, које су читаоци „Дела" прочитали у његовим последњим свескама, биће од интереса исто тако, да их упознамо с једним чланком, који се у главном дотиче истих питања, а који је изишао од анонимнога писца (под ***) у једноме виђеном француском ревију. Да ли је тај чланак писао какав Бугарин или који од њихових протектора, споредна је ствар. За нас је главно да утврдимо овај факат: у колико искрено желимо слогу и заједницу с балканским народима, с Бугарима нарочито, у толико баш више тражимо да нам односи буду што чистији и јаснији у свакоме погледу, те је зато дужност интелигентних Срба и Бугара да раде, без ценидлачења и предрасуда, на разбистравању тих односа и на уклањању свих могућних препрека, које нам отежавају да до слоге дођемо.

У зачељу забележени чланак казује нам, ма и посредно, колико се с бугарске стране помишља на заједницу и да ли се што у њих озбиљно ради на отклањању сметња, које би нас одвеле жељеној заједници.

Писац чланка *Кнез Фердинанд и бугарска црква* имао је за сврху, да обрати пажњу јавног јевропског мњења на промене на Балкану, поводом признања кнеза Фердинанда. Али главна му је била намена да покаже неоснованост тврђења енглеске и аустро-немачке штампе, да је кнез Фердинанд у Цариграду, приликом свога бављења, по налогу Русије радио на помирењу с васељенском патријаршијом. Писац тврди да то не стоји а и не верује у могућност тога измирења. Ако би се то десило, у Софији би се појавило старо неповерење и непријатељство према Русији. То је писцу дало повода, да исприча у кратко историју бугарске цркве, нарочито од 1870. год., од оснивања бугарскога егзархата. Писац јавно признаје да је егзархат стуб и стожер бугарске пропаганде у Маћедонији и кад би се он преместио у Софију (што би значило, да би црква *кнежевине* Бугарске постала аутономна) а сународници Бугара у Турској наревини по ново потпали под патријаршију — те би пропаганде, вели он, нестало, а то би значило, додаје даље, „С богом, велика бугарска идејо!...“ Зато наш писац не верује да је Русија могла тражити ту жртву од Бугарске и да је кнезу било препоручено да преговара с патријаршијом о неком евентуалном измирењу. Питање је много компликованије, вели он, да би га могли решити патријарх и кнез. Оно лежи у самој борби раса, која ће се још дуго водити међу Бугарима, Србима, Грцима, Румунима и Арнаутима. А победу ће однети онај, завршује доста пророчански, који буде имао јаче зубе... Il s' agit de manger sans être mangé!...

Н. С. П.

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВА

Матица Српска. — Књижевни Одбор Матице Српске имао је 27. септембра свој састанак. На том састанку дати су на оцену: „Псалми Давидови“ у стиху од Драг. Ј. Илијћа Стевану Милованову; „Лепота у животу“ естетска расправа од д-ра Ст. Павловића Ал. Сандића; „Православна црква у Боци Которској“ од Ђ. Стратимировића М. Јакшића; слике из опште историје „Цар Хераклије“ од д-ра К. Суботића д-ру М. Јовановићу; „Српска православна црква св. Ђурђа у Вараждину, приложак к историји срп. прав. цркве“ од Лазара Богдановића Сави Петровићу; „Речи које се не налазе у Вукову речнику“ од Л. Богдановића и „Српске народне речи, којих нема у речнику Вука Стеф. Караџића од 1852. године“ од Светозара Мл. Бајића Радивоју Врховцу (на састанку од 27. јула Врховцу су дате на преглед и Змајеве *Градљике*, 3000 српских речи, којих нема у Вуку никако или не тако тумачених). Одређена је награда у 50 дуката Мити Нешковићу за спис: „Историја српских школа у аустро-угарској монархији“ који је попунио према рефератима Ар. Варађанина и В. Пушибрка. Прочитан је реферат д-ра Ђорђа Дера о расправи Васе Вујића „Грци и Срби“, који у њој излаже „како су обрасци на државно уређење српске земље узимани од Византинаца, како је православље примљено од њих у првобитну облику, како су прешле на Србе установе законодавства, војништва, земљорадње, обрта и трговине, друштвенога живота, даље су они утицали на пољу књижевности (особито религиозне), грађевине и сликарства и т. д.; расправаје примљена за „Летопис“.—На састанку од 28. септембра између осталога прочитани су реферати Ј. Грчића и М. А. Јовановића на дела, која су стигла на расписане награде из фонда Јована Паке; према њима награђена је са 200 форината шаљива игра „Максим“, коју је написао Мита Калић. С похвалом споменута је и музикална драма „Женидба Обилића“, али је нису препоручили за награду, јер је награда изреком и јасно расписана за драму, а не за оперно или оперетно либрето. Нису награђени: „Учитељица Зорка“ слика из сеоског живота у четири чина, „На селу“ позоришна игра у једном чину и „Сеоски бележник“ позоришна игра у три чина. — На састанку од 28. новембра за „Књиге за народ“ примљени су ови списи: „Оче, твој сам“ из најновијега српскога живота, од Дамјана Прерадовића; „Цицерон и Јулије Цезар“ од Ф. Обркнежевића; нису пак примљени „Псалми Давидови“ од Др. Илијћа по оцени Милованова, који је уверен да их народ не би разумео, те му тако не би ни од користи били: на оцену је дата приповетка Стевана Мамузића „Оцеви и деца“ д-ру М. Савићу. Нису примљени за „Летопис“ ови радови: „Мајкина душица“ песме непознатога писца по реферату М Савића; „Цар Хераклије“ историјска расправа од К. Суботића по реферату М. А. Јовановића; и „Православна црква у Боци Которској, постанак и судбина њена“ чланак од Ђорђа Стратимировића по реферату Милутина Јакшића. Примљени су: Шекспирова трагедија „Ричард Ш.“ у преводу Л. Костића и „Је ли Мирослав, кнез хумски, био брат или синовац Немањин“ историјска расправа Ђуре Вукичевића по реферату М. А. Јовановића. Дати су на реферат: „Основи певања помоћу нота“ од непознатога писца Јов. Грчићу, „Устројство ц. кр. тителског крајишког шајкашког батаљона за доба народног покрета 1848—49. год.“ од А. Ђукића М. А. Јованићу. Р. Врховац прочитао је своју оцену на четири „Збирке српских речи“; и мишљења је, да се те збирке стопе уједно, речи одберу (да се не би једекоје понављале) и да се као једна збирка (с обележјем сабирача) изда у засебној књизи као научна грађа. Књижевни Одбор с обзиром на оскудицу у новцу није пристао на предлог Врховчев, већ је одлучио, да три збирке врати

писцима, а једну, Радоњићеву, да уступи Срп. Краљ. Академији на употребу. — Лаза Богдановић узео је натраг поднесену на оцену монографију „Српска православна црква у Вараждину“.

12. октобра била је главна скупштина Матичина. После говора потпредседника Хаџића у спомен бившем председнику пок. Милошу Димитријевићу и после прочитања извештаја о годишњем раду Управног Одбора и Књижевног Одељења изабран је Антоније Хаџић за председника „Матице Српске“, Павле Гостовић за потпредседника, д-р Е. Гаврила за члана Управног Одбора на место Гостовића. Између осталога на овој скупштини примљене су с малим изменама предложене уредбе за мировину и за оснивање мировинскога фонда за чиновнике Матичине и одлучено је, да се уз садашње лево крило куће Матичине подигне зграда на спрат за библиотеку и архиву Матичину. — Из „Главнога прегледа стања свих фондова и заклада Матичиних“, који је прочитан на скупштини сазнајемо, да је Матица на крају 1895. године имала разних фондова и заклада на руковању у 948.826·61 фор., за 32.915·05 фор. више но на крају 1894. године. Највећа је заклада Марије Трандафил 226.018·76 фор. (за 5926·86 фор. више но 1894.), па „Матице Српске“ (150.351·04, више 7770·95) и „заклада кнеза Александра Карађорђевића“ (112.853·95 више 3839.93 фор.).

Матица Хрватска — За ову годину „Матица Хрватска“, спремила је, како у свом „Извештају“ за год. 1895. јавља, својим члановима ове књиге: Х. Бадалића „Izabrane pjesme“, Вј. Новака приповетку „Nikola Baretić“, Осман-Азиса (Османа Хаџића и Ивана Милићевића) низ прича из босанскога живота „Na pragu novoga doba“, Лесковара прича „Propali dvori“, Херм. Томића „Ljubav i sjaj“ игроказ у три чина, пок. д-ра Ивана Дежмана „Izabrani spisi“, које је пробрао и за штампу приредио, написавши и о животу и раду покојнијег уредника „Вијенца“, д-р Фрањо Марковић. У „Slovanskoj knjižnici“ у „Nizu ruskih pripovijesti“ штампани су радови ове историје руских приповедача: К. С. Баранцевића („Na sjeveru divljem“, А. П. Чехова („Tri godine“), В. Г. Короленка („Sjene“), З. Хипијусове („Miss May“), и Т. Л. Шевченкинове — Куперника („Samoća“), у преводу Мартина Ловренчевића, који је у приступу у овој књизи неку рекао и о самим овим писцима. Даље ће бити још ове књиге: „Iz bilinskog svieta“ књ. IV од д-ра С. Бурашина, „Poviest srednjega vieka“, део трећи св. II., од проф. Фр. Вала (уз ову књигу додан је садржај за све четири књиге ове историје средњега века), „Francuska drama od njezina početka do najnovijega vremena“. Ово је четврта књига „Slika iz svjetske književnosti“. Међу „Prievodima novijih klasika i pjesnika“ издаје одабране есеје Т. Маколеја у преводу В. Кришковића (За чланове форинту стаје). Од „Prievoda grčkih i latinskih klasika“ штампала је „Djela“ Виргилова у преводу Маретића („Енејида“) и Фрање Карловића („Буколика“ и „Георгика“). И ова књига стаје за чланове „Матице“ форинту. Ове године излази и прва књига „*Хрватских* народних пјесама“ (јуначке песме), које уредише пок. д-р И. Броз и д-р Стјепан Босанац. За чланове стаје форинту и по.

„Матица Хрватска“ имала је за год 1895. 11.517 чланова; за 222 више но у 1894. години, од овога броја пада на 55 места, у којима има више од 45 чланова, 6396. Највише је било у Загребу (990; год. 1894. било је 1036), Осеку (339; год. 1894: 312), Сплету (327, год 1894.: 342, год 1893.: 374), Ријеци (280, год. 1894.: 244, год. 1893.: 214). Карловцу (275, год. 1894.: 294), Задру (265, г. 1894.: 272), Вараждину (260, г. 1894.: 226, г. 1893: 205), Сарајеву (183, г. 1894.: 191, г. 1893.: 169), Дубровнику (144, г. 1894.: 202, г. 1893: 205), Винковцима (140; г. 1893. само 75) и т. д. Опадање мало јаче опажа се нпр. у овим местима: у Доњој Тузли (г. 1893.: 70, 1894.: 23, 1895.: 19), Карловцима (г. 1893. и 1894.: 41, г. 1895.: 21), Тешњу (г. 1893.: 20, г. 1894.: 9, 1895.: 6), Брчком (г. 1893.: 49, 1894.: 33, 1895.: 29), Брезници (г. 1893.: 24, 1894. и 1895: 13, Фужини (г. 1893.: 35, г. 1894.: 39, 1895.: 25). Из Србије чланови су само ови: гимназијска књижница у Алексинцу, Јулије Биљан свештеник и Љубо Павлинић фармацист у Крагујевцу, „Његош“ ђачка дружина у Нишу, К. Миленовић професор у Београду, Д. Каранацић и В. А. Тодоровић предавачи у Зајечару, свега 7 чланова. Књиге су штампане и ове године у 12.000 примерака. Прихода је имала 43.013 фор. и 14 новчића; од овога је потрошено 33.928 фор. и 55 новч., у главницу унето 6270, у закладу за потпору хрватских књижевника 500 фор., итд. Од Матичине куће било је прихода 4076 фор. и 17 новч., од тога је дато на књижевне сврхе 3000 фор., а остатак уложен у амортизацијску главницу за кућу Матичину.—Главница сем куће износи сада 40.786 фор. и 82 новч. На дугу и у готову за пренос за 1896. год. има 115 фор. и 15 новч.— Закладе, којима „Матица“ рукује стоје овако: „Заклада за потпору хрв. књижевника и уметника и њихових удовица и сирота“ има сада 5768 фор. и 62 новч. више 784·03 фор. но прошле године); заклада грофа Ив. Драшковића: 21.370 фор. 54 новч. (више 462·64), заклада Душана Котура: 4421 фор. и 39 новч.; заклада Адолфа Вебера Ткалчића: 7010 фор. 91 новч. (више 8·79 фор.) и заклада Терезе Томашића: 500 фор. За издање нар. песама имају 2155 фор. и 81 новч. Матичина закладнина за издање класика износи: 4845 фор. и 91 новч.; за издање превода новијих песника: 1260 фор. и 90 новч. (мање 94·77 фор.). Од Клајићеве „Хрватске пјесмарице“ 1195 фор. 86 новч. Сем овога „Матица“ има у покућанству и у књигама још 18.300 фор.

Ове је године о скупштини изабран у *господарски* одбор Матичин за заменика Никола Андрић на место Вјенцеслава Новака.

Друштво св. Јеронима. — Осем „Danice“ за год. 1897. издало је друштво св. Јеронима у Загребу ове књиге: „Život Gospodina našega Isusa Krista kako ga četir evangjelista opisuju“ од Георгија Хесера, с латинскога превео, а делом поправио и попунио д-р J. Штадлер, сарајевски надбискуп, књ. II. (8-на, стр. 119. Књижарска цена 40 новчића). 2. „Stitite životinje“, opomena mladeži po D. Gehringu, P. Weiseru i E. Renku. По немачком приредили Лад. Стржалковски и Ад. Хофман (8-на, стр. 60. Књижарска цена 10 новчића). 3. „Vračara Klara“, нар. приповетка, написао Иван Лепушић (На 8-ни. Књижарска цена 30 новчића).

КЊИЖЕВНОСТ

Марија с Лопуда. — Под тим именом саопштио је „дубровачку приповијест“ Љубо С. Адамовић у „Браству“ VII. стр. 104.—166., одакле је она и посебице оштампана (на 8-ни, 1. л и 63 стр.). „Dubrovnik“ у броју 37. приказао је овај нови рад Дубровчанина Адамовића, који је овим радом показао да поред научних радова уме да пише и белетристичке. „Он нам у овој књижици изнаша,“ вели се између осталога у поменутом броју „Dubrovnika“, „познату дубровачку приповијест о Марији с Лопуда, којом су се служили многи српски и талијански пјесници за своје саставке. И наш млади писац каже да је он износи као диван сиже нашијем драмскијем пјесницима, онако по народну како му је баба приповиједала. То каже писац у скромности својој. А ми кажемо да нам је он пружио приповијест у умјетничкој цјелини која примамљује својом пучком простотом. Он је онај стари заплет, који је свакоме Дубровчанину познат, знао обновити и изложити врло вјешто као нико до сада, премда су се на тај посао стављала многа врена пера. У једну ријеч он нам је дао радњу у њезиној простоти лијепу. — А што да кажемо о језику и начину писања? Ми имамо на уму оно што нам је више пута у разговору казао један врло умни Србин (а чему да га не споменемо? — г. Јосип Вулетић). Он мисли да је штета што хрватски књижевници познају њемачки језик, јер да су тијем искварили свој; а да је такођер штета што српски књижевници не познају талијанскога језика, јер кад би га познавали, они би језгровитости и чистини свога српскога језика придодали гинкост и лакоћу западног (романскога) начина писања. Ове златне ријечи нашега пријатеља из Макарске налазе најсјајнију потврду у радњи г. Адамовића. И до душе у њој је спојена чила језгровитост народног српског говора са лакоћом и елегантијом — рекли бисмо са финоћом — дубровачког израза. — Језик му је чист и пробран, а цијела радња обилује ријеткијем и драгоценијем ријечима из чистог народног извора. Ипак штампарске погрешке свједоче да је г. писац настањен далеко од Београда, где је књига штампана. Тијем треба протумачити неке штампарске погрешке као н. пр. *сирема* мјеште: *сирава*. — Ова радња има за нас још једну знаменитост; она нам даје вјерну слику дубровачког живота прошлог вијека, и властеоског и кметског, па за Дубровчане она још може служити као монографија пуна родољубне утјехе, а за ширу српску публику као књига која открива њој слабо познати живот и одношаје дубровачке, познавање којијех врло је потребно и корисно — У то име нека је ова књига препоручена свакој српској кући, свакој српској књижници, особито школској“ И „Бранково Коло“ у 43. броју топло препоручује ову књигу.

Историја Црне Горе. — Читамо у новинама, да је Ђорђе Поповић „у кратко извео“ и штампао у књигу „*Историју Црне Горе*“. Има ових 15 одељака: Илирија; Илири; Сеоба народа; Дукља; Немањићи; Балшићи; Зета под деспотима; Црнојевићи; Владике од разних братстава; Владика Данило Петровић; Владика Сава Петровић и владика Василије Петровић; Шћепан Мали; Владика Петар I. Петровић; Владика Петар II. Петровић; Кнез Данило I. Петровић и кнез Никола I. Петровић. — Књига стаје 2 динара.

Лекције из физике. — Професор друге београдске гимнасије Милан Д. Дукић израдио је за своје ученике у нижој гимнасији „*Лекције из физике*“ и штампао их у штампарији Петра К. Танасковића. Стручњаци ће свакако о овој новини школској изрећи суд. Требало је да писац обрати пажњу у књизи и на језик и правопис, и једном и другом има прилично замерака. — Књига има 92 стране и 2 листа мале осмине, стаје динар, а може се добити у књижарници Љубе Јоксимовића.

Писмени састави. — „Бранково Коло“ јавља у 43. броју, да је књижарница В. Валожића издала нову књигу „*Писмени састави*“, коју је за школу и народ израдио Д. J. Путниковић учитељ. Садржина је књиге: 1 На шта треба пазити при писању. 2. Приче и песме за писмена вежбања. 3. Писма у разним приликама. 4. Шиљање новца и аманата поштом. 5. Рачуни за исплату. 6 Признанице (квите, реверси). 7. Облигације. 8. Пуномоћија. 9. Уговори. 10 Тапије. 11. Препоруке, уверења, упутнице. 12. Молбе. 13. Тужбе и одговори на њих. 14. Телеграми. 15. Огласи. 16. Тестаменат. За сваку од ових врста писмених састава изнета су потребна објашњења о том кад и како се пишу; а по том је изнето новијe примера или прегледа таквих, какви се пишу у разним приликама. Прегледа таквих има у књизи око 90. У првим одељцима поред најглавнијих упутстава

о правилима, која треба знати при писању има још око 50 вежбања врло подесних за ђаке основне школе. Књига стаје пола динара.

Књиге за народ. — Недавно су изишле опет две свеске „Књига за народ“ што их издаје „Матица Српска“ о трошку племените задужбине Петра Коњевића, и то: св. 62. у којој је Ст. Мамузића приповетка „Нејединак браћа“ и св. 63. у којој су „Приче из Египта“ од Мите Нешковића. Свакој је свесци ове библиотеке цена 10 новчића.

Критички дани. — Пера Манојловић виши контролор железничке дирекције саставио је по теорији д-ра Р. Фалба на картону *„Календар критичких дана“* за год. 1897. Дани, за које може бити вероватноћа да ће падати киша или снег, истакнутијим цифрама штампани су. Календар је овај штампан у штампарији С. Хоровица, а издала га је књижарница В. Валожића. Стаје 20 пара динарских.

Зетски Митрополит Данило I. — Штампана је књига „Зетски митрополит Данило I. и ослобођење Црне Горе“ (одломак из српске историје XVIII века), коју је написао Ргур Јакшић, а наградила општина београдска стотином динара по препоруци Академијског Савета. Штампана је у штампарији Д. Димитријевића, а има 76 страна на осмини. — У овој књизи најкарактеристичнији је предговор; у њему нам писац износи уздурме које је *морао* употребити пишући ову расправицу да би је хтео референт — П. Срећковић — препоручити за награду. Куриозно свакако!

Три листића. — У штампарији Петра Танасковића у Београду штампана је књижица под именом *Три листића;* у њој су три приповечице из: шпанскога, персијског и берлинскога живота. Преводилац се потписао са Х. П.; имена писчева, нити с кога је језика преведено, нема. — И ми, као и „Бранково Коло“ не разумемо ни укус ни намену преводиочеву, чим је хтео да обогати српску књижевност.

Српско-талијанска граматика. — У српским далматинским листовима читамо књижевни оглас, којим јавља Никпо Ђ. Ивановић из Дубровника: да штампа у Задру „Прву српско-италијанску граматику“ намењивши је у првом реду учитељима. Имаће два дела. Први део стаје форинту, а оба за претплатнике 1·80 фор. Имена претплатника и новац ваља послати књижарници Schönfelda у Задру. На крају другога дела биће штампана имена претплатника.

Ручни рад.— Београдски учитељ Јован С. Јовановић позива на претплату на књигу *„Ручни рад у мушкој школи с погледом на практичну примену обучавања ученика и снабдевање школских радионица.“* Књига ће имати пет одељака: историјски део; теорно-практични део; упуство за рад у радионици шведскога слојда и спрему петс; технологија алатска и спрема материјала за рад. Изаће пет табака велике осмине, а цена јој је два динара; претплатници добивају бесплатно и *„Прегледе за ручни рад“*, који ће се посебно штампати и продавати по два динара. Изићи ће око Божића.

Иван Корвин, бан хрватски.—Из „Vienca“ је посебно оштампана расправа Рудолфа Хорвата под истакнутим натписом. У њој нам писац износи кратко, занимљиво и прегледно живот и рад Ивана Корвина по најбољим изворима. Стаје 30 новчића.

Француска читанка. — Вреди забележити, да је у Загребу штампао д-р Јулије Адамовић „Francusku čitanku s bilješkama i rječnikom za više razrede srednjih škola (Lectures choisies de Français moderne)“. Има 275 страна на осмини, стаје форинту и по. Градиво је разређено према струкама. У првом су одсеку разговори, приче и приповетке, узето већином из В. Хига, Ал. Диме, А. Доде-а, П. Лоти-а итд.; у другом је штиво из географије и културе Француске; у трећем су цртице из француске историје, тако да се читаоцу износи пред очи у главним цртама културна слика француског народа; у четвртом је штиво из природних наука; у петом су писма обична и узорна знаменитих људи; у шестом је мала збирка најобичнијих француских пословица и лепих изрека или мисли знаменитих људи; у седмом су најзад песме новијих француских песника, међу којима су: В. Хиго, Ламартин, А. де Мисе и Фр. Копе. — Уз штиво имају белешке, у којима су протумачени сви тежи изрази и фразе, а на крају је књиге речник, у коме се могу наћи све речи што се налазе у штивима. Међу песме писац је уврстио и нашу песму „Косовка ђевојка“ у преводу А. д' Аврила (La bataille de Kosovo, Paris 1868); међу историјске чланке унео је један о судбини града Сиска, што је написао Vicomte de Caix de Saint-Aymour у делу Les pays Sud-Slaves.

Дечја литература. — У последње време изишло је у Хрватској неколико књига за децу, али као да се није ништа њима добило. Међу њима као да је још понајбоља књижица Драгутина Јована „I z ž i v o t a z a ž i v o t“ збирка оригиналних поучних приповедака за одраслију младеж, али и она нема у себи никакве правлачности, а уз то опет има доста имитације Јурковићеву раду. Томашићев превод Хердерових прича „L j u b i č i c e“ није посве за нас, јер се у њима осећа немачки дух на и рђав српски језик. Обе су ове књижице изишле у Загребу трошком књижарнице Супанове. Друга стаје 50 новчића. — У Карловцима је опет књижарница

Ивана Сагана издала две књижице „Knjiga za djecu i mladež“ са сликама, и то: II. Широла U domaćem svijetu, где су слике домаћих животиња с дечјим песмицама, и Novi cvjetnjak za dobru djecu. У обема су слике много боље од песама. Стаје свака по 50 новчића.

S dalmatinskih žala. — Под тим именом Динко Сировица, учитељ у Далмацији, прикупио је прве песме своје, штампане које где по листовима, у књигу, те их штампао у Трсту у књизи од 171 стране. Песме су му „без кићена руха“, а и с мало оригиналних мисли; највише је патриотских песама, које су обликом или садржајем више мање дотеране према самој прилици или према предмету, који тако захтева.

Хрватски календари. — Да забележимо још и ове хрватске календаре за год. 1897.: Bog i Hrvati. Ово му је четврта година. Уредник му је В. Флајшер, а издавач штампарија А Шолца. Слике су у њему већином из „Prosvjete“, белетристика је готово сва преводна, поука врло слаба. Између осталога ту је и животопис д-ра Анте Старчевића и чланак под именом „Што хоће, а чеса неће хрватска странка права“; који је г. 1870. написао Ев. Кватерник у спису „Riječ u sgodno vrieme“. Стаје 50 новчића. — Zvonimir, илустрован календар, стаје 60 новчића. — Živila Hrvatska, Prijatelj naroda народни календар, Zvekan шаљиви илустровани календар, Subotička Danica ili bunjevačko-šokački kalendar (Суботица, штампарија Винка Блесића) стају по 30 новчића.

La Divina Comedia. — Фр. J. Иванчић, уредник „Dušobrižnika“ на Трсату врх Ријеке штампао је у Народној Тискари Г. Краљета у Сушаку књигу под натписом Bogoslovje Danteova velespjeva „La divina commedia“. У књизи писац редом расправља те изводима из „Божанствене Комедије“ показује, какво је било богословље Дантеово. У посебним главама говори о Богу, свету, анђелима, човеку, откупитељу, разуму и вери, о слободи, милости, па о четирма последњим стварима: о смрти, суду, паклу и небу. Сем тога у књизи има: Allocutio summi sacerdotis Christi Jesu ad animarum curatores и прво неванье „Пакла“ у преводу Д. А. Парчића. Стаје форинту.

Чеси имају готово сва дела Дантеова у преводу одличног им песника Јар. Врхлицкога. Овај је превео и „Божанску комедију“ управо мајсторски; од ње је друго издање изишло још 1889. године, а сада је почело излазити и треће издање, поправљено и где где прерађено, и то у свескама. Прва је свеска већ угледала света под натписом: Dante Alighieri Básnické spisy. Preklady Jar Vrchlického. Treti vydání sešitové. Božská komedie. Издаје је познати издавач прашки J. Ото.

Манцонијеви „Вереници“. — У Владана Ђорђевића „Отаџбини“ штампан је српски превод Манцонијева лепа романа „Вереници“, а сада се јавља и хрватски. Проф. Антон Сасо у Сплиту штампао је проглас, у ком позива на претплату на свој превод „Вереника“. Роман ће имати око 600 страница. Претплатна је цена форинта. Књижарска ће бити много већа.

Ljetne noći. — Хрватски листови јављају, да је приповетка „Ljetne noći“ од Вл. Бороте (псеудоним) штампана у засебну књигу из сарајевске „Наде“; у исто је време и препоручују. Стаје форинту. На м. 8-ни, стр. 316.

Из „Obzora“. — Оштампан је из „Obzora“ посебице састав Јанка Барлеа „Povjest župa i crkava zagrebačkih. I Župa sv. Marka. Стаје 30 новчића. У даљим књижицама биће историја и ових загребачких цркава: св. Марка, Ивана, Петра и св. Марије. „Vienac“ препоручује овај популарно написани рад свештеника Барле-а.

Албум. — Милан Беговић јавља да је науман издати збирку портрета хрватских књижевника и уметника савременога доба. у два дела. Први део тога *албума* издао би сада; у њему би хтео да изнесе рад и живот *ових* лица која живе у Загребу: Зајца, д-ра Фрање Марковића, д-ра М. Шрепла, д-ра Стјепана Милетића, Вл. Буковца, Евг. Кумичића, Марије Кумичића, Николе Фалера, д-ра А Тресић-Павичића, Николе Андрића, Адама Мандровића, Кс. III. Балскога, Целестина Медовића, д-ра М. Шеноа, Херубина Шегвића, д-ра Ав. Харамбашића, J. Евг. Томића, Тишова и Фр. Кухача. Да би ови „портрети“ изишли што вернији, Беговић моли сваког да га у предузећу помогне и пошље, ако би знао, по гдекоју карактеристичну цртицу из живота кога од поменутих радника.

Хиртове студије о акценту. — Међу крајњим студијама Хермана Хирта, које излазе у „Indogermanische Forschungen“ под натписом „Akzentstudien“ нас се непосредно тичу две; оне су штампане у VII књизи, стр. 135. и 138. Једној је натпис: „Die Dehnstufe im Serbischen“, а другој „Zur Sonantentheorie“.

О Босни и Херцеговини. — Пета свеска будимпештанскога листа за странце „Budapesti látogatók lapja“, у ком је пре неколико година изишао „Београд у слици и речи“, посвећена је Босни и Херцеговини. Чланци су писани српски, француски, мађарски и немачки. Прво је чланак из историје Босне, па цртица „У лету кроз Босну и Херцеговину“ за тим о Илици. Даље су подаци о трговини, индустрији и земљорадњи, о производима босанско-херцеговачких ерарских радионица за уметни обрт у ткању килима, о фабрика-

ција платна и о просвети. На крају је о фабрици амонијеве соде у Лукавцу. Највећи број слика — а има их доста — у овој свесци су рад Алојза Бера, фотографа из Целовца.

О Црној Гори и другим српским крајевима. — У последње време, нарочито поводом венчања црногорске кнегињице с наследником талијанскога престола, изишло је неколико дела о Црној Гори а и о другим српским крајевима. Можемо за сада ове прибележити:

Al Montenegro, note ed impressioni di viaggio од Вика Мантегаца, који је био у Црној Гори августа и септембра. Издао ју је флорентински издавач Le Monnier; у њ ј има 30 илустрација; подељена је на ова поглавља: L'Italia e il Montenegro — Fra le balze della Cernagora — I volontari Italiani al Montenegro — I Petrovich — Un caese senza parlamento — In giro per il principato — Le feste del fidanzamento. Стаје две и по круне.

Montenegro. У књизи су извештаји млетачких посланика републици о црногорским стварима од 1687—1745., документи су узети из млетачких државних архива. За штампу их је удесио, по налогу талијанскога краља Умберта, Бузепе Урбани.

Zimni vyletdo Dalmacie a na Černou Horu од Ф. Маршнера са 12 слика и 2 карте. Стаје 80 новчића.

W Dalmaciji i Czarnagórze од Марцина Черминьскога. Има у књизи 75 слика план и две мапе. Штампана је у Кракови. Критика је хвали да је са симпатијом написана.

„Глас Црногорца“ у 47. броју приказује још ове књиге о Црној Гори: G. Marcotti Il Montenegro e le sue donne. Il Matrimonio del principe ereditario di Napoli — ottobre 1896 — Milano, Fratelli Treves и Carlo Arner (Arnaldo Carrera) Savoja e Montenegro. Saggio critico, storico e politico. Milano, Capriolo e Massimilo, editori. 1896. О првој вели: Има 296 страница. Писац је пре десет година путовао по Црној Гори, и овдашње своје белешке попунио новијим подацима; прегледао је млетачке архиве ради прошлости; и изгледа да је покупио где је што могао да састави тако дебелу књигу. Ту има и књижевности и политике, и што ваља и што не ваља. Највише се бави писац положајем црногорских жена, и ту има доста неистине. У опште, књига нема никакве научне вредности и написана је фељетонским стилом из просте књижевске спекулације. — Друга је дебља, а издање много финије с илустрацијама и у позлаћеном повезу, али садржина не одговара ни спољашном сјају ни бучним натписима. Писцу није позната историја Црне Горе, ни српскога народа у опште, па тако не схваћа ни правилно оцењује данашње наше прилике. Да је изоставио у натпису оно „Saggio critico, storico e politico“, бар што се тиче Црне Горе, па да је као Маркоти онако без претенсија књигу на пазар изнео, боље би учинио, јер би се од њега мање захтевало.

Мостарска „Зора“ јавља, да је И. Милер написао књигу под именом The Balcans, у којој се говори о Србији, Румунији, Бугарској и Црној Гори. Књига је изишла у Лондону.

У сарајевској „Босанској Вили“ читамо: да је Revue Encyclopedie Larousse донео у своме 135. броју неколико похвалних речи о најновијој Кокеловој књизи „*Историја Црне Горе и Босне од постанка*“. О Кокеловој књизи има опширније у цетињској „Просвјети св. 6., стр. 320.—328.

У „Nuova Antologia“, св. 18, штампао је D. Ciàmpoli чланак „Поезија у Црној Гори“.

Das kirchlich-religiöse Leben bei den Serben. — Епископ Никанор Ружичић под истакнутим натписом штампао је у Гетингену на немачком језику књигу од VIII и 57 стр. об. осмине, посветивши је овогодишњем састанку двају српских владара. Рад овај Ружичићев има ово осам одељака: I. Срби у давнини. Досељење Срба у Јевропу. Оснивање српске државе на Балкану. Српски религиозни живот пре хришћанства. II. Ширење хришћанства међу Србима. Оснивање српске архијепископије „Justiniana prima“. III. Први *српски* апостоли Ћирило и Методије као састављачи српско-словенске азбуке; оснивачи литературе и национално-хришћанске службе божје у српској цркви IV. Стање српске цркве и хришћанске вере после смрти Ћирила и Методија па до св. Саве, првог автокефалног архијепископа жичког. V. Оснивање чисто народне српске цркве и српске хијерархије. Рад св. Саве и других архијепископа у новооснованој архијепископији жичкој. VI. Српски патријархат. Историја и рад српских патријараха. Силетке грчких фанариота и римских папа Пропаст српскога царства и уништење српскога патријархата. Садашњи положај и стање српске цркве. VII. Црквени обреди при божјој служби. Духовна хијерархија и суд у српској цркви. VIII. Духовно образовање и литература у Срба. — Састав је овај прво изишао на француском језику у „Revue internationale de Theologie“ што у Берну излази; извод је пак српскога дела Ружичићева „Историја српске цркве“. У њему има доста грешака; већина је из српског оригинала узета. Последњи одељак нарочито је врло слаб. У бр. 19. и 20. „Народа“ штампан је реферат о овој књизи, на који је доцније Ружичић одговарао. — Књига стаје динар.

Ристић о српском рату г. 1876. — У једном од најбољих чешких књижевних листова, у „Osveta“ (бр. 8., стр. 684.—698.) штампао је Joc. J. Тужимски чланак, поводом Ристићеве књиге „Дипломатска историја

Србије за време ратова за ослобођење и независност 1875 1878" књ. I; чланку је натпис Ristić o srbské válce r. 1876. Тужимски је познат са приликама у Србији, у којој је био од августа 1875. до априла 1876. као нарочити дописник „Národních Listu". Од истога писца изишао је год. 1888. такође интересан чланак у истој чешкој „Osveta" „Srbsko za Milana Obrenoviće IV".

Историја српске цркве у француској књижевности. — Српски пријатељ и велики зналац словенских литература, барон A. d'Avril штампа у La Revue de l'Orient chrétien, историју српске цркве под натписом: La Serbie chrétienne. До данас су изишла три велика одељка у 1.—3. књизи овогодишњега тромесечнога додатка поменутом листу. Цела ће ова ствар изићи у нарочитој књизи, коју с нестрпљењем очекујемо, а о којој ће се, ваљда, и у нас проговорити опширније.

Sur le Danube. — Женевска Semaine littéraire доноси у овогодишњем 134. и 135. броју чланак Henri-a Sensive-a. Sur le Danube. То су више сентименталне успомене и утисци једнога туристе, који је прошле године спиао низ Дунав лађом од Беча.

Russes et Slaves. — Луј Леже у Паризу издао је нову књигу својих студија под именом „Russes et Slaves" (16-на, 360 стр.). Ово је шеста књига серије, која је почела излазити од год. 1872. прво под именом Le monde Slave (у једној књизи), за тим Études Slaves (у три књиг.) и на послетку под нетакнутим натписом (прва 1890.). У овој новој књизи има неколико студија Лежеових: о просветном развоју у Русији, о Фон-Визину, о Катарини II, о мађедонском питању, о животу Захарија Стојанова Бугарина, о Мицкијевићу и Немцевићу, о Чешкој (путне црте) и о катедри за словенску књижевност у Collège de France-у. На крају ове књиге је преглед свих шест књига, из кога видимо: да је у њима било 10 студија о Чешкој, 3 о Бугарској, 9 о Србима и Хрватима, 21 о Русији, 5 о Пољској, 8 о словенској раси, свега дакле 56 студија историјских, литерарних, политичких и религиозних. Стаје три и по динара.

Политички догађаји у Бугарској. — А. Г. Друдар, пореклом Мађедонац, а по осећајима, Бугарин издао је у Паризу интересну књигу под натписом „Les évenements politiques en Bulgarie depuis 1876. jusqu'à nos jours". И о њој треба наши политичари да коју реку. Друдар је познат већ као писац политичких брошира; он је пре дванаест година издао такође књигу под именом Le prince Alexandre de Battenberg en Bulgarie.

О Јерменима. — Добили смо на приказ друго савршено попуњено и поправљено издање политичке брошире, написане на бугарском језику, а штампане у Казанлуку (на корицама стоји: Софија 1897., а на другој страни натписнога листа Казанлжкъ 1896.) под именом: „Армения и Султанъ Абдулъ Хамидъ". Писац брошире напада поводом познатих покоља у Цариграду, Турке и Султана, а брани Јермене. Има 64 стране на 8-ини, а стаје 60 пара динарских. Бугарске новине јављају да је ова књига конфискована.

Бугарски правопис. — К. Карагјулов штампао је у Казанлуку „Ръководство по правописа на български езикъ. Часть I. Звукословни и етимологични бѣлѣжки". Препоручују га „като едно навременно и многополезно помагало за усвояванье на българския правописъ".

Илустровано издање Јенкових песама. — У Љубљани изишла је прва свеска песама песника словеначке марсељезе „Напреј застава славе", Симона Јенка (1835.—1869.) у елегантном издању. Песме је уредио словеначки песник Антон Фунтек, који у приступу говори и о животу песниковом, а издао књижар Отон Фишер, који је недавно исто тако издао и Прешернове песме. Уз слику песниковом у овој је свесци још девет оригиналних илустрација, које је израдила уметница Ј. Кобилца. Стаје форинту.

Фризински споменици. — Била су до сада два издања ових интересних словенских споменика: Востоков-Кепеново и Копитарово издање. Сада о трошку чешке академије добисмо и треће издање, које је приредио д-р Вацлав Вондрак. Издање ово ново има текст с транскрипцијом, латински превод и глосар; а у прилогу девет таблица, које нам дају потпуну садржину фрагмената у тачним факсимилима.

Lublani. — Познати чешки песник Јарослав Врхлицки прибрао је око себе 51 писца и списатељку те је с њима издао под именом „Lublani Čeští spisovatelé Slovincům" леп алманах од 35 страна велике четвртине, у којима су штампани њихови прилози у везаном и невезаном слогу. Стаје 90 кр.

Паулов „Немачки речник". — Лепо замишљени посао минхенскога професора *Хермана Паула* „Deutsches Wörterbuch", о ком је раније било говора на овом месту, сада је већ довршен, јер је пре кратког времена изишла и четврта (заједно са трећом), уједно и последња, свеска. Уз велике лексикографске одлике, особито му је добра страна и краткост: цело дело има свега 576 страна вел. 8° (по 2 ступца). Цена му је 8 марака.

НОВИНАРСТВО

Нови листови. — У Панчеву почео је излазити од октобра „*Грађанин*", лист за

автономне просветне и материјалне потребе; власник, издавалац и одговорни уредник је Никола М. Косанић штампар; излази недељно, а стаје форинту на четврт године.

У Старом Бечеју у Бачкој поред *Зврцала* покренут је од октобра и *„Војвођанин“*, лист за забаву, просвету и привреду; одговорни му је уредник Љуба Милованов, а власник штампарија Божидара Гаванскога; стаје форинту за четврт године.

Од нове године покреће у Новом Саду неколико учитеља *„Школски Одјек“*, лист који ће заступати интересе школске и учитељске, расправљати педагошка и методичка дидактична питања, претресати васпитну страну у школи, породици и друштву. Лист ће излазити свако десет дана на читаву табаку, а стаје годишње четири форинте. Уредник је листу Кузман Миловановић, учитељ у Новом Саду.

Јован Марић учитељ у Новом Саду издаје од нове године лист *„Виноград“*, који ће доносити поред науке из виноградарства и науке из воћарства, па и из других грана привреде. Излазиће месечно у величини „Српскога пчелара“, а стаје за Србију пет динара.

Уз словеначки лист Edinost излазиће од нове године као прилог два пута у месецу Slovenka, лист за забаву и науку, намењен у првом реду женскињу. „Slovenka“ стаје за претплатнике Edinosti два форинта годишње, и аче три.

Народна Школа. — Због премештаја уредника Мих. Стевановића из Пожаревца у Кладово морала је „Народна Школа“ престати излазити.

Југословенски Стенограф. — У 6. броју овога стенографскога листа штампан је допис из Београда од Љуб. Узун-Мирковића, који тражи да се стенографија предаје у вишим гимнасијама као обавезан предмет. У истом броју међу другим новинама, има и једно саопштење из Србије, којим се тражи: да Срби, Хрвати, Словенци и Бугари одреде по два своја стенографска капацитета, и да се састану њих осморица у Београду, те да израде заједничку стенографску азбуку и општа правила, на основу којих би изучавали стенографију југословенску и Срби и Хрвати и Бугари и Словенци. Свакако овај је предлог значајан, те би о њему требало поразмислити, па можда огледати и у дело га привести.

Bibliothèque Universelle. — У Швајцарској ове године прослављено је ретко књижевно славље. Журнал Bibliothèque Universelle, који се штампа у Лозани, светковао је стогодишњицу своју. Основан је био у Женеви год. 1796. под именом *Британска Библиотека* са задатком да шири по континенту енглеску науку, литературу и енглеске идеје. Он је излазио, не обзирући се на подазриву цензуру Наполеонову. Год. 1816. журнал се проширио и узео назив, под којим и данас излази; год. 1841. физичар де ла Рив основао је, као допуну њену, специјално издање Les Archives d'électricité, које год. 1846. доби назив Archives des sciences physiques et naturelles. Од год 1866. „Архив“ се штампа у Женеви а „Библиотека“ у Лозани.

ПРОСВЕТА

Петроградски универзитет. — Ове школске године ректор је Петар Василевић Никитин. Универзитет овај има пет факултета: историјско-филолошки, физичко-математички, правни, факултет источних језика и богословски. Универзитет цео броји 71 професора редовног и ванредног; доцената има у ист.-филолошком 33, у физичко-математичком 35, правном 18, у факултету источних језика 8, даље има приличан број лектора, лабораната, чувара кабинета, библиотекара, помоћника итд. Ове године, између осталих, предаваће проф. А. И. Соболевски: историју старе руске преводне литературе; о Несторову Летопису: позајмљене речи у руском језику и о судбини црквено-словенскога језика. И. Н. Жданов, И. А. Висковатов, И. А. Шљапкин, А. К. Бороздин и Перетц држаће предавања из руске књижевности. Проф. В. И. Ламански предаје: историјско-етнографски преглед југословенске народности с критичким погледом на најзнатније радове руске и туђинске на старини, политичкој и културној историји тих народа: о њиховим језицима, наречјима и говорима, о етнолошком саставу тих народности, њиховој народној поезији и бићу, најзад о историјском развићу њихове писмености и књижевности: даље предаје историју словенских народа до XIV века; само практична вежбања биће превођење, разгледање и тумачење појединих одломака Адама Бременскога, Титмара, Томе архиђакона сплетскога, далматин.-млетачких листина, које се тичу Далмације (из Зборника Рачкога и Љубића). И. Л. Лос предаје у зимњем семестру чешку и српску граматику и тумачиће српске текстове, а у летњем историју чешке и српске литературе. И. В. Волков предаје историју рускога језика Петровскога периода, а С. Л. Птицицки: историју пољске литературе XV—XVI века.

Наставници у бугарским средњим школама. — Вредно је прибележити из „Училишнога Прегледа“ (св. за јули и август, стр. 764.) да у бугарским средњим школама (гимнасијама и педагошким заводима) има свега 627 наставника и то: 323 у мушким гимнасијама, 172 у женским и 123 у педагошким заводима. Од тога је броја само 289 (46·09%) с потпуном факултетском спремом; 66 (10·52%) је с непотпуном факултетском спремом, 218 (34·76%) имају само средњу школу, а 54 (8·63%) немају потпуно ни

средње образовање. Мушке гимнасије имају највећи проценат наставника с потпуном спремом (30·62%) а најмање са средњим образовањем (12·28%) и са непотпуним средњим образовањем (2·08%); педагошки заводи у том погледу су у средини; најгоре стоји са женским гимнасијама: у њима је најмање наставника са вишим образовањем (7·02%), а највише са средњим (15·37%).

УМЕТНОСТ

Народно Позориште у Београду. — У месецу октобру било је 26 представа, од којих су четири дневне, једна свечана, једна ванредна, а остало редовне вечерње представе. *Свечана* представа била је 4. октобра у част двадесетпетогодишњице глумачког рада Светислава Динуловића; играо се Рајмундов „Расипкућа". *Ванредна* представа била је 28. октобра у почаст бугарске омладине, која тих дана походи Београд; даван је Шекспиров „Хамлет" у преводу М. П. Шапчанина и М. Живковића. На *дневним* представама давана су три оригинална (Миљковића *Краљевић Марко и Арапин*, Банова *Мерима* и Глишићева *Два цвећника*) и један француски комад Бушардијев *Бертрам морнар*, у преводу пок. М. Љубибратића). Као *вечерње* представе давано је: пет српских комада (Љубинкове *Суђаје*, М. Ибровца *Божји суд на Мендичом брду*, *Народни посланик* — шаљива игра у три чина, написао Бранислав Ђ. Нушић, први пут 17. октобра, представљан узастопце четири пута, Цветићев *Тодор од Сталаћа* и *Вук Бранковић* — трагедија у пет чинова с певањем, написао Милан С. Ђуричић, музика од Д. Јенка, први пут представљан 31. октобра), шест француских (В.Ига *Марија Тудорова* — по преводу с немачкога, *Руи Блас*, *Мадам Сан-Жен*, *Трикош и Каколе*, *Кокар и Бикоке* и *Анђео Поноћи*), пет немачких (*Валенска свадба*, *Он није љубоморан*, *Мајур Сунцоврат*, *Крвава свадба* и *Карлова тетка*), по један талијански (*Четири жене под једним кровом*) и енглески (*Отело*).

Свечана представа дала је 1348 динара; *ванредна* 496·75 динара (бугарски ђаци имали су бесплатан улазак; други походиоци у пола цене). Од *дневних* представа највише је пало на „Бертраму Морнару" (583·50), који је у септембру игран два пута у вече и оба је пута било пало прихода испод 500 динара, а најмање на „Два Цвећника" (367·50 д. у јануару пало је 287·50 д.). Од *вечерњих* представа најбоље је прошао „Народни посланик" кад је први пут даван (967·50, други пут само 224, трећи пут 301 а четврти 545), за тим „Отело" (775·50); најмање су дали: „Мајур Сунцоврат" (138 д.) и „Руи Блас" (190·50 — у мају месецу пало је само 150 д., а у фебруару 234·50). „Божји суд на Мендину брду" овога пута био је мало боље среће; добило се 227 дин., а први пут у јуну 144 динара.

Месеца *новембра* било је 23 представе, од којих је пет дневних. На *дневним* представама представљана су два комада оригинална (*Граничари* Фрајденрајхови и Округлићева *Сакурица и шубара*), два немачка (Волфова *Прецциоза* и Рајмундов *Сељак као милионар*) и један француски (*Дон Цезар од Базана* од Диманоара и Д. Енери-а). На *вечерњим* представама давано је: три оригинална (*Народни посланик*, *Шокица* и *Сеоска лога*), девет француских (*Госпођа с камелијама*, *Доктор Окс*, *Мајчин благослов* од Д' Енери-а и Лемоана, *Покојни Туинел*, *Северо Торели*, *Чича Мартин Хамалин* од Кормона и Гранжа, *Лионски улак* од Моро-а, Сиродена и Делакура, *Треба ли казати* — комедија у три чина од Е. Лабиша и А. Дири-а, превео Ath., први пут 28. новембра, и *Мамзел Нитуш*), четири немачка (*Цврчак*, *Сељак као милионар*, Мозенталова *Дебора* и *Карлова тетка*) и по један шпански (Ечегараја *Лудост и поштење*) и руски (Ракшањинов *Насуп*).

Од *дневних* представа највише је пало на „Сељаку као милионару" (470 дин.; као вечерња представа давана, на четири дана пре дневне, и то у недељу, дала је 340 динара) и на „Прецциози" (453·25 дин.; као вечерња представа у фебруару дала је 196 дин.) а најмање на „Сакурици и шубари" (278·50 дин.). Вечерње су представе овога месеца с приходом омаленe. Највише је пало на „Треба ли казати" (390 дин.), а најмање на „Карловој тетци (68·50 дин.), „Дебори" (82 д.), „Цврчку" (89 дин.), „Лудости и поштењу" (89·50 дин.) и „Чича Мартину хамалину" (90·50 дин.)

ЛИЧНИ ГЛАСОВИ

Д-р М. Мурко. — 12. новембра читао је д-р М. Мурко у сали филозофскога факултета бечког универзитета своје огледно предавање „Die ersten Schritte des russischen Romans". Д-р Мурко хабилитује се овом приликом за доцента словенске филологије. Ми се радујемо овом кораку д-ра Мурка, јер ćемо уверени да ће његова универзитетска предавања бити од користи онима који буду слушали словенску филологију. По народности је Словенац, али познаје све словенске језике и већину са свим добро говори.

УРЕДНИК
Др. М. Ђ. Миловановић

ВЛАСНИК
Ст. М. Протић

САДРЖАЈ XII КЊИГЕ

I. Забава:

СТРАНА

Српске ране, песма од *Алексе Шантића* 3

Из прозаида Змајовиних 5

Слутња, песма од *Ст. М. Луковића* 7

Из Мостара двије ситније цртице. (*I. Пошље поноћи, II. Мали просјак*) од *Св. Коровића* 9

Сањање, песма, од *Јуније* 14

Невимари, роман из новије српске историје, написао *К. П.* бив. учитељ (наставак) 492

Хај како сам, песма од *Љуб. Н. Симића* 50

Звуци пољске лире, песма од *М. П.* 74

Не заборави, песма од *М. П.* 88

Први кораци, роман *К. М. Стањуковића* (наставак) 90, 280, 493

Живво (посвећено цару Николи II.), песма *Paul-a Deroulède-a*, од *Симе Ј. Аврамовића*. 185

Утеха, песма *Д. Д.* 202

Хетера, песма *Милорада Ј. Митровића* 231

Приповетке Јаше Томића. (*Свињарева љубав, Последњи људи и последњи грех, Жене које бију мужеве и Доцкан се оженио*) . . . . . 234 и 449

* * * песма *Сокољанина* 255

* * * песма *Свет*. 279

Разочарање (Карл Спол), песма *С. Д. Мијалковића* . . . 300

Стари игуман, песма *Алексе Шантића* 365

Он и ја, приповетка од Šandora 367

Шта си ти, песма од *М. П.* 374

Из вечерњих песама III (Мара Конопљица) од *М. П.* . . 391

Првој љубави (у споменицу) од *Симе Ј. Аврамовића* . . 420

Из М. Љермонтова (Палестинска граничица и * * * козачка песма уз колевку) од *Ларе* 447, 472

Васпитачеве забелешке, саопштава их и намењује родитељима *Сретен* 508

II. Наука:

Комете, падалице и метеори, скица о природи њиховој, средио *Јеленко Михајловић* 51, 204
Жене као преступнице, од *Ј. Томића* 75
Ђорђе Бранковић лажни потомак старих српских деспота црта из прошлости српске с краја XVII века, од *Ђ. Јовановића* (свршетак) 115
Неколико речи о организацији судске власти у Србији, од *М. А. П.* (наставак и свршетак) 381, 423
Један поглед на наше народно образовање са гледишта наших прилика и потреба пише *Јов. П. Јовановић* нар. учитељ (свршетак) 474
Симпатија међу животињама, пише *Љуб. М. Давидовић* проф. 377

III Књижевност:

Кај Валеријев Катул, од *Н. Вул.* (свршетак) 137
Дон Кихоте, од *Емила Монтеги*-а, превео с француског *М. К. Драгутиновић* 256
Мирослављево Јеванђеље од *П. П. Ђ.* 531

IV Друштвени живот:

Писмо из Турске. V. Реформе, од *Галиб-ефендије* . . . 314

V Хроника:

Научна Хроника: *Експедиција на северни пол*, од *Д.* . . 146
Pithecanthropus erectus и трансформистичка теорија, од *Богд. Ј. Јанковића* 325
Геолошке директиве од д-р *Дим. Антуле* 521
Друштвена Хроника: *Етнографска изложба Лужичких Срба у Дрезди* од *Ђ.* 154
Сајам и изложба у Нижњем Новгороду 156
XLVII Геолошки збор 333
Позоришни преглед: *Завет*, драма у 4 чина, написао *Симо Матавуљ*, од *М. К. Драгутиновића* 337
Народни посланик, шаљива игра у три чина, написао *Бранислав Ђ. Нушић*, од *Бор. П.* 341
Критика и библиографија: *Ле Бона Густава, Психологија гомила*, с француског од *Жив. Живановића*. Београд (штампа код „Просвете") 1896. Реферат од д-ра М. Р. В. 161
Први топографски аремер Краљевине Србије, извршен од главног ђенералштаба 1880.—1891. год. Описао потпуковник *Јосиф Симоновић*. Београд (државна штампарија) Реферат од *М.* и *Ђ.* 166

Војна Хигијена — за питомце краљ. српске војне академије, написао *Др. Милан Јовановић*, професор војне академије, резервни санитетски мајор. Са 24 слике у тексту. Београд. (Државна Штампарија) 1896. стр. 200. Реферат *Др. Вл. А. Поповића* 170

—*Jules Payot. L'éducation de la volonté. Paris 1895.* реф. *П. М. И.* 172

Dr. M. Šenoa. *Prilog za hrvatsku geografsku terminologiju.* D. Franić. *Dva priloga za geografsku terminologiju*, реферати д-ра *Ј. Ц.* 347

Die Bosnische Pflaume. Eine Handelsstudie. Von *Dr. Theodor P. Zurunić.* Wien 1895, реферат *Симе Тројановића* 351

Из Херцеговине, приповетке *Свет. Коровића*, Београд. (Државна Штампарија) 1896. реферат *Јер. Ж.* 353

Кнез Михаило у сиоменима некадашњега свог секретара написао М. Ђ. Милићевић. Београд. (Државна Штампарија) 1896. Издање Чупићеве Задужбине. Реф. од —*б.*— 525

Д. Руварац, Грб Трибалије = Браничева — Шумадије (Отштампано из „Новог Времена“.). Земун. 1896. Реферат *Љ. Јовановића* 529

Гроф Л. Н. Толстој, Најновији списи, превод с руског. Београд. (Штампарија код „Просвете“) 1895. Реферат *Ј. Продановића* 530

—*Пољопривредно-шумарски одсек на Великој Школи.* Приликом преустројства Велике Школе у Београду написао *Милан Обрадовић-Личанин*, капитан професор шумарства. Крушевац. Штампарија А. Малаћевића и Ђ. Будимовића 1896, реф. *Паје Тодоровића-Баковчића* 535

Краћи реферати: Скупљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Караџића. Књига трећа, свеска II. (државно издање.) Београд, штапарија Краљев. Србије 1896. г. Реферат од *Ђ.* 173

Србобран народни српски календар за просту годину 1897., која има 365 дана. Година пета. Уредио *Игњат И. Димић*. Издање српске штампарије у Загребу. Загреб српска штампарија 1896. Реферат од Ђ. 174

Велика споменица из Русије. Свеска прва. Писма из Москве са крунисања Николаја II Александровића руског цара и Александре Феодоровне руске царице. Написао *А. Пајевић*, Нови Сад. Реферат *К.* . . . 355

Jahrbuch der Internationalen Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswertschaftslehre zu Berlin уз сарадњу г. г..... издају Prof Dr. Bemhöft (из Роштока) и окр. судија Dr. Meyer (из Берлина). Good. II *Berlin 1897.* реферат *Др. М. Р. В.* 356

Nyz Ernest Études de Droit International et de Droit Politique страна
Brixelles (A. Castaigne) et *Paris*. (A. Foutemorgn) 1896.
Реферат Д-р *М. Р. В.* 539
Die Kaiserin des Balkans. Dramatische Dichtung in 3 Akten von Nikolaus I. Fürst von Montenegro. Deutsche Bearbeitung von Heinrich Stümke. Mit dem Portrait des Fürsten Nikolaus und einer literarhistorischen Einleitung. Berlin, von E. Ebering 1896. Реферат *Ѣ. С. Ѣ.* 540
Le Prince Ferdinand et l' Eglise bulgare у „La Revue politique et parlementaire" 1896. свеска 26. од 10. августа реферат *Н. С. П.* 542
Белешке: *Друштва* 176, 357, 544
Књижевност 177, 358, 546
Новинарство 181. 362, 551
Просвета 182, 363, 551
Уметност 183, 552
Различности 183
Лични гласови 364, 552

ИСПРАВКА

У песми „Палестинска граничица" из М. Ј. Лермонтова на стр. 448. вр. 3. место *тешко* читај *често*.

78222

AP
56
D38
knj.12

Delo; list za nauku,
književnost i društveni
život

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY